Călugărul Agustín Farfán

Un scurt tratat despre medicină și toate bolile

Studiu, selecție și note de Marcos Cortés Guadarrama

PARADISUL ÎN LUMEA NOUĂ, II
Colecție sponsorizată de
Proiectul CB SEP-Conacyt 2012: 179178

Seria Paradisul în Lumea Nouă contribuie la înțelegerea trecutului colonial hispano-american prin ediții critice și adnotate ale unor texte semnificative din SECOLELE AL XVI-LEA PÂNĂ ÎN AL XVIII-LEA. Numele său nu numai că amintește de opera omonimă a lui León Pinelo, în care Edenul era localizat în Indiile de Vest, ci și de faptul că Pinelo a compilat primul repertoriu bibliografic al Indiilor în 1629, celebra sa *Epitome a Bibliotecii Orientale și Occidentale* [...], care enumera titlurile publicate până în acel moment de tipografiile viceregale. Opera lui Pinelo reunește astfel cei doi poli ai metaforei lui Borges care concepea Grădina Edenului ca o bibliotecă, o metaforă pe care această colecție încearcă să o evoce în maniera unei noi și erudite Grădini a Desfătărilor Pământești.

ADRESA
Manuel Pérez

CONSILIUL DE REDACȚIE:
Ignacio Arellano (Universitatea Navarra, Pamplona),
Aurelio González (El Colegio de México), Karl Kohut (Universitatea Katolische Eichstatt-Ingolstadt), Antonio Lorente Medina (Universitatea Națională de Educație la Distanță, Madrid)
Beatriz Mariscal (El Colegio de México)
Martha Lilia Tenorio (El Colegio de México) Martha Elena Venier (El Colegio de México) Lillian von der Walde (Universidad Autónoma Metropolitana Iztapalapa, Mexic)

Călugărul Agustín Farfán

Un scurt tratat despre medicină *și* toate bolile

Studiu, selecție și note
de Marcos Cortés Guadarrama

Iberoamericana - Vervuert - 2020
Orice formă de reproducere, distribuire, comunicare publică sau transformare a acestei opere poate fi realizată numai cu autorizația proprietarilor săi, cu excepția cazurilor în care legea prevede altfel. Contactați CEDRO (Centrul Spaniol pentru Drepturi de Reproducere) dacă trebuie să fotocopiați sau să scanați orice parte a acestei opere (www.conlicencia.com; +34 91 702 19 70 / +34 93 272 04 47).

Toate drepturile rezervate

© Iberoamericana, 2020
Amor de Dios, 1 — E-28014 Madrid
Tel.: +34 91 429 35 22
Fax: +34 91 429 53 97

© Vervuert, 2020
Elisabethenstr. 3-9 — D-60594 Frankfurt pe Main
Tel.: +49 69 597 46 17
Fax: +49 69 597 87 43

info@iberoamericanalibros.com www.iberoamericana-vervuert.es

ISBN 978-84-9192-114-1 (Iberoamericana)
ISBN 978-3-96456-970-7 (Vervuert)
ISBN 978-3-96456-971-4 (carte electronică)

Depozit legal: M-18609-2020

Tipărit în Spania

Design copertă: Rubén Salgueiros

Imagine de copertă: Ilustrație de Gaspar Becerra pentru *Anatomia del corpo humano* de Juan Valverde de Amusco, Roma: er Ant. Salamanca, et Antonio Lafrerj (1560). Biblioteca Națională de Medicină din SUA.

Această carte este tipărită în întregime pe hârtie ecologică, fără clor.

Departe de centrele urbane, în minele sau satele unde majoritatea populației era indigenă, o parte din viața societății coloniale timpurii se desfășura fără intervenția vindecătorilor indigeni sau, mai mult, fără intervenția medicilor creștini cu studii universitare. Însă, la un moment dat, toată lumea avea nevoie de ajutor medical ortodox, de metodele sale, de remediile sale și de puterea paliativă a unei tradiții puternice; o artă dedicată dăruirii totale pentru a face diferența dintre viață și moarte. O întreagă viziune legendară și artizanală asupra lumii, cu construcția sa poetică corespunzătoare, a intrat în joc în acel moment de nevoie din cauza bolii. În parte, principiile Bisericii Catolice au făcut din această intervenție medicală o armonie delicată în care trupul, sufletul, sănătatea și boala erau strâns legate de conceptele de bine și rău, lumină și întuneric. Fără îndoială, aceste corelații și corespondențe completează un aspect puțin explorat al literaturii noastre coloniale. Într-adevăr, aceasta era medicina arhaică a perioadei moderne timpurii: o rețea delicată de echilibre și contraste înrădăcinate în folclor și, ca atare, prezentată nouă nu doar ca o istorie a științei, ci și, prin selectarea unor părți cheie dintr-un repertoriu vast, ca literatură. Această ediție a unuia dintre cele mai populare tratate medicale din Noua Spanie, cu două tipăriri, în 1592 și 1610 (la egalitate cu cele două ediții noi spaniole, 1672 și 1674, ale *Tesoro de medicinas* de venerabilul Gregorio López), încearcă să facă dreptate acestui fapt. Studiul atent, selecția, editarea și adnotarea operei călugărului augustinian Agustín Farfán nu vor dezamăgi nici cercetătorul, nici pe cei care abia încep să înțeleagă o idee vagă despre acea epocă a medicilor cufundați într-un umanism care încă moștenea o mare parte din practicile și credințele sale din medicina hispanică medievală.

Sperăm că această ediție — și provocatorul studiu introductiv care o precede — va fi un teren fertil pentru reflecția asupra unui aspect fundamental al vieții care astăzi, în mijlocul bolii, ca și ieri în mijlocul anxietăților periodice legate de moarte, ne obligă să ne recunoaștem în trecutul nostru nou spaniol.

INDEX

STUDIU INTRODUCTIV

Observații preliminare 15

Șapte fapte esențiale din *Scurt tratat de medicină și toate aspectele acesteia boli* 19

1. Un *scurt tratat despre medicina* în zorii modernității, o sută Științific 23

2. Artă sau știință? O lectură a *Scurtului tratat de medicină* 41

3. Un *scurt tratat despre medicină* în contextul tradiției medicale europene 55

4. Scurt *tratat despre medicină* în tradiția medicală a Noii Spanii... 79

5. Concizia ca poetică a sănătății 107

6. Călugărul Agustín Farfán 133

7. Scurt *tratat de medicină* din 1592 155

8. Criterii pentru această ediție 167

UN SCURT TRATAT DESPRE MEDICINĂ ȘI TOATE BOLILE

Cartea întâi. *Un scurt tratat despre medicină și toate bolile* 181

Cartea a doua. *Despre multe boli și indispoziții care afectează fiecare Sunt oferite* .....251 de trepte

Cartea a treia. *Un scurt tratat despre toate febrele și leacul lor* 379

Libro quinto. *Anatomía breve hecha por el padre fray Agustín Farfán* 429

Bibliografie 471

conținute ..... în acest *Tratat* 485

Am spus ce simt cu dorința de a face binele altora; fiecare să vadă cum folosește astfel de remedii suspecte.

Fr. Agustín Farfán, *Scurt tratat de medicină.*

Trebuie să descoperim ce este util și să trăim cu el, așa cum trebuie să recunoaștem ce este dăunător și să-l eliminăm. Trebuie să avem grijă de corpurile noastre, pentru că acestea sunt cele mai apropiate de spiritul nostru. Trebuie să ne păstrăm sănătatea, pentru că spiritul nostru își va găsi pacea doar prin intermediul lor, întrucât depinde de trup. Doar ignoranții și încăpățânații resping perfecțiunea.

Al-Razi, *Isagoge.*

Ceea ce spun este că nu putem respinge medicina antică ca fiind inexistentă sau ca nefiind cercetată corespunzător pur și simplu pentru că nu era exactă în toate formele sale. Dimpotrivă, cred că, având în vedere cât de aproape s-a apropiat de adevăr pornind de la o poziție de profundă ignoranță, descoperirile sale - realizate prin raționament, pe calea cea dreaptă și nu din întâmplare - sunt demne de admirație.

Hipocrate, *Despre medicina antică.*

Să nu credeți că aceste lucruri au fost spuse de noi ca o demonstrație, ci mai degrabă ca indicii ale prostiei celor care gândesc diferit, care nu recunosc lucrurile asupra cărora toată lumea este de acord și care sunt vizibile în fiecare zi.

Galen, *Despre facultățile naturale.*

Dacă mai este nevoie de ceva, să fie lăsată la judecata celui care o tratează. Căci nu totul poate fi scris, după cum știu cei care practică arta medicinei.

Fr. Agustín Farfán, *Scurt tratat de medicină.*

Observații preliminare

> Istoria medicinei ne-ar putea oferi servicii neprețuite pentru înțelegerea capacității mentale a unei epoci sau pentru o definire mai exactă a unui stil.
>
> Mircea Eliade, *Istoria medicinei în România* (1936).

Această carte își propune să contribuie la studii care abordează două domenii teoretic disparate: știința și filologia . Metodologia mea este înrădăcinată în istoriografia literară și, totuși, această ediție este, într-o oarecare măsură, și o contribuție la naturopatie, [1]o practică care astăzi - în anumite limite ale bunului simț - cooperează cu medicina convențională eficientă a secolului XXI. Într-adevăr, aici veți găsi abordări alternative pe care cu toții le putem încerca la un moment dat pentru afecțiuni foarte frecvente, cum ar fi răceala comună. Cu alte cuvinte, această carte are potențialul de a oferi o colecție cuprinzătoare de infuzii preparate cu o mare varietate de plante și rădăcini care ar putea reînvia moralul - poate mai devreme decât se așteaptă - cuiva care se bazează pe paracetamol și multe lichide în timpul unui episod de gripă.

Totuși, mai presus de orice alte scopuri, această carte a fost concepută și realizată cu intenția de a prezenta paradigma literară a postulatelor „științifice" care își construiesc propria poetică în cadrul artei medicale din perioada modernă timpurie. Selecția celor cinci cărți care alcătuiesc *Tratatul prescurtat despre medicină și toate bolile,* scris de călugărul augustinian Agustín Farfán, a fost făcută încercând să alegem un corpus textual care să permită cititorului să înțeleagă că se confruntă cu o lume minunată, care se explică prin propriile reguli, așa cum o fac narațiunile minunate.

1Această disciplină a apărut din cererea pacienților germani: 60% dintre aceștia combină un anumit tip de remediu alternativ cu tratamentul medical convențional. Mulți medici din Germania sunt conștienți de această situație, până în punctul în care în departamentele medicale și în cadrul comunității medicale academice germane se vorbește despre o „tendință globală către o nouă medicină integrativă". Kerckhoff, *Boala și vindecarea: concepte ale unei medicine diferite ,* Mexic, Fondo de Cultura Económica, 2015, p. 18.

din lumea clasică, Evul Mediu, Renaștere și Baroc ; narațiuni care sunt un produs al imaginației și al tradiției occidentale.

Această selecție de texte reprezintă, de asemenea, ideea și conceptul despre lume care stă la baza noțiunilor anatomice, fizionomice, chirurgicale, farmacologice și de altă natură, precum și relația acestora cu boala și vindecarea. Astfel, cititorul este invitat să călătorească înapoi la sfârșitul secolului al XVI-lea pentru a descoperi că, într-un fel, atunci când căutăm modele de gândire arhaice, urmărind istoria ideilor, este uimitor să constatăm că acel secol și al nostru nu par atât de departe de realitate. De fapt, este izbitoare relevanța persistentă a ideii de moderație, echilibru și armonie pentru a evita cu orice preț suferința și afecțiunea cauzate de boală.

Această carte conține, de asemenea, numeroase surprize care evidențiază valoarea cercetării filologice. De exemplu, în secolul nostru, potențialul vindecător al unor creaturi respingătoare numite lipitori a fost reevaluat. Acestea apar – ca niște modele – pe coperțile celor mai importante reviste din domeniul cercetării medicale din lumea occidentală; ei bine, lipitorile erau destul de utile în medicina practicată de călugărul Agustín Farfán și, de fapt, le recomandă din plin pentru recoltarea de sânge din anumite zone ale corpului, îmbunătățind vindecarea fără risc de infecție.

Desigur, așa cum a intenționat Farfán, această carte este și un ghid cuprinzător pentru utilizarea anumitor plante, rădăcini, semințe , flori, animale și așa mai departe, care sunt prezente în medicina tradițională mexicană și a căror practică și aplicare străveche rămân populare. Este suficient să vizitați orice tianguis (piață în aer liber) sau piață stradală din Mexic pentru a verifica acest lucru. Astfel, această carte devine o carte de rețete cu remedii casnice care, de exemplu, ajută la înțelegerea și aplicarea florii de gălbenele (dincolo de valoarea sa simbolică și ornamentală în ofrandele și altarele mexicane expuse în fiecare an de Ziua Morților); sau cum să utilizați rădăcina foarte apreciată și apreciată numită *cocolmeca* sau *cocolmécatl,* a cărei utilizare în „ceai” este aplaudată de cele mai lipsite de scrupule și superficiale site-uri web care recomandă diverse metode naturale de slăbit.

Evident, această carte este derivată dintr-o alta. Prin urmare, această nouă carte nu ar fi în mâinile dumneavoastră dacă nu ar fi fost intenția inițială a Dr. Farfán: să rezolve o problemă cu care se confrunta societatea din Noua Spanie în a doua jumătate a secolului al XVI-lea - lipsa medicilor, în special în orașele îndepărtate de centrele urbane. Astfel, el a scris această carte nu pentru specialiști, ci pentru oricine avea nevoie să se vindece pe sine sau pe alții cu remediile oferite aici: remedii casnice, practice și nu mai puțin surprinzătoare prin asta. Cu alte cuvinte, bine ați venit la această poezie medicală tuturor celor

aflați în nevoie atunci și laicilor curioși din timpul nostru, pentru că această carte este pentru orice tip de cititor, nu doar pentru specialist. Și tocmai datorită acestui detaliu caracteristic, acestei poetici a conciziei pentru oricine dorește să o aprofundeze fără a fi nevoie să fie medic, vreau să-i mulțumesc în primul rând Dr. Farfán: fără arta și poetica sa medicală, nopțile mele nedormite nu și-ar fi găsit o rațiune de a fi la mai mult de patru secole de la nașterea sa.

Sincere mulțumiri Dr. Ramón Manuel Pérez Martínez de la Universitatea Autonomă din San Luis Potosí, care a avut amabilitatea să m-a invitat să particip la extraordinarul și necesarul său proiect de salvare filologică a unor opere fundamentale născute în cele trei secole ale perioadei noastre coloniale: „Ediții critice/adnotate ale textelor coloniale hispanice americane", publicate de prestigioasa editură Iberoamericana Editorial Vervuert (Madrid/Frankfurt) în frumoasa colecție „Paradis în Lumea Nouă".

De asemenea, aș dori să mulțumesc Universității Veracruzana, prin intermediul Direcției Generale de Dezvoltare Academică și Inovație Educațională, în special directorului și echipei sale, pentru interesul sincer și disponibilitatea deplină de a sprijini acest proiect și pentru că mi-au acordat resursele necesare publicării acestei cărți. Fără ajutorul lor, nu ar fi fost posibil să se realizeze obiectivul de a acorda *Scurtului tratat de medicină al lui Agustín Farfán un loc mai important în cadrul științelor umaniste* .

Mulțumiri, de asemenea, istoricului și paleografului Aristeo Marín Ávila de la Unitatea de Servicii Bibliotecare și Informatice (USBI Xalapa) a Universității Veracruzana pentru ajutorul acordat cu paleografia unor documente decolorate pe care le-am găsit în Arhiva Generală a Națiunii Mexicului; lui Manuel de Jesús Escobar Díaz, șeful centrului de informatică al Institutului de Cercetări Lingvistico-Literare, pentru ajutorul acordat cu digitalizarea unor gravuri; lui Agustín Herrera Fernández care, îndeplinindu-și îndatoririle serviciului său social, a realizat o primă versiune a transcrierii textului; și lui Emilio Sánchez Menéndez, Rodrigo Hobart García și Sebastian Heinrich Welke Laborde pentru sugestiile lor generoase după ce au citit cu atenție o primă schiță a acestui studiu introductiv.

Această carte este dedicată studenților mei de la diverse universități — situate de ambele părți ale Atlanticului, în Mexic, Franța, Spania și România — care au îndurat stoic disertațiile mele medicale în cadrul cursurilor mele de literatură medievală, renascentistă și barocă. Dar mai presus de toate, această carte este dedicată soției mele, Naghi, și copiilor mei, Nayra și Matei. Vă mulțumesc pentru sprijin și pentru că mi-ați acordat câteva ore din timpul dumneavoastră și mi-ați permis să călătoresc ocazional înapoi în secolul al XVI-lea; și, bineînțeles, vă mulțumesc că ne-ați permis să tratăm unele dintre

aceste remedii pentru afecțiuni minore. Fără voi, nimic din toate acestea nu ar avea vreun sens.

Dacă norocul îmi surâde, sper că mi-am îndeplinit datoria față de toți acești oameni, față de cititori și față de propriul meu scop: să acord Scurtului *Tratat de Medicină un loc demn* în literatura noastră născută în timpul Viceregatului Noii Spanii. Trebuie să mărturisesc că mi-aș dori ca această carte să devină o referință pentru mai mult de o disciplină de studiu, deoarece filologia nu ar trebui să înceteze niciodată să se implice în știință și invers, căci adevărul nu aparține niciuneia dintre aceste două discipline, ci se află între ele.

Șapte fapte esențiale din *Tratatul Scurt al medicinei și al tuturor bolilor*

Înainte de a începe un studiu detaliat al acestei lucrări, permiteți-mi să ofer cititorului șapte fapte rapide și de bază (cum ar fi virtuțile, *triviumul* și *quadriviumul etc.*) despre această importantă carte spaniolă nouă, demnă de a cădea în mâinile oricărui cititor interesat și nu doar ale specialistului:

1. Publicată în Noua Spanie în 1592 de Pedro Ocharte, cartea studiată aici aparține unei tradiții occidentale a literaturii medicale. Posedă particularități care provin exclusiv din contextul său local, indigen și din momentul său istoric: un secol al XVI-lea plin de viață, plin de progrese și descoperiri renascentiste în artele medicale. Cu toate acestea, este strâns legată de o tradiție medicală europeană medievală târzie.
2. Autorul său este călugărul augustinian Agustín Farfán, care în 1579 publicase — tot în Noua Spanie, sub egida tipografului Antonio Ricardo — prima sa lucrare, * *Tratado breve de cirugía y del conocimiento y cura de algunas enfermedades que en esta tierra más común usan** *(Scurt tratat despre chirurgie și cunoașterea și vindecarea unor boli cel mai frecvent întâlnite în această țară)* . Unele părți ale acestei prime lucrări apar cu modificări ușoare, considerabile sau complete în textul pe care îl studiez, selectez, editez și adnotez aici (părți care vor fi specificate mai târziu). Unele dintre motivele (printre multe altele) pentru alegerea lucrării sale din 1592 se bazează pe faptul că aceasta din urmă a fost cartea sa cea mai larg acceptată și de succes în rândul cititorilor. De fapt, a fost retipărită în 1610 de tipografia lui Gerónimo Balli; cartea din 1579 nu s-a bucurat niciodată de acest privilegiu.
3. Autorul a sosit în Noua Spanie ca laic, a intrat în Ordinul Sfântului Augustin în 1568 și a rămas membru până la moartea sa, survenită în 1604. Înainte de aceasta, a absolvit cu un doctorat în medicină Universitatea Regală și Pontificală din Mexic - după ce a fost evaluat de experți.

Figuri cheie în istoria literară a Noii Spanii, precum Francisco Cervantes de Salazar - după ce și-a practicat arta în Spania, studiind la universitățile din Sevilla și Alcalá de Henares. A fost un medic important în dezvoltarea înființării primei catedre de Medicină din Mexic, având o relație dovedită cu alte figuri importante, profesori universitari și membri ai Consiliului Regal al Medicilor din Noua Spanie. Istoriografia augustiniană [2]a timpului său afirmă că *Scurt tratat de medicină* a fost foarte popular în toată Noua Spanie.

4. Scurt *tratat de medicină* din 1592 poate fi clasificat printre lucrările legate de cucerirea materială și spirituală a Noii Spanii. Face parte din tratatele medicale ale Noii Spanii, a căror formă concisă enumeră o serie de tratamente pentru diverse boli, destinate utilizării de către cititorii nespecialiști în limbi romanice care locuiesc departe de centrele urbane (mine, sate indigene etc.). Include, de asemenea, o secțiune de anatomie și chirurgie scrisă de autor, deși aceste secțiuni nu au aceeași importanță ca cele din lucrarea sa anterioară din 1579.
5. Cele cinci cărți care alcătuiesc *Scurt tratat de medicină* sunt următoarele: 1. Despre toate bolile; 2. Despre numeroasele boli și indispoziții care apar la fiecare pas; 3. Scurt tratat despre toate febrele și vindecarea lor; 4. Scurt chirurgie; 5. Scurt anatomie. Fiecare carte demonstrează încorporarea florei și faunei pur americane în postulatele *Corpusului Hipocratic,* Galen, medicina arabă (Avicenna, Al-Razi etc.) și realizările medicinei monastice medievale. Nu este prima carte de materie medicală concepută în acest mod: Sahagún, Cruz-Badiano, Hernández, Bravo, López de Hinojosos și Cárdenas se numără printre cei mai proeminenți autori care au precedat-o în grade diferite. Cu toate acestea, este una dintre cărțile care se preocupă cel mai mult de prezentarea acestor inovații într-un mod concis, cuprinzător și practic pentru nespecialiști.
6. Fără îndoială, cel mai similar efort medical din Noua Spanie este poetica medicală creată de primul chirurg care a publicat în Noua Spanie: Alonso López de Hinojosos, ale cărui tratate intitulate *Suma y recopilación de cirugía,* publicate în 1578 și 1595, sunt similare poeticii concepute de Dr. Farfán, deși cu caracteristici foarte specifice, pe care am avut deja ocazia să le evidențiez într-o altă lucrare [3]și pe care le rezum aici.

---

2 García, *Cronica provinciei augustiniene a Preasfântului Nume al lui Isus din Mexic ,* Cartea a cincea, ed. de Gregorio de Santiago Vela, Madrid, Tipografia G. López Hornos, 1918.

3 Cortés Guadarrama, „Curiozitate și cenzură în arta chirurgului Alonso Ló Pesca de Hinojosos: o nouă poetică medicală spaniolă de la sfârșitul secolului al XVI-lea”, în

7. Scurt *tratat de medicină* este o carte importantă pentru un public divers. A fost concepută ca atare la sfârșitul secolului al XVI-lea, iar această intenție persistă și în secolul al XXI-lea. Din acest motiv - printre alte virtuți - este un text care invită la reflecție asupra istoriilor locale, a designurilor globale, a cunoașterii subalterne, a gândirii transfrontaliere și a procesului de inventare a Americii.[4]

Silvia-Alexandra Ștefan, Simona Georgescu, Sorina-Dora Simion, Mihail Enăchescu (coord.), *Curiozitate și cenzură în țara modernă,* Ediția 20, București. p. 281-309.

4 Mignolo, *Istorii locale / Designuri globale: Colonialitate, cunoștințe subalterne și gândire de frontieră,* Madrid, Akal, 2003. O'Gorman, *Ideea descoperirii Americii. Istoria acestei interpretări și critica fundamentelor sale,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1951.

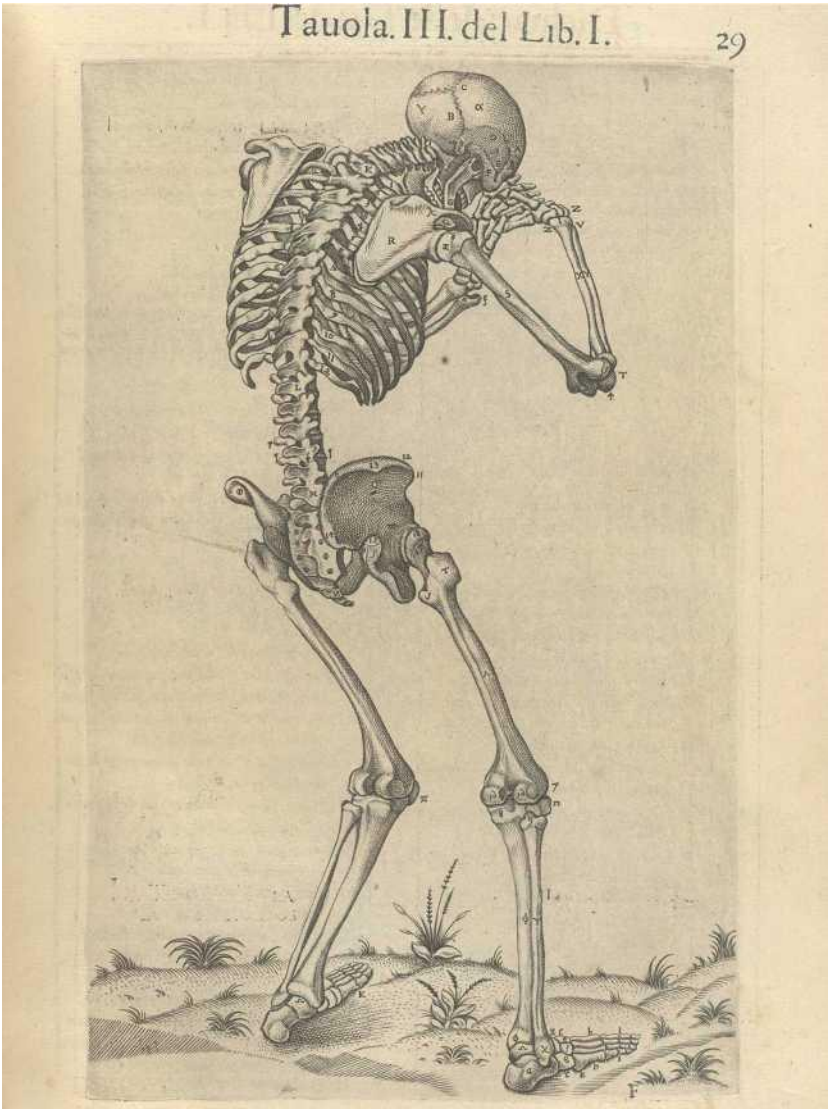

Ilustrație de Gaspar Becerra pentru *Anatomia del corpa humano* de Juan Valverde de Amusco, Roma: er Ant. Salamanca, et Antonio Lafrerj (1560).The US National Library of Medicine.

1. SCURT *TRATAT DE MEDICINĂ* LA ZORII MODERNITĂȚII

Dintre toate artele practicate în antichitate, medicina este singura care nu oferă nimic după aplicare. Într-adevăr, în astronomie - singura practică realizată prin raționament și abstracție - se putea, de exemplu, determina matematic traiectoria unei comete și, prin urmare, oferi date verificabile și/sau controversate atât pentru specialiști, cât și pentru nespecialiști. [5]În schimb, în medicină, după aplicarea corectă a acesteia pentru a vindeca o durere de flanc, de exemplu, nu există nimic mai mult decât sănătate, iar odată cu aceasta, scopul final este de a uita că o ai; prin urmare, într-un sens abstract și figurativ, nu se câștigă nimic din practicarea medicinei.[6]

Restaurarea unei armonii pierdute din cauza excesului sau a deficienței, care duce la instabilitate și, în consecință, la boală; echilibrul just între echilibru și dezechilibru a fost găsit de teoria hipocratico-galenică - un pilon central al istoriei medicinei occidentale - cu teoria sa bazată pe cele patru umori: sânge, bila galbenă, flegma și bila neagră. Această teorie era o rețea complexă de relații.

5 Mă refer la practica astronomică ce se bazează pe postulate aristotelice, aceleași - postulate care, în vocea unor autorități medievale târzii și renascentiste precum Kino, preziceau catastrofe naturale după trecerea anumitor comete. Nu mă refer, așadar, la postulatele revoluționare care aveau să fie formulate de la Copernic încoace. Astrologia, sora incomodă a științei astronomice, a fost întotdeauna legată de medicină prin postulatele teoriei umorale. Medicul Sabuco este unul dintre cei mai clari reprezentanți ai acestei relații atunci când postulează că armonia naturii umane trebuie înțeleasă ca un microcosmos, o reflectare a unei ordini macrocosmice. Granada (ed.), *Novas y cometas entre 1572 y 1618,* Barcelona, Universitat de Barcelona, 2012, p. 28.

6 Gadamer, *Starea ascunsă a sănătății,* trad. Nélida Machain, Barcelona, Gedisa, 1996, pp. 119-133. Aceasta este una dintre tezele pe care autorul le dezvoltă în cartea sa. Deși în acest moment folosesc conceptele de știință și artă în mod interschimbabil pentru a mă referi la medicina greco-romană, medievală și renascentistă, voi clarifica ulterior că, din punctul meu de vedere, aceasta ar trebui considerată o artă.

țiuni și unități care conțineau, respectiv, temperamente, calități, anotimpuri, stele, elemente, culori, arome, momente ale zilei, metale, puncte cardinale și, bineînțeles, anatomia corpului uman, așa cum se poate observa în tabelul următor:[7]

UMOR	SÂNGE	BILĂ GALBEN	INDIFERENȚĂ	BILĂ NEAGRĂ
Temperamente	sânge	coleric	flegmatic	melancolic
Calități	căldură/umiditat	căldură/uscăciun	rece/umed	rece/uscat
Stații	primăvară	vară	iarnă	toamnă
Stele	Soare/Jupiter	Marte	Lună/Venus	Mercur/Saturn
Articole	aer	foc	apă	teren
Culori	roșu	galben	alb	negru
Arome	dulce	amar	sărat	acru
Orele zilei	mâine	amiază	seară	târziu
Metale	aur/cupru	fier	argint/staniu	mercur/plumb
Puncte cardinale	Acest	Sud	Nord	Vest
Semne zodiacale	Gemeni, Balanță,	Berbec, Leu, Săgetător	Rac, Scorpion, Pești	Taur, Fecioară, Capricorn
Anatomia corpului uman	inimă, gură, ochi, ficat, plămâni și coaste	vezica biliară și organele sexuale masculine	creierul, stomacul, intestinele, buzele și organele - sexuale	limbă, mâini, oase și splină

Această teorie extrem de complexă a îndepărtat vălul sacru de pe boală, același văl care îi împinguse pe bolnavi să facă pelerinaje la templul zeului Asclepius în încercarea de a se vindeca de afecțiunea care îi limita. [8]Datorită lui Hipocrate și Galen, „autori gravi" – așa cum îi numește însuși Agustín Farfán în *Scurt tratat de medicină* – a fost posibil să se conceptualizeze faptul că boala face parte din natura umană; că nu este o pedeapsă din partea zeilor

7 Kerckhoff, *op. cit.,* p. 76, 78; 88-89.

8 În timpul somnului, zeul se manifesta și indica cum să se obțină sănătatea. Apollo a fost tatăl lui Asclepius, conceput cu un muritor, Coronis, care, fiind însărcinat, l-a înșelat pe Apollo cu un alt muritor. Corbul a fost cel care i-a dezvăluit vestea proastă lui Apollo; drept pedeapsă pentru aceasta, a condamnat-o să fie o pasăre neagră de rău augur (până atunci, corbul era alb). Cu arcul său, Apollo l-a ucis pe Coronis cu o singură lovitură, a salvat copilul și l-a încredințat centaurului Chiron, versat în artele medicale. Simbolul zeului este faimosul său Toiag al lui Asclepius, a cărui trăsătură distinctivă este un șarpe încolăcit în jurul toiagului. Se credea că șarpele își scuipa veninul vindecător *(ibid.,* pp. 58-61).

pentru nerespectarea unei etici sociale și a unei moralități dedicate credinței. Și pentru a o explica, pentru a încerca o înțelegere științifică a bolii și a încerca să o contracareze cu medicamente și amestecuri care includeau purge, laxative, emetice, sângerări, ventuze etc., pentru toate acestea, imaginația a fost folosită pentru a concepe o mediere adecvată între excesul și deficiența umorilor care se află în corp. Într-adevăr, imaginația a fost substanța principală cu care a fost concepută boala în căutarea unui posibil leac. [9]Însă înainte de a ne opri asupra acestui aspect — imaginația — ca sursă de creare a literaturii medicale, să urmărim cursul liniar al evenimentelor medicale din istoria occidentală pentru a demonstra că imaginația era latentă atunci când aceste postulate medicale au fost creștinate.

Astfel, este un fapt bine stabilit că, în urma triumfului și expansiunii creștinismului, medicina a căpătat din nou o aură sacră, iar bolnavul a pierdut responsabilitatea pe care Corpusul Hipocratic și opera lui Galen i-o conferiseră prin prevenție. Și astfel, odată cu această revenire la sacru, nu ar trebui să ne surprindă faptul că în secolul al VI-lea, medicul lui Justinian, Aetius din Amida, a prescris următorul remediu pentru cineva care se îneacă cu un os în timp ce mănâncă : „Așa cum Iisus l-a înviat pe Lazăr din mormânt și pe Iona din balenă, așa Blasius, martirul și slujitorul Domnului, poruncește și ordonă: Osule, ieși sau coboară.” [10]În acest fel, totul a căzut în mâinile lui Dumnezeu, care, desigur, pedepsește păcătoșii și răsplătește binefăcătorii. Din această concepție, care a

9 Ca exemplu al acestei abordări imaginative, următorul fragment din Corpusul Hipocratic, care speculează asupra bolilor mintale, este suficient: „Este potrivit ca oamenii să știe că plăcerile, bucuriile, râsul și jocurile noastre nu vin de nicăieri altundeva decât din creier, și același lucru este valabil și pentru tristeți, amărăciune, durere și lacrimi. Și prin intermediul lui raționăm și intuim, vedem și auzim și distingem urâtul de frumos, binele de rău, plăcutul de neplăcut. De asemenea, din cauza lui înnebunim și delirăm și suntem afectați de spaime și teroare, unii noaptea și alții ziua, și suferim de insomnie și deliruri premature, griji nefondate și stări de ignorare a circumstanțelor reale și străine. Și suferim toate aceste lucruri de la creier, atunci când nu este sănătos, ci devine mai fierbinte sau mai rece decât natural, mai umed sau mai uscat, sau suferă o altă afecțiune contrară naturii sale, cu care nu este obișnuit. Astfel, de exemplu, Înnebunim din cauza umidității sale. Căci atunci când este mai umed decât natural, se mișcă în mod necesar și în...” mișcându-se, nici văzul, nici auzul nu rămân stabile, dar uneori vedem și auzim un lucru, alteori altul, iar limba exprimă lucrurile așa cum le vede și le aude de fiecare dată. [...] Corupția creierului se produce din cauza flegmei și a bilei. Veți recunoaște o cauză și alta după următoarele trăsături: cei care înnebunesc din cauza flegmei sunt calmi și nu sunt gălăgioși sau gălăgioși, cei (care delirează) din cauza bilei umblă strigând și sunt periculoși și neliniștiți și fac mereu ceva absurd” (Hippocrate, *Despre boala sacră,* Madrid, Gredos, 2000, 17-18, pp. 75-76).

10 Aguirre Beltrán, *Medicină și magie. Procesul de aculturare în structura colonială,* Mexico City, SEP-INI, 1980, p. 23.

rezonat de-a lungul secolelor, medicul avea deja o prioritate ridicată înainte de a-și practica arta, așa cum exprimă pe bună dreptate călugărul Agustín Farfán în opera sa:

> Primul lucru pe care ar trebui să-l ordone medicul în această boală, *și* în toate cele periculoase, este ca bolnavul să se spovedească *și* să-și pună sufletul în ordine în toate felurile. Și nu ar trebui să aștepte până când nenorocitul nu mai poate face acest lucru și moare fără sacramente, așa cum vedem în fiecare zi. Și ordonând acest lucru în timpul primei vizite, pacientul nu este atât de temător ca atunci când medicul îl ordonă când persoana este foarte bolnavă. Și cine se îndoiește? Ne dă Dumnezeu boli din cauza păcatelor noastre? Și vrea El să ne spovedim *și* să ne îndepărtăm de ele prin boală? *(Scurt tratat de medicină,* f. 10b).

Mai mult, teoria umorală antică — care a rămas cea mai autentică și plauzibilă concepție despre ciclul bolilor din corpul uman de-a lungul Evului Mediu, Renașterii, perioadei baroce etc. [11]— a fost completată de o concepție nouă, imaginativă, pe care o putem citi, de exemplu, în proza hagiografică. În acest tip de literatură, apare categoria textuală a miraculosului, unde lumea narată — în primul rând evenimentul straniu — este explicată după propriile reguli și nu prin lumea cunoscută, reală; o lume în care simpla inhalare a aromei din mormântul sfântului era suficientă pentru a vindeca una dintre bolile considerate incurabile [12]la acea vreme, cum ar fi guta.[13]

---

11 Deși niciodată complet lipsită de anumite conceptualizări medievale și renascentiste , marele progres în domeniul medicinei a avut loc în secolul al XVII-lea, când întrebarea s-a mutat de la întrebarea hipocratico-galenică-arabă „Ce este boala?", la cea distinct modernă „Unde se găsește boala?". Această schimbare de mentalitate a dus la apariția unei game largi de teorii și doctrine medicale, cum ar fi iatrochimia, iatromecanica, animismul sau vitalismul, iritabilitatea, solidismul, brownismul, mesmerismul, nosologia și așa mai departe. În plus, trebuie menționat că teoria umorală a persistat până în secolul al XIX-lea, când a fost în cele din urmă abandonată cu totul în favoarea avansului științei medicale. Pérez Tamayo, *De la magia primitivă la medicina modernă,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica , 2013, pp. 111-169.

12 „Această boală devine incurabilă deoarece, cel mai adesea, provine de la început dintr-un amestec de umori contrare, cum ar fi recele și caldul, și întrucât cei care vindecă nu observă sau nu iau în considerare (așa cum ar trebui bunii creștini) din care umori provine guta - și dacă există două [umori], care predomină pentru a o evacua, fără a o uita pe cealaltă -, fac vindecarea în sens invers. Și astfel, bietul bolnav rămâne mai rău decât înainte" (Farfán, *Scurt tratat de medicină,* Mexico City, în casa lui Pedro Ocharte, 1592, f. 221a).

13 „O femeie din Germania, fiind închisă în ordinul Sfântului Sixt, suferea de gută severă la genunchi mai bine de un an, astfel încât nu a putut găsi niciodată leac. Întrucât nu putea vizita personal mormântul Sfântului Petru, fiindcă era sub ascultare, s-a gândit

La rândul ei, celebra teorie umorală nu a fost irosită; dimpotrivă, a fost impregnată de simbolism și alegorie care întăreau practicile și principiile crezului creștin, în special în sărbătorile în care accentul trebuia pus pe reținerea trupului, adică pe închisoarea sufletului. Astfel, citim, de exemplu, în lectura doctrinară pentru sărbătoarea Postului Mare, care se găsește într-o carte castiliană din secolul al XV-lea care se inspiră din popularul *Legendă Aurie* a lui Iacob de Voragine:

> Primul motiv este pentru că vara este caldă și umedă, iar anotimpul uscat este cald și uscat, iar toamna este rece și uscat, iar iarna este rece și umedă; de aceea postim vara pentru a tempera în noi umorul aspru, care este pofta; postim în anotimpul uscat pentru a pedepsi în noi căldura dăunătoare, care este lăcomia; toamna, pentru a pedepsi uscăciunea mândriei; iarna, pentru a pedepsi frigul infidelității răuvoitoare. [...] Căci persoana sanguinică este pofticioasă și veselă; vara, pentru că mânia disprețului și a înșelăciunii este diminuată. Persoana colerică este din fire răutăcioasă și contrară în sine; toamna, pentru că melancolia tristeții și a lăcomiei este diminuată. Căci persoana melancolică este din fire lacomă și tristă; iarna, pentru că flegma monotoniei și a lenei este diminuată. Căci persoana flegmatică este din fire flegmatică și predispusă la flegmă. [...] Al șaselea motiv este pentru că vara este comparată cu aerul, primăvara cu focul, toamna cu pământul și iarna cu apa. Așadar, postim vara pentru ca aerul mândriei să se îmblânzească în noi; primăvara, pentru ca focul lăcomiei și al avariției să se tempereze în noi; toamna, pentru ca pământul răcelii și al ignoranței sumbre să se îmblânzească în noi; iarna, pentru ca apa frivolității și a slăbiciunii să se îmblânzească. Al șaptelea motiv este pentru că vara reprezintă tinerețea, toamna tinerețea sau maturitatea, iar iarna bătrânețea. Așadar, postim vara pentru ca să fim tineri în inocență și simplitate; primăvara, pentru ca să fim tineri în putere și fermitate; toamna, pentru ca să fim maturi prin cumpătare; iarna, pentru ca să fim bătrâni prin înțelepciune sau prin viață cinstită, mai ales pentru a repara ceea ce am stricat prin acele patru veacuri *(Flos sancto rum con sus ethimologías,* ff. 37d-38b).

---

dacă să viziteze sau nu sfântul mormânt cu voia ei și cu mare evlavie. Spunând că poate călători la Milano în paisprezece zile de unde se afla, a început să țină o dietă. Pentru fiecare dietă, spunea Rugăciunea Domnească în cinstea Sfântului Petru. Și era o mare minune, căci începând aceste diete cu voință, le făcea întotdeauna în așa fel încât se simțea mai bine în fiecare zi. Dar a terminat ultima dietă și a venit la sfântul mormânt prin voia lui Dumnezeu. Genunchii ei erau încordați, ca și cum ar fi studiat înaintea mormântului ei și a început să se roage întreaga psaltire cu mare evlavie. Și după ce a terminat psaltirea, s-a simțit atât de eliberată de acel pericol, încât de atunci încolo nu a mai simțit niciodată acea boală" (Anonim, *Flos sanctorum con sus etimologías. Lo maravilloso) hagiográfico,* ed. de Marcos Cortés Guadarrama, Xalapa, Universidad Veracruzana, 2018. [ed. I. cca. 1480], urm. 106d-107a, p. 344-345).

Este evident că textele creștine și-au inventat propria poetică a vindecării. Fie prin puterea cuvântului și a miracolului (cum este exemplificat de rugăciunea către Sfântul Blaise sau miracolul femeii vindecate de gută datorită credinței sale în Sfântul Petru), fie prin adaptarea teoriei umorale (cum se vede în exemplul anterior), tot imaginația a fost cea care a construit și a argumentat faptul că marea operă de studiu a naturii și a mediului înconjurător, desfășurată de medicii lumii clasice - al căror cel mai bun și mai desăvârșit reprezentant se găsește în tratatul lui Hipocrate *Despre aer, ape și locuri* - putea fi adaptată, supusă și tratată în raport cu divinul, cu însăși esența crezului creștin, explicându-i misterele cele mai intime.[14]

Din punctul meu de vedere, în acea imaginație am vorbit despre locul în care rezidă astăzi valoarea literaturii medicale din zorii modernității, reprezentată aici de *Scurt tratat de medicină,* un rezultat „științific" nu doar al acestei tradiții, ci și al recentei descoperiri, subjugări și invenții a Lumii Noi.[15] Natura imaginară și miraculoasă a acestui eveniment inspiră o nouă modalitate de a gândi despre tratatele medicale occidentale „simple", născute în modernitate și în primele sale perioade. Într-adevăr, ne confruntăm cu lucrări - precum cea studiată aici - care reunesc o serie de îndrumări , tradiții și imagistică medicală ce pledează pentru o poetică a acestei arte. Adică, o poetică medicală ar trebui înțeleasă ca un set de cunoștințe și principii cu ajutorul cărora o creație - conceptualizarea bolii - este descrisă, clasificată, diagnosticată și tratată. Prin urmare, propunerea mea postulează că unele tratate medicale, a căror temporalitate se întinde de la o estetică medievală târzie la una barocă, rezistă conceptualizării unei poetici.[16] ceea ce le salvează de a fi considerate

14 „Se spune că trupul tăiat împrejur al Domnului nostru a fost adus de un înger lui Carol cel Mare. Acesta l-a așezat acolo într-un loc foarte onorabil, într-o biserică a Sfintei Maria , care se află într-un oraș numit Aachen. Dar după aceea, așa cum s-a spus, Carol a adus acel trup într-un alt oraș, care se numește Cartagina. Dar acum se spune că este la Roma, în biserica numită Sfântul Sfânt, în care este scris că trupul care a fost tăiat împrejur de la Iisus Hristos și buricul este demonstrat clar, deoarece în acea zi este arătat în biserica Sfântului Sfânt; dar dacă acest lucru este adevărat, este de mirare că acel trup este cu adevărat de natură umană. Noi credem că atunci când Iisus Hristos a înviat, l-a readus în trupul său glorios" (Anonim, *Flos sanctorum cu etimologiile sale,* „Despre cum a fost tăiat împrejur Hristos", f. 20a).

15 Mai târziu voi vorbi despre *Scurt tratat despre medicină* în noua tradiție medicală hispanică.

16 În sensul artei imaginative, care trebuie înțeleasă astfel: „deoarece, printr-o astfel de contemplare, sunt capabili să învețe și să raționeze despre orice". Mai mult, medicul acționează în textele sale ca un imitator care reproduce o natură specifică într-un context specific: „În total, se pare că au existat două cauze speciale ale originii Poeziei, ambele fiind naturale: 1. Încă din copilărie, oamenilor le este natural să se reproducă imitativ;

doar niște compendii de rețete, diagnostice , prognoze etc.; o poetică a artei medicale care marchează gustul și opera unei arte preocupate de imaginarea și configurarea unei voințe de a modela sănătatea și bunăstarea socială a timpului său și care, în ultimă instanță, definește o metatextualitate, întrucât textul medical în sine nu este scopul artei medicale, ci doar preceptele sale.

Scurt *tratat de medicină* este o poetică medicală deoarece întruchipează imaginația care a apărut odată cu medicii greco-romani în încercările lor de a explica anatomia corpului uman, excrețiile sale, diverse boli și leacuri etc.; aceeași imaginație care avea să dăinuie în Evul Mediu datorită medicilor arabi, precum Al-Razi (cunoscut în latină sub numele de Rhazes sau Rasis) și Avicenna - [17]printre alții -, și pe care medicii creștini o foloseau și ei, răspunzând, desigur, în primul rând sacrului, așa cum s-a demonstrat; [18]însăși imaginația creatoare - repet - este cea care apropie arta medicinei de arta literaturii. Ceea ce a fost odată o instituție „științifică" nu mai este așa și ne uimește pentru că a explicat o anumită realitate aproape așa cum o face poetica literară a prozei hagiografice sau alte forme de proză, cum ar fi cea a bestiarelor. Proze care, prin categoria textuală a miraculosului sau a minunatului, încearcă să elucideze natura în beneficiul omenirii, fie pentru sănătatea fizică, cum este cazul discursului medical, fie pentru bunăstarea morală printr-o demonstrație alegorică a comportamentului animal, așa cum se întâmplă în cazul bestiarelor. [19]Astfel, descrierea naturii Lumii Noi, scrisă de medicul călugăr Agustín Farfán

---

și prin aceasta se deosebesc de alte animale: prin faptul că omul este mult mai imitativ decât toate și face primii pași în învățare prin imitație; 2. Prin faptul că toți își găsesc plăcerea în reproducerile imitative". *Vezi* Aristotel, *Poetică,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2000, p. 5.

17 Citat în *Scurt tratat de medicină* pe următoarele pagini pe care le editez în această carte: ff. 323b, 324a, 325b; 332a; 337b, 338a; 341b; 345a; 347a; 349a; și 350b. Desigur, alți medici arabi, precum Averroes, și, de asemenea, medici evrei, precum Maimonide – precum și alți creștini ai vremii – joacă un rol important în această tradiție imaginativă a literaturii medicale; cu toate acestea, niciunul dintre ei nu este citat textual de Farfán.

18 Pérez Tamayo *(op. cit.,* pp. 53-55) evidențiază apariția unor secte religioase mistice - precum esenienii, care vindecau bolile exclusiv cu rugăciuni și cuvânt ca mijloc de a-i chema pe mijlocitorii lui Dumnezeu.

19 Fiziologul (secolele II - V) și traducerile sale medievale sunt unele dintre cele mai bune exemple *în* acest sens. Datorită diverselor animale enumerate, crezul creștin a fost explicat și răspândit, iar adepții săi au fost instruiți moral. Să luăm în considerare cazul castorului: „Există un animal numit castor, extrem de dulce și blând. Testiculele sale sunt folosite în medicină. Când este urmărit de vânători și își dă seama că este pe cale să fie capturat, își scoate testiculele și le aruncă vânătorului. Și dacă este din nou hărțuit și urmărit de un alt vânător, castorul se întinde pe spate pentru a se arăta și, astfel, vânătorul, realizând că îi lipsesc testiculele, se îndepărtează de el. Așadar, și tu, credincioasule, dă-i vânătorului ceea ce îi aparține. Vânătorul este diavolul, iar bunurile lui sunt: pofta, adulterul, crima;

în beneficiul bolnavilor, este minunată atât prin natura sa literară, cât și prin semnificația sa istorică și medicală:

> Despre virtutea unei pietre care crește în gușa iguanei
> În amonte de Coatzacoalcos, există iguane masculi numiți în nahuatl quacuetzpalintechutli, ceea ce înseamnă principal sau stăpân printre celelalte. Au o creastă mare de diferite culori; aceste iguane cresc în culturile lor pietre ca bezaar, cu excepția faptului că sunt moi și albe, și am una în posesia mea. Puterea sa este admirabilă: luând până la opt grame măcinate în apă, ameliorează durerea în flanc, face să urinezi *și* umple intestinele în două zile. Oameni de încredere au testat acest lucru *și* am făcut și *eu (Scurt tratat de medicină,* f. 238a).

O primă încercare de a defini tratatul ca gen textual s-a concentrat în mod necesar pe faptul că este o lucrare concisă, practică și diversă. Scopul său este de a oferi cititorului un ghid pentru a acționa într-o situație dată. Mai mult, în cazul specific al Scurtului *tratat de medicină,* autorul său nu urmează o ordine planificată în lucrarea sa: „Nu mă țin de ordinea inițială, ci scriu așa cum mi se pare cel mai potrivit" (f. 98b). Această oportunitate avea mult de-a face cu cazurile clinice care i se prezentau zilnic: „În timp ce scriam această carte, doi pacienți au venit la mine, iar Dumnezeu, în mila Sa infinită, i-a ajutat să-și recapete sănătatea cu aceste remedii" (f. 103a); „În timp ce scriam acest tratat de medicină, mi s-a oferit oportunitatea de a trata un caz foarte grav de gută" (f. 205a); etc. Având aceste caracteristici generale, împărtășesc punctul de vedere al mai multor specialiști, care propun studierea tratatelor, cronicilor și relatărilor coloniale ca procese comunicative care implică factori culturali, sociali și ideologici, în care imaginația subiectului care le creează joacă un rol deosebit de important. Prin imaginație, mă refer la producția textuală care izvorăște din „acea fântână invizibilă care suntem cu adevărat".[20]

---

scoateți astfel de lucruri și dați-le diavolului, iar diavolul vânător se va depărta de voi. Ca și voi să puteți spune: «Sufletul nostru, ca o vrabie, a fost salvat din cursa vânătorilor»." „Căci fiziologul a vorbit bine despre castor" *(Fiziolog,* Madrid, Gredos, 2008, 23, pp. 176-177).

20 Ortega y Gasset, *Studii despre iubire,* Madrid, Alianza, 2001, p. 71. Mai jos sunt câțiva dintre cercetătorii care propun această idee, direct sau indirect: Edmundo O'Gorman, *Ideea descoperirii Americii, op. cit.;* Hayden White, *Tropicele discursului și realismul figurativ;* Walter Mignolo, „Scrisori, cronici și relatări despre descoperirea cuceririi"; Rolena Adorno , „Subiectul colonial și construcția culturală a alterității"; Pascual Buxó, introducere la *Oracolul celor care pun întrebarea;* Serge Gruzinski, *Gândirea mestiză: cultura amerindiană și civilizația renascentistă,* Barcelona, Paidós, 2007; Roger Bartra,

1.1. Medicina dincolo de istoria științei

Desigur, valoarea tratatului nostru pentru istorie și medicină este incontestabilă. Totuși, un tratat medical precum cel de care ne ocupăm aici nu ar trebui studiat dintr-o perspectivă restrictivă; o diviziune arbitrară între texte de „puritate poetică" dovedită, [21]pe de o parte - adică texte datorate unei anumite caracteristici estetice a studiului literaturii - și, pe de altă parte, texte care servesc altor scopuri comunicative , cum ar fi istoria medicinei. Primele nu pot fi separate de timpul lor, de circumstanțele lor istorice, filosofice, sociale și de altă natură. Și, la fel, cele din urmă, care ar include *Scurt tratat de medicină* - alături de cronicile, relatările și istoriile naturale care consemnează cucerirea și dezvoltarea materială și spirituală a Americii - sunt mărturii narative care, „în loc de o mărturie interpretativă a ceea ce s-a întâmplat, avem o mărturie narativă a ceea ce s-a întâmplat; în loc de o idee transcendentală despre ființa Noii Spanii, avem o relatare a situației sale istorice".[22]

Pentru a nara „raportul situației sale istorice", călugărul Agustín Farfán a folosit o construcție narativă tipică unei estetici literare în care, deasupra preciziei, analizei, obiectivității etc., care s-ar aștepta de la o operă istorică și medicală, predomină intriga, metafora, figurația etc., elemente caracteristice operei literare, așa cum a subliniat White atunci când studiază amploarea textului istoric ca artefact literar. [23]Mai mult, prin faptul că a scris „ *Scurtul tratat de medicină"* pentru cititorul nespecialist, mai degrabă decât pentru specialist, [24]și repetând acest fapt în cel puțin trei ocazii, [25]el reiterează utilitatea

---

Cultură și melancolie: bolile sufletului în Spania epocii de aur, Barcelona, Anagrama, 2001; Mercedes López-Baralt, *A vorbi cu celălalt. Literatură și antropologie în America noastră,* Madrid/Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert, 2005; etc.

21 Cum ar fi literatura hagiografică, cavalerească, pastorală etc.

22 O'Gorman, *Misterul așa-zisei „Istorie a indienilor din Noua Spanie" atribuit friar Toribio Motolinía,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 1982, p. 37.

23 White, *Textul istoric ca artefact literar și alte scrieri* , Barcelona, Paidós, 2001, pp. 107-139.

24 „Cei care sunt medici pot citi acest tratat al meu, deoarece conține ceea ce au scris pe larg cei mai serioși autori. Nu scriu pentru ei, ci pentru cei care sunt acolo unde nu sunt medici. Voi încerca, cu favoare divină, să fiu clar, astfel încât toată lumea să mă înțeleagă, iar remediile vor fi cele mai casnice, deoarece se pot găsi și face. Această obligație o au medicii care vindecă în orașe, chiar dacă există farmacii, iar cei care sunt acolo unde nu sunt au una și mai mare, deoarece nu farmacia îi face medici, ci ceea ce au studiat și practica pe care o au de a vindeca" (Farfán, *Scurt tratat de medicină,* ff. 1a-1b).

25 Această caracteristică reiese din licența arhiepiscopală acordată de Dr. Ortiz de Hinojosa la 28 aprilie 1592 pentru publicarea acestei cărți: „Cu intenția de a aduce beneficii

practică evidentă a operei sale și, procedând astfel, dezvăluie și o substanță textuală care poate fi dedusă printre rânduri: că narațiunea prezentă în „ *Scurtul tratat de medicină"* — pe care autorul o compune astfel încât cei aflați în nevoie să își poată pregăti cu ușurință „remedii oriunde s-ar afla, așa cum făceau anticii în toate ocaziile" (f. 1a) — este realizată prin anumite figuri retorice care ne permit să conectăm secțiunea despre remedii casnice (pentru cei care nu sunt medici) cu scopul Tratatului , adică combaterea bolilor și vindecarea acolo unde nu există farmacii sau profesioniști din domeniul sănătății. Aceste figuri retorice sunt sinecdoca și metonimia. Într-adevăr, Farfán, ca autor al unui text narativ non-ficțional, plasează un eveniment într-un context, „relaționându-l ca parte a unui întreg imaginabil". [26]Și folosește sinecdoca astfel încât „propria sa idee să devină parte a celeilalte, figurative"; [27]și metonimie pentru a transpune numele „din non-senzorial în senzorial".[28] Aceste două structuri tropologice ne permit să demonstrăm cum un discurs istoric, în acest caz unul născut dintr-o perspectivă medicală creștină, se aseamănă cu narațiunea literară. [29]Astfel, o descriere a lui Farfán privind sterilitatea masculină - una dintre cele mai nefericite boli ale vremii - dezvăluie, datorită acestor două structuri tropologice, un sens care converge cu literatura:

> Din momentul în care Dumnezeu a creat omul, i-a dat femeia ca tovarășă *și dar și* a format-o dintr-una din coastele sale, pentru ca să o iubească și să o prețuiască mai mult. Dumnezeu i-a unit și i-a căsătorit [f. 231a] pentru ca rasa umană să se înmulțească și să crească și pentru ca omul (mânat și mișcat de pofta firii) să nu păcătuiască. Aici, bărbații căsătoriți (când nu au copii) nu sunt mulțumiți și par să nu-și iubească bine soțiile. Și când Dumnezeu le dăruiește copii, atunci pasiunile și certurile încetează cu dovezi de dragoste atât de mari precum copiii. Acesta este un lucru natural, așa cum se vede la animale, care se străduiesc să-și păstreze specia prin procreație. Și acest lucru este cu atât mai adevărat la oameni, care sunt capabili de rațiune și înțelegere. Ceea ce am spus este ceea ce mă mișcă și mă obligă, cu caritate creștină, să ofer un remediu unor oameni săraci care trăiesc foarte triști și nemulțumiți de soțiile lor. Deși sunt

---

acestui regat și republicilor sale și de a ajuta oamenii săraci și absenți care nu au asistență medicală, pentru remedierea bolilor de care suferă în satele și moșiile indiene și neavând posibilitatea de a fi vindecați de terți interesați" (f. Ib). Aceeași caracteristică se repetă și cu alte ocazii: „Pentru că nu scriu (cum am mai spus) pentru medici" (f. 33b); „Întrucât scriu în limba pomană (spre binele și folosul celor care nu au medici), nu mă ocup de dispute" (f. 171b).

26 White, *op. cit.,* p. 131.

27 Helena, *Dicționar de retorică și poetică,* Mexico City, Porrúa, 2001, p. 474.

28 *Ibidem,* p. 327.

29 White, *op. cit.,* p. 162.

> sănătoși, tineri și posedă o oarecare forță și voință, organele lor genitale sunt atât de slabe încât, ajungând la actul natural, devin atât de flaccizi, ca și cum nu ar fi deloc bărbați. [...] Două alte cauze principale fac un bărbat impotent: una este nervii relaxați din organele genitale sau faptul că sunt foarte reci *și* plini de flegmă. Cealaltă cauză este incapacitatea de a produce semințe, care sunt necesare pentru acest act; sau rinichii slabi, simțind mereu durere *și* multe umori rele în ei. Când aceasta este cauza impotenței la unii bărbați, să mănânce mâncare consistentă, să bea vin foarte bun, să se delecteze cu tot ce pot și să doarmă într-un pat bun și astfel vor produce mai multe semințe. Spun asta pentru că sămânța este crescută din cea mai bună substanță și din cel mai bun sânge al corpului *(Scurt tratat de medicină,* ff. 230b-231a).

Aici găsim o reproducere imitativă a discursului religios, a prozei biblice. Și datorită acestei imitații omul este capabil să învețe despre o realitate specifică (sterilitatea) în cadrul cosmogoniei sale creștine. Și în acest sens, discursul medical al lui Farfán - și cel al multor medici din zorii modernității - are multe în comun cu conceptul poeticii lui Aristotel : „Tocmai de aceea [oamenii] își găsesc plăcerea în contemplarea asemănărilor, pentru că, prin contemplare, ajung să învețe ce este fiecare lucru, de exemplu, «asta este acela».”[30]

Urmând principiile aristotelice, este posibil să citim în această proză o portretizare a unor oameni afectați de o boală, cufundați într-o narațiune construită de crezul creștin și la care aderă fiecare medic cufundat în această credință: puși în fața imposibilității de a găsi un leac care să reintegreze pacientul într-o ordine microcosmică (cea care se află în el, conform teoriei umorale) și o ordine macrocosmică (cea a naturii care îl înconjoară, de asemenea, intim legate de aceeași teorie) și, prin urmare, puși în fața iminenței morții, este mai bine să pregătim sufletul prin artele de a muri bine, pentru a mărturisi și a obține absoluția.

opri [31]pentru a discuta despre *Arta de a muri bine* și relația sa cu *Scurt tratat*

30 Aristotel, *Poetică,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2000, p. 5.

31 „Primul leac și primul remediu pe care trebuie să-l dea doctorul bolnavului este: să-l pună să se spovedească, pentru că camerele sunt atât de periculoase, și cu atât mai mult în această Nouă Spanie” (f. 15a); „Primul lucru pe care trebuie să-l facă bolnavul în această boală foarte gravă și periculoasă este: să se spovedească și să primească sacramentele și să-și orânduiască sufletul împreună cu ceilalți; și să nu-l lase până când nu mai poate face asta” (f. 23b); „Ia aminte, de asemenea, că într-o boală gravă care amenință cu pericolul morții, bolnavul trebuie să se spovedească imediat și să primească sfintele sacramente și să orânduiască tot ce este potrivit pentru sufletul său și să nu aștepte până când nu mai poate face asta” (f. 237a); „Dacă rana este pătrunzătoare,

de medicină; dar, înainte de asta, aș dori să subliniez pe scurt că există o anumită concordanță, o anumită coincidență, cu poetica aristotelică în ceea ce privește postulatele tragediei: „Întrucât tragedia este o reproducere imitativă nu tocmai a oamenilor, ci a acțiunilor lor: viața, norocul și nenorocul; și atât nenorocul, cât și norocul sunt chestiuni de acțiune, și chiar scopul este un anumit mod de acțiune, nu de calitate." [32]Putem crede, așadar, că marea tragedie care a mișcat proza călugărului Agustín Farfán a fost însăși viața biologică plasată într-un cadru creștin. În această punere în scenă tragică, medicul trebuia să încerce să ajute la prelungirea vieții biologice și, dacă acest lucru nu mai era posibil , să ajute pe cineva să moară bine prin îndeplinirea unui ultim ritual de credință: spovedania. Să ne oprim puțin pentru a lua în considerare această poetică la care *se referă proza medicală din Scurt tratat de medicină,* care apare pentru a atenua împotriva marii tragedii: viața însăși în zorii modernității în Lumea Nouă.

1.2. Artele de a muri bine în Scurt *tratat de medicină*

Este evident că moartea, la fel ca nașterea, este un eveniment fundamental - pentru ființă. Dovadă în acest sens este că, în sfera literară, moartea a fost un concept care a contribuit și la dezvoltarea celei mai minunate literaturi creștine. În cadrul acesteia, să revenim la exemplul literaturii hagiografice - un gen literar care, prin eroii săi, a căutat să imite viața protagonistului principal din cadrul acestei viziuni religioase asupra lumii: Iisus Hristos. Să ne amintim, așadar, că o probă a sfințeniei nu consta doar în readucerea morților la viață, așa cum găsim în cazul Sfântului Ioan Evanghelistul; [33]ci, în primul rând, devenea o probă a sfințeniei de a cunoaște momentul exact al propriei morți și de a-l verifica de către un martor, așa cum se întâmplă, de exemplu, în viața

chirurgul trebuie să ordone rănitului să se spovedească, pentru că are o obligație precisă, sub pedeapsa păcatului de moarte" (f. 299b); etc.

32 Aristotel, *op. cit.,* p. 10.

33 „Și rudele ei i-au zis Sfântului Ioan: «Iată, Doamna Diusiana, pe care am găsit- o moartă, care întotdeauna a ținut îndemnurile tale și ne-a chemat la tine și a dorit mult venirea ta, zicând: «Dacă aș putea să-l văd pe apostolul lui Dumnezeu înainte să mor, m-aș bucura.» Acum ai venit și nu te pot vedea.» Atunci Sfântul Ioan a poruncit să fie pusă sicriul pe pământ și trupul ei întors, zicând: «Domnul meu Iisus Hristos să te învie, Diusiana, scoală-te și du-te la casa ta și pregătește-mi mâncare!» Apoi s-a ridicat și cu multă sârguință a început să facă [f. 10c] ceea ce îi spusese apostolul și atât de trează ca și cum nu ar fi fost niciodată [moartă] și s-ar fi trezit din somn» (Anonim, *Flos sanctorum cu etimologiile sale,* ff. 10b-10c).

Sfântului Vasile.[34] Această ficțiune, acest eveniment miraculos, se află în opoziție radicală cu realitatea bolii în Noua Spanie din secolul al XVI-lea, unde medicina practicată de Farfán – și de alții care, asemenea lui, au primit și au continuat o tradiție – respecta maxima lui Hipocratic: „bolile care scapă examinării ochilor sunt supuse examinării intelectului". [35]Și acest examen era extrem de precar, deoarece, practic, orice boală a vremii putea duce la moarte. De fapt, Dr. Farfán afirmă în tratatul său că „Cei care nu scuipă, chiar dacă pot trăi câteva zile, în cele din urmă mor (f. 10a)"; el avertizează, de asemenea, că „se întâmplă în cazurile de durere în flanc ca intestinul să se răsucească, iar dacă pacientul nu își poate face un stomac, acesta iese pe gură și mor (f. 31b)"; El cere prudență femeilor dependente de ciocolată – în special femeilor în vârstă – și de alte preparate prehispanice „pentru a nu-și lua moartea în propriile mâini (f. 34a)"; El afirmă, de asemenea, că femeile văduve suferă de „Boala Mamei" și, mai rău, cele ai căror soți sunt absenți „pentru că ajung să moară, din cauza retenției sămânței, pe lângă menstruații neregulate, deoarece este o otravă mortală pentru ele" (f. 72b); etc. [36]Și mai rău, potrivit lui Farfán, oamenii

34 „Episcopul Sfântul Vasile iubea foarte mult un bun doctor evreu pe nume Iosif, pentru că știa că acesta se va întoarce la credință. Și îl chema ca și cum ar fi avut nevoie de el și, verificându-i pulsul, a văzut că va muri curând și le-a spus tovarășilor să-i pregătească lucrurile pentru înmormântare, căci va muri curând. Și auzind aceasta, - Vasile:
—Nu știi ce spui.
Și evreul a zis:
—Cred, domnule, că veți muri astăzi la apusul soarelui.
Și Vasile a zis [f. 44d]:
— Ce vei face dacă nu mor azi?
Și Josep a spus: — Domnule, nu se poate.
Sfântul Vasile:
—Ce vei face dacă vei trăi până la prânz?
A spus Josep:
—Dacă bei până la ora aceea, să mă omoare.
—Dumnezeu să vă dea să muriți față de păcatul în care vă aflați și să trăiți cu Isus Hristos.
Díxole Josep:
—Știu bine ce spui și, dacă vei trăi până în ceasul acela, voi face ce spui și ce vrei. Atunci Sfântul Vasile, pentru că după fire trebuia să moară îndată, a obținut de la Dumnezeu trei binecuvântări ca să nu moară și a trăit până a doua zi la ora nouă. Când l-a văzut Iosif, s-a minunat și a crezut în Iisus Hristos. Și Vasile, biruind slăbiciunea inimii sale, s-a sculat din pat și s-a dus la biserică și l-a botezat cu mâinile sale. Și s-a întors îndată și a murit" (Anonim, *Flos sanctorum cu etimologiile sale,* ff. 44c-44d).

35 Hipocrate, *Despre știința medicală,* pp. 11, 21.

36 O listă lungă de afecțiuni duceau la moarte, cum ar fi: „Simt o mare milă pentru cei pe care îi văd murind în fiecare zi din cauza sifilisului, boala fiind atât de cunoscută și atât

din Noua Spanie mor din cauza medicilor mediocri care nu prescriu remediile corecte: „Și întrucât cei care le folosesc nu cunosc constituția bolnavului, pentru că nu au studiat medicina și nici nu știu să citească în limba pomană, ucid pe atâția" (f. 97b).

Având în vedere această situație, medicul era foarte preocupat ca pacientul să moară bine, adică să-și organizeze viitorul etern, viața de apoi, în puținul timp rămas, așa cum demonstrează următorul subcapitol din *Scurt tratat de medicină:*

> Pentru cineva prea slab *și* predispus la leșinuri ca să mărturisească
>
> Se întâmplă multor bolnavi că (pentru că medicul este neglijent sau pentru că boala vine brusc, luându-i foarte slăbiți și leșinați) nu pot să se spovedească și să ducă la bun sfârșit toate lucrurile necesare sufletului lor. Pentru a remedia acest lucru, ceea ce îi încurajează și îi întărește cel mai repede (așa cum am văzut adesea) este să li se dea două gălbenușuri de ou proaspete, prăjite fără albușuri, și să-i pui să bea cu ele patru uncii de vin foarte bun. Dacă leșinurile sunt cele care împiedică spovedania *și* celelalte lucruri necesare sufletului *și* conștiinței, dați-le aceste pulberi în puțin vin bun: nucșoară măcinată *și* șofran măcinat, câte un vârf de cuțit din fiecare; castoreum, care este mugurele plantei befo, jumătate de vârf de cuțit; măcinați-le *și* amestecați-le pe toate.
>
> Și cer, pentru dragostea lui Dumnezeu, ca medicii să-și trimită pacienții la spovedanie în timp util, căci este un păcat foarte grav și o mare păcat să-i vezi murind în fiecare zi fără sacramentele lor *(Scurt tratat de medicină,* f. 152a).

Preocuparea Dr. Farfán de a oferi o serie de remedii casnice care să prelungească, pentru o clipă scurtă și incertă, luciditatea muribundului, exclusiv pentru ca acesta să se poată spovedi, demonstrează interesul medicului de a pune în practică o altă poetică inerentă propriei sale profesii, una care își are originea în Evul Mediu. Mă refer la poetica lui *Ars moriendi* , sau artele de a muri bine: o literatură practică și concisă care călăuzea sufletul muribundului prin intermediul unui duhovnic .

În contextul creștin renascentist în care se naște tratatul nostru, idealul morții era un fenomen de masă: alături de muribund se aflau – cel puțin, ignorând familia celui care urma să moară – doctorul, bărbierul, duhovnicul și, bineînțeles, un alai de demoni și îngeri care se luptau pentru sufletul bolnavului. [37]În fiecare fenomen de masă, sunt necesare ordine, metodă, retorică și reguli;

---

de ușor de vindecat" (f. 82a); „Am văzut adesea în această Nouă Spanie la nou-născuți umflături cu apă pe cap, care sunt înspăimântătoare. Și unele femei și chirurgi îndrăznesc să le deschidă și să moară din cauza lor în câteva zile" (f. 199a); etc.

37 Acest lucru este ilustrat de xilogravurile care însoțesc capitolele din *Arta de a muri bine;*

cu alte cuvinte, o tradiție literară care reglementează trecerea de la o stare fizică la una metafizică: o artă de a muri bine, un tip de literatură pioasă care, evident, nu era o operă profundă, cu o semnificație teologică profundă. Deloc; artele de a muri bine erau manuale ale căror surse se inspirau din discursurile Bibliei, Aristotel, Platon și Seneca; din Părinții Bisericii și din cei mai importanți teologi medievali, precum Sfântul Grigore, Sfântul Bernard și alții. [38]Acestea erau doar niște îndrumări textuale pentru a ilustra ce se aștepta de la o moarte bună și bine direcționată, printr-o scurtă confesiune, care să-l determine pe bietul muribund să-și recunoască păcatele, oricât de ignorant ar fi în privința lor. Desigur, confesorul trebuia să știe anumite lucruri despre muribund: ce rugăciuni știa acesta, dacă cunoștea poruncile, articolele de credință și așa mai departe. Și cu aceste informații, se acorda absolvirea.[39]

Astfel, intenția medicului neo-spaniolă era să se asigure că persoana pe moarte avea acces la această tradiție literară care îi determina sfârșitul zilelor și începutul vieții sale veșnice. Medicul făcea tot posibilul pentru a permite persoanei pe moarte să ia contact, chiar și pentru o scurtă clipă, cu această ficțiune poetică creată de cele mai profunde principii ale credinței sale. Cu alte cuvinte, medicina neo-spaniolă nu era interesată doar de asimilarea elementelor de natură americană în corpusul hipocratic-galenic-arab pentru a îmbunătăți practica medicală, ci se preocupa și de facilitarea contactului cu alte poetici literare, cum ar fi cea a artei de a muri bine, și de evocarea unei întregi tradiții literare care să consoleze ultimele momente ale creolului și spaniolului

---

gravurile reprezintă cinci ispite ale diavolului (ale credinței; ale disperării; ale nerăbdării; ale gloriei deșarte; și ale avariției). Acestea sunt contracarate de cinci inspirații angelice cu aceleași titluri. Ilustrațiile se încheie cu Moartea lui Moriens, când sufletul îl părăsește pe defunct și este primit de curtea cerească . *Vezi Arta de a muri bine și o scurtă confesiune,* ed. de Francisco Gago Jover, Palma de Mallorca, José J. Olañeta/Universitat de les Illes Balears, 1999, pp. 47-73.

38 Pentru o introducere în acest gen literar , *a se vedea* studiul introductiv al lui Francisco Gago Jover la *Arte de bien morir,* pp. 23-51. Vezi și articolele lui Roger Chartier, „Les arts de mourir, 1450-1600", *Annales,* ESC, 34, 1976, pp. 51-75; și Emilio Blanco, „Artes de bien morir. Para vivir mejor", *Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval,* Alcalá de Henares , Universidad de Alcalá, 1997, pp. 297-305.

39 În *Arta de a muri bine,* duhovnicul este oferit un ghid pentru a răspunde la întrebările despre acordarea sau nu a absoluției, abordând chiar și cele mai complicate: „Se pune la îndoială dacă mutul, surdul, bâlbâitul sau șoptitul pot fi absolviți prin semne sau prin scrieri făcute sau prezentate duhovnicului; și se răspunde că pot fi absolviți în măsura în care este evident și apare în vreun fel că pocăința și căința lor sunt evidente. Dacă bolnavul mărturisește un păcat rezervat, dacă trebuie absolvit. Trebuie să se considere că trebuie, poruncindu-i-se ca, dacă se însănătoșește, cu ajutorul lui Dumnezeu, să se facă absolvit de superior" *(Arta de a muri bine,* p. 143).

peninsular pe moarte. Este atunci o exagerare să considerăm literatura medicală ca un *axis mundi* care pune în contact două entități: sacrul și profanul? Nu este o exagerare să luăm în considerare misiunea pe care societatea Noii Spanii o încredințase medicului format la universitate: să atenueze anxietatea membrilor săi oferindu-le siguranță și stabilitate, aderând – mai presus de toate – la sistemul de credințe, adică la sistemul de idei care guverna acea lume în perioada modernă timpurie. Din aceste motive, medicina a fost legată de astrologie în această perioadă și, prin stăpânirea acestor cunoștințe, de alchimie și chiar de divinație, toate într-un cadru creștin susținut de argumente aristotelice. [40]Mi se pare că, având în vedere cele spuse, nuanța literară prezentă în *Scurt tratat de medicină și în alte tratate medicale ale perioadei este incontestabilă; în aceste lucrări* se practică mai mult decât o „știință", o artă cu referințe multiple și îndatorată diverselor poetici. Dar este necesar să definim ce înțelegem prin „știință" și prin „artă" atunci când ne referim la medicina medievală și renascentistă colonială căreia i se datorează lucrarea noastră.

40 Mai târziu vom vedea că un anumit studiu, datorat Margaritei Peña, îl prezintă pe Farfán ca posibil autor al unui oracol confiscat de Tribunalul Inchiziției din Noua Spanie, *Mofarandelul oracolelor,* al Maestrului Quoquim.

2. ARTĂ sau ȘTIINȚĂ? O LECTURĂ A SCURTULUI *TRATAT DE MEDICINĂ*

Spre deosebire de propria noastră experiență, în Antichitate, termenii care defineau un concept precum „artă" sau „știință" posedau o capacitate mai mare de a îndemna și uni alte noțiuni. [41]Adică, cuprindeau o serie de practici și considerații care nu ar trebui, în niciun caz, să fie legate de diviziunea noastră specializată și contemporană dintre un concept și altul. De fapt, Minois abordează această problemă prin referire la noțiunile de „știință" și „înțelepciune" prezente într-una dintre cele mai „științifice" și marcant elenistice cărți ale literaturii Vechiului Testament: Cartea *Înțelepciunii.* [42]Într-adevăr, ambiguitatea unificatoare a conceptului de „știință" în acest discurs religios este îndreptată spre glorificarea înțelepciunii care permite apropierea de minunile lui Dumnezeu; adică, prin intermediul ei, vor fi dezvăluite secretele creației sale. [43]Desigur, nu există un singur tip specific de practică „științifică"; aceasta cuprinde multe concepte, cum ar fi medicina, botanica, farmacia, fiziognomia, anatomia, biologia și așa mai departe. Însă, deși limitele „științei" rămân neclare, ceea ce se subliniază este evaluarea corectă a înțelepciunii: acordarea importanței cuvenite meșteșugurilor și practicilor, așa cum se poate citi într-o altă carte.

---

41 Însăși desemnarea și traducerea multora dintre termenii din corpusul hipocratic *(tyche, téchne, iatriké* etc.) este supusă îngustitudinii unor termeni care sunt acum prea specifici pentru o problemă mult mai cuprinzătoare în trecut: între natură, procesul ei, ciclul ei etc., și ființă și ciclurile ei respective.

42 Minois, *Biserica și știința. Istoria unei neînțelegeri,* trad. Tomás Fernández Aúz, Beatriz Eguibar, Madrid, Akal, 2016, p. 29-32.

43 „Căci El mi-a dat adevărata cunoaștere a lucrurilor și cunoașterea constituției universului și a puterii elementelor; începutul, sfârșitul și mijlocul timpurilor ; alternanța solstițiilor și schimbările anotimpurilor; ciclul anilor și poziția stelelor; natura animalelor și instinctele fiarelor sălbatice; puterea vânturilor și rațiunea oamenilor; deosebirile plantelor și virtuțile rădăcinilor. Am știut tot ce este ascuns și manifest, căci înțelepciunea, făuritorul tuturor lucrurilor, m-a învățat acestea" *(Înțelepciunea,* 7, 17-21).

Biblic, *Eclesiastul,* care se ocupă în special de profesia care ne privește, cea de medic:

> Caută doctorul înainte să ai nevoie de el, căci și el este un copil al Domnului. Căci Cel Preaînalt are știrea vindecării *și* regele îi dăruiește haruri. Știința doctorului îi permite să umble drept și este admirat de prinți . Domnul face să țâșnească leacuri din pământ și omul chibzuit nu le respinge. Nu a îndulcit El apa amară cu lemn, ca să-Și facă cunoscută puterea? El a dat omenirii știre pentru a Se arăta glorios în minunile Sale. Cu leacuri, doctorul dă sănătate și alină durerea; farmacistul își face amestecurile pentru ca făptura lui Dumnezeu să nu piară și, prin el, sănătatea se răspândește *și* se păstrează printre oameni. Copilul meu, dacă te îmbolnăvești, nu fi nerăbdător; roagă-te Domnului și El te va vindeca. [...] Și cheamă doctorul, căci Domnul l-a creat și nu-l întoarce, căci el este necesar. Sunt momente când reușește, pentru că și el se ruga Domnului să-l călăuzească în căutarea alinarei și a sănătății pentru a prelungi viața bolnavului *(Eclesiastul* 38, 1-14).

Astfel, în timp ce rolul înțelepciunii în Dumnezeu, atât pentru pacient, cât și pentru medic, este clar, așa cum se deduce din pasajul precedent, rolul științei nu este. Cel puțin în acest exemplu, știința nu este văzută ca o verificare bazată pe o metodă verificabilă, pe care Farfán - și alți medici ca el din vremea sa - o numesc „experiență"; [44]cu atât mai puțin atunci când acest concept este învăluit într-un văl misterios - aproape mistic - care încheie această discuție despre rolul medicului în cartea menționată anterior a Vechiului Testament: „Cine păcătuiește împotriva Făcătorului său va cădea în mâinile medicului" (*Sirah* 38:15).

2.1. Arta medicinei în sălile de clasă universitare

Această conceptualizare a profesiei de medic a rezonat de-a lungul secolelor. Și până în momentul în care ne interesează, când cineva cădea în mâinile unui medic din Noua Spanie, acesta din urmă, respectând preceptele teologice ale crezului său, aplica o serie de tehnici învățate la universitate, la catedrele de Medicină. Această învățare consta în memorarea unei serii de tratate care includeau corpusul hipocratic, adică o colecție de lucrări rezultate din activitatea unui grup de medici pe care istoria îi asociază cu numele lui

44 Mai târziu vom studia modul în care experiența începe să prefigureze adevărata modernitate atinsă în secolul al XVII-lea cu o metodologie pentru căutarea adevărului, așa cum a fost propusă de Descartes în *Discursul său despre metodă.*

Hipocrate; [45]lucrările lui Galen;[46] [47]Texte de Avicenna, în principal lucrarea sa fundamentală numită în latină *Canon Medicinae;* Averroes și lucrarea sa *Colliget;* Al-Razi și cartea sa tradusă de Gherardo Cremonensis în secolul al XII-lea sub numele de *Liber de medicina ad Almansoren;* printre alte figuri ale medicinei arabe; [48]și liste specifice medicinei monastice, care includeau diverse denumiri de plante și rădăcini, precum și amestecurile lor respective cu alte elemente pentru a forma poțiuni sau pastile. [49]De fapt, pentru a ne face o idee despre acest lucru, avem programa Catedrei de Medicină din secolul al XV-lea de la Universitatea din Tübingen, în Germania. [50]Dar, mai important, avem primele statute ale Universității Regale din Mexic, unde Farfán avea să obțină doctoratul în Medicină, după ce a studiat la Universitatea din Alcalá. Astfel, în 1580 s-a înființat:

> În primul an va citi titlul De *elementis et temperamentos, capitolele* cele mai necesare din cartea *De humoribus,* cele mai necesare *și* ceva din *Anatomie și Facultatibis naturalibus,* ceea ce este și convenabil din *Pulsibus et urina.*
>
> Al doilea an *De diferentia febrium* si *De arte curativa ad glauconem* si *De sanguinis missione* .

45 Așa cum este cazul numelui Esop, al cărui nume reunește mai mulți autori pe care tradiția literară îi atribuie unui singur om pentru studiul fabulelor.

46 Conform lui Pérez Tamayo *(op. cit.,* p. 51), Galen a explicat practic totul în domeniul medicinei și, astfel, a devenit autoritatea supremă atunci când opera sa a fost tradusă și comentată de-a lungul Evului Mediu. Pérez Tamayo subliniază, mai presus de toate, că „[Galen] a abandonat înregistrarea atentă a faptelor, atât de importantă pentru Hipocrate, invocând doar vindecările sale miraculoase. [...] El a adoptat și elaborat teoria hipocratică despre boală ca un dezechilibru al umorilor, care poate rezulta dintr-un deficit sau exces al uneia sau mai multora dintre ele sau din modificări ale proprietăților lor."

47 Cuprinzând cinci volume, respectiv: 1) teorie; 2) medicamente simple ; 3) boli locale și tratament; 4) boli generale și proceduri chirurgicale; 5) proceduri farmaceutice.

48 Caracteristica sa a fost că, pe lângă propriile contribuții, a recuperat o mare parte din noțiunile de natură aristotelică și, bineînțeles, și postulatele hipocratico-galenice (Pérez Tamayo, *ibid.,* p. 58).

49 Un exemplu al acestui tip de medicină a fost practicat de celebra mistică Hildegard von Bingen, al cărei remediu clasic era „vinul de pătrunjel și miere", cunoscut sub numele de „vinul inimii". Mai mult, un alt exemplu clar al interesului medicinei monahale medievale pentru prepararea diverselor preparate vindecătoare poate fi găsit în mănăstirile benedictine, unde era impusă crearea de grădini care să conțină exclusiv plante medicinale și ierburi medicinale. Carol cel Mare și Ludovic cel Pios au legiferat pentru îndeplinirea acestui mandat (Kerckhoff, *op. cit.,* pp. 102, 109).

50 Anul I: *Ars Medica* de Galen și prima și a doua parte a *Tratatului despre febre de Avicenna* . Anul II: prima carte din *Canon Medicinae* de Avicenna și a noua carte din *Liber de Medicina ad Almansoren de Al-Razi.* Anul III: aforisme ale lui Hipocrate și lucrări selectate de Galen, în principal *De Usu Partium* (Pérez Tamayo, *op. cit.,* p. 58).

Anul trei *Afhorismos* lui Hipocrate *și* cartea *Quos et quando aporteat purgari* și cartea a noua *De Rasis ad Almazorem* .[51]

Totuși, ceea ce se discuta în cadrul cursurilor de medicină erau compendiile apărute din nevoia de a condensa vasta cunoaștere medicală, care se reducea la patru domenii principale: Hipocrate, Galen, medicina arabă și medicina monahală. Aceste compendii erau cunoscute sub numele de *Articella* . Acestea constau, printre altele, dintr-un compendiu al aforismelor și prognosticelor lui Hipocrate, precum și comentarii la opera lui Galen. [52]Dacă luăm în considerare axioma și nivelul ridicat de raționament din celebrul aforism al medicului din Cos, „ *Ars longa, vita brevis" (Arta e lungă, viața e scurtă),* putem înțelege de ce acest tip de text a devenit ideal pentru predarea medicală.

De o mare importanță pentru literatura medicală a fost și genul isagogic, sau introducerile în arta medicinei. Printre acestea se numără cele ale lui Hunayn ibn Ishaq (secolul al IX-lea), mai cunoscut sub numele de Ioannitius, care a rezumat cunoștințele din *Corpusul Hipocratic* și, în primul rând, ale lui Galen într-un mod accesibil studenților, realizând o armonie între teorie și practică. Mai târziu, Al-Razi, un medic arab citat de Farfán în cele două tratate ale sale (1579 și 1592) - mai cunoscut sub numele de Al-Razi de comunitatea medicală hispanică de la sfârșitul Evului Mediu - a scris și o *Carte de Introduceri în Arta Medicinei, sau „Isagoge ".* Cartea sa urmează postulatele lui Galen - la fel ca și „Isago ge"-ul lui Ioannitius - și prezintă patru aspecte fundamentale pentru introducerea acestei arte studenților la medicină: A) „O sinteză medicală. B) Studiul lucrurilor naturale: Fiziologie. C) Studiul lucrurilor nenaturale: Patologie. D) Studiul lucrurilor nenaturale: Terapeutică și Igienă." [53]Introducerea sa conține, printre altele, unul dintre cele mai frumoase rezumate ale teoriei umorale, presărat cu comparații din natură: „Pielea este ca scoarța unui copac".[54] „Semințele plantelor au nevoie de altceva decât căldură și umiditate pentru a se forma în interiorul lor, astfel încât să își

51 Gerardo Martínez Hernández, **Medicina în Noua Spanie, secolele AL XVI-LEA și AL XVIII-LEA* . Consolidarea modelelor instituționale și academice,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2014, p. 271.

52 Site-ul Bibliotecii Naționale de Medicină oferă un exemplu frumos de *model Articella:* un manuscris din secolul al XIII-lea (acum la Oxford, DeRicci NLM [78]) care conține douăsprezece miniaturi care ilustrează consultații medicale, examinări și predare. Disponibil la < https://www.nlm.nih.gov/hmd/medieval/articella.html >.

53 Al-Razi, *Cartea de introducere în arta medicinei „Isagoge",* ed. de Vázquez de Benito, Salamanca, Universitatea din Salamanca, 1979, p. 12.

54 *Ibidem,* p. 31.

poată dobândi echilibrul constituției din exterior.” [55]Și în fiecare capitol, intenția didactică a acestei lucrări pentru studentul sârguincios este omniprezentă: „Încearcă să înțelegi asta și nu greși”; [56]„Medicina este cunoașterea diferitelor stări ale corpului uman, iar numele său cuprinde două dimensiuni: teoria și practica”; [57]„Trebuie să înțelegi semnificațiile și să lași numele în seama inovatorilor.”[58]

Școala medicală italiană din Salerno a beneficiat enorm de pe urma *Articella* și Isagoges în Evul Mediu târziu. În linii mari, aceasta a pus bazele predării medicinei, adică a scolasticismului prescriptiv a ceea ce ar trebui predat în universități. Acest model s-a răspândit la alte universități europene, în special la Bologna și Padova în Italia; Montpellier în Franța; și Salamanca în Spania, care avea să servească drept model pentru Universitatea Regală din Mexic. Aceasta din urmă avea să fie susținută din punct de vedere academic de dictatele așa-numitului neoscolastism, curentul predominant în predarea medicinei din 1570 încoace, ale cărui rădăcini erau galenic-arab-creștinizate. Cu alte cuvinte — prefigurând ceea ce vom vedea mai jos —, în timp ce restul universităților europene îmbrățișau practica medicală modernă (datorită teoriilor lui Vesalius și Paré), „Spania și Noua Spanie au continuat cu un model mai tipic secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea”.[59]

Ceea ce tânărul ucenic și-a perfecționat cu adevărat în universități , mai mult decât abilitățile practice și tehnice, a fost capacitatea dialectică și puternicele abilități de argumentare logică, care le-au permis să contrazică sau să afirme pozițiile tradiției studiate în clasă. [60]Acesta este unul dintre numeroasele motive pentru care medicina și astrologia au fost întotdeauna legate, mai ales în Ancien Régime - și chiar în zorii modernității - deoarece se specula teoretic, prin gândire abstractă, despre modul în care macrocosmosul și constelațiile și planetele sale afectează microcosmosul, adică delicata armonie umorală care sălășluiește în corpul uman. [61]Artele liberale, retorica,

55 *Ibidem* , p. 32.
56 *Loc. cit.*
57 *Ibidem* , p. 25.
58 *Ibidem* , p. 66.
59 Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 175.
60 De fapt, în cazul specific al candidatului la doctorat Agustín Farfán, unul dintre - evaluatorii examenului său de doctorat în medicină va fi un doctor în teologie, nimeni altul decât celebrul Francisco Cervantes de Salazar, autorul celor trei dialoguri latine cunoscute sub titlul *Mexicul din 1554.* Mai târziu vom aprofunda relația acestui umanist cu medicii timpului său.
61 În a treia parte a textului miscellaneu din secolul al XV-lea, *Corbacho,* sunt reproduse aceste informații despre macrocosmos, moștenite din teoriile hipocratico-galenice.

dialectica și gramatica (*triviumul)* erau fundamentale pentru manipularea informațiilor medicale oferite studenților în beneficiul unui cadru pedagogic teoretic. Cu alte cuvinte, între scrierea medicinei, cea a textelor sale „științifice" și arta literară, creatoare de poetici diferite - așa cum se va exemplifica mai târziu cu „Pinciano" -, exista o graniță foarte subțire, care, în anumite contexte, era aproape inexistentă.

Artele liberale au împărțit lumea în două părți opuse: cei care își câștigau existența cu mâinile lor și cei care o făceau cu înțelepciune, o distincție prezentă și în Vechiul Testament, atunci când se face o diferență semnificativă între scrib și meșteșugar:

> Toți aceștia [meșterii] au viața încredințată în mâinile lor *și* fiecare este priceput în meșteșugul său. Fără ei nu s-ar putea zidi o cetate; dar ei nu călătoresc în țări străine [...] și nici nu sunt dintre cei ce născocesc pilde. [Cartarul] cercetează înțelepciunea tuturor celor din vechime și își dedică timpul liber citirii profeților *(Eclesiastul* 38:35-38; 39:1).

Totuși, arta medicinei a început să se apropie de limitele a ceea ce înțelegem astăzi drept știință într-una dintre disciplinele sale constitutive, complet interzisă în Evul Mediu din motive teologice: anatomia. Hipocrate nu a practicat-o din motive oarecum similare cu cele ale creștinismului, adică din cauza unor postulate legate de moralitatea și credința timpului său. Galen, la rândul său, a disecat animale - așa cum a făcut Aristotel - pentru a încerca să înțeleagă funcționarea părților corpului uman. Iar această conceptualizare a corpului, îmbogățită de contribuțiile lui Avicenna și Al-Razi, este ceea ce a supraviețuit timp de secole.

Revoluția anatomică și începutul modernității timpurii pentru medicină, mai aproape de știința actuală, vor sosi în 1543 — același an în care Copernic își publică *De revolutionibus orbium coelestium* — când medicul italian Andreas Vesalius își publică *De humani corporis fabrica,* o lucrare fundamentală ce transformă o tradiție milenară: este o carte în care, pentru prima dată, se acordă mai multă autoritate „observării realității decât a ceea ce a fost scris despre ea de părinții medicinei".[62]

Astfel, ne asigură că la temperamentul sanguin „predomină trei semne: Gemeni, Balanță și Vărsător"; la coleric: „Berbec, Leu și Săgetător"; la flegmatic: „Rac, Scorpion și Pești"; și la melancolic: „Taur, Fecioară și Capricorn". Desigur , fiecăruia dintre aceste semne zodiacale i se atribuie o planetă. (Alfonso Martínez de Toledo, *Arhipreotul Talavera sau Corbacho,* ed. de Joaquín González Muela, Madrid, Castalia, 1998, pp. 181-184).

62 Pérez Tamayo, *op. cit.,* p. 85.

Într-adevăr, prin prioritizarea realităților medicale specifice dictate de circumstanțe în detrimentul tradiției medicale literare, se pune un accent mai mare pe tehnică, astfel încât aceasta să poată fi perfecționată treptat și să devină o parte integrantă a medicinei moderne. [63]Trebuie să ne amintim că, înainte de vremea lui Vesalius, profesorul de medicină nu atingea cadavrele pe care le prezenta studenților săi. [64]Aceasta era sarcina frizerului-chirurg, care își murdărea mâinile și manipula cadavre care, dacă nu erau putrede, erau cu siguranță mirositoare din cauza condițiilor îngrozitoare de conservare a cadavrelor din acea vreme. Medicul doar ghida ce trebuia îndepărtat, tăiat, mutat etc., în timp ce frizerul-chirurg efectua procedurile. Acestui individ i se refuza oportunitatea de a studia medicina, adică i se interzicea accesul la cunoaștere - conform diviziunii discursului biblic din Vechiul Testament menționată mai sus - deoarece profesia sa era considerată o meserie, la fel ca cea a unui tâmplar; cu alte cuvinte, doar un frizer-chirurg putea învăța pe altul. În secolul al XV-lea, la Universitatea din Paris, după presiuni și lupte constante din partea membrilor acestei bresle, accesul a fost acordat, inițial, bărbierilor, dar abia la începutul secolului al XVI-lea atât bărbierii, cât și frizerii au fost acceptați și au putut urma studii universitare, la fel ca medicii. În acest context, Ambroise Paré a devenit primul ucenic bărbier-chirurg care a lăsat o amprentă semnificativă asupra istoriei medicinei. Datorită numeroaselor războaie la care a participat pentru a încerca să salveze răniții grav (adică, prioritizând o realitate determinată de circumstanțe în detrimentul tradiției), a reușit să perfecționeze tehnica de tratare a rănilor pacienților. Așadar, astăzi se consideră că „ceea ce este Vesalius pentru anatomie, este Paré pentru chirurgie, datorită lucrării sale *La méthode de traicter les joueurs faits par les hacquebutes et autres bastons à feu,* publicată în 1545”.[65]

Totuși, această lume revoluționară, în care dezvoltarea incipientă a științei

63 Este nevoie de abilități tehnice pentru a manipula natura, așa cum ar putea confirma cu ușurință orice expert în chirurgie. Și, în mod interesant, cel mai desăvârșit muzician sau scriitor ar afirma același lucru. Prin urmare, tehnica va fi întotdeauna un mijloc, niciodată un scop, al activității căreia îi este dedicată. Din aceste motive, marele patolog și imunolog Pérez-Tamayo *(ibid.,* 12) declară: „Medicina este ambele: este știință și este artă, dar este și ceva mai mult [...] este singura profesie dedicată asigurării faptului că bărbații și femeile trăiesc și mor sănătoși cât mai târziu posibil.”

64 Încă de la începutul secolului al XV-lea, dreptul de a diseca corpuri umane a fost recunoscut în anumite universități; Montpellier a fost prima (1377); urmată de Bologna și Padova, unde Andreas Vesalius a fost profesor (1405 și 1429). Parisul avea să vină mai târziu (1478); și Salamanca până în secolul al XVI-lea, datorită a doi foști studenți ai lui Vesalius: Pedro Jimeno și Luis Collado (*ibid* ., p. 82).

65 *Ibidem,* pp. 86-91.

medicale așa cum o înțelegem astăzi prindea deja contur, nu avea să afecteze arta medicinei practicată de călugărul Agustín Farfán în lucrarea sa * *Tratado breve de medicina* (Scurt tratat de medicină*). Această lucrare datorează mult unei tradiții scolastice occidentale arhaice – doar în comparație cu operele clasice ale lui Vesalius și Paré – care posedă o poetică cu particularități unice, conferită de fuziunea elementelor naturale native americane (floră, faună și minerale) cu arta medicinei hipocratic-galenic-arabizată-creștinizată, așa cum vom vedea mai târziu. Deocamdată, merită reiterat faptul că diagnosticele, prognozele și tratamentele renascentiste găsite în * *Tratado breve de medicina** se datorează mai mult unei conceptualizări a artei medicinei decât celei a științei medicale.

2.2. O POETICĂ A EPOCII DE AUR ȘI A MEDICINEI

Cele de mai sus susțin motivele hermeneutice pentru care Hans-Georg Gadamer consideră medicina mai degrabă o artă decât o știință. Într-adevăr, chiar și atunci când Hipocrate vorbește *despre știința medicinei* în tratatul său cu același nume, el se referă la o artă aproape ezoterică atunci când afirmă că vina pentru erorile unui profesionist ar trebui să revină întotdeauna bolii și niciodată științei. [66]Aceasta deoarece știința, ca atare, este un concept foarte recent, bazat pe experiență, și „numai ceea ce poate fi supus verificării poate avea valoare experiențială”. [67]În medicina lui Farfán, nu exista nicio verificare. Cazurile clinice pe care le prezintă pot fi definite ca simple experimente apărute în funcție de moment și de nevoie, pe de o parte; și altele extrase dintr-o generalitate derivată din tradiția medicală literară. Ceea ce Farfán - și alți medici din Noua Spanie ca el - au aplicat de fapt, pe lângă experiența sa, au fost anumite legi „pe care le-a extras din încurcătura relațiilor cauzale și care nu pot fi deslușite în cadrul experienței complete”.[68]

Prin urmare, arta medicinei pe care o vom găsi în aceste pagini constă, în linii mari, în a lăsa natura să acționeze de la sine. Medicul trebuie să învețe să citească atât mesajul tacit, cât și pe cel care poate fi dedus din acesta. Este curios că artistul face același lucru și, într-un exemplu mai concret, scriitorul,

66 „Raționamentul meu este același în ceea ce privește celelalte resurse pe care le folosește medicina , acela că, dintre toate, afirm că, în cazurile în care medicul nu le aplică cu succes, vina trebuie pusă pe puterea bolii, nu pe știință” (Hippocrate, *Despre știința medicală,* pp. 9, 18).

67 Gadamer, *op. cit.,* p. 17.

68 *Ibidem,* p. 18.

deoarece își creează arta observând o anumită realitate și apoi încercând să o recreeze în execuția sa artistică. Medicul și scriitorul: amândoi concep un tratament pentru o anumită situație, dar în timp ce primul, „tratând", încearcă să restabilească ordinea naturală, cel de-al doilea, „tratând", îndepărtează o parte din acea armonie naturală pentru a o face vizibilă. Urmând această linie de gândire, putem deduce că medicul, practicându-și arta, intervine pentru ca pacientul să obțină sănătate și, procedând astfel, nu mai rămâne nimic, deoarece a readus lucrurile la o ordine naturală armonioasă. Însă scriitorul, executându-și arta, la capătul acelui drum are o operă, „are ceva", acea plângere a bolnavului către medic este rezultatul final al creatorului, al adevăratului artist: „să aibă ceva".[69] Medicul restabilește echilibrul delicat al naturii; scriitorul ia ceva din acea natură și îl transformă în artă prin imitație plauzibilă. Ambii își practică arta, nu știința; ei diagnostichează microcosmosul și macrocosmosul și, procedând astfel, recunosc: „A separa și a recunoaște, care este adevăratul sens al diagnosticului, este locul unde rezidă adevărata artă [...] diagnosticul eronat, corelația eronată, nu este în general atribuită științei, ci artei și, în cele din urmă, judecății medicului." Aș adăuga [70], de asemenea, „judecății scriitorului". Ofer acest comentariu deoarece mi se pare că faptul că unele dintre cele mai importante precepte ale poeticii literare din Epoca de Aur a literaturii spaniole au fost scrise de medici a fost trecut cu vederea de diversele studii dedicate istoriei medicinei iberice și noii spaniole din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Este suficient să ne amintim cazul lui Alonso López „Linciano ", medicul Mariei de Austria, care, bazându-se pe această abordare

69 Pe baza acestui raționament, filosoful român Constantin Noica folosește personaje literare ca modele pentru a ilustra premisa sa conform căreia omenirea este „ființa bolnavă a universului" – adică adevărata sa condiție și natură. Pornind de la această premisă, filosoful identifică trei boli care provin din lipsa individualului, a generalului și a factorilor determinanți ai vieții: *catholita, todetía* și *horetita;* și încă trei rezultate din negarea individualului, a generalului și a factorilor determinanți ai vieții: *ahoretita, atodetía* și *acatholía.* Totuși, aceste dezechilibre, departe de a invalida individul, conferă capacități surprinzătoare. Scopul nu este de a găsi un leac pentru aceste - afecțiuni, ci de a le înțelege și de a recunoaște că datorită lor omenirea a atins ceea ce este de-a lungul existenței sale. Cu alte cuvinte, raționamentul lui Noica nu este departe de propunerea lui Farfán: de a vindeca sufletul în fața morții iminente, dacă tratamentul nu reușește să restabilească echilibrul armonios al naturii. Numai în Noica își asumă poziția creatorului, nu poziția artei vindecării, ci a artei literare: în dezechilibrul pe care ființa umană îl reprezintă pentru armonia naturii, este mai potrivit pentru el să-și înțeleagă boala ca fiind inerentă condiției sale umane în fața morții iminente. Sau după cuvintele medicului grec Alcmaeon: „Oamenii nu sunt capabili să unească începutul cu sfârșitul, de aceea trebuie să moară" *(ibid.,* p. 96).

70 *Ibidem,* p. 33.

hermeneutică a artei medicinei, a abordat o realitate particulară nu ca medic, ci ca scriitor, rezultând lucrarea sa * *Filosofia poeticii antice*,* publicată în 1596. Această lucrare este o poetică renascentistă ce ne permite să înțelegem justa revoluție artistică adusă de arta noii comedii, al cărei cel mai mare exponent este Lope de Vega, care a început să-și vadă piesele jucate în 1580, pe care le-ar apăra ulterior în propria sa poetică, * *Noua artă de a scrie drame** (1609). Într-adevăr, ceea ce a făcut medicul „Linciano" prin opera sa a fost să diagnosticheze o realitate specifică - teatrul - și să ofere un tratament pentru un rău pe care îl vedea răspândindu-se în gusturile societății culturale a timpului său. Acest tratament a fost puternic: o reglementare extrem de arhaică a ceea ce ar trebui să fie, în opinia sa, un teatru bun, pentru a contracara caracteristicile inovatoare ale noii comedii. Pentru a face acest lucru, „Lincianul" aderă la principiile poetice și retorice ale lui Aristotel, compunându-și propria poetică într-o formă epistolară, inventând personaje pentru a comenta și critica gusturile vremii. „Lincianul" este încăpățânat de demodat, apărând, de exemplu, cele cinci acte ale teatrului clasic față de cele trei ale Noii Comedii; sau susținând că tragedia ar trebui să prezinte doar personaje de rang înalt, în timp ce comedia nu ar trebui, așa cum este pentru oamenii de rând. Prin aceasta, el a atacat tragicomedia și personajul servitorului spiritual, prezent în diversele drame ale Noii Comedii.

Doar un medic ar fi putut scrie o poetică de acest fel despre arta teatrală a secolului al XVI-lea. Cunoștințele sale excelente de latină și greacă (gramatică), care i-au permis să-i citească pe Aristotel, Horațiu, Quintilian și alții; și disertația sa perspicace pe o temă specifică (teatrul), folosind retorica și dialectica, pe care le învățase bine în timpul facultății de medicină, au fost decisive. Aceasta era într-adevăr cerința curriculumului universitar. Înainte de a fi eligibil să studiezi medicina, trebuia să deții o diplomă de licență în arte. [71]Și acest model avea să fie implementat în primii ani ai Universității Regale din Mexic.[72] mediul academic în care călugărul Agustín Farfán își va vedea născându-se opera.

---

71 Martínez Hernández *(op. cit.,* p. 154) citează o parte din constituțiile și statutele Universității din Salamanca, corpusul lui Martín al V-lea, care încă din 1422 a legiferat: „în știința medicală, la rândul ei, nimeni nu poate accede la gradul de licență decât după ce a fost licență în arte și a urmat patru cursuri sau majoritatea fiecăruia dintre ele, ascultând medicina și terminând public zece lecturi ale acesteia."

72 „Cei care urmează să absolve medicina cu diplomă de licență trebuie mai întâi să fie licențiați în arte, apoi să studieze medicină timp de trei ani și jumătate pentru a obține titlul de licență în cadrul facultății menționate" (Enrique González, „Statutele universității mexicane anterioare vizitei judecătorului Farfán (1580)" *(apud ibid.,* p. 153).

Nu trebuie să uităm aceste fapte pentru a arunca o nouă lumină asupra studiului istoriei medicinei în Noua Spanie și, prin urmare, pentru a lega modul de procedare al artei medicale de arta literară din perioada modernă timpurie, chiar dacă ambele arte obțin rezultate foarte diferite după executarea lor, sau poate nu atât de diferite, după cum spunea însuși Alonso López:

> Cine mă va acuza acum, că am încercat să scriu o doctrină în afara vocației mele primare *și* primare, dacă am făcut-o mișcată de un zel sincer? Dumnezeu știe că de mulți ani am dorit să văd o carte pe această temă publicată de altcineva, pentru a nu deveni ținta criticilor. Și El știe că, văzând țara mea înflorind în toate celelalte discipline, atât de lipsită *și* de nevoiașă în acest domeniu, am hotărât să risc totul pentru a o ajuta. Poate cineva va spune că poetica nu este de o asemenea substanță încât republica să fie pusă în pericol de absența ei. La aceasta răspund: să citească și vor cunoaște marea utilitate și doctrina profundă pe care o conține. Dar de ce vă obosiți cu această apărare, când știți că Apollo a fost atât medic, cât și poet, căci aceste arte sunt mai strâns înrudite decât oricare alta? *(Din Poetica Antică,* p. 9).

Cu alte cuvinte, Pinciano scrie pentru republică, pentru a o „ajuta" în aspectele sale cele mai deficitare. Conform teoriei umorale, o deficiență netratată duce la boală, tulburare, criză. În Epoca de Aur, cuvântul „criză" a apărut mult mai devreme în domeniul medicinei decât în alte domenii ale cunoașterii - cum ar fi literatura, politica, economia etc. De fapt, a început să fie folosit la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea și, deși acest cuvânt era departe de a fi folosit așa cum este astăzi, „chiar dacă lipsește cuvântul, nu lipsește conștientizarea de a recunoaște prezența acelor momente anormale, nefavorabile și deosebit de turbulente din viața socială, pe care le vom numi mai târziu crize". [73]Într-adevăr, în acea epocă, medicul era o autoritate care scria nu numai pentru a aborda crizele corpului uman, ci și pentru a atenua problemele mediului în care trăiau aceste ființe umane: societatea. Prin urmare, nu ar trebui să ne surprindă faptul că o parte din literatura despre remedii sau „medicamente" a fost scrisă de medici care căutau să diagnosticheze și să trateze deficiențe culturale, economice, politice, sociale și de altă natură; medici care se exprimau (în această literatură a „medicamentelor") prin metafore, limbaj figurat și narațiune și care posedau o bogăție de resurse retorice, bine învățate în timpul studiilor universitare, pentru a face acest lucru. Cu această intenție de a „ajuta" republica, au apărut două lucrări extrem de importante pentru medicina iberică a secolului al XVI-lea: *

73 Maravall, *Cultura barocului,* Barcelona, Ariel, 2002, p. 57.

Examen de ingenios para las ciencias (Examenul talentelor pentru științe),* [74]de medicul Juan Huarte de San Juan (Baeza, 1575 și ediția sa revizuită din 1594), despre care vom discuta pe larg mai târziu; și * *La nueva filosofía de la naturaleza del hombre* (Noua filozofie a naturii omului),* de medicul Miguel Sabuco (Madrid, 1587).[75]

Diagnosticarea și oferirea tratamentului sunt două concepte prezente atât în arta medicinei, cât și în arta literaturii. Poate că tocmai din cauza acestor granițe comune - deoarece practic oricine cu imaginație și viclenie putea simula arta medicinei, în parte datorită moștenirii și legăturii sale cu artele liberale din Evul Mediu - acesta este unul dintre numeroasele motive pentru care arta medicinei a fost strict monitorizată de Inchiziție. De fapt, cartea extrem de importantă a lui Huarte de San Juan, * Examen de ingenios para las ciencias * (*Examinarea Talentelor pentru Științe),* a fost expurgată de Sfântul Oficiu în 1584. Acest lucru prefigurează deja o tradiție obscurantistă în arta medicinei, care va fi discutată în secțiunea următoare.

74 Exemplul perfect de operă aparținând mișcării arbitrarism ar fi într-un text precum *Memorial de la política necesario y útil restauración de España y esta tados de ella, y durante universal de estos reinos* (1600), de Martín González de Cellorigo; totuși, intențiile lui Huarte de San Juan se potrivesc cu argumentul nostru, întrucât, pe baza teoriei umorilor, el și-a propus să îmbunătățească societatea timpului său, dând fiecărei persoane un loc de muncă potrivit în funcție de aptitudinile fizice și umorale.

75 „De multe ori te-am implorat ca, înainte de a muri, să îmbunătățim această lume : lăsând scrisă în ea o filosofie care să fie de folos muritorilor, căci am trăit în ea și ne-a dat adăpost și nu ne-am născut numai pentru noi înșine, ci pentru regele și Domnul nostru, pentru prieteni și țară și pentru întreaga lume" (Sabuco, ff. 5b-6a).

Ilustrație de Gaspar Becerra pentru *Anatomia del corpa humano* de Juan Valverde de Amusco, Roma: er Ant. Salamanca, et Antonio Lafrerj (1560).The US National Library of Medicine.

3. SCURT *TRATAT DESPRE MEDICINA* ANTECEDENTELOR TRADIȚIA MEDICALĂ EUROPEANĂ

Dincolo de literatură, matematică, astronomie și așa mai departe, artele medicale s-au numărat printre practicile cele mai persecutate de Inchiziție , în special în Spania. [76]Aceasta înseamnă că, dacă unul dintre cele mai eficiente organisme instituționale pe care le-a cunoscut vreodată lumea hispanică s-a concentrat asupra medicilor, operelor și practicilor lor, aceasta se datorează faptului că exista o latură întunecată a acestei arte: o latură obscură locuită de o gloată de șarlatani.[77]

Literatura iberică din secolele al XVI-lea și al XVII-lea reflectă acest fapt. *La Celestina* și *Lazarillo de Tormes,* de exemplu, conțin câteva descrieri celebre ale șarlataniei medicale atât de răspândite și atât de frecvent folosite de oamenii de rând pentru a vindeca o mare varietate de afecțiuni, cum ar fi cele oculare, infertilitatea, bolile materne (afecțiuni uterine, ale uterului), boala de dragoste și așa mai departe. [78]Celebre sunt cuvintele lui Lazarillo când se referă la prima sa

76 Martínez Hernández *(op. cit.,* p. 315) preia datele de la José Pardo Tomás, *Ciencia y censura. La Inquisición española y los libros científicas en los siglos XVI y XVII ,* Madrid, CSIC, 1991, p. 193. Acesta din urmă precizează că o treime din lucrările „științifice" (astronomice, astrologice, matematice etc.) care apăreau în indexurile interzise erau titluri axate pe teme medicale.

77 Deși nu era vorba atât de șarlatanie, cât de erezie care îl îngrijora pe Sfântul Oficiu. Medicii lucrau, adică teoretizau despre noțiunile de natură. A spune că acest lucru era diferit sau opus conceptelor crezului creștin era demn de intervenție inchizitorială. Două exemple ilustrează acest lucru: AGN-ul Mexicului (*Instituții Coloniale /* Inchiziția *(* 61) / Volumul 741 / Dosarul 34) discută cazul unei cărți medicale din 1677 în care s-a decretat expurgarea acesteia. Un alt caz, din 1676 *(Instituții Coloniale* / *Inchiziția* (61) / Volumul 497 / Dosarul 5), tratează procedurile privind denunțările unei cărți intitulate *Oglinda Filosofiei și Compendiul Întregii Medicini,* scrisă de Dr. Juan de la Torre y Barcarcel, un preot.

78 Martínez Hernández (*op. cit* ., pp. 87-92) oferă ca exemple câteva fragmente din *Celestina* și *Lazarillo* pentru a stabili figura medicului-vindecător în literatura Epocii de Aur. El evidențiază această figură în Don *Quijote* și, bineînțeles, în opera lui Quevedo, *Sueños (Visele).* Pe de altă parte, cel mai bun exemplu al batjocurii față de

Îl iubesc pe cel orb și vorbăreț.[79] [80]Și ce se poate spune despre scriitorul și muzicianul Vicente Espinel, care în 1618 l-a pus pe cuvânt pe anti-ticălosul său, [81]bătrânul scutier Marcos de Obregón, vindecător prin incantații în acea etapă a vieții sale, care avertizează pe un ton viclean la începutul relatării aventurilor sale că le va povesti cu stil, încercând să încânte și să învețe ceva util, imitând procedura medicilor:

> Voi face precum marii medici, care, ajungând la domiciliul pacientului, nu-l torturează imediat cu violența reobarbei · nici cu alte medicamente dure , ci mai întâi pregătesc umorile cu blândețea și moliciunea siropurilor, apoi aplică purgativul, care va lăsa subiectul curat și liber de corupția care l-a afectat. Și deși aceste comparații între medici și medicamente sunt foarte banale, ele pot fi aplicate destul de potrivit, fiind ușoare și de înțeles, și cu atât mai mult eu, care, datorită excelentului dar pe care îl posed de a vindeca prin incantații, le pot folosi ca practică profesională, cu atâta aprobare și respect din partea tuturor oamenilor încât mi-a câștigat bună poziție pe care o dețin, împreună cu o avere foarte mare, mănuși din piele de vidră, ochelari care par mai degrabă caluri decât umane și alte lucruri care mă califică; Sunt atât de apreciat încât toți oamenii de rând din această curte și din orașele înconjurătoare vin la mine cu copii care suferă de deochi, cu fecioare afectate de infecții oculare sau cu răni la cap și leziuni în alte părți ale corpului și cu o mie de alte afecțiuni, toți sperând să-și recapete sănătatea. Dar îi vindec cu atâta blândețe, bunătate și succes încât dintre toți cei care vin la mine, nu mor mai mult de jumătate, ceea ce este temelia bunei mele reputații. Căci aceștia nu scot un cuvânt, iar cei care sunt vindecați îmi cântă laudele din toată inima, deși rămân vulnerabili la recidivă, pe care inevitabil o suferă cu toții. Dar oamenii care îmi revarsă cele mai multe binecuvântări sunt cei a căror vedere o vindec, deoarece, fiind toți sau majoritatea dintre ei săraci *și* nevoiași, sunt ajutați de un anumit amestec pe

---

„Cărlatanii" din perioada viceregală îi găsim în secolul al XVII-lea în Peru, în lucrarea lui Juan del Valle y Caviedes *Guerras fisicaes, proezas medicales, hazañas de la ignorancia,* ed. de Carlos E Cabanillas Cárdenas, Madrid/Frankfurt, Iberoamericana/Vervuert, 2013.

80 „El susținea că știe rugăciuni pentru multe scopuri diferite: pentru femeile care nu puteau concepe, pentru cele aflate în travaliu, pentru cele nefericite, pentru ca soții lor să le iubească. El făcea predicții pentru femeile însărcinate despre dacă vor avea un fiu sau o fiică. Cât despre medicină, spunea că Galen nu știa nici pe jumătate cât știa el despre durerile de dinți, leșinurile și afecțiunile materne. În cele din urmă, nimeni nu i-a spus că suferă de vreo boală și el le-a spus imediat: «Faceți asta, faceți aia, coaseți această iarbă, luați această rădăcină». Cu aceasta, toată lumea l-a urmat, în special femeile, care au crezut tot ce le spunea. De la aceste femei, a făcut profituri mari cu artele pe care le-am descris și a câștigat mai mult într-o lună decât o sută de orbi într-un an." *(Viața lui Lazarillo de Tormes,* ed. de Alberto Blecua, Madrid, Castalia, pp. 97-98.)

81 Este cazul Bataillon, *Pícaros y picaresca,* Madrid, Taurus, p. 235-236.

> care știu cum să-l prepar.[82] *și* cocleală[83] *și* altele simple,[84] *Și* cu harul mâinilor mele, de cinci sau șase ori când vin la ei, îi las cu o meserie, cu care își câștigă existența foarte cinstită, lăudându-L pe Dumnezeu și pe sfinții Săi cu multe rugăciuni cucernice pe care le învață fără să le poată citi.[85]

Nu este surprinzător faptul că literatura picarescă, inspirată din - circumstanțe specifice, descrie adesea evenimente care deranjează diverse puteri responsabile de susținerea instituțiilor sociale; evenimente care, în plus, sunt amplificate într-un stil narativ doar pentru a spori verosimilitatea ficțiunii și, prin urmare, tind să distreze cititori de toate felurile, atât în acea epocă, cât și în perioadele ulterioare și chiar și astăzi. Dacă genul picaresc a fost capabil să ofere astfel de satire la adresa medicilor și a artei lor, este pentru că conținutul său literar intrinsec nu era departe de subiectul ridicolului. Prin urmare, merită să aprofundăm acest domeniu și să explorăm ce aspecte ale tuturor acestora sunt prezente în *Scurt tratat de medicină.*

3.1. Literatura medicală hispanică medievală

Fără a-mi propune să fiu exhaustiv în compilarea lucrărilor medicale europene , în special a celor din tradiția hispanică sau a influenței acesteia asupra acesteia; și fără a aborda direct lucrările lui Hipocrate, Galen, Avicenna, Averroes, Al-Razi etc., intenționez aici să trec în revistă numele altor autori. Operele lor au conturat o literatură care îmbrățișează, în dimensiuni diferite și în scopuri diferite, cadrul teoretic greco-arab al acestei arte. În loc să ofer o listă nesfârșită de lucrări, scopul principal va fi acela de a evidenția faptul că tradiția medicinei europene, și în special a medicinei spaniole, se implică în * *Tratado breve de medicina** *(Scurt tratat de medicină),* firește cu diferențele și asemănările sale. Îmi propun să demonstrez că arta medicală a Noii Spanii își datorează existența propriilor particularități legate de natura, contextul și invențiile Americilor; că multe dintre teoriile sale au fost moștenite din Evul

82 Oxid de zinc, de obicei impur cu alte săruri metalice, care, sub forma unei cruste dure, gri, aderă la țevile și coșurile de fum ale cuptoarelor unde se prelucrează minerale de zinc sau se fabrică alamă *(DRAE).*

83 Materie verzuie sau albăstruie, cu proprietăți toxice, care se formează pe obiecte din cupru sau aliajele acestora (*DRAE*).

84 Material de origine organică sau anorganică, care servește la medicament ca atare sau care intră în compoziția unui medicament (*DRAE*).

85 Espinel, *Viața scutierului Marcos de Obregón,* ed. de M ª Soledad Carrasco Ur- goiti, Madrid, Castalia, p. 84-87.

Mediu; și că cele mai inovatoare teorii medicale, propriu-zis renascentiste, se bazau tocmai pe ideea, inventarea produselor americane - plante, rădăcini, animale etc. - pentru a îmbogăți postulatele arhaice ale acestei arte și pentru a aduce beneficii economiei. Acest ultim punct se reflectă în tratatele medicale iberice din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. În acestea, ca și în mai multe lucrări originare din Evul Mediu, există o tendință spre gândirea „enciclopedică" (care ar putea fi urmărită chiar până la *Corpusul Hipocratic),* adică o intenție de a cuprinde toate bolile (nu trebuie să uităm titlul complet al cărții noastre: *Scurt tratat despre medicină și toate bolile).* Cu toate acestea, în lucrările de la sfârșitul secolului al XVI-lea, cum ar fi tratatul nostru, există o inovație: observarea naturii este folosită pentru a-i valorifica puterile ascunse în beneficiul societății. În unele cazuri ilustre, în toate acestea se regăsește o dimensiune politică, menită să îmbunătățească republica, cum este cazul lucrării **Examen de Ingenios para las ciencias* a Dr. Huarte de San Juan* (1575, prima ediție și 1594, ediția revizuită), o lucrare care va fi studiată ulterior. În cele din urmă, doresc să încurajez cititorii să considere lucrările medicilor din Noua Spanie ca texte universale care abordează o panoramă a medicinei născute în perioada modernă timpurie. Ca exemplu, este suficient să reamintim că primul chirurg care a publicat în Noua Spanie în 1578 - cu aprobarea călugărului Agustín Farfán, printre alți medici - a scris nu doar pentru contextul social din Noua Spanie, ci și „pentru binele comun al Republicii Creștine".[86]

3.2. Lucrează în arabă

În căutarea unor texte medievale care se străduiesc să cuprindă întreaga arie a bolilor, cu scopul de a populariza cunoștințe care inițial posedau misticismul sectar al unei științe oculte - cu indicii de alchimie în unele preparate și amestecuri - trebuie neapărat să ne uităm la medicul arab Ibn al-Jazzar (secolul al X-lea), latinizat ca Algizar. Singura biografie a acestui medic este opera medicului andaluz Ibn Juljul. Dintre toată vasta sa operă, avem cartea sa *Zad al-musafir,* latinizată ca *Viaticum peregrinantis* și, în spaniolă, *Provision for the Traveler and Food for the Sedentary.* [87]După cum se poate deduce din titlul

86 López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* ed. Germán Somolinos D'ardois, Roberto Olivera, Samuel Fastlicht și Alfredo López Austin, Mexico City, Academia Națională de Medicină, p. 153. Pentru un studiu al poeticii acestui chirurg, *vezi* Cortés Guadarrama, „Curiosidad y censura", *passim.*

87 Există o ediție critică din arabă cu traducere în engleză disponibilă din 2015: <

acestei lucrări, aceasta conținea o serie de remedii pentru cei care, într-o călătorie lungă sau în așezări îndepărtate, nu puteau fi întotdeauna în apropierea centrelor urbane cu medici; și, invers, o serie de remedii și o dietă pentru cei care rareori părăseau orașul lor populat. Aceasta este o compilație a *Canonului* lui Avicenna , această carte cheie care, după cum se știe, este un amestec de medicină și filosofie.

Întrucât vorbim despre acest amestec, trebuie să-l menționăm pe filosoful și medicul Maimonide (Cordoba, 1138–Cairo, 1204), un rabin evreu exilat în Egipt împreună cu familia sa. Servind sultanul egiptean și alte personalități pentru care a scris, [88]a dobândit o mare faimă ca medic. Scrise în arabă și sub influența medicinei greco-arabe, textele sale, la fel ca opera lui Farfán, conțin conceptul că natura va acționa de la sine în beneficiul pacientului, cu excepția cazului în care pacientul consultă un medic care nu cunoaște acest fapt. Pentru a clarifica acest punct, fără riscul de a fi infirmat, Maimonide citează autoritățile din domeniul său:

> Razes, într-unul dintre tratatele sale binecunoscute, spunea că atunci când boala este mai puternică decât pacientul, pacientul nu trebuie să se aștepte să fie eliberat de ea; medicul nu va putea ajuta în niciun fel. Când, dimpotrivă, pacientul este mai puternic decât boala, nu va avea nevoie de medic, pentru că natura îl va vindeca. [...] De aceea, Aristotel spune în *Liber de sensu et sensibili* că majoritatea deceselor sunt cauzate de medicină din cauza ignoranței medicilor față de natură.[89]

De asemenea, este evident că prepararea medicamentelor se bazează pe ceea ce este abundent în regiunea în care sunt fabricate. De fapt, acesta este unul dintre puținele tratate pe care le-am citit care menționează clar utilizarea unui fruct tropical [90]originar din Africa, răspândit ulterior în Asia: tamarindul. [91]Acest copac și deliciosul său fruct au fost aduse în Noua Spanie de către

https://brill.com/view/title/27105 >.

88 „Mesagerul care a adus mesajul domnului meu mi-a spus că domnul meu suferea din cauza problemelor cu scaunele și a uscăciunii acestora, pe care în mod normal le putea elimina doar cu mare efort. De asemenea, a menționat că uneori era afectat de confuzie, gânduri negative și frica de moarte. În plus, mâncarea îl îmbolnăvea adesea, iar digestia lui era aproape întotdeauna foarte slabă. Asta a menționat și el" (Maimonide, „Regimul sănătății", *Opere medicale I,* ed. de Lola Ferre, Barcelona, Herder, p. 41).

89 *Ibidem,* p. 59.

90 Apare și în lucrarea *Menor daño de la medicina* de Chirino, medicul lui Juan al II-lea al Castiliei, despre care vom discuta mai târziu.

91 Când nu se poate găsi un medic, Maimonide sfătuiește: „Se va avea grijă să se consume băuturi compuse din medicamente ușoare și sigure, cum ar fi lemnul dulce. Se vor

conchistadori (făcând-o una dintre regiunile din lume cu cea mai mare producție și consum al acestui fruct). Cu toate acestea, deși tamarindul nu apare în opera lui Farfán, referința servește la evidențierea unui concept comun regăsit atât în *Scurt tratat de medicină,* cât și în opera lui Maimonide: că fiecare medic ar trebui să-și cunoască regiunea și să folosească produsele locale în beneficiul sănătății, așa cum a sfătuit pe bună dreptate Hipocrate.

O secțiune referitoare la beneficiile vinului, atunci când este consumat corect, îmi atrage atenția. [92]Farfán, ca figură religioasă, dezaprobă consumul de vin (f. 62a). De fapt, are un remediu pentru a face ca un alcoolic să „deteste vinul" (f. 164); sau sfătuiește, în timpul anumitor boli, să se bea cu moderație și diluat, acesta din urmă doar pentru cei care – fără niciun motiv în lume – nu pot rezista nici măcar o zi fără el.

Conform lui Maimonide, leacul pentru hemoroizi nu seamănă deloc cu ceea ce oferă Farfán, dar sunt de acord că este o boală a melancoliei (bilă neagră) [93]și că, la fel ca toate bolile, s-ar ameliora considerabil dacă stomacul și digestia acestuia ar fi mai bine îngrijite. [94]În cele din urmă, deși Farfán recomandă excrementele de porumbel pentru anumite cataplasme curative, Maimonide este mult mai nuanțat decât călugărul nostru augustinian în ceea ce privește utilizarea acestei păsări pentru îmbunătățirea sănătății, întrucât era considerată un animal domestic.

> Pe de altă parte, au ordonat ca respirația porumbeilor să fie inhalată *și* ca aceștia să fie văzuți mereu prin casă, deoarece acest lucru previne în mod sigur bolile nervoase precum hemiplegia, paralizia, spasmele și tremurul . Toate

consuma și alte băuturi compuse din fructe și semințe normale, pe care le consumă oamenii sănătoși , cum ar fi băutura de tamarind" *(ibid.,* p. 62).

92 „Felurile vinului sunt numeroase atunci când este consumat cum se cuvine; atunci va fi o cauză a conservării sănătății și a vindecării multor boli [...] Cine crede că o beție excesivă o dată pe lună este utilă se înșală, căci beția nu este decât un rău și o pierdere generală pentru întregul corp, în special pentru creier. Măsura mică, benefică, trebuie luată după ce mâncarea a părăsit stomacul. Copiii nu trebuie să se apropie de el, căci este foarte dăunător trupurilor și sufletelor lor. Galen spunea deja că nu este recomandabil ca un tânăr să-l bea decât după trei perioade sabatice, adică după vârsta de douăzeci și unu de ani. Cu cât un om îmbătrânește, cu atât îl ajută mai mult, iar cei care au cea mai mare nevoie de el sunt bătrânii" *(ibid.,* p. 97).

93 „Se știe deja că umorul negru cauzează în mare măsură hemoroizii"
Ceea ce este întotdeauna evident este că este produsă din bila neagră, deoarece atunci când sângele crește, se îngroașă, devine tulbure și este respins de membre" *(ibid.,* p. 117).

94 „Trebuie să știți că multe boli și cele mai grave recidive ale lor se datorează digestiei deficitare din stomac. Întrucât atunci când digestia este coruptă, aceasta va trece și la a doua etapă a digestiei, în ficat, și la a treia etapă, în restul membrelor" (*ibid* ., p. 113).

acestea sunt sigure dacă porumbeii sunt ținuți în casă în permanență, dar cu condiția ca excrementele lor să fie scoase afară și niciodată îngrămădite, deoarece acest lucru ar corupe *și* putrezi aerul.[95]

De fapt, Farfán a moștenit de la medicina creștină medievală utilizarea excrementelor uscate (de păsări, rozătoare, oameni etc.), alături de alte substanțe la fel de toxice (sticlă măcinată) în prepararea amestecurilor, așa cum se va vedea mai jos.

3.3. Lucrări în traduceri latine și spaniole

Ketham a publicat prima ediție latină a lucrării sale *Fasciculus* la Veneția în 1491. Acest medic, care se prezintă în a doua ediție a textului (Veneția, 1495) ca având o *origine „alemanică",* este acum identificat ca un medic care a lucrat între 1455 și 1470 ca profesor la Facultatea de Medicină a Universității din Viena. [96]A fost un autor foarte popular printre medicii europeni din Evul Mediu târziu, în principal francezi, germani, italieni și spanioli. Lucrarea sa a fost tipărită ca incunabul la Burgos, Pamplona (1495) și Zaragoza (1494). Așa cum se întâmplă adesea în cazul diferitelor texte „științifice" și religioase ale vremii, [97]niciuna dintre tipăriturile spaniole nu este strict traducere a latinei; mai degrabă, traducerea este „adaptată" contextului local, iar date și informații din arta medicală propusă de Ketham sunt adăugate sau eliminate. Aceasta explică, probabil, schimbarea titlului: din *Fasciculus medicine* în *Compendium of Human Health.*[98]

Intenția lui Ketham, ca profesor de medicină, era să-i instruiască pe alți medici cu munca sa. [99]Chiar și așa, adaptările făcute de traducătorii iberici au încercat să facă subiectul mai accesibil cititorului de limbă romanică. Astfel, cunoștințele medicale devin mai ușor de înțeles prin utilizarea sinonimiei, printre alte caracteristici ale textului.[100]

„Compendium *of Human Health"* este o lucrare influențată în întregime de

95 *Ibidem,* p. 104.

96 Herrera, „Autorul și opera sa", în Johannes de Ketham, *Compendium of Human Health,* ed. de M. [a.] Teresa Herrera, Madrid, Arco Libros, p. 7.

97 Există, de exemplu, adaptarea și răspunsul copiștilor hispanici medievali la opera lui Santiago de Vorágine, *Legenda aurea.*

98 *Ibidem,* p. 12.

99 „E fecho aqueste presupuesto ponemos seis reglas, las quales debe el physico aca tar con discreto antes de que juziente de las urinas" *(ibid.,* p. 29).

100 *Ibidem* , p. 17.

ideile medievale [101], iar multe dintre obiectivele sale principale nu se reflectă în „ *Scurtul tratat de medicină”.* Cuvântul „experiență” este practic absent din opera lui Ketham, în timp ce este unul dintre cele mai frecvent utilizate de călugărul augustinian pentru a atesta eficacitatea tratamentelor, dietelor și diverselor proceduri pe care le sugerează pentru vindecarea numeroaselor boli. Utilizarea excrementelor uscate este comună în ambele lucrări; cu toate acestea, Farfán nu este la fel de radical în aplicarea sa (f. 27a; f. 181a). De fapt, tocmai din cauza acestui apel la „experiență”, el respinge utilizarea lor în preparate, lucru pe care Ketham îl recomandă pentru creșterea producției de lapte la femeile care alăptează.[102]

În timp ce Farfán își începe lucrarea cu stomacul, datorită caracteristicilor menționate anterior legate de moderație și aspecte ale digestiei (o caracteristică ce poate fi ușor atribuită providențialismului religios: evitarea păcatului lăcomiei), Ketham începe cu un tratat dedicat analizei urinei, unul dintre cele mai eficiente mijloace de determinare a stării de sănătate a unui pacient, luând în considerare substanța, culoarea, amplasarea și conținutul acesteia. Detaliile descriptive privind diferitele nuanțe ale urinei reflectă nivelul de imaginație și argumentare medicală folosit pentru a prezice o serie de afecțiuni care puteau fi deslușite doar prin excrementele umane. Farfán aderă și el la această abordare, dar cu un stil mult mai atent, evitând ceea ce ar fi considerat reprobabil de către inspectorii ereziei din vremea sa. În acest sens, cea mai semnificativă trăsătură care îi distinge este, fără îndoială, aspectul astrologico-medical, care ocupă un întreg tratat în cartea lui Ketham. Bazată pe teoria umorală, intenția a fost de a determina, prin analiza fazelor lunare și a intrării lor respective în fiecare dintre cele douăsprezece semne zodiacale, când era cel mai potrivit să se efectueze o lobotomie asupra pacienților. De exemplu, ne vorbește despre unul dintre cele trei semne melancolice:

> Taurul
>
> Semnul lunii aprilie. Are stăpânire asupra gâtului, umerilor și spatelui corpului uman. Și când luna este în acest semn, sângerarea ochilor, gâtului și gâtului este rea. Este foarte bine să faci grădini, să plantezi vii și copaci, deoarece cresc foarte repede și durează mult timp. Este bine să construiești

101 „Ca să afli dacă o femeie este fecioară, ia sămânță de porțelan și pune-o peste foc, ca să primească fumul, căci dacă este coruptă, vei vedea minuni. Sau pune-i țelină, cu rădăcina ei, pe cap, fără ca ea să știe” *(ibid.,* P. 113).

102 „Luați două uncii de bălegar de șoarece, o uncie de semințe de salată , o jumătate de uncie de cristal fin și faceți totul praf. Luați un sfert de uncie într-un ou, în fiecare dimineață, timp de nouă zile, și veți avea lapte din belșug” (*ibid.* , p. 98).

> case, să-ți iei o soție, să începi toate lucrările de lemn, să cumperi pământ și să începi să arai. Afecțiunile gâtului, gâtului, ochilor *și* unghiilor sunt rele și periculoase.[103]

Absența acestui tip de informații medicale în tratatul lui Farfán se datorează controlului inchizitorial exercitat asupra lucrărilor medicale iberice și neospaniole la sfârșitul secolului al XVI-lea. Acest lucru era valabil mai ales în contextul în care, în Noua Spanie, vindecătorii indigeni recurgeau la predicții pe care gândirea occidentală le lega de astrologia judiciară. Aceasta explică de ce Farfán evita orice referire la concepte astrologico-medicale și de ce cel mai proeminent chirurg din Noua Spanie - a cărui lucrare a fost aprobată spre publicare chiar de Farfán - s-a alăturat acestei cauze împotriva femeilor în vârstă și a vindecătorilor indigeni încă din 1578, anul publicării tratatului său, [104]cu un an înainte de prima lucrare a lui Farfán. Pentru a detalia mai mult această problemă, amuletele lipsesc și din *Scurt tratat de medicină* , care sunt elaborate în *Compendiul uman de sănătate* din cele mai diverse materiale pentru a aborda, de exemplu, „fluxul excesiv de menstruație la femei”:

> Profită de faptul că femeia poartă o pungă mică așezată pe partea inferioară a corpului, care conține cenușa broaștelor verzi arse. Dacă dorești să - experimentezi, leagă acea pungă cu cenușă de gâtul unei găini. Și după ce a fost legată așa timp de o zi, taie-i gâtul și nu vei găsi sânge.[105]

Absența acestui tip de „remedii” în opera lui Farfán sugerează că acesta era complet sigur de ineficacitatea lor, întrucât, de fapt, pune la îndoială utilitatea altora, precum tămâia – atât de recomandată de Ketham [106]– care, afirmă el,

---

103 *Ibidem,* p. 82.

104 „Cu această permisiune, Majestatea Sa Divină voiește ca oamenii să sufere de diverse boli pentru păcatele lor, până când Domnul Însuși va binevoi să-i aducă la o adevărată pocăință pentru păcatele lor; astfel încât, atunci când Majestatea Sa va binevoi, orice bătrână sau indiancă îi poate vindeca. Fără o astfel de pocăință, Dumnezeu le dă întotdeauna un chinuitor care îi urmărește, smulgându-le oase din cap sau din picioare, chinuindu-i cu atâtea și atât de diverse feluri de ulcere sau răni urât mirositoare, unde nenorociții încep să plătească o parte din ceea ce datorează pentru păcatele lor. Prin urmare, după ce am terminat tratatul despre răni, mi s-a părut potrivit să discut despre rănile sau ulcerele vechi care provin din corupția umorilor corpului și despre vindecarea lor, astfel încât pacienții nenorociți să fie ușurați de astfel de boli grave” (López de Hinojosos, *op. cit.,* p. 179).

105 Ketham, *op. cit.,* p. 104.

106 „Dacă femeia nu poate să lepădе, imediat după naștere, pelicula care iese după copil, care se numește pat, [...] trebuie să se fumige cu fum de pene de găină și să se așeze pe ea în așa fel încât să primească foarte bine acel fum în ea însăși” (*ibid* ., p. 100).

sunt extrem de suspecte; el însuși nu le folosește și nu le recomandă niciodată, întrucât, afirmă el, „am văzut mai mulți oameni murind decât vindecându-se cu acestea” (f. 97a).

Nimic din acest aspect ezoteric al artei nu este prezent în opera medicului augustinian. Aceasta nu înseamnă că nu există coincidențe notabile. De exemplu, în ceea ce privește întâlnirile sexuale, ambii autori sunt de acord că acestea nu ar trebui practicate după masă, cu stomacul plin. Ketham, apelând la autoritatea lui Aristotel, spune că acest lucru este pentru a evita indigestia; [107]dar Farfán, ca om religios devotat, este mult mai dramatic în această privință; pe lângă problemele stomacale, el atribuie acestui obicei afecțiuni atât de dăunătoare și variate, precum reumatismul, guta, infecțiile tractului urinar, pietrele la rinichi și chiar boli extrem de mortale (f. 155b). De asemenea, sunt de acord în a considera organele sexuale drept canale, în special cel feminin, din cauza menstruației (Farfán, f. 42b); Ketham face chiar referire la Averroes pentru a clarifica motivul existenței uterului (canalului) la femei. [108]Medicii sunt de acord să folosească lichidele cele mai obișnuite în țările și secolele lor respective. Ketham, ca un bun „alamanum”, recomandă folosirea berii [109]în locul vinului (berea nu apare, de exemplu, într-un tratat pur hispanic, precum cel al lui Alonso Chirino, după cum vom vedea mai târziu); Farfán, despre atole, băutura prehispanică prin excelență (f. 62b; f. 86a; f. 171a; f. 250a).

Aceeași tradiție a medicinei medievale a dat naștere lucrării ceva mai arhaice - și monumentale - cunoscute sub numele de *Lilium medicinae,* scrisă de faimosul medic și profesor francez Bernardo de Gordonio. Popularitatea sa a fost atât de mare încât a fost consacrată ca una dintre cele mai mari lucrări din domeniu în prologul general la „ *Poveștile din Canterbury”* de Geoffrey Chaucer :

> Am fost însoțiți de un doctor în medicină. Era de neegalat în materie de medicină *și* chirurgie, deoarece poseda o bază solidă în astrologie. Aceste cunoștințe îi permiteau să aleagă momentul cel mai potrivit pentru a administra remedii pacienților săi; și era foarte priceput în a calcula momentul cel mai propice pentru a crea talismane pentru clienții săi. Putea diagnostica tot felul de

107 „De ce sunt dăunătoare relațiile conjugale pe stomacul plin? Aristotel răspunde: pentru că digestia este supraîncărcată de acesta” *(ibid.,* p. 122).

108 „De ce au femeile vizuini? Abenrroy-ii răspund: [...] Așa cum abbellones-urile obișnuiesc să fie în mijlocul patinelor, pentru a primi apele și murdăria care cad din toată casa, tot așa vizuina este în mijlocul femeii și primește tot sângele ei menstrual și necurat” *(ibid.,* pp. 146-147).

109 „Luați rădăcina violetelor cu frunzele, fierbeți-le bine cu bere sau vin și dați-le femeii să bea dimineața, pentru că îi va curăța în mod minunat pântecele” (*ibid* ., p. 105).

> boli și putea determina care organ sau care dintre cele patru umori - caldă, rece, umedă sau uscată - era responsabilă pentru afecțiune. Era un medic model. De îndată ce descoperea sursa tulburării, prescria imediat pacientului medicamentul potrivit, deoarece avea farmaciștii la îndemână pentru a furniza medicamente și siropuri. În acest fel, fiecare lucra în beneficiul celuilalt - parteneriatul lor nu era recent. Doctorul era foarte versat în autorii antici ai tradiției medicale. Aesculapius, Dioscorides, Rufus, Hali, Galen, Serapion, Rhazes [Al-Razi], Avicenna, Averroes, Damaschin, Constantine, Bernard [de Gordon], Gaddesden *și* Gilbert.[110]

* *Lilio de medicina*,* al cărui nume este derivat de la petalele crinului, este împărțit în șapte părți. Se crede că a fost compus la începutul secolului al XIV-lea ca un manual pentru aspiranții la medicină, pentru cei „umili" și nu pentru cei „mândri", după cum spune chiar autorul, fiind astfel accesibil nu doar specialiștilor, ci oricărui cititor. Cu alte cuvinte, cel puțin în ceea ce privește scopul propus de Gordonio, este oarecum similar cu cel al lui Farfán.

Acesta este un manual practic, plin de folclor, dispute cu marile figuri ale medicinei și chirurgilor greco-arabi, minunile literaturii acestei perioade istorice [111]și chiar proverbe. [112]Se cunoaște o primă tipărire la Sevilla (1495), o traducere anonimă, la fel ca și o altă ediție din 1697 la Madrid (González de Reyes). La Universitatea din Salamanca a fost identificat un manuscris, cu un conținut mult mai puțin extins în comparație cu tipăriturile menționate anterior. Se speculează că o versiune timpurie a textului lui Gordonius ar fi putut intra în Peninsula Iberică în primele decenii ale secolului al XIV-lea, adusă de medicul Arnau de Vilanova, coleg de studiu cu Gordonius la Universitatea din Montpellier. Manuscrisul de la Salamanca ne spune multe despre utilitatea acestui manual.
studenților la medicină și poate cititorilor curioși specializați în alte arte.

Pe baza acestor informații și având în vedere că, așa cum am menționat, Universitatea din Salamanca a avut o influență primordială asupra înființării Universității Regale și Pontificale din Mexic și a Catedrei sale de Medicină,

---

110 Chaucer, *Poveștile Canterbury,* ed. de Pedro Guardia Massó, Madrid, Cátedra, p. 76-77.

111 „Pentru epilepsie: Vindecare: Când cineva suferă de peroxism, dacă își pune gura pe urechea bolnavului și spune aceste versete de trei ori în ureche, fără îndoială, acesta se va ridica imediat: «Gaspar fert myrrham, astfel Melchior, Baltasar aurum». Oricine rostește aceste trei nume ale regilor va fi absolvit de boala debilitantă prin mila Domnului. Căci atunci când cineva spune aceste versete de trei ori în scobitura urechii, se va ridica imediat. S-a dovedit de multe ori că se ridică imediat; și se spune, de asemenea, că dacă le scrie și le poartă atârnate la gât, se va vindeca" (Gordian, *Lilium de medicina,* ed. de Brian Dutton și Ma [Nieves] Sánchez, Madrid, Arco Libros, p. 559).

112 Dutton și Nieves, *op. cit.,* pp. 21-22.

rămâne sarcina lăudabilă de a stabili temeinic influența lui Bernardo de Gordonio printre primii medici din Noua Spanie asociați cu această și alte instituții viceregale responsabile de sănătatea supușilor Coroanei de cealaltă parte a Atlanticului. Nu este locul potrivit pentru asta, dar, pe lângă unele puncte de convergență și divergență cu Farfán - care pot fi conturate prin compararea acestuia cu *Compendiul Sănătății Umane, așa cum am menționat mai sus* - aș dori să subliniez că *Lilio de medicina* este una dintre cele mai interesante poetici medicale ale Evului Mediu târziu. Ca dovadă, să luăm în considerare un remediu complet străin poeticii lui Farfán, pentru vindecarea „dragostei numite eretice":

> Găsește o bătrână cu o înfățișare foarte urâtă, cu dinți mari, barbă și haine urâte și josnice, *și* pune-o să poarte sub ea o pânză unsă cu sângele menstrual al femeii. Adu-l pe iubit și începe să vorbească de rău despre iubitul său, spunându-i că este scaioasă și bețivă și udă patul, că este epileptică, că își doare picioarele și mâinile și este stricată, că are erupții cutanate, mai ales în părțile intime, și că miroase urât și este murdară; și spune multe alte lucruri urâte, pe care bătrânele știu să le spună și li se arată în acest scop; și dacă din cauza acestor lucruri urâte nu vrea să o părăsească, scoate pânza cu sângele ei menstrual de sub ea și arată-i-o brusc în fața lui și strigă tare zicând: „Vezi ca prietena ta să fie ca această pânză"; Și dacă cu toate acestea nu vrea să o părăsească, nu mai este om, ci doar un diavol înnebunit și întrupat, și pe unde merge mai departe se va pierde cu nebunia lui.[113]

Farfán nu oferă niciun caz de durere de dragoste, deoarece aceste „patologii" sunt mai caracteristice șarlatanismului atât de îndrăgit de genul picaresc. Cu toate acestea, proza lui Farfán s-ar putea apropia oarecum de acest tip de narațiune atunci când tratează una dintre cele mai grave boli ale timpului său: sterilitatea masculină (f. 230b). Mai mult, lăsându-l pe pacient „să se piardă în nebunia sa" în loc să încerce să restabilească echilibrul pierdut, reiese din acest fragment și faptul că Gordonio era mult mai preocupat decât călugărul nostru augustinian de menținerea reputației medicului, pentru care era mai bine să nu se ocupe niciodată de cei pe moarte. Acești pacienți, mai aproape de mormânt decât de viață, i-ar da o reputație de șarlatan, iar reputația și prestigiul său ar scădea odată cu cadavrele. Farfán acționează în acest sens ca un om religios și, deși în cele din urmă îl abandonează și pe pacient pentru a se preda bolii sale atunci când nu există altă opțiune, nu uită să-și amintească datoria creștină de a-l încredința lui Dumnezeu și de a-i da sfintele sacramente atunci

113 *Ibidem,* pp. 525-526.

când medicul și chirurgul nu mai au nimic de făcut (f. 237a).

3.4. Originea hispanică și Școala Indiilor

Dăunarea mai mică a medicinei în* spaniolă castiliană la începutul secolului al XV-lea. Autorul său a fost medicul regelui Ioan al II-lea al Castiliei, precum și primar și examinator al medicilor și chirurgilor din regatele sale. Inițial difuzată în manuscris - și cu destul succes - este o lucrare concepută pentru beneficiul cititorilor de limbă vernaculară, în mare parte laici. Intenția sa principală a fost de a aborda deziluzia față de arta dubioasă a medicinei practicată, în multe cazuri, de medici și chirurgi șarlatani. Compunerea sa este plasată între 1406 și 1411, și posibil chiar în 1422, și a fost tipărită de mai multe ori în timpul secolului al XVI-lea, inclusiv la Sevilla în 1506 (Jacobo Cromberger) și Toledo în 1513 (Joan de Villaquiran).

Un trop literar comun în acest tip de literatură este acela că medicul apelează la cosmogonia creștină pentru a-și întări încrederea în buna desfășurare a artei sale; acest lucru este prezent atât în * *Menor daño de la medicina* (Dăunarea mai mică a medicinei)* , cât și în * *Tratado breve de medicina* (Scurt tratat de medicină).* Cu toate acestea, în acesta din urmă, deși este scris de o figură religioasă, citările Părinților Bisericii nu sunt abundente. Această caracteristică provine din faptul că poetica lui Farfán nu urmărește să demonstreze deziluzia față de artele sale, o problemă fundamentală pentru Chirino, [114]ci mai degrabă, acceptând buna desfășurare și buna-credință a acesteia, intenția sa principală este de a oferi un compendiu util, practic, plin de remedii casnice bune, majoritatea dintre ele. **Menor daño de la medicina** încearcă , de asemenea - așa cum ar face-o Farfán mulți ani mai târziu - să ajungă la publicul larg - nu doar la specialiști sau la aspiranții la medicină - evitând vocabularul obscur care caracterizează această artă. [115]În mod similar, la fel ca în cazul lucrărilor medievale târzii deja analizate mai sus, cuvântul „experiență” nu își are practic niciun loc în concepția medicală a lui Chirino.

114 „La care ne îndeamnă Sfântul Augustin în cartea lui Mendacio zicând: omul să facă pentru sănătatea temporală ce poate fără să păcătuiască. La care toți oamenii sunt datori să tindă, conform poruncii legii naturale și evanghelice (Matei XXII) unde Domnul nostru ne poruncește să-i iubim pe aproapele nostru ca pe noi înșine” (Chirino, *Mai puțin rău al medicinei,* ed. de M ª Teresa Herrera, Salamanca , Universitatea din Salamanca, p. 3).

115 „Tot ce veți găsi scris aici nu va fi în termeni medicali sau în cuvinte obscure, ci vorbit într-un mod vulgar pe care orice om îl poate înțelege” *(ibid.,* p. 6).

Cuvântul „mărturie" apare, [116]dar are o conotație diferită: este un arhaism pronunțat care contrastează cu abordarea medicală avansată a lui Farfan. A depune mărturie înseamnă a acorda autoritate unei terțe părți, iar experiența este o acțiune efectuată de propria mână. Deși vom vedea mai târziu că experiența lui Farfan se bazează nu numai pe propria experiență, ci și pe tradiția textuală a celor care l-au precedat în practicarea remediilor americane și, de asemenea, pe ceea ce a auzit cu siguranță de la vindecătorii indigeni, fără a avea nicio verificare a acesteia.

Mai mult, în cadrul atmosferei arhaice menționate anterior, este unul dintre puținele tratate pe care le discut aici care citează direct alchimia.[117] o artă a cărei mențiune, în întregime, lipsește cu desăvârșire din *Scurt tratat de medicină;* și, de asemenea, tămâia este recomandată[118] —spre nemulțumirea lui Farfán, așa cum s-a văzut deja— în vremuri de ciumă . Cu alte cuvinte, exemplele oferite arată clar că poetica lui Chirino este impregnată de minunata superstiție atât de caracteristică Evului Mediu, [119]combinată cu judecăți medicale din avansul greco-arab care pot fi citite și astăzi în Farfán (f. 238a):

Din sparanghel

> Sparanghelul ameliorează durerile de ficat și rinichi și este bun pentru colici, care sunt în abdomen. Te fac să urinezi și afectează stomacul, de aceea provoacă diaree. Se spune că supa lor omoară câinii dacă o beau. Și se spune că dacă plantezi coarne de berbec, sparanghelul va crește din ele.[120]

În raport cu opera lui Farfán, o altă diferență semnificativă este insistența recurentă asupra neîncrederii în profesia medicală. [121]Baza acestei idei constă

116 „Și a pus deasupra pastă de mastic și deasupra o pânză. Un om de patruzeci de ani a mărturisit că a fost vindecat prin aceasta" (*ibid* ., p. 186).

117 „Ceea ce curăță cel mai mult dinții și îi albește de prima dată este apa tare pe care alchimiștii o fac din cupru, alaun și alte săruri, care este pentru rănile putrede și alte lucruri" *(ibid.,* p. 147).

118 „În vremuri de ciumă, pe vreme rece și umedă, fumigați casa cu grăsime sau tămâie și puneți fum de cimbru și salvie sau alte ierburi similare care odihnesc și încălzesc aerul" (*ibid* ., p. 41).

119 Pentru a combate „guta cariată", el a recomandat: „Cel care a încercat a spus că, în acest scop, ar trebui să ia craniul unui mort și să-l lase la înmuiat în apă o noapte și să-l radă bine cu un cuțit, iar când s-a uscat, să-l macine, adică calota. Și să i-o dea pe stomacul gol, amestecată cu suc de rută și miere, să-i dea din toate câte o cantitate de nucă mică să bea cu apă. Și mai întâi să-l purge cu tristele și cu o purge sigură și să-l pună să facă gargară și să i-o dea din nou de două ori pe lună până se vindecă" *(ibid.,* p. 135).

120 *Ibidem,* p. 23.

121 „Omul să se ferească cât mai mult de chirurgi: În chirurgia pe care cineva ar trebui să o cunoască conform intenției acestui tratat, primul lucru este să se păzească cât mai mult posibil de răutatea chirurgilor care sunt oameni foarte răi și mai răi decât medicii, dacă

în faptul că, potrivit lui Chirino, medicul știe de fapt foarte puțin și spune multe. [122]Din acest motiv, în linii mari, principalul sfat pe care îl dă pacientului este să îndure boala cât mai mult posibil , lăsând natura să-și urmeze cursul, ceea ce va funcționa întotdeauna în favoarea pacientului, cu condiția să urmeze o dietă adecvată și obiceiuri bune. El cere pacientului să nu consume nimic ce nu recunoaște el însuși (în special plante și alimente); să se limiteze la ceea ce îi este familiar, la ceea ce s-a făcut dintotdeauna și chiar merge până acolo încât spune:

> Iar în celelalte [lucruri, ierburi, alimente] care sunt medicinale și sunt date spre a fi mâncate de medici și trebuie să intre pe gură în vreun fel, în acestea, să nu credeți în niciun fel nici într-un medic bun, nici într-unul rău.[123]

Pe baza exemplelor oferite, este clar, cu o marjă largă, că acesta este unul dintre tratatele care prezintă artele medicale în cea mai proastă lumină. Mai mult, poate că acum, după o astfel de afirmație, este mai ușor să ne imaginăm adevărata inovație rezultată din utilizarea unei flore și faune complet străine de ceea ce cunoscuse medicina europeană până atunci. Ciocolată, boabe de cacao, atol, diverse rădăcini, cum ar fi rădăcina de Xalapa, coada uscată de opossum, pietre la stomacul iguanei etc. - toate aceste produse americane au contribuit la dărâmarea paradigmei medievale. Aici se află adevărata intrare în Renaștere pentru opera medicilor care, asemenea lui Farfán, nu au ezitat să experimenteze și să profite de noi posibilități, chiar și atunci când argumentele și experiența lor se bazau pe același cadru de referință medieval târziu [124]pe care, fără să fie

---

se pot găsi alții mai răi" *(ibid.,* p. 103).

122 „Sunt atât de multe erori și îndoieli încât nu pot fi numărate, într-atât încât este de mirare că nicio secțiune nu este cunoscută cu certitudine și completitudine de către vreun doctor sau medic decât prin vorbire. Multe cuvinte pot fi spuse în această chestiune care par a fi motive și întotdeauna cu riscul de a minți; motiv pentru care este mai public faptul că se folosesc aceste reguli generale în aceste vindecări" *(ibid.,* p. 58).

123 *Ibidem* , p. 5.

124 López de Hinojosos, în lucrarea sa din 1595, *Suma y composición de cirugía* (ff. 150a-151b), descrie o disecție efectuată asupra unui indigen din Oaxaca în 1592, în prezența lui Luis Xuárez de Peralta, autoritatea regiunii sale. Descrierea sa amintește mai mult de obiceiul medieval decât de ceea ce Andreas Vesalius avea să instituționalizeze în secolul al XVI-lea: disecția nu ca o practică sporadică (în perioadele de ciumă, de exemplu), ci ca o parte esențială a pregătirii medicale. Observarea directă a organelor interne a permis în cele din urmă corectarea presupunerilor și erorilor din teoria galenică, reprezentând astfel un adevărat progres științific în arta medicinei. *Vezi* O'Malley, CD, „Los saberes morfológicos en el Renacimiento", în *Historia Universal de la Medicina,* Barcelona, Salvat, 1973, vol. 4, pp. 43-85.

pe deplin conștienți de acesta, îl foloseau și ei, dar pe care, încetul cu încetul, îl rupeau cu fiecare experiment, cu fiecare nou element american încorporat în corpusul greco-arab și cu observarea medicinei indigene prehispanice, condamnată și persecutată ca șarlatanism, dar care, fără îndoială, a pătruns ideile lui Farfán și ale altor medici și chirurgi hispanici ale căror lucrări au fost publicate în Spania (și, bineînțeles, în Noua Spanie). În aceste limite cred că trebuie să situăm ceea ce numesc Școala Indiilor pentru arta medicală occidentală. Este esențial să ținem cont de faptul că această școală a apărut în timpul Contrareformei. Într-adevăr, tratatele medicale, ca și în alte cazuri de tratate providențialiste care explică procesul de inventare a Americii[125] —și, ca în toate artele vremii sale—, a fost obligată și ea să strângă rândurile împotriva amenințării protestantismului. Ideea de a se teme de ideile și pozițiile ereticilor Bisericii Romane se simte în proza medicilor și chirurgilor contemporani cu Farfán atunci când, de exemplu, declară că singurul motiv care îi motivează să scrie cărți dedicate artei medicinei este „binele comun al Republicii Creștine", așa cum am văzut deja afirmând López de.

Hinojosos în *Summa și compilația sa de chirurgie, [126]*sau că în procesul de creare a acestor cărți au fost consultați doar colegi creștini și cei cititori ai ortodoxiei:

> Am comunicat acest lucru oamenilor învățați *și* la curte medicilor *și* chirurgilor Majestății Sale, pentru a reuși mai bine *și* a face bine Republicii , în principal doctorului Zavala, medic și chirurg al Majestății Sale, un om rar în litere și în creștinism și puritate de sânge, care m-a ajutat să văd această lucrare a mea.[127]

Confesiuni precum cea de mai sus sunt complet străine tratatelor medicale medievale analizate anterior și se bazează pe inventarea unui paradis specific Americii spaniole, o posesiune unică și particulară care a compensat pierderile teritoriale din Europa din cauza protestantismului. Mai mult, ideea unui paradis a fost realizată, printre altele, datorită exploatării resurselor sale naturale -

125 Precum, de exemplu, lucrările lui Bernardino de Sahagún, López de Gómara, Bartolomé de Las Casas; Ecclesiastical *History of the Indies* de Gerónimo de Mendieta etc., toate acestea analizate din poziția lor asupra Reformei Luterane de Mayer, *Luther in Paradise,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica , 2012, pp. 98-144.

126 López de Hinojosos, *op. cit.,* p. 153.

127 Arias de Benavides, *Secretele chirurgiei,* ed. de Juan Somolinos și Esperanza Medina , Mexico City, Academia Națională de Medicină, 1992 [ediție facsimilă a princeps, 1567], ff. 165a-165b.

ajungând chiar să fie considerată un panaceu universal [128]. Mai mult, boala prezentă în această invenție providențialistă americană nu a fost vina băștinașilor, ci mai degrabă rezultatul corupției unor spanioli înșiși. [129]De îndată ce au traversat oceanul, au vrut să conducă și să evite greutățile, cedând lenei, lăcomiei, orgoliului și altor păcate, așa cum afirmă Motolinía în cronica sa. [130]Astfel, de exemplu, Dr. Pedro Arias de Benavides, care l-a însoțit pe judecătorul Alonso de Zurita în Noua Spanie (1545-1550), afirmă în lucrarea sa *Secretele chirurgiei* (1567) că sifilisul suferit pe insula Santo Domingo se datora femeilor spaniole pretențioase și leneșe, [131]care nu voiau să-și crească propriii copii și le dădeau să sugă laptele femeilor negre:

> Insula Santo Domingo este una dintre primele insule ale Indiilor, numită după insula Hispaniola. Este un ținut foarte bolnav, cu foarte multe cazuri de sifilis. Cauza este că cei născuți acolo sunt dați să fie crescuți de femei de culoare, deoarece, până acum, nu am văzut nicio femeie spaniolă să-și crească copiii acolo. Înainte de a naște, iau o femeie de culoare care are cel mai bun lapte pe care îl pot găsi și, imediat ce nasc, dau copilul femeii de culoare și trec multe zile până îl văd. Femeia de culoare are întotdeauna grijă de creșterea lui și, chiar dacă este crescut, doarme întotdeauna cu el. Copiii mănâncă mâncarea pe care o mănâncă femeile de culoare și copiii lor (care este o mâncare foarte rea) și, din cauza hranei, dezvoltă umorile, la fel și femeile de culoare însele și copiii lor. Toți sunt plini de sifilis, din care este evident că și cei care se ocupă de ei și comunică cu ei îl vor avea.[132]

Pe lângă cazul lucrării *„Secretele chirurgiei" de* Pedro Arias de Benavides , printre poetica artei medicale în care este prezentă Școala Indiilor, ar trebui să

128 Așa cum sa gândit la sarsaparilla, Esteva de Sagrera, „Farmacie, comerț și știință. Monardes și Hernández ca exemplu", *OFFARM,* 25, 11 (2006), pp. 68-73.

129 Trebuie să ne amintim că prima dintre cele zece ciume care au atacat Noua Spanie, conform cronicii sale scatologice și providentialiste, Motolinía a fost bubonul, vina unui negru venit odată cu primii cuceritori.

130 „Să vezi cu ce tristețe se ridică un spaniol din patul său moale și adesea lumina soarelui îl alungă, și apoi îmbracă un veșmânt de călugăriță, ca să nu-l atingă vântul, și cere să fie îmbrăcat, ca și cum n-ar avea mâini să le ia, și astfel îl îmbracă ca și cum ar avea o singură mână [...] și pentru că a simțit puțin frig sau curent de aer, stă lângă foc în timp ce îi curăță tunica și boneta; și pentru că este foarte slăbit, de la pat la foc nu se poate pieptăna, ci trebuie să fie altcineva să i-l pieptăne." Motolinía, *op.* cit . , pp. 59-60.

131 O trăsătură distinctivă a nobilimii era aceea de a înconjura femeile care tocmai născuseră cu doici care să le alăpteze bebelușilor. López de Hinojosos oferă o serie de recomandări pentru cei care, neavând altă opțiune, practicau „această cruzime". López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1595, ff. 172a-172b.

132 Arias de Benavides, *op. cit.,* ff. 9a-9b.

evidențiem cazurile lui Nicolás Monardes și a lucrării sale „ *Istoria medicinală a lucrurilor aduse din Indiile noastre occidentale" ,* o lucrare extinsă treptat între 1565 și 1574; „ *Cartea exercițiilor corporale și a beneficiilor lor"* (1553), de Cristóbal López, medicul viceregelui Noii Spanii, Antonio de Mendoza, pe care l-a însoțit în perioada șederii sale în America; etc. În toate acestea există deja o procedură similară cu cea oferită de Farfán în „ *Scurtul tratat de medicină",* desigur, cu particularitățile lor respective care nu sunt relevante pentru a fi discutate aici, deoarece, pe cât posibil, cred că am clarificat dialogul pe care poetica lui Farfán îl stabilește cu alții născuți în afara Noii Spanii (cu sau fără influența Școlii Indiilor). Totuși, pentru a încheia această secțiune și datorită contribuțiilor pe care le aduce la discuția despre conceptualizarea medicinei ca disciplină teoretică și a alteia ca medicină practică, vreau să mă concentrez asupra cazului Dr. Huarte de San Juan și a operei sale, care a fost departe de Școala Indiilor, dar un punct de referință obligatoriu pentru studiul artei medicale în perioada modernă timpurie.

3.5. *EXAMINAREA TALENTELOR* ȘI SCURT *TRATAT DE MEDICINĂ* **:** O LECTURĂ A ALTERITĂȚII

Publicat inițial în 1575 și revizuit de Inchiziție în 1594, [133]Capitolul XII (XIV în ediția din 1594) oferă una dintre cele mai interesante disertații despre arta medicinei: „Unde se dovedește că teoria medicinei aparține parțial memoriei și parțial înțelegerii, iar practica imaginației". Premisa propusă de medicul navarrez pornește de la următoarea întrebare: de ce un medic, un bun scriitor de tratate, un virtuos învățat al tradiției greco-arabe, este groaznic în tratarea și salvarea bolnavilor de la moarte? Și de ce un „idiot" care a învățat doar două sau trei principii teoretice, incapabil să scrie o poetică medicală, este excelent în vindecarea și salvarea de vieți – adică în practicarea acestei arta? Bazat pe opiniile aristotelice pe această temă, răspunsul lui Huarte de San Juan încearcă să-l submineze pe filosoful grec în cadrul unui sistem argumentativ care clasifică și diferențiază sistematic în funcție de conveniența autorului. Astfel, marea discrepanță dintre teorie și practică provine din sprijinul mai mare pe care aceasta din urmă îl primește din capacitatea imaginativă. Dar să mergem pas cu pas.

În primul rând, el clarifică faptul că perfecțiunea artei medicale constă în

133 Huarte de San Juan, *Examen de ingenios,* ed. de Guillermo Seres, Madrid, Cátedra , 1989.

două lucruri: 1) reguli universale de vindecare (teoria greco-arabă); 2) căutarea multor cazuri de boală prin abordarea cauzelor lor specifice, deoarece:

> Oamenii nu sunt nici atât de diferiți unii de alții încât să nu fie de acord în multe privințe, nici atât de asemănători încât să nu existe particularități între ei de o asemenea condiție încât să nu poată fi vorbiți, scrisi, predați sau adunați în așa fel încât să poată fi reduși la o artă, ci numai cei care i-au văzut *și* s-au ocupat adesea de ei sunt capabili să-i cunoască.[134]

Deocamdată, Farfán se dovedește a fi un medic priceput, echilibrat în aceste două aspecte fundamentale pentru perfecțiunea artei. Este bine informat în teorie, inclusiv una dintre cele mai influente teorii printre medicii timpului și circumstanțelor sale: cea a lui Juan de Vigo, a cărui carte a fost tradusă în spaniolă sub titlul * *Libro o práctica en cirugía* con impresiones* la Valencia (1537), Toledo (1548) și Zaragoza (1581). În plus, a întreprins o misiune practică a artei sale, examinând diverși pacienți: indigeni, spanioli, creoli, bărbați, femei, vârstnici și copii din diferite părți ale Noii Spanii.

Cu alte cuvinte, conform raționamentului lui Huarte de San Juan, Farfán își îndeplinește cu prisosință misiunea galenica de a se aplica rațiunii și experienței . Cu toate acestea, raționamentul lui San Juan devine mai complex, deoarece chiar și un doctor bun precum Farfán poate eșua și greși în arta bazată pe principiul „ *ab objecto et potentia paritur notitia"* (conceptul provine din obiect și din potență). Acest lucru se întâmplă din cauza „imaginae nativa", din cauza imaginii ' a imaginației, a fantomelor minții:

> Vedem acest lucru din experiență la oamenii sănătoși, care, dacă sunt distrași de o oarecare imaginație, nici nu văd lucrurile din fața lor, nici nu aud chiar dacă sunt chemați și nici nu le place mâncarea gustoasă sau negustoasă, chiar dacă o mănâncă.[135] [136]

Această capacitate „imaginativă" este cea care emite judecăți în cazuri particulare , unde practica este mult mai necesară decât teoria. Aceasta explică distincția dintre medicina teoretică, lipsită de „imaginativitate", și medicina practică, plină de „imaginativitate", care lasă puțin loc memoriei. Din cauza acestei inevitabile divizări...

> Nimeni nu poate deveni cu adevărat talentat în medicină sau nu poate evita

134 *Ibidem,* pp. 494-495.
135 *Ibidem,* p. 497.
136 *Ibidem,* p. 498.

> greșelile în tratamente; deoarece, pentru a evita erorile în lucrare, trebuie să cunoști arta și să ai o bună imaginație pentru a o putea executa; și am dovedit că aceste două lucruri sunt incompatibile.[137]

Totuși, Farfán însuși este conștient de această afirmație și, prin urmare, își spală mâinile de erorile sale, declarând: „Dacă trebuie făcut ceva altceva, să fie lăsat la judecata celui care îl tratează. Pentru că nu totul se poate scrie, după cum știu cei care practică arta medicală" (f. 257a). Este curios cum doi medici aflați la latitudini diferite și cu tratate medicale născute la doar câțiva ani distanță (Farfán: 1579 și 1592; San Juan: 1575 și 1594) ajung la aceeași concluzie. Medicul navarrez cu o disquisiție profundă, filosofică și medicul neo-spaniol cu una miscellanea și compendioasă. Amândoi știau, în adâncul sufletului, că erau practicanți ai unei arte despre care nu totul putea fi „spus sau înțeles". Natura inefabilă a artei medicale, pentru care nu exista, tocmai, artă, se naște din imaginație.

> Într-atât încât, dacă l-am întreba pe același doctor cum a reușit să prindă o chestiune atât de delicată, n-ar ști motivul, pentru că este o hară născută dintr-o fecunditate a imaginației, care se numește și *perspicacitate,* care, cu semne comune, incerte, conjecturale *și* puțină fermitate în închiderea și deschiderea ochiului, ajunge la o mie de deosebiri de lucruri în care constă tăria de a vindeca și de a prezice cu certitudine.[138]

Această afirmație ezoterică nu este o declarație de război împotriva catedrelor de Medicină predate în universități, „în școli". Orice învățământ universitar îi pune pe cei care doresc să învețe în contact cu o tradiție, economisindu-le timpul căutând surse esențiale. Dar acea tradiție, acea căutare, nu ar fi nimic fără imaginație, care, de altfel, este foarte variată, și nu toate formele sunt potrivite pentru arta medicinei. De fapt, aproape toți medicii, buni practicieni cunoscuți de Sfântul Ioan, „toți se ocupă puțin de arta rimei, iar contemplarea lor nu se ridică foarte sus, nici versurile lor nu înspăimântă".[139]Potrivit Sfântului Ioan, imaginația are nevoie de căldură, dar nu de căldura

137 *Ibidem,* p. 499.

138 *Ibidem,* pp. 500-501.

139 *Ibid.,* p. 502. Este imposibil să includem toate cele mai semnificative poetici medicale ale lumii hispanice în această mică secțiune dedicată lor. Un exemplu al acelor medici excelenți care au stăpânit latura practică a artei, care „au practicat arta metricii și ale căror versuri nu înspăimântă", menținând un echilibru adecvat cu teoria, trebuie menționat: *Sumario de la medicina* (1498) de medicul lui Ferdinand Catolic și Carol al V-lea, convertitul López de Villalobos. Opera sa, retipărită în secolele al XVI-lea și al

excesivă a poeziei, „al treilea grad de căldură", ci de o căldură mai măsurată, încă mai înaltă decât căldura naturală; deoarece scrierea tratatelor medicale cu o „imaginație" la fel de fierbinte ca cea necesară pentru a scrie poezie ar produce rezultate mai apropiate de vrăjitorie, superstiție, magie, înșelăciune, chiromanție, justiție sau divinație.[140]

Sfântul Ioan spune că acest fel de imaginație este greu de găsit în Spania: „pentru că locuitorilor acestei regiuni [...] le lipsește memoria și imaginația și au o bună pricepere"; dar ușor de găsit la un alt popor care a fost întotdeauna privit cu suspiciune de canonul occidental: țiganii: „Și, astfel, istoricii nu termină niciodată de povestit cât de vrăjitori sunt țiganii și cât de rapizi sunt în a ghici lucrurile și a găsi leacuri pentru nevoile lor."[141]

Acest amestec de admirație și respingere față de poporul Egiptului (întrucât se credea că poporul romani își are originea acolo) este evident și în poetica lui Farfán. El își însușește remediile vindecării populare prehispanice nu fără o anumită neîncredere, ci cu certitudinea de a fi fost martor direct la faptul că aceste remedii împlinesc „imaginația " artei medicale și, în cele din urmă, vindecă bolnavii și îi readuc la armonia naturală a microcosmosului și macrocosmosului. Din acest motiv, cel puțin în acest apel la imaginația artei și la recunoașterea de către aceasta a unui popor, a unei alterități distincte de lumea hispanică, găsesc asemănări între * *Tratado breve de medicina** și * *Examen de ingenios**. Ambele lucrări recunosc neajunsurile cunoscute ale artei lor așa cum este practicată de alții ca ei: locuitori ai unei anumite regiuni a acestei lumi; și ambele acordă o anumită recunoaștere alterității și metodelor sale de vindecare. Totuși, aceste asemănări și altele așteaptă încă lucrări viitoare care vor aduce un omagiu cuvenit punctelor de convergență dintre aceste două poetici medicale, ambele pline de mistere pentru oricine le cunoaște și este dispus să le descopere.

XVII-lea, a rezumat *Canonul lui Avicenna în versuri castiliene* , reflectând totodată asupra popularizării artei medicale pentru publicul larg aflat în nevoie, acolo unde nu existau medici.

140 *Ibidem,* p. 503.

141 *Ibidem,* pp. 503-504.

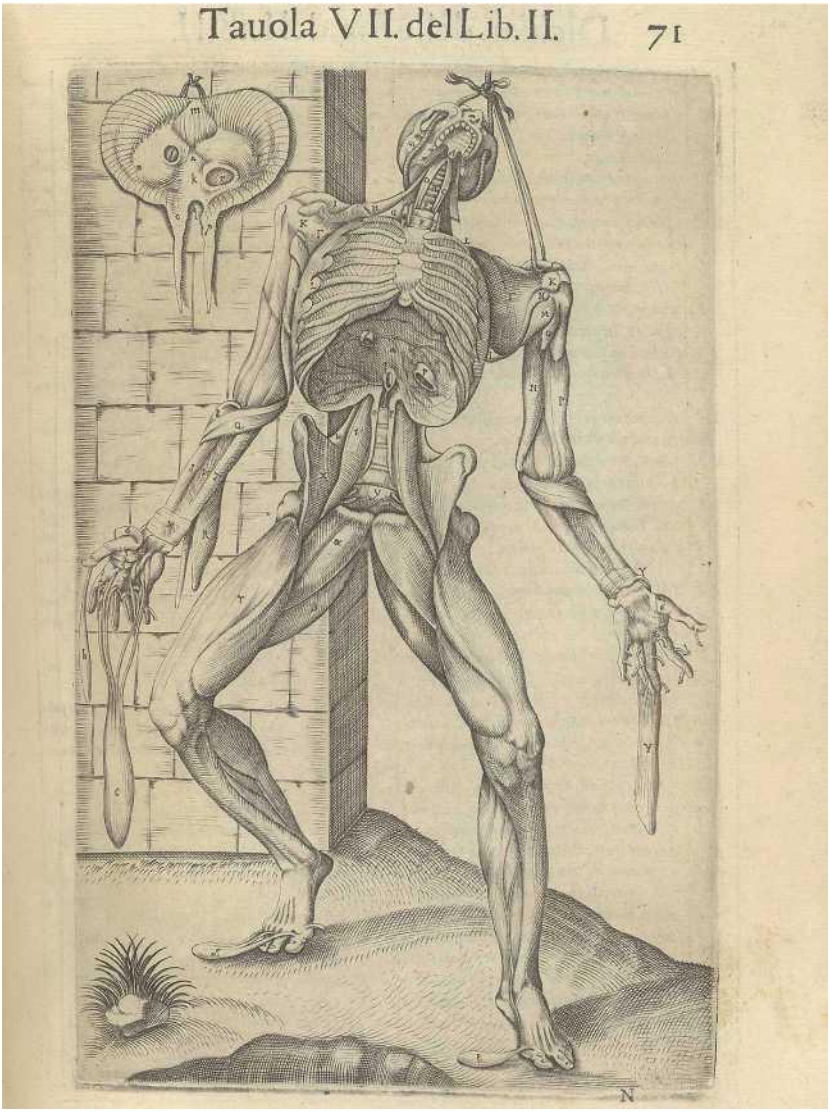

Ilustrație de Gaspar Becerra pentru *Anatomia del corpa humano* de Juan Valverde de Amusco, Roma: er Ant. Salamanca, et Antonio Lafrerj (1560).The US National Library of Medicine.

4. SCURT *TRATAT DE MEDICINĂ* ÎN TRADIȚIA MEDICALĂ A NOII SPANII

Am văzut cum genul picaresc a surprins batjocoritor șarlatania profesiei medicale și treburile defectuoase ale practicienilor săi mediocri. Deși inofensive în principiu - nu avem de-a face cu Cele Nouăzeci și Cinci de Teze ale lui Luther - aceste elemente prezente în literatura iberică dezvăluie defectele unei realități date, latura sa josnică și vulgară, care, datorită însăși misiunii de cucerire materială și spirituală a Americii, trebuia evitată cu orice preț în acest paradis misionar care era America spaniolă. Astfel, autoritatea viceregală, reprezentată de Biserica sa Americană - dedicată protejării „plantelor fragede ale credinței" (indienii) - și organismul de reglementare a practicilor și comportamentului noilor săi enoriași, era preocupată ca acest comportament reprobabil al ibericilor să nu se manifeste în Noua Spanie, cel puțin nu cu îndrăzneala cu care apărea în cea veche. Și, deși nu a reușit să interzică și să eradicheze șarlatania medicală în Lumea Nouă - așa cum se poate observa de-a lungul a trei secole de incantații, ritualuri, cântece și cazuri inchizitoriale al căror subiect este cea mai josnică și chiar comică formă de vindecare - cel puțin a încercat să o facă. Dovada acestui fapt constă în faptul că, în repertoriul vast al literaturii religioase, apare reglementarea artelor medicale, atât pentru vindecătorii indigeni, cât și pentru ibericii și creolii săraci. Astfel, în *Confesionalul* din 1599, al franciscanului Juan Bautista, tipărit de Melchor Ocharte în Mexic, pe lângă o secțiune bilingvă pentru confesiunile conetabililor, guvernatorilor, cacicilor, negustorilor etc., există și una exclusiv pentru medici, cu șase întrebări predeterminate pentru a ajuta munca confesorilor creștini :

Tirici în tlatlanil oca / Întrebări pentru medici

1. Cuix otimoticitlapiqui in ayamo tix quetzaloc? / Te-ai prefăcut a fi doctor fără să fii consultat?

2. ¿Acaçomo tiquim macae inqualli pahtli in yuh intechmonequi in cocoxque / ¿Por ventura no les diste buenas medicinas como lo pideba su enfermedad?

3. ¿Aço çan ilihuiz pahtli in ahmo tlayeyecolli intectemaca ycohuitl incoc[...|catz.iiitli? / Poate că ați administrat niște medicamente care nu sunt testate pentru a fi bune, dar care s-au agravat cu ajutorul lor?

4. ¿Cuix ticmotlaca machitia în s. Biserica poruncește, cum poți chema mai întâi pacientul să fie de acord să fie tratat înainte de a-i da medicamente? / Respecți rânduiala Bisericii care îți poruncește , prima dată când vizitezi bolnavul, îl îndemni să se prezinte *și* să se spovedească înainte de a începe să-l vindeci?

5. Pacienții sunt numiți regi, credeți că vor face testament și că se pot înțelege asupra morții lor? / Bolnavilor care sunt periculoși, spuneți-le să facă testament *și* să se pregătească să moară?

6. ¿Immotolinia in ah tlequipia, in acaçomo ipan ticalaquiznequitet-laocoliztica? / Nu vrei poate să-i vizitezi pe săraci *și* pe cei care au nevoie de caritate *și* milostenie? (Călugărul Juan Bautista, *Confesional,* ff. 62b-63a).

Astfel, deși nu este surprinzător faptul că cultura și practica artei medicale apar în literatura picarească și în literatura religioasă care reglementează ordinea socială; în același mod, nu este surprinzător faptul că literatura scolastică, apărută în sălile de clasă pentru exercitarea artelor liberale de către licență, a reflectat cele mai pozitive aspecte ale artei medicale, așa cum se poate observa în cea mai cunoscută operă a lui Francisco Cervantes de Salazar.

4.1. *MEXICUL ÎN 1554*

Acestea sunt trei dialoguri scrise inițial în latină și destinate sălilor de clasă universitare. În *Mexic, în 1554,* Cervantes de Salazar[142] —care va fi prezent la examenul de doctorat al lui Farfán, așa cum se va vedea în secțiunea biografică a doctorului— ne vorbește, mai întâi, despre grandoarea universității mexicane; în al doilea rând, despre Mexico City; și, în final, despre provinciile mexicane.

142 În plus, Martínez Hernández *(op. cit.,* pp. 239-240) și Rodrigo Martínez Baracs *(El largo descubrimiento del Opera medicinalia de Francisco Bravo,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica/CONACULTA, 2014) au demonstrat că umanistul Francisco Cervantes de Salazar s-a bucurat de favoarea comunității medicale . Îi plăcea în special prietenia lui Francisco Bravo, autor al uneia dintre cele mai ambițioase cărți de medicină publicate în Noua Spanie; Voi discuta despre el mai târziu. De asemenea, după cum am menționat deja, Cervantes de Salazar a fost membru al comisiei de examinare pentru examenul de doctorat al lui Agustín Farfán.

Pentru a face acest lucru, el folosește procedeul retoric al hiperbolei și, prin intermediul acesteia, creează o realitate americană exagerată și comparativă, aproape utopică. El creează o ficțiune care își găsește structura în genul chintesențial al umanismului, dialogul, [143]în care cunoașterea tratatului lui Hipocratic intitulat *Despre aer, ape și locuri rezonează* atunci când cei trei protagoniști ai acestui dialog discută despre calitatea apelor din Mexico City:

> Alfaro: [...] Pe scurt, natura *și* arta conferă acestui izvor un asemenea merit încât, fie că te gândești la curgerea *și* utilitatea apelor sale, fie la puritatea și amplasarea sa, izvoarele Cabura, Cifusa, Agapine sau Clitoria, atât de celebrate de scriitori, nu pot fi comparate cu el. Zamora: Dacă, așa cum par să creadă Avicenna și Hipocrate, cea mai bună apă este cea care seamănă cel mai mult cu aerul; cea care se încălzește și se răcește cel mai repede; cea care, atunci când este fiartă, nu lasă crustă pe vase; cea care fierbe leguminoasele în cel mai scurt timp; și, pe scurt, cea mai ușoară, atunci nu există nicio apă preferabilă celei noastre.
>
> Alfaro: Pliniu spune că atunci când se cântărește apa, este foarte rar ca una să fie mai ușoară decât alta; dar, potrivit lui Avicenna, apa de izvor, ca aceasta, este cea mai sănătoasă, mai ales cea din zonele deschise. Apa care nu are miros sau gust este cea mai apreciată pentru gătit.
>
> Zuazo: Nici nu duce lipsă de merit ceea ce nu are culoare.[144]

Așa cum am menționat mai sus, până acum nu există nimic surprinzător. Exemplele oferite se încadrează într-o anumită logică ce decurge din - circumstanțele istorice care au înconjurat crearea operelor în cauză. Cu toate acestea, este extrem de interesant și merită menționat faptul că un aspect negativ al medicinei occidentale - costul ridicat al onorariilor practicienilor săi - își găsește expresia într-una dintre cele mai importante cronici ale cuceririi spirituale franciscane a Americilor în secolul al XVI-lea.

4.2. *ISTORIA INDIENILOR DIN NOUA SPANIE*

Călugărul Toribio de Benavente, „Motolinía”, declară, când pune în contrast

143 Principala caracteristică a acestui gen literar este explicată chiar de Cervantes de Salazar, prin vocea unuia dintre personajele sale din opera sa: „Arătându-vă ceea ce n-ați văzut, voi învăța ceea ce vreau să știu” (Cervantes de Salazar, *Mexicul în 1554. Trei dialoguri latine,* ed. de Miguel León-Portilla, Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2001, p. 3).

144 *Ibidem,* pp. 67-68.

două realități teritoriale, cea din Noua Spanie (Mexic) cu cea din Tlaxcala:

> Dacă cineva are o durere de cap sau se îmbolnăvește, dacă se găsește cu ușurință un doctor printre ei, fără prea multă agitație sau cheltuieli, merg să-l vadă; *iar* dacă nu, au mai multă răbdare decât Iov. Nu este ca în Mexic, unde, atunci când un vecin se îmbolnăvește și moare, după ce a stat în pat douăzeci de zile, plătește farmacia, iar doctorul îi ia toată averea, lăsându-i abia cât îi ajunge pentru înmormântare. Ritualurile funerare , odihna *și* priveghiurile cer atât de mulți bani, sau mai degrabă, atât de multe datorii, încât soția rămâne îndatorată, *iar* dacă soția moare, soțul rămâne lipsit de orice bani. Am auzit un bărbat căsătorit, un om înțelept, spunând că atunci când unul dintre ei se îmbolnăvește, știind că moartea este sigură, soțul ar trebui să o omoare imediat pe soție, iar soția pe soț și să se străduiască să se îngroape unul pe celălalt în orice cimitir, pentru a nu rămâne săraci, singuri și îndatorați . Acești oameni se scutesc de toate aceste lucruri.[145]

Este bine cunoscut faptul că fratele franciscan și-a compus cronica miscellanea din diverse surse, incluzând chiar și anecdote amuzante. [146]Înregistrările istorice din această lucrare - ca și în altele ale perioadei - sunt fragmentare și arbitrare, deoarece încearcă să recunoască și să stabilească minunile și ororile unei Lumi Noi necunoscute până acum. Motolinía, un cronicar al evanghelizării, a trebuit să folosească o imaginație constructivă [147]pentru a încerca să transmită minunile realizate de franciscani printre indigeni și să încerce să zugrăvească o imagine a cuceririi - care, în ochii săi, apare strălucitoare datorită profundei sale convingeri profetice și milenariste. Indigenii ne sunt prezentați cu calitățile lui Iov, un personaj din cartea sacră, caracterizat ca un om drept care trebuie să îndure multiple suferințe. Viața sa este o narațiune didactică și exemplară care ne învață că trebuie să îndurăm totul, atât binele, cât și răul, pentru că totul vine de la Dumnezeu. Astfel, în construcția textuală a franciscanului nostru, indianul tlaxcalean nu mai este un păgân, ci mai degrabă îndoctrinat grație eforturilor enorme ale Fraților Minori de a transmite nu doar Evanghelia, ci și imensa sarcină de a transmite cunoașterea unei întregi culturi occidentale către celălalt. În acest context providențialist, este curios că Motolinía, cel mai escatologic dintre primii

145 „Motolinía", *Istoria indienilor din Noua Spanie,* ed. de Serna și Castany, Madrid, RAE, 2015, p. 81.

146 Cortés Guadarrama, „Râsul franciscan în evanghelizarea Noii Spanii și *istoria indienilor din Noua Spanie", La Tabla Redonda. Anuarul de studii torrentiene,* 14 (2016), pp. 85-104.

147 White, *op. cit.,* p. 112.

doisprezece franciscani, ne oferă o secțiune cu acest ton mușcător pentru a-și exprima opinia despre prețul care trebuia plătit pentru medic și îngrijirea acestuia în secolul al XVI-lea. Ironia sa provine din confruntarea incontestabilă a două lumi: lumea naturală, reprezentată de propria sa cultură, unde se știa că, în boli grave, „întrucât moartea era sigură, soțul trebuia atunci să-și ucidă soția, iar soția soțul și să se străduiască să se îngroape reciproc în orice cimitir, pentru a nu rămâne săraci, singuri și îndatorați"; Iar partea opusă, care se ciocnește cu această realitate, este cultura celuilalt, care, în ochii providențialismului franciscanului nostru, deși o lume supranaturală, nu mai este păcătoasă, întrucât indianul are încă „laptele credinței pe buze" (Tratatul III, Capitolul 4, p. 136). Astfel, atunci când spune: „toate aceste lucruri îi mântuiesc pe acești oameni", era adevărat, căci, după cum știm, indianul mergea la vindecătorul indigen pentru a căuta sănătate. [148]Vindecătorul indigen a redat sănătatea pierdută ordinii cosmice prin extazul, incantațiile, flora, fauna și rudimentele sale originare din pământul american. Primii franciscani au fost foarte atenți la aceste practici și, în loc să li se opună, le-au oferit un nou canal bazat pe rudimente cu o mare încărcătură simbolică. Cu alte cuvinte, potrivit călugărului Toribio, indienii tlaxcala erau suflete exemplare care așteptau pur și simplu ca lucrările serafice să le dezvăluie calea cea dreaptă. Franciscanii i-au oferit-o nu cu practicile necurate ale vindecătorilor indigeni, ci cu obiectele imaculate și simbolice ale credinței lor, așa cum este exemplificat de miracolul cordonului ombilical al Sfântului Francisc, [149]un instrument fundamental pentru naștere,

148 Tratatul *despre superstițiile și obiceiurile neamurilor ale indienilor din Noua Spanie* (1629), scris de figura religioasă Hernando Ruiz de Alarcón, este unul dintre cele mai complete exemple ale diverselor incantații folosite de vindecătorii indigeni pentru a încerca să vindece diferite afecțiuni, cum ar fi înțepăturile de scorpion. Cortés Guadarrama, „Perspective literare asupra unei otrăvi și a influenței sale asupra tratatelor medicale din Noua Spanie în secolele al XVI-lea și al XVII-lea", *Ulúa,* 2018 (în curs de publicare).

149 „Și știu că au o devoțiune deosebită față de haina și șnurul Sfântului Francisc, cu care șnur multe femei însărcinate au fost născute din nașteri foarte periculoase. Și acest lucru s-a întâmplat în multe orașe și de multe ori, iar aici, în Tlaxcala, este foarte comun și a fost bine experimentat nu cu multe zile în urmă, motiv pentru care portarul păstrează un șnur pentru a-l da imediat celor care vin să- l ceară, deși cred cu adevărat că funcționează atât devoțiunea pe care o au față de șnur, cât și puterea care este în el, deși cred și că puterea nu este mică pentru ceea ce voi spune aici" (Tratatul III, Capitolul I, p. 156). Ceea ce va povesti franciscanul nostru în continuare este o minune care i s-a întâmplat călugărului Pedro de Gante: povestea unei familii indigene devotate Sfântului Francisc care a pierdut un copil; chiar când erau pe punctul de a-l îngropa, datorită marii credințe a părinților în Sfântul din Assisi, copilul a înviat.

depășind procedurile moașelor indigene.[150]

Intenția mea a fost să arăt că literatura secolului al XVI-lea a reflectat șarlataniștii medicali; că literatura Lumii Noi, reprezentată de una dintre cele mai providentialiste cronici franciscane, a dat naștere ironiei practicilor medicinei occidentale și că acolo ni se spune că procedurile de vindecare ale populațiilor indigene au fost canalizate cu elemente ale medicinei creștine inutile, dar îndrăgitoare. În acest context, începe să apară un tip de literatură medicală care evidențiază valoarea naturii americane ca resursă utilitară în cadrul medical occidental, depășind simpla admirație catalogatoare a primilor cronicari ai Indiilor. [151]Procedând astfel, demonstrând un interes autentic pentru alteritate, populațiilor indigene li se dă o voce - deși mesajul lor este încă distorsionat - pentru a explica cum se vindecă singuri de boli . În acest cadru, opera lui Fray Bernardino de Sahagún este unică.

4.3. *Istoria* generală *a lucrurilor din Noua Spanie și broșură cu articole medicinale*

Sahagún a fost un franciscan care nu mai opera cu escatologia providentialistă a lui Motolinía, mai caracteristică esteticii medievale târzii, ci mai degrabă cu un spirit curios și nerăbdător, căutând să-și creeze propria metodă de colectare a informațiilor. [152]Într-adevăr, în ceea ce privește literatura medicală, deși opera

150 „De îndată ce se năștea copilul, moașa striga în felul celor care luptă în război, semnificând că pacienta triumfase cu vitejie și născuse un copil. Apoi moașa vorbea copilului ; dacă era băiat, spunea: «Bun venit, fiul meu iubit». Iar dacă era fată, spunea: «Iubita mea doamnă, bine ai venit, ai avut o perioadă grea; Tatăl tău cel mai omenesc, care este pretutindeni, creator și făuritor, te-a trimis aici [...] nu știm dacă ai vreun meritu sau dacă poate te-ai născut ca un știulete de porumb înnorat, care nu este de niciun folos» [etc.]" (Călugărul Bernardino de Sahagún, *Istoria generală a lucrurilor din Noua Spanie,* ed. de Ángel María Garibay, Mexico City, Porrúa, 1999 [ediția 1. 1956], Cartea a VI-a, Capitolul XXX, 3, 4, 6, p. 383).

151 Să servim drept exemplu acest segment: „Tăieni: Pe continent există mulți taieni și sunt foarte enervanți și mușcă mult și există multe diferențe între ei și atât de multe încât ar fi un proces lung și enervant de scris și nu pașnic" (Gonzalo Fernández de Oviedo , *Rezumatul istoriei naturale a Indiilor,* p. 243).

152 Potrivit lui Joaquín García Icazbalceta *(Bibliografía Mexicana del siglo XVI ,* ed. de Millares Carlo, Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 1981, pp. 224-225), informatorii în vârstă și cu o experiență înaltă în materie de medicină erau următorii vindecători indigeni din Tlatelolco: „Gaspar Damián, Pedro Damián, Pedro Destragoán, Pedro Hernández de Requena, Miguel García și Miguel Motolinía Deși acești domni practicau medicina în public, ei erau analfabeti, ceea ce îi plasa sub mulți alții din rasa lor care, fără a pretinde titlul de oameni de știință, erau bine versați în citire și scris. Această ignoranță a alfabetizării de bază sugerează că acești medici erau de tradiție antică, și nu printre cei formați la școala de medicină autohtonă.

sa nu s-a îndepărtat de constrângerile și limitările impuse de călugării franciscani asupra viziunii indigene asupra lumii, era deja o operă de stil și spirit renascentist care încerca să acopere și să înțeleagă o bună parte din resursele naturale cu care nativii americani își căutau sănătatea. Numele părților corpului în limba „mexicană" - adică o preocupare pentru anatomie și fiziologie; catalogarea anumitor plante, animale și minerale americane - adică atenția la botanica lor; prepararea remediilor - o abordare farmacologică; diagnostic și tratamente - o concepție a practicii medicale în sine - toate aceste caracteristici alcătuiesc secțiunea medicală a marii opere a franciscanului. Să ilustrăm proza lui Sahagún atunci când abordează cazul răcelii comune:

> Pentru a combate răceala, sau guturaiul, se ia planta numită *yecuxoton,* sau *piciete, în limba indiană, și se mirosi cât este încă verde sau măcinată în pulbere. Apoi, se freacă interiorul gurii cu degetul pentru a încuraja eliminarea reumatismului. Și se evită să* mănânci sau să bei ceva rece și se ține cont de expunerea la aer, *frig* și soare.[153]

Acest tip de realizare textuală se va regăsi și în *Scurt tratat de medicină.* Prezent, da, dar cu nuanțe importante, caracteristice unei poetici create de un specialist, un medic, care discută în limitele circumstanțelor și ale teoriei hipocratico-galenice-arabizate-creștinizate, utilizând elementele naturii americane, și nu o simplă poetică născută din călugărul franciscan care a căutat să încerce să dobândească o idee generală și totalizantă despre viziunea indigenă asupra lumii, așa cum este cazul *Istoriei generale a lucrurilor din Noua Spanie.*

Un pas mai aproape de conceptualizarea medicală a lui Farfán poate fi găsit în *Libellus de medicinalibus indorum herbis.* Această lucrare își are originea în limba nahuatl în cadrul Colegiului Santa Cruz de Tlatelolco, fiind scrisă de un medic indigen îndoctrinat, Martín de la Cruz. În 1552, a fost tradusă în latină de un alt indigen, Juan Badiano; acesta este textul pe care îl avem astăzi, iar Institutul Mexican de Securitate Socială a publicat o ediție dirijată de Ángel María Garibay în 1964. Libellus *de medicinalibus* a fost în cele din urmă conceput ca un cadou pentru regele Carol al V-lea, prin intermediul viceregelui Antonio Mendoza (lucrarea este dedicată fiului său), ca un gest de a-l convinge să nu ia parte la atacurile unui anumit grup de spanioli asupra Colegiului Santa

153 Sahagún, *op. cit.,* lib. X, 20, p. 587.

Cruz de Tlatelolco.[154] [155]Literatura medicală conținută în acest herbar îl citează pe Pliniu pentru a valida și a da o dimensiune istorică evenimentelor care se încadrează în categoria textuală a minunatului, în care, potrivit lui Le Goff, [156]nimeni nu pune la îndoială ceea ce este definit, prezența sa, deoarece „nu are nicio legătură cu cotidianul și totuși este complet cufundat în cotidian". Să privim un exemplu de minunat în discursul medical al Noii Spanii, mai exact în *Libellus de medicinalibus* :

> Medicament pentru a scăpa de saliva uscată
>
> Va exista un flux salival *și* setea excesivă va fi potolită dacă se bea o băutură făcută din ierburi acetice sălbatice măcinate în apă foarte curată. Trebuie adăugată Alectoria, o piatră prețioasă cu aspect cristalin, de mărimea unei boabe de boabe, fie din Indii, fie din Spania, și care se găsește în cotul păsărilor galinacee, așa cum se mai atestă.
>
> Pliniu; *și* adăugați, de asemenea, un zmeu *și* o vrabie. Toate acestea sunt amestecate cu băutura, care este făcută din ierburi acide. Cine nu are salivă sau suferă de sete excesivă va bea puțin din acest lichid astfel preparat *și* va reține puțin mai mult în gură.

Odată cu lucrările lui Sahagún și Cruz/Badiano, începe să prindă contur tipul de discurs medical [157]pe care îl găsim în paginile * *Tratado breve de medicina** *(Scurt tratat de medicină)* . Acest tip de literatură a fost studiat în lumina mestizajului, adică a amestecului de concepte, idei, credințe și ființe imaginare sau reale care au apărut pe pământ american, provenind din doi poli: Est și Vest. Cu toate acestea, opera lui Fray Agustín Farfán nu poate fi înțeleasă fără a lua în considerare contribuțiile la medicină și teoriile sale academice

154 Îi mulțumesc domnului Enrique Fuentes Castilla de la prestigioasa Librería Madero pentru că mi-a permis să consult această ediție din septembrie 1964.

155 López-Austin, *Texte medicale în limba nahuatl,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2000, pp. 83-104.

156 *Minunatul și cotidianul în Occidentul medieval,* Barcelona, Gedisa, 2008, p. 18.

157 Acestea sunt două dintre principalele surse din secolul al XVI-lea pentru studiul literaturii medicale înainte de a aborda lucrările medicilor de formare și profesie. Cu toate acestea, trebuie luate în considerare și *Rapoartele Geografice* ale perioadei, o serie de documente menite să-l informeze pe Filip al II-lea despre regatul său. Forma textuală a acestor rapoarte era chestionarul, care a fost folosit în America până în 1577. Răspunsurile trebuiau furnizate de persoane care cunoșteau regiunea. Dintre toate întrebările, două abordau problema sănătății și a tratamentului acesteia în zonă. Unele răspunsuri erau scurte, practic două sau trei rânduri care afirmau sau negau caracterul adecvat al terenului pentru bunăstarea umană; în timp ce altele erau foarte lungi și în aceeași linie cu exemplele citate în lucrările lui Sahagún și Cruz/Badiano (López-Austin, *op. cit.,* pp. 123-140).

asupra tradiției patristice a artei. Acum este momentul să examinăm lucrări concepute de medici, deși nu neapărat destinate altor medici, așa cum vom vedea . Toată literatura care va fi studiată mai jos a fost scrisă și publicată - cei suficient de norocoși să fie - într-un context de noutate. Adică, aceste cărți au apărut aproape simultan cu înființarea instituțională a catedrelor de Medicină de la Universitatea Regală din Mexic și cu reforme substanțiale în Protomedicato-ul din Mexico City. [158]Aceste cărți nu au avut probleme în a fi publicate, deoarece nu erau controlate de supravegherea cu mâna de fier a Sfântului Oficiu iberic, obișnuit să combată protestantismul. În Noua Spanie, eforturile nu au fost îndreptate spre controlul unei realități iminente de pe continentul european, ci mai degrabă spre prevenirea apariției acesteia acolo. În acest sens, autorii următori s-au bucurat de o mai mare libertate de acțiune, producând o serie de lucrări care au respectat legile Contrareformei .[159]

4.4. Francisco Hernández

Prima dintre cele trei mărturii următoare, înainte de a aprofunda operele autorului nostru, este opera acum binecunoscută a lui Francisco Hernández, numit în 1570 Medic Șef al tuturor Indiilor. Acesta este un titlu de netrecut cu vederea, deoarece, până în prezent, niciun medic din istoria occidentală nu a deținut o jurisdicție atât de extinsă. Și- [160]a îndeplinit sarcina titanică în doar

158 Caracteristica sa esențială până în 1570, odată cu sosirea lui Hernández și titlul său de medic șef al Indiilor, a fost aceea că autoritățile consiliului din Mexico City numeau însele medicul șef însărcinat cu monitorizarea sănătății societății prin revizuirea și construirea de spitale.

159 Pentru mai multe informații despre aceste detalii, *vezi* Martínez Hernández, *op. cit.,* pp. 80-87. În plus, aceasta nu înseamnă că Tribunalul Sfintei Inchiziții s-a relaxat complet; Dr. Juan de la Fuente, primul profesor de la Facultatea de Medicină din Noua Spanie, a fost adus în fața tribunalului acuzat de deținerea de cărți interzise. Mai târziu, într-o notă de subsol, menționez cărțile din biblioteca sa.

160 Gerardo Martínez Hernández *(ibid.,* pp. 119-125) arată clar că, în ciuda unei numiri atât de distinse, Hernández a fost puternic limitat în capacitatea sa de a aborda problemele de sănătate publică care afectau Noua Spanie. Munca sa de medic șef a fost îngreunată de diverse circumstanțe, printre care și faptul că consiliul orașului Mexico City desemnase deja un membru al Protomedicato-ului din același oraș pentru a îndeplini această funcție. Legat de contradicții birocratice care i-au restricționat acțiunile - cum ar fi interdicția de a călători mai mult de cinci leghe de la orice cancelarie pentru a investiga sau obligația de a fi însoțit de un oidor (judecător) pentru a lua măsuri împotriva uneia sau mai multor persoane - Francisco Hernández și-a abandonat atribuțiile de medic șef, care erau menite să supravegheze funcționarea spitalelor și să abordeze diversele provocări ale sănătății publice. În schimb, s-a dedicat cercetării și

șase ani (din 1571 până în 1577). Nu numai că a terminat de tradus traducerea lui Pliniu în Noua Spanie, dar a compus aici, printre alte lucrări, *Istoria Naturală a Noii Spanii;* Antichitățile *Noii Spanii; Cartea despre Cucerirea Noii Spanii;* etc. Marele efort al lui Hernández a fost pe deplin respectat și recunoscut de Farfán, așa cum afirmă în tratatul său când discută despre virtuțile cocolmécatl:

> Printre numeroasele plante medicinale pe care Dr. Francisco Hernández, medic șef, le-a găsit în această Nouă Spanie, când regele, domnul nostru Don Felipe (Dumnezeu să-l păzească mulți ani), l-a trimis aici să le caute *și* să le consemneze toate virtuțile [...] Am văzut-o de multe ori la Sevilla *și* am ținut-o în mâini *și* îmi amintesc ce spun (chiar dacă eram mic) ca și cum s-ar întâmpla acum. Autori însemnați au scris despre această rădăcină de chineză, *iar* printre ei Amato Lusitano, un medic demn de mare stimă. Și ceea ce au spus ei, Dr. Francisco Hernández a spus și despre co-colmécatl, *iar* culoarea, forma *și* calitățile uneia le dau celeilalte *(Scurt tratat de medicină,* f. 206a).

Cu alte cuvinte, avem de-a face cu un doctor printre doctori, foarte admirat de succesorii săi imediați din Noua Spanie. [161]Totuși , adevărul este, așa cum au subliniat diverși specialiști,[162] Este o greșeală să credem că Hernández a fost ignorat de colegii săi europeni și practic șters de pe harta „științifică" după întoarcerea sa în Spania în anii 1770, fără să fi publicat nimic la acea vreme. Aceasta ar însemna ignorarea unei serii de lucrări tipărite ale lui Hernández din secolul al XVII-lea, deja studiate în contextul și originile lor. [163]Marea operă a

---

scrierii lucrării sale „ *Istoria Naturală a Noii Spanii".*

161 Francisco Hernández s-a întors definitiv în Spania în 1577. Plecarea sa finală a început cu un an mai devreme, trimițând rapoarte de progres privind monumentala sa operă din Noua Spanie. A lăsat în urmă „cărțile sale administrative", care conțineau informații despre aplicarea anumitor remedii prehispanice. S-a demonstrat deja că Farfán avea probabil în posesie una dintre aceste cărți (și nu o copie a unor materiale timpurii ale lui Hernández care se întorsese în locul său natal). Desigur, aceasta nu înseamnă că Farfán a copiat pur și simplu opera lui Hernández fără a se baza pe propria experiență. *Vezi* Pardo Tomás, „Călătorii dus sau dus-întors? Circulația operei lui Francisco Hernández în Mexic (1576-1672)", în María Eugenia Caddedu și Marco Guardo, **Il Tesoro Mexicano. Libri e saperi tra Europa e Nuevo Mundo***,* Florența, Leo S. Olschki, 2013, pp. 39-66.

162 Germán Somolinos D'Ardois este cel mai renumit biograf al lui Hernández, el pregătind capitolul „Viața și opera lui Francisco Hernández" în ediția *Operelor sale complete* (șapte volume) publicată de UNAM în anii 1970. Aceste lucrări sunt acum complet digitalizate și disponibile la: < http://www.franciscohernandez.unam.mx/home.html > .

163 Pentru a trece în revistă afirmația influenței lui Hernández în timpul secolului al XVII-lea, *a se vedea* López Piñero și Pardo Tomás, *Nuevos materiales y noticias sobre la Historia de las plantas de la Nueva España, de Francisco Hernández* , Valencia,

medicului șef al Indiilor poate fi definită ca „arhaică", de înclinație galenic-avicenală (cum este și cea a lui Farfán), dar pe deplin renascentistă, datorită timpului și circumstanțelor sale, dacă luăm în considerare valoarea acordată botanicii și faunei americane. Abordarea sa asupra acestor subiecte provine din filonul larg al formării sale scolastice, unde artele liberale, bazate pe arta limbajului, erau fundamentale pentru comentariu și glosare. Să examinăm tratamentul său în două dintre lucrările sale:

Dintre doctorii care numesc *litici*

Printre indieni, medicina este practicată în mod promiscuu de bărbați *și* femei, pe care îi numesc *titici.* Acești indivizi nici nu studiază natura bolilor și diferențele *dintre ele* , nici, odată ce motivul bolii, cauza sau apariția ei este cunoscută, nu prescriu medicamente și nici nu urmează vreo metodă în bolile pe care le tratează. Sunt simpli empiriști *și* folosesc pentru orice boală doar acele plante, minerale sau părți de animale pe care, ca și cum ar fi fost transmise din mână în mână, le-au primit printr-un drept ereditar de la strămoșii lor, *și* asta este ceea ce îi învață pe cei care îi urmează.

Abia dacă prescriu dietă nimănui. Nu taie nicio venă nimănui, chiar dacă uneori scot sânge printr-o incizie în piele *și* ard corpurile . Rănile se tratează cu medicamente simple sau prin acoperirea lor cu făinurile lor; acestea sunt principalele lor remedii *și* rareori folosesc medicamente compuse sau mixte. Nu există chirurgi sau farmaciști printre ei, ci doar medici care practică toată medicina. Și este uimitor cât de neîndemânatic *și* de nepriceput practică medicina , punând pe toată lumea în pericol, deoarece obligă femeile care au născut să facă băi de aburi imediat după naștere și să se spele pe ele și pe nou-născuții lor în apă rece ca gheața după aceeași baie, numită *temazcal.* Ce spun eu! Îi stropesc chiar și pe cei cu febră, erupții cutanate sau alte tipuri de exanteme cu apă rece ca gheața. Acest lucru nu este mai puțin nechibzuit decât frecarea corpului lor cu lucruri foarte fierbinți și răspund cu îndrăzneală oricui îi contrazice căldura este învinsă cu căldură.

remedii farmaceutice extrem de vehemente *și* foarte otrăvitoare , fără ca otrava să fie inhibată sau reținută prin vreun fel de preparare. Nu examinează imediat persoanele care suferă de boli, nici mai ales înainte de a le administra medicamente care digeră umorile sau le fac potrivite pentru evacuare. Nici nu înțeleg cum să adapteze diferitele tipuri de remedii la diversele umori care trebuie evacuate. Nu menționează deloc crizele sau zilele de urgență. Permit cu ușurință femeilor care au născut recent să folosească medicamente frigide și astringente pentru a întări rinichii, cum spun ei, când mai degrabă acestea ar trebui să deschidă căile uterine *și* să inducă menstruația. Cu aceleași lucruri vindecă excrescențe cărnoase pe ochi, calculi biliari *și* pe cei lipsiți de mișcare

Instituto de Estudios documentales e Históricos sobre la Ciencia/Universitat de Valencia/CSIC, 1994.

din cauza lipsei de umor în articulații; în acest ultim caz, nu în întregime fără rezultate bune, poate ca efect al uscăciunii. Și se întâmplă chiar să aplice medicamente extrem de fierbinți pe ochii inflamați și, de asemenea, în mare măsură, împotriva naturii, pe tumori și, fără nicio distincție, folosesc medicamente frigide, lipicioase sau astringente, fără a ține cont de stadiile bolii sau de zona afectată. Și astfel, chiar dacă au o abundență de plante minunat de salutare, nu știu cum să le folosească în mod corespunzător, nici cum să profite de adevărata lor utilitate *(Antichități ale Noii Spanii,* Cartea a II-a, Capitolul II).

Din Yolcocolpatli sau medicamentul inimii bolnave

Este o plantă mică care crește pe copaci, cu tulpini subțiri și puternice, acoperite peste tot cu peri și frunze rare, asemănătoare cu cele ale măslinului, dar mai mici, puternice, groase și fără vene în afară de cea dorsală. Se administrează împotriva tristeții care vine din bolile de inimă; este de natură rece și umedă și nu are un gust sau un miros notabil. Crește în Hoeitlalpa *(Istoria Naturală a Noii Spanii,* vol. II, cartea unsprezece, capitolul XIX).

Desigur, așa cum se poate observa în primul exemplu, respectul pentru viziunea indigenă asupra lumii este inexistent; este doar un alt comportament excentric al celui cucerit și subjugat. Cu toate acestea, materia folosită pentru a obține sănătatea - rădăcina, planta, bucata de animal uscat etc. - este ceea ce îl interesează pe medic. Hernández explică acest lucru și minunile naturale ale Noii Spanii prin retorică, gramatică și logică, amintind de lumea clasică a lui Pliniu, pe care îl traduce, și de metodele altor autorități clasice, precum Dioscoride, a cărui operă a fost cel mai important ghid farmacologic din Evul Mediu și Renaștere.[164] Medicul trebuia să se inspire dintr-un cadru de referință greco-roman pentru a-și construi propriul cadru modern. Însă această abordare s-a dovedit în cele din urmă insuficientă pentru marile sale ambiții: „Cu cât urmărea mai mult scrierile lui Pliniu, cu atât reușea să încorporeze mai multe cunoștințe prehispanice, punând astfel în pericol coerența operei sale și chiar făcând-o irealizabilă.” [165]Soluția la acest paradox a fost o tehnică literară în cadrul discursului medical al lui Hernández: concentrarea pe crearea de descrieri și comparații tranzitorii, mai degrabă decât pe afirmații fixe și definitive, așa cum este cazul în marile opere ale lumii clasice: „Nu este întâmplător faptul că Ovidiu a fost interesat de formele tranzitorii și de etapele

164 Tradus de Andrés Laguna și publicat la Anvers în 1555 ca * *Acerca de la materia medicinal y de los venenos mortiferos**. O traducere modernă este disponibilă la editura Gredos: * *Plantas y remedios medicinales**, *Cartea IV.*

165 Gruzinsky, *Gândul Mestizo: Cultura Amerindiană și Civilizația Renașterii* , trad. Enrique Folch González, Barcelona, Paidós, 2007, p. 240.

de tranziție și transformare, mai degrabă decât de rodul finit al metamorfozei." [166]Această artă literară este cea pe care Farfán își permite să o corecteze; augustinianul nu îndrăznește niciodată să corecteze brusc „știința" medicului șef al lui Filip al II-lea. Dimpotrivă, el își justifică omisiunile minore.

> Tot ce am spus este rădăcina plantei chinezești *și ,* prin urmare, spun că este cea de aici, exact ca ea. Și dacă Dr. Francisco Hernández nu a spus asta, a fost pentru că nu-și amintea când a scris despre ea sau pentru că i s-a părut că nu se găsește aici *(Scurt tratat de medicină,* f. 206b).

Astfel, găsim o asemănare izbitoare între opera lui Hernández, cel mai distins medic al Noii Spanii, și opera propriului nostru Dr. Farfán: ambele își imaginează și scriu despre arta medicinei în Noua Spanie într-un cadru literar în care doar simpatiile și antipatiile armonizează lumea. „În loc să respingă exoticul, straniul [...] locul unei alterități inaccesibile și adesea demonice, el încearcă să le integreze în prezentări - sau reprezentări - care împacă surpriza cu armonia." [167]Și găsim, de asemenea, o diferență semnificativă. Hernández a creat o operă vastă care avea să fie nepublicabilă la întoarcerea sa în Spania din cauza paradoxurilor metodei sale explicate mai sus ; opera lui Farfán se caracterizează prin concizia sa, fiind destinată unui public și unor circumstanțe specifice. Scopurile practice prevalează în cazul lui Farfán și sunt cele care îi vor aduce succesul editorial; dar există o operă care l-a precedat în acest sens.

4.5. *AH, TRUSA CU MEDICAMENTE.*

Medicina practicată în Noua Spanie în secolul al XVI-lea avea un exponent puternic „științific", destinat elitei medicale și, prin urmare, avea o circulație limitată în comparație cu scurtele tratate ale lui Farfán. În 1570, *tipografia lui Pedro Ocharte a publicat „Opera medicinalia in quibus quam plurima extant scitu medico necessaria in 4 libros digesta, quae pagina versa continentur".* Autorul acesteia a fost unul dintre examinatorii lui López de Hinojosos - un chirurg despre care vom discuta mai târziu - și anume Francisco Bravo. [168]Trei exemplare ale acestei lucrări se păstrează astăzi: unul la Societatea Hispanica , altul la Biblioteca Publică din New York și ultimul la Universitatea din Puebla.

166 *Ibidem* , p. 213.

167 *Loc. cit.*

168 Cea mai ambițioasă carte care se referă la biografia și opera acestui autor este cea a lui Rodrigo Martínez Baracs.

[169]Spre deosebire de lucrările scrise de medici și bărbieri studiate până acum, aceasta a fost scrisă în latină. Mai mult, Francisco Bravo a fost prieten cu unul dintre cei mai proeminenți umaniști ai perioadei, Francisco Cervantes de Salazar.[170] [171]Autorul lucrării *„Mexicul din 1554”,* „care a scris epistola laudativă a viceregelui Martín Enriquez ce apare în preliminariile Operei *medicinalia” [3].* Datorită acestor caracteristici, criticii specializați o consideră o carte destinată unui public foarte select și nu oricui, în locuri unde nu există medici sau frizeri, precum cărțile lui Alonso López și Farfán. Dovadă în acest sens este faptul că niciunul dintre cele trei exemplare tipărite care s-au păstrat nu prezintă semne că ar fi fost citit pe scară largă în cele trei secole ale viceregatului Noii Spanii.

Prima dintre cele patru cărți ale *Operei medicinalia* discută despre tifos. Se crede că această secțiune a cărții a început în Spania, unde au fost compilate descrierile lui Girolamo Fracastoro, poet italian și medic al Papei Paul al III-lea. Fracastoro este faimos pentru opera sa în versuri, *Syphilis sive morbus Gallicus* (1530), unde apare pentru prima dată numele acestei boli, de mare interes pentru societatea Noii Spanii. Farfán o numește tabardete și îi dedică un întreg capitol (al treilea) în secțiunea „Scurt tratat despre toate febrele și vindecarea lor” (f. 238b) din *Scurt tratat de medicină.* De fapt, marele interes pe care l-a stârnit această boală s-a datorat cu siguranță faptului că Mexico City era situat într-o zonă care îi sporea contagiunea, deși, așa cum menționează Farfán, se știa că boala există și în locuri fără apă. Prin urmare, speculațiile despre originea acestei boli s-au concentrat pe alimentele umede.

> Unii spun că cauza tifosului este aerul pestilențial *și* faptul că oamenii trăiesc acolo unde există lagune. Și că vaporii murdari care se ridică din ele corupe aerul. Ceea ce vedem în fiecare zi este că acolo unde nu există lagune sau ape stagnante, există tifos. Și de aceea spun că o cauză foarte frecventă a tifosului în Noua Spanie este mâncarea, atât de umedă și *căldura* atât de inconfortabil de fierbinte. Și așa este și cu cei născuți acolo, căci foarte puțini dintre cei născuți aici trăiesc mai mult de cincizeci de ani *(Scurt tratat de medicină,* f. 248b).

A doua carte a *Operei medicinalia* este structurată ca un dialog între Franciscus și Ludovicus. Această structură se poate datora influenței

169 Martínez Baracs, *op. cit.,* p. 222-226.

170 În plus, așa cum am subliniat deja, Doctorul în Teologie va fi prezent la examenul de doctorat al lui Farfán și va argumenta întrebarea prezentată acolo, al cărei titlu a fost *„Utrum necessario sit sanginis missio in magno morbo consientibity &”.*

171 Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 240.

prietenului autorului, umanistul Francisco Cervantes de Salazar. În această parte a cărții, este discutată vena care trebuie sângerată în tratamentul pleureziei și al altor inflamații. Martínez Hernández [172]explică faptul că acest tip de literatură medicală este justificat de o dezbatere a vremii: școala greacă postula că vena cea mai apropiată de afecțiune ar trebui sângerată, în timp ce școala arabă învăța că vena cea mai îndepărtată de inflamație ar trebui sângerată. Bravo o favorizează pe prima, printre altele, datorită unei tendințe predominante la acea vreme care favoriza școala hipocratico-galenică în detrimentul celei a lui Averroes, Al-Razi, Ali Abbas , Mesue, Avicenna și alții. Acest tip de discuție teoretică folosind dialogul este în afara sferei operei lui Farfán și este mai aproape de exercițiile de retorică scolastică studiate de studenți în sala de clasă. Tipul de teorie speculativă la care se referă Farfán poate fi observat în citatul precedent. Este semnificativ de menționat că la sfârșitul acestei a doua cărți apare o gravură de Juan Ortiz pentru *Opera medicinalia,* care ilustrează ramurile venei impar descrise de Galen. Aceasta este una dintre primele ilustrații anatomice tipărite în America.[173]

A treia carte este un tratat despre zilele critice pentru tratament și boală. Aici, ne-am putea imagina influența astrologiei în interpretarea cursului simptomelor, așa cum un marinar trebuie să citească marea. [174]Totuși, Bravo, fără a se abate de la artele numerice (celebrul *quadrivium:* aritmetică, geometrie, astronomie/astrologie și muzică), propune o soluție aritmetică: pentru bolile care durează 20 de zile, crizele ar putea apărea în zilele 3, 4, 5, 7, 9, 11, 14, 17 și 20. De asemenea, el oferă zile critice pentru bolile care durează 40, 60, 80, 100 și 120 de zile. Nu pot înțelege pe deplin ecuațiile din această propunere, dar respingerea postulatelor astrologice este evidentă. Poate din cauza acestei ambiguități, în cazul specific al acestei secțiuni, critica este împărțită în două tabere: una care o consideră cea mai puțin interesantă și cea mai bizantină discuție (Somolinos D'Ardois); un altul care îl postulează ca un tratat înaintea timpului său pentru respingerea pozițiilor arhaice despre astrologie și susținerea acesteia pentru arta medicinei (Francisco Guerra). Comparativ cu Farfán, călugărul nostru augustinian nu se angajează în disquisiții teoretice, astrologice sau aritmetice. Cu toate acestea, nu este străin

172 *Ibidem,* pp. 243-244.

173 Martínez Baracs, *op. cit.,* p. 179.

174 Hipocrate ne oferă o comparație între marinar și doctor: „În realitate, mi se pare că majoritatea doctorilor sunt ca niște piloți proști: greșelile pe care le fac când marea este calmă trec neobservate; dar când îi lovește o furtună puternică sau un vânt potrivnic și pierd nava, toată lumea își dă seama că s-a datorat ignoranței și incompetenței" *(Despre medicina antică,* 9, p. 37).

de cunoștințele cele mai elementare ale primului: „Sartanul începe ca o linte și este aproape nedureros. Crește puțin câte puțin și uneori crește sau se micșorează odată cu lunile" *(Scurt tratat de medicină,* f. 305a); „După cum spune Aristotel în a patra [carte] a *Meteorilor" (Scurt tratat de chirurgie,* f. 34b).

A patra și ultima carte a *Operei medicinalia* este o digresiune asupra rădăcinii de sarsaparilla, unul dintre cele mai populare elemente ale naturii americane la acea vreme. Bravo, așa cum s-a arătat de-a lungul operei sale, întreprinde o disquisiție asupra calităților umorale ale rădăcinii:

> Voi explica mai întâi de ce această rădăcină are o compoziție caldă *și uscată și* nicidecum rece *și* umedă; puterea sa de a încălzi *și* usca, *și* nicidecum de a răci și umezi, precum și părțile sale foarte fine și subtile într-un mod deosebit; apoi voi arăta ce efecte oferă asupra corpului uman; în continuare, în ce afecțiuni poate fi propusă pe bună dreptate și voi explica în ce momente și regiuni ar trebui oferită pe bună dreptate; în cele din urmă, voi explica cea mai utilă modalitate și forma de preparare a acestui antidot.[175]

Sarsaparilla aparține genului Smilax . *Proprietățile* sale antireumatice, diuretice, depurative, diaforetice, sudorifice, digestive și de altă natură au transformat-o într-un adevărat panaceu în secolul al XVI-lea. [176]Fără a intra în vreun fel de raționament teoretic, Farfán are mare încredere în această rădăcină americană, a cărei versatilitate îi permite să fie prezentă în remedii pentru cele mai variate afecțiuni: tusea persistentă (f. 67a); sifilisul (f. 86a); melancolia (f. 113a); comparând-o cu alte rădăcini americane, cum ar fi cocolmécatl (f. 206b); și chiar dedicând un întreg capitol învățării modului de administrare (f. 86b). Prin urmare, aceasta este una dintre cărțile care seamănă cel mai mult cu *Scurt tratat de medicină ,* nu datorită observațiilor și discuțiilor teoretice, ci pentru că un element curativ, caracteristic medicinei indigene, a fost extras din viziunea sa asupra lumii și altoit pe obiceiurile și practicile medicinei hipocratice-galenice-arabizate-creștinizate practicate de medicii iberici sosiți

175 Martínez Baracs, *op. cit.,* p. 183.

176 A atras atenția lui Nicolás Monardes, care a definit-o astfel în *Prima, a doua și a treia parte a istoriei medicinale: despre lucrurile care se aduc din Indiile noastre de Vest, care servesc în medicină,* Sevilla, la casa lui Fernando Díaz, 1580: „Sarsaparilla este ceva ce a ajuns în părțile noastre, după China, acum aproximativ douăzeci de ani, utilizarea sa a ajuns în acest oraș. A fost adusă prima dată din Noua Spanie, deoarece indienii o foloseau în medicina majoră, cu care vindecau multe și foarte diverse boli. Spaniolii au numit-o sarsaparilla când au văzut-o, datorită marii asemănări pe care o are cu sarsaparilla din aceste părți, care este *smilace aspera"* (ff. 18b-19a).

în Noua Spanie. În acest context al literaturii medicale vor ieși la iveală operele călugărului Agustín Farfán.

4.6. *REZUMAT ȘI COMPILAȚIE A INTERVENȚIILOR CHIRURGICALE* (1578)

A fost publicată în Mexic în 1578 de Antonio Ricardo.[177] [178]Summa *și compilația chirurgiei, cu o artă foarte utilă și profitabilă a sângerărilor.* [3] Autorul său este Alonso López de Hinojosos, care va fi pentru istoria medicinei din Noua Spanie – doar într-o anumită măsură – ceea ce Ambroise Paré este pentru istoria universală a medicinei. Într-adevăr, istoria medicinei îl plasează pe acest chirurg-bărbier ca pe un om fără educație universitară, fără latină și cu un nivel de îndemânare pur practic și virtuos. Un „maestru chirurg și asistent medical" [179]care a fost partenerul perfect pentru măiestria teoretică, naturalistă și botanică a lui Francisco Hernández.[180] Într-adevăr, Hernández a experimentat cu diverse plante, rădăcini și semințe la Spitalul Regal din San José de los Naturales, care era exclusiv pentru indigeni. După cum am văzut deja, medicul doar dădea ordine , dar chirurgul era cel care își murdărea mâinile. În acest context, Alonso López de Hinojosos a fost unul dintre principalii colaboratori

177 Acestea sunt tipăriturile de la tipografia lui Pedro Ocharte, tipograful lucrării *Tratado breve *de medicina** *(Scurt tratat despre medicină*) din 1592, acuzat de luteranism de Sfântul Oficiu. Este foarte probabil ca, în perioada în care i-a fost revocată licența de a-și practica meseria, să fi subînchiriat tipografia și materialele lui Antonio Ricardo.

178 Această lucrare a avut o altă ediție în 1595, la care a fost adăugată o nouă secțiune intitulată : „ *În această a doua tipărire se adaugă originea reumatismului și bolile care provin din el, cu alte remedii foarte utile pentru acestea și multe alte boli",* tipărită la casa lui Pedro Balli . Icazbalceta a putut compara cele două lucrări. Germán Somolinos D'Ardois relatează că singurul exemplar al acestei ediții se află la Biblioteca Muzeului Britanic din Londra, instituție care a achiziționat-o la mijlocul secolului al XIX-lea de la bibliofilul mexican Agustín Fischer. Istoricul a făcut, de asemenea, o comparație interesantă între cele două ediții, evidențiind două tratate ample - pe lângă cel despre reumatism - care nu apar în ediția din 1578: unul despre naștere și dificultățile acesteia și un altul despre bolile copiilor. De asemenea, este de remarcat o gravură care ilustrează organele abdominale; acest detaliu face din această carte a doua publicație din Noua Spanie care are o placă anatomică (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* introducere de Somolinos D'Artois, Mexico City, Academia Națională de Medicină, 1977, pp. 3-46).

179 Așa îl numește Don Martín Enríquez, „guvernator și căpitan" al Noii Spanii, în licența proemică ce precede opera din 1578 a lui López de Hinojosos.

180 „López de Hinojosos nu știa latină, iar titlul de maestru cu care îl numeau contemporanii săi se referă la o persoană a cărei meserie fusese învățată prin practică" (Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 227).

ai medicului șef al Indiilor în timpul teribilei epidemii din 1576. Fray Gerónimo Mendieta spune că acest flagel din Noua Spanie consta în ceea ce se numea „febră sângeroasă", care „provoca tifosul", adică un tip de tifos pe care unii specialiști îl clasifică drept tifos; cu alte cuvinte, o „infecție tifoidă, epidemică, transmisă în general prin păduchi, caracterizată prin pete punctiforme pe piele". [181]În acest context teribil, *Suma y Recopilación de Cirugía (Rezumat și compilație de chirurgie)* este prima lucrare pe teme chirurgicale tipărită în cele două Americi.

Chiar dacă trecuseră cincisprezece ani de la publicația care l-a consacrat pe Ambroise Paré ca figură de frunte în lumea chirurgiei, opera lui López de Hinojosos a întors spatele acestei avangarde a modernității și a fost structurată în jurul unor surse învechite din literatura medicală medievală. Singura sa contribuție inovatoare la discursul științei medicale renascentiste - o caracteristică pe care o împărtășește cu opera lui Farfán - a fost combinarea, pe lângă prepararea medicamentelor folosind elemente din tradiția europeană (mărar, rută, mușețel, scorțișoară, mușt ar, ghimbir, ardei, cuișoare, tămâie, smirnă etc.), a unor utilizări din tradiția medicală indigenă. Astfel, pentru a vindeca „abcesele care apar pe cap", el recomanda administrarea de „guayacán tocat" și a unuia dintre cele mai populare elemente naturale ale Americilor la acea vreme, „sarsaparilla".[182]

În ciuda acestor fapte, opera lui López de Hinojosos nu ar trebui considerată un pas înapoi pentru medicina renascentistă. Crearea sa a izvorât din nevoia urgentă de a aborda deficitul de bărbieri și medici din a doua jumătate a Noii Spanii din secolul al XVI-lea și de a oferi sprijin celor aflați departe de centrele urbane, unde astfel de servicii nu erau disponibile. Acest lucru a fost afirmat în mod explicit de cel de-al patrulea vicerege al Noii Spanii, Martín Enríquez Almansa de Ulloa, atunci când a acordat permisiunea legală pentru publicarea lucrării *Suma y Recopilación de Cirugía (Rezumatul și Compilația Chirurgiei):* „foarte utilă și benefică pentru oamenii care, trăind acolo unde nu există medici sau chirurgi, ar putea profita de sfaturile conținute în aceasta și își pot vindeca bolile". [183]Nu ar trebui să trecem cu vederea această caracteristică, deoarece lucrările complete ale călugărului Agustín Farfán au fost scrise cu aceleași intenții . De fapt, relația dintre acești doi autori a fost foarte strânsă, deoarece medicul nostru augustinian și-a dat aprobarea pentru

181 Ocaraza, *Istoria medicinei în Mexic,* Mexico City, CONACULTA, 2011, pp. 100-101.
182 López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* p. 128-129.
183 *Ibidem,* p. 69.

publicarea cărții chirurgului, declarând în aceasta:

> Am văzut această carte intitulată **Rezumat și compilație de chirurgie*,* compusă de Maestrul Alonso López, chirurg, dedicată Prea Ilustrului *și* Reverendului Domn Arhiepiscop [Pedro Moya de Contreras] al acestui oraș; și prin Domnia Sa mi-a încredințat-o să o revizuiesc și să-mi dau opinia pentru tipărire. Această carte, fiind ocupată în mod corespunzător, a fost revizuită *și* modificată de Doctorul Bravo cu multă deliberare, la cererea și prin mijlocirea mea *, și* a fost aprobată. Se pare că Doctorul de la Fuente, Medic Șef numit de acest oraș, a revizuit-o *și* este de acord cu opinia sa. Prin urmare, și după ce am examinat-o eu însumi, consider că pot acorda permisiunea pentru tipărire. Declar că am citit-o în întregime, fără să găsesc nimic lipsă *și* am corectat unele lucruri pe care persoana care a tradus-o cu neglijență nu le-a observat și care nu erau potrivite. Și este o carte necesară și foarte utilă pentru țara în care ne aflăm, iar eu îl cunosc pe autorul ei de mulți ani și știu că a fost un om curios, dornic să învețe și să profite de ea.
> în toate, *și* așa a arătat în această lucrare a sa, pe care a întreprins-o în întregime cu bună pricepere, judecată *și* zel creștin. Și am semnat-o în adevăr.
> Încheiat în Mexic, la 2 februarie 1578.
> Călugărul Agustín Farfán.

Cuvintele doctorului nostru sugerează că munca bărbierilor-chirurgi necesita revizuirea din partea mai multor medici cu studii universitare. Au fost implicați unii dintre cei mai proeminenți membri ai istoriei medicinei din Noua Spanie: Francisco Bravo, autorul unuia dintre cele mai erudite tratate medicale publicate în Noua Spanie, așa cum am menționat deja; și Dr. Juan de la Fuente, primul profesor de medicină la Universitatea Regală din Mexic. Cuvintele lui Farfán sugerează, de asemenea, că bărbierii aveau nevoie de asistența unui scrib: „Am corectat câteva lucruri pe care cel care le-a transcris neglijent nu le-a observat." Lipsa sa de cunoștințe despre artele liberale confirmă faptul că profesia de bărbier-chirurg se concentra exclusiv pe aspectele practice și manuale ale artei medicinei, deși acest lucru nu diminuează faptul că „maestrul chirurg și asistent medical" îi cunoștea și își baza munca pe principalii teoreticieni ai timpului său: „Despre oftalmie: Prințul chirurgilor, Juan de Vigo, spune că oftalmia este o boală a conjunctivei, care apare la ochi din cauze primitive și antecedente." [184]Aceasta este doar una dintre numeroasele personalități citate de Alonso López de Hinojosos, dar una dintre cele mai importante pentru scopurile noastre, întrucât Giovanni da Vigo, medicul Papei Iulius al II-lea în 1503 și autorul lucrării *Practica copiosa in arte chirurgica*

184 *Ibidem,* p. 130.

din 1514 — prima carte europeană care tratează rănile cauzate de arme de foc —, este și unul dintre autorii preferați ai lui Farfán, [185]iar acest lucru arată clar tipul de medicină practicat în Noua Spanie în secolul al XVI-lea: o medicină care, în improvizația stabilirii celor mai incipiente instituții de guvernare din Noua Spanie, copia modelul „științific" al scolasticii medicale spaniole aflate la modă, care încă se dezvolta fără influența lui Vesalius și Paré. [186]Astfel, în ceea ce privește această perioadă istorică, și în special medicina , teza lui Elías Trabulse [187]despre înalta dezvoltare a „științei" Noii Spanii, singura capabilă să se angajeze în dialog și să corecteze diverse autorități europene, în principal de la catedra de Astronomie, al cărei cel mai bun reprezentant va fi Carlos de Sigüenza y Góngora (1645-1700) cu lucrarea sa *Libra astronómica y filosófica* (1690), nu rezistă, întrucât sentimentul și identitatea creolă, abia într-o stare embrionară în momentul operei lui Fray Agustín Farfán și Alonso López de Hinojosos, nu s-au infiltrat încă în opera „științifică" a Noii Spanii. Aceasta nu înseamnă că lucrările medicale din această perioadă au răspuns doar unor scopuri practice, ci că au acoperit doar o nevoie urgentă în fața unei panorame de sănătate publică intimidante pentru puținii practicanți ai artei medicale din Noua Spanie, care erau conștienți de puterea devastatoare a celor mai inimaginabile epidemii.[188]

4.7. ***REZUMAT*** *ȘI COMPILAȚIE DE CHIRURGIE* (1595): CHIRURGUL IEZUIT ÎN

185 Farfán îl citează pe Giovanni da Vigo când vorbește despre „Camerele de sânge" (f. 14b); „Răni la cap făcute cu instrumente care taie sau vânătăiesc fără a ajunge la pericraniu" (f. 287a); „Răni pe părțile genitale ale bărbaților și femeilor" (f. 319a). Și, de fapt, întreaga carte a cincea, din „Scurtă anatomie" (f. 323a), este o traducere a lucrării lui Vigo, *Practica in arte chirurgica copiosa,* din 1514. Voi discuta acest fapt mai târziu.

186 Alonso López de Hinojosos citează un autor spaniol contemporan, care a studiat Medicina la Universitatea din Alcalá de Henares: Juan Fragoso, autorul cărții *Erote ma chirúrgicos: en los que se enseña todo lo más necesario del arte de cirugía así para el examen de ella, como para exercitar ella. Con una glosa en que se contenidos muchas cosas de curiosa doctrina,* publicată la Madrid în 1570 (Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 233).

187 Trabulse, *Istoria științei în Mexic. 16TH and 17TH CENTURIES ,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 1992, pp. 92-111.

188 După cum am menționat deja, una dintre cele mai faimoase a fost epidemia *de co-coliztli* din 1576; *vezi* Elsa Malvido și Carlos Viesca, „Epidemia de co-coliztli din 1576", *Historias,* 11, 1985, pp. 27-33.

UMBRA MEDICULUI AUGUSTINIAN[189]

Când a apărut tratatul lui López de Hinojosa din 1595, scena medicală din Noua Spanie fusese dominată de poetica medicală a călugărului augustinian Agustín Farfán. Motivele acestei supremații rezidau în puterea pe care medicul o exercita asupra chirurgului, acesta din urmă fiind subordonat ordinelor sale, așa cum se va detalia mai târziu. Spre deosebire de tratatul din 1578, de data aceasta au fost Dr. Juan de Cárdenas, autorul lucrării * *Problemas y secretos maravillosos de indias** (1591), „arhidiacon în Sfânta Biserică a Mexicului, Calificator al Sfântului Oficiu al Inchiziției" [190]; Dr. Hernando Ortiz de Hinojosa, primul creol care a deținut o catedră la Universitatea din Mexic; [191]și, încă o dată, Dr. Francisco Bravo, cei care au acordat permisiunea pentru această nouă publicare „cu modificările și declarațiile pe care [autorul] pretinde că le-a făcut". [192]Noile permisiuni ale Dr. Bravo fac aluzie directă la contribuțiile recente pe care le-a intenționat această carte, [193]pe care sunt interesat să le evidențiez, întrucât sunt oarecum neglijate de Farfán în tratatul său din 1592: o întreagă secțiune dedicată femeilor și copiilor.

Grija lor față de acești pacienți are referințe nu doar ca o reflectare a practicilor iberice ale vremii, ci și a admirației pentru practicile medicale prehispanice, care încă de la contactul timpuriu dintre cele două lumi au provocat uimire în rândul primilor franciscani.[194]

Experiența chirurgului este fundamentală pentru validarea mai multor teorii din capitol. [195]Mai mult, această secțiune prezintă un López de Hinojosos

189 Unele dintre informațiile din această secțiune apar în lucrarea lui Cortés Guadarrama, „Curiozitate și cenzură".

190 López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1595, f. 3a.

191 Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 260.

192 López de Hinojosos, *op. cit.,* f. 2a.

193 „Am văzut această carte pe care a scris-o fratele maestru Alonso despre originea reumatismelor corpului uman și despre bolile care apar din ele [...] Am văzut această carte pe care a compus-o maestrul Alonso López despre dificultatea nașterii și despre leacurile pentru bolile care se abat cel mai frecvent asupra copiilor în această Nouă Spanie" *(ibid.,* f. 3b).

194 Cei care nu au ratat ocazia să-i dea o nuanță providențialistă: „În această țară se obișnuiește ca copiii să stea o zi fără să sugă, iar după aceea le pun sânul în gură și, fiindcă sunt flămânzi și dornici să sugă, sug fără să aibă nevoie de nimeni care să-i alăpteze sau de miere care să-i înmoaie. Și îi înfășoară în scutece mici, foarte aspre și sărace, înarmând fiul exilat al Evei care se naște în această vale a lacrimilor și vine să plângă" (Motolinía, *op. cit.* , p. 148).

195 „Am văzut o femeie însărcinată timp de paisprezece luni și o alta timp de douăzeci și patru de luni, și au născut bine: și am văzut o alta care a fost însărcinată timp de treizeci

care atacă ignoranța celor care nu au nicio idee despre cauzele bolii (în acest caz, în uter), demonstrându-se mai intolerant față de ignoranți decât era cu șaptesprezece ani mai devreme, dezvăluind în același timp propria teorie despre „cauzele avortului spontan" la femei. [196]În același timp, el demonstrează un providențialism puternic, în special în ceea ce privește nașterea, mai pronunțat decât în cel mai apropiat tratat medical, cel al lui Farfán din 1592.

> Când sosește momentul livrării.
>
> Întrucât a sosit vremea nașterii, este bine să promiți câteva novene Sfintei Ana *și* Fecioarei Maria *și* să se spună niște liturghii, pentru ca Dumnezeu să binevoiască să-i dăruiască o naștere bună.[197]

Aici, chirurgul sfătuiește ca mama însăși să-și crească și să-și hrănească copilul și îl citează pe stoicul Marcus Aurelius, amintindu-ne că acesta „o mustră pe mama care nu-și crește copilul, spunând că sunt mai crude decât animalele sălbatice, căci vedem că această cruzime există doar la femei, și nu la animalele sălbatice, care își cresc puii". [198]Chiar și așa, chirurgul îndrăznește să sfătuiască cum să alegi o doică dacă mama însăși nu poate face acest lucru; [199]dar, în primul rând , recunoaște că, dacă lipsește laptele, „există pietre în acest pământ de mare folos". [200]La ce pietre se referă López de Hinojosos? Se referă poate la o piatră celebrată de medicul Farfán, care se află în gușul iguanelor din Veracruz? (f. 238a) Din păcate, nu pot exista decât speculații despre acestea, deoarece chirurgul nu specifică la ce pietre se referă. Lipsa sa

---

de luni, iar copilul a crescut atât de mult încât nu s-a mai putut naște, și astfel copilul a pierit, și mama lui, suferind mult, pentru că medicii au înțeles că erau molomatrice [o tumoare care se formează în interiorul mamei]" (López de Hinojosos, *op. cit.,* f. 169b).

196 „Înșelăciunea, sau mai degrabă ignoranța, celor care spun că mama se mută din locul ei și că merge în sus și că sufocă femeile, este destul de evidentă, căci vedem din cele spuse că atunci când mama își părăsește locul, trebuie să coboare, așa cum fac toate lucrurile grele, care merg spre centrul lor. Ceea ce se întâmplă este că astfel de vapori putrezi ies din mamă, sau din stomac, sau din intestine; că provoacă amețeli, dureri de inimă și tristețe, și nu mama este, căci bărbații au aceleași afecțiuni, chiar simțind buricul ca și femeile" *(ibid.,* ff. 165b-166a).

197 *Ibidem,* f. 170b.

198 *Ibidem* , f. 172a.

199 „Să fie o femeie cu un caracter bun, cu obiceiuri bune și cu o condiție bună, castă și cinstită , cumpătată în mâncare și băutură, care are o culoare frumoasă și un piept lat și care nu este serioasă sau timidă; pentru că obiceiurile rele se lipesc ușor de prunc și să aibă sâni plini și fermi, strălucitori și abundenți cu lapte și să nu fie lungi și ridați, nici excesiv de mari, nici lași, nici țepeni, pentru că duritatea lor îi împiedică să dea lapte" (*ibid.* , f. 172b).

200 *Loc. cit.*

de specificitate are scopul de a evita căderea în vindecarea populară mesoamericană pe care el însuși o critică în primul său tratat? Absența unei referințe concrete nu pare să împiedice dezvoltarea acestei poetici preocupate de femei și bebeluși, unde există chiar o referință istorică concretă pentru a exemplifica un caz celebru al morții mamei cu copilul viu înăuntru:

> Se întâmplă adesea ca mamele să moară, *iar* copiii să rămână vii în pântece, așa cum s-a întâmplat cu Sofia, o matroană romană, care, aflând că soțul ei fusese învins de Hannibal, căpitanul cartaginezilor, a căzut moartă, *iar* copilul viu i-a fost luat. Și despre o regină a Navarei, pe nume Doña Urraca , se scrie că, în timp ce călătorea prin regatul ei cu regele, soțul ei, cu mai multă nepăsare decât se cuvenea, a ieșit mauri și a ucis-o: și, din întâmplare, un cavaler din familia Guevara a trecut pe acolo și a luat copilul viu cu care era însărcinată, care avea o mână în afara pântecelui din cauza unei răni de lance, și l-a crescut *și* a fost numit regele Abarca.[201]

Au fost aceste referințe poate menite să glorifice profesia sa fără pregătire universitară, arătând astfel că chirurgul putea poseda același nivel de abilitate argumentativă ca și medicul, „maestrul" artei pentru care se străduia? Este un trop literar comun în tratatele medicale să ofere o serie de *exemple* pentru a-și justifica teoriile.[202] Această linie de raționament era inerentă artelor medicale, deoarece studenții universitari erau obligați să urmeze cursuri de latină pentru a-și obține diplomele de medicină, precum și cursuri de artă sau filosofie, așa cum am menționat deja. În cadrul acestei tradiții, deși López de Hinojosos nu concura direct cu opera medicului Fray Agustín Farfán, el încerca, fără îndoială, să se impună în corpusul de texte medicale publicate în Noua Spanie de la sfârșitul secolului al XVI-lea. În cele din urmă, dacă retipărirea unei lucrări poate fi considerată un factor al succesului editorial și al diseminării cunoștințelor, poetica medicului augustinian va prevala asupra celei a bărbierului iezuit, deoarece a doua sa lucrare va fi tipărită abia în 1595, în timp ce ultima lucrare a lui Farfán, din 1592, va fi retipărită în 1610. Nici măcar istoriografia iezuită nu acordă prea mult credit operei unuia dintre cei mai mari chirurgi pe care i-a cunoscut vreodată lumea spaniolă nouă; Memoria sa, tipică

201 *Ibidem,* f. 170b.

202 „Cei care l-au citit pe Platon vor înțelege cu ușurință că această doctrină este adevărată , aceea că Socrate a fost fiul unei moașe (așa cum o spune el însuși); și așa cum mama sa (deși era o mare maestră a moașei) nu putea face ca femeia să nască care înainte de a ajunge în mâinile ei nu era însărcinată, tot așa el, folosind aceeași funcție ca mama sa, nu putea face ca discipolii să nască știința, deoarece aceștia nu aveau mintea însărcinată de la sine" (Huarte de San Juan, *op. cit.,* p. 221).

unei hagiografii deghizate în biografie, persistă mai mult în operele pioase și religioase pe care le-a produs, demonstrând că a fost întotdeauna un om al marilor realizări și întreprinderi, cu mare disciplină, dăruire și ascultare, deși recunoaște că

> Înainte de a se alătura ordinului nostru religios, a practicat zi *și noapte* ca medic, chirurg *și asistent medical* cu o abilitate remarcabilă. Deși nu studiase oficial aceste profesii, dorința sa de a face bine, practica și citirea cărților în limba poporului, precum și mulții ani de experiență dobândiți din dragoste pentru Dumnezeu l-au făcut atât de priceput la vindecarea tot felul de afecțiuni, încât chiar și cei mai distinși medici i-au cerut sfatul și i-au încredințat lui sănătatea lor, mai degrabă decât altor absolvenți în acest domeniu. Avea o înțelegere clară și simplă, poseda cunoștințe vaste despre remedii simple și cunoștea în egală măsură bolile obișnuite și extraordinare, despre care a scris o carte care a fost de mare folos în tot acest regat.[203]

Vastele cunoștințe ale lui López de Hinojosos l-au determinat să dedice - ultimul tratat al cărții sale celor mai frecvente boli ale copiilor din Noua Spanie, recomandând, pentru sațietate, ca micuțul „să nu sugă prea des și de fiecare dată doar puțin". [204]Această afirmație amintește de viața Sfântului Nicolae, despre care se spunea că „miercurea și vinerea sugea o singură dată" [205]și chiar de proza lui Motolinía despre obiceiurile alimentare ale nou-născuților indigeni . Deși, desigur, poetica chirurgului se îndepărtează de aceste proze catehetice atunci când recomandă ca micuțul să vomite cu „o sămânță de sapote și niște frunze uscate sau verzi de piciete [tutun], fierte în două chintale de apă [...] și cu acestea va vomita". [206]Și această avangardă renascentistă, cu produsele sale originale și antecedentele „experimentării " care avea să-și găsească metoda disciplinată și asertivă patruzeci și doi de ani mai târziu, odată cu publicarea în 1637 a *Discours de la méthode,* a coexistat cu conceptualizările astronomico-astrologice din Evul Mediu târziu despre originea unor boli mortale la sugari, de exemplu, variola; o [207]conceptualizare astronomico-astrologică care,

203 *Scurtă relatare a sosirii membrilor Societății lui Isus,* p. 77.
204 López de Hinojosos, *op. cit.,* f. 179a.
205 Anonim, *Flos sanctorum cu etimologiile sale,* f. 283b.
206 López de Hinojosos, *op. cit.,* f. 179b.
207 „Cauzele sunt două, primitive și antecedente, cele primitive sunt două: corupția aerului: care este corupt de comete și în conjuncțiile planetelor, și prin producerea unei frig excesive sau a unei călduri excesive, într-o scurtă distanță de timp, aceasta este cauza multor decese și în multe feluri, și în special a acestei pestilențe a variolei, care, fiind atât de pestilențială, în fiecare sezon în care apare, ia o treime din oameni" *(ibid.,* f. 180a).

întâmplător, și așa cum s-a subliniat deja, nu este prezentă în opera medicului augustinian, publicată cu trei ani înainte de cea a iezuitului. Nu credea oare Dr. Farfán deja că cometele au puterea de a corupe aerul, anticipând astfel poziția unuia dintre cei mai importanți intelectuali creoli ai secolului al XVII-lea, Carlos de Sigüenza y Góngora? Oricare ar fi răspunsul, rămâne faptul că chirurgul pare dornic să pară foarte învățat, poate pentru a face dreptate ordinului în care s-a alăturat la bătrânețe, un ordin atât de preocupat de educație și doctrină. Procedând astfel, el ajunge să combine o serie de poziții care trag în ambele direcții: către trecutul recalcitrant, osificat în teoriile sale medievale târzii, și către experimentarea caracteristică timpului său.

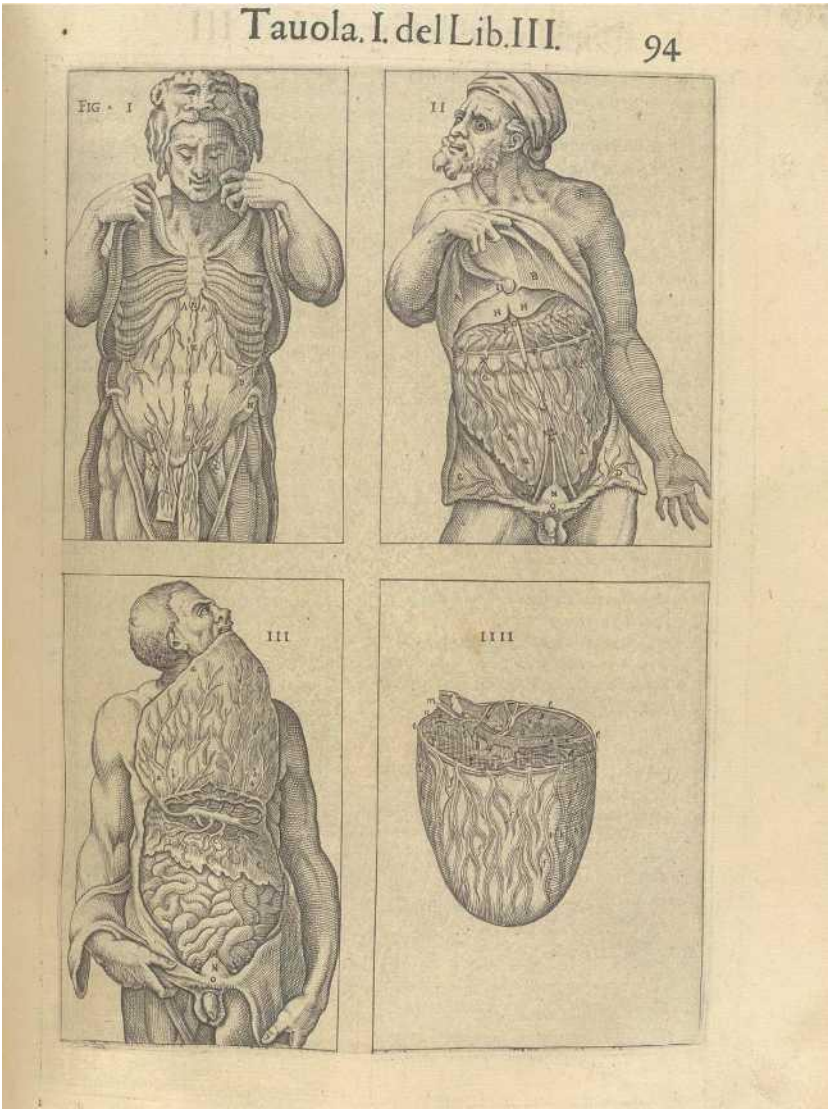

Ilustrație de Gaspar Becerra pentru *Anatomia del corpa humano* de Juan Valverde de Amusco, Roma: er Ant. Salamanca, et Antonio Lafrerj (1560).The US National Library of Medicine.

5. CONCIZIE CA POEZIE
SĂNĂTATE

Una dintre concluziile pe care le trag după ce am analizat opera lui Farfan este următoarea: datorită „experienței" unui autor dovedit și devotat, într-un context social de lipsă de medici și farmacii în Noua Spanie, afectată de epidemii teribile și alte rele, marea contribuție a scurtelor tratate ale călugărului nostru augustinian a fost diseminarea și consolidarea ideii că flora și fauna americană - aceeași floră și faună folosită în medicina indigenă și încă folosită de indieni pentru a se vindeca - erau extrem de benefice și utilizarea lor nu era păcătoasă pentru oamenii de rând pentru care a scris doctorul nostru, adică iberici și creoli, pe de o parte, grupul majoritar și primar; și nu-i exclud pe indieni, mestizi și negri aculturați, [208]pe de altă parte, grup mult mai mic. Deși acest lucru nu-l împiedică să fie precaut în unele cazuri și complet închis față de practicile de vindecare indigene. Dar să procedăm cu calm și să începem prin a distinge caracteristicile fiecăreia dintre lucrările sale.

5.1. *TRATAT DE CHIRURGIE* (1579)

Primul tratat publicat de Farfán a fost *Scurt tratat de chirurgie și de cunoașterea și vindecarea unor boli cel mai des întâlnite în această țară.* Acesta a fost tipărit în 1579 de Antonio Ricardo. Dacă ne concentrăm exclusiv asupra lucrărilor publicate de specialiștii în domeniu - întrucât, așa cum am văzut, tradiția medicală din care a izvorât opera lui Farfán poate fi urmărită până la cronicile primilor franciscani - este un fapt că el a fost precedat doar de lucrările lui Francisco Bravo și Alonso López de Hinojosos.
La fel ca opera acestuia din urmă, tratatul lui Farfán a fost aprobat de viceregele Martín Enríquez de Almansa y Ulloa, care aparent avea un mare interes în susținerea acestui tip de lucrare, menită să ajungă la un sector larg al societății, având în vedere lipsa profesioniștilor, în special a celor care locuiau departe de centrele urbane . El însuși subliniază acest lucru în permisiunea sa, care apare în prologul cărții: „pe care o consideră a fi un lucru foarte util și benefic pentru toată lumea" (f. 1a). De asemenea, are în comun cu *Suma y Recopilación de Cirugía* caracteristica de a avea aceleași persoane însărcinate cu revizuirea manuscrisului : Dr. Francisco Bravo, autorul celei mai „științifice" lucrări medicale din Noua Spanie; și Dr. Juan de la Fuente, după cum știm, primul profesor de medicină de la Universitatea Regală din Mexic și, mai mult, primul medic membru al Tribunalului Sfintei Inchiziții, unde a servit ca traducător și

208 Să nu uităm că *Libellus de medicinalibus* a fost opera unui indian îndoctrinat la Colegiul Sfintei Cruci din Tlatelolco.

interlocutor în limba franceză și ca emitent al permiselor pentru tipărirea cărților medicale. Într-adevăr, De la Fuente era un umanist care vorbea fluent franceza și, datorită procesului întreprins pentru a-i verifica puritatea sângelui, [209]au fost păstrate informații neprețuite despre biblioteca sa privată din Noua Spanie. Este una dintre cele mai interesante biblioteci ale perioadei [210]și ne permite să înțelegem genul de literatură pe care alți medici iberici l-au adus cu ei în Lumea Nouă. [211]Noutatea constă în sonetul lui Francisco de Solís dedicat lui Farfán, „în semn de laudă la adresa operei sale";[212]

209 Inchiziția din Noua Spanie și din Spania a nutris întotdeauna suspiciuni cu privire la puritatea sângelui medicilor, întrucât majoritatea celor care practicau această artă erau de origine evreiască. O dovadă a acestei durități este faptul că primul medic al Inchiziției mexicane (Juan de la Fuente) a fost chemat chiar în fața instituției pentru care lucra pentru presupusa deținere de cărți interzise (Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 87).

210 „Printre titlurile despre medicină, se remarcă clasicii Galen, Hipocrate, Celsus și Dioscoride; la fel ca arabii Rhazes, Avicenna și Mesue; și bizantinii Alexandru din Tralles, Aetius din Amida, Johannes Actuary și Paul din Egina. Printre autorii contemporani, sunt demne de remarcat numele medicilor-filologi de la Universitatea din Alcalá: Cristóbal de la Vega, Fernando de Mena și Francisco Vallés. De asemenea, este de remarcat un *Anatomía* de Vesalius, care este, fără îndoială, *Del humani corporis fabrica* [De asemenea:] Virgil, Ovidiu, Lucian și Cicero printre clasici, iar cei ai lui Erasmus, Vives, Nebrija și Servetus printre autorii contemporani [și cărțile în franceză:] *Philosophia del amor de Maestrul Leo, Ilustrații ale Galiei, Cronica regilor Franței* și câteva *epistole ale lui Cicero" (ibid.,* pp. 189-190).

211 Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 193-194.

212 Dacă nu există nimic în viață mai iubit, nici mai prețios, decât viața însăși

Și, în special, cei doi examinatori augustinieni: fratele Alonso de la Veracruz, pe atunci, așa cum declară el însuși în adeverința sa, „Maestru în Arte și Doctor în Sfânta Teologie" (f. Ib), fapt care nu ar trebui să ne mai surprindă, deoarece știm, din ceea ce a fost explicat într-o altă secțiune a acestui studiu, că studenții universitari care aspirau la medicină trebuiau anterior să dețină o diplomă de licență în arte și că chiar profesorii de arte erau cei care evaluau examenele medicilor. În cele din urmă, ultimul examinator a fost fratele augustinian Martín de Perea, „Provincial al Ordinului Sfântului Augustin", așa cum se declară în dedicația cărții. De asemenea, a fost confesor al viceregelui Martín Enríquez; consultant al Sfântului Oficiu după ce a urmat Universitatea Regală din Mexic, unde a absolvit Teologia; și fondator al unei mănăstiri în Oaxaca, unde a fost Provincial din 1578 până în 1581, înainte de a se întoarce definitiv în Spania în 1583;[213] [214]Farfán dedică acestuia din urmă [215]scurtul *tratat de chirurgie* .

Dacă știința, care a reparat-o, ar trebui ținută la mare stimă.
Dacă lui Apollo i s-a acordat faimă veșnică pentru că i-a redat sănătatea pierdută; dacă lui Euclepius i s-a acordat o glorie ilustră pentru că a găsit leacul împotriva răului, ce titlu, ce onoare îți poate da secolul nostru, preaînvățate Farfán, egală cu beneficiul primit?
Văzând umorul tău excelent,
Găsesc împotriva răului său bunuri rare, cum n-au mai fost cunoscute până acum.

214 Isabel Testón, *Căutătoarea de glorie. Război și magie în viața unui nobil castilian din secolul al XVI-lea* , Alcalá de Henares, Universitatea din Alcalá - Centrul de Studii Cervantine, 1998, pp. 60-61.

215 Cu următoarele cuvinte: „Întrucât scopul întregii vieți creștine, și în special al vieții religioase, este caritatea față de Dumnezeu și de aproapele, și întrucât Paternitatea Voastră se ocupă de această chestiune, atât pentru dumneavoastră, cât și pentru supușii dumneavoastră, așa cum arată experiența (prin favoare divină), și văzând că întreaga greutate a provinciei noastre este dedicată îngrijirii a ceea ce este cel mai important, adică binele și mântuirea sufletelor, mi s-a părut bine, întrucât totul este o lucrare de caritate, să folosesc talentul pe care Domnul mi l-a dat pentru a aborda remediul trupurilor: căci nu sunt obligat, și chiar mai puțin, decât cei care au un talent mai mare, să dau socoteală de el. Și astfel, sub umbra și favoarea Paternității Voastre, îmi aduc la lumină micile lucrări. Și dacă se poate obține vreun profit din ele, nu spun asta, ci mai degrabă le pun în fața judecății celor care, cu adevărată cunoaștere și cu o intenție simplă și creștină, le vor judeca. Și pentru ca alții, din viciu, să condamne lucrările altora, ele să nu fie un impediment pentru binele care vine din cunoaștere și "Utilizarea acesteia poate fi urmată de cuiva" aproapele. Pun această carte înaintea ocrotirii Paternității Voastre, pentru ca, în calitate de tată, să o puteți apăra de un astfel de pericol, căci Domnul Nostru a fost Cel care a binevoit să dea Paternității Voastre atâtea părți de religie, litere și autoritate. Și fie ca Domnul Nostru să o păzească pe cea mai reverențioasă persoană a Paternității Voastre mulți ani, spre sfânta Sa slujbă și spre creșterea religiei noastre. Amin" *(Scurt tratat de chirurgie,* f. 3a).

Acestea sunt, așadar, „micile lucrări despre remedii pentru trupuri" pe care Farfán a început să le întreprindă de la vârsta de douăzeci și șapte de ani, așa cum afirmă el însuși. Cu acestea, el avea să contribuie cu o moștenire medicală de mare succes Noii Spanii: o lucrare completă compusă din două tratate scurte, unice prin faptul că au fost retipărite în secolul al XVII-lea, depășind în această realizare atât predecesorii săi deja studiați, cât și succesorii săi, precum Juan Cárdenas și lucrarea sa, * *Probleme și secrete minunate ale Indiilor* * (tipărită în 1591). Cu toate acestea, * *Scurt tratat de chirurgie* * nu avea să se bucure de această soartă. Acest lucru se poate datora faptului că tratatul prioritizează, așa cum indică și numele său, aspectele anatomice și chirurgicale, față de cele medicale și pregătirea remediilor casnice pentru oricine este interesat să consulte un repertoriu de diferite tratamente cu produse abundente în Noua Spanie, dincolo de cele tipice farmacologiei europene. Acest lucru ar putea fi obiectat de cuvintele preliminare ale lui Farfán, care explică funcționarea poeticii sale:

Către cititor:

Practicând medicina *și* chirurgia de douăzeci și șapte de ani (cititor devotat), studiind *și* lucrând în domeniul lor cât mai mult posibil *și* experimentând multe lucruri, am hotărât, cu favoarea lui Dumnezeu, în care am încredere, să extrag cât mai pe scurt posibil cei mai buni autori, atât greci, cât și moderni, ce au lăsat ei mai bun în scrierile lor despre chirurgie, reducând-o la o metodă și un mod de vindecare clar *și* inteligibil. Astfel încât toți cei care doresc *și* au nevoie să poată beneficia de ea. Chirurgii care practică chirurgia vor găsi ceea ce au nevoie, iar cei cărora le lipsesc atât chirurgi, cât și medici vor beneficia de ea pentru nevoile lor. Printre cele prezentate aici pot fi multe remedii, deoarece sunt aranjate într-o ordine bună și cu rațiune. Căci chiar dacă le lipsesc (cum spun) medici, vor fi vindecați. Există, de asemenea, unele remedii pentru afecțiuni și boli specifice, pe care (spre slava Dumnezeului Atotputernic) le-am experimentat adesea, cu mare onoare și folos. Ceea ce m-a îndemnat să întreprind această lucrare a fost numai să-i aduc un mic serviciu lui Dumnezeu *și* un bine aproapelui meu. Acest tratat este împărțit în șase părți. Prima este o scurtă prefață *și* anatomia corpului uman. A doua *și* a treia sunt tratatul despre abcese. Al patrulea este despre rănile recente. Al cincilea este despre ulcere, care sunt răni vechi *și* străvechi, *și* despre vindecarea bolii franceze *și* a bubonului. Al șaselea este despre cunoașterea și vindecarea unor boli care sunt cele mai frecvente în această țară, cu câteva remedii particulare pentru altele. Te rog cu smerenie, cititorule, să o citești cu dragoste și ca tot ceea ce găsești că nu este așa cum ar trebui să fie (ceea ce cred că există mult) să corectezi *și* să îndrepți fratern, *iar* pentru tot ceea ce este bun, să-i mulțumești lui Dumnezeu, care îl face *(Scurt tratat despre chirurgie,* ff. 4a-4b).

Totuși, a șasea și ultima parte a cărții este cea care îndeplinește cu adevărat scopul autorului: „Pentru ca toți cei care doresc și au nevoie să beneficieze de ea". Într-adevăr, numai această parte poate fi utilă oricărui meșteșugar (fierar, tâmplar, croitor etc.) care nu practică nicio artă medicală, în timp ce, dimpotrivă, este evident că prima, a doua, a treia, a patra și a cincea părți se adresează unui public specializat, adică membrilor profesiei celor care asigurau asistență medicală în societate. Ne putem imagina bărbieri-chirurgi fără studii universitare, precum Alonso López de Hinojosos, care ar putea dezvolta o virtuozitate remarcabilă în meșteșugul lor, și chiar medici empirici fără latină, care s-ar încumeta să scrie cărți cu ajutorul scribilor, așa cum am văzut. Acest lucru este sugerat de începutul primei cărți a tratatului, în care, după ce explică motivele etimologiei chirurgiei și îl citează pe Galen (cărțile *„De usu partium corporis humani"* și *„De ratione victus",* f. 5a) și cum în ea se combină „știința și arta", autorul subliniază:

> Calitățile pe care trebuie să le posede un chirurg sunt să fie tânăr sau aproape tânăr. Trebuie să aibă o vedere bună, să fie elocvent, elegant, fermecător, să fie un bun conversator, frumos, elegant și curat în toate aspectele persoanei sale, să aibă o constituție și o forță bune și, mai presus de toate, să fie un bun creștin și temător de Dumnezeu. De asemenea, trebuie să fie curajos și ager în munca sa, având în vedere instrumentele bune în acest scop, fără de care nimic nu se poate face bine, repede sau fără durere. *(Scurt tratat de chirurgie,* f. 6a)

Așa cum sugerează și titlul, concizia este esențială nu doar pentru a oferi informații despre aspecte practice, ci și pentru a stabili fundamentele teoretice ale principiilor medicale care guvernează fiecare dintre cărți.[216] [217]Autoritățile

216 Iată un exemplu în acest sens: „Mi s-a părut rezonabil să discut anatomia corpului și să urmez opinia comună a tuturor, și cu atât mai necesar cu cât corpul uman (subiectul medicului și chirurgului) este locul unde acesta lucrează. Și pentru că, pentru a tăia, a diviza, a rupe și a deschide, este necesar să știe cum și unde să se facă, este potrivit să știe ceva, și chiar mult, din anatomie și să cunoască toate părțile corpului uman, complexiunile, funcțiile și facultățile lor. Și aceasta pentru a putea aplica fiecăreia dintre ele medicamentul și remediul potrivit. Pentru că, fără cele spuse, va merge orbește și fără succes, și din acest motiv atât de mulți greșesc. Anatomia, așadar, este o știință dreaptă și proprie, prin care împărțim, prin tăiere, membrele corpului uman, cu singularitate, așa cum declară etimologia cuvântului, care provine din acest nume grecesc: *ana* , care este drept, și *thomos,* care este diviziune *(Scurt tratat de chirurgie,* ff. 2b-3a).

217 Medicii arabi sunt Avicenna, Razhes, Ali Abbas, Johannes Mesue, Averroes și Albucasis. Grecii: Hipocrate *(Aforisme),* Galen (cartea *De ijs quae sunt in arte medica,* f. 30b; *Locis affectis,* f. 38a), Aulus Cornelius Celsus și Aristotel (în *Metheoros* , f. 34b).

medicale care alcătuiesc această lucrare sunt aproape aceleași cu cele din * *Tratado breve de medicina**. Datorită utilizării acestor surse textuale, critica literară medicală este de acord că nu există o contribuție nouă în acest tratat, a cărui „știință" se datorează mai mult postulatelor medievale târzii din secolul al XV-lea decât celor renascentiste. [218]Cu toate acestea, dialogul global pe care îl stabilește cu lucrările timpului său este o caracteristică pe care am evidențiat-o mai sus prin cercetările lui Bravo, Hernández și López de Hinojosos: utilizarea dovedită a unei flore și faune distinct americane, integrate în teoriile medicale predate în universitățile iberice (Alcalá, Sevilla, Osuna, Salamanca etc.) și, datorită acestui fapt, pentru o vreme, în istoria occidentală. Se credea că nu numai că sănătatea membrilor societății Noii Spanii putea fi asigurată cu aceste postulate, ci și că întreaga societate europeană putea beneficia de ele pentru a-și rezolva problemele de sănătate publică. [219]În acest sens, a șasea și ultima carte a acestui tratat , cea care vorbește „despre cunoașterea și vindecarea unor boli care sunt cele mai frecvente în acest pământ, cu unele remedii particulare pentru altele", este cea care poate fi consultată cu adevărat cu cel mai mare folos de către orice cititor al unei limbi romanice, datorită numărului mai mare de elemente naturale americane, aceleași cu care practica vindecătorul indigen. Nu ar fi nerezonabil să credem că, fie din proprie decizie, fie la recomandarea unui coleg contemporan, [220]următoarea carte a lui Farfán ar extinde această calitate, abia sugerată în prima ediție, lărgind-o radical cu

Medicii medievali: „Guido de Chauliac", pe care îl numește „Conciliatorul" și care îl corectează pe abcese (f. 31a); Arnaldo din Villanova, Lanfranco din Milano, Henrico Chabdonis și Leonardo din Bertipaglia. Bizantinii: Paulus Aegineta și Aetius din Amida. Autorii moderni sunt Juan de Vigo și, cu siguranță, Hugo din Siena (Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 255).

218 „Mentalitatea lui Farfán, subliniază López Piñero și López Terrada, aderă la linia avicenniană a galenismului arabizat medieval târziu, fără nicio concesie față de curentele umaniste" (*loc. cit.*).

219 Este mai mult decât dovedit că introducerea elementelor americane în farmacologia europeană nu s-a bazat niciodată pe principii științifice și umanitare, ci mai degrabă pe principii economice și comerciale. De Sagrera, „ *Farmacie, comerț și știință. Monardes și Hernández ca exemplu", OFFARM,* vol. 25, nr. 11, 2006, pp. 68-73.

220 Agustín Farfán a fost mereu implicat într-un mediu medical care i-ar fi oferit sfaturi în arta sa. De exemplu, înainte de a intra în Ordinul Augustinienilor, a fost numit vizitator de consiliul orașului Mexico City, împreună cu Dr. Toro, în mai 1568; o poziție care îl obliga să viziteze alți medici, farmaciști și bărbieri din orașul Mexico City. Cu toate acestea, nu și-a exercitat niciodată această putere, deoarece în septembrie același an, Dr. de la Torre l-a înlocuit pe Farfán, care a intrat apoi în Ordinul Augustinienilor (Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 253).

mult mai multe remedii.

5.2. *UN SCURT TRATAT DESPRE MEDICINĂ ȘI TOATE BOLILE* (1592)

Astfel, paisprezece ani mai târziu, în 1592, a apărut *Scurt tratat de medicină și de toate bolile care apar la fiecare pas* , dedicat viceregelui Don Luis Velasco, care este amintit, printre altele, pentru înfrumusețarea orașului Mexico prin construirea Alamedei Centrale (care există și astăzi, devenind cea mai veche grădină publică din Mexic). Se pare că înfrumusețarea capitalei nu s-a datorat doar muncii viceregelui, ci sosirea sa a coincis cu vremuri mai fericite, departe de ultima mare epidemie din 1576. Sau, cel puțin, asta vrea să sugereze Farfán cu un mesaj care face aluzie la providențialism în dedicația sa:

> Când aceste regate, prin marea har a Cerului, s-au învrednicit să primească Domnia Voastră cu principatul *și* guvernarea lor, o asemenea bunătate abundentă s-a revărsat asupra lor, încât chiar și sănătatea trupească părea să le fi venit. Căci, deși (conform obiceiurilor vremii) aproape întregul ținut era lovit de ciumă, a început să se îmbunătățească de îndată ce a venit vestea îmbucurătoare a unei sosiri atât de binevenite. Un astfel de dar poate fi trimis unui bolnav, astfel încât, doar simțind aerul vostru, să-și tragă respirația *și* să se învioare *(Scurt tratat de medicină,* f. Ib).

Mai mult, Don Luis Velasco a fost primul vicerege din Lumea Nouă care și-a corectat vederea cu ochelari. Dacă ochelarii ar fi fost fabricați în Noua Spanie, unde a locuit timp de nouă ani, cu o absență de opt ani în Viceregatul Peru, acest lucru ar demonstra - alături de știința medicală pe care am analizat-o - dezvoltarea tehnologiei oftalmice în Noua Spanie la sfârșitul secolului al XVI-lea. [221]El ar fi cel care ar acorda permisiunea pentru tipărirea lor pentru o perioadă de cincisprezece ani [222]și el însuși ar acorda permisiunea pentru retipărirea din 1610. [223]Spre deosebire de viceregele Martín Enríquez de Almansa y Ulloa, responsabil pentru acordarea permisiunii pentru tratatul anterior, viceregele Luis Velasco subliniază și reiterează cu tărie intenția figurii

221 María Luisa Calvo și Jay M. Enoch., „Despre utilizarea lentilelor corective în coloniile spaniole din Lumea Nouă: o referință la viceregele Luis de Velasco și tehnologia din vremea sa (secolul al XVI-lea)”, *Pure and Applied Optics,* vol. 35, 2002, pp. 1-6.

222 Scurtul *tratat de chirurgie* a avut permisiunea de a fi tipărit doar timp de zece ani.

223 Interesant este că, în timpul celor două perioade ale mandatului viceregelui în Noua Spanie , prima din 1590 până în 1595 și a doua din 1607 până în 1611.

religioase:

> oamenii săraci *și absenți* care nu au asistență medicală, pentru remedierea bolilor de care suferă în satele și moșiile rurale indiene și care nu au posibilitatea de a fi vindecați de către terți interesați *(Scurt tratat de medicină,* f. 1a).

Așa cum afirmă pe bună dreptate viceregele, această carte se adresează ibericilor sau creolilor care locuiesc în sate indiene și care sunt chiar interesați să-i trateze pe indieni ei înșiși, întrucât *Scurtul tratat de medicină* oferă remedii pentru boli exclusive acestui sector social marginalizat. [224]A doua lucrare a lui Farfán, și totodată prima sa, se situează astfel într-un cadru structural al misiunii augustiniene, care s-a străduit întotdeauna să mențină encomenderos, perpetuându-i ca unic model social pentru viceregatul Noii Spanii; căci encomienda asigura hrana „spaniolilor săraci", angajați „ca calpixques [225]și administratori", iar indienii beneficiau de această coexistență imitând activitățile agricole ale spaniolilor.[226]

Spre deosebire de tratatul din 1579, acesta are un singur recenzent, și nu este un medic, ci un doctor în teologie de la Universitatea Regală din Mexic: Dr. Hernando Ortiz de Hinojosa, care deținuse anterior Catedra de Arte timp de

---

224 „Pentru a vindeca febra la indieni: Este un remediu bine stabilit printre indienii din această țară ca un mănunchi de verbenă verde sau uscată, măcinată fin și dizolvată în apă caldă și băută timp de trei sau patru zile (pe stomacul gol), să-i facă să vomite și să transpire. Iar primirea ei ca medicament, dizolvată în apă cu miere, îi face să purge foarte bine. Și cu aceste evacuări, febra lor este vindecată, după cum va vedea oricine experimentează acest lucru. Și într-adevăr, indienii nu suferă multe vărsări de sânge, pentru că atunci când sunt sănătoși mănâncă puțin, iar când sunt bolnavi, aproape nimic. Am văzut asta de multe ori și se întâmplă așa cu toți; li se dă terci acolo și nu pot spune bolnavului să mănânce sau să bea. Și cu siguranță, majoritatea mor străpunși de foame și sete" (*Scurt tratat de medicină* , f. 179b).

225 Una dintre cele zece urgii despre care vorbește Motolinía în lucrarea sa *Istoria indienilor din Noua Spanie* este, tocmai, cea a calpixque-ilor: „A patra urgie a fost a calpixque-ilor sau fermierilor și negrilor, care, de îndată ce pământul a fost împărțit, cuceritorii au plasat în repartimentele și orașele încredințate lor, servitori sau negrii lor pentru a colecta tributurile și a-și administra fermele. Aceștia locuiau și locuiesc în orașe și, deși în cea mai mare parte sunt fermieri din Spania, au preluat acest pământ și îi comandă pe principalii stăpâni nativi ai acestuia ca și cum ar fi sclavii lor" (Cartea I, Partea I, p. 21).

226 Rubial, „Fray Alonso de la Veracruz, augustinian. Individualitate și corporatism în Noua Spanie a secolului al XVI-lea", în Carolina Ponce (coord.), *Inovație și tradiție la Fray Alonso de la Veracruz,* Mexico City, Facultatea de Filosofie și Litere - Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2007, p. 85.

optsprezece ani, începând cu 1569. El a fost primul creol care a deținut o poziție atât de prestigioasă la Universitatea Regală din Mexic (Catedra de Teologie) și, de asemenea, primul neo-spaniol care a deținut o catedră de arte. [227]Motivul pentru care a fost singurul recenzent al manuscrisului este probabil acela că *Scurt tratat de medicină* este a doua încercare a autorului de a aborda nevoile de sănătate publică printr- un tratat, așa cum afirmă însuși Dr. Ortiz de Hinojosa, „util și benefic pentru tot felul de oameni din această Nouă Spanie, în special pentru cei care locuiesc și locuiesc în orașe, târguri și locuri unde există lipsă de medici și medicamente" (ff. IIa-IIb). Adică, deși este o carte diferită, realizată cu aproape aceleași surse textuale, scopul autorului este o derivare a primului său tratat din 1579, deja revizuit de medici legisti.

Sonetul și colocviul prologului sunt opera lui Hernán González de Eslava, un renumit autor de opere teatrale cu tematică catehizantă structurată sub forma colocviilor spirituale, poemelor sacre și autos sacramentale.

În concluzie, pe baza acestor caracteristici, se poate afirma că, spre deosebire de tratatul din 1579, care s-a născut cu toate acreditările evaluării „științifice" a vremii, *Scurt tratat de medicină* posedă o amprentă puternic religioasă, atât din partea celor responsabili de evaluarea și acordarea premiului, cât și din partea autorului însuși. Acest ultim aspect este evident chiar de la prima vedere: mai presus de toate, trebuie să slujim lui Dumnezeu prin arta medicinei. Prin urmare, pentru fiecare boală, după ce oferă descrierea și diagnosticul acesteia, Farfán prevede ca sufletul să fie orânduit prin sacramentul spovedaniei înainte de a aborda tratamentul pacientului, așa cum am văzut deja într-o altă secțiune a acestui studiu.

Chiar dacă este evident că este o carte diferită de predecesoarea sa , nu înțeleg de ce mai mulți cercetători nu sunt foarte clari în ceea ce privește rolul Scurtului *tratat de medicină* față de *Scurtul tratat de chirurgie.* De exemplu, îl plasează ca a doua ediție a cărții din 1579.20 Poate că acest lucru se datorează propriilor afirmații ale autorului la începutul Scurtului *tratat de medicină,* în prima carte: „În prima tipărire pe care am făcut-o, m-am ocupat de niște remedii medicale" (f. 1a). Totuși, aceste afirmații nu implică faptul că modificările aduse nu fac din aceasta o propunere cu adevărat nouă în raport cu scurtul tratat

227 „Deși restricțiile pentru copiii spaniolilor din Noua Spanie au fost atenuate treptat de-a lungul secolului [al XVI-lea], până când Ortiz a împlinit douăzeci de ani, în jurul anului 1570, acestea erau încă în vigoare" (Ramírez González, *Grupuri de putere clericală în universitățile hispanice II. Membrii obișnuiți din Salamanca și Mexic în timpul secolului AL XVI-LEA ,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic - Centrul de Studii Universitare Superioare, 2002, pp. 36-41).

din 1579. În Scurtul *tratat de medicină* din 1592, prioritatea sunt nevoiașii, lipsiții, săracii, cei care trăiesc într-o comunitate fără farmacie sau spițerie. Pe scurt, toți acei cititori ai limbii vernaculare cufundați în aceste circumstanțe lamentabile, condamnați la uitare de către instituțiile sanitare naștere ale Viceregatului Noii Spanii; Un cititor care nu știe nimic despre medicină și are [228]acces doar la o serie de remedii care pot fi preparate cu ceea ce este disponibil acasă. Deși nu este întotdeauna cazul și este sincer recomandat să mergeți la o farmacie pentru a obține anumite medicamente, [229]adevărul este că acestea sunt cazuri rare, iar majoritatea remediilor îndeplinesc intenția esențială a Dr. Farfán:

> Cei care nu au farmacie vor găsi cu ușurință remediile, chiar dacă sunt departe de orașele mari, pentru că asta m-a încurajat să lucrez la realizarea acestei a doua tipărituri, deși este (cum am spus la început) complet nouă (f. 107b).

Într-adevăr, în acest nou tratat, cele șase părți ale Scurtului *tratat de chirurgie* sunt acum reduse la cinci. Descrierile cauzelor bolilor au fost scurtate, dar acest lucru nu implică faptul că textul a fost trunchiat. Prima și a doua carte discută numeroasele boli și afecțiuni „care apar la fiecare pas"; a treia carte este un „scurt tratat despre toate febrele". Aceste prime trei părți reprezintă marea inovație a operei lui Farfán și cuprind 322 din cele 353 de folii în total. A patra carte este o „scurtă chirurgie", care are în comun mai multe subcapitole cu tratatul din 1579, așa cum se poate deduce din subtitlul acestei cărți din ediția din 1592: „Scurtă chirurgie de Părintele Fray Agustín Farfán", dar execuția sa este complet diferită. [230]A cincea și ultima carte din „Scurtă

20. Martínez Hernández *(op. cit.,* p. 256) recunoaște acest lucru, deși admite că a suferit „modificări substanțiale"; Xavier Lozoya, în *Bibliografia sa despre herbalismul medicinal din Mexic,* Mexico City, INE, 1984, nu face distincție între cele două tratate, tratându-le ca și cum ar fi același lucru. Robert Ricard, *Cucerirea spirituală a Mexicului,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 1986, vorbește despre un tratat de chirurgie și două de medicină și spune că *Scurt tratat de medicină* „era destinat indienilor care nu aveau un doctor prin apropiere"; Irving A. Leonard, în extraordinara sa carte *Cărțile Conquistadorului,* Mexico City , Fondo de Cultura Económica, 1996, consideră că *Scurt tratat de medicină* datează din 1579 și îl consideră „prima lucrare de acest fel publicată de un autor mexican" (p. 162).

229 Astfel, în cazul melancoliei: „Cei care nu au o farmacie să trimită după lucrurile care nu se găsesc acolo unde sunt. Căci, deși încerc să comand remediile , care se pot găsi oriunde, nu toate lucrurile pe care le comand se găsesc pentru asemenea rele deosebite" *(Scurt tratat de medicină,* f. 112b).

230 După cum se va vedea în detaliu în ultima secțiune a acestui studiu introductiv:

anatomie" este partea care seamănă cel mai mult cu tratatul anterior din 1579, așa cum indică subtitlul care îl însoțește în ediția din 1592: „Scurtă anatomie scrisă de părintele Fray Agustín Farfán", deși acest lucru nu implică faptul că este o copie exactă a ceea ce augustinianul publicase deja. [231]Aceste ultime două cărți se disting prin subtitlurile menționate anterior, unde cuvântul „scris", absent în primele trei cărți, arată clar că este reutilizată o lucrare anterioară a autorului.

Să luăm un exemplu pentru a compara abordarea primului tratat din 1579 cu cea din 1592: cazul strabismului, adică durerea anginoasă și inflamația amigdalelor. În *Scurt tratat de chirurgie* din 1579, apare în Cartea a treia, capitolul șapte. Așa cum este tipic pentru acest tratat, acesta începe cu o scurtă digresiune asupra naturii teoretice a bolii:

> Acest nume, esquinencia sau esquinancia, este barbar, *iar* numele grecesc este *sinanche,* iar cel latin, *angina.* Este o tumoare sau o umflătură în interiorul gâtului. Galen enumeră patru tipuri de esquinencias în a patra carte a *Locis affectis și* în comentariul la Aforismul treizeci *și* patru din partea a patra *(Scurt tratat de chirurgie,* f. 103).

În schimb, *Scurt tratat de medicină* apare în prima carte și începe prin a avertiza direct că este o afecțiune periculoasă, iar Farfán însuși notează: „Nu includ aici cele patru tipuri de strabism, deoarece nu este relevant pentru scopul nostru, ci mai degrabă vindecarea sa, cauzele sale și semnele pentru a o recunoaște" (f. 23a). Adică, Scurt *tratat de medicină* se concentrează exclusiv pe semnele bolii , tratamentul acesteia și o gamă largă de remedii casnice.[232]

Aceasta este, tocmai, principala caracteristică a acestui tratat: într-un cadru de referință simplu și concis, explică modul de utilizare a resurselor naturale americane folosite de popoarele indigene în cadrul teoriilor medicale iberice la

---

„Scurtul tratat de medicină din 1592".

231 În secțiunea menționată anterior a notei anterioare vom vedea caracteristicile acestei a cincea cărți .

232 „Cei care n-au farmacie, să se purifice cu patru uncii de cassia fistula" (f. 26b); „Cea care n-are farmacie, să facă acest sirop" (37a); „Remediile pe care le-am pus aici au fost atât de utile încât nu mi-au lipsit niciodată și se pot face oriunde. Și, așa cum am mai spus, ceea ce este bine aici, în acest tratat, este: ca remediile să se facă, chiar dacă bolnavii n-au farmacie. Ceea ce cer este să le folosească și să vadă că (chiar dacă bolile par incurabile) se vor vindeca de ele cu favoarea lui Dumnezeu. Sunt bune la gust și, chiar dacă nu sunt pentru toată lumea, pentru sănătate, chiar dacă sunt foarte amare, trebuie luate" (f. 41a); „Cei care n-au farmacie iau două tomi de pulbere din rădăcina de matlalíztic" (f. 58b); etc.

modă în secolul al XV-lea (trebuie să ne amintim că pregătirea academică a lui Farfán este arhaică) în beneficiul celor mai săraci creștini din Noua Spanie. Această caracteristică nu trebuie minimalizată și, prin urmare, contribuția „științifică" limitată a lucrării nu trebuie condamnată. Trebuie să ne amintim că corpusul de opere hipocratice se bazează pe perceperea și gândirea la ceea ce există într-o anumită lume naturală, în timp ce nimic nu se poate spune despre ceea ce nu există în acea lume - despre ceea ce este inexistent în ea. [233]Când viziunea europeană asupra lumii a rupt limitele geografice ale sale și a descoperit și inventat Lumea Nouă, ne putem imagina uimirea medicilor care au ajuns în Noua Spanie atunci când au perceput și gândit la o natură curativă care exista pentru prima dată în fața ochilor lor.

Misiunea Dr. Farfán nu s-a limitat la descrierea și compararea plantelor, animalelor și mineralelor din Noua Spanie, în stilul Istoriilor *Naturii* și Animalelor scrise de cei mai renumiți autori cunoscuți în lumea occidentală: Aristotel, Pliniu, Aelianus etc., ale căror lucrări s-au numărat printre primele instrumente enciclopedice pentru stabilirea unei corespondențe între omenire și natură, explicând, de exemplu, caracterul și comportamentul oamenilor pe baza animalelor din habitatul lor. [234]Asemenea unui medic din Noua Spanie care caută beneficiul poporului său, Farfán a supus această nouă natură - reprezentată de o rădăcină, o plantă sau exuvia unui animal - artei sale. [235]Și în acest demers, natura cunoscută, înțeleasă și respectată de vindecătorul indigen a fost supusă comparației cu lumea medicului iberic.

> Așa cum bunul nostru Dumnezeu a creat-o pe aceea, așa a creat-o și aici, după cum vedem, pentru că această rădăcină de cocolmécatl este ca cea a stufului din Castilia: este noduroasă și cu vârfuri ca niște spini, este groasă și

233 Hipocrate spune asta astfel: „Căci cine ar putea observa existența lucrurilor care nu există și să spună cum sunt? Căci dacă ar fi posibil să vedem ceea ce nu există, așa cum putem vedea ceea ce există, nu știu cum ar putea cineva considera ca fiind non-existente chiar acele lucruri pe care le poate vedea cu ochii și percepe cu intelectul că există. Dar nu este nevoie să fie așa. Dimpotrivă, lucrurile care sunt sunt întotdeauna văzute și cunoscute, iar ceea ce nu există nu este nici văzut, nici cunoscut" *(Despre știința medicală,* p. 2).

234 În *Fizionomie* (p. 66), cele mai evidente trăsături fizice ale animalelor sunt vitale pentru a le corela cu cele ale oamenilor și astfel a distinge ce fel de caracteristică morală este accentuată la ele: „Cei care au vârful gros al nasului sunt neglijenți: vezi boii. Cei care au nasul gros din vârf au simțurile înăbușite: vezi porcii. Iar cei care au vârful ascuțit al nasului sunt irascibili: amintiți-vă de câini."

235 Arta a fost definită de Hipocrate însuși *(Despre știința medicinei,* 3) astfel: „îndepărtarea completă a suferințelor celor bolnavi și atenuarea rigorilor bolilor lor și netratarea celor deja dominați de boli, conștienți că în astfel de cazuri medicina nu are nicio putere".

lungă; la exterior este maronie, iar la interior nu este atât de mare și tăiată în bucăți se sfâșie ca o vită gătită. Tot ce s-a spus despre rădăcina de zmeură și, în efectele sale, este, de asemenea, ca și cocolmécatl: apa fiartă cu această rădăcină consumă *și* dizolvă fluxul umorilor, consumă flatulența *și* dizolvă obstrucțiile *și* ajută la gătirea alimentelor *și* ameliorează durerile din flanc *și* colicile *(Scurt tratat de medicină,* ff. 206b-207a).

În alte cazuri, numirea naturii l-a lăsat pe călugărul augustinian – precum și pe colegii săi medici și religioși din alte ordine – să dea peste o serie de plante, flori și rădăcini greu de comparat cu referințele lumii sale europene. Incapabil să se refere la ele cu cuvintele „este ca", el a păstrat denumirile prehispanice sau ceea ce înțelegea despre ele. Manuel Galeote [236]a studiat deja aproximativ cincizeci de termeni din flora americană în acest tratat, analizând interesul stârnit de denumirile plantelor indigene. [237]În ceea ce privește denumirile, Hipocrate [238]afirmă următoarele: „Ar fi absurd și imposibil să considerăm că obiectele au apărut din nume. Numele sunt convenții despre natură, iar obiectele nu sunt convenții, ci produse naturale." Dintre numeroasele aspecte prezentate de așa-numita „întâlnire a două lumi" în studiul istoriei medicinei, conceptualizarea hipocratică se descompune în acest caz, deoarece aici, obiectul provine într-adevăr din nume. Farfán pariază că, datorită experienței și autorității sale de medic, viziunea vest-europeană asupra lumii va accepta denumirea indigenă, astfel încât va apărea o natură de mare folos care să caute leacul bolii, inventându-și astfel propria natură americană favorabilă, restauratoare și paliativă.

Datorită interesului său de a supune mediul local – și de a lăsa mărturii scrise în acest sens – Farfán a devenit un fel de interpret care media între două viziuni despre lume; cu toate acestea, gradul său de detașare de noua natură pe care a altoit-o pe procedurile sale hipocratice-galenice-arabizate-creștinizate a

236 „Denumiri indigene ale plantelor americane în tratatele științifice ale lui Fray Agustín Farfán", *Buletinul de Filologie al Universității din Chile,* XXXVI (1997), p. 165.

237 "a) Denumiri de plante sălbatice (8 termeni): atzumiatl, comiatl, chian, itztict-lanoquiloni, quilites, suchil, xicama și xoxocapatli. b) Denumiri de arbuști (1 termen): maguey. c) Denumiri de plante cultivate (2 termeni): chile, maíz. d) Denumiri de plante medicinale, 3 termeni, alte substanțe (3 termeni de medicamente) achiote, cocolmecatl, citzicastli, colotzitzicastli, copal, epacote, etzpatli, cempualcuchil, guayacán, gueynacaztle, mataliste, matlatin, mecasuchil, mechoacán, nacazxuchil, ocote, olcatzan, ololihuyquipiza, ololihuyquipiza, tabaco piza, texocoyo-li, tianguizpetlat, tlapa, tlilxuchil, toloatzin, topotzan, tzinquahuyo, vli, xalapa, xoxocoyoles și yecahuyexuchil. e) Pomi fructiferi și fructe (6 termeni): avocado, cacao, cacalosuchil, capuli, capote și guamúchil" *(ibid.,* p. 125).

238 *Despre știința medicală,* 2, p. 12.

devorat în cele din urmă codul pe care acest element natural îl constituia pentru specialistul originar din pământul cucerit: vindecătorul indigen. Bolívar Echeverría explică în acest sens:

> Configurațiile unice *și concrete* ale codului uman par să nu aibă altă modalitate de a coexista unele cu altele decât să se devoreze reciproc; să lovească distructiv centrul constitutiv de simbolizare al celui din fața lor și să își însușească și să integreze în sine, supunându-se unei alterări esențiale, rămășițele încă vii care au mai rămas din acesta ulterior.[239]

Un exemplu al distrugerii pe care medicul augustinian a exercitat-o „a unui centru constitutiv de simbolizare" poate fi găsit în cazul cacao-ului, o plantă religioasă, [240]o monedă [241]de mare valoare pentru lumea prehispanică — încă

239 *Modernitatea barocului,* Mexico City, Editorial Era, 2013, pp. 51-52.

240 Unul dintre numeroasele mituri despre această plantă spune că Quetzalcoatl a adus-o pentru ca oamenii să afle despre un aliment pe care zeii nu îl disprețuiau.

241 Dr. Francisco Hernández era conștient de valoarea cacao-ului ca monedă de schimb: „Despre Cacahoaquáhuitl sau arborele de cacao: Când vorbim despre Cacahoaquáhuitl, ne vin în minte marile etape ale istoriei umane. În Lumea Veche și în timpurile primitive, lucrurile necesare vieții, care, prin urmare, trebuiau obținute de la alții atunci când lipseau, nu erau plătite cu bani; monedele de aur sau de argint nu circulau încă, nici imaginile cu animale, regi sau prinți nu erau gravate pe metale. Oamenii trăiau prin troc, așa cum cânta Homer, oferindu-și reciproc roadele recoltei lor, până în ziua în care au fost bătute metalele și au fost gravate pe ele o mie de imagini diferite. Dar în această Lume Nouă, semnele lăcomiei nu pătrunseseră niciodată și nici ambiția nu se născuse, până când nu au sosit compatrioții noștri, aduși de corăbii și vânturi. Aurul și argintul, care erau abundente, nu aveau o valoare atât de mare pentru locuitorii săi; penele păsărilor rafinate, țesăturile de bumbac și pietrele prețioase, pe care acest pământ le produce din abundență și spontan, constituiau cele mai prețioase bogății ale lor. Oamenii nu cunoșteau coliere, Brățările sau brățările, cu excepția celor făcute din flori, iar perlele nu aveau nicio valoare printre ei. Mergeau aproape goi și duceau o viață fericită fără să-și facă griji pentru ziua de mâine, acumulând mari comori sau sporindu-și averea; trăiau pe zi, urmându-și înclinațiile și dorințele, în circumstanțe modeste, dar liniștite și fericite, și bucurându-se cu mare bucurie de cele mai frumoase daruri ale naturii. Sămânța *de cacáhoatl* le servea drept monedă de schimb și cu ea cumpărau bunuri esențiale atunci când era nevoie, un obicei care continuă și astăzi în multe locuri. Și ce este atât de ciudat în acest sens când anumite scoici, frunzele unor copaci și alte lucruri servesc drept monedă de schimb printre popoarele orientale? Piețele erau pline de aceeași sămânță folosită pentru comerț, iar mărfurile treceau prin ea către diferiți proprietari. De asemenea, făceau o băutură din ea, căci nu descoperiseră încă cum să facă vin, în ciuda faptului că vița de vie sălbatică și tufișă (despre care vom discuta în secțiunile respective) creștea spontan în pădurile lor, împodobind copacii și arbuștii cu cârceii și ciorchinii lor de culori variate, uneori făcându-i să se îndoaie sub greutatea lor. Vom vorbi despre această sămânță foarte faimoasă, care chiar și astăzi servește drept... vin și ca monedă de schimb, începând cu pomul însuși (Francisco Hernández,

în vigoare în perioada colonială —, despre care, atunci când se referă la ea, Farfán se concentrează pe etica creștină, pe păcatul reprezentat de viciu și pe slăbiciunea femeilor:

> Principala cauză a menstruației neregulate este: sângele, care este foarte gros *și* foarte flegmatic. Sângele devine gros *și* flegmatic din cauza mâncării excesive, a multei leneviri și a puținei exerciții fizice. Aceste două lucruri sunt foarte răspândite printre femeile din Noua Spanie, deoarece la toate orele zilei și la multe ore ale nopții le veți vedea mâncând dulciuri. În special cacao, mâncat *și* băut, *și* acesta nu le lipsește niciodată. Altele se îndoapă cu ciocolată, care este o băutură făcută din multe lucruri foarte opuse unele altora , [f. 34a] groasă *și* greu de digerat *(Scurt tratat de medicină,* 2003, 33b-34a).

Simbolismul indigen central al acestei semințe a fost distrus de descrierea cvasi-precartesiană, de „experiența" pe care autorul pretinde în mod repetat că o posedă în ceea ce privește arta sa, [242]chiar și atunci când logica sa plasează sămânța, planta, bucata de animal etc., într-o logică la fel de superstițioasă precum crezul creștin. Și totuși, adevărul este că această experiență, cu care Farfán se laudă atât de mândru, este mecanismul de verificare a practicii sale medicale, căci experiența pledează pentru un principiu fundamental al metodei științifice : ordinea în căutarea adevărului. Și astfel, datorită autorității pe care o conferă aceasta, ei pot postula și recomanda oamenilor de rând înlocuirea elementelor folosite pentru crearea medicamentului în tradiția hipocratico-galenică cu elemente din Noua Spanie. Această propunere, care a început cu Francisco Hernández, Francisco Bravo și López de Hinojosos (și care poate fi urmărită până în cronicile cuceririi), avea să devină caracteristica definitorie a poeticii lui Farfan, întrucât în secolul al XVI-lea nimeni altcineva nu a lăsat dovezi ale exploatării sale pe deplin prin stabilirea unor idei într-un scurt tratat

---

Istoria naturală a Noii Spanii, Capitolul LXXXVII, Vol. II). Oricât de evident ar părea, este izbitor, atunci când se compară lucrările lui Francisco Hernández și cele ale călugărului Agustín Farfán, că opera acestuia din urmă se situează într-un cadru teologic creștin – mai în concordanță cu logica unui călugăr augustinian – spre deosebire de argumentația medicală „științifică" afișată de medicul șef al Indiilor.

242 „Am din experiență că două doze de copal măcinat, luate într-un ou copt dimineața și seara, opresc camerele" (fol. 20a); „Am din experiență că apa fiartă cu coajă de cacaloxóchitl și băută, purifică admirabil umorile groase și flegmatice ale stomacului, intestinelor și mamei. Și dă poftă de mâncare celor care l-au pierdut" (f. 37b); „S-a dovedit de multe ori că în orice înțepătură de scorpion, dacă vârful membrului unui copil sau al unui bărbat îl atinge de trei sau patru ori, îndepărtează foarte ușor durerea și vindecă" (f. 203a); „Oameni de încredere au făcut experimentul și am făcut și eu" (f. 238a); etc.

care, deși includea și subiecte anatomice și chirurgicale caracteristice operei sale anterioare, se concentra în principal pe amestecarea și oferirea remediilor indigene cu cele europene. De exemplu, el spune: „Rădăcina matlalízticului este una dintre cele mai nobile și mai sigure purgări găsite în acest pământ, așa cum am experimentat adesea. Să o dăm în siguranță copiilor, bătrânilor și femeilor însărcinate; și în majoritatea stomacurilor nu provoacă vărsături sau sete" (f. 6a). Și mai jos, pe lângă această discuție medicală despre purgările cu această rădăcină americană, medicul augustinian sugerează următoarele remedii din medicina iberică: „Pentru a evita vărsăturile din purgări, un remediu bun este să te ții în stomac cu o cupă, să gâdili picioarele, să miroși puțin oțet și să sugi o gutuie. Și cel mai bine este să sugi puțină șuncă friptă, după cum va vedea oricine încearcă, și o poți frige cu o seară înainte" (f. 6b). Prin această propunere, cu această abordare, cu această concizie, scopul era de a convinge populația peninsulară și creolă că plantele prehispanice erau complet sigure pentru sănătate și că nu era păcătos să le folosești pentru vindecare. Cu toate acestea, utilizarea acestor plante în afara acestui cadru de reglementare era considerată un obicei păcătos. De fapt, așa cum s-a văzut deja în acest studiu, există dovezi documentare că, în anii care au urmat Scurtului *Tratat de Medicină,* a existat o întreagă secțiune de întrebări pentru a reglementa acest păcat într-un gen literar foarte popular la clerul din Noua Spanie. Mă refer la confesional, care conținea secțiuni cu întrebări pe care confesorul trebuia să le adreseze penitenților , în funcție de rangul și poziția lor în comunitate: guvernatori, căpetenii principale, administratori, constabbili și, bineînțeles, medici, cărora li se punea întrebarea: „Cuix otimoticitlapiqui in ayamotix quetzaloc? / Te-ai prefăcut a fi doctor, fără să fii, fără să fii examinat?". [243]Cu alte cuvinte, modul corect de a practica medicina era să urmezi prescripțiile și sfaturile bazate pe experiența unui medic calificat, precum Farfán, și să nu apelezi la terțe persoane care existau în umbra secretului, cum ar fi vindecătorul indigen, care, în ciuda eforturilor augustinienilor și ale altor ordine religioase de a le eradica, a jucat un rol important în societatea Noii Spanii în secolul al XVI-lea și în secolele următoare. [244]Anumite publicații ulterioare aveau să se inspire și ele din această

243 Referința este din *Confesionalul* (f. 62b) al călugărului franciscan Juan Bautista, - publicat în Mexic, în 1599, de Melchor Ocharte. (Disponibil la <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/92214>).

244 Repertoriul terapeutic al vindecătorilor indigeni era foarte variat. Pe lângă vindecarea cu plante, rădăcini, semințe și animale conservate – ale căror proprietăți erau analgezice, halucinogene etc. – aceștia foloseau și cuvinte, adică incantații. Un exemplu în acest sens poate fi observat în tratamentul înțepăturilor de scorpion. Cortés Guadarrama,

abordare poetică. De exemplu, *Tesoro de Medicinas (Comoara Medicamentelor),* scris de venerabilul Gregorio López în secolul al XVI-lea și publicat în secolul al XVII-lea (1674) cu contribuții textuale ale doctorilor Mathías de Salzedo Mariaca și Joseph Díaz Brizuela, care „au adăugat , corectat și modificat" ediția. [245]Cu toate acestea, această lucrare este dedicată listării diferitelor rețete fără un cadru narativ, precum cea construită de medicul nostru, prezentând în schimb o listă simplă, aranjată într-un index alfabetic.

Discursul lui Farfán aduce constant un omagiu experienței sale și determinismului său, care, în cadrul narațiunii operei, îl conduc să iasă în evidență față de alți medici mediocri și ignoranți, care nu înțeleg cauzele bolii aflate în nevoie acută.

Acest discurs autoritar și asertiv – repet – i-a captivat pe cititorii Scurtului *tratat de medicină.* Într-adevăr, judecând după succesul editorial al tratatului, cititorii au preferat cu siguranță să citească despre prepararea și aplicarea diferitelor amestecuri și poțiuni , realizate cu elemente de natură americană, într-un cadru narativ în care autorul apare ca protagonist, aproape un erou, într-o luptă constantă nu numai împotriva bolilor, ci și împotriva medicilor ignoranți și lași care nu îndrăznesc să ia decizii vitale. [246]Acest eroism se bazează pe experiență, care înregistrează informații directe, deoarece, așa cum afirma pe bună dreptate Hipocrate, „Oamenii au mai multă încredere naturală în ceea ce văd decât în

„Perspective literare", *Ulúa,* 31 (2018), pp. 15-40.

245 Procedura este aceeași cu cea a Dr. Farfán (amestecarea și hibridizarea elementelor amerindiene în practica galenică). Cu toate acestea, Gregorio López, și în special - medicii care au lucrat la ideile sale, au creat o serie de indici de referință rapidă pentru a determina umoarea plantelor utilizate în scopuri medicinale prehispanice. De exemplu, cacaloxóchitl este descris ca o rădăcină fierbinte și uscată, deși gradul de iuțeală nu este specificat. În acest sens, în cadrul amestecului de elemente americane și europene, Bartra (în *Transgresiune şi melancolie în Mexicul colonial,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic-CIICH, 2004, p. 203) și editorii secțiunii despre melancolie se înșeală atunci când includ tamarindul ca element american în prepararea amech sau hamec. Ta marindo apare citat de medicul evreu Maimonide și de medicul lui Ioan al II-lea al Castiliei, Alonso de Chirino, așa cum s-a menționat deja.

246 „Și pentru aceasta, nu sunt necesare multe siropuri, nici deloc, deoarece într-o singură zi (dacă este necesar) pacientul trebuie să fie sângerat și purgat, deoarece această boală este atât de acută și periculoasă. Și cu cât întârzie mai mult, cu atât este mai mare pericolul în care îl pun. Aici, medicii prevăzători, harnici și curajoși sunt văzuți și arătați în remedierea pacientului și prevenirea morții sale. Spun aceasta pentru că există unii atât de temători încât, într-o nevoie foarte mare, nu se hotărăsc pe deplin despre ce este mai bine pentru sănătatea pacientului. Și cu siguranță, acest lucru ar trebui atribuit ignoranței, mai degrabă decât lipsei de curaj, deoarece dacă ar înțelege boala și cauzele ei, nu s-ar teme" *(Scurt tratat de medicină,* ff. 25a-25b).

ceea ce aud". [247]Și chiar dacă aceste informații sunt ficțiune pentru știința de astăzi, acestea sunt afirmații încărcate de imaginație , într-un cadru poetic și estetic cu care a fost „inventat" un nou continent. Acestea sunt deja ficțiuni medicale americane care au servit nu doar la răscumpărarea profesioniștilor din domeniul sănătății și, în schimb, la „darea învinuirii pe puterea bolii, nu pe știință", [248]ci la ceva mult mai radical: la clarificarea unei alte măsuri a conceptualizării Pământului și la transmiterea unei noi finitudini pentru om și spațiul său în univers în cadrul mitului fundamental occidental: omul ca „stăpân și domn" al naturii.[249]

5.3. *Un scurt tratat despre medicină și toate bolile* (1610)

Acest farmec, printre alte motive, a dus la retipărirea aceluiași tratat în 1610 în Mexic, la tipografia lui Geronimo Balli. De data aceasta, textul este exact același; chiar și aprobarea Dr. Ortiz de Hinojosa și versurile lui Hernán González de Eslava apar cuvânt cu cuvânt. Până la apariția acestei retipăriri, Farfán murise de șase ani. Prin urmare, singura discrepanță este introdusă de însuși viceregele Luis Velasco, care a acordat din nou permisiunea de a tipări tratatul a doua oară, coincidând cu întoarcerea sa după ce servise în viceregatul Peru (din 1596 până în 1604). Cu această ocazie, cel care a solicitat permisiunea de a publica de la vicerege a fost fratele Vicente de Mijangos, [250]„Procuror General al Ordinului Sfântului Augustin", care

> M-a informat că i-am acordat permisiunea Părintelui Doctor Fray Agustín Farfán din ordinul menționat, astfel încât, pentru o perioadă de cincisprezece ani, să poată tipări o carte de medicină pe care mi-a dedicat-o. Și întrucât mănăstirea ordinului menționat deținea acest drept, iar perioada menționată expirând, acesta nu a fost folosit, solicitând ca, având în vedere că respectivul Doctor Fray Agustín Farfán a decedat, perioada și privilegiul menționat să fie

247 Hipocrate, *Despre știința medicală,* pp. 14, 24.

248 *Ibidem,* pp. 8, 35.

249 Echeverría, *op. cit.,* p. 207-224.

250 Nu știu dacă acest Vicente este înrudit cu fraile Juan de Mijangos, un autor augustinian al mai multor lucrări fundamentale ale vremii pentru învățarea nahuatlului, precum: *Espejo divino en lengua mexicana en que pueden verás los padres y tomar documento para acierar a doctrinar bien a sus hijos y aficionallos a las virtudes,* Mexic, Diego López Dávalos tipografie; *Frases y modo de hablar, elegante y metafóricos de los mexicanos* (¿1624?), Mexico City : National Autonomous University of Mexico-IIH, 1996 (Nahuatl Culture Studies); *Primera parte del Sermonario y sanctoral en lengua mexicana,* Mexico City, tipografia Juan de Alcázar, 1624.

prelungite pentru perioada pe care o consider de cuviință. Prin urmare, prin prezentul document, prelungesc perioada și privilegiul menționat pentru încă opt ani, începând imediat după; aceștia curg și se calculează de la data acestui ordin, iar în cadrul acestora mănăstirea menționată să poată face uz de favoarea și privilegiul care i-au fost acordate respectivului Doctor Fray Agustín Farfán. Ceea ce ordon ca nicio justiție sau persoană să nu împiedice.

Încheiat în Mexic la douăzeci și opt a lunii martie a anului o mie șase sute nouă.

Don Luis Velasco.

Acum, Ordinul Sfântului Augustin, reprezentat de procuratorul său general, va fi cel care va beneficia nu doar de „doctrină", așa cum o numește însuși viceregele în permisul din 1592 pentru *Scurt Tratat de Medicină,* ci și de profiturile pe care le generează. Într-adevăr, o parte din conținutul acestui tratat confirmă că nu doar dragostea față de aproapele a inspirat proza autorului său; acesta a fost, de asemenea, mânat de dorința de a oferi un manual de învățare pentru chirurgii care, cu pricepere și practică, își puteau asigura un trai bine plătit. De fapt, *Scurt Tratat de Medicină* îi include și pe bărbieri, cărora Farfán le spune că „în rănile penetrante din piept [...] îi sfătuiesc pe chirurgi ca, pentru dragostea lui Dumnezeu, să îl folosească [tratamentul pe care îl sugerează] și vor câștiga onoare și bani" (f. 299a). Iată un alt motiv dintre numeroasele pentru care este susținută ideea succesului editorial al tratatului nostru: nu numai că a beneficiat bolnavii prin restabilirea sănătății lor, dar a oferit și un mijloc de trai profesioniștilor fără latină și, bineînțeles, succesul acestei combinații l-a favorizat pe autorul lucrării; după moartea sa, [251]beneficiarul va fi ordinul religios căruia îi aparținea autorul, grație cererii călugărului Vicente de Mijangos.

Toată lumea a beneficiat de pe urma *Scurtului tratat de medicină;* acesta este unul dintre motivele succesului său. Cronicarul augustinian Esteban García a recunoscut acest lucru, [252]afirmând că „Nu există aproape niciun spaniol care să trăiască în zone îndepărtate și să nu aibă cartea părintelui Farfán pentru bolile

251 În Arhivele Generale ale Națiunii Mexic există un document cu data decesului Dr. Farfán în care se menționează că acesta a murit fără să datoreze bani sau alte bunuri: „Don Gaspar de Mier, administrator general al amenzilor, instanțelor și cheltuielilor. Și Alonso de Salazar, administrator al taxelor regale și al Trezoreriei Regale, cu privire la faptul că în registrele lor nu există nicio înregistrare că Agustín Farfán ar fi datorat ceva" (AGNM, *Indiferente vicereinal,* cutia 3180, dosarul 015).

252 Rubial *(op. cit.,* p. 145) specifică faptul că, mai presus de alte cronici, precum cea a lui Diego de Basalenque, în ciuda contribuțiilor sale și a observațiilor sale istoriografice augustiniene, opera lui Esteban García a trecut, practic neobservată, închisă în arhiva mănăstirii San Agustín de México până la sfârșitul secolului al XVII-lea.

sale". Totuși, într-o operă providențialistă din secolul al XVII-lea, cum ar fi *Cronica provinciei augustiniene a Preasfântului Nume al lui Isus din Mexic,* trebuie menționată în mod special compasiunea creștină căreia îi este dedicat scurtul tratat al lui Farfán, un reprezentant exemplar al operei augustiniene în Noua Spanie: „Văzând că în locuri îndepărtate de orașele mari este imposibil să găsești un doctor sau un remediu pentru bolnavi, deoarece medicii locuiesc în orașe populate și sunt plini de spanioli, a început să scrie această carte, mișcat doar de dragoste și caritate pentru aproapele său".[253]

Așa cum am subliniat, este evident că o aură teologică creștină luminează intențiile și proza autorului. [254]Ca un alt exemplu al acestei caracteristici, este suficient să reamintim că prima procedură pe care chirurgul López de Hinojosos o prescrie în 1578 pentru vindecarea bolilor nu este de a ordona sufletul, așa cum face Farfán, ci mai degrabă „de a ordona viața, ceea ce înseamnă o dietă adecvată, purificarea, sângerarea și alegerea unei camere cu aer curat și o atmosferă răcoroasă". [255]Cu alte cuvinte, poetica medicală a lui Farfán își datorează existența acestui factor religios și circumstanțelor timpului său (frica de epidemii, lipsa medicilor și bărbierilor, abundența vindecătorilor indigeni și a remediilor lor paliative folosind elemente de natură americană, propriul ego al profesionistului medical cu care îi atacă pe alți colegi ignoranți, același ego care îl împinge să experimenteze cu noul: semințe, rădăcini etc.). Având în vedere această panoramă, una dintre cele mai recente propuneri de analiză a poeticii operei lui Farfán a fost sub nefericita etichetă de „medicină a conversiei", [256]un termen care face aluzie la „arhitectura conversiei" folosită de istoricii de artă. Cu alte cuvinte, aceasta din urmă este folosită pentru a cuprinde o gamă de structuri arhitecturale concepute pentru a permite implementarea

253 García, *Cronica provinciei augustiniene a Preasfântului Nume al lui Isus din Mexic,* Cartea a cincea, Madrid, Tipografia G. López Hornos, 1918, p. 26.

254 Aceeași care i-a motivat pe creatorii istoriografiei augustiniene în Noua Spanie: „Și dacă am spus că spovedania era atât de necesară, pentru că este medicamentul cu care vindecăm de boli, cu atât mai mult va fi pâinea cu care trăim [Sfânta Împărtășanie]" (Grijalva, *Cronica Ordinului NPS Augustin în provinciile Noii Spanii,* Mexico City, Porrúa, 1984, p. 108).

255 López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* p. 121.

256 Cel care o propune este José Pardo Tomás, „Pluralismul medical și medicina conversiei: Fray Agustín Farfán și augustinienii din Noua Spanie, 1533-1610", *Hispania,* vol. LXXIV nr. 248, 2014, pp. 749-776. Și mai târziu: „«Și remediile vor fi cele mai casnice». Arsenalul terapeutic mesoamerican în opera lui Fray Agustín Farfán: între neîncredere și expropriere", în De la circulația cunoștințelor la inducerea ignoranței. Culturi medicale transatlantice. *Secolele al XVI-lea și al XVII-lea* , Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2017, pp. 17-47.

unui program de convertire creștină a populației indigene, a cărui prioritate era realizarea masivă și rapidă a acestuia. Poate că această abordare a studiului funcționează pentru o înțelegere completă a arhitecturii coloniale, dar pare oarecum înșelătoare pentru studiul artei medicinei în Noua Spanie. Într-adevăr, așa cum am încercat să demonstrez în această lungă introducere la textul lui Farfán, medicina din Noua Spanie nu a fost doar un program rapid și masiv de conversie a populației indigene. Mai degrabă, într-un cadru „care se preta la transpunerea în America pentru a explica necunoscutul și fără precedentul”, [257]ea clasifica noile resurse naturale prin intermediul unei punți de legătură: lumea clasică (teoria hipocratic-galenică-arabă) în beneficiul experimentării sistematice cu acestea. Această experimentare a avut loc în spitale pentru indigeni, [258]în mediul academic al Universității Regale din Mexic și, bineînțeles, în mănăstiri. Acest proces, mai lent și mai deliberat decât cucerirea și convertirea populației indigene, s-a bazat pe o fervoare creștină care nu se limita exclusiv la misiunea de evanghelizare, ci a beneficiat mai degrabă fiecare sector al societății spaniole noi și chiar europene, [259]așa cum s-a demonstrat. Mai mult, compararea artei medicale din Noua Spanie cu cea a arhitecturii ascunde complet natura extrem de distinctă a medicinei în comparație cu alte arte din perioada modernă timpurie. Medicina renascentistă, bine reprezentată aici de postulatele medicale ale lui Farfán, este o bogăție de posibilități care îi permite să se implice în alte discipline, nu numai cele mai strâns înrudite - botanică, farmacologie, chirurgie etc. - ci și literatură, astrologie și chiar alchimie. [260]Un medic din secolul al XVI-lea putea fi scriitor de opere teatrale

257 Gruzinsky, *op. cit.,* p. 239.

258 Villanueva, „The hospital system in New Spain in the 16th century. A topic for reflection in the 21st century (1st [part]), *Revista de la Facultad de Medicina UNAM,* 47, 2 (2004), pp. 83-87.

259 De exemplu, Pedro Arias de Benavides s-a distanțat de utilizarea „guayacánului” pentru a vindeca „boala franceză”, recomandând în schimb un tratament bazat pe mercur, pe care l-a folosit chiar el. Chiar și cu această poziție, în tratatul său, *Secretele chirurgiei,* o idee constantă și fundamentală este că „onoarea și banii, slăvit fie Dumnezeu” (Benavides , *op. cit.,* f. 20v) ar fi obținute dacă alții ar acționa așa cum a făcut el. Adică, dacă și alți medici iberici ar cunoaște despre materia medica americană „care aici, în Spania, putea fi folosită” (Benavides, *op. cit.,* f. 4v); și, pe baza acestor cunoștințe, ar decide dacă să se alăture grupului celor care vindecau cu aceste noi plante și remedii sau să adere la tradiția care le-a întors spatele.

260 Este suficient să ne amintim de opera lui Paracelsus, născut în același secol cu Farfán, pentru a înțelege relația dintre alchimie și medicină. Pentru acest doctor controversat - care dicta că nici titlurile, nici elocvența, nici cărțile nu erau indispensabile pentru a deveni un bun medic - arta medicinei consta în dozajul corect *(Omnia sunt venena, nihil est sine veneno. Sola dosis facit venenum)* și în cinci forme diferite de a fi ale ființei umane, care

poetice și perceptive, ca în cazul „Pinciano"; un naturalist, precum Francisco Hernández; un „om de știință" pur și simplu, precum Francisco Bravo; un bărbier sau chirurg profesionist fără latină, precum Alonso López de Hinojosos; și chiar un poet spiritual care creează jocuri oraculare datorită stăpânirii sale în astrologie, [261]sau un compozitor de scurte poetici în beneficiul sănătății, precum Farfán. În cadrul temporal al studiului nostru, arhitectul este cu siguranță mai mult decât limitele profesiei sale, dar mă îndoiesc că posedă versatilitatea pe care arta medicinei o conferă practicantului său; sau, dacă o are, este supusă preciziei matematice. Într-adevăr, arta arhitecturală a convertirii creștine datorează mai mult ierarhiei, ordinii creștine propuse de Dionisie Areopagitul și *Ierarhiei sale Cerești* și *Ierarhiei sale Ecleziastice;* fundamentul său provine din artele a căror bază este matematica. Medicina occidentală se naște din misterul și credința care au atras pelerinii la Asclepieion; hrana sa au fost artele liberale, a căror sursă este limbajul și, prin urmare, datorează și ceva propunerii lui Dionisie Areopagitul, dar din celălalt aspect al său: dragostea pentru nominalism regăsită în * *Numele Divine**. Pentru că, în adâncul sufletului, în miezul fricii primare de a vedea o persoană dragă suferind de boală, au folosit limbajul pentru a o numi, a teoretiza despre ea și a se strădui să o eradicheze. Cea mai apropiată modalitate de a defini „știința" medicală ar fi să o considerăm „știința" bolii. Căci boala este ceea ce apare ca fiind tulburător, periculos, ceea ce trebuie eliminat. [262]Aplaud dorința de a citi *Scurt tratat de medicină* cu o vigoare reînnoită, atât de necesară pentru a plasa această lucrare în discursul istoriilor locale, al designurilor globale, al colonialității și al gândirii, cum ar fi...

așa cum propune Mignolo. [263]Totuși, conceptul de „medicament al conversiei" – din perspectiva domeniului meu de activitate: filologia – este o abordare

erau legate de univers (*ens naturale* ; *ens veneni* ; *ens astrale* ; *ens spirituale* ; *ens deale).* Mai mult, marea sa contribuție la teoria hipocratico-galenică o reprezintă cele trei elemente ale sale, bazate pe alchimia arabă, care guvernează trei principii fundamentale, și anume: 1. sulful (reprezintă ardentul și voracele; este fierbinte, puternic și uscat; reprezintă sufletul; este gros, uleios, greu de distilat și de natură fierbinte). 2. Sarea (reprezintă materia, forma și structura spiritualizate; reprezintă corpul; este solidă, cristalină și rece). 3. Mercur (reprezintă principiul schimbării și spiritul; este fluid și ușor de distilat) (Kerckhoff, *op. cit.,* pp. 114-127).

261 Peña (*op. cit* ., pp. 9-30) vede în Pedro García Farfán, numele secular al doctorului nostru înainte de intrarea sa în ordinul augustinienilor, posibilul autor al unuia dintre cele mai interesante oracole păstrate din acea vreme, *Mofarandelul Oracolelor lui Apollo,* de Maestrul Quoquim.

262 Gadamer, *op. cit.,* p. 121.

263 Mignolo, *Istorii locale/Modele globale: Colonialitate, cunoștințe subalterne și gândire transfrontalieră,* Madrid, Akal, 2003.

propusă care constrânge potențialul radical al *Scurtului tratat de medicină* (și al întregii opere a lui Farfan); și, în sine, studiul artei medicale din Noua Spanie: granițele sale largi cu tradiția medievală, cu imaginarul și minunatul unei construcții textuale care îndeamnă la alte poetici literare și, procedând astfel, își creează propria poetică.

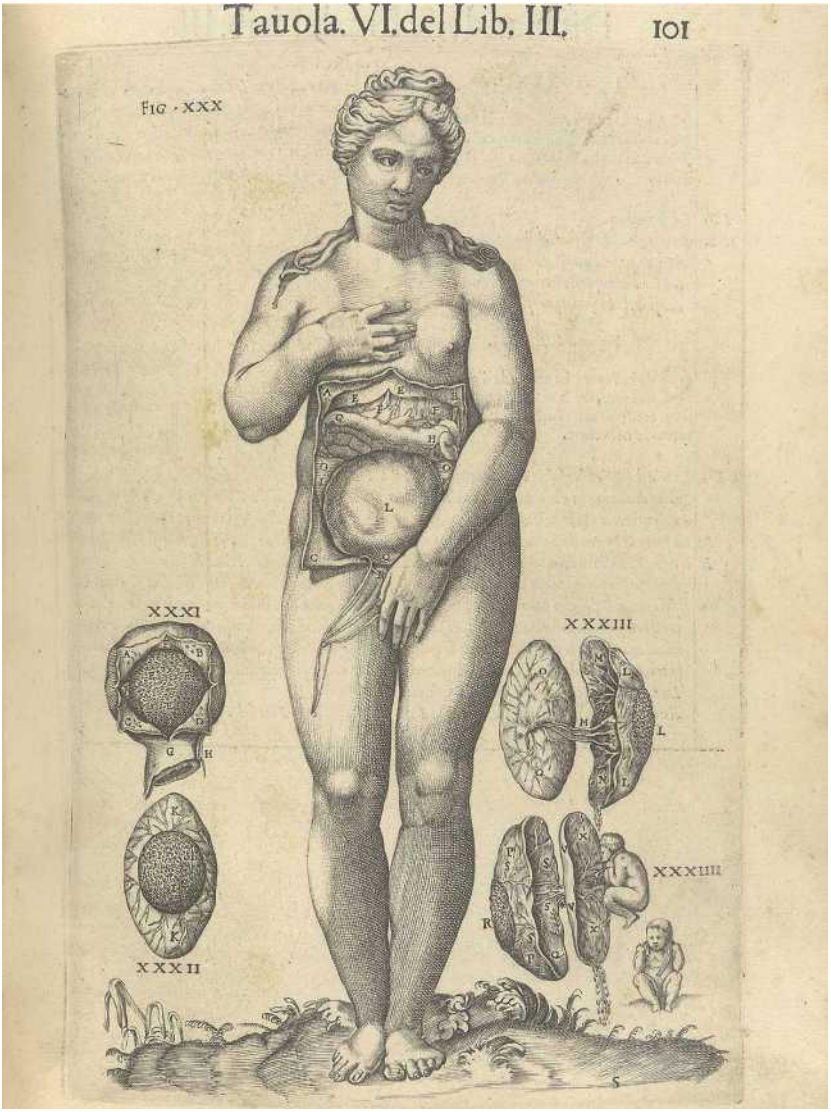

Ilustrație de Gaspar Becerra pentru *Anatomia del corpa humano* de Juan Valverde de Amusco, Roma: er Ant. Salamanca, et Antonio Lafrerj (1560).The US National Library of Medicine.

6. Călugărul Agustín Farfán

Spre deosebire de alte figuri medicale din Noua Spanie din secolul al XVI-lea, aproape toți istoricii din ultimii ani sunt de acord în a oferi, într-o măsură mai mare sau mai mică, aceleași informații despre medicul nostru. Cu toate acestea, există contradicții în referințe, ceea ce face dificilă schițarea chiar și a unui rezumat biografic rudimentar . O mare parte din reconstrucția biografică s-a bazat pe ceea ce autorul însuși declară despre sine în cele două scurte tratate ale sale, în cronici ale Ordinului Sfântului Augustin, documente legate de Universitatea Regală din Mexic și, într-o măsură mai mică, în lucrări scurte de la alte instituții de ambele părți ale Atlanticului. [264]În unele cazuri, privite în umbra altor figuri ilustre din Noua Medicină Spaniolă, biografia și opera medicului nostru au fost complet ignorate. [265]Fără intenția de a merge în vreo extremă, voi încerca să prezint cele mai importante documente și citate referitoare la viața Dr. Farfán.

Istoriografia augustiniană este cea mai veche sursă pentru astfel de scopuri. Ne spune despre datele acum abandonate care afirmă-
Aceștia susțineau că era medicul personal al lui Filip al II-lea. Ni s-a mai spus că a sosit în Noua Spanie cu trei fiice, care ulterior au devenit călugărițe la

264 Printre cercetătorii din secolul al XX-lea care s-au ocupat de Farfán s-au numărat Comas, „The indigene influence on hipocratic medicine in sixteenth-century New Spain", în José M ª López Piñero și José Luis Fresquet (eds.), *Cultural mestizaje and sixteenth- century New Spanish medicine ,* Barcelona, IEDHC, 1995, pp. 91-127; și Jarcho, „Indigestion in Colonial Mexico (Farfán, 1592)", *Bulletin of the New York Academy of Medicine,* 44 (1968), pp. 1085-1087; și „Medicine in the sixteenth-century. New Spain as illustrated by the writings of Bravo, Farfán and Vargas Machuca", *Bulletin of the History of Medicine,* 31 (1957), pp. 425-441.

265 „[Opera lui Fray Agustín Farfán], în legătură cu Hernández, prezintă puțin interes; nu am reușit să stabilim niciun contact între cei doi medici, deși este rezonabil să presupunem că a existat unul; deși autorul își amintește de el cu atâta respect încât pare să indice stimă și apreciere pentru medicul șef." Somolinos, „Viața și opera lui Francisco Hernández", în Francisco Hernández, *Opere complete,* vol. I, Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1960, p. 171.

Mănăstirea Regina din Mexico City. Că a fost prior al mănăstirilor indigene și al orașului Oaxaca și vizitator al Provinciei. Și, cel mai important, că „cu dispensă din partea Sanctității Sale", în ciuda faptului că era membru al ordinului augustinian, nu a încetat niciodată să practice medicina în infirmeria mănăstirii sale și dincolo de aceasta. [266]În linii mari, aceste referințe hagiografice au fost repetate până în secolul al XX-lea. De exemplu, ceea ce se știe astăzi despre medicul nostru provine dintr-o carte cheie despre istoria cărții, tiparului și literaturii Noii Spanii.[267] [268]Este rezultatul a ceea ce Joaquín García Icazbalceta a luat, adnotat, corectat și clarificat. [5] El a crezut în mod eronat că autorul nostru era de origine mexicană. [269]Millares Carlo, [270]care a editat, completat și corectat

266 García, *op. cit.,* pp. 26-27.

267 Am consultat lucrări istoriografice precum Martínez Hernández, **La medicina en la Nueva España, siglos XVI y XVII . Consolidación de los modelos institucionales y académicas** (Mexico City: Universidad Nacional Autónoma de México, 2014); Pérez-Tamayo, * *De la magia primitiva a la medicina moderna** (Mexico City: Fondo de Cultura Económica, 2013); González Crussi, * *Remedios de antaño** (Mexico City: Fondo de Cultura Económica, 2012); și alții, care oferă o privire de ansamblu meticuloasă asupra diferitelor aspecte ale istoriei medicinei din Noua Spanie. Am consultat, de asemenea, singurele două istorii ale medicinei din Mexic scrise în prima jumătate a secolului al XX-lea: * *México en la cultura médica** a lui Ignacio Chávez *(Mexic în cultura medicală) (* Mexico City: Fondo de Cultura Económica, 1987); și a lui Fernando Ocaranza * *Historia de la medicina en México** *(Istoria medicinei în Mexic) (* Mexico City: CONACULTA, 2011).

268 Autorul însuși afirmă că, sub titlul „Medicii în secolul al XVI-lea", a trimis articole în septembrie 1872 ziarului *El Defensor Católico,* care avea un tiraj redus în Mexico City. Această secțiune a fost revizuită și extinsă în 1886. Millares Carlo a publicat-o cu adnotările sale în *Bibliografía Mexicana del siglo XVI (BIBLIOGRAFIA MEXICANĂ A SECOLULUI AL XVI-LEA),* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 1981 (o ediție revizuită și extinsă a edițiilor anterioare din 1954 și 1886).

269 Și mărturisește că singurul lucru pe care îl știe despre el provine din informațiile lui Beristáin: „Născut în Noua Spanie, doctor și profesor de medicină la Universitatea din Mexic, a cărei facultate a practicat-o, s-a căsătorit cu mare merit. Rămas văduv, a luat haina Sfântului Augustin și a profesat în mănăstirea din Mexic."

270 Alături de García Icazbalceta și Millares Carlo (*op. cit* ., p. 236), Ramón Menéndez Pidal R. a contribuit și el la cauză: „Los incunables americanos", *Doctrina cris tiana en lengua española y mexicana por los religiosos de la Orden de Santo Domingo,* Ciudad de México, Juan Pablos, 1548 (facsimil. XIII, p. 1, Madrid,44), ed. Méndez Bejarano, *Diccionario de escritores, maestros y oradores naturales de Sevilla y su actual provincia* , Sevilla, 1922 (ed. facsimil, Sevilla, Padilla Libros, 1989, 11, p. 194-195).

El a urmat textul lui Icazbalceta, continuând „biografia pe care i-a dedicat-o părintele Aguiar în continuarea Cronicii *părintelui* Grijalva". Procedând astfel, și-a numit părinții, Pedro Farfán și Lorenza Lejalde – așa cum făcuse deja Esteban García – și l-a numit medic al lui Filip al II-lea – din nou, repetând García – afirmând că și-a părăsit postul „pentru că a surzit". Pardo Tomás consideră că detaliul despre dozatorul de sifon ar putea fi adevărat, deoarece este o referință mai îndepărtată și chiar consideră că unul dintre remediile lui Farfán pentru surditate – folosind, printre altele, coada de armadillo – se baza pe propria sa experiență.[271]

Indiferent dacă a fost sau nu medic al unei familii regale și surd, cert este că aceste detalii aparțin legendei hagiografice a autorului; o hagiografie pe care cronicarul Esteban García a deghizat-o în biografie, așa cum era obiceiul diferitelor ordine religioase. [272]Într-o situație mai extremă se află afirmațiile Margaritei Peña, pentru care numele de familie al doctoriței noastre (Farfán) sugerează un procedeu răutăcios și batjocoritor pentru a evita să fie identificată drept autoarea Mofarandelului *Oracolelor lui Apollo,* ale Maestrului Quoquim, un oracol compus în jurul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea și găsit în procedurile inchizitoriale din iunie 1583 împotriva lui Pedro Suárez de Mayorga . Potrivit lui Peña, doctorul nostru ar fi „Dr. Mandingo Farfán", care a scris prologul elogios dedicat „laureatului Maestru Quoquim". [273]Editorul acestui oracol susține această ipoteză pe baza relației strânse dintre medicină și astrologie — în care, de altfel, numele lui Agustín Farfán este adesea indexat în unele lucrări despre istoria Viceregatului Noii Spanii [274]— și, de asemenea, pe anumite aspecte minunate ale literaturii medicale neospaniole prezente în * *Tratado breve de medicina * (Scurt tratat de medicină) din 1592* , cum ar fi piatra menționată anterior care trăiește în gușa iguanei (f. 238a) și cunoștințele

271 Pardo Tomás, *op. cit.,* p. 19-20.

272 Viața lui López de Hinojosos, o lucrare de istoriografie iezuită, se bazează, de asemenea, mai mult pe relatarea hagiografică a chirurgului decât pe cea biografică. *Vezi, Scurtă relatare a sosirii membrilor Societății lui Isus,* p. 77.

273 În studiul introductiv al ediției sale, Peña postulează această afirmație cu următoarele cuvinte: „Este într-adevăr Dr. Mandingo Farfán cel care afirmă lauda Maestrului Quoquim și a oracolului său, punctul cheie în această chestiune de descifrare a identităților și paternităților. Prin epocă și prin profesie, nu poate fi vorba decât de Călugărul Agustín Farfán. Bine versat în secretele unei vrăjitorii curative și benefice, nu este surprinzător că s-a aventurat și el, cel puțin din punct de vedere al gustului și al lecturii, în domeniul divinației prin oracole, chiar și atunci când acestea aveau un caracter specific ludic, cum este cazul Mofarandelului *"* (pp. 13-14).

274 Luis Weckmann, *Moștenirea medievală a Mexicului,* vol. II, Mexico City, El Colegio de México, 1984, p. 669-687.

sale despre practicile de vindecare indigene menționate anterior. În cele din urmă, editorul consideră că ar fi scris această glumă amuzantă pe când era laic, înainte de a intra în Ordinul Sfântului Augustin în 1568.

Personal, aș vrea să cred în aceste ipoteze, care ar surprinde perfect teza pe care am susținut-o: relația profundă dintre artele medicale și cele literare. Dacă ar fi adevărate, ele ar conferi un caracter legendar biografiei autorului, ca o *Legendă de Aur* a Noii Medicini Spaniole. Dar , deocamdată, trebuie să renunțăm la astfel de speculații, deoarece nu există dovezi concrete care să le susțină. Mai mult, din păcate, a doua (cea a lui Peña) mi se pare mult mai puțin probabilă datorită simplității de care Farfán demonstrează ca poet în sonetul pe care îl dedică viceregelui Luis Velasco, inclus în această ediție la începutul tratatului.[275] Sunt convins că aceeași mediocritate l-ar împiedica să creeze un joc literar sardonic și goliardic precum *Mofarandelul din Oracolele lui Apollo.*

Astfel, în cadrul verificării și confirmării documentare, disputa privind originea doctorului nostru s-a încheiat odată cu revizuirea atentă a tratatului său din 1579, în care acesta afirmă:

> Alimentele acestui pământ, care sunt excesiv de umede *și* în concordanță cu compoziția solului din care cresc, *și* deși nu toate sunt la fel de umede, cel puțin toate au această calitate, și din acest motiv sunt slabe *și* au o valoare nutritivă redusă. Nu sunt ca cele din fericitul nostru pământ al Spaniei: care sunt solide și bine hrănite, ceea ce este evident, deoarece acolo oamenii trăiesc vieți mai sănătoase și mai lungi și (adevărat) mulți trăiesc fără să bea vin, în ciuda faptului că au atât de mult și este atât de ieftin, în timp ce aici majoritatea nu se pot descurca fără el. Căci i-am văzut, care abia au zece ani, plângându-se deja de probleme stomacale *(Scurt tratat de chirurgie,* ff. 223b-224a).
>
> Există un acord general că s-a născut la Sevilla în jurul anului 1532 [276]și

275 Versurile din *Mofarandel* sunt mult mai agile, demonstrând iscusința unui autor mult mai priceput la rimă decât doctorul nostru. Iată câteva exemple din poezia sa lascivă: „Din Indii va veni ceea ce îți dorești, / căci țăranul tău e deja îmbarcat acolo" (p. 86); „Știi mai multe decât Merlin, doamnă grațioasă; / dar cunoștințele tale sunt un lucru periculos" (p. 86); „E mai mult zgomot decât nuci, / căci sfaturile tale ies toate în drojdie" (p. 87); „Doctorii iubirii te-au dat de moarte, / nu vei putea niciodată să te bucuri de trecut" (p. 91).

276 Până la sfârșitul anilor 1990, naționalitatea doctorului nostru era deja stabilită. Cu toate acestea, Galeote *(op. cit.,* pp. 119-120) nota încă: „Cei care au studiat biografia lui Fray Agustín Farfán nu au căzut de acord asupra locului și datei nașterii sale. Mulți au susținut că s-a născut în Mexic. În prezent, după consultarea lucrării sale „ *Scurt tratat de anatomie* " (1579), nu există nicio îndoială cu privire la originea sa spaniolă." Printre cei care au fost confuzi, se remarcă Irving A. Leonard, care îl consideră un „autor mexican" (*op. cit.,* p. 162), cu siguranță pentru că își bazează opinia pe Icazbalceta, care, la rândul său, o bazează pe Beristáin.

nimeni nu se îndoiește că a murit în Noua Spanie în 1604. [277]Numele său secular era Pedro García Farfán (sau de Farfán); deși la Universitatea Regală din Mexic, la sfârșitul anilor 1560, era cunoscut pur și simplu sub numele de García Farfán - cel puțin așa apare în acta sa de obținere a doctoratului, care va fi transcrisă mai jos. Înainte de a-și obține doctoratul, a studiat Medicina la Universitatea din Alcalá de Henares, așa cum autorul însuși afirmă în *Scurt tratat de chirurgie* din 1579:

> Și dacă ambii nervi sunt tăiați, vocea se pierde complet, așa cum am văzut la Alcalá de Henares, făcând un experiment, tăind acești nervi la niște câini care (deși i-am bătut cu bețe), nu au scâncit și nu au lătrat (f. 162a-162b).

A studiat și la Universitatea din Sevilla, absolvind cu licență în 1552. Această dată derivă din următoarea ecuație: scăzând cei douăzeci și șapte de ani pe care Farfán îi susține din anul 1579, data publicării primei sale lucrări. [278]Sevilla, de altfel, este amintită cu tenacitatea unui adult care evocă copilăria sa: „L-am văzut de multe ori în Sevilla și l-am ținut în mâini [rădăcina chineză] și îmi amintesc ce spun (deși eram mic) ca și cum ar fi acum” *(Scurt tratat de medicină,* f. 206b).

De asemenea, își amintește viu de unele dintre afecțiunile care apar doar pe drumurile spaniole. Această amintire sugerează că și-a practicat profesia în Spania, diagnosticând un exces de umori reci și uscate - printre altele - înainte de a se îmbarca în călătoria sa transatlantică.

> Cauza acestei afecțiuni este cel mai adesea o abundență de umori reci *și uscate; iar* alteori este cauzată de o răceală puternică care i-a lovit, cum ar fi pe cei care trec prin Segovia spre Valladolid *și* prin portul numit Fuenfría *(Scurt tratat de medicină,* f. 167b).

Astfel, după ce și-a practicat profesia în Spania și, cel mai probabil, în

277 Acest fapt poate fi verificat din permisiunea viceregelui Luis Velasco pentru ediția din 1610. Cu toate acestea, Hernández Morejón, care cu siguranță nu a consultat această ediție, nu a făcut-o decât după moartea sa, survenită în 1611 *(apud* Galeote, *op. cit.,* p. 121).

278 „După ce am început să mărturisesc știința medicinei și chirurgiei, studiind în ele și lucrând cât mai mult posibil și experimentând multe lucruri în ele, m-am hotărât, cu favoarea lui Dumnezeu, în care mă încred, să extrag cu cât mai scurt posibil cei mai buni dintre autori, atât greci, cât și bărbieri, precum și dintre moderni, ce au lăsat ei mai bun în scrierile lor despre chirurgie, reducând-o la o metodă și un mod de vindecare clar și inteligibil” (*Scurt tratat de chirurgie* , f. 4a-4b).

orașul natal, [279]s-a mutat cu familia în Noua Spanie în 1557. [280]A solicitat revalidarea titlului universitar între 1558 și 1564, iar pe 20 iunie 1567 a solicitat procesul de absolvire ca Doctor în Medicină al Universității Regale din Mexic.

Procesul de doctorat medical al lui García Farfán[281]

Profesor, Dr. Sanco Sánchez de Muñón.
Secretar, Bachelor Hortiz, 20 iunie.

Cei mai magnifici domni:

Eu, Farfán, medic și rezident al acestui oraș, declar că sunt absolvent al acestei universități și intenționez acum să obțin un doctorat în medicină. Prin urmare, mă prezint în fața dumneavoastră și sunt gata să-l primesc și să îndeplinesc actul obișnuit oricând îmi veți porunci.

Rog ca Excelențele Voastre să mă găsească prezentat în scopul menționat și să se ia măsurile necesare.

Domnul Farfán[282]

279 Pentru a verifica acest lucru, Martínez Hernández *(op. cit.,* p. 251) citează declarația făcută de doctorul Pedro Maldonado în 1567, în care declară că, cu cincisprezece ani mai devreme, absolvise ca licență în medicină la Universitatea din Sevilla și că fratele Agustín Farfán era prezent.

280 Martínez Hernández *(loc. cit.)* oferă datele din Arhiva Generală a Indiilor pentru a corobora acest an: Pasageri, L. 3, E. 3582. Îi datorăm cea mai precisă și detaliată recenzie biografică realizată până în prezent despre Dr. Farfán.

281 Arhiva Generală a Națiunii Mexicului (AGNM), *Instituții Coloniale, Universitate,* Volumul 284/34647/1, Dosarul 1, anul 1567.

282 Din acest punct, preiau transcrierea completă din Francisco Fernández del Castillo, *La facultad de medicina según el archivo de la Real y Pontificia Universidad de México,* Ciudad de México, Imprenta Universitaria, 1953, pp. 83-85.

A trecut pe lângă mine pe 3 iunie 1567.

Au avut condiția să meargă la învățător.

Și apoi, văzând această petiție, respectivul Învățător a spus că l-a acceptat pe respectivul licențiat Farfán, întrucât știa că este licențiat de la această universitate, și a ordonat și a poruncit ca bacșișurile să fie depuse în forma cuvenită.

13 iunie 1567

În Mexico City, în ziua de șaisprezece iunie a anului o mie cinci sute șaptezeci și șapte, Licenciado García Farfán, medic, s-a prezentat în fața foarte magnificului și foarte reverendului domn, Doctor Don Sancho Sánchez de Muñón, Maestru al Sfintei Biserici din acest Oraș, și în fața mea, notarului subsemnat, *și* a spus că, întrucât Excelența Sa fusese deja înștiințată *și* l-a prezentat așa cum apare pe foaia dinaintea acestei petiții pe care a prezentat-o în fața Excelenței Sale în timp ce se afla în claustrie, a cerut *și* a implorat Excelența Sa să-i desemneze o zi pentru a primi respectivul titlu de doctor în medicină și că este pregătit să depună toate donațiile și drepturile care, conform statutelor acestei universități, sunt cuvenite.

Care, de către menționatul Maestru-Școlar a spus, că au desemnat și a fost desemnat menționatului licențiat Farfán duminica următoare, pe data de douăzeci a lunii iulie curente, și ca acesta să primească menționatul titlu cu toată solemnitatea pe care o prevăd statutele, cu condiția ca, înainte de toate lucrurile, să depună bacșișurile, și a spus că au ordonat și mi-au ordonat mie, notarului subsemnat, să înștiințez toți doctorii tuturor facultăților și pe fiecare dintre ei, ca până sâmbătă, la ora două după-amiaza, să fie la casa doctoratului cu însemnele lor pentru procesiune, iar duminică, la ora opt dimineața, să-l însoțească la locul unde urmează să i se acorde menționatul titlu, așa cum ordon și semnez.

Înaintea mea: Burlac Hortiz

Și după cele spuse mai sus, în conformitate cu ceea ce a fost ordonat de către menționatul Maestru-Școală, atunci vineri, în ziua de optsprezece a lunii iulie, eu, subsemnatul notar, pe de o parte; și bedelul acestei Universități, pe de altă parte, am invitat și am înștiințat toți doctorii din toate facultățile, astfel încât să fie la casa candidatului la doctorat sâmbătă la ora trei după-amiaza *și* duminică la ora opt pentru a-l însoți la Biserica Principală, așa cum au făcut prin obicei și practică, pentru a fi prezenți când îi va acorda diploma.

A pășit în fața mea: Burlac Hernando Ortiz

Într-o altă sâmbătă, la ora trei după-amiaza, toți doctorii acestei Universități s-au adunat cu însemnele lor și l-au însoțit pe respectivul doctorand la biserica principală a acestui oraș pentru a-i înmâna diploma, alături de multe alte persoane care i-au însoțit.

Paso ante mí: Hernando Ortiz

În orașul Mexic, din Noua Spanie, în Biserica Principală a orașului

menționat, în a douăzecea zi după luna iulie a anului o mie cinci sute șaizeci și șapte, fiind împreună în teatru, preaslăvitul Lord Don Gastón de Peralta *și* preaslăvitul Arhiepiscop Don Fray Alonso Montufar și cei mai magnifici judecători, și anume: Doctorul Seinos, Doctorul Villalobos *și* Doctorul Horozco *și* Doctorul Hoseguera *și* cei mai magnifici domni învățători *și* rectorul Don Sancho Sánchez Muñón și Licențiatul Portillo. Și următorii domni doctori și maeștri: Doctorul Céspedes, procuror al majestății sale; Doctorul Cisneros, Maestrul Fray Bartolomé de Ledesma; Doctorul Barbosa, Doctorul Bustamante, Doctorul Cervantes, Doctorul Pedro López, nașul candidatului la doctorat; Doctorul Torres, Doctorul de la Fuente; Doctorul del Toro; domni doctori, maeștri, l-au admis la gradul de doctor în medicină pe licențiatul don García Farfán, care, după ce a pus o întrebare pro-utraque parte, al cărei titlu era „ *Utrum necessaria ria sit sanginis missio in magno morbo consientibity* ”; *și având partea negativă, licențiatul Esteban de Portillo, rector , doctorul Francisco Cervantes de Salazar și doctorul de la Fuente* au argumentat împotriva lui .

După toate cele spuse, așa-zisul licențiat Farfán a rostit o rugăciune către doctor, iar apoi nașul l-a chemat, răspunzând cu o altă rugăciune în care i-a acordat însemnele menționate și l-a primit și i-a dat o carte de medicină, punând-o în mâinile sale *și* spunând: *recipe sume librum, clausura & el apertura, ut possislegere & interpretatis &*. Și toate acestea în limba pomană, ca să le poată înțelege toată lumea, și i-a pus un inel pe unul din degete, in *signum desposationis egregia medicina scientiā* și l-a încins cu o curea de catifea.

Y Apoi, nașul l-a rugat pe foarte magnificul domn Don Francisco de Velazco să-l încingă cu o sabie, pe care, după ce a încins-o pe el, i-a făcut aceeași rugăminte lui Don Luis Velazco, pentru ca acesta să-i dea un pinten, ceea ce fiind făcut, l-a sărutat pe obrazul drept și, după ce i-au fost date toate însemnele de doctor, nașul l-a dus în partea dreaptă, pentru a -l prezenta în fața Maestrului Școlii, astfel încât acesta să-i acorde respectivul titlu de doctor în medicină, iar respectivul candidat la doctorat s-a rugat respectivului Maestr al Școlii, cerându-i respectivul titlu în cadrul respectivei facultăți.

Y Apoi, Maestrul Școlii, luând o bonetă de catifea cu un ciucure de aur galben, i-a acordat respectivul grad, spunând: *Po testate Real & Pontificia, qua fungor yn hac parte concedo fibri gradem doctoratus in medicina & cuyus signum portiari capitis tua hune pileom acribi decorarten &* , și apoi l-a sărutat pe obraz în semn de pace.

Y Apoi, menționatul Doctor Farfán a făcut o rugăciune către menționatul Maestru al Școlii, mulțumindu-i pentru beneficiul primit de la respectiva diplomă, și la fel și către ceilalți Doctori; și apoi toți respectivii Doctori și Maeștri l-au îmbrățișat pe menționatul Doctor și apoi nașul l-a dus într-un loc ca semn de posesie, după Doctorul Toro, Doctor în respectiva facultate, *și* astfel a rămas în numărul Doctorilor *și* Maeștrilor acestei respective universități.

Toate acestea s-au întâmplat în fața mea: a burlacului Hernando Hortiz, a martorilor la toate cele menționate anterior, și a foarte magnificilor lorzi și

funcționari ai trezoreriei regale a Majestății Sale Don Fernando de Portugal și Ortuño de Ibarra.

A păşit în fața mea: Burlac Hernando Ortiz

Printre altele, acest document valoros evidențiază o personalitate nestudiată încă în acest studiu: naşul lui Farfán, Pedro López.

6.1. Dr. Pedro López

„Primul doctor absolvent al Universității Regale din Mexic." [283]Un doctor, în plus, ale cărui eforturi fizice, spirituale și financiare au fost dedicate consolidării și investițiilor într-un sistem de sănătate pentru cei mai nevoiași din Noua Spanie. [284]Leproșii, negrii, mestizii, mulatrii, copiii și femeile din aceste caste, bolnavii nou-veniți în Veracruz etc. – adică cele mai marginalizate și vulnerabile sectoare ale societății timpurii din Noua Spanie – au fost îngrijiți datorită carității creștine care a motivat construirea de spitale și crearea de confrații, impulsionată de eforturile acestui doctor, care nu a ezitat nici măcar să investească propriile resurse financiare considerabile pentru a le susține.[285] Nu trebuie trecut cu vederea, așadar, faptul că naşul lui Farfán a fost unul dintre medicii care au intrat în istoria medicinei din Noua Spanie ca un creștin laic profund dedicat celor mai vulnerabili membri ai societății din Noua Spanie. Poate inspirat de exemplul său - dar, fără îndoială, concentrat pe propriile circumstanțe și preocuparea pentru castele predominante (iberieni, creoli, bărbieri fără latină și indieni) - Farfán, ca figură religioasă, avea să compună o poetică medicală bazată pe concizie și pe aplicarea practică a artei medicale la toți cei care nu erau medici. În primul rând, ultimul său tratat (cel din 1592)

283 Acest lucru este consemnat de Francisco Fernández del Castillo *(Facultatea de Medicină conform arhivei Universității Regale și Pontificale din Mexic,* Mexico City, University Press, 1953, p. 87): „Cine a fost Dr. Pedro López? Înainte de a continua, este bine să relatăm despre calitățile bune pe care le avea spusul Dr. Pedro López, care nu sunt demne de uitat și nici ca faptele bune să fie șterse cu timpul. Doctorul nostru a fost primul care a primit gradul de doctor în medicină" (Uni. I (Cron.)-32/252 din AGN din Mexic).

284 Printre numeroasele sale realizări, datorită efortului și determinării sale, a redeschis Spitalul San Lázaro în 1568, o instituție dedicată îngrijirii pacienților cu lepră. Se pare că, deoarece a devenit cunoscut drept „medicul săracilor" și deținea ample resurse financiare care i-au permis să se dedice celor marginalizați, a devenit obiectul invidiei și a fost acuzat în fața Inchiziției de profanarea imaginilor religioase. Pentru o biografie completă a autorului, *vezi* Martínez Hernández, *op. cit.,* pp. 199-215.

285 Norocul obținut de pe urma succesului său ca negustor *(ibid.,* p. 211).

poate fi considerat mai apropiat de opera patronului său: oferind acces la remedii casnice pentru cei mai abandonați, el a căutat să atenueze teribilele ravagii ale unui conflict de culturi devastat de epidemii și boli devastatoare pe care un sistem de guvernare viceregal embrionar nu le putea aborda și care generau treptat tot mai mulți oameni destituiți. În plus, nu trebuie să trecem cu vederea faptul că, în jurul anilor 1580, ordinul augustinian a fost unul dintre primii care s-a „creolizat", [286]ceea ce ar explica principalele intenții ale tratatului din 1579: să ofere un comerț oamenilor albi fără cunoștințe de latină și să asigure sănătatea populației indigene, împărțită între ibericii care se aflau în Noua Spanie de decenii – populația „creolizată".

6.2. Călugărul augustinian

Continuând biografia sa, soția sa a murit în același an (1567) în care a absolvit cu un doctorat. Se poate presupune că durerea și doliul pierderii sale l-au determinat să solicite admiterea în ordinul augustinian, pe care l-a obținut în 1568. Martínez Hernández subliniază că acceptarea sa în Mănăstirea San Agustín l-a obligat să renunțe brusc la funcția acordată de consiliul orașului Mexico City ca inspector al medicilor, chirurgilor și farmaciștilor , fiind înlocuit, prin ordin al consiliului, de Dr. Pedro de la Torre. [287]Nu există niciun document care să confirme acest lucru (dincolo de prezența convingătoare a celor două tratate ale sale), dar diverși biografi reiterează faptul că a primit o dispensă papală permițându-i să continue să practice medicina până la moarte. Din acest moment, autorul nostru și-a abandonat numele secular, renunțând la unul dintre numele sale de familie, și a devenit cunoscut sub numele de Fray Agustín Farfán. Deoarece și-a dezvoltat moștenirea medicală în cadrul acestui ordin religios timp de treizeci și șase de ani, până în ziua morții sale, merită să ne oprim puțin pentru a o analiza.

Deși franciscanii și dominicanii au fost [288]separați de trei ani în eforturile lor de a realiza cucerirea spirituală a Noii Spanii, augustinienii au reușit să-și ia locul în această misiune, chiar dacă a existat o pauză de nouă ani între ei și

286 Rubial, „Fray Alonso de la Veracruz, augustinian. Individualitate și corporatism în Noua Spanie din secolul al XVI-lea", în Carolina Ponce (coord.), *Inovație și tradiție la Fray Alonso de la Veracruz,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic - Facultatea de Filosofie și Litere, 2007, p. 83

287 Martínez Hernández, *op. cit* ., p. 253.

288 Având în vedere eforturile individuale ale celor trei franciscani flamanzi, acesta vine cu doi înainte de cei doisprezece simbolici.

munca franciscanilor. Istoriografia augustiniană consemnează diferitele etape ale expansiunii și consolidării lor. În prima etapă, începând cu 1533, augustinienii s-au concentrat pe evanghelizarea Guerrero și a zonelor înconjurătoare; iar în a doua, a regiunii Huasteca din Veracruz, San Luis Potosí și, mai târziu, Michoacán. Cu alte cuvinte, au lucrat în zonele accidentate și îndepărtate ale capitalei viceregale, cunoscută sub numele de Tierra Caliente (Țara Fierbinte).[289] În jurul anului 1568, data la care Farfán a intrat în ordin și când provincia Preasfântului Nume al lui Isus din Noua Spanie a fost, de asemenea, separată de cea castiliană, s-ar deschide misiuni și în alte regiuni geografice, printre care Oaxaca, unde doctorul nostru avea să dezvolte o mare experiență, așa cum se va vedea imediat.

Dar mai întâi, merită menționat pe scurt că, printre altele, au fondat prestigioasele colegii Tiripetío din Michoacán și ceea ce este acum Biserica San Pablo el Viejo din Mexico City. Este important de subliniat faptul că un augustinian precum Farfán nu s-a dedicat exclusiv centrelor sale religioase, neglijându-și implicarea în alte instituții emergente ale societății Noii Spanii, cum ar fi Universitatea Regală din Mexic. Dimpotrivă, chiar și ca figură religioasă, Agustín Farfán participa intermitent la cursuri universitare (nu trebuie să uităm că în 1578 a aprobat publicarea cărții * *Suma y composición de cirugía* * , care vorbește despre legăturile sale cu medici și bărbieri importanți ai timpului său). [290]Un exemplu al autorității pe care părea să o

289 La care se referă toată istoriografia augustiniană din Noua Spanie, cazul lui Diego de Basalenque servește drept exemplu: „Tot ce este orientat spre nord dinspre munți este pământ rece, tot ce este orientat spre sud este pământ fierbinte, dar în acest Ținut Fierbinte, unele orașe se află pe versanții munților, în adâncul lor, care sunt numite orașele principale Nuncupétaro, Sirándaro, Pungarabato, Cusio, Cutzamala, Ajuchitlán, printre altele. Acestea sunt foarte calde și le lipsește apa, deoarece, deși au râuri mari, curg foarte încet, iar pământul este foarte deluros, munți mari fără copaci, plini de viermi și țânțari, pământ nelocuit pentru cei care nu s-au născut acolo și insuportabil pentru cei născuți acolo, ale căror cărări ne sperie și ne îngrozesc, care par a fi traversabile doar de păsări" (Diego de Basalenque, *Istoria Provinciei San Nicolás Tolentino,* Cartea I, Capitolul 1). III, p. 85).

290 În plus, este posibil să fi fost implicat și în unele probleme legale. În Arhiva Generală a Națiunii Mexicului *(Instituții Coloniale* / *Terenuri* / Volumul 2969 /18677/3 / Dosarul 3) există un document din 1586 care îl implică pe un anume Agustín Farfán: guvernatorul din Tlaxcala este rugat să ia măsurile necesare în procesul dintre Juan Beltrán, un tăbăcar, împotriva Eberarte, un preot, și Agustín Farfán cu privire la furtul a opt sute șaptezeci și doi de pesos de la un indigen deținut de Beltrán. Cu toate acestea, nu cred că este vorba despre doctorul nostru, care era deja călugăr augustinian în 1586. Acest Agustín Farfán a fost acuzat și închis, împreună cu menționatul Eberarte, preotul, pentru că l-ar fi înjunghiat pe indigen în munți pentru a fura banii care aparțineau tăbăcarului Beltrán.

exercite prin simpla prezență poate fi găsit în * Verdadera medicina, cirugía y astrología * de Juan de Barrios *, împărțită în trei cărți* . În această lucrare voluminoasă (tipărită de Fernando Balli în Mexic în 1607), aflăm despre o dispută teribilă pe care Barrios a avut-o cu călugărul augustinian cu privire la tratamentul primit de stimatul călugăr dominican, Cristóval de Ortega. Juan de Barrios, vorbind despre „cum să vindeci hemoroizii" în al zecelea tratat al cărții sale, spune:

> [...] așa cum am făcut eu [Juan de Barrios] pentru Părintele Maestru Fray Cristóbal de Ortega în Santo Domingo. După ce a primit extrema-ungere, *a* leșinat și nu *a* putut vorbi o vreme, a binevoit Dumnezeu ca sângerarea să se oprească, *iar* a doua zi s-a simțit mai bine. Și doctorul care trata acea casă, crezând că nu a făcut nimic, a agitat toată mănăstirea, spunând că Părintele Maestru era foarte bolnav *și* că avea nevoie să mănânce. Și la ora unsprezece au trimis după mine și, după ce i-au luat pulsul, am confirmat ceea ce spusese Părintele Solórzano, care era stareț la acea vreme, în acea dimineață. El a spus, așa cum se spusese, că ar trebui să existe o întâlnire. Am răspuns că bolnavul era mai bine și că era posibil să mă fi înșelat în legătură cu întâlnirea și, când au fost întrebați cu cine doreau să mă întâlnesc, l-au numit pe Doctorul Urrieta y Contreras, doctorul care venise în acea dimineață să discrediteze ceea ce spusesem *și* să-l trimită pe bietul Părinte Maestru la mormânt. A încercat să-i cheme la întâlnire pe doctorul Plasencia, Farfán *și Parra, așa că atunci când am ajuns, ei erau deja acolo. Au fost niște discuții, așa că părintele Baçan a insistat să nu plec și m-au pus într-o celulă vizavi și m-au rugat să aștept consultația. Am așteptat și s-a decretat* ca Părintele Maestru să fie sângerat *și* purjat *și* să nu mănânce nici cină, nici să doarmă... au venit la mine cu aceste prostii. Le-am răspuns că nu trebuie să fie sângerat, nici purjat *și* că trebuie să mănânce un pui la cină *și* să doarmă cât dorește, chiar dacă întreaga mănăstire știa că Părintele Maestru pierduse un sfert din sânge și, fiind un om care avea gută, fața lui era palidă *și* suferea de răceli grave. Văzând ce spuneam, le-au spus din nou medicilor foarte serioși că călugărul maestru era un călugăr foarte stimat și că ar trebui să ia în considerare cu atenție ce se decide, deoarece exista un medic care avea o opinie contrară. Și aceasta era deja în afara celulei bolnavului. Bunul Farfán a spus: „Doctorul care spune asta nu a vorbit pe la spatele meu, nu i-a spus surdului, căci am auzit totul." Am ieșit, *l* -am apucat de un toiag pe care îl ținea *,* l-am sprijinit de perete *și* i-am spus: „Părinte, dacă n-aș fi călugăr, nu știu ce aș face. Aici *și* în întreaga lume, pot spune asta: Ce faptă josnică este să vrei să-l ucizi pe acest om religios!" S-a făcut atâta zarvă încât un alt Don Quijote ar fi putut fi pus în scenă. Bolnavul a auzit *și* a trimis vorbă că vrea să facă mai mult decât spusesem. S-a făcut *și* în noaptea aceea s-a simțit mai bine. Și într-o altă zi, deși s-ar putea să mă înșel, au fost chemați medici, inclusiv doctorul Urrieta *și* doctorul Contreras. S -au întâlnit și s-a hotărât ca preotul să mănânce *și* să doarmă *și să* nu se facă nimic altceva. Dumnezeu a

fost bucuros că s-a însănătoșit *și* a trăit doi sau trei ani după aceea.[291]

Deși nu a deținut niciodată un post de profesor, această dispută cu Juan de Barrios arată clar că era o figură prestigioasă în lumea medicală și academică. [292]Dovezi suplimentare arată cum Agustín Farfán, chiar și ca religios, era dedicat nu numai mănăstirii sale, ci și societății din secolul al XVI-lea: Martínez Hernández subliniază că, alături de Juan de la Fuente, la sfârșitul anului 1572, a lucrat la Spitalul de Jesús, „îngrijind iezuiții nou sosiți în Noua Spanie". [293]Mai mult , diversele călătorii ale augustinianului Farfán pot fi urmărite prin propriile sale scrieri. Din Mexico City, el își amintește că nu a văzut niciodată atât de mulți pacienți cu febră cuartană ca în orașul Oaxaca: „Nu am văzut mai mulți pacienți cu febră cuartană în Noua Spanie decât în orașul Antequera, în valea Oaxaca, iar în unele cazuri, durează trei sau patru ani. În acest Mexico City, sunt câțiva și nu durează mult" *(Scurt tratat de medicină,* f. 271b). [294]Se pare că regiunea Oaxaca[295] A avut un impact mare asupra doctorului nostru, care a avut ocazia să experimenteze cu niște cazuri care, cu adevărat, nu l-au lăsat indiferent. [296]În Veracruz, știe de niște iguane

291 Juan de Barrios, *Adevărata medicină, chirurgie și astrologie,* Mexico City, 1607, f. 182v.

292 Pe 20 mai 1578, a fost prezent, alături de alți colegi, la petiția pentru înființarea primei catedre de Medicină la Universitatea Regală din Mexic. Fernández del Castillo, *op. cit.,* pp. 93-94.

293 Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 253.

294 El se află, de asemenea, în Puebla și în Tlaxcala? (întrebarea este a mea) „îndeplinind obligațiile de prior și vizitator al Ordinului Sfântului Augustin, întorcându-se definitiv în 1589 *(Apud,* Martínez Hernández, *op. cit.,* p. 253).

295 Nu încetează niciodată să mă uimească faptul că, la mai bine de patru sute de ani după ce Farfán se afla în Oaxaca, această regiune a Mexicului a atras atenția și lui Oliver Sacks, unul dintre cei mai importanți neurologi, scriitori și popularizatori ai științei medicale din secolele XX și XXI. Pe baza experienței sale de acolo, el și-a publicat * *Jurnalul Oaxaca** în 2002 (există o traducere în spaniolă: * *Diario de Oaxaca*,* Barcelona, Anagrama, 2017). O carte frumoasă cu câteva dintre desenele autorului reprezentând diversele plante pe care le-a observat într-una dintre cele mai biodiverse și multiculturale regiuni din lume.

296 „Pentru răni vechi, și pentru dureri de cap și coșuri, și pentru ulcere vechi, dacă atunci când fierbeți această apă a cacaloxóchitlului adăugați patru uncii de carne și oase de la o pasăre numită huacin (chiar dacă este uscată și se hrănește doar cu șerpi și se găsește în zone fierbinți), este un remediu pe care l-am încercat de multe ori în orașul Antequera din Valea Oaxaca" *(Scurt tratat de medicină,* f. 144b); „Suchietele nu vor face atât de mult rău corpurilor flegmatice, iar în cele colerice va fi ca focul de gudron, așa cum am văzut în orașul Oaxaca la un anume Boquino. L-am avertizat de multe ori și l-am rugat să nu le ia, și nu m-a ascultat, până când nu a murit, cu ficatul prăjit cu ele. Îl consider un remediu dubios, pentru că amorțește și privează simțurile" (Scurt tratat *de medicină*

misterioase care posedă mult discutata piatră care amintește de o piatră de bezar.[297] Deși, în acest caz, este dificil de știut dacă a fost martor la aceasta în regiune sau dacă a primit această informație din surse secundare (sunt mai înclinat să cred cea de-a doua variantă). Aceasta demonstrează că experiența citată în poetica lui Farfan răspunde la trei surse: a) cea practicată de autor; b) cea compilată de literatura medicală din Noua Spanie care l-a precedat; c) cea auzită din surse secundare și recomandată de vindecătorii locali. [298]Și, bineînțeles, cu treisprezece ani înainte de aceste amintiri, în

, f. 194b).

297 „În amonte de Coatzacoalcos există niște iguane masculi numiți în mexicană quacuetzpalintechutli, ceea ce înseamnă principal sau stăpân printre ceilalți (*Scurt tratat de medicină* , f. 238a).

298 *Cf.* Pardo Tomás, „Și remediile vor fi", pp. 30-38.

Un scurt tratat de chirurgie din 1579 amintește de câteva cazuri neobișnuite din Mexico City:

> Am vindecat în acest oraș din Mexico City un om căruia o sabie i-a trecut printr-o parte în alta prin mijlocul ficatului *și ,* deși a avut o scurgere de sânge timp de unsprezece zile, a binevoit Dumnezeu să trăiască (f. 175a).

Această dorință de a surprinde în scurtele sale tratate experiența medicală acumulată în diverse colțuri ale Noii Spanii a apărut sub auspiciile unui ordin religios care era mândru să-și urmărească originea până la realizările intelectuale, catehetice și propagandistice ale Sfântului Augustin de Hipona însuși. Acest ordin l-a stimulat să întreprindă această inițiativă, după cum confirmă permisiunile legale acordate pentru tratatele sale. Acest interes se reflectă în istoriografia augustiniană a Noii Spanii, cu sinceritatea hagiografică a sfinților predicatori. Predicatorul - unul dintre modelele de eroism din literatura hagiografică - trebuie să-și demonstreze serviciul religios ascetic prin acțiuni emblematice și titanice. Aceasta nu este ca eroismul martirului și bucuria sa armonioasă (al cărui cel mai bun exemplu este Sfântul Laurențiu) în timpul botezului său cu sânge, întotdeauna într-un cadru narativ care prezintă două laturi: creștini persecutați și călăi păgâni care se închină diavolului. Nimic nu ar putea fi mai departe de un martir decât un predicator. Așadar, când Esteban García ne spune că

> În satele mici și moșiile rurale, care în Spania se numesc heredidades și cortijos, departe de orașele mai mari, medicul obișnuit este Dr. Farfán, chiar și după moartea sa. Cu greu există un spaniol care trăiește în zone îndepărtate și care să nu aibă cartea Părintelui Farfán pentru bolile sale. Văzând că în locuri departe de orașele mari este imposibil să găsești un doctor sau un leac pentru bolnavi, deoarece medicii locuiesc în orașe populate și sunt populați de spanioli, a decis să scrie această carte mișcat doar de dragoste și caritate pentru vecinii săi, și a ieșit atât de bine încât s-au făcut trei tipăriri, iar astăzi abia se mai găsește din cauza unui preț exorbitant, Biserica fiind acuzată că nu a tipărit mai multe exemplare, așa cum le dorește întregul regat, deoarece prin simpla aplicare a remediilor învățate în respectiva carte, oamenii care nu știu decât să citească fac vindecări ca și cum ar fi Hipocrate sau Galen. Pe scurt, este o lucrare cu adevărat în slujba lui Dumnezeu și un ajutor pentru aproapele. [36]

36. García, *op cit.,* p. 26.

El subliniază, asemenea unui hagiograf, că opera creștin lăudabilă – demnă de o *Legendă Aurie augustiniană* căreia ar trebui să-i aparțină cvasi-„Sfântul" Farfán, conform autorului – trebuie să se bazeze pe crearea unei moșteniri scrise care să își propună, în sine, să reformeze structura socială care i-a dat naștere. Hagiograful vrea să facă opera predicatorului – textele sale – să pară o catedrală, un spațiu sacru plin de spiritualitate capabil să mântuiască chiar și cel mai recalcitrant păcătos sau să transforme mentalitatea unei întregi generații. Esteban García, atunci când se referă în mod specific la doctorul nostru, vrea să ne facă să credem că, deși opera sa nu are înălțimile celui mai mare predicator al ordinului, Sfântul Augustin însuși [299]și *Cetatea lui Dumnezeu* sau *Confesiunile sale* – catedrale magnifice la care poate merge orice păcătos, conform crezului creștin, și care i-au umplut pe membrii ordinului de mândrie – ceea ce avem cu opera lui Agustín Farfán este metafora unui spital minunat în care „oameni care știu doar să citească fac leacuri ca și cum ar fi Hipocrate sau Galen".

6.3. FRATELE ALONSO DE LA VERACRUZ ȘI FRAILE AGUSTÍN FARFÁN

O aură biografico-hagiografică înalță realitatea în care a apărut poetica lui Farfan, gravitând spre concizie și practicitate: teribila epidemie din 1576, care a dus la o adevărată tulburare demografică în societatea Noii Spanii; eforturile misionare ale augustinienilor care, din 1564, nu se aflau în întregime în Noua Spanie, ci în Filipine; creșterea mănăstirilor în orașele mari (Valladolid, Mexico City), în detrimentul celor mici și al populațiilor indiene, care au fost practic abandonate, cu patru călugări în momentul lor cel mai propice. [300]În acest context, se poate presupune că, dacă ordinul augustinian însuși l-a ridicat

299 Întâmplător, o versiune castiliană din secolul al XV-lea a *operei „Legenda aurea" de Iacobus de Voragine* consemnează unele dintre cele mai interesante miracole medicale din calendarul creștin din viața Sfântului Augustin de Hipona. Acestea două servesc drept exemple: „Un morar avea o mare devoțiune față de Sfântul Augustin și avea o boală numită flegmă în tibia piciorului. Și l-a chemat cu evlavie pe Sfântul Augustin , rugându-l să-l ajute cu acea boală. Sfântul Augustin i-a apărut într-o viziune și i-a atins tibia cu mâna, iar el a primit vindecare completă. Și când s-a trezit, s-a găsit vindecat și a mulțumit lui Dumnezeu și Sfântului Augustin." „Un copil avea o piatră, iar medicii au sfătuit-o pe mama sa să o taie. Și ea, temându-se că va muri din cauza aceasta, l-a implorat cu stăruință pe Sfântul Augustin să-și ajute fiul. Și rugăciunea fiind făcută, copilul a eliminat piatra cu urina sa și s-a vindecat imediat" (Anonim, *Flos sancto rum con sus ethimologías,* ff. 188a-188b).

300 Rubial, *Mănăstirea Augustiniană și Societatea Noii Spanii (1533-1630), Mexico* City , Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1989, pp. 142-169.

pe Farfán din rândul rândurilor sale de călugări, a fost pentru că a văzut în el potențialul unui predicator al corpului biologic și, în cele din urmă, al purtătorului de cuvânt al spovedaniei și al poeticii artei de a muri bine - adică, omologul ideal al celei mai importante voci augustiniene din Noua Spanie la acea vreme: viața și opera călugărului Alonso de la Veracruz. Cu siguranță, De la Veracruz a fost predicatorul perfect al sufletelor pentru orice hagiograf, cel care se potrivește celor mai ilustre narațiuni providențialiste în căutarea lor de hiperbolă. Într-adevăr, a fondat mănăstiri pentru a răspândi crezul creștin; „din douăzeci și nouă de fundații, șaptesprezece se aflau în jurul regiunii Chichimec", [301]ceea ce demonstrează dorința sa de a îndeplini misiunea în cele mai accidentate și sălbatice zone ale Noii Spanii. A scris lucrări importante destinate studenților de licență în arte de la Universitatea Regală din Mexic, tratate de logică, [302]lucrări științifice bazate pe Aristotel [303]și chiar un tratat care a încercat să influențeze unul dintre sfintele sacramente, căsătoria. [304]A fost, de asemenea, într-o măsură mai mică, misionar. [305]Acestea sunt aspectele pe care istoriografia augustiniană le evidențiază despre călugărul Alonso de la Veracruz: teolog, învățător, prelat și misionar.[306]

---

301 Rubial, „Fray Alonso de la Veracruz, agustino.", p. 83. Farfán cunoștea armele caracteristice chichimecașilor, așa cum arată în tratatul său din 1579: „Există o mare controversă și o mare întrebare printre autori, dacă săgețile și orice alt instrument ar trebui scoase din corp sau nu. Cei mai mulți afirmă și spun că, dacă pot fi scoase cu ușurință, ar trebui scoase, deoarece majoritatea săgeților sau a aruncătorilor au vârfuri de fier, și chiar și cele ale chichimecașilor au vârfuri de silex, iar dacă nu se întâmplă cu mare rău pacientului, nu le pot scoate" (Farfán, *Tratado breve de ciru gía,* f. 124a).

302 *Recognitio summalorum,* din 1554, și *Dialectica resolutio,* din același an.

303 *Speculația fizică,* din 1557. Existe traducción al español: *Del cielo,* ed. Mauricio Beuchot *et al.,* Ciudad de México, Universidad Nacional Autónoma de México, 2012.

304 *Speculum coniugiorum,* din 1557, retipărit în 1571.

305 Diego de Basalenque a exprimat-o astfel când se afla în Tiripetío: „Ministrul nostru, așezat pe scaun, îi învăța nu numai pe cei prezenți, ci și pe cei absenți. Îl consideram ca un Platon pe scaunul său din Atena, care nu numai că predă în Atena, ci luminează întreaga lume și este consultat de întreaga lume cu privire la dificultățile sale; sau mai degrabă, îl consideram ca un Solomon, așezat pe tronul său, învățând pe toată lumea, dezbătând toate lucrurile naturale, de la cedru până la isopul care crește pe pereți, dezvăluind naturalul—" „Lucrurile lumii; la care oamenii veneau să le asculte și să le consulte din toate locurile și orașele lumii. Așa era Părintele nostru Maestru în scaunul său, disputând și învățând, când despre lucruri naturale și filozofie, despre *cer,* despre *meteorologie,* despre care era înțelept; când despre lucrurile cerești ale teologiei, în care era un soare; astfel veneau din Mexic, din Puebla , din toate locurile, să-l consulte cu privire la dificultățile bulelor, ale privilegiilor, ale căsătoriilor, ale afacerilor și contractelor, care erau dificultățile pământului. Binecuvântată este o astfel de mănăstire, căci având un astfel de maestru în ea, este cunoscută în întreaga lume, este onorată și respectată" *(Istoria Provinciei Sfântului Nicolae din Tolentino,* Capitolul V, p. 105).

Acestea sunt cele patru trăsături pe care corporatismul religios augustinian era interesat să le exploateze pentru legenda sa. În mod similar, dar din cealaltă parte a monedei, corporatismul augustinian era interesat de profesionistul artelor medicale: avea deja un procurator al sufletelor care întruchipa patru noi virtuți ale figurii religioase perfecte din Noua Spanie, care avea nevoie de mai mult decât tărie, prudență, dreptate și cumpătare pentru a-și vedea misiunea americană consolidată. Cu Farfán, figura religioasă perfectă, un doctor făurit în Noua Spanie, creolizat, preocupat de corp și de nevoile sale pământești, avea să fie integrat în această concepție istoriografică. Noua istoriografie/hagiografie augustiniană spaniolă a câștigat prin această adăugare în încercarea sa de a-și inventa propria *Legendă de Aur,* completând cu acești doi eroi eterna dihotomie creștină: Farfán, medicul și arta sa pentru corp; de la Veracruz, teologul și arta sa pentru suflet.

Cu aceste două figuri, istoriografia augustiniană a căutat să compenseze o realitate istorică de circumstanțe dificile și complexe . Corporatismul religios a beneficiat de munca intelectuală, experiența, dăruirea și serviciul acestor doi bărbați, ale căror legende au reafirmat mândria călugărilor de a continua în America misiunea fondatorului ordinului, Sfântul Augustin de Hipona.

6.4. Celebrări funerare și iconografie

După treizeci și șase de ani de serviciu alături de augustinieni, Agustín Farfán a murit în 1604. Moartea sa nu a trecut neobservată. Totul despre el...

44. Rubial, „Fray Alonso de la Veracruz, agustino”, p. 94.

Dimpotrivă, va fi acoperită de recunoaștere, ceea ce îi va determina pe colegii săi de la universitate să se întrunească pentru a participa la „ceremoniile cu ocazia morții Dr. Agustín Farfán, autorul Scurtului *tratat de medicină”:* [45]

> Proces întocmit la onorurile funerare ale doctorului călugăr Agustín Farfán din Ordinul Sfântului Augustin, la cincisprezece februarie a anului o mie șase sute patru.
>
> Rector: José Fernández Salvador. Secretar al Universității Regale din Mexic: Cristóbal Plaza.
>
> Juan Rodríguez de Ojeda, preot al Universității Regale din acest oraș din Mexico City, îi veți convoca și chema pe doctorii, maeștrii și consilierii respectivei universități, astfel încât în prima duminică, care va veni la cincisprezece zile ale lunii februarie, la ora două după-amiaza, și în lunile următoare, șaisprezece ale lunii, la ora nouă dimineața, să se poată aduna în mănăstirea San Agustín, pentru onorurile pe care respectiva universitate le acordă doctorului Fray Agustín Farfán, *și* veți sfătui ca nimeni să nu lipsească sub pedeapsa *depunerii unui jurământ* și a plății a șase pesos de aur comun, care vor fi deduși irevocabil din primul bacșiș pe care îl vor primi, și, de asemenea, îi veți sfătui pe doctorii Pedro Muñoz de Espinosa și Luis de Herrera să se îmbrace pentru funcția de diacon și subdiacon la liturghia pe care o va spune licențiatul Juan de Salcedo, sub pedeapsa primului bacșiș pe care îl vor primi din orice motiv. care se aplică trezoreriei universității și, de asemenea, un împrumut va fi plasat în fondurile generale ale respectivei universități *și* ale Societății lui Isus, astfel încât toți să poată participa la respectivele onoruri. Datat la unsprezece februarie anul o mie șase sute patru. Dr. Juan Francisco Salvador, Rector.
>
> Din ordinul rectorului, fr. Cristóbal de la Plaza.-Secretar.

Aceasta demonstrează importanța doctorului nostru în cadrul societății universitare din Noua Spanie și în sectorul sănătății. Fără îndoială, a fost o figură care a căutat să se angajeze în dezbateri cu principalii susținători ai artelor medicale din Noua Spanie. A fost compusă opera sa cu scopul de a obține recunoaștere din partea practicienilor acestei arte din Spania Veche? Nu există dovezi concrete în acest sens, dar se poate deduce că și-a conceput poetica, așa cum a făcut și chirurgul López de Hinojosos - așa cum am menționat deja - în beneficiul singurului continent pentru care

45. Tomado de la transcripción de Fernández del Castillo, *op. cit.,* pp. 103-104.

Coroana Spaniolă și viceregatele sale luptau cu adevărat la sfârșitul secolului al XVI-lea: cel al Bisericii Romano-Catolice împotriva principiilor Reformei Protestante.

În cele din urmă, avem o iconografie farfaniană. Avem două portrete ale călugărului Agustín Farfán, unul mai realizat, găsit în lucrarea din 1579, *un scurt tratat de chirurgie* , tipărit de Antonio Ricardo:

Un alt exemplu este pe coperta „ *Scurtul tratat de medicină”* din 1592 , unde apare alături de cărțile și manuscrisele sale, o lucrare a tipografiei lui Pedro Ocharte. Deși imaginea ar putea fi și reciclată - de tipul celor folosite de atelierele tipografice pentru a ilustra diferite cărți și contexte - și nu strict un portret al autorului, ci mai degrabă o sugestie a imaginii și operei sale:

În cele din urmă, ediția din 1610 are pe copertă un portret al Sfântului. Augustin din Hippo, tipărit de Gerónimo Balli:

Această ultimă gravură coincide cu propunerea noastră enunțată anterior; retipărirea din 1610 aparține în întregime ordinului care a primit-o pe autorul său, care era mort de șase ani până atunci.

7. SCURT *TRATAT DE MEDICINĂ* DIN 1592

referințe care dovedesc succesul publicării lucrării „ *Scurt tratat de medicină"* se datorează cronicarului augustinian Esteban García :

> A avut un succes atât de mare încât s-au făcut trei tipărituri *și* astăzi abia se mai găsește la un preț exorbitant, dându-se vina pe religie că nu a făcut mai multe tipărituri, lucru pe care întregul regat îl dorește.[307]

Dintre aceste trei tipăriri, critica istorică le plasează, respectiv , în următorii ani: 1592, 1604 și 1610. [308]Nu am găsit niciun indiciu care să mă conducă la penultima ediție. Lăsând la o parte posibilitatea erorii datorate entuziasmului vreunui istoric, declar că, până la găsirea dovezilor respectivei ediții, există doar două exemplare supraviețuitoare ale tipăriturilor arhaice ale *Tratado breve de medicina:* ediția din 1592 de Pedro Ocharte; și ediția din 1610 de Gerónimo Balli. Prima ediție facsimile de care știu este din 1944, la Madrid, publicată de Cultura Hispánica. Există două ediții facsimile moderne, una din anul

---

307 García, *op. cit.,* p. 26.

308 Icazbalceta (*op. cit* ., p. 236) notează că a fost retipărită în jurul acelor date. Totuși , el afirmă: „Beristáin citează o altă ediție din 1604 pe care nu am văzut-o" (p. 407). Manuel Galeote (*op. cit* ., pp. 121-122) afirmă într-o notă de subsol că aceste date sunt date de José María Piñero *et al.,* în *Los impresos científicas españoles de los siglos XV y XVI . Inventario, bibliometría y thesaurus,* Valencia, Universidad de Valencia-Cátedra de Historia de la Medicina, vol. II și III, 1984. Nu găsesc aceste informații, dar găsesc o inconsecvență: la p. La punctul 36 din cartea menționată anterior, se precizează că *Tratado breve de medicina y de todas las enfermedades* este din 1579 și că există o altă ediție din 1592; evident, în prima instanță, se referă la *Tratado breve de cirugía.* Martínez Hernández (*op. cit* ., p. 257) nu a găsit nici el acea ediție din 1604: „Trebuie menționat că s-a spus în mai multe rânduri că a existat o retipărire a acestei cărți în 1604, anul eșantionului autorului său. Cu toate acestea, până în prezent nu a fost găsit niciun exemplar al acestei presupuse ediții, așa că s-ar putea crede că trebuie să fi fost o oarecare confuzie."

2003 (Valladolid, Maxtor); și cea a site-ului web Forgotten Books, cu sediul la Londra, care a digitalizat ediția din 1610, care poate fi achiziționată și descărcată pentru a fi citită în format PDF.

*Tratado breve de medicina** este consemnată în bibliotecile Universității Texas Brown, Universității Johns Hopkins, Societății Hispanice din New York, Bibliotecii Wellcome din Londra, Bibliotecii Publice de Stat - Bibliotecii Provinciale din Cádiz, Bibliotecii Naționale a Spaniei, Universității Complutense din Madrid și Bibliotecii Naționale a Mexicului. Din păcate, nu pot stabili cu certitudine care dintre edițiile citate (1592, 1610 și 1944) se află în fiecare dintre aceste biblioteci. Cu toate acestea, există cu siguranță un exemplar tipărit al ediției din 1592 a lucrării **Tratado breve de medicina** în* Biblioteca Națională a Mexicului (o fotocopie a originalului); și există, de asemenea, un exemplar în Biblioteca Națională a Spaniei și în Biblioteca Wellcome din Londra. Biblioteca Virtuală a Andaluziei a digitalizat exemplarul din 1592 la următorul link: < http://www.bibliotecavirtual-deandalucia.es/catalogo/consulta/registro.cmd?id=7146 >.

7.1. Pedro Ocharte

Ediția din 1592 a fost supravegheată de francezul Pedro Ocharte, al treilea tipograf din Noua Spanie, care avea deja în evidență tipărirea primei cărți medicale din Noua Spanie, Opera *medicinalia* din 1570. Doi ani mai târziu, avea să fie judecat și închis de Sfântul Oficiu pentru deținerea de cărți interzise, printre care „una care spunea că trebuie să te rogi doar lui Dumnezeu și nu sfinților". [309]În această perioadă, luând în leasing materialele lui Ocharte, aflat în incapacitate, Antonio Ricardo a publicat încă două tratate medicale: *Suma y colección de cirugía. Con un arte para sangrar muy útil y provechosa,* de Alonso López de Hinojosos, în 1578; și *Tratado bre ve de cirugía y del conocimiento y cura de algunas enfermedades que en esta tierra más común solía haber* , de Fray Agustín Farfán, în 1579. Ricardo avea două tipografii, „una la Colegiul Sfântului Petru și Sfântului Pavel al Societății lui Isus și alta în propria casă".[310]

După eliberarea sa din închisoare, anii 1580 s-au dovedit roditori pentru

309 Alexandre AM Stols, *Pedro Ocharte, al treilea tipograf mexican,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1990, pp. 11-21.

310 *Loc. cit.*

tipograf, deși printre lucrările sale nu apar cărți de medicină. Abia la începutul deceniului următor a întreprins două proiecte memorabile: *Prima parte a Problemelor și Secretelor Minunate ale Indiilor* de Dr. Cisneros în 1591 și, un an mai târziu, *Scurt tratat de medicină* de Călugărul Agustín Farfán. Interesant este că soarta tipografului și ultimul tratat al lui Farfán sunt împletite, deoarece această tipărire a marcat sfârșitul celei mai importante opere a lui Pedro Ocharte. Până la moartea sa, în același an, a tipărit doar lucrări minore: decrete viceregale, scrisori notariale și rezumate.

7.2. Atribute și surse

După cum s-a menționat deja în acest studiu introductiv, *Scurt tratat de medicină din 1592* este o lucrare diferită de primul tratat din 1579, după cum autorul însuși clarifică: „Și deși aceasta este o a doua tipărire, nu urmez ordinea originală, ci scriu așa cum consider de cuviință" (f. 98b). Are într-adevăr o trăsătură comună pronunțată, dar minoră în comparație cu grosul lucrării: ultimele două cărți, a patra și a cincea: „Scurtă chirurgie" (f. 281a) și „Scurtă anatomie" (f. 323a), sunt extrase preluate la niveluri foarte diferite din cărțile a patra și, respectiv, una ale *Scurt tratat de chirurgie.* Dintre acestea, cea care este o copie aproape fidelă este ultima carte, a cincea, adică „ Scurtă anatomie", despre care voi discuta mai târziu. În ceea ce privește cartea a patra, Farfán însuși clarifică:

> În primul meu tratat, am discutat pe larg chirurgia, pentru ca cei care o practică să poată beneficia. În acest al doilea tratat, sunt mai concis și prezint o altă metodă de vindecare a rănilor, diferită de prima, după cum se va vedea. Nu este o invenție a mea, ci o revenire la utilizarea și practica a ceea ce au scris anticii, după ce au experimentat timp de mulți ani cu mult studiu și muncă proprie. Am experimentat această nouă metodă de vindecare a rănilor de multe ori și nu obosesc niciodată (cum se spune) să-i mulțumesc bunului nostru Dumnezeu, văzând cât de ușor și repede vindecă El rănile și rănile; și după ce am văzut și am experimentat ceea ce spun, am decis să-mi asum sarcina de a o pune aici, pentru ca toți să poată beneficia *și* să obțină un astfel de mare avantaj *(Scurt tratat de medicină,* ff. 281a-281b).

Și într-adevăr, diferența este prea mare pentru a lua în considerare o lectură paralelă a celor două lucrări. De fapt, ele conțin conținuturi complet diferite sub același subtitlu. În ediția pe care am pregătit-o, se poate citi secțiunea „Despre rănile feței. Capitolul cinci" (f. 297a), care se găsește în Cartea a patra.

Și deși *Scurt tratat de chirurgie* include subcapitolul „Al cincisprezecelea. Despre rănile feței" (f. 156a), nu există nimic comun între ele în afară de tema care inspiră dezvoltarea fiecărei secțiuni în tratatele lor respective.[311]

În concluzie, bazându-ne pe doar treizeci de folii, corespunzătoare celei de-a cincea și ultime cărți din cele trei sute cincizeci și trei care alcătuiesc tratatul lui Farfán din 1592, și datorită acestei porțiuni minime și a afirmațiilor greșit interpretate ale autorului, unii cercetători - deja menționați în acest studiu - au încercat să considere * *Tratado breve de medicina** ca o a doua ediție a lucrării din 1579. Nimic mai departe de adevăr. Într-adevăr, datorită influenței puternice a principiilor creștine prezente în lucrarea publicată aici, [312]printre alți factori deja menționați, propun să privim * *Tratado breve de medicina** pentru ceea ce este cu adevărat: o carte nouă construită din aproape aceleași surse literare ca primul tratat al autorului, cu un caracter incontestabil mai „științific" decât cel pe care îl discutăm aici ; un tratat nou - repet - în care experiența personală a Dr. Farfán formează coloana vertebrală a acestei ultime lucrări.

> Dacă ar numi medici învățați *și* experimentați la începutul bolii, *și* nu pe cei pe care (cu adevărat) îi numesc șarlatani, căci îi lasă pe cei pe care nu-i ucid mai răi decât atunci când au început să-i trateze. Și din moment ce acești șarlatani jură săracilor bolnavi că în cincisprezece zile îi vor elibera sănătoși, îi dau pe mâna măcelarilor. Ignoranții nu își dau seama că sănătatea bolnavilor (după voia lui Dumnezeu) depinde de cunoașterea constituției pacientului de către medic. Căci, conform acesteia, el trebuie să dea remediul , mijloacele *și* medicamentele cele mai potrivite pentru el *(Scurt tratat de medicină,* f. 82a-82b).

311 Mă refer aici doar la o mică parte din subcapitolul menționat anterior din *Scurt tratat de chirurgie* din 1579, ff. 156a-156b, pentru a putea fi comparată cu cea publicată aici: „Fața, pe care o numim tot ceea ce se află sub părul capului și barbă și este determinată la urechi (a căror mișcare este voluntară), este întotdeauna rănită și rănită cu răni de la un instrument ascuțit sau cu o sabie sau cu ceva greu, și indiferent dacă are un colț sau o suprafață plană, și din acest motiv suferă de obicei diverse discontinuități. Ceea ce va fi discutat aici în acest capitol sunt rănile sau tăieturile și vindecarea lor, care sunt fie simple, fie complexe, și cu sau fără pierdere de substanță, sau vin cu alte accidente grave."

312 „Toate lucrurile făcute pentru binele altora au ca scop și destinație slujirea lui Dumnezeu. Cu această intenție, am hotărât să pun aici tot ce ar putea fi de cel mai mare folos celor care sunt departe de orașele mari și de cei care au medici. Căci astfel de oameni suferă de multe boli și alte afecțiuni și, pentru că nu știu cum să le vindece, mor în fiecare zi" (*Scurt tratat de medicină* , f. 98b).

Note precum cea de mai sus apar ici și colo în cea mai mare parte a lucrării: în primele trei cărți, respectiv: „Despre medicină și toate bolile" (f. 1a); „Despre multele boli și indispoziții care apar la fiecare pas" (f. 82a); „Despre toate febrele și leacurile lor" (f. 238b). Tratatul provine oarecum din abordarea dezorganizată a lucrurilor așa cum îi apar autorului său, încă o caracteristică ce îl distinge de o simplă a doua ediție a tratatului din 1579, care era mult mai organizat și meticulos în citările textuale, surse și referințe la alți autori. Cu toate acestea, chiar și așa, și în fiecare dintre cărțile menționate anterior care constituie *Scurt tratat de medicină,* fără a stabili un model, procedura este mai mult sau mai puțin aceeași în fiecare caz: descrierea bolii, instrucțiuni pentru vindecarea sufletului pacientului, prognostic, proceduri medicale (purgări, sângerări etc.) și un repertoriu de remedii casnice în care elemente de natură amerindiană sunt adesea amestecate cu cele europene. Totuși, umbra care se aruncă, se mărește sau se micșorează, în fiecare dintre diferitele instrucțiuni pe care trebuie să le urmeze cel ce caută să vindece pe cei nevoiași, este una dintre tezele care pot fi extrase din corpusul lui Hipocratic: lăsați natura să acționeze de la sine și niciodată să nu mergeți împotriva ei. Iată un scurt exemplu: „Și oricine voiește aici să sângereze sau să facă alte remedii, va săvârși o greșeală gravă, pentru că ar merge împotriva a ceea ce face natura cu prudență și va împiedica lucrarea ei naturală, care este: să alunge umoarea dăunătoare și păgubitoare din trup" (f. 54a).

Deși autorul nu aderă la o schemă structurală rigidă, este de observat că până la Cartea a Doua, Capitolul Șase („Despre Melancolie"), există o anumită ordine și metodă, ceva mai apropiată de tratatul din 1579. Totuși, chiar la sfârșitul aceluiași Capitol Șase, fără nicio separare, începe să adauge remedii scurte care nu aparțin unui alt capitol. În alte cazuri, de exemplu, în ceea ce privește „purgările excesive din timpul lunilor" (f. 158b), autorul notează că, deși a scris deja un capitol separat pe această temă, adaugă mai multe remedii „pentru a putea fi ușor de preparat cu această ocazie". Această „ușurință" este extrem de subiectivă, deoarece remediile sunt de aceeași natură și categorie ca cele prezentate în capitolul dedicat acestei boli. În final, pentru a încheia această scurtă descriere a modului în care autorul își consemnează experiențele medicale: la f. 188b, începe să enumere anumite medicamente fără a include o descriere a bolii împotriva căreia acestea ar putea fi eficiente. Această abordare provine din faptul că multe dintre aceste metode sunt folosite pentru a trata bolile menționate anterior. Opera Dr. Farfán este atât de dezorganizată încât a creat chiar și o secțiune la mijlocul cărții sale, aproape la sfârșit, pentru a explica metodologia sa. Tocmai această secțiune, printre alte caracteristici și motive, îmi permite să selectez doar aspectele cele mai remarcabile și

reprezentative ale acestui tratat, așa cum justific în secțiunea următoare.

Autorii citați pe parcursul tratatului sunt greco-romanii Hipocrate [313]și Galen; [314]arabii Avicenna, [315]Haly Abbas („Aliabas") [316]și Al-Razi („Rasis"); [317]medicii medievali Guido Lanfranco („Lamfranco") [318]și Mondino de Luzzi

313 „Căci Hipocrate și Galen — autori importanți — spun" (221b); „Tenul său (conform lui Hipocrate) este rece și uscat" (f. 324a).

314 „Abundența de flegmă, care se adună și se generează în stomac după părerea lui Galen" (f. 3a); „Și cel care are o bună pricepere, îi este ușor să o recunoască după acest semn, așa cum Galen l-a recunoscut de multe ori în multe" (f. 104a); „Și să știți că (spunând adevărul) nu astfel sunt răcelile, cărora Galen le poruncește să nu sângereze" (f. 151b); „în ceea ce vine din umoarea flegmatică, Galen (pe care trebuie să-l urmăm) o poruncește" (f. 178b); „Sfatul și porunca sunt de la Galen" (f. 251a); „După cum afirmă Galen, aceasta este rece și uscată"; „Grăsimea și untura slujesc corpului în multe lucruri, după cum spune Galen" (f. 325a); „Flegma, după ce este vărsată prin tot corpul și stomacul, unde, după Galen, este și generată, este de natura apei" (f. 325a); „Capul, după Galen" (f. 325b); „Forma capului este rotundă, ca o sferă, deoarece această figură, după cum spune Galen, este cea mai puțin susceptibilă" (f. 326a); „și, după doctrina lui Galen, acest ventricul este fundamentul și centrul cugetării și memoriei" (f. 328b); „Acest lucru este în conformitate cu doctrina lui Galen și numai [spiritul animal] merge la ochi prin nervii optici, pentru a da vedere ochilor" (f. 329a). „Și astfel Galen însuși le face goale sau poroase" (f. 329a); „Și astfel Galen spune că accidentele cefei sunt ca cele ale creierului" (f. 331b); „Coloana vertebrală (după doctrina lui Galen) are patru părți" (f. 334b); „Conform doctrinei lui Galen, burta este luată în două moduri" (f. 339b); „Conform doctrinei lui Galen, burta se ia în două feluri" (f. 341b); „Și, conform opiniei lui Galen, ea poartă puțină umoare melancolică, pentru a provoca foamea și a da pofta de mâncare" (f. 343b); „Funcția sa este de a acoperi și încălzi stomacul și intestinele, așa cum afirmă Galen" (f. 344a); „Galen numără cinci sute douăzeci și opt" (f. 347a); „Conform lui Galen" (f. 349a).

315 „După cum afirmă Galen și Avicenna, este un instrument pentru a da sens" (f. 323b); „conform lui Avicenna, și are o ten rece și uscat" (f. 324a); „Capul, conform lui Galen și Avicenna" (f. 325b); „Și din acest motiv Avicenna spune că inima nu poate suferi o discontinuitate atâta timp cât trăiește animalul" (f. 337b); „și mușchii (conform lui Avicenna) cinci sute treizeci și unu" (f. 347a).

316 „Aceasta este chiar la capătul cotorului, cum spune Aliabas" (f. 347a).

317 „Conform opiniei lui Rasis, are doi ventriculi foarte mari" (f. 337b); „Rasis îl numește al treilea ventricul" (f. 338a); „Trei panicule se găsesc deasupra unei găuri, conform lui Rasis" (f. 338a); „Și șapte vene se nasc din el (conform lui Rasis)" (f. 341a); „Mușchii abdominali (conform lui Rasis) sunt opt" (f. 344b); „Rasis, pe baza autorității lui Galen, numără cinci sute douăzeci și opt" (f. 347a); „după cum spune Rasis, fără un alt [os] pe care îl numesc în arabă *alguatedi"* (f. 347a); „Mușchiul (conform lui Galen și Rasis)" (f. 349a); „Toți nervii (conform lui Rasis) sunt o sută zece" (f. 350b).

318 „Dar dacă nu sunt curate și sunt mari, nu se vindecă cu ceea ce am spus, decât dacă sunt spălate și vindecate (de două sau trei ori pe zi) cu faimoasa alifie pentru ochi a lui Lamfranco, și se face în felul acesta, pe care îl spun aici: se ia o jumătate de litru de vin alb bun; șase uncii de apă de trandafiri sau de plantain; dacă acestea lipsesc, atunci apă de orz; orpiment și alaun ars, și măcinat foarte bine, câte o drahmă din fiecare; cocleară

(„Mundino”);[319] Deși nu este citat direct – așa cum a fost în tratatul său din 1579 – este prezent și chirurgul Guy de Chauliac; [320]iar autorii mai moderni sunt Giovanni da Vigo („Joanes”), [321]Francisco Hernández, [322]Amato Lusitano [323]și, în cadrul acestei avangarde, se referă la al treilea vicerege al Noii Spanii, marchizul de Falces, care a adus pe aceste meleaguri o nouă modă de a găti această delicatesă.[324]

După cum se poate observa, marele autor citat în mod repetat de Farfán este Galen. În afară de referințele la acest autor din Cartea a cincea, majoritatea citatelor sale provin din texte care rezumă și/sau glosează *De Locis affectis,* o lucrare cu o lungă tradiție în cercurile universitare europene și neospaniole. Prin urmare, acesta este textul la care se referă Farfán și, așa cum se poate verifica în unele note de subsol din ediție, cred că am localizat pasajul citat de călugărul augustinian.

---

măcinată, jumătate de drahmă . Se fierb toate împreună în jar. Se spală rana cu o cârpă de trei ori pe zi și se pune cerb alb sau pulberi de dovleac de Castilia” (f. 320a).

319 „Originea sa (conform lui Mundino) este legată de paniculusul cărnos și este atașată de coloana vertebrală, lângă diafragmă” (f. 344a); „De aici se produc (așa cum spune Mundino) nervii inversori” (f. 352b). Există o traducere anonimă a *Tratatului de chirurgie* de Guido de Cauliaco, un chirurg medieval (Madrid, BN I196) din 1493 care îl citează și pe acest autor (RAE: Baza de date, CORDE).

320 Poate că motivele pentru care nu i se acordă credit se datorează faptului că, în adâncul sufletului, multe dintre remediile lui „Guido” nu-l conving pe Farfán, așa cum face cunoscut în *Scurt tratat de chirurgie din* 1579: „Pentru a vindeca aceste panerizos [tumori care se nasc la vârfurile degetelor, lângă unghii], Guido pune multe lucruri, care nu mă încântă și nici nu mă satisfac” (f. 107b).

321 „Jumătate de drahmă de pulberi de la Ioanes de Vigo” (f. 21b); „puneți această apă minerală de la Juanes de Vigo întinsă pe o pânză” (f. 288b); „După ce se face aceasta, aruncați peste ele pulberile de la Joanes de Vigo” (f. 320a).

322 „Printre multele plante medicinale pe care Dr. Francisco Hernández, medic șef, le-a găsit în această Nouă Spanie” (f. 205b); „Și ceea ce au spus ele, Dr. Francisco Hernández a spus-o și despre cocolmécatl” (f. 206b); „Și dacă Dr. Francisco Hernández nu a spus-o, a fost pentru că nu-și amintea când a scris despre ea sau pentru că i s-a părut că nu se poate găsi aici” (f. 207a).

323 „Autori serioși au scris despre această rădăcină chinezească, iar printre ei Amato Lusitano, un doctor demn de a nu fi subestimat” (f. 206b).

324 „Rețeta acestui remediu sau stomahic a fost adusă în Noua Spanie de către Marchizul de Falces și este (pentru cei care gătesc prost mâncarea) admirabilă și are un miros foarte bun. Luați spicanardi, floare de mușețel, câte o drahmă din fiecare; scoarță de lămâie, cardamom, mastic, două drahme din fiecare; labdanum, două uncii; pudră de mentă, trei drahme; suc de tămâie; apă de trandafiri și oțet de trandafiri, câte puțin din fiecare; ceară galbenă, o uncie. Amestecați totul și puneți puțin într-un vas nou la foc mic și faceți o pastă. Întindeți-o puțin sub formă de scut și puneți-o între două bucăți de pânză și coaseți-le împreună și, agățând-o de gât cu niște panglici albe, purtați-o pe stomac” (ff. 234b-235a).

Totuși, după cum se poate observa, majoritatea citatelor din Galen însuși și din autori arabi apar în a cincea și ultima carte. Acest lucru se datorează faptului că Farfán nu consultă de fapt acești autori individual. Dimpotrivă, el a copiat toate aceste referințe dintr-o carte specifică. De fapt, este posibil să urmărească și să copieze o traducere a voluminoasei lucrări * *Practica in arte chirurgica copiosa* * *a lui Giovanni da Vigo* , publicată la Roma în 1514 și care a avut un succes enorm în următoarele două secole (am obținut o ediție din Lyon din 1582). Sau, poate mai probabil, este posibil să fi tradus o ediție latină a * *Practicae* * , așa cum era cunoscută opera lui Vigo la acea vreme, care includea de obicei atât versiunile *copioase* , cât și *cele compendioase ale* * *arte chirurgicale* *. Într-adevăr, știm că la acea vreme fiecare copie era un act de creație, așa că noțiunea modernă de plagiat nu este relevantă. Farfán a copiat sau tradus acest pasaj înainte de a trimite primul său tratat tipografiei în 1579; adică, pentru timpul și circumstanțele augustinianului, este una dintre cele mai moderne surse ale sale, pe care cu siguranță intenționa să o facă
să devină cunoscut în Noua Spanie prin propria sa muncă medicală. Motivul pentru care a inclus probabil din nou această copie, acum rezumată, în *Scurt tratat de medicină* se datorează probabil acelorași motive pe care le explică și doctorul:

> Este bine să se prezinte aici o scurtă descriere a anatomiei, pentru ca oamenii să poată cunoaște *și* înțelege toate calitățile *,* complexiunile *și* funcțiile tuturor părților și membrelor sale. Și pentru ca ei să poată cunoaște, de asemenea, amplasarea și amplasarea fiecărui membru, pentru momentul în care îi aplică medicamente *(Scurt tratat de medicină,* f. 323 a).

Totuși, în ciuda avertismentului de la începutul acestei cărți, această parte finală a tratatului din 1592 pare nelalocul ei în comparație cu restul lucrării. Conținutul său se adresează unui profesionist , unui bărbier sau chirurg fără latină, adică potențialilor cititori ai literaturii vernaculare cărora le-a fost destinat tratatul din 1579. Chiar dacă autorul încearcă să rezume o mare parte din conținutul acestei a cincea și ultime părți - pe care o preia din primul său efort de a disemina opera lui Giovanni da Vigo în Noua Spanie, adică din tratatul său din 1579 - este totuși izbitor faptul că o secțiune de această natură apare în tratatul din 1592, o lucrare cu un accent mult mai religios în comparație cu lucrarea sa anterioară, mai „științifică", așa cum am discutat deja. Mai jos este un scurt extras pentru a diferenția modul în care *Scurt tratat de chirurgie* traduce, cu unele omisiuni, lucrarea lui Giovanni da Vigo cuvânt cu cuvânt și modul în care *Scurt tratat de medicină* este un rezumat al lucrării din 1579.

***PRACTICA,* GIOVANNI DA VIGO, LYON, 1582, ff. 21.22**	***SCURT TRATAT DE CHIRURGIE,* 1579, cartea I, ff. 14a-16b**	***SCURT TRATAT DE MEDICINĂ,* 1592, Cartea a V-a, ff. 337b-338a**
Și, în plus, Avicenna spune foarte bine că inima nu suferă o dizolvare a continuității în timpul vieții în ea. Mai mult, era situată în mijlocul pieptului, fiind cel mai important membru dintre toate și fiind plasat prințul în același loc: căci un rege este obișnuit să fie plasat în mijlocul poporului său: fără a se înclina în nicio parte, conform opiniei lui Galen. Cu toate acestea, Rasis, în cartea sa către Armansor despre anatomie sau figura inimii, spune că partea sa tortalită se înclină oarecum spre partea stângă. Și, prin urmare, se simte mai multă pulsație în partea stângă decât în cea dreaptă, din cauza originii arterei determinate pe partea stângă. Are deasupra, conform opiniei lui Rasis, două ventricule mari; unul, după cum veți vedea, este situat pe partea dreaptă, iar celălalt pe partea stângă. În mijlocul cărora se află o capsulă plasată puțin mai sus și acoperită cu pliuri nervoase, care, de același Rasis, este numită al treilea ventricul.	Și din acest motiv, Avicenna spune că inima nu suferă nicio discontinuitate de-a lungul vieții unei persoane. Locul ei potrivit este în piept, ca cel mai important membru al corpului, fapt afirmat de Galen. Vârful inimii este înclinat spre dreapta. Motivul pentru care este simțită pe partea stângă este pentru că acolo își are originea vena arterială, provocând acea pulsație și mișcare, și nu din cauza a ceea ce spun oamenii de rând ignoranți, adică inima este pe partea stângă. Potrivit lui Rassis, inima are două ventricule sau burți mari: unul pe partea dreaptă și celălalt pe partea stângă. Între ele (puțin deasupra) se află o cameră închisă de terminații nervoase. Și această cameră, potrivit lui Rassis, se numește al treilea ventricul sau burtă.	Și de aceea Avicenna spune că inima nu poate suferi o întrerupere a continuității atâta timp cât animalul trăiește. Locul și amplasarea ei este pieptul, după cum știe toată lumea. Vârful inimii coboară ușor spre partea stângă. Motivul pentru care se simte mai mult pe această parte decât pe dreapta este acela că vena arterială își are originea acolo și provoacă pulsația și mișcarea comună resimțite în ea. Inima, potrivit lui Rassis, are două ventricule foarte mari: unul pe partea dreaptă și celălalt pe partea stângă. În mijlocul celor două ventricule, în partea de sus, există un fel de cutie închisă cu pliuri de piele și nervi; Rassis o numește al treilea ventricul.

Posibila explicație pentru prezența acestei cărți de anatomie în *Scurt tratat de medicină din 1592* este probabil o încercare de a livra tipografiei o lucrare cât mai practică și concisă posibil, care, în niciun caz, nu putea lipsi de un segment foarte scurt dedicat aspectelor anatomice și, prin urmare, chirurgicale, în care Farfán însuși își demonstrează expertiza, așa cum intenționa prima sa lucrare. Într-adevăr, anatomia conferă corpului o dimensiune geometrică; datorită acesteia, răspândirea bolilor este înțeleasă. Numirea unei părți specifice, un mușchi, un organ, de exemplu, o izolează de alte zone în care afecțiunea care corodează organismul nu s-a răspândit încă. Astfel, chiar dacă aceasta însemna reducerea enormului efort „științific" al tratatului său din 1579 - o lucrare al cărei centru gravitațional se află tocmai pe anatomia și chirurgia copiate, adică create, din cartea lui Vigo , *Practica* - sacrificiul a meritat pentru a asigura crearea unei lucrări cu un cadru teoretic similar, dar o abordare

diferită. Cu alte cuvinte, o carte medicală mult mai accesibilă oamenilor de rând, punct. Fie cum ar fi, nu există nicio îndoială că, pe baza dovezilor unei ediții din 1610 (și a uneia ipotetice din 1604), este clar că cititorii Noii Spanii au fost mult mai convinși de această ultimă lucrare, oarecum dezorganizată din perspectivă academică, lipsită de atâta teorie descompusă prin retorică, gramatică și dialectică, dar bogată în experiența unui doctor care s-a cufundat în circumstanțele sale americane: gustând, citind și ascultând apa cacaloxóchitlului; carnea și oasele hoazinului; suchietele; tămâia etc., așa cum se poate observa în această ediție.

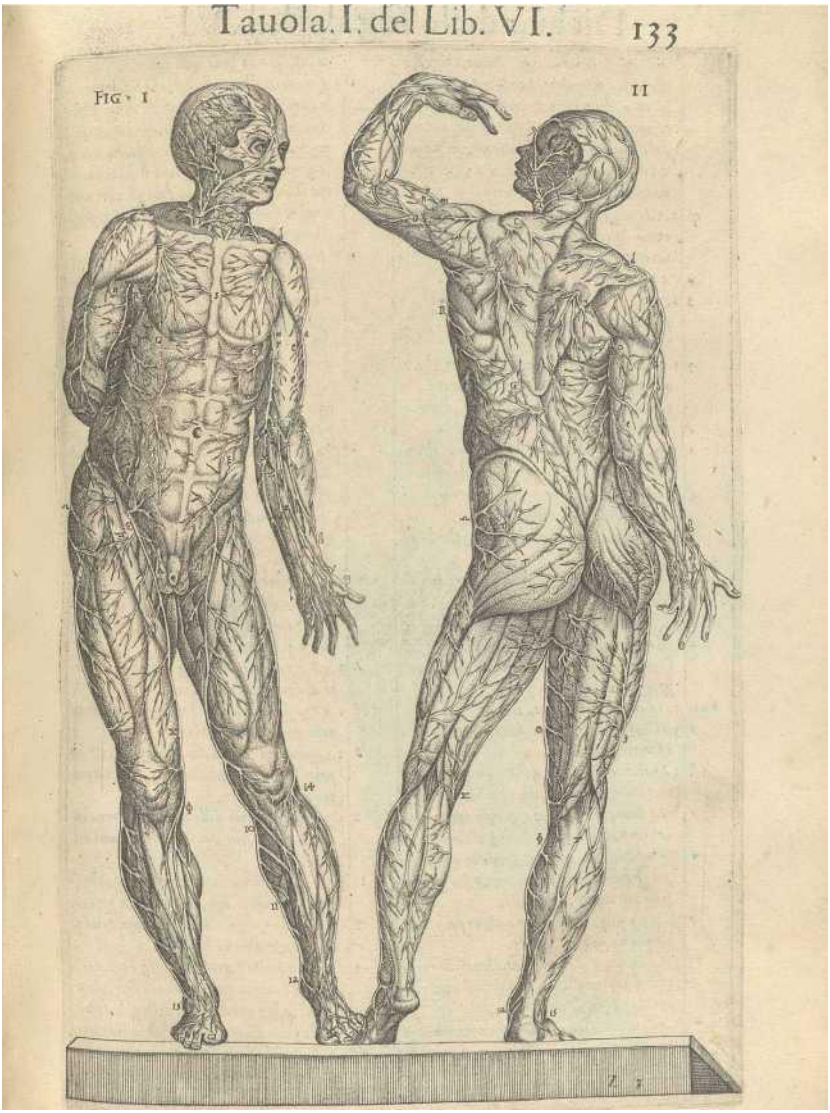

Ilustrație de Gaspar Becerra pentru *Anatomia del corpa humano* de Juan Valverde de Amusco, Roma: er Ant. Salamanca, et Antonio Lafrerj (1560).The US National Library of Medicine.

8. CRITERII PENTRU ACEASTĂ EDIȚIE

Aceasta nu este o ediție critică, ci una adnotată, a *Scurtului tratat de medicină* din 1592. *Chiar și așa, Scurtul tratat de chirurgie din 1579* și retipărirea sa din 1610 (care conține același material ca predecesorul său) au fost consultate pentru a clarifica orice îndoieli în câteva cazuri, așa cum se menționează în notele de subsol. Aceasta este o selecție textuală a celui mai bun material din *Scurtul tratat de medicină din 1592.* Este perfect fezabil să facem o selecție a celor mai bune materiale din acest tratat din secolul al XVI-lea fără a cădea în teribila eroare a arbitrarului, deoarece însuși autorul, fratele Agustín Farfán, încurajează o lectură selectivă a operei sale afirmând următoarele în subcapitolul „Pentru dureri de cap severe și de lungă durată” (f. 218b):

> Am spus de multe ori în acest tratat de medicină că pentru o anumită afecțiune *sau* boală, prescriu mai multe remedii în părți , nu pe toate deodată. Și se întâmplă ca cel care are nevoie să le încerce pe toate și să îl folosească pe cel care este cel mai benefic. Și astfel, căutați-le în tabel *și* le veți găsi.

Și tot în subcapitolul „Despre niște lucruri foarte necesare care trebuie notate în acest tratat (f. 236a)”:

> Vă rog să rețineți că atunci când pun laolaltă mai multe remedii pentru o anumită durere sau umflătură, folosiți-le mai întâi pe primele și continuați să le folosiți până la ultimul, deoarece le pun întotdeauna pe cele mai slabe primele și pe cele mai puternice la urmă.
>
> Rețineți (așa cum am mai spus) că pentru multe boli enumăr mai multe remedii în locuri diferite, deoarece le-am testat pe toate. Și, întrucât constituțiile oamenilor sunt diverse, aceștia trebuie vindecați cu diverse remedii. Fiecare persoană să le încerce și să continue cu cel care funcționează cel mai bine pentru ea.

Astfel, cu această permisiune indirectă și presupusă din partea autorului de a „folosi orice este cel mai convenabil”, criteriul de selecție a fost alegerea unui

O serie de concepții proeminente despre boală, vindecare, corpul uman și, bineînțeles, efectul paliativ al florei și faunei americane, studiate deja la acea vreme de figuri precum Francisco Bravo, Alonso López de Hinojosos, Francisco Hernández, Fray Bernardino de Sahagún, Juan de Cárdenas și însuși Fray Agustín Farfán, ca să menționăm doar câteva nume proeminente din domeniul secolului al XVI-lea. În acest sens, categoria textuală a minunatului, definită de Le Goff ca fiind ceea ce este produs de „forțe multiple", a avut o importanță semnificativă pentru selecția unui corpus.[325] Într-adevăr, în literatura medicală, cel puțin așa cum o prezintă Farfán în cartea sa, eficacitatea diferitelor sângerări, purgări sau poțiuni etc. (sau combinații ale acestora) pare a fi condiționată de ciclul naturii în sine, în care „forțe multiple" coexistă armonios. Astfel, pasajele selectate aparțin acestei estetici a minunatului; adică, evenimentul extraordinar este explicat prin propriile sale reguli, prin propria sa logică, care se învecinează cu alte poetici strâns legate de poetica medicală, cum ar fi miraculosul, caracteristic literaturii hagiografice; proza religioasă; sau poetica artelor de a muri bine, așa cum s-a menționat deja în acest studiu introductiv.

Dimpotrivă, în ceea ce privește selecția textuală efectuată, am eliminat multe pasaje repetitive, în principal elaborarea anumitor remedii identice care, fără discriminare, conform criteriilor autorului, funcționează atât pentru amețeli, cât și pentru migrene și probleme menstruale etc. De exemplu, unul dintre remediile preferate ale lui Farfán este următorul: „În primele opt zile să nu mănânci decât biscuiți și stafide, iar noaptea un bol de atole" (f. 92a); iar această purjare este extrem de recurentă: „Trei uncii de cañafístula dizolvate în apă de orz și adăugați două tomi de greutate de pulbere matlalíztică, sau de Mechoacán sau de rădăcină de Xalapa; și luați-o la patru dimineața" (f. 100a). În aceste cazuri, de obicei consemnez remediile sale preferate de câteva ori și apoi le omit, deoarece contextul utilizării lor (purjativ, laxativ, lubrifiant etc.) este clar. Când autorul consemnează două modalități diferite de tratare a aceleiași afecțiuni, eu le consemnez pe ambele, așa cum este cazul lucrării „Dureri de dinți și dureri de dinți", aflată pe paginile 161a și respectiv 193a. Același lucru este valabil și pentru „Pentru îndepărtarea petelor și a melasmei de pe față" (160b) și „Pentru pistrui de pe față și pentru melasma care crește acolo" (f. 193b); și așa mai departe. Folosesc un asterisc (*) pentru a indica împărțirea pasajelor textuale selectate din aceeași secțiune sau subcapitol și (***) pentru a închide fiecare dintre cele cinci cărți care alcătuiesc tratatul.

Unele secțiuni sunt într-adevăr înregistrate fără pauze. Acestea vor oferi o

325 Le Goff, *op. cit.,* p. 15.

idee despre conținutul celorlalte secțiuni editate, din care au fost preluate doar părțile cele mai importante. Astfel, există mai multe secțiuni textuale înregistrate exact așa cum apar în *Scurt tratat de medicină din 1592.* Acestea sunt următoarele: licența și aprobarea, dedicația lui Farfán către Don Luis de Velasco, sonetele lui Hernán González de Eslava și Farfán sunt complete; „Despre melancolie" (f. 107a); „Pentru a vindeca o răceală" (f. 150b); „Pentru cel care, fiind foarte slab și leșinat, nu poate mărturisi" (f. 152a); „A ridica omoplatul și osul femural" (f. 154b); „Pentru cei care se sătură, chiar dacă mănâncă și sosesc puțin" (f. 155b); „Pentru respirație urât mirositoare și nas" (f. 156a); „Pentru a preveni nașterea dificilă și a expulza un copil născut mort" (f. 159b); „Să îndepărtezi petele, pata de pe față și urmele de variolă" (f. 160a); „Ca să crească la loc părul căzut" (f. 160b); „Pentru dureri de dinți" (f. 161a); „Pentru cei slabi de stomac și de minte, care se ocupă cu probleme de litere și lucruri grele" (f. 163b); „Ca să-l poată detesta cel care bea vin" (f. 164); „Să oprești cancerul într-o rană, chiar dacă pare imposibil" (f. 167a); „Pentru cel care, fiind sănătos și robust, își pierde graiul" (167b); „Să vindeci febra la indieni" (f. 179b); „Pentru dureri crude de stomac" (f. 179b); „Să faci pe plac cuiva care și-a pierdut graiul" (f. 186b); „Să ucizi viermii la copii" (f. 192b); „Despre cauciuc și cum să-l faci bun" (f. 193b); „Despre unele efecte ale suchietelor" (f. 194a); „Pentru vindecarea furunculelor" (f. 196a); „Pentru vindecarea hemoroizilor care apar la femei în timpul nașterii" (f. 197b); „Pentru arderea hemoroizilor când nu se vindecă cu multe leacuri" (f. 198a); „Pentru înțepăturile de scorpion" (f. 203a); „Despre virtuțile toloazinului" (f. 203b); „Despre virtutea topozanului" (f. 204); „Pulberi pentru cei care nu pot dormi" (f. 204b); „Pentru dureri de stomac sau orice altele" (f. 205a); „Purgație sigură pentru femeile însărcinate" (f. 210b); „Pentru dizolvarea pietrelor la rinichi și pentru durerile vechi de flanc" (f. 211a); „Pentru dureri de dinți" (211b); „Pentru hemoroizi" (f. 211b); „Pentru surditate, chiar dacă este bătrână" (f. 214b); „Pentru cei mușcați de vipere" (f. 216a); „Pentru dureri de cap mari și vechi" (f. 218b); „Remediu pentru a liniști stomacul și a găti mâncarea" (f. 234b); „Pentru coșuri sau spini care apar pe fața femeilor și bărbaților" (f. 235b); „Despre anatomie" (f. 323a); „Despre anatomia creierului" (f. 328b); „Despre ventriculul al doilea și al treilea al capului" (f. 330a); „Despre anatomia ochilor" (f. 335a); „Despre anatomia rinichilor" (f. 343b). Indexul prezentat în această carte include doar intrările pe care am ales să le includ în această selecție atent selectată (lecturi complete și lecturi cu pauze).

Unde este cazul, se înlocuiesc următoarele: „y" pentru „i"; „ze" pentru „ce"; „zi" pentru „ci"; „x" pentru „j"; „ç" pentru „z"; „j" pentru „g"; „s" pentru

„x”; „qua” pentru „cua”; „v” pentru „u”; „v” pentru „b”; „s” pentru „z”; „i” pentru „j”; „i” pentru „y”; „f” pentru „h”. În unele cazuri, „s” este omis pentru a evita confuzia („solos” pentru adverbul „solo”; „conoscemos” pentru „conociendo”; „padesce” pentru „padece”); „h” („católico” pentru „católico”). Corectez „desta” cu „de esta”; „deste” cu „de este”; „destos” cu „de estos”. Utilizez regulile actuale de accentuare. Pentru a facilita înțelegerea, se adaugă litere acolo unde este necesar („digeren” pentru „digieren”; „acidentes” pentru „accidentes”). Literele mari și mici sunt standardizate. „H” se adaugă acolo unde este necesar („ay” pentru „hay”; „aya” pentru haya), iar consoanele duble „ss”, „ff”, „cc” și „mm”, precum și vocala „ee” sunt eliminate. Transcriu tipăritura din 1592, nu a doua din 1610 (care are o punctuație diferită). Utilizez standardele actuale de punctuație; cu toate acestea, am încercat să respect punctuația originală a textului în utilizarea două puncte și a parantezelor, corectând doar acele cazuri care împiedică citirea. De asemenea, am păstrat unele arhaisme care nu interferează cu înțelegerea textului și care sunt încă prezente în limba vernaculară a Mexicului. și unele cuvinte care caracterizează limbajul medical al vremii („tose” pentru „arunca”; „acidente” pentru „accident”, deși acest cuvânt oscilează între ambele registre, în cazul celui de-al doilea indic cu [sic]).

Referințele din notele de subsol încearcă să ofere un exemplu clar al artei medicale, comparând conceptele, procedurile și noțiunile lui Agustín Farfán cu tradiția artei la autori diverși precum Hipocrate , Galen, Al-Razi, Chirino, Ketham, López de Hinojosos, Sahagún, Hernández, San Juan, Pedro Arias de Benavides, Nicolás Monardes etc., și cu propria lucrare a lui Farfán, *Scurt tratat de chirurgie* din 1579. În unele cazuri, influența artei medicale este demonstrată în gândirea , metaforele și comparațiile filosofilor ale căror probleme constante de sănătate i-au transformat în adevărați cunoscători ai procedurilor curative ale medicinei occidentale, precum Seneca și Sfântul Augustin .

Deși este adevărat că unele dintre lucrările consultate sunt din secolele ulterioare , cum ar fi dicționarul lui Covarrubias, publicat în 1611, *Tratado breve de medicina (Scurt tratat de medicină)* a fost publicat pentru prima dată în 1592, iar retipărirea sa, fără modificări de conținut, datează din 1610; adică, conceptele erau încă valabile, atât în prima ediție de la sfârșitul secolului al XVI-lea, cât și în retipărirea din secolul al XVII-lea. Acesta este criteriul pentru lucrările medicale și botanice consultate care aparțin acestui secol și chiar și mai târziu, care postulau încă conceptele hipocratico-galenice prezente în tratatul nostru.

Această ediție nu este o transcriere paleografică, ci mai degrabă una al cărei

principiu călăuzitor a fost crearea unui ghid de referință riguros filologic . Intenția a fost de a stabili o bază solidă pentru studiul medicinei în Mexicul colonial, care sper că va fi utilă în diverse discipline (nu doar medicină, ci și filologie, istorie, antropologie, filozofie, teologie, biologie etc.). Criteriul pentru transcrierea și pregătirea acestei ediții a fost următorul: orice specialist în critică textuală al cărui scop de analiză este examinarea diferitelor niveluri de detaliu găsite într-o lucrare tipărită mexicană colonială din secolul al XVI-lea se va adresa sursei originale, adică lucrării tipărite în sine, [326]și nu unei transcripții. În plus, am ținut întotdeauna cont de faptul că am vrut să produc o ediție adnotată, rezultând în cele din urmă o carte ușor de gestionat, nu greoaie pe mesele sălilor de clasă universitare, iar în acest scop, a trebuit să renunț la o ediție completă a Scurtului *tratat de medicină.* Mai mult, minunata colecție în care este publicată această carte nu mi-ar fi permis să produc o ediție adnotată voluminoasă a întregii versiuni tipărite din 1592. În total, am omis aproximativ 35% din textul original, care poate fi completat, pentru cei care doresc să compare textul, cu una dintre versiunile originale disponibile online.

Cred că în editarea surselor textuale vechi de secole (în mod specific, tratatul nostru va împlini 428 de ani de la tipărirea sa în 2020), ar trebui căutată o transcriere clară și modernă, rezultând un produs accesibil, destinat experților și nespecialiștilor în domeniu; dar, în principal, un produs al cărui scop principal este să ajungă la sectorul universitar: profesorii interesați să disemineze o operă foarte importantă a Noii Renașteri Spaniole în rândul studenților lor de la științe umaniste sau exacte.

326 Site-urile web de unde este posibil să descărcați gratuit edițiile Scurtului *tratat de medicină* sunt următoarele:
1) Ediţia 1592: < http://www.bibliotecavirtualdeandalucia.es/catalogo/consulta/registro.cmd?id=7146 >.
2) Ediția 1610: < https://archive.org/details/2554006R.nlm.nih.gov >.

Un scurt tratat despre medicină și toate bolile

Realizat de părintele Fray Agustín Farfán, doctor în medicină și nevrednic călugăresc al Ordinului Sfântului Augustin din Noua Spanie

Acum adăugat din nou

Adresată lui Don Luis de Velasco, Cavaler al Ordinului de Santiago și Vicerege al acestei Noi Spanii

În Mexic, cu privilegii în casa lui Pedro Ocharte. De acum 1592 de ani

Licență:[327]

Don Luis de Velasco, [328]cavaler al ordinului de Santiago, vicerege locotenent al domnului nostru rege, guvernator și căpitan general în această Nouă Spanie și președinte al [329]Audienței [Regale] și Cancelariei Regale care își are sediul acolo & a.[330]

Întrucât Părintele Doctor Fray Agustín Farfán, călugăr profesat al Ordinului Sfântului Augustin, m-a informat că, cu intenția de a aduce beneficii acestui regat și republicilor sale și de a ajuta oamenii săraci și absenți care nu au asistență medicală, pentru remedierea bolilor de care suferă în timp ce se află în orașele [331]și moșiile rurale indiene și nu au posibilitatea de a fi vindecați de terți interesați, precum și în alte scopuri, a studiat cu atenție pentru a produce o carte intitulată *Scurt tratat despre medicină și toate bolile,* a terminat-o și, cu licența și ascultarea provincialului său, intenționează să o tipărească pentru a putea fi comunicată și toți să poată folosi doctrina sa, solicitând ca, având în vedere că a fost văzută și aprobată de ordinariu și declarată catolică, să i se acorde licența și privilegiul de a o tipări.

Având în vedere acestea și datorită marii satisfacții derivate din vasta învățătură, studiu și îndelungata experiență a respectivului doctor, Fratele Agustín Farfán, și considerând cât de bine și-a demonstrat competența în medicină și chirurgie în toate ocaziile, am fost de acord să-i acord, așa cum îi acord prin prezenta, licență și autoritate, astfel încât el sau o persoană cu puterea sa, și nu alta, să poată tipări respectiva carte în această Nouă Spanie pentru o perioadă de cincisprezece ani, care se vor calcula de la data acestui document încolo, cu condiția ca de fiecare dată când urmează să fie tipărită, să o aducă în fața secretarului subsemnat împreună cu originalul parafat de acesta, astfel încât să poată fi corectat și să pot evalua cât valorează și cât preț are

---

327 Acest cuvânt apare doar în tipăritura din 1610. Pe cât posibil, punctuația acestor permisiuni și dedicații legale este preluată din versiunea din 1610, care este mai precisă și nu la fel de neregulată ca versiunea din 1592.

328 Luis Velasco y Castillo a fost vicerege al Noii Spanii în două ocazii, între 1590 și 1595 și între 1607 și 1611. De asemenea, a fost vicerege al Peru, între 1596 și 1604. *Scurt tratat de medicină* a fost tipărit în 1592 și retipărit în 1610, în timpul mandatelor acestui vicerege.

329 Cuvânt lipsește din tipăritura din 1592.

330 „& c" în tipăritura din 1610.

331 În acele orașe, unul dintre primii cronicari franciscani ai Noii Spanii a observat următorul obicei printre indieni și bolnavii lor: „Pentru a ști dacă bolnavii sunt în viață, luau un pumn din cel mai gros porumb pe care îl puteau găsi și îl aruncau ca și cum ar fi aruncat zarurile, iar dacă rămânea vreun bob în picioare, considerau moartea bolnavului ca fiind sigură" (Motolinía, *Istoria indienilor din Noua Spanie,* Mexic, Porrúa, 1995, p. 102).

fiecare volum.

Și în timpul menționat, interzic și împiedic orice altă persoană să îl tipărească, sub pedeapsa de a pierde tipografia și toate matrițele și materialele acesteia și de a da cinci sute de pesos de aur comun vistieriei Majestății Sale, judecător și informator în treimi. Și poruncesc judecătorilor domnului nostru, regele acestui regat, să păzească, să aplice și să facă să păzească și să aplice cele conținute aici și să execute pedeapsa menționată asupra încălcătorilor.

Încheiat în Mexic la patru mai 1592. Don Luis de Velasco.

Din ordinul viceregelui,

Martín López de Gauna. 6

Aprobare:[332] [333]

În virtutea comisiei dr. Sancho Sánchez de Muñón,[334] Maestru al școlii catedrale din acest oraș și vicar general guvernator al acestei arhiepiscopii, subdelegat comisar al Sfintei Cruciade. Am examinat cartea intitulată *Scurt tratat de medicină,* compusă de Părintele Doctor Fray Agustín Farfán, și o găsesc utilă și benefică pentru tot felul de oameni din această Nouă Spanie: în special pentru cei care își au casele și locuințele în orașe, târguri și locuri unde lipsesc medici și medicamente din farmacie și nu are nimic care să contrazică sau să contrazică sfânta noastră credință catolică, poate și trebuie să fie tipărită.

Făcut în Mexic, la douăzeci și opt aprilie 1592.

Dr. Ortiz de Hinojosa.[335]

---

332 Martín López de Gauna a fost secretar și nepot al lui Bartolomé González, „un conchistador și rezident al Mexicului". Acest lucru este afirmat de Baltasar Dorantes de Carranza în *Sumaria relación de las cosas de la Nueva España:* „Secretarul Martín López de Gauna este nepotul. Pentru serviciile sale, el este un foarte nobil de descendență cunoscută și, mai presus de toate, un bun creștin" (Jesús Medina Editor, 1970, p. 168, ediția facsimil din 199807; 150.)

333 Acest cuvânt apare doar în tipăritura din 1610.

334 Sancho Sánchez de Muñón se afla deja în Noua Spanie în 1560, devenind în cele din urmă rector al Universității Regale și Pontificale din Mexic, absolvind cu un doctorat în teologie un an mai târziu (1561). *Doctrina sa creștină* (1579) este păstrată. În calitate de rector al respectivei universități, într-o sâmbătă la ora trei după-amiaza, în 1567, a fost prezent la ceremonia de examinare medicală a candidatului la doctorat Agustín Farfán (Arhiva Generală a Națiunii Mexic [AGNM], *Instituții Coloniale, Universitate ,* Volumul 284/34647/1, Dosarul 1, anul 1567).

335 Dr. Hernando Ortiz de Hinojosa, absolvent al licenței în medicină, a servit ca martor notar la examenul de doctorat în medicină al lui Agustín Farfán în 1567 (Arhiva Generală a Națiunii Mexic [AGNM], *Instituții Coloniale, Universitate,* Volumul 284/34647/1, Dosarul 1, anul 1567). Ulterior, a devenit vicar general al Arhidiecezei și profesor de filosofie la universitate . Este remarcabil ca fiind primul creol și primul

Către Don Luis de Velasco, Cavaler al Ordinului de Santiago, Vicerege al acestei Noi Spanii, Căpitan General, Locotenent al Regelui, Domnul nostru și Președinte al Audienței Regale care locuiește acolo.
Pr. Agustín Farfán, fericire în Domnul:

Când aceste regate (prin marea har a Cerului) au meritat să primească Domnia Voastră cu principatul și guvernarea lor, o asemenea bunătate abundentă s-a revărsat asupra lor, încât chiar și sănătatea trupească părea să fi fost restaurată. Căci, deși (conform obiceiurilor vremii) aproape întregul ținut era lovit de ciumă, acesta a început să se îmbunătățească de îndată ce vestea veselă a unei sosiri atât de binevenite a ajuns la ei. Un astfel de dar poate fi trimis unei persoane bolnave, astfel încât, doar simțindu-i aerul, să poată găsi respirație și să se învie. Acesta a fost un semn special, astfel încât lucrările care se ocupă de restaurarea sănătății (împotriva diferitelor rele care o afectează) [f. IIIa] erau gata de publicare, iar lansarea lor nu trebuia amânată: căci puteau avea un rezultat atât de prosper punându-se în mâinile unui prinț atât de ilustru, prin care chiar acea sănătate intrase în prezent. Și acest argument, rodul umilelor mele munci, a ales să ia parte la această noroc, găsind-o atât de avantajoasă; care, fiind de calitate și merit, este una dintre ultimele (printre cele pe care autorii foarte serioși le oferă lumii) are în această privință un întâietate, și anume acela de a fi una dintre primele dedicate domniei voastre, după ce vă aflați în acea stare regală.

Și ceea ce spun maeștrii artei și științei noastre: **oportet medicum esse bene fortunatum*,* pentru că un doctor fără noroc este aproape la fel de bun ca și cel fără cunoștințe. [336]Aceasta se extinde și la lucrările pe care le creează un astfel

savant laic care a deținut o funcție la această instituție. Dr. Juan Cárdenas, autorul cărții medicale * *Probleme și secrete minunate ale Indiilor* * (1591), își exprimă recunoștința, ca student universitar, față de acest doctor în teologie de la Universitatea Regală din Mexic: „Îi datorez mult și lui Dr. Hernando Ortiz de Hinojosa, profesor de teologie la această Universitate din Mexic și canonic al acestei Catedrale."

336 „Consider un medic bun și un chirurg bun acela care, înainte de a se produce accidentul, îl previne, încercând să-l evite și nu așteaptă (după ce a venit) să aplice remediul . Și chiar (ceea ce este mai rău) când a venit, sunt unii care nu-l remediază, ci îl lasă să crească, pentru ca (pacientul afectat) să primească o răsplată mai mare. Și li se întâmplă celor care fac asta, că atunci când vor să-l remedieze, nimic din ceea ce fac pentru a scăpa de el nu le este de niciun folos. Și astfel, bolnavii ajung să moară din cauza unor lucruri care la început erau vindecabile și, dacă sunt avertizați, se mânie, ca pe un dușman de moarte, ceea ce este un mare păcat. Medicul și chirurgul ar trebui să aibă două intenții în remedierea accidentelor: prima este să aibă mare grijă de boală și de cauzele ei, iar aceasta este ca un leac preventiv, pentru ca răul să nu se înmulțească. Și

de autor, căci este potrivit ca acestea să aibă noroc și avere. Aceasta este din belșug la cel care ajunge să aibă un patron și protector atât de înalt, care este cel pe care îl are întreaga lume nouă: ale cărui secole sunt deja din același aur ca atunci când ilustrul Domn Don Luis de Velasco, tatăl Domniei Voastre [337](a cărui memorie va fi mereu glorioasă) se afla pe același tron; fiind pentru toți mai mult tată decât prinț, mai mult prieten decât domn, cu acea noblețe și regalitate congenitală care a circulat în generoasa linie Velasco, încă de la străvechii lor strămoși. Care, domnind și guvernând regate, au avut ca unică emblemă să fie extrem de nobili, amabili și favorabili. Veșminte atât de asemănătoare cu cele mai înalte și mai suverane de care Majestatea Divină este cel mai mândră, în guvernarea universală pe care o deține asupra cerului și a pământului. [f. IIIb] Știind că acestea sunt lanțurile cele mai potrivite pentru a lega sufletele [338]și inimile celor care guvernează, așa cum Domnia Voastră leagă sufletele și inimile tuturor celor care au de-a face cu dumneavoastră și vă cunosc - regi, prinți, nobili; cei sacri, profani, ilustri și de rând. O har dăruită de acea mână care este sursa perenă a tuturor harurilor și darurilor pe care le primim. Și ca Domnia Voastră să o primească din aceeași mână, mereu crescândă, este și va fi rugămintea perpetuă a rugăciunilor și sacrificiilor mele: căci cauza comună și publică mă obligă să fac asta. Și motivul particular pentru care am fost și sunt de atâția ani în slujba Domniei Voastre și a casei dumneavoastră, în starea pe care am avut-o înainte și în cea actuală, care, fiind mai sfântă și mai devotată, mă trezește la o mai mare dragoste pentru ceea ce este bine.

Cu această înclinație, îndrăznesc să ofer Domniei Voastre această lucrare,

---

acest lucru se va face prin sângerarea pacientului și curățarea intestinelor cu medicamente și „punerea lui la dietă și efectuarea altor remedii necesare" (Agustín Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* Mexico City, Antonio Ricardo, 1579, ff. 136b-137a).

337 Luis de Velasco a fost al doilea vicerege al Noii Spanii, murind acolo în 1564. A realizat lucrări publice importante, cea mai notabilă fiind inaugurarea Universității din Mexic (pe 25 ianuarie 1553), unde Farfán și multe alte figuri importante în dezvoltarea medicinei în Viceregatul Noii Spanii au absolvit ca medici. Fiul său, Luis de Velasco y Castilla, avea să-i calce pe urme, servind și ca vicerege al Noii Spanii.

338 Stoicii credeau că există un singur suflet, corupt de mediu. Perspectiva medicală care contrazice această viziune filosofică este reprezentată de Galen, care afirmă, pe baza observațiilor comportamentului copiilor, că există trei tipuri de suflete: sufletul rațional, situat în cap; sufletul coleric, în inimă; și sufletul apetitiv, în ficat. Dintre acestea, doar sufletul rațional este nemuritor, deoarece celelalte două sunt „distruse de moarte". Mai mult, substanța sufletului este constituită din cele patru calități fundamentale ale teoriei morale umane: căldura, frigul, uscăciunea și umiditatea (Galen, *Facultățile sufletului urmează temperamentele corpului,* ed. Juana Zaragoza Gras, Madrid, Gredos, 2008, pp. 769, 170; 773, 172; 774, 173; și 816, 201).

care, deși retipărită, este acum o a doua ediție revizuită și extinsă, aproape complet nouă. Aceasta poartă un mare respect pentru judecata Domniei Voastre, căci (ca unul care, atunci când este capabil să învețe, și-a dovedit vrednicia) nu va trece cu vederea nimic din paginile sale fără a-și forma o opinie bine întemeiată și justificată. În măsura în care s-ar putea dovedi a fi defectuoasă, vă rog cu umilință Domnia Voastră să o iertați și să întindeți aripile bunătății Voastre pentru a o proteja; și cu aceleași aripi, să-i acordați aripile care îi lipsesc, fiind opera unui autor complet nedemn și lipsit de merit. Și cu această favoare și har, nu se va teme de ceea ce ar putea spune limbile ignoranților.

Fie ca Domnul nostru să vă dăruiască mulți ani. Amin.

Către Dr. pr. Agustín Farfán, autorul acestei cărți,
de la părintele Hernán González de Eslava:[339]

SONET

Ai arătat cum să vindeci rana pătrunzătoare a sufletului, doctore faimos

339 Fernán González de Eslava a sosit în Mexic în jurul anului 1558. Este autorul a 16 colocvii și alte compoziții poetice. Călugărul augustinian Fernando Vello de Bustamante a publicat o colecție a colocviilor sale spirituale și a cântecelor sacre în Mexic în 1610. Sunt disponibile ediții moderne ale operei sale. *Vezi* Ottón Arróniz, ed. și studiu și Sergio López Mena (colaborare), *Coloquios espirituals y sacramentales y poesías sagradas,* Mexico City, Universidad Nacional Autónoma de México, 1998; Margit Frenk, ed., introducere și note, *Villancicos, romances y ensaladas y otras canciones devotas,* Mexico City, El Colegio de México, 1989.

cu reguli ale remediilor statului religios cu care vindecă și învie.

S-a progresat atât de mult încât organismului aflat într-o stare periculoasă îi oferiți această carte benefică, un avertisment foarte important pentru sănătate.

Imitator al divinului Doctor, care vindeca întotdeauna trupurile și sufletele tuturor celor pe care îi vizita pe acest pământ.

Ilustre și mare Farfán, pentru că ești atât de vrednic, ca recompensă ți se vor da pe pământ și în cer două glorii, două coroane și două palme.

De la părintele Hernán González de Eslava.
Dialog între autor și boală în elogiul doctorului Fray Agustín Farfán:

SONET

Autor: Unde te duci, boală?: [340]Mă duc în exil. Cine ar putea rosti o astfel de sentință împotriva ta?

Asistentă medicală: Marele doctor Farfán cu știință pură în care este închisă virtutea cerului.

[f. IVb] Unde se situează sănătatea?: Triumfând cu cinste.
Asupra cui putea triumfa?: Asupra bolii.
Fugi de un călugăr?: În prezența lui, puterea și puterea mea sunt lipsite de valoare.

Autor: Unde vrei să te duci?: Într-o împărăție străină. Acolo, cei care te vor vedea te vor ofensa, căci sunt doctori peste tot.

Asistentă medicală: Farfán îmi provoacă doar rău și pagubă, pentru că toți cei care se bazează pe cartea lui pentru viața și sănătatea lor îi sunt datori.

Dr. Pr. Agustín Farfán dedicându-și cartea celui mai ilustru Don

340 Versiunea din 1610 folosește sistematic „Enfer” pentru a se referi la vocea bolii în loc de colon.

Luis de Velasco, vicerege al acestei Noi Spanii:[341]

SONET

Fie ca cartea mea să se ridice și să fie perfectă.
Doar având încredere că îți este dedicat,
Lumina rațiunii confirmă că vei realiza mai mult dacă mă accepți.

Are respect pentru binele universal, se aplică doar cu scopul de a oferi sănătate: dacă virtutea ta i se comunică, pretenția sa își poate produce efectul.

Din zelul sfânt să iasă luminat, care strălucește atât de puternic în lucrările tale, încât să dea dovadă clară a binelui suprem.

Dacă acest tratat conține ceva demn, dacă merită gloria pentru aceasta, trebuie să ți se atribuie ție că este în întregime al tău.

341 Acest sonet nu este de González de Eslava, ci de Farfán (așa cum îl vede și Icazbalceta, *op. cit.,* p. 407). Mediocritatea doctorului ca poet este evidentă; prin urmare, propunerea lui M. Peña, care îl identifică pe Farfán drept autorul unui oracol (*Mofarandel de los Oráculos de Apolo)* confiscat de Sfântul Oficiu al Noii Spanii în secolul al XVI-lea, trebuie respinsă. Vezi secțiunea „Fray Agustín Farfán" din studiul introductiv.

Un scurt tratat despre medicină și toate bolile care apar la fiecare pas. Scris de părintele Fray Agustín Farfán, doctor în medicină și călugăresc al Ordinului Sfântului Augustin în această Nouă Spanie. [f. 1a]

* CARTEA UNU *

DESPRE SLĂBICIUNEA STOMACULUI CAPITOLUL UNU

În primul meu tratat, am discutat câteva remedii , primul fiind pentru slăbiciunea stomacului. Fac același lucru și acum, deoarece pare o ordine bună și, într-adevăr, este, pentru că dacă am avea cu toții stomacul în ordine, ne-am bucura de o sănătate mai bună și, prin urmare, de o viață mai lungă. Cei care sunt medici pot citi acest tratat al meu, deoarece conține în corpul său principal [f. 1b] ceea ce au scris pe larg cei mai reputați autori. Nu scriu pentru ei, ci pentru cei care sunt acolo unde nu sunt medici. Mă voi strădui, cu favoare divină, să fiu clar, astfel încât toată lumea să mă înțeleagă, iar remediile vor fi cele mai comune și ușor de găsit. Această obligație revine medicilor care practică în orașe, chiar și acolo unde există farmacii, iar cei care sunt acolo unde nu există au una și mai mare, pentru că nu farmacia îi face medici, ci ceea ce au studiat și practica pe care o au de vindecare.[342] [343]Am încredere în Dumnezeu că vor face remediile oriunde s-ar afla, cu mare ușurință, așa cum făceau anticii în toate ocaziile.

342 Aceasta este a doua lucrare medicală publicată în Noua Spanie de Farfán (1592, retipărită în 1610), cea care se va bucura de un succes mai mare tocmai pentru că se adresează unui public nespecializat; o lucrare foarte diferită de puțin cunoscutul său *Scurt tratat de anatomie și chirurgie,* din 1579. În această deschidere a *Scurt tratat de medicină,* Farfán își demonstrează intenția clară de a îndeplini unul dintre postulatele de bază ale artei medicale hipocratice: „Este fundamental, în opinia mea, ca cel care vorbește despre această artă să spună lucruri inteligibile pentru nespecialist, deoarece nu este treaba lui să investigheze sau să vorbească despre altceva decât despre afecțiunile de care suferă ei înșiși. Desigur, fiind nespecialiști, nu le este ușor să înțeleagă propriile boli, cum apar și încetează și din ce motive cresc sau scad; dar dacă altcineva a descoperit-o și le-o explică, este de înțeles, deoarece fiecare, după ce aude, nu trebuie decât să-și amintească ce se întâmplă cu el însuși. Și dacă nu reușește să se facă înțeles de nespecialist și nu-l pune într-o astfel de poziție, este rupt de realitate" (Hipocrate, *Despre medicina antică,*
343Madrid, Gredos, 2000, p. 29).

Este mare păcat să vezi în această Nouă Spanie pe cei care se plâng de stomacuri slabe și că nu pot digera nici măcar o cantitate mică de mâncare. Unii, dacă mănâncă ceea ce poftesc și își dorește stomacul, nu pot digera. Alții vomită ceea ce mănâncă, împreună cu o mare cantitate de umori putrede și acre. Iar alții vomită și regurgitează multe pârțituri toată ziua și scuipă încontinuu flegmă, pe care o vomită, de asemenea, coagulată ca albușurile de ou. De aceste afecțiuni stomacale nu se plâng doar bătrânii și cei mai puțin sănătoși, ci și tinerii și cei care par mai robusti.

Cauzele acestei boli sunt multe, iar cea mai frecventă și mai mare este proasta ordine și regulile proaste pe care le avem în mâncare și băutură. Și dacă nu mă credeți, spuneți-mi (pentru numele lui Dumnezeu), care om există, inclusiv eu, care s-ar opri din mâncat ceea ce are gust bun, chiar dacă are experiența că este rău pentru el? Cu siguranță, foarte puțini oameni fac ce spun. De ce ne plângem? Nu ne omoară lăcomia?

Aceleași alimente sunt, de asemenea, o cauză a slăbiciunii și a digestiei deficitare a stomacului, deoarece sunt calde și umede în acest ținut și, prin urmare, se strică ușor în stomac.[344] [345]O altă cauză foarte frecventă a acestei afecțiuni este faptul că mulți, înainte de a termina de digerat ceea ce au mâncat , mănâncă încă o porție. Fructele verzi, pe care le consumă tot anul, sunt, de asemenea, o cauză. Toată lumea are poftă de dulce pentru asta, iar acest lucru strică chiar și mâncarea bună. O altă cauză foarte gravă, pe care unii ar putea-o considera ridicolă, este faptul că cei cu stomacuri slabe [f. 2b] beau vin în mod constant. Acest sfat este dat de cei care nu știu mai bine și le slăbește și mai mult stomacul, făcându-l nedigerabil și incapabil să digere corect mâncarea.

344 „A expulza pe gură aerul care se află în corp, scoțând un sunet urât mirositor . Covarrubias spune că provine din cuvântul latin Regutare, din Gutture, astfel încât acesta se întoarce în gât. Acest verb are anomalia de a schimba o în ue la unele timpuri și persoane: ca Yo regüeldo, Regüelda tu, Regüelde aquel. Latină: Ructare. Eructare. HERR. Agric. lib. 4. cap. 32. Și chiar provoacă vărsături (ridichile) și afectează foarte mult stomacul și fac pe cineva să râgâie foarte stângaci. CERV. Quix. tom. 2. cap. 43. Adevărat, domnule (a spus Sancho), unul dintre sfaturile și avertismentele pe care intenționez să le iau în considerare este să nu râgâi, pentru că am tendința să o fac foarte des" *(Dicționar de autorități,* vol. I-VI, 1726-1737, *sv* „Regoldar"). În continuare: *Autor.*

345 „Nu sunt ca cele din fericita noastră țară, Spania: care sunt solide și bine hrănite, ceea ce se vede bine, întrucât acolo oamenii trăiesc mai sănătoși și mai mult timp și (să fiu sincer) mulți trăiesc fără să bea vin, având atât de mult și fiind atât de zgârciți, iar aici majoritatea nu se pot descurca fără el" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 223b).

Există o altă cauză a plăcerilor oamenilor care sunt nestăpâniți și pofticioși după ce au mâncat prânzul și cina. Fie ca aceasta să fie o avertizare pentru toți să se ferească de aceasta în aceste vremuri, pentru că nu există nimic care să dăuneze și să distrugă stomacul și trupul mai mult decât aceste acte după un stomac plin, iar copiii concepuți atunci se nasc și cresc foarte bolnavi și neajutorați. Și deși pofta de mâncare provoacă și mișcă atunci mai mult, omul, ca ființă rațională, ar trebui să aibă mai multă prudență și considerație în ceea ce este atât de benefic și să nu fie ca o brută pe câmp. [f. 2b]

Toate aceste cauze pe care le-am menționat ale slăbiciunii stomacului sunt ca niște întâmplări, existând altele care sunt mai proprii și mai combinate, cum ar fi: a[f. 3a] abundența de flegmă, care este colectată și generată în stomac conform opiniei lui Galen.[346]

Și este cu siguranță adevărat că am luat vinul de la mulți și le-am poruncit să mănânce puțină cină și le-am salvat viața. Dumnezeu să ne ajute, dacă cu cumpătare ne vindecăm și ne vindecăm de multe boli și trăim vieți lungi și prevenim apariția și răspândirea reumatismului, nu suferim oare de gută, [347]sau

346 Galen este una dintre autoritățile citate de Farfán în tratatul său . Referitor la flegmă, el spune: „[...] printre alimente, cele care sunt prin natura lor mai fierbinți produc mai multă bilă, iar cele care sunt mai reci produc mai multă flegmă. De asemenea, printre vârstele vieții, cele care sunt prin natura lor mai fierbinți [tinerii] sunt mai bilioase, iar cele care sunt mai reci [bătrânii] produc mai multă flegmă; și, de asemenea, printre formele de viață, regiuni, anotimpuri și, cu mult înainte de asta, printre naturi înseși, cele mai reci sunt mai flegmatice, iar cele mai fierbinți mai bilioase. Printre boli, cele reci provin din flegmă, iar cele fierbinți din bilă galbenă. Și, pe scurt, printre toate lucrurile nu există niciunul care să nu mărturisească conform acestui raționament" (Galen, *Despre facultățile naturale,* 177-118, p. 99).

347 „Se mai numește și umoarea groasă și grosieră pe care natura o aruncă în extremitățile corpului și se așază în articulațiile mâinilor sau picioarelor: și astfel provoacă umflare și durere în acestea și împiedică mișcarea. Latină. În picioare Podagra. În mâini Chiragra. LAG. Diosc. lib. 1. cap. 19. Aplicată cu sucul florii de veșnic verde sau al mătrăgunii, este utilă împotriva gutei și împotriva abceselor fierbinți. FRAG. Cirug. Antidotario. Guta este una dintre bolile vârstnicilor, la care se referă Hipocrate" *(Auth., sv* „Gută").

de dureri în flanc, [348]sau de probleme urinare? [349]De ce nu ne-am străduit să dobândim și să posedăm această virtute lăudabilă, care face atât de mult bine [f. 3b] atât sufletului, cât și trupului? Îi sfătuiesc și îi sfătuiesc pe toți să se ridice de la masă după ce au mâncat mai puțin decât pot și să nu mănânce alimente care sunt potrivnice unele altora, pentru că cu adevărat se dăunează și se corupesc reciproc. Și din moment ce fiecare persoană vede și știe ce este rău pentru ea, să nu mai mănânce.

Cei care suferă de stomac slab și indigestie ar trebui să încerce să trăiască în climate temperate, dacă pot. Dacă nu, ar trebui să-și mențină camerele calde udându-le frecvent și punând ierburi răcoroase în ele. Dacă fac exerciții fizice, acestea ar trebui să fie minime și dimineața, după ce s-au pregătit mai întâi cu un pat de apă, [350]chiar dacă doar cu o cană mică [351]sau o farfurie comună, iar acest lucru ar trebui făcut înainte de toate exercițiile pentru sănătate.

Evitați să trageți un pui de somn și, dacă sunteți obișnuiți, dormiți puțin și nu în pat, deoarece încălzește prea mult corpul. Tot ce mâncați gătit ar trebui să conțină măcriș, care în spaniola mexicană se numește xoxocoyoles. [352][f. 3b]

---

348 „Durere în regiunea situată sub coaste și deasupra șoldului. Este un simptom al diferitelor afecțiuni. În anumite comunități din nordul Mexicului, este folosită pentru a se referi la durerea hepatică. Cu toate acestea, pentru populația Huichol din Sierra Madre Occidental, aceasta corespunde durerii ovariene, iar această conceptualizare predomină în alte regiuni ale Mexicului: o boală a organelor reproducătoare feminine. Werner explică faptul că în Sinaloa este un nume dat oricărei dureri care «lovește» femeile, pe o parte a abdomenului sau a burții, și că poate fi cauzată de diverse boli: infecție a tractului urinar; infecție, chist sau tumoră a ovarelor sau uterului; crampe stomacale (diaree); și apendicită. Pentru Esteyneffer, durerea de flanc sau miserere «...este o mișcare contrară mișcării naturale a intestinelor. Provine fie din fecale întărite, fie din flatulențe numeroase și groase, fie din inflamații sau alte tumori ale intestinelor...»" *(Biblioteca Digitală de Medicină Tradițională Mexicană, sv* „Ijada"). În continuare : *BDMTM.*

349 Se referă la disurie: „(Din latinescul târziu ***dysuria** , și* acesta din grecescul dysuria *).* Expulzarea dificilă, dureroasă și incompletă a urinei" *(DRAE, sv* „Disurie"). Deși durerea la urinare se poate referi și la diferite afecțiuni ale tractului urinar.

350 Adică, să expulzeze excrementele.

351 „Fitilul mic pentru curățarea burții. Acest cuvânt este adus de Nebrixa în Vocabularul său . Latină: Balanus" *(Autor, sv.* „Calilla").

352 Singura intrare pe care Dr. Francisco Hernández o are cu aceste informații despre „măcrișurile" cunoscute sub numele de „xoxocoyoles" este următoarea: „Capitolul XXXIV. Despre Quauhxócoc *din Chululla.* Este o plantă cu rădăcină în formă de nap, albă cu roșu, din care cresc tulpini noduroase lungi de o mână și jumătate, iar pe ele, frunze fin zimțate și în mare parte divizate prin trei sinusuri. Rădăcina este amară și ușor acidă; frunzele sunt acide și comestibile, astfel încât această plantă ar trebui numărată printre speciile de *xoxocoyolin,* pe care compatrioții noștri le numesc măcriș; fructul este rotund și spinos, asemănător cu cele numite *tomatillos.* Rădăcina zdrobită, luată în doze de două drahme, purjează flegma și bila și ameliorează greutatea membrelor; se administrează și sugarilor,

Dulciurile sunt foarte dăunătoare celor cu stomacul slab, deoarece produc flegmă. Mâncați cu moderație la prânz, luați o cină ușoară devreme. Gălbenușurile de ou proaspete sunt bune pentru hrană, dacă beți puțin cu ele. Pe cei care se pot lipsi de vin, îi sfătuiesc să nu-l bea, din motivele pe care le-am spus mai sus, iar dacă nu pot trăi fără el, să bea puțin, călduț. Apa fiartă cu scorțișoară în acest fel înlocuiește vinul: macinați puțină scorțișoară și legați-o într-o pânză cu un fir lung, agățând-o între două straturi de apă și prinsă cu firul de capac; aduceți-o la fierbere bună și scoateți-o. [f. 4a]

În sezonul gutuilor, una gătită în apă și oțet și călduță, așezată pe o pânză de in și pusă pe stomac, este foarte benefică. Iar dacă gutuile nu sunt disponibile, fierbeți patru mere în apă și oțet.

Un săculeț mic făcut cu trandafiri și violete, ușor măcinat și stropit cu oțet în fiecare seară și așezat pe stomac, ameliorează căldura excesivă și setea.

Să se știe de acum înainte: că purgările luate prin băutură se iau la patru dimineața și pastilele la două dimineața și trebuie să se doarmă întotdeauna cu ele și nu cu purgările luate prin băutură, afară de cazul: dacă bolnavul nu are stomacul slab și rece, atunci este bine să doarmă o jumătate de oră, iar uneori o oră.

Supa fără sare (pe care unii o iau drept rețetă medicală) poate fi scuzată, întrucât nu este nici necesară și nici nu există vreun autor care să o comande. [f. 5a]

Rădăcina matlalízticului [353]este una dintre cele mai nobile [f. 6a] și sigure

---

dar în cantitate de o drahmă, dimineața și pe stomacul gol. Crește în locuri umede din provincia *chulullense" (Opere complete,* vol. III, vol. II, Mexico City, Universitatea Națională, 2015, p. 258).

353 În original: „matlaliztlic". Francisco Hernández vorbește despre diferite tipuri de matlalíztic (de la capitolul CVII la CXII), mă refer aici la descrierea purgativului: „Capitolul CXII. Despre purgativul Matlalíztic: Rădăcina luată în doze de patru scrupule taie febra acutizată, căci este rece și purjează prin canalul inferior al umorilor bilioase. Vopsește apa în care este înmuiată o vreme în albastru, de unde își primește numele, și înmoaie și provoacă urinarea. Această rădăcină se vinde în piețele mexicane" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 423). Francisco Ximénez ne povestește despre Texcocana: „De la așa-numita matlalitztic din Texcoco. Crește în munții Mexicului, rădăcina vindecă tumorile și umflăturile cauzate de căldură; zdrobită și aplicată ca o cataplasmă, și dată la băut în greutatea a două drahme, ea înfrânează forța umorilor, reprimă abundența sângelui și răcorește căldura. Este acoperită cu o scoarță groasă, este dulce fără nicio amărăciune, de unde provine faptul că creșterea flatulenței provoacă poftă" (Ximenez, *Patru cărți despre natura și virtuțile plantelor și animalelor de uz medicinal în Noua Spanie,* Mexico City,

purgări găsite în această țară, așa cum am experimentat adesea. O administrăm în siguranță copiilor, bătrânelor și femeilor însărcinate; iar în cele mai puternice stomacuri nu provoacă vărsături sau sete.

Pentru a evita vărsăturile în timpul purjărilor, un remediu bun este o cană [354]pe stomac , gâdilarea picioarelor, mirosirea a puțin oțet și sugerea unei gutui. Și cel mai bine este să sugi puțină șuncă friptă, după cum va vedea oricine încearcă, și o poți frige cu o seară înainte. [f. 6b]

Este un desert foarte bun pentru prânz sau cină, făcut dintr-o gutuie coaptă sau crudă, dacă este coaptă, sau dintr-o dulceață. Gutuile amestecate în tocănițe reconfortează stomacul, iar apa făcută din ele, băută din când în când, îl reconfortează și ea și ajută digestia.

Dacă slăbiciunea stomacului provine dintr-o cauză rece, aceasta trebuie vindecată cu opusul său, temperatul. Și nu cu remedii foarte calde, care sunt foarte dăunătoare ficatului și stomacului și nu ameliorează afecțiunea principală. Mulți autori susțin că supa făcută din porumbei de câmp fierți este un remediu foarte eficient pentru această boală: supa făcută din porumbeii din această Nouă Spanie, care, în opinia mea, sunt porumbei, va avea același efect, iar alții afirmă același lucru.[355]

Prunele uscate sunt foarte bune pentru stomac și, atunci când sunt mâncate pe stomacul gol, înmoaie intestinele. Două duzini de stafide înmuiate în vin, luate pe stomacul gol și băute cu vin , au același efect. Cei care sunt obișnuiți să bea vin ar trebui să-l bea călduț la prânz. Iar în timpul zilei, înainte de cină, să se bea apă cu scorțișoară, apă cu anason [f. 7a] sau apă cu fenicul; iar cel mai sănătos lucru este să se bea puțin.

Biblioteca Mexicana de la Fundación Miguel Alemán, 2001, cap. L, p. 225).

354 „Un instrument chirurgical, care este un vas, de obicei din sticlă, cu o gură mare și un corp lat, care, atunci când este încălzit cu cârpe arzătoare, se aplică pe anumite părți ale corpului pentru a trage cu forță umorile spre exterior. Uneori, se taie acea parte și atunci se numesc ventuze tăiate. Când această operațiune nu se efectuează, se numesc ventuze uscate. Este numit astfel de la cuvântul „vânt". Lat. *Cucurbitula vitrea.* PIC. JUST. f. 193. La care el a răspuns că va cumpăra niște ventuze de sticlă și două lănci. ALFAR. part. 2. lib. 2. cap. 7. Care sunt ca niște ventuze, care, acolo unde simt că este ceva de apucat, devin puternice și sug până când extrag substanța" *(Auth., sv* „Ventuză").

355 Este posibil să se refere la *Cocotli,* pe care Francisco Hernández îl considera a fi turtureaua spaniolă, deși mai mică: „Cântecul său este *cu cu cu.* Este o mâncare bună , deși puțin cam tare; abundă atât în locurile muntoase, cât și în orașe" *(Opere complete,* t. III, vol. II, p. 328).

Cine are mare sete după ce mănâncă ar trebui să-și facă un obicei din a bea puțin mai mult decât are nevoie la sfârșit, și astfel se va scuza.[356] A bea în timpul zilei este un remediu pe care l-am încercat de multe ori.

Douăsprezece boabe de piper înghițite pe stomacul gol, urmate de două înghițituri de apă caldă, liniștesc foarte mult stomacul. [f. 7a]

La începutul mesei, cinci linguri de [357]miere fiartă mâncate cu pâine sunt un remediu admirabil și scapă de flatulență.

Obiceiul (când te culci seara) de a-ți pune mâna pe burtă ajută mult la digestie, iar primul somn pe partea cu ficatul, pe lângă faptul că este foarte sănătos, face ca mâncarea să se gătească.

Luarea unui pliculeț de muștar o dată la două seri înainte de culcare și băutul unei înghițituri de apă (dacă se dorește) ajută foarte mult digestia. [f. 7b]

Multe alte remedii pentru stomacul slab și alte boli se vor găsi în această carte, pe care le-am enumerat pe măsură ce le-am experimentat și din acest motiv nu am păstrat ordinea corectă; le puteți găsi lângă tabel. [f. 8b]

356 În text: „el va folosi

357 Conform teoriei umorale, mierea nu oferă același efect pentru toate vârstele; sângele predomină în copilărie; bila galbenă (holera), în tinerețe; bila neagră (melancolia), la maturitate; și flegma, la bătrânețe. Tocmai această ultimă etapă a vieții folosește cel mai bine această substanță: „Mierea nu se schimbă și nu se transformă în bilă galbenă pentru că conține o cantitate mare de ea în sine, ci pentru că se transformă în organism. Cu siguranță, ar fi amară pentru cei care ar gusta-o dacă ar conține bilă în sine și direct din exterior și ar putea genera aceeași cantitate de ea la toți oamenii în același mod. Dar acesta nu este adevărul. La cei care sunt în floarea tinereții, și mai ales dacă sunt de o fire fierbinte și duc o viață grea, toată mierea se va transforma în bilă galbenă; dar pentru vârstnici este destul de convenabil, deoarece la ei ar avea loc o transformare nu în bilă, ci în sânge” (Galen, *Despre facultățile naturale,* 115, p. 97).

DIN CAUZA DURERII DIN COASTĂ [f. 9a]
CAPITOLUL DOI

Există două tipuri de dureri laterale, [358]una adevărată și una falsă. Durerea laterală falsă sau neadevărată își are originea în mușchii sau pereții laterali. Este ușor de recunoscut în accidente minore, care sunt suportabile, iar pacientul se poate întinde pe partea opusă a durerii și poate găsi mai multă odihnă acolo. Când această durere laterală falsă apare din cauza flatulenței abundente și a umorilor calde, provoacă dureri foarte mari, deoarece extinde și întinde foarte mult mușchii [359]de aceeași parte.

Adevărata durere de flanc își are sediul într-o membrană subțire, puțin mai groasă decât dublul grosimii unei foi de pergament. Această membrană leagă ambele părți ale pieptului și este atașată de coaste. Recunoaștem adevărata durere de flanc după problemele grave pe care le aduce, deși uneori acestea sunt oarecum subtile. Această durere aduce cu sine următoarele semne: febră continuă, durere înțepătoare și înțepătoare, dificultăți de respirație deoarece membrana (pe care am menționat-o) este foarte întinsă și plină de lichid și un puls greu deoarece artera este, de asemenea, întinsă. De asemenea, aduce tuse, uneori puțină sau multă, și alteori cu tuse cu sânge, deși nu întotdeauna. Când toate aceste probleme și semne apar odată cu durerea de flanc, este foarte periculoasă și se termină...

---

358 Vindecătorii din Mexic spun astăzi că această afecțiune apare „atunci când cineva lucrează și consumă ceva rece. Ei susțin că răcirea bruscă a stomacului răcește și plămânii, inițiind astfel disconfortul. În comunitățile rurale, această afecțiune este considerată a fi de natură «rece», deoarece se crede că frigul este concentrat în plămânii și pieptul pacientului. Prin urmare, terapiile tind să încălzească aceste zone ale corpului. Tratamentul include un masaj cu un unguent. În același timp, pacientul trebuie să înceapă să bea un «ceai» preparat cu una sau două felii de scorcionaria, palo mulato, palo tres costillas, palo Brasil, o bucată mică de palo nilo, o frunză de borago, jumătate de cuatecomate, jumătate de zapalote, coaja unui zapalote, un pumn mic și unul mare de tei, un pumn mic de floare de creveți (tabachín) și un pumn de nacahuita” *(BDMTM, sv „* Durere laterală”).

359 În original: „murezillo”; adică mușchi.

Pe scurt, spre binele sau răul pacientului. Cauzele durerii reale în flanc sunt sângele gros, vâscos, sângele flegmatic și coleric și sângele oarecum melancolic. Recunoaștem aceste cauze după culoarea a ceea ce pacientul scuipă, atunci când începe să scuipe de la început. Dacă sputa este galbenă și spumoasă, provine din coleră; dacă este vâscoasă și groasă, din sânge flegmatic; iar dacă este purpurie sau maronie, din melancolie; iar când este subțire și roșiatică, din sânge. [360]Când pacientul nu scuipă, vom recunoaște cauza prin accidente, prin constituția sa, prin umorile care predomină la el și prin alimentele pe care le consumă de obicei.[361]

Adesea, durerile și inflamația ficatului [f. 10a] îi înșeală pe mulți medici. Și acest lucru nu este surprinzător, deoarece aceste două dureri se aseamănă una cu cealaltă în unele accidente. Trebuie menționat că durerea și inflamația ficatului nu vin însoțite de senzații de înțepătură sau ciupire și nici nu există puls tare, tensiune sau întindere în lateral. Și dacă există tuse, este foarte ușoară și fără scuipat. Durerea de ficat este mai mică, aproape în stomac, în timp ce durerea în lateral este mai mare și peste coaste.

Cele mai necesare prognosticuri pentru pleurezie le prezint aici, iar primul este: dacă de la început pacientul începe să scuipe bine, își va reveni repede; iar dacă începe să scuipe târziu, își va reveni târziu. Cei care încep să scuipe în a paisprezecea zi dezvoltă un abces pe partea durerii, iar unii dintre aceștia scapă. Cei care nu scuipă, deși pot trăi câteva zile, în cele din urmă mor.

Durerea din coastă care vine din cauza sângelui și a mâniei este mai puțin periculoasă decât cea care vine din cauza flegmei și a melancoliei. Așadar, tot binele sau răul acestei boli constă în a scuipa bine de la început. [f. 10a]
Chiar dacă există un puls rezonabil și urină bună în partea dureroasă [362],

360 Conform Corpusului Hipocratic, există patru elemente: cald, rece, uscat și umed , care, la rândul lor, corespund calităților celor patru umori: colerică (bila galbenă), melancolică (bila neagră), sanguinică (sângele) și flegmatică (flegma). Armonia dintre aceste umori este fundamentul sănătății, iar dezechilibrul lor duce la boală. Prin prevenție, curățenie și activitate fizică, medicul care urma preceptele hipocratice înțelegea mecanismele naturii; natura însăși era suficientă pentru a vindeca. Cu alte cuvinte, medicul nu acționa ca un mijlocitor - ca un sfânt care mediază în fața lui Dumnezeu - ci mai degrabă trata pacientul astfel încât acesta să-și poată recăpăta echilibrul în delicatul echilibru umoral al naturii.

361 Aceasta este o altă maximă a medicinei lui Hipocrate: „Cert este că bolile care scapă examinării ochilor sunt supuse examinării intelectului" (Hippocrate, *Despre știința medicală,* 11, p. 21).

362 Durerea de costat era o boală gravă pe vremea grecilor, așa că nu este surprinzător că este prezentă în tratatele lui Hipocrate, recomandând următoarele pentru tratamentul ei: „Nu este deplasat ca durerea de costat, fie că apare la început sau mai târziu, să fie încercată eliminarea mai întâi cu comprese calde; cea mai eficientă dintre astfel de

medicul nu ar trebui să se grăbească să prezică starea de sănătate, deoarece cu aceste două semne bune, dacă pacientul nu scuipă, moare.

Primul lucru pe care ar trebui să-l ordone doctorul în această boală, și în toate cele periculoase, este: ca bolnavul să se spovedească și să-și orânduiască sufletul în toate.[363] Și nu așteptați până când nenorocitul nu mai poate primi sacramentele și moare fără ele, așa cum vedem în fiecare zi. Ordonând acest lucru în timpul primei vizite, nu este atât de temător ca atunci când medicul îl ordonă când pacientul este foarte bolnav. Și cine se îndoiește? Că Dumnezeu ne dă rele din cauza păcatelor noastre? Și că El vrea să ne spovedim și să ne îndepărtăm de ele prin boală? [f. 10b]

Camera bolnavului trebuie să fie caldă și liniștită. Noaptea trebuie să doarmă moderat și ziua să nu doarmă, cu excepția cazului în care doarme prost sau deloc noaptea. Somnul moderat noaptea nu numai că pregătește hrana, ci și corectează și echilibrează umorile. Asigurați-i un pat în fiecare zi, chiar dacă este vorba doar de un set obișnuit de lenjerie [f. 11a] sau o cană mică. Dieta este foarte importantă în această boală, deoarece este scurtă și de scurtă durată. A da bolnavului prea mult de mâncat împiedică natura [364]să depășească și să elimine umorile. În primele patru sau cinci zile, este suficient un terci [365]făcut cu orz, migdale și câteva semințe de pepene, împreună cu terci alb cu puțină [366]miere fiartă. Acest lucru ajută la scuipat și curăță pieptul. Dacă bolnavul este

aplicații este apa fierbinte într-un burduf de vin, vezică urinară sau într-un vas de lut sau bronz. În prealabil trebuie pus ceva moale pe costat ca agent calmant" (Hippocrate, *Despre regimul în bolile acute,* 21, p. 162).

363 „Sfântul Bernard spune: «Credința este principiul sănătății oamenilor; fără ea nimeni nu poate aparține sau fi printre copiii lui Dumnezeu; fără ea toată lucrarea omului este zadarnică și inutilă». De aceea, diavolul, dușmanul întregii omeniri, lucrează cu toată puterea sa pentru a răsturna și a răsturna complet pe bolnavul aflat în punctul morții față de credință, sau cel puțin pentru a-l face să rătăcească, să se clatine și să se îndoiască de ea, pentru că cel ce se îndoiește în credință este un necredincios" *(Arta de a muri bine,* p. 87).

364 Galen reafirmă ideea că Hipocrate a fost cel care a presupus că natura însăși acționează în căutarea restabilirii sănătății; medicul intervine doar pentru a facilita această acțiune: „Hipocrate a fost primul dintre toți medicii și filosofii pe care îi cunoaștem, așa cum a fost și primul care a înțeles acțiunile naturii, pe care o admiră și, numind-o dreaptă, o glorifică continuu și afirmă că ea singură este suficientă animalelor în toate aspectele, întrucât face tot ce este necesar fără nicio învățătură și din proprie inițiativă" (Galen, *Despre facultățile naturale,* 38, p. 47).

365 „Băutură făcută cu orz fiert pentru a răci febra bolnavilor. Lat. Pti- sana. Dixose ordeate, ab ordeo, care este orz" (Sebastián de Covarrubias, *Tesoro de la lengua castellana,* Madrid, Luis Sánchez, 1611, *sv* „Ordiates"). În continuare *Tesoro* .

366 Mierea albă contrastează prin culoare cu una dintre tipurile de miere cele mai des folosite de medici, mierea de trandafiri. Covarrubias spune: „În farmacii există multe

slab, dați-i (printre lucrurile menționate anterior) supă de pasăre bine făcută. Și dacă este foarte slăbit, dați-i pesmet făcut cu supă de pasăre; Și dați-i un pui gătit. Să bea apa fiartă cu orz și lemn dulce. [367]Când durerea și disconfortul se potolesc și se ameliorează, dați-i puțin mai mult de mâncare. În această boală și în toate cele care aduc febră (chiar și în ziua purjării), nu trebuie administrat vin; dar dacă slăbiciunea pacientului este atât de mare încât există teama de a leșina, dați-i puțin vin foarte diluat. Vinul administrat unor astfel de persoane trebuie să fie blând și să necesite puțină apă. Dacă este tare, este foarte dăunător.

O practică obișnuită printre autorii serioși este aplicarea de comprese și pungi mici cu sare și porumb cald pe această afecțiune. Și, deși acest remediu este adesea util, nu trebuie folosit fără discernământ sau întotdeauna, ci numai atunci când nu există o certitudine completă dacă este vorba sau nu de o durere în flanc. [f. 11b]

Și dacă, după aplicarea acestor remedii de două sau trei ori, durerea crește, nu le mai folosiți, ci recurgeți la remediul principal al sângerării. [368]Aceasta trebuie făcută întotdeauna pe partea durerii și din vena anusului. Și când această vena nu poate fi găsită sau nu poate fi secționată, efectuați sângerarea din vena întregului corp. Oricine face contrariul va păcătui mortal, căci aceasta este opinia cea mai sigură și larg acceptată. Și din anatomia venelor, este [clar] că sângerarea trebuie făcută pe partea durerii și din vena menționată anterior, dacă

siropuri făcute din miere și, în special, din miere de trandafiri" *(Tesoro, sv* „Miere").

367 „(Din hispano-arabă 'urúq sús sau 'írq sús, iar acesta din araba clasică 'irqu [s]sús; cf. portugheză alcaçuz). Plantă erbacee perenă din familia papilionaceelor, cu tulpini lemnoase, înalte de aproximativ un metru, frunze compuse cu foliole eliptice, ascuțite, glauce, oarecum lipicioase pe partea inferioară, flori mici, albăstrui, în ciorchini axilari laxi, pedunculați, fructe cu puține semințe și rizomi lungi, cilindrici, maronii la exterior și galbeni la interior, comună în Spania, pe malurile multor râuri, și al cărei suc, dulce și mucilaginos, este folosit ca pectoral și emolient" *(DRAE, sv* „Orozus").

368 În ceea ce privește sângerarea, marele chirurg-bărbier Alonso López de Hinojosos și-a exprimat opinia în prima carte de chirurgie publicată în Noua Spanie în 1578, cu un an înainte de „ *Tratado breve de cirugía" (Scurt tratat de chirurgie)* și cu paisprezece ani înainte de „ *Tratado breve de medicina" (Scurt tratat de medicină),* ambele scrise de călugărul Agustín Farfán: „Ce este flebotomia sau sângerarea? Este o incizie sau deschidere a unei vene, dreaptă și făcută, prin care se evacuează multitudinea de umori, care sunt patru: sânge, holă, flegma și melancolia. Prin urmare, pentru cele trei [umori], medicii și natura au rânduit multe purgări cu care putem fi curățați, iar pentru sânge nu s-a găsit un remediu mai bun decât sângerarea" (Alonso López de Hinojosos, *Suma y composición de cirugía. Con un arte para sangrar muy útil y provechosa [Rezumat și compilație de chirurgie. Cu un] „Arta foarte utilă și profitabilă a lăsării de sânge",* Mexico City, de Antonio Ricardo, 1578. În ediția Academiei Naționale de Medicină, 1977). pp. 95-96).

poate fi găsită. [f. 11b]

Când sângerați [369]pacientul, extrageți doar puțin sânge de fiecare dată, pentru ca pacientul să nu-și piardă puterile. Dacă am extrage prea mult de la început, pacientul ar fi cu adevărat în pericol, deoarece ar fi imposibil să se efectueze ulterior extracțiile de sânge necesare. De câte ori trebuie sângerat pacientul și pentru cât timp? Nu se poate specifica. Ceea ce se poate spune este că trebuie continuat până când nu mai există nicio urmă de sânge în flegmă și durerea se diminuează. Dacă pulsul rămâne puternic, se poate face extragerea de sânge, extragându-se doar puțin sânge de fiecare dată, așa cum am spus. Patru sau cinci uncii sunt suficiente. [f. 12a]

Cei care nu își permit căței de poștă [370]mănâncă din când în când chancaca [371]și melcochas făcute din miere de maguey. [f. 13 b]

Cine nu are farmacie să facă acest alief: prăjește puțină floare sau plantă de mușețel în puțin ulei de gătit, strecoară-l și adaugă puțină [372]grăsime de pui topită, iar cu puțină ceară albă îngroașă-l [373]și aplică-l cald. [f. 13b]

---

369 „Venele comune pentru sângerare, și care sunt folosite conform lui Guido de Chauliac, sunt treizeci și una: treisprezece în cap, zece în brațe și opt în picioare" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* p. 99). Guy de Chauliac a fost unul dintre cei mai mari chirurgi ai Evului Mediu datorită lucrării sale *Chirurgia Magna* ; este autorul cel mai citat de López de Hinojosos în cartea sa menționată anterior din 1578.

370 „O compoziție pectorală, care se face în gură și are o consistență între electuaricum și sirop și se administrează bolnavilor, astfel încât puțin câte puțin să o lase să alunece pe gât până în piept. Ar putea fi numită astfel de la verbul Lamer, deoarece acest tip de medicament se ia ca și cum s-ar linge; spre deosebire de siropuri și purgative care se iau prin băut. Se face din diferite ingrediente simple, de la care își ia numele: cum ar fi violeta etc. Latină. Linctus, us. Ecligma, atis. FRAG. Cirug. Trat. de los Simpl. en la vo Violeta. Fără lingătorul obișnuit, se face un sirop purgativ din violete cu a noua infuzie din ele și zahăr fin" *(Auth., sv* „Licker").

371 În original: „Chiancaca". „(Din nahuatl *chiancaca,* «zahăr brun» sau din quechua *ch'amqay,* «a zdrobi») tăbliță făcută cu mierea obținută din trestia de zahăr" *(DRAE, sv.* „Chancaca").

372 „(Din latinescul *axungia* „grăsime de porc"). Grăsime pe care păsările o au pe bărbie. La ferme se folosea grăsimea de găini, numită «enjundia», topită într-o lingură pentru a calma bronhiile" *(DRAE, sv* „Enjundia").

373 „A condensa un lichid sau a uni părțile dizolvate ale unui lucru: cum ar fi laptele, carnea tocată etc. Provine din latinescul coagulare, care înseamnă același lucru: motiv pentru care ar trebui scris cu C și nu cu Q, cum fac mulți. FLORENC. Mar. vol. 2. pl. 100. Perlele care se coagulează cu roua dimineții sunt mai pure și mai albe decât cele care se coagulează cu roua serii. NIEREMB. Difer. lib. 5. cap. 8. §. 3. Unde sora l-a învățat

Această cataplasmă este foarte bună: luați mușețel, buburuză, mărar și chancaca (zahăr din trestie nerafinat), câte două mâini din fiecare, fierbeți-le pe toate în patru litri de apă și folosiți jumătate din ea, strecurați-o și, cât este încă caldă, turnați-o într-o vezică de vacă pe jumătate plină. Dacă nu aveți una, luați două bucăți de pălărie sau de pânză de lână și înmuiați-le în decoctul foarte fierbinte, stoarceți-le bine și puneți-le de patru, cinci sau șase ori pe durere: și înainte ca una să se răcească complet, puneți-o pe alta. Dacă folosiți o vezică, lăsați-o acolo un sfert de oră. [f. 14a]

pe frate cum să mulgă vacile, să coaguleze laptele și să facă brânzeturi bune. ACOST. Hist. Ind. lib. 4. cap. 10. Când fumul acelui metal atinge un corp dur deasupra sau ajungând într-o regiune rece, se coagulează imediat. ESPIN. Rim. pl. 9. Înainte de atâtea necazuri / A coagula sângele în venele gerului" *(Aut., sv* „Cuadr").

DIN CAMERELE DE SÂNGE [f. 14b]
CAPITOLUL TREI

Intenția mea este să discut despre cavitățile pline de sânge pe care grecii le numesc dizenterie, [374]și nu despre alte cavități care există, deoarece nu sunt la fel de periculoase. Acest nume, dizenterie, înseamnă o rană în intestine, pe care o numim în mod obișnuit cavități pline de sânge.

Cauzele acestor camere sunt numeroase; unele le numim cauze externe, altele interne. Cauzele externe includ frigul extrem sau căldura extremă și administrarea unui medicament otrăvitor. Cauzele interne sunt afecțiunile stomacale vechi, din care provin camerele numite lienterie, [375]și o abundență de umori colerice. Și din această cauză provin cele mai frecvente camere ale sângelui, deoarece acestea înțeapă și ard oriunde trec. Melancolia sumbră și flegma falsă sunt, de asemenea, cauze. Și de aceea este necesar să examinăm camerele pentru a determina de ce umoare sunt cauzate. Le vom recunoaște, de asemenea, după tenul pacientului și după alimentele pe care le consumă cel mai des.

Perioada anului ne ajută, de asemenea, să ne înțelegem starea de spirit, deoarece furia domnește vara, melancolia toamna, flegma iarna și sângele primăvara. [376][f. 15a]

---

374 În original: „dizenterie". „Termen medical. Secreții intestinale sau scaune cu sânge , rezultate în urma ulcerării intestinelor, însoțite de dureri acute. Este un cuvânt grecesc. Latin. Dysenteria. LAG. Diosc. lib. 2. cap. 170. Preparată din florile sale cu vin de două ori pe zi, cât se poate lua cu două degete, este utilă împotriva dizenteriei. HUERT. Plin. lib. 8. cap. 48. Brânza sa, după maturare, este un remediu pentru dizenterie" *(Auth., sv* „Dysenteria").

375 „(Din latină târzie ***lientería*** *, iar* aceasta din greacă Leievrepía, *leientería).* Diareea alimentelor nedigerate" *(DRAE, sv* „Lientería").

376 Acesta este un alt principiu al medicinei hipocratice: raportarea celor patru umori la cele patru anotimpuri. Mai mult, el specifică, în special, cu privire la vară și iarnă: „Într-adevăr, vara, sunt multe dizenterii, diaree și febre cuartane prelungite. Aceste boli, atunci când sunt prelungite, provoacă hidropizie la oamenii cu o astfel de constituție și le curmează viața [...] Iarna, cei mai tineri suferă de peripneumonie și accese de nebunie; cei mai în vârstă, de febre arzătoare din cauza durității intestinului; femeile, de umflături și leucoflegmazie. Concep cu greu și nasc cu dificultate" (Hipocrate, *Despre aer, ape și*

locuri, 7, p. 116).

Rănile din intestin pe care le numesc colon, iar în cel pe care îl numesc rect, care sunt cele mai de jos, sunt mai ușor de vindecat decât cele din celelalte intestine; dar rănile din intestin pe care le numesc Iejuno sau Post sunt incurabile, deoarece apoi devin canceroase și corupte din cauza subțirimii lor. [f. 15 b]

Primul leac și primul remediu pe care medicul ar trebui să-l dea bolnavului este să-l spovedească, deoarece cheagurile de sânge sunt atât de periculoase, și cu atât mai mult în această Nouă Spanie. Și dacă boala se întinde, bolnavul ar trebui să facă tot ce ar trebui să facă un bun creștin, iar acesta este cel mai sigur lucru atât pentru suflet, cât și pentru trup. [377]Camera ar trebui să fie caldă și răcoroasă, iar bolnavul ar trebui să încerce să aibă liniște și somn, ceea ce este cel mai benefic lucru în această boală. În primele zile, ar trebui să mănânce cu moderație, deoarece cheagurile de sânge slăbesc foarte mult și emaciază stomacul. Dacă bolnavul este de constituție subțire, dați-i ceva mai mult de mâncare, pentru ca puterile să nu-i slăbească. În cheagurile de sânge (când nu există febră) , autorii laudă laptele ca un remediu foarte bun, deoarece este atât medicament, cât și hrană. Când îl dai, prepară-l în acest fel, deoarece oprește fluxul mai eficient și este mai reconfortant pentru intestine și stomac: stinge de trei ori în el un [378]ac foarte încins sau o bucată de oțel aprinsă și strecoară-l. Un castron călduț poate fi luat la fiecare opt ore și, deși în unele stomacuri laptele se acrișează și se strică, cu această preparare nu se întâmplă și are un efect bun. Poate fi mâncat în firimituri și, dacă te poți hrăni, atunci nu mănânci nimic altceva. [f. 16a]

Gălbenușurile de ou, înmuiate cu apă și puțin oțet cald , întrețin și opresc sângerarea. Am văzut deja două persoane considerate moarte din cauza unei

377 „Și țineți cont că, deoarece bolnavul știe că este ispitit de disperare, trebuie să se gândească atunci că aceasta este mai rea și mai dăunătoare decât toate păcatele și că în niciun fel nu trebuie să consimtă la o astfel de disperare, indiferent câte păcate a comis; căci, așa cum spune Sfântul Augustin: «Iuda a păcătuit mai mult disperând decât evreii răstignindu-L pe Iisus Hristos». Și apoi să se gândească cât de benefică și necesară este speranța; pentru că, după Sfântul Gură de Aur: «Speranța este ancora sănătății noastre și temelia vieții noastre și conducătorul și călăuza drumului pe care mergem la rai». Și, prin urmare, nu trebuie abandonată pentru păcate mari și nenumărate care ar putea fi" *(Arta de a muri bine,* p. 97).

378 „Piatra goală, care crește în mod obișnuit pe malurile râurilor sau pârâielor . Latină. *Lapillus. Glarea, ae.* CERV. Quix. tom. 2. cap. 36. Cristalele pârâielor, murmurând printre pietricele albe și maronii, s-au dus să plătească tribut râurilor. GONG. Poliph. Oct. 57. Cei doi iubiți dulci dezlănțuiți, / Prin pietricele tari, prin spini grei, / Solicită marea cu picioare înaripate" (*Aut .*, *sv* „Pietră").

hemoragii, care, după ce li s-a oprit apa, au găsit o cantitate de oțet în niște ulcioare și, puțin câte puțin, l-au băut pe tot și cu el s-au vindecat. Și, întrucât oțetul este rece și uscat, le-a potolit setea și a oprit sângerarea. [f. 16b]

Să știi că nu există niciun remediu mai rapid, mai eficient în evacuarea și devierea acesteia decât vărsarea de sânge, deoarece prin ea evacuăm toate umorile. [379][f. 17a]

Purgările care trebuie făcute în camerele de sânge ar trebui să fie ușoare și nu excesive, precum cele pe care unii îndrăznesc să le facă în mod nechibzuit. [380]Cele pe care le voi descrie aici sunt sigure și dincolo de orice suspiciune.[381] [f. 18a]

În această boală, somnul este foarte necesar, [382]atât de mult încât oricine doarme în timpul ei să aibă speranță [383]de vindecare. Când somnul lipsește,

379 Nu se știe când a apărut pentru prima dată această idee a vărsării de sânge ca leac în lumea occidentală. Unii cred că bestiarul și imaginația sa poetică au stârnit imaginația și au condus la tradiția adânc înrădăcinată a medicinei hipocratice și galenice. De exemplu, în *Istoria naturală a lui Pliniu* , se spune că hipopotamul, „pentru a se împrospăta și a se simți mai bine când era slăbit sau supărat din cauza supraalimentării, obișnuia să meargă printre plante spinoase și să se zgârie de ele pentru a produce lacerații într-o venă a piciorului, a elimina niște sânge și astfel a obține o oarecare alinare de afecțiunile sale. De aceea, spune Pliniu, hipopotamul este un artist desăvârșit în arta vindecării" (González Crussí, *op. cit.,* pp. 110-111).

380 Critica practicilor eronate ale altor medici are o lungă tradiție literară în corpusul lui Hipocratic; următorul caz servește drept exemplu: „Toate acestea sunt o dovadă solidă că medicii nu gestionează bine tratamentele pacienților lor. Dimpotrivă, ei ordonă celor afectați de boli care nu necesită post atunci când trebuie urmată o dietă cu lichide fierte, iar în bolile în care nu trebuie să se treacă de la post la lichide, în acestea prescriu schimbarea. Și, în general, fac exact opusul, exact în momentul în care, dacă boala este în faza sa cea mai acută, ceea ce este potrivit este să se treacă de la lichide fierte la post" (Hipocrate, *Despre dieta în bolile acute,* 41, p. 170).

381 Farfán nu continuă cu o listă de diferite tipuri de sângerări; schimbă imediat subiectul și enumeră o altă serie de remedii casnice. Fie ca acest avertisment din partea medicului nostru să ne servească drept reamintire pentru a lua în considerare tipurile de sângerări care vor apărea mai târziu în alte secțiuni.

382 Somnul este o parte substanțială a corpusului hipocratic și, chiar fără a aprofunda alte științe ale vremii, cum ar fi divinația, acesta încearcă să ofere soluții pur medicale bazate pe tipul de vis sau coșmar care apare în timpul somnului, întrucât „Toate funcțiile corpului sau ale sufletului, toate sunt îndeplinite de suflet în timpul somnului. Așadar, cine știe să judece corect aceste lucruri posedă o bună parte de înțelepciune" (Hipocrate, *Despre dietă,* 86, p. 268).

383 În original: „esperonça".

dați-i bolnavului la ora nouă noaptea [384]o drahmă [385]de filon roman, [386]dizolvată în apă de plantain. [387]Dacă nu doarme cu această cantitate, dați-i o drahmă și jumătate în noaptea următoare la ora opt. Requies Magna [388]este mai sigur și poate fi administrat la fiecare două zile - și în fiecare zi - și se pot administra până la două drahme. În primele zile, dați-i bolnavului două uncii de sirop de mac [389]și să ia o uncie la ora opt noaptea, iar dacă nu doarme cu aceasta, dați-i cealaltă uncie la ora nouă. [f. 19 a]

Am din experiență că două drahme de [390]copal măcinat, luate cu un ou copt,

---

384 Momentul primului vis, conform autorilor vremii. *Vezi* Américo Larralde, *Eclipsa visului surorii Juana,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2011 .

385 În original: „drama". „(Din latinescul *drachma,* iar acesta din grecescul *drachma* **)** . O măsură de greutate folosită în farmacie, echivalentă cu o optime de uncie, adică trei scrupule sau 3,594 mg" *(Autor, sv* „Dracma").

386 În original: „Philoniul roman". „Philoniul roman sau magno este o băutură moale, clasificată printre opiacee și numită în mod specific opiaceu somnifer datorită cantității considerabile de opiu pe care o conține. Poartă numele inventatorului său, Filon, filosof și medic, originar din Tars, Sicilia" (*Dicționar de științe medicale,* volumul XV, p. 117, 1823). În plus, Philoniumul roman este un exemplu frumos de poezie farmacologică. Filon din Tars și-a compus poemul în cuplete elegiace, iar Galen le-a încorporat în tratatele sale (Guillermo Delgado-García, Carolina Rodríguez-Návarez și Bruno Estañol, „Despre Philoniumul roman", *Gaceta Médica de México,* 152, 2016, pp. 838–852).

387 „O plantă bine-cunoscută, din care există două specii, majoră și minoră. Cea majoră produce frunze mari și late, asemănătoare cu cele ale mangoldei. Tulpina este unghiulară, înaltă de aproximativ un cot și de culoare roșiatică. Rădăcinile sale sunt fragede, păroase, albe și de grosimea unui deget. Cea minoră are frunze mai mici, netede, fragede și subțiri, iar tulpina este înclinată spre pământ. Ambele cresc în locuri umede și sunt cele mai eficiente și benefice în medicină. Latină: Plantago, inis. LAG. Diosc. lib. 2. cap. 115. Nu există nimic care să oprească atât de vitejește orice revărsare de sânge ca plantainul" (*Autor* , *sv* „Plantain").

388 Nu am găsit o definiție pentru această plantă. Cert este că este frecvent menționată în tratatele medievale, renascentiste și baroce ca adjuvant pentru somn. În cartea * *Practica teatral de cirugía en romance y en latín* * (1678), este recomandată, împreună cu * Trifera magna *, ca preparat medicinal reconfortant care formează o masă păstoasă, compusă din trei tipuri de mirobalani cu alte produse pulverulente legate cu miere sau sirop.

389 Mac: „(Din cuvântul latin pentru «a adormi», referindu-se la proprietățile sale narcotice). Plantă din familia papaveraceae, cu frunze agățătoare, flori mari, spectaculoase și terminale și un fruct capsular indehiscent din care se extrage opiu" *(DRAE, sv* «Ador - midera»).

390 Dr. Farfán este de acord cu ceea ce a afirmat protomedicul Indiilor, Francisco Hernández, dar nu tocmai în ceea ce privește „Copalquáhuitl sau arborele care poartă gumă", care „se numește în special *copalli,* deși pentru indieni acest cuvânt înseamnă de obicei orice fel de gumă [...] Acest lichid, așa cum este deja cunoscut în aproape toată

dimineața și seara, opresc camerele de filmat. [f. 20a]

Când, în ciuda tuturor acestora, rănile nu se ameliorează și se agravează zilnic, după cum o demonstrează mirosul neplăcut și decolorarea cavităților, este recomandabil să se ia toate măsurile de precauție posibile pentru a le trata. Autorii medicali prescriu numeroase remedii, dintre care unele le voi menționa aici, iar când acestea nu duc la vindecare, pacientul trebuie încredințat lui Dumnezeu și preoților.

Și dacă este nevoie să se curețe mai mult rănile cauzate de corupție, se iau șase uncii de apă de orz [391]și o jumătate de drahmă de pulbere Ioanes de Vigo, [392]se amestecă și se administrează călduț printr-o seringă. Cu două sau trei dintre aceste remedii, se va vedea vindecarea și beneficiul. Și în acest fel, i-am vindecat de multe ori spre slava și cinstea lui Dumnezeu. Și este adevărat că, până când nu am pus în practică această metodă de vindecare, nimeni nu a

---

Europa, este alb și transparent"; și servește la vindecarea „tuturor bolilor care provin dintr-o cauză rece și umedă" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, pp. 176-177). Într-adevăr, Farfán nu pare să fie de acord cu Hernández în privința *copalli-ului* precedent , ci în privința unui alt arbore care produce, de asemenea, *copalli* și este un remediu inegalabil împotriva diareei: „Capitolul LIII. Despre Copalquauhxíotl *sau arborele lepros care produce copalli* . Copalquauxíotl este un arbore înalt și neted, care își leapădă ușor membrana exterioară, de unde provine și numele; are frunze mici, alungite, ca și ruta, dar mai mari și mai lungi, și un fruct strâns, dar aranjat unul câte unul. De asemenea, distilează un lichid rășinos similar cu copalli-ul ca gust și miros, dar rar. Acest arbore este fierbinte și uscat de gradul trei și miroase cu o anumită astringență. Lichidul care curge este amestecat diluat în apă cu copalli și se spune că în acest fel este extraordinar de eficient în a conține diareea" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 182).

391 Orzul este foarte apreciat în medicina lui Hipocrate: „Orzul este prin natura sa oarecum rece și umed și se usucă. De asemenea, conține ceva purgativ din sucul plevei. Dovada este că, dacă vrei să fierbi boabele de orz fără a le decoji, sucul este puternic purgativ. Pe de altă parte, dacă le decojești, [sucul] este destul de răcoritor și astringent" (Hipocrate, *Despre dietă,* 40, p. 221).

392 Aceasta se referă la medicul italian Juan de Vigo (1460-1520), a cărui lucrare principală este * *Libro en práctica de cirugía* * *(Carte despre practica chirurgiei),* - publicată în spaniolă la Valencia, 1537; Toledo, 1548; și Zaragoza, 1581. Pulberile solubile ale lui Vigo erau aparent fabricate din mercur dizolvat în apă tare, obținută prin distilare din cupre, alaun și salpetru. Cu toate acestea, secretul care a înconjurat întotdeauna acest remediu i-a determinat pe mulți să-l prepare incorect, reducându-i astfel eficacitatea. Era „o distilare repetată a mercurului cu apă tare la un grad crescător de căldură, urmând o procedură alchimică clară. În realitate , Vigo produce ceea ce alchimiștii numeau «roșu», o varietate de mercur sublimat obținut datorită acidului clorhidric care alcătuia apa tare" *(vezi* Jaime Lorén, „Tencuiala formativă a lui Vigo, tencuiala lui Vigo împotriva tineei, pulberile solutive ale lui Vigo. Juan de Vigo (Rapallo, 1460-Roma, 1520)", *Scientific Eponyms,* iulie [2010], pp. 1-3).

folosit-o, pentru că nu și-au dat seama că majoritatea deținuților mureau din lipsă de tratament pentru rănile lor. [393][f. 21b]

393 De-a lungul tratatului, Farfán se prezintă ca primul care a experimentat o serie de remedii unice în Noua Spanie. Aceste nuanțe conferă Scurtului *Tratat de Medicină* o anumită particularitate în cadrul literaturii medicale din Noua Spanie.

Din colț [394][f. 23a]
Capitolul patru[395]

Nimeni nu se îndoiește că strabismul este o boală periculoasă, deoarece poate ucide în câteva zile. Prin urmare, este esențial ca remediile pentru o boală atât de gravă să fie pregătite imediat. Nu voi enumera aici cele patru tipuri de strabism, deoarece acest lucru este irelevant pentru scopul nostru; mai degrabă, mă voi concentra pe vindecarea acestuia, cauzele și semnele pentru recunoașterea lui.

Eschinența este o inflamație care afectează mușchii sau mușchii mici ai gâtului, uneori mușchii interni, alteori mușchii externi și uneori toți. Cel mai evident și clar semn al eschinnței este incapacitatea pacientului de a înghiți, nu numai ceea ce mănâncă, ci și ceea ce bea. Știm că este vorba de eschinența atunci când cei care o au abia pot vorbi sau respira. Cauzele eschinnței sunt un prolaps al umorilor colerice, uneori al sângelui și flegmei și alteori al tuturor celor patru umori împreună. Când umoarea care provoacă eschinența este colerică, inflamația apare în mușchii interni și este, prin urmare, mai periculoasă. Când umoarea este flegmatică, inflamația apare în mușchii externi și nu este la fel de periculoasă. Eschinența cauzată de sânge aduce cu sine mari dificultăți de respirație și este mult mai periculoasă. Deoarece această leziune este cea mai severă, strabismul aduce și o mare anxietate și suferință, cu o greutate a corpului și febră mare. Cele mai grave și esențiale prognostice în strabism sunt: atunci când umflarea este absentă, dacă leziunile sunt grave, este un semn de deces. Iar când umflarea este prezentă, chiar dacă leziunile sunt grave, pacientul își va reveni dacă...

---

394 În original: „Esquilencia” și așa mai departe de fiecare dată când apare numele bolii . „(Din francezul *esquinancie,* iar acesta din grecescul Kuváy/q *kynánch* ***e*** *;* propriu-zis «zgardă de câine», din cauza senzației de sufocare provocată de această afecțiune). Durere anginoasă, inflamație a amigdalelor” *(DRAE, sv* „Esquinencia”).

395 În original: „IIII”.

Sunt tratate [396]cu grijă. Când umoarea strabismului coboară în plămâni, de obicei provoacă răni acolo, iar majoritatea oamenilor mor din cauza lor, deoarece sunt incurabile.

Primul lucru pe care un bolnav ar trebui să-l facă în această boală gravă și periculoasă este să se spovedească, să primească sacramentele și să-și orânduiască sufletul în conformitate cu ceilalți; și să nu-l părăsească până când nu mai poate face asta. [397][f. 23b]

În această boală, o dietă strictă este necesară, deoarece se vindecă repede ; și [f. 24a] o impune deoarece închide gâtul atât de mult încât, după patru sau șase zile, pacientul nu va mai putea înghiți apă. Laptele de orz, fiert și măcinat, făcut ca un terci [398]cu puțin zahăr, va fi suficient ca hrană. După patru zile, se poate trăi cu supă de pui și pesmet făcut cu aceeași supă. Gălbenușurile de ou fierte moale sunt, de asemenea, bune, iar orice se mănâncă ar trebui să fie puțin, deoarece acest lucru este recomandabil. Când inflamația și alte simptome se diminuează, se poate mânca puțin mai mult. Dacă, de la începutul bolii, există un puls slab și pacientul poate înghiți, dați-i supă de pui și tocănițe, [399]iar apa pe care o bea să fie fiartă cu orz; iar dacă se adaugă puțin zahăr, va fi mai medicinal și benefic. Dormiți puțin, țineți capul sus și evitați somnul de la

396 În original: „curau".

397 „Văzând și știind că nu poate duce pe om în păcatul disperării, diavolul începe să-l ispitească cu nerăbdare, care izvorăște din marea sa boală; și îi spune astfel: «De ce suporți această durere, atât de gravă și de insuportabilă pentru toate creaturile și ție cu totul fără folos? Nici măcar o durere atât de mare nu ar trebui să ți se dea ca o chestiune de dreptate și bună dreptate, din moment ce nu ai comis atât de multe păcate încât să fii vrednic de un chin atât de crud. Căci este scris că în pedepse trebuie făcută o interpretare mai benignă și mai pioasă. Și pe lângă aceasta, ceea ce îți sporește și agravează foarte mult durerea este că nimeni nu are milă de tine. Ceea ce, cu siguranță, este fără îndoială împotriva oricărei rațiuni, căci, deși prietenii și rudele tale pot arăta în cuvinte că au milă de tine, în realitate își doresc moartea pentru bunurile pe care le vei lăsa în urmă, pe care speră să le moștenească; căci este o chestiune... Odată ce sufletul tău ți-a părăsit trupul, abia vor dori să-l aibă acasă nici măcar o zi *(Arta de a muri bine,* p. 99)."

398 „O băutură folosită mult de mexicani, care constă în a pune puțin porumb fiert în apă, a stoarce laptele, a-l strecura și a adăuga zahăr. Este un cuvânt mexican folosit și în Spania. *Lat. Potio quaedam Mexicanis usitata" (Aut., sv.* „Atole").

399 „Sucul sau substanța care, prin zdrobire sau presare, se extrage din pasăre, în special din găină sau potârniche: care se administrează fierbinte bolnavului care nu poate înghiți altceva decât lichid, pentru a se hrăni și a-și recăpăta puterile. Latină. *Avis pulpa pista.* NIEREMB. Var. Ilust. Vezi Pr. Marcelo Mastrilli, cap. 6. Nu putea înghiți în niciun fel o singură gură de ratatouille și nici altceva de mâncare. MUÑ. Pr. Camil. cartea 1, cap. 26. Pentru cei mai periculoși pacienți, punea să se adauge pudră de perle și alte licori în ratatouille și supele lor" (*Auth* ., *s.v.* „Ratatouille").

amiază. [f. 24a]

Y Să nu se scandalizeze ignoranții pentru că poruncesc ca celelalte vărsări de sânge să se facă din vena capului, [400]căci este o prostie să credem că cei care sângerează din această venă au judecata afectată. [f. 24b]

Dacă o femeie are strabism și menstruația i-a venit prost sau nu a scăzut complet și prezintă semne de sângerare (așa cum există), dacă are un ten sanguin, dacă fața ei este foarte roșie și ochii sunt injectați, efectuați primele două sângerări pe glezne, deoarece cu ele devierem [401]și eliminăm umoarea din gât.

Unii medici recomandă ca prima sângerare să se facă din venele pe care le numesc vene leonice, [402]situate sub limbă. Eu nu aș face-o pentru că este contrar a ceea ce prescriu cei mai reputați autori și împotriva bunelor practici. Și când se face, este ca o ultimă și definitivă măsură . Am văzut mai mult rău decât bine în această privință. [f. 24b]

Dacă persoana cu schismă poate înghiți (după sângerarea necesară), purjați-o înainte să se înece. Și pentru aceasta, nu este nevoie de multe siropuri, sau deloc, deoarece într-o zi (dacă este necesar) pacientul trebuie să fie sângerat și purjat, deoarece această boală este atât de acută și periculoasă. Și cu cât amână mai mult, cu atât este mai mare pericolul. Aici, medicii prevăzători, harnici și curajoși sunt văzuți și arătați în remedierea pacientului și prevenirea morții acestuia. Spun aceasta pentru că există unii atât de temători încât, într-o nevoie foarte mare, nu se pot hotărî despre ce este mai bine pentru sănătatea pacientului.

Y Este adevărat că temerile lor ar trebui atribuite ignoranței, mai degrabă decât lipsei de spirit , deoarece dacă ar înțelege boala și cauzele ei, nu ar avea frică.

Cei care nu au farmacie, se purifică cu patru uncii de cassia fistula.[403] și

400 Se referă la venele cunoscute la acea vreme sub numele de „humerală și cefalică". „Cefalica este o venă a brațului care se apropie de pliul cotului; anticii credeau că este în relație directă cu capul" *(DRAE, sv* „Vena cefalică").

401 A devia: „(Din latinescul *divert* ***e*** *re* „a conduce în diverse direcții"). În medicină înseamnă a dirija un fluid corporal către o altă parte" *(DRAE, sv* „A devia").

402 În original: „Vene ionice". Într-adevăr, era cunoscută sub numele de „vena aflată pe partea inferioară a limbii. Astăzi este cunoscută sub numele de vena ranină" *(DRAE, sv* „venă ranină").

403 În original: „caña fistola". „Fructul este ca un tub mic, unele ajungând la lungimea unei

greutatea unui tomín [404]de pulberi din rădăcina matlalízticului, care sunt [f. 26a] foarte sigure. Și dacă nu există, să fie din cele din Michoacán.[405]

Ca să eviți vărsăturile din purgări, iată o pregătire foarte bună: cu o seară - înainte, fă puțină șuncă și, după ce ai luat purgă, suge-o și, chiar dacă o înghiți, nu-ți va face niciun rău sau pagubă. [f. 26a]

Aplică acest alifie pe gât: ia doisprezece râme și spală-le cu vin, prăjește-le în ulei de gătit și adaugă puțină floare de mușețel sau frunzele sale; strecoară-le și [406]îngroașă-le cu ceară albă, iar în final adaugă câteva picături de oțet.[407]

Dacă umflătura este atât de încăpățânată încât nu se rezolvă cu toate aceste remedii, încearcă acesta, care este admirabil și nu m-a dezamăgit niciodată; o rezolvă repede, iar dacă șvanul se deschide, o va face în câteva ore. Ia paiele, penele și excrementele din două cuiburi de rândunele și, pisează-le mărunt, fă

---

tije. Când ies pentru prima dată din floare, sunt verzi, apoi devin roșiatici și în final negri. Au aproximativ grosimea unui deget mare și sunt rotunde. În interior, conțin o umoare sau măduvă, nu continuă ca măduva osoasă a animalelor, ci împărțită prin membrane subțiri. Aceasta se numește pulpa fistulei de cassia, dintre care cea mai bună este cea mai suculentă și mai coaptă. Covarrubias o numește roșcova Egiptului, datorită culorii sale verzi. Etimologia sa derivă din „trestie" și „fistulă", deoarece seamănă cu o trompetă de trestie. Latină: *Casia fistularis.* LAG. Dioscorides, Cartea 1, Capitolul 12. Fistula de cassia este fructul unui copac mare cu scoarță maronie. ARGENS. Malus, Cartea 2, Folio 86." De acolo provin camelitotele din Persia, brocarturile, fildeșul, rubarba, cardamomul și cassia. OV. Hist. de Chil. fol. 89. „Cassia crește în acei munți și de acolo se aprovizionează întreaga Europă" *(Auth., sv* „Cassia").

404 „A treia parte a unui adarme al mărcii castiliene sau a opta parte a unei monede castiliene în greutatea aparținând aurului. Lat. *In argento tertiapars drachmæ. In auro Castellani octava pars.* RECOP. lib. 5. tit. 21. l. 29. Că în aur se suferă de puternic sau slab jumătate de tomín per marcă, iar în argint un tomín și jumătate" (*Aut* ., *sv* „Tomín").

405 Utilizarea sa medicinală ca purgativ este cunoscută încă din timpurile prehispanice. „O rădăcină medicinală care în zilele noastre a fost adusă din Indii. Spusă astfel din provincia de unde este adusă, care se numește Provincia Mechoacan: iar Mechoacan înseamnă loc de pește, deoarece în acea provincie există multe lagune, cu o abundență de pește. În ceea ce privește drogul menționat și utilizarea sa, puteți consulta Monardes [referindu-se la Nicolás Monardes (1508-1588)]" *(Tesoro, sv* „Mechoacan").

406 „Ceară care, redusă la foi, este albită de soare" *(DRAE, sv* „Ceară albă").

407 Un remediu foarte similar a fost folosit de Farfán cu treisprezece ani mai devreme - în primul său tratat - pentru a vindeca tumorile urechii, amintind, în același timp, de unul similar recomandat de chirurgul medieval Guy de Chauliac, făcut cu păduchi de lemn: „Un alt remediu pe care îl dau și este acesta: luați râme și păduchi de lemn vii [din] pământ "

o cataplasmă cu miere albă.[408] [409] Gătiți-l ușor la foc, întindeți-l pe o cârpă și puneți-l pe tot gâtul. Cu una sau două aplicări, veți vedea beneficiul. [410]Când nu puteți găsi cuiburi de rândunele, luați puțin excrement de porumbel și faceți cataplasma cu miere. [411]NăMolul din cuiburile de rândunele este rece și întărește umorile și abcesele. Am văzut mulți aproape înecați și, cu acest remediu (după voia lui Dumnezeu), s-au vindecat, abcesul explodând sau rezolvându-se complet. [412][f. 27a]

Luați un pumn, cât încape în mână, vin roșu sau alb și ulei obișnuit, câte trei uncii din fiecare. Fierbeți totul la foc mic până se consumă vinul. Măcinați restul într-un mojar de metal, amestecându-l cu o mână și apoi cu cealaltă timp bun, până devine ca un alifie. Apoi adăugați o uncie și jumătate de făină sau semințe de in; două uncii de grăsime de iepure sau de pui. Măcinați totul bine și, în final, adăugați două ouă, albușurile și gălbenușurile bătute, amestecându-le cu restul. Faceți o cataplasmă admirabilă în acest scop, care se pune caldă în interiorul și în afara urechilor sau în jurul lor. [...] Guido laudă ca un bun remediu niște păduchi de lemn bruni, care au multe picioare și sunt crescuți în locuri umede; aceștia, prăjiți în puțin ulei roz și măcinați cu el într-un mojar, calmează durerea" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 99b).

409 „Un medicament compus din diverse lucruri sau medicamente, foarte bine măcinate, care după ce sunt amestecate se înmoaie și se lichefiază cu un lichid, astfel încât să poată fi aplicate și plasate pe partea rănită a corpului. Există multe și diverse tipuri de plasturi, care sunt tratate în Medicină și Chirurgie; și în special de facultatea proprie Farmaceuților. Este un cuvânt grecesc, de la care l-au luat latinii. Latină. *Emplastrum.* CERV. Quix. tom. 1. cap. 15. Văd că toți plasturii dintr-un spital nu vor fi de ajuns. QUEV. Mus. 5. Xac. 7. *El a vindecat de boala maternă, / cu plasturi de ceară" (Auth., sv* „Plastru").

410 „Și Guido și Lanfranco laudă mult [acest remediu], l-am folosit cu mare folos bolnavului și spre onoarea mea și se face astfel: ia tot cuibul rândunelelor (mai ales) dacă și-au crescut copiii în el, îl macină bine și cu miere albă (câtă trebuie) îl fierbe puțin, amestecând, și va fi ca o cataplasmă, și cald îl pui la fiert, această cataplasmă are și puterea de a rezolva" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 95b-96a).

411 Cataplasmele făcute cu excremente de porumbel, sau cu excremente de pasăre în general, erau utilizate pe scară largă în medicina europeană medievală târzie. De exemplu, acestea apar în *Compendiul de sănătate umană al lui Johannes de Ketham* [Zaragoza, 1494], ed. de María Teresa Herrera, Madrid, Arco Libros, 1990, în „Tratat IV. Despre afecțiunile femeilor: Dacă o femeie are dureri la sâni, ar trebui să ia excremente de porumbel, ceară nouă și miere. Să facă o cataplasmă din toate acestea și să o pună pe ele" (Ketham, *op. cit.,* p. 97).

412 „Pentru a deschide escara, Guido propune un remediu ridicol: legarea unei bucăți de burete sau de vită de un fir, înghițirea de către pacient și apoi tragerea firului. Gândiți-vă cum este posibil acest lucru, din moment ce chiar și bieții bolnavi pot înghiți apă, darămite o bucată de carne. Autorii propun un alt remediu pentru cazurile disperate, pe care îl sfătuiesc pe oricine să nu îl folosească: deschiderea pacientului pe exterior cu un cuțit, astfel încât acesta să poată respira. Ei prescriu acest lucru pentru a preveni sufocarea, așa că reiterez că medicul și chirurgul ar trebui să aibă grijă de onoarea lor. Motivul este că, numai din această deschidere, ruptură sau rană, pacientul poate muri, iar din cauza unui pericol atât de mare, cel mai bine este să se retragă, iar cea mai sigură

cale este să-l lase în pace, decât să încerce. Aceste două remedii pe care le-am menționat aici pot fi efectuate cu mai mare certitudine." (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie* , f. 96a).

DESPRE DUREREA COLICILOR [413]ȘI JIADEI [414][f. 27b] CAPITOLUL CINCI

Aceste două boli își iau numele de la locul și locația unde apare durerea. Ele afectează mulți oameni și uneori vin cu atâta furie încât iau vieți, așa cum vedem în fiecare zi. Durerea colică este foarte intensă și se simte adânc în abdomen, iar celui care suferă i se pare că i se găuresc intestinele sau că i se înfige un țăruș prin ele. Odată cu această durere, există umflături și duritate în abdomen, iar dacă vreo vezică este expulzată, pare să iasă plină cu aer și fără urină. Își ia pofta de mâncare și există întotdeauna o senzație de dorință de a vomita. Această durere apare în intestinul numit colon, și în el se simt dureri înțepătoare care călătoresc chiar și prin tractul urinar; [415]este ca atunci când pietrele la rinichi sunt fixate acolo. Și astfel, cei care suferă de această boală - și medicii - s-au înșelat adesea, crezând că aceste două boli sunt una, pentru că nu știu să facă distincția între aceste dureri. Diferența [f. 28a] Ceea ce este sigur este că durerea colicilor se schimbă uneori de la locația sa, în timp ce durerea cauzată de o piatră este întotdeauna fixă. Durerea colicilor este mai intensă decât cea a unei pietre; aceasta dispare și se diminuează odată cu îngrijirea acordată pacientului, în timp ce durerea colicilor este greu de ameliorat și, uneori chiar și cu remedii, se intensifică și afectează mai mult pacientul. Cei cu colici au urină tulbure,

413 „Ceea ce se referă la colon: cum ar fi durerea colică. Latină: *Colicus,* a, um. RIBAD. Fl. Sanct. Sărbătoarea Sfinților Inocenți. Suferea de o foame lăcomitoare și insațiabilă, avea intestinele pline de răni și dureri colice” *(Auth., sv* „Colic”).

414 „Partea animalului de sub burtă, lângă crupă. Mulți scriu acest cuvânt cu aspirație; dar provenind din latinescul *Ilia, ium,* ar trebui scris fără ea, așa cum fac Covarr. și Nebrixa. VALVERD. Anat. lib. 3. cap. 4. Intestinele groase sunt atașate de intestinele subțiri pe partea dreaptă, sub rinichi, ceva mai spre flanc” *(Auth., sv* „Flanc”).

415 În original: „urină”.

Și cei care suferă de pietre la rinichi o beau limpede, pentru că iese strecurată. [f. 28 a]

Cel mai clar semn că umoarea colicilor este flegmatică este atunci când durerea se răspândește în tot abdomenul și se simte ca și cum ceva se răsucește sau se găurește în intestin. Există vărsături, iar urinarea este oprită, iar când o parte din ea este în sfârșit eliminată, durerea nu este ameliorată deoarece umoarea rămâne lipită de intestin. Dacă durerea colică provine din flatulență, există un fel de tensiune sau întindere în tot abdomenul și se aude adesea flatulență. Dacă colica provine dintr-o umoare amară și colerică și, odată cu inflamația intestinului sau a colonului, există bufeuri, căldură și febră cu sete mare, iar urinarea este oprită. Prognosticele pentru această boală sunt: dacă colica provine dintr-o umoare amară și austeră [f. 28b] cu inflamația intestinului și episoadele sunt foarte grave, cu cât cauza este mai mare, cu atât pericolul este mai mare. Dacă durerea colică nu se oprește complet și durerea nu este rezolvată, chiar dacă accidentele sunt grave, nu este atât de periculoasă, deoarece umoarea care se deplasează va fi evacuată odată cu remediile.

În vindecarea colicilor (dacă provin din umori dure și corozive cu afecțiuni grave), ceea ce trebuie făcut este: ca remediile pentru suflet să fie folosite împreună cu cele pentru trup. Și aceasta este suficient pentru oricine vrea să înțeleagă. [416][f. 28b]

Când durerea persistă, ia acest remediu: ia nalbă [417]cu rădăcini, mangold [418]sau

416 Un tipar în abordarea autorului începe să devină clar: după descrierea bolii, primul lucru pe care îl sfătuiește este vindecarea sufletului.

417 Ca și în alte cazuri, mi se pare că Farfán se referă la planta europeană și nu la cea pe care Francisco Hernández o numește: „Aalacton, pe care alții o numesc *tlallaala* sau nalbă, este o plantă asemănătoare cu nalba ca formă și natură și, din acest motiv, o înlocuiește frecvent în parfumeriile acestei Noi Spanii. Trebuie, fără îndoială, clasificată printre genurile de nalbă, deoarece o folosesc aproape zilnic , gătită, pentru a combate aciditatea urinei, precum și decoctul rădăcinilor ca băutură zilnică, cu rezultate foarte bune" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 148). „O plantă bine-cunoscută, din care există două specii, una cultivată și cealaltă sălbatică. Cea cultivată produce o tulpină înaltă și subțire, împodobită cu frunze mari și aspre, printre care produce flori foarte spectaculoase și plăcute și este de obicei numită nalbă comună. Cea sălbatică diferă de cea cultivată prin faptul că produce o tulpină mult mai scurtă, frunze mai moi și mai mici și flori nu la fel de spectaculoase ca cele ale celei cultivate. Ambele sunt foarte utile în medicină. [iv.468] Este un cuvânt pur latin, *Malva, ae.* LAG. Diosc. lib. 2. cap. 109. Toată nalba are puterea de a se dizolva și de a se îmblânzi, fără o răceală manifestă" *(Auth., sv* „Malva").

418 „O plantă de grădină bine-cunoscută, există una albă și una neagră. Latinii o numeau beta, deoarece atunci când tulpinile sale cresc și sunt încărcate cu semințe, se îndoaie și vârful face o strâmbă sau un cârlig care arată ca litera B [...] mangolda albă înmoaie

ceea ce ei numesc quelite, [419]mușețel cu florile sale, [420]rută [421]și mărar, [422]câte un buchet din fiecare, fierbe totul în trei litri de apă până se consumă un sfert.

Dacă pacientul vomită ușor, provocați-i voma punându-i să bea un ulcior din acest decoct fierbinte: un litru de apă, doi pumni de flori de mușețel , aduse la fierbere, strecurate și amestecate cu patru uncii de miere albă și doi oțet. La scurt timp după ce beau decoctul, rugați-i să-și pună degetele sau o pană de găină unsă cu ulei în vomă și vor vomita ușor. [f. 29b] Dacă durerea este la o femeie și menstruația i-a fost întreruptă sau este foarte neregulată - și este sanguină - și dacă durerea nu dispare după două scurgeri de sânge pe brațe, atunci sângerați-o de la glezne. [f. 31b]

rădăcina de matlalíztic [423]la fel de bună ca cele mai temperate și, dacă este

burta." *(Treasury, sv* „Mangoldă").

419 „Există diferite denumiri pentru această plantă în tot Mexicul. Conform medicinei tradiționale mexicane, aceasta crește de-a lungul drumurilor, în câmpurile de lucernă și porumb și în grădinile familiale . Quelitul este cunoscut pentru capacitatea sa de a ameliora problemele digestive, în special diareea și durerile de stomac. În cazurile de furie sau mânie, se prepară o infuzie sau planta este frecată în apă împreună cu alte plante medicinale: soc *(Sambucus mexicana),* iarbă dulce *(Phylla scaberriama),* laba tigrului *(Geranium seemannii),* luminița nopții *(Oenothera rosea),* roșia *(Physalis aequata),* tei mexican *(Citrus aurantifolia),* nalba mică *(Malva multifida),* iarba căpușelor (*C. subulata),* mătrăguna neagră *(Solanum americanum),* mătura *(Sida rhombifolia),* violeta *(Anoda cristata),* trompeta porcului *(Amaranthus sp.)* și roșia șoarece." *(Solanum douglasii),* spinos *(Sechium edule),* estafiat *(Artemisia ludoviciana subsp. mexicana),* puternic *(Bidens pilosa);* se ia sub formă de apă pe tot parcursul zilei, deși se poate aplica și ca baie. Uneori se adaugă chilla (S. multi-rramea), malabar (*B. elliptica*), frunză sticloasă (*Kalanchoe pinnata*) și ricin (*Ricinus communis);* combinația acestor plante este recomandată și în băi" *(BDMTM, sv* „Quelite").

420 „O plantă medicinală binecunoscută și utilă. Lat. chamamaelum din denumirea greacă [.] care înseamnă măr umil și jos, care se ridică puțin deasupra pământului. Barbarii o numesc camomilla" *(Treasury, sv* „Mușețel").

421 „Ruta este o plantă binecunoscută și, deși are un miros puternic, are multe beneficii în sine; și datorită utilizării sale pe scară largă, fiind atât de comună tuturor, spunem despre cineva că este mai cunoscut decât ruta. Grecii o numeau Peganon, iar cei foarte antici o numeau rhyte, de unde mai târziu a ajuns să fie numită rue. Veți vedea Dioscoride, Cartea 3, Capitolul 48, și de acolo la Laguna. Nevăstuica, trebuind să se lupte cu șarpele, folosește mai întâi ruta" *(Treasury, sv* „Rue").

422 „Această plantă este originară din regiunea mediteraneană, crescând în climate calde, semi-uscate, între 297 și 2050 m. Vindecătorii mexicani o folosesc pentru problemele stomacale prin infuzie, fie cu frunze, fie cu semințele, fie cu ambele. Deși în Veracruz se știe și că această plantă este folosită pentru dureri generale" (*BDMTM* , *s. v* . „Mărar").

423 În original: „matlatiztic".

disponibilă, o administrez cu siguranță femeilor însărcinate și copiilor în vârstă. [424]Dacă colica provine dintr-o umoare colerică și austeră, tratați-o ca pe o inflamație, începând cu o sângerare. Pacientul trebuie să mănânce salată verde, măcriș, dovleac, ordeates (un tip de dovleac) și amidon făcut cu lapte de migdale, semințe de pepene galben și mac, astfel încât acestea să tempereze umoarea și să prevină orice sângerare. [f. 32a]

Am explicat deja mai sus cum tratamentul durerii de flanc este similar cu cel al colicilor, deoarece este aproape o boală, și de aceea am plasat ambele tratamente într-un capitol separat. Acum subliniez că, dacă există vreo diferență între cele două dureri, aceasta este că durerea de flanc își are originea întotdeauna în intestinele inferioare, în timp ce colica își are originea în intestinele superioare. De asemenea, subliniez că în cazul durerii de flanc, intestinul se poate răsuci, iar dacă pacientul nu poate avea scaun, acesta va fi în cele din urmă expulzat pe gură, ducând la deces.

Așadar, va fi un semn clar că, atunci când bolnavul nu ia medicamente [425]și purgări, intestinele sale sunt răsucite. Și pentru a remedia această afecțiune foarte gravă, este foarte recomandat să se umple intestinele cu aer de jos, folosind un tub mic. [426]Apoi, ținându-le de brațe și picioare și întinzându-le pe spate pe un pat de paie, sunt legănate și scuturate o vreme, iar odată cu aceasta intestinele se vor desface. [f. 32b]

424 Vindecarea prin această rădăcină prehispanică este o rețetă constantă a Dr. Farfán.

425 „O soluție administrată prin clismă” *(DRAE, sv* „Melecina”). Farfán merge până acolo încât propune mai multe tipuri ale acestora, de exemplu: „din apă cu miere, ulei și sare”.

426 „Orice baston sau băț gol și perforat” *(Tesoro, sv* „Cañuto”).

DESPRE MENȚINEREA REGULII [f. 33a] CAPITOLUL ȘASE

Femeile se plâng atât de des că menstruația nu vine la momentul potrivit sau că nu are flux prea abundent sau prea puțin, încât am decis să dedic acest capitol explicării a tot ceea ce se poate face pentru a remedia această problemă comună. Fie ca Dumnezeu să le dea acest lucru și fie ca El să facă - dacă fac - ceea ce spun aici.

Modul natural în care femeile au menstruație variază atât de mult încât mă sperie. Unele au sângerări foarte puține și neregulate; altele au de două sau trei ori pe lună; altele nu primesc nici măcar o picătură. Dintre acestea, unele nu au menstruație din cauza vârstei, altele din cauza exercițiilor excesive pe care le fac la serviciu - deși nu și cele din această regiune -; și altele din cauza prea multului timp liber și a indulgenței.

Voi discuta aici, cu voia lui Dumnezeu, remediul pentru menstruația neregulată – sau menstruația aproape inexistentă – întrucât aceasta este cea mai frecventă afecțiune în rândul femeilor. Și spun printre toate, pentru că o vedem în fiecare zi la fecioare, femei măritate și văduve.

Lăsând la o parte problemele medicale, întrucât nu scriu (cum am mai spus) pentru medici, spun că principala cauză a menstruației neregulate este sângele prea gros și flegmatic. Sângele devine gros și flegmatic din cauza mâncării excesive, a excesului de timp liber și a lipsei de exerciții fizice. Femeile din Noua Spanie fac aceste două lucruri foarte bine, pentru că la toate orele zilei și chiar la multe ore ale nopții, le veți vedea mâncând dulciuri. [427]Mănâncă și beau în special cacao și nu duc niciodată lipsă de ea. Altele se îndoapă...

427 Pentru a ilustra faptul că arta medicală a construit o metatextualitate în tratatele sale pe două fronturi, unul pur literar și celălalt abordând cerințele propriei practici, transcriu un fragment din narațiunea lui Francisco Hernández despre această sămânță importantă pentru cultura mexicană: „Capitolul LXXXVII. Despre Cacahoaquáhuitl *sau* arborele de cacao. Când vorbim despre *Cacahoaquáhuitl,* ne vin în minte marile etape ale istoriei umane. În Lumea Veche și în timpurile primitive, lucrurile necesare vieții, care, în consecință, trebuiau cerute de la alții atunci când lipseau, nu erau plătite cu bani; monedele de aur sau de argint nu circulau încă, nici imaginile cu animale nu erau gravate pe metale,”

de ciocolată, care este o băutură făcută din multe lucruri foarte contrarii unele față de altele, [f. 34a] groasă și greu de digerat. Mănâncă fructe verzi și necoapte tot anul. Alții par să nu se sature niciodată de lime, sare și portocale acre și dulci. Alții mănâncă pământ din cărămizi de chirpici și nu lasă un capac de borcan roșu, [85] și nici măcar în borcan, pe care nu-l înghit. Și dacă tinerele femei ar face ceea ce spun singure, nu aș fi atât de șocat, dar cele cu capul plin de păr gri sunt mai vicioase și mai dezordonate. Aceste lucruri îngroașă sângele și îl înfundă, [86] și blochează venele ca

de regi sau prinți. Trăiau prin troc, așa cum cânta Homer, oferindu-se reciproc roadele recoltei lor, până în ziua în care metalele au fost bătute și gravate cu o mie de imagini diferite. Dar în această Lume Nouă, semnele avarității nu pătrunseseră niciodată și nici ambiția nu se născuse, până când nu au sosit compatrioții noștri, aduși de corăbii și vânturi. Aurul și argintul, care abundă, nu erau de mare valoare pentru locuitorii săi; penele celor mai frumoase păsări, țesăturile de bumbac și pietrele prețioase, pe care acest pământ le produce din abundență și spontan, constituiau cele mai prețioase bogății ale lor. Oamenii nu cunoșteau coliere, brățări sau brățări cu excepția celor făcute din flori, iar perlele nu aveau nicio valoare printre ele. Mergeau aproape goi și duceau o viață fericită fără să-și facă griji pentru ziua de mâine, acumulând mari comori sau sporindu-și averea; trăiau zi de zi, urmându-și înclinațiile și dorințele, în circumstanțe modeste, dar pașnice și fericite și bucurându-se cu mare bucurie de cele mai frumoase daruri ale naturii. Sămânța *de cacáhoatl* le servea drept monedă de schimb și cu ea cumpărau bunuri esențiale atunci când era nevoie, un obicei care continuă până în zilele noastre în multe locuri. Și ce este atât de ciudat în asta când, printre popoarele orientale, anumite scoici, frunzele unor copaci și alte lucruri servesc drept monedă? Piețele erau pline de aceeași sămânță folosită pentru comerț, iar mărfurile treceau prin ea către diferiți proprietari. De asemenea, făceau o băutură din ea, deoarece nu descoperiseră cum să facă vin, chiar dacă în pădurile lor creșteau spontan viță-de-vie sălbatică și asemănătoare viței de vie. [...] Vom vorbi, așadar, despre această sămânță foarte faimoasă, care chiar și astăzi servește drept vin și monedă, începând cu copacul în sine. *Aacahoaquáhuitl este* un copac de dimensiuni și frunze similare cu un citron, dar mult mai mare și mai lat, cu un fruct alungit care seamănă cu un pepene mare, dar striat și de culoare roșiatică, numit *caca-hoacentli,* care este plin de sămânța *cacáhoatl,* care, așa cum am spus, servește mexicanilor drept monedă și pentru a prepara o băutură foarte plăcută. Este alcătuit dintr-o substanță negricioasă împărțită în particule inegale, dar foarte bine legate între ele, fragedă, foarte nutritivă, oarecum amară, puțin dulce și de natură temperată sau oarecum rece și umedă (Hernández, *Opere complete,* t. II, vol. I, pp. 303-304).

85. „Țara chirpiciului" / „Capac roșu de borcan": se referă la oale, ulcioare și alte ustensile făcute din lut.

86. „A obstrucționa, bloca și închide pasajele corpului uman, astfel încât spiritele să nu curgă liber. Acest verb este cel mai frecvent folosit la diateza pasivă. Covarrubias îl derivă din grecescul **pileo*;* dar este mai natural să fie format din verbul latin **piedra** (piatră) și **lodo** (noroi). Și deși le jură că îi ucid (așa cum văd ei), nu există nicio îndreptare, nici sărmanele creaturi nu repară păcatul de moarte pe care îl comit . Dumnezeu să le lumineze mintea, astfel încât să

nu-și ia moartea cu propriile mâini."[428] [429]

Dacă menstruația nu are loc deoarece există (cum se întâmplă) mult sânge în vene și acestea sunt groase, după cum se va ști din culoarea foarte roșie a feței, ochii injectați și venele corpului care sunt foarte pline și umflate, atunci se va sângera femeia bolnavă din brațe și din vena unde pulsează cel mai mult și se vor lua cinci sau șase uncii de sânge de fiecare dată. [f. 34a]

Să mănânce femeia aceea găini, puicuțe și găini; carne de oaie, vițel și ied. Amidonul și ouăle proaspete fierte moale sunt foarte bune pentru hrană. Fructele verzi (cum am spus mai sus) sunt foarte dăunătoare, așa că este cel mai bine să nu le consumi. Borago este foarte bună,[430] Salată verde fiartă. La începutul mesei, două sau trei smochine verzi, iar la sfârșit, puțină gutuie — dacă există —; apa pe care o bea trebuie fiartă cu lemn dulce și orz.

Dormiți moderat noaptea și evitați somnul de la amiază. Dimineața (după ce v-ați asigurat un pat) faceți puțină mișcare până când începeți să obosiți și evitați necazurile. Dacă vreo femeie nu se poate lipsi de vin, fie pentru că are stomacul foarte slab, fie pentru că leșină și mănâncă foarte puțin, să-l bea în timpul meselor și să-l dilueze puțin. Iar dacă nu-l poate bea diluat, să fie pur și

---

„Oppilare, care înseamnă a închide. Latină. *Obstruere.* LAG. Diosc. lib. 5. cap. 7. Vinurile răcite cu gheață, zăpadă sau salpetru distrug în mod notabil dinții, sufocă căldura naturală, întăresc pieptul, slăbesc foarte mult stomacul și obstrucționează toate membrele interne" *(Aut., sv* „Opilar").

429 Ingestia de argilă la sfârșitul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea a fost rezultatul unei fascinații morbide pentru idealul predominant al frumuseții: pielea albă. Această modă a dus la leziuni hepatice în rândul doamnelor și domnișoarelor, rezultând un ten palid ca moartea. Consumul de argilă era răspândit, deoarece era considerat și o metodă contraceptivă și un remediu eficient pentru problemele uterine atunci când menopauza afecta femeile mature. De aici și poziția severă și critică a lui Farfán față de ele, și mai puțin față de tinerele domnișoare. Farfán a fost unul dintre primii medici din Noua Spanie - poate primul care l-a documentat - care a criticat acest obicei dăunător, imortalizat în pictura lui Velázquez, *Las Meninas* (1656). Pentru un studiu complet despre bărbierit în Lumile Veche și Nouă, *a se vedea* Cortés Guadarrama, „Imaginary Shaving in Medical Texts: From Bernardo Gordonio's *Lilio de medicina (Seville 1495) to* Juan de Barrios' *Verdadera medicina, cirugía y astrologia (Mexic, 1607)", Itinerarios* 30 (2015-197), disponibil la pp.815-1, pp. http://itineros.uw.edu.pl/imaginerias-del-afeite-en-los-textos-medicos-del-lilio-de-medicina-de-bernado-de-gordonio-sevilla-1495-a-la-verdadera-medicina-cirugia-y-astrologia-de-juan-de-barrios-mexico->1607/mexico .

430 „(Din catalană *borratja,* și aceasta din latinescul *borrăgo , -mis) plantă anuală din familia* ***boragiilor*** , înaltă de 20 până la 60 cm, cu tulpină groasă și ramificată, frunze mari și ovate, flori albastre aranjate în ciorchini și semințe foarte mici. Este acoperită cu peri aspri și ascuțiți, este comestibilă, iar infuzia florilor sale este folosită ca sudorific" (*DRAE* , *sv* „Borraja").

să fie vin alb și vin tânăr, cum se spune. [f. 34b]

Faceți trei sau patru băi pe stomacul gol cu apă fiartă cu ierburi calde. Aceste băi calde vă vor aduce menstruația, deoarece subțiază puțin sângele, reduc umorile groase și deschid orificiile și gurile venelor. [...] Plantele pentru spălare sau baie sunt acestea: mușețel, mărar, rută, fenicul, nalbă și pelin, [431]câte zece buchete din fiecare. Primul decoct poate fi folosit pentru două băi, iar dacă luați patru (lăsând o zi între fiecare), acestea vor fi mai benefice. [f. 37a]

Cea care nu are farmacie, face acest sirop: ia patru boluri cu apă, unul cu miere și șase uncii de oțet. Fierbe totul până face spumă și ia-l dimineața și cu o oră înainte de cină. [f. 37a]

Am învățat din experiență că apa fiartă cu coaja arborelui de cacaloxóchitl [432], atunci când este băută, purifică admirabil umorile groase și flegmatice ale stomacului, intestinelor și uterului. [433]De asemenea, dă poftă de mâncare celor

431 Deși există o artemisie mexicană, Farfán se referă în acest remediu la plante exclusive tradiției mediteraneene și nu la cele originare din medicina tradițională mexicană. Prin urmare, citez definiția artemisiei europene: „Plantă parfumată din familia Asteraceae, cu tulpină erbacee, verticală, care crește până la un metru înălțime, cu frunze împărțite în segmente ascuțite, fără păr și verzi deasupra, albicioase și tomentoase dedesubt și flori alb-gălbui în panicule. Este medicinală” *(DRAE, sv* „Artemisa”).

432 „Este cunoscută sub diverse denumiri în tot Mexicul; iată doar câteva: floare de cioară, floare de mai, arbore de cacalosúchil, arbore de spic, jacalosuchil, parandechicua, guichacki, chak-sabak-nicte, sach. nicte', saknikte' (mayaș) etc. Este originară din Mexic și America Centrală. Latexul, așezat pe o pânză groasă și trecut prin foc, este lipit de șoldul unei femei sterile (curățată în prealabil cu alcool), care trebuie să rămână culcată timp de trei zile. Acest remediu , pe lângă faptul că favorizează concepția, calmează disconfortul menstrual și oprește sângerările abundente. Un decoct din floare este folosit și în spălături împotriva sângerărilor vaginale și se bea ca lactogen. În secolul al XVI-lea, Martín de la Cruz relatează utilizarea sa: «pentru cel care administrează Republica, dermatoză, micropsihie și frică».” El o prezintă ca fiind ceremonială. Francisco Hernández povestește: „răcorește și leagă. Aplicată, vindecă durerile în piept cauzate de căldură; măduva sa curăță stomacul și intestinele; scoarța sa, redusă la pulbere, revigorează extraordinar femeile la naștere și le refac. Rădăcina este rece și mucilaginoasă și este adesea aplicată cu rezultate bune pe ochii inflamați ai copiilor.” În același secol, *Relațiile Geografice* precizează: „este utilă pentru umorile rele, fracturi osoase și servește și ca purgativ.” În secolul al XVII-lea, Gregorio López o menționează pentru: „melancolie, dureri, congestia abdomenului, ficatului și splinei, abces intern, balonare și balonare. Este benefică pentru boli de inimă , paralizie și ca purgativ.” La începutul secolului al XVIII-lea, Juan de Esteyneffer afirmă: „este adesea folosită pentru răni, boli venerice și ca purgativ”” *(BDMTM, sv* „cacaloxóchitl”).

433 „La femei, vulva este mama și locul unde este conceput fătul. Latină: *matrice, zonă*

care l-au pierdut. Pregătește-l în felul următor: ia o jumătate de kilogram din coaja celui mai fin cacaloxóchitl, din cea cu floare albă și din cea făcută cu pulpă lăptoasă. Măcină-l și fierbe-l în opt litri de apă până se reduce la puțin peste doi litri și, după ce s-a așezat, strecoară-l. Când te duci la culcare seara, ia jumătate din apa caldă și dormi. La miezul nopții vei simți niște dureri abdominale și vei avea mai multe scaune de diferite culori și un miros urât, după cum vei vedea. Poți bea această apă timp de șase zile și opt zile. Și dacă faci multe camere cu ea, nu o lua în noaptea următoare, ci în cea de după. Și astfel vei termina de curățat toată proasta dispoziție. Este un medicament sigur și fără nicio suspiciune sau teamă față de el.

Oțelul, [434]administrat conform unui regim adecvat și corect, provoacă menstruația și, de asemenea, induce nașterea la cei care, din cauza anumitor umori adverse ale mamelor lor, nu pot avea copii. Și, întrucât este relevant, doresc să-i dezamăgesc pe cei care sunt convinși să creadă că femeile care iau oțel devin sterile și sterile. Efectul său este la fel de contrar acestui fapt precum focul este față de apă, iar acest lucru îl vedem în fiecare zi. Căci oțelul este un medicament care, după ce curăță organele interne ale corpului, cum ar fi stomacul, ficatul, splina și venele numite mezenterice,[435] pântecele și mama; dizolvă orice duritate din ea și o curăță de orice dispoziție proastă. [f. 39b]

Când menstruația lipsește complet, marcând luna doar cu una sau două picături de sânge și dureri de șold, unele femei apar galbene, altele purpurii și albicioase, ca și cum ar fi umflate. Își pierd pofta de mâncare și, la fel ca femeile însărcinate, rătăcesc prin colțuri, mâncând pe ascuns tot ce le este dăunător. Nu pot face doi pași fără să se umfle și să se sufoce, ca cele cu hidropizie. [436]Când li se spune să aibă grijă de ele însele, devin furioase și înfuriate, ca și cum ar fi insultate . Când absența menstruației vine la pachet cu toate aceste afecțiuni pe care le- [am] menționat, este foarte dificil de remediat,

genitală. Virgil 3. Georgice. Aceasta este adesea supusă multor boli, mă refer la medicină" *(Treasury, sv* „Mamă").

434 „Luați oțel. Remediu dat celor bolnavi, care este compus din oțel, preparat în felurite moduri. Lat. Tincturam Martis in potu súmere. QUEV. Musa 5. Letrill. 18. *Morena pe care o ador, / și mai mult decât viața mea o doresc, / vara ia oțel, / și tot timpul aur" (Aut., sv* „Oțel").

435 În original: „vene mezenterice". Este o venă (mezenterică) situată în abdomen. Sângele pe care îl transportă provine din intestinul subțire, colonul ascendent și colonul transvers.

436 „(Din latinescul *hydropicus , iar acesta din* ***grecescul*** hydrõpikós *)* Care suferă de hidropizie, în special a abdomenului" *(DRAE, sv* **„** Hidropic") .

deoarece membrele cele mai importante sunt rănite, înfundate [437]și blocate.

Pentru a vindeca această boală, este recomandabil să fii foarte disciplinat în toate și să mănânci (cum se spune) cu uncia și să te abții de la toate fructele și legumele. Ce poți mânca sunt: stafide, smochine verzi și uscate, [438]cicoare fiartă, sparanghel, capere cu puțin pătrunjel [439]și oțet încălzit cu zahăr. La prânz, mănâncă păsări de curte fripte și fiarte, prepeliță și puțină carne de oaie. Orice mănânci gătit sau înăbușit ar trebui să includă pătrunjel, cimbru, [440]maghiran și, sub alt nume, almora duj. [441]Supa de năut negru [442]este foarte bună pentru această boală. Mănâncă condimente din Castilia și ferește-te de ardeii iuți, [443]care sunt foarte vântuoși. La prânz, mănâncă cumpătat și ia o cină

---

437 „A închide sau a bloca cu moloz sau altceva o conductă, un canal sau o țeavă, în așa fel încât să împiedice curgerea apei. Lat. *Obstrudere.* AMBR. MOR. Descripc. de Esp. fol. 55. Ceea ce ajunge la apa acestei țevi este deja acoperit cu aceeași piatră în multe părți și, dacă nu l-ar fi îndepărtat cu târnăcoape, țeava *s-ar fi înfundat " (Aut., sv* „Azolvar").

438 „La fel ca escarola sau andiva sălbatică. Vezi Escarolă. Lat. *Cichorium, vel cichoreum. Intybus, i. vel intybum, vel intubum.* LAG. Diosc. lib. 2. cap. 121. Acest nume corupt, au ajuns mai târziu să-l numească *Cicoare* . ESPIN. Escud. fol. 32. Doctrina întipărită în anii fragezi este atât de puternică, încât dintr-o iarbă la fel de umilă ca cicoarea, se ajunge prin cultivare la o legumă la fel de excelentă ca escarola" (*Auth.* , *sv* „Cicoare").

439 Pătrunjelul era un ingredient cheie în tratarea afecțiunilor femeilor (Hildegard von Bingen a creat „vinul de pătrunjel și miere", cunoscut sub numele de „vinul inimii"), nu doar pentru suprimarea menstruației, ci timp de treisprezece ani Farfán își recomanda sosul pentru a opri laptele femeilor care născuseră recent: „Pentru a opri laptele după ce o femeie a născut, deoarece sunt multe care nu pot alăpta, după cum știu, există un remediu admirabil , prin care laptele ([dacă] nu este oprit) se va coagula, ca brânza, și va provoca inflamații. Faceți-o să sugă sau scoateți-l cu o cană. Remediul despre care vorbesc, pentru a opri laptele, este sosul de pătrunjel, preparat ca hrană, care se pune pe sâni și pe spatele lor, în fața lor. Iar cei care spun că punând sos de pătrunjel pe sânii femeilor se va opri laptele care iese din ele..." Se înșeală, deoarece venele și căile prin care trebuie să vină sângele (care pentru a deveni lapte) nu au fost închise, nici desfăcute, iar cei care au pus uleiul de crin și alte astfel de dizolvante la început nu înțeleg, dacă nu cumva ei... „Ignorați că solvenții sunt toți fierbinți și, cu căldura lor, atrag mai mult sânge la sâni și la început nu sunt potriviți, chiar dacă este vorba de o tumoră cu umoare rece: așa că acest sos de pătrunjel între zile sau în patru îndepărtează și usucă laptele" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 109a).

440 „(Din hispano-arabă **assa **t** ríyya** sau **assi **t** ríyya*,* iar acesta din latinescul **satureia*).* Plantă din familia mentei, înaltă de aproximativ 30 cm, foarte populată de ramuri și frunze înguste, ceva păroase, de un verde închis, foarte parfumată, care se cultivă pentru ornament în grădini și se folosește în infuzie ca stomahic" *(DRAE, sv* „Sărat").

441 În original: „amoradux".

442 Se referă la năutul mulatru: mai mic și mai puțin alb decât cel castilian.

443 *ajíes* de haitieni , pimientos de unele popoare antice și pimienta de Indias de spanioli. Și deși a fost adus în Spania cu mult timp în urmă, unde este foarte apreciat și plantat în grădini și ghivece ca ornament și pentru uz, totuși, întrucât există multe alte soiuri la

mică și devreme. Bea apă fiartă cu anason, sau cu semințe de fenicul, sau cu rădăcini de pătrunjel, sau cu lemn dulce, și dacă dorești, fiartă cu oregano, este foarte bună. Dacă nevoia de a bea vin este urgentă, să fie cu mâncare și nimic mai mult; și în toate celelalte privințe, respectați cele spuse mai sus și nu faceți nimic altceva. [f. 40b]

Remediile pe care le prezint aici au fost atât de benefice încât nu am dus niciodată lipsă de ele și pot fi făcute oriunde. Și, așa cum am mai spus, lucrul bun la acest tratat este că remediile pot fi făcute chiar dacă bolnavii nu au farmacie. Ceea ce cer este să le folosească și vor vedea că (chiar dacă afecțiunile par incurabile) se vor vindeca cu favoarea lui Dumnezeu. Sunt plăcute la gust și chiar dacă nu sunt pe gustul tuturor, de dragul sănătății, chiar dacă sunt foarte amare, trebuie luate. [f. 41a]

indieni și este folosit zilnic pentru a stimula pofta de mâncare și a condimenta mâncarea, astfel încât nicio masă nu se găsește fără *ardei iute* și, prin urmare, proprietățile sale sunt bine cunoscute din experiența zilnică, am spus că voi discuta nu numai despre soiurile care cresc în Noua Spanie, despre care vom discuta în curând, ci și despre toate speciile care au ajuns în mâinile noastre. Acestea stimulează urinarea și menstruația, întăresc stomacul slăbit de frig și ajută digestia încetinită de aceeași cauză; stimulează în mod notabil pofta de mâncare atunci când sunt preparate într-un sos cu așa-numiții *tomatillos* și purifică și expulzează umorile neplăcute din toate părțile, dar mai ales cele care aderă la…" articulațiile șoldurilor." Unii spun că este un remediu foarte eficient pentru etici să-și înțepe burta și șoldurile cu spini unși cu *ardei iute* . De asemenea, spun că acestea oferă o hrană considerabilă, fierbinte și uscată, dar că irită rinichii și, prin inflamarea sângelui și a ficatului, provoacă boli ale rinichilor, creierului, pleurei, peripneumonie și alte inflamații interne, erupții și alte simptome similare, atunci când sunt folosite fără măsură sau foarte frecvent, fie ca hrană, așa cum fac mulți indieni, fie ca condiment" (Barros și Buenrostro, *Dieta vechilor mexicani în istoria naturală a Noii Spanii de Francisco Hernández,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2015, pp. 59-60).

DIN EPURAREA EXCESIVĂ A REGULII

[f. 42b]

CAPITOLUL ȘAPTE

Așa cum multe femei suferă accidente grave (810) din cauza menstruațiilor neregulate, altele suferă de sângerări excesiv de abundente. [444]Uneori, sângele este atât de greu încât le lasă slabe, palide și aproape lipsite de viață. Femeile căsătorite sunt cele mai afectate, atât din cauza obligațiilor asociate cu căsătoria, cât și pentru că este o boală atât de dezgustătoare. Unele femei au menstruația aproape în fiecare zi; altele la fiecare opt zile sau la fiecare cincisprezece; iar altele, fie că sunt puține, fie că sunt multe, nu pierd niciodată menstruația.

Uterul la femei este o cloacă [445]și un purgatoriu pentru întregul corp și, prin urmare, toate umorile sunt evacuate și purgate prin el. Cauza acestui lucru este multitudinea de vene care curg în el din întregul corp. Și, deoarece venele nu găsesc un alt loc mai potrivit, natura (fiind puternică, iar alteori slabă și prin forță) provoacă puterea expulsivă [446]pentru a o elimina. Înțeleg că atunci când aceste purgări sunt multe și continue, ele provin din întregul corp sau dintr-o parte principală, cum ar fi ficatul. Uterul la femei, când este bolnavă, nu poate reține sângele pe care ficatul i-l trimite prin vene pentru hrana ei. Și astfel, ceea ce se purgă în fiecare zi este cel care provine din ficat. Această purgă excesivă este uneori de sânge roșu, alteori de sânge spălat și pe jumătate alb. Alteori, această purgă este de sânge melancolic, negru și putred; și alteori de diferite culori și materie similară; și de aceea merită văzută, pentru că ajută la vindecare.

---

444 Medicina medievală credea că poate pune capăt acestui rău prin intermediul amuletelor: „Profită de faptul că femeia poartă într-o pungă mică plasată în părțile inferioare, în care se află cenușă de broască verde arsă. Dacă vrei să experimentezi, leagă acea pungă mică cu acea cenușă de gâtul unei găini. Și după ce a fost legată o zi, taie-i gâtul și nu vei mai găsi sânge” (Ketham, *op. cit.,* p. 104).

445 „(Din hispano- *arabă alballá'a;* literal «lacom») depozit de murdărie” *(DRAE, sv* «Canaliză»).

446 În original: „exultriva”.

Ceea ce trebuie spus despre prognostic este următorul: dacă această boală vine într-o perioadă înfloritoare, cei care suferă de ea se vindecă. Iar când vine la o vârstă matură și înaintată, se vindecă cu mare dificultate, deoarece dintr-o curgere continuă de sânge (chiar dacă este puțină) se ajunge la hidropizie și de acolo la moarte.[447]

În ceea ce privește vindecarea acestei boli grave, spun: oricine trebuie să o vindece trebuie să cunoască cauza și umoarea din care provine. Și pentru aceasta, trebuie să examineze sângele și culoarea lui, și din aceasta va ști ce este potrivit. Dacă această purgație provine din tot corpul, iar sângele este roșu și menstruația a lipsit timp de mai multe luni, efectuați primele sângerări în brațe, astfel încât vena să poată fi din tot corpul. Și dacă aceasta nu se găsește, deschideți vena din piept. Cantitatea de fiecare dată trebuie să fie în funcție de puterea pulsului și de starea pacientului; și va fi suficient să se extragă patru sau cinci uncii odată. Căci este mai sigur să se efectueze mai multe sângerări, extragând o cantitate mică de fiecare dată , decât să se extragă o cantitate mare în două proceduri separate. [f. 43b]

După efectuarea sângerării necesare, curățați pacienta de umoarea care este amestecată cu sângele. Și în acest scop, dați-i din prima zi a sângerării acest remediu, [448]pe care să-l ia întotdeauna cu linguriță: sirop de trandafiri uscați, mirt [449], porțelan, [450]borago și mac, câte două uncii din fiecare; amestecați-le și

447 Mormântul, groapa pentru îngroparea unui cadavru.

448 „Sirop care se administrează astfel încât bolnavul să-l lase puțin câte puțin să alunece pe gât și prin aceasta se deosebește de băutură" *(Treasury, sv* „Licker").

449 „O plantă mereu verde. Există două specii, una domesticită și cealaltă sălbatică, fiecare fiind împărțită în alte două, numite albă și neagră, deoarece una are o culoare verde închis, iar cealaltă una mai deschisă. Varietatea domesticită sau de grădină produce ramuri ca niște cârcei pieloși și foarte ușori de lucrat, cu scoarță oarecum roșiatică, și frunze puțin lungi și de grosime medie, care sunt mereu verzi. Floarea este albă și atât de parfumată încât din ea se distilează o apă foarte delicată pentru a face parfumuri, iar fructul este lung și oarecum asemănător cu măslinii sălbatici. Varietatea sălbatică nu crește la fel de înaltă ca cea domesticită și nici nu produce fructe atât de mari. Originea acestui cuvânt provine din numele arab Rahanan, care înseamnă verde, deoarece această plantă, care se numește și Mirț, este mereu verde." Murta. Lat. *Myrtus.* LAG. Diosc. lib. 1. cap. 128. *Mirtul este* compus din diverse substanțe și, deși are părți subtile și în special fierbinți, cele terestre și reci îl domină totuși. COMEND. sob. las 300. fol. 33. *Mirții sunt sacri Zeiței Venus printre copaci* . OV. ist. Chil. fol. 174. De la care până la mare sunt două leghe din cea mai plăcută și frumoasă vale care se cunoaște, toată plină de mirți și *mirți" (Auth., sv* „Mirt").

450 „Purslanei i se atribuie în principal utilizări medicinale legate de probleme digestive, cum ar fi infecțiile intestinale, tulburările stomacale, constipația și infecțiile parazitare, toate acestea fiind raportate în partea centrală a țării. În anumite zone

rugați-o să le ia la fiecare jumătate de oră. [f. 44a]

La trei zile după purjare, timp de douăzeci de zile, se ia lapte de la vaci, mulse în felul următor: bolnava să fie cu vaca și să aibă un pahar cu apă fierbinte într-unul și un pahar mic în altul . Laptele, strecurat printr-o cârpă subțire, se toarnă în paharul mic și se bea fierbinte. Facem asta pentru ca laptele să nu-și piardă căldura naturală și să poată face niște compartimente cu el. Dacă nu există lapte de vacă, atunci lapte de capră, muls în același mod pe care l-am descris.

Și cel mai bun lapte este cel al unei femei care a născut. Pentru că ajungem la ideea mea, spun: nu există niciun motiv să credem că laptele pentru alăptat sau băut trebuie să fie de la o fiică, deoarece oferă mai multă substanță și mai multe beneficii medicinale decât laptele unui fiu, așa cum afirmă toți cei care îl înțeleg. [451][f. 45b]

În Mexic, este folosită pentru combaterea viermilor intestinali și a problemelor stomacale asociate cu această afecțiune. Întreaga plantă, preparată sub formă de decoct cu frunze de ferigă masculină și muguri de mentă creață, este recomandată și băută sub formă de ceai timp de nouă zile, timp în care sunt interzise băuturile cu carne de porc, ardeii iuți, cafeaua și cola. Pentru spălările intestinale, frunzele se fierb, iar lichidul strecurat se folosește. Pentru a contracara sau absorbi căldura care deranjează pacientul, se poate bea ceai preparat din ramuri sau se poate aplica o cataplasmă pe abdomen. Portulaca este folosită și pentru tratarea diabetului, varicelor și inflamațiilor . Istoric: În secolul al XVI-lea, *Codexul florentin* o menționează doar ca plantă comestibilă. Francisco Hernández, în același secol, povestește: „Este o plantă cu un temperament rece și umed, care, aplicată pe cap, ameliorează durerea cauzată de căldură și vindecă și rănile recente sau vechi." În secolul al XVII-lea, Gregorio López o descria ca fiind „utilă pentru vindecarea durerilor de cap și a inflamațiilor ochilor, a durerilor de stomac, a focului Sfântului Anton și a durerilor de vezică urinară; ameliorează durerile de dinți, fluxul stomacal și intestinal. Este utilă pentru febră, împotriva viermilor, împotriva tusei cu sânge, dizenteriei, hemoroizilor și mușcăturilor de gecko. Vindecă crustele de pe cap

„Mătuși sălbatice, căci vedem că această cruzime există doar la femei, și nu la animalele sălbatice, care își cresc puii" *(Sumă și compilație de chirurgie,* 1595, f. 172a). De asemenea, dacă nu există altă opțiune, chirurgul își permite să sfătuiască cu privire la modul de alegere a doicii care urmează să alăpteze, în cazul în care mama însăși nu o face: „Să fie o femeie cu un caracter bun și cu moravuri bune și de bună condiție, castă și cinstită, cumpătată la mâncare și băutură, care are un ten frumos și un piept lat și care nu este nici serioasă, nici timidă; pentru că obiceiurile rele se lipesc ușor de copil și să aibă sâni plini, fermi și lucioși, abundenți în lapte și să nu fie lungi și ridați, nici excesiv de mari, nici lași sau rigizi, căci duritatea lor îi împiedică să producă lapte" *(Sumă și compilație de chirurgie,* 1595, f. 172b). Pentru un studiu complet asupra acestei chestiuni, *vezi* Cortés Guadarrama, „Lactația și sugarii în Noua Spanie: prefigurarea unui rău dincolo de corp. Un caz de eclectism literar în arta medicală a Noii Spanii" (în curs de publicare).

și rănile pline de putrefacție". La începutul secolului al XVIII-lea, Juan de Esteyneffer o folosea pentru a vindeca frenezia, durerile de dinți, aftele și uvula lăsată; pentru a întări sângele; pentru a vindeca arsurile la stomac, sughițul, holera, viermii, „melancolia" și împotriva sângelui în urină. Ricardo Ossado, în Cartea *Evreului,* îi atribuie vindecarea „bolii pietrelor", a vărsăturilor cu sânge și pentru „îndepărtarea viermilor de la copii" *(BDMTM, sv* „purslane"). „Purslane are virtute astringentă; „Sucul său, atunci când este băut, are o forță similară și este eficient împotriva febrelor arzătoare, împotriva limbricilor, împotriva expectorației de sânge, împotriva dizenteriei, împotriva hemoroizilor și împotriva mușcăturilor de viperă" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile I-III, p. 314).

109. Chirurgul López de Hinojosos îl citează pe stoicul Marcus Aurelius spunând că acesta „o mustră pe mama care nu-și crește copilul, spunând că sunt mai crude decât sărutările
— Și acesta este un adevăr foarte clar: că, vindecând stomacul, vindecăm și capul, pentru că acestea sunt cele două membre care sunt cei mai mari prieteni ai corpului nostru și cele care comunică cel mai mult binele sau răul pe care îl au. [f. 48a]

Este un remediu foarte eficient pentru ploaia de sânge: să faci două fântâni pe punctele moi [ale 452]brațelor, fie pe interior, fie pe exterior. Deoarece prin ele se blochează căile reumatismului, deoarece acesta tinde să se răspândească la mamă sau la alte părți ale corpului. [f. 48a]

452 „Partea cărnoasă și rotundă a unui membru, în special partea superioară a brațelor, coapsele și gambele. Latină. *Pars carnosa corporis.* HERR. Hist. Ind. Decad. 7. lib. 9. cap. 4. Își vopsesc părțile moi ale brațelor și gambelor. ACOST. Hist. Ind. lib. 5. cap. 16. Aceștia mergeau într-un anumit loc și sacrificau , extragând sânge din părțile lor moi, cu vârfuri dure și ascuțite" *(Auth., sv* „Parte moale").

DESPRE VARIOLĂ [453] ȘI RUJEOLĂ [454] [f. 48b]
CAPITOLUL OPT

Nu este mai puțin important să știm cum să vindecăm variola, care este una dintre cele mai grave boli, deoarece vedem în fiecare zi că cei care o au mor. Am decis să dedic un capitol separat acestei boli, pentru ca cei care nu au medici să știe cum să o vindece. Și majoritatea, chiar dacă au medici, nu-i cheamă pentru că consideră această boală minoră. Aici veți vedea dacă este un leac rapid, căci unii dintre cei care presupun că știu mai bine trebuie să o înțeleagă bine și să vadă cum să o vindece.

Există două tipuri de variolă, unele puternice și dense, iar altele slabe și mici. Cele puternice și dense provin din sânge corupt, iar acestea devin maligne. Aceste variole sunt atât de periculoase încât mulți mor din cauza lor, deoarece formează răni mari și pentru că devine ușor canceroasă și coruptă. Și când aceste variole apar în gât și intestine, așa cum se știe din sângele care iese din gură și din tractul digestiv, cei care au cel mai mult [f. 49a] mor.

---

453 „Un coș mic și otrăvitor care se ridică pe piele, formând un vârf, care se umple cu o umoare acră și corozivă, lăsând astfel o urmă adâncă. Apar întotdeauna la mulți, motiv pentru care se folosește de obicei pluralul. Este o boală care afectează în mod obișnuit copiii, iar atunci când afectează adulții este foarte periculoasă și se răspândește ușor, mai ales la cei care nu au suferit anterior de această contagiune. Provine din latinescul * *virus** , care înseamnă otravă. Este o boală care afectează și oile. Lat. *Papula.* FR. L. DE GRAN. Symb. part. 1. cap. 32. Prima dintre acestea este o piele foarte delicată, pe care adesea o decojim fără să observăm, așa cum se întâmplă celor care au scabie sau *variolă.* CERV. Quix. tom. 2. cap. 47. Pentru că îi lipsește acel ochi, care a ieșit din *variolă" (Auth., sv* „Variolă").

454 „O boală binecunoscută, care afectează în mod obișnuit copiii, începând cu febre foarte mari, întregul corp acoperindu-se cu pete mici, roșiatice. Covarrubias spune că se numea *Serpentine,* deoarece se răspândește și că ar fi putut fi preluată din ebraicul Seraph, care înseamnă foc arzător. Latină: *Papulae, velpusulae rubentes.* MUÑ. M. Marian. Capitolul 33. În această după-amiază era acoperită de *această erupție cutanată,* sau tifos, despre care se înțelege că este o erupție cutanată" (*Autor* , *sv* „Rujeolă").

Cealaltă variolă, mică și slabă, pe care o numesc rujeolă, este de natură subtilă și colerică, cu un amestec de sânge. Și, deși unii consideră că aceste variole sunt mai grave, se înșală, deoarece efectele ei [sunt] ușoare și se termină mai repede decât cele ale variolei mari și puternice.

Există autori care spun că umoarea din care se formează variola este sângele menstrual, care este cel care susține copiii în pântecele mamelor lor. Acest lucru nu poate fi crezut, deoarece aceștia nu sunt susținuți de un sânge atât de rău, ci de un sânge foarte bun; adică de un sânge mai bun decât cel care curge în fiecare lună de la femeile care nu nasc copii. Și chiar dacă ar fi adevărat că sunt susținuți de sângele menstrual, acesta nu este atât de dăunător încât, prin transformarea lui în hrană, copilul să nu-l piardă în mare parte ; și după atâția ani s-ar elimina prin vezică, urină și alte părți. Alți autori spun că este o boală pestilențială; [455]alții, că sângele și umoarea subtilă o provoacă, lucru la care subscriu. Căci febra este de tipul numit putridă și apare din obstrucția și blocarea [porilor] .

Avem două metode de a vindeca variola, una înainte ca ea să apară pe corp și cealaltă după ce a apărut. [f. 50a]

Când începe să apară variola, dați bolnavului să bea apă fiartă cu linte și orz. În primele patru sau cinci zile, nu-i dați carne și țineți-l într-o cameră caldă și răcoroasă. [f. 50a]

Și cel mai bun și mai benefic remediu pentru această boală, precum și pentru

455 Călugărul Agustín Farfán cunoștea marile epidemii care au avut loc în Europa datorită scrierilor medicilor și chirurgilor care le-au descris, precum și remediilor lor. Astfel, când vorbește despre „atrofiile care apar sub brațe", el oferă următoarele informații pentru curioși: „Guido, în acest capitol, menționează o mare ciumă și o mortalitate care a avut loc în timpul său; oferă multe remedii împotriva ei. Oricine este curios îl poate citi" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 107a).

tifos [456]și febră arzătoare, este sucul de lămâie [457]. Aceste siropuri se prepară în felul următor: se iau cinci părți de suc și patru părți de zahăr și se fierb la foc mic, până când face spumă. Se dă copiilor alăptați cu degetul și se lasă să-l sugă.

Și nu urmați ignoranța unora, care nu îndrăznesc nici măcar să prescrie un remediu pentru cei care suferă [de] variolă. Nu știu care este raționamentul lor, dacă nu mărturisesc [458]că nu știu nimic mai mult. Mai ales că, fiind o purjare ușoară, precum cele pe care le voi descrie, nu poate face niciun rău, ci mai degrabă un mare beneficiu. Căci cu ea reducem o mare parte din umoare și eliberăm corpul de funcțiile sale corporale.

Purgarea ar trebui să fie o uncie și jumătate de mană [459]dizolvată [460]în supă de pui sau o uncie de pulpă de cassia fistula [461]dizolvată în apă de orz sau în

---

456 „La fel ca Tabardillo, deși mai puțin folosit. ACOST. Hist. Ind. lib. 4. cap. 42. În boala *tabardete* din Spania și Italia s-a dovedit admirabil; în Peru nu atât de mult" *(Auth., sv* „Tabardete"). „O boală periculoasă, constând într-o febră malignă, care provoacă pete mici ca mușcăturile de purici și uneori coșuri de diferite culori: cum ar fi purpuriu, gălbui etc. Covarrubias spune că a fost numită astfel din latinescul [r.203] Tabes, care înseamnă putrefacție, deoarece putrezește și corupe sângele. Lat. *Morbus, vel febris tabifica.* CERV. 12 nov. pl. 394. Și că o febră lentă pune capăt vieții, ca cea a *tifosului.* P. SANT. TER. Int. Amig. Cons. 2. Mot. 1. *Această durere este ca tifosul, / Pe care uneori îl vedem ascunzându-se, / Doar pentru a ataca mai târziu cu trădare" (Autor, sv* „Tabardillo ").

457 „La fel ca Agrio. Vezi. Este un cuvânt de puțin folos. Lat. *Acer, is. & acre.* FR. LUIS DE GRAN. lib. 1. fol. 54. Pare un lucru foarte amar să cumperi speranțe cu pericole . ACOST. Hist. Ind. lib. 4. cap. 3. În *roci foarte amare,* în climate foarte aspre, acolo se găsesc mine de argint și mercur și spălări de aur. GONG. Letr. burl. fol. 72. *Și în Curtea dulce și amară, /ce minune!* " (*Auth.* , *sv* „Agro").

458 „Rețineți că cei care urmează să moară experimentează dureri trupești foarte mari, mai ales cei care nu mor prin moarte naturală, care vine foarte rar, așa cum ne învață experiența; ci mai degrabă vine, în cea mai mare parte, prin accidente, cum ar fi febra, abcesul sau alte boli grave, chinuitoare și afectante" *(Arta de a muri bine,* p. 100).

459 „Licoarea albă sau galbenă care curge în mod natural din trunchiul, ramurile și frunzele frasinilor, fie singură, fie prin incizie, și se cristalizează în acestea ca guma și sub formă de cannelloni de ceară. Este de natură zaharoasă și mieroasă și are un gust dulce și blând. Se recoltează din abundență în Calabria și Sicilia și este unul dintre cele mai benigne și potrivite purgative utilizate în medicină. Latină. *Manna* . PRAGM. DE TASS. anul 1680. f. 17. Fiecare livră de mană bună nu trebuie să depășească treizeci și doi de reali" (*Auth.* , *sv* „Manna").

460 Dizolvat.

461 „Are o mare versatilitate în contracararea diferitelor afecțiuni care afectează sănătatea mexicanilor. De exemplu, este folosit pentru tratarea durerilor de dinți în Oaxaca și Veracruz. În cazurile de gingivită, în Morelos. În Puebla, este folosit pentru abcese; în acest scop, se pune pe palat o pastă mică făcută cu el."
Frunzele sunt uscate. Este recomandat pentru problemele biliare. Printre altele, există

orice altă apă fiartă. [f. 51b]
Și chiar dacă a fost purificat în primele zile, purificați-l din nou cu una dintre purgările menționate anterior. Motivul pentru care trebuie făcut acest lucru este din cauza cantității mari de umor din corp; și cu ceea ce natura expulzează prin variolă, efectele persistă și rămân puternice. Cine nu face acest lucru va păcătui grav nerespectând și neîndeplinind poruncile autorilor foarte serioși. [f. 52a]

Dacă, după ce toate leziunile variolei au dispărut, febra persistă, dați-i bolnavului să bea apă fiartă cu orz și prune uscate. [f. 52a]

După ce toate leziunile de variolă au apărut și sunt pline de puroi, deschideți-le cu vârful unui ac de argint sau de aur [f. 53b]. Rețineți că, dacă nu sunt deschise la timp, puroiul va pătrunde și va eroda carnea. Așa se formează de obicei ulcerele. Deși pot apărea și (când umoarea este foarte colerică și austeră) înainte ca leziunile de variolă să se fi maturat complet. Prin urmare, este

---

un consens larg privind utilizarea sa pentru afecțiunile stomacale. În acest scop, se prepară o infuzie cu ramurile, care poate fi folosită singură sau cu alte plante, rădăcini și fructe. Pentru afecțiuni ale pielii sau cele care se manifestă pe piele, se folosește un decoct din ramuri sau frunze pentru spălături sau macerat pentru aplicarea cataplasmelor. Pentru furuncule sau răni, în Nayarit, maceratul se amestecă cu seu de vacă și se ține la loc cu o cârpă până când se sparge și se vindecă. Pentru bătături: vindecătorii din Puebla aplică o cataplasmă cu frunze și ulei de trandafir. Se folosește și pentru furuncule încarnate, tumori ale pielii, rujeolă, scabie, ulcere ale pielii și ulcere externe pe organele genitale, precum și pentru afecțiuni sau infecții ale pielii. În ceea ce privește părul și scalpul, pentru a trata căderea părului, se fac spălături cu un decoct din ramuri sau cu frunzele măcinate în apă; se folosește și pentru a promova creșterea părului, a trata părul gri, vârfurile despicate și mătreața. Pentru alte tipuri de răni, este folosit ca dezinfectant în spălările rănilor. De asemenea, este folosit pentru mușcăturile de animale și ca anti-crotalin. Este frecvent utilizat ca antipiretic, adică pentru tratarea febrei; în Oaxaca, este adesea folosit în băi sau spălări rectale cu un decoct din frunze. De asemenea, este folosit pentru combaterea afecțiunilor respiratorii, cum ar fi amigdalita și ulcerele amigdale, astmul, răcelile, gripa și tusea. În Veracruz, se fac gargară cu un decoct din ramuri pentru amigdalită; în Yucatán, un decoct din frunze se bea zilnic pentru astm. În Tabasco, pentru gripă, se ia amestecat cu cuajilote și trandafir de Castilla. Pentru problemele urinare, un decoct din ramuri se bea ca apă de băut și este recomandat pentru infecțiile tractului urinar și problemele renale. Este folosit în tratamentul unor boli metafizice: teroamani (în Michoacán), mal aire (în Pantepec, Puebla) și susto (în Oaxaca). Pentru prima, se ia un decoct din rădăcină pe stomacul gol; pentru a doua, ramurile sunt folosite pentru ritualuri de curățare. Se mai folosește pentru: gonoree, sterilitate, accelerarea nașterii, hemoroizi, epilepsie, tulburări nervoase, epuizare, slăbiciune la copii, pentru stimularea poftei de mâncare, pentru furie sau mânie, ca antiinflamator, analgezic și pentru dureri de cap. Proprietățile plantei sunt descrise ca fiind „rece și cald” *(BDMTM, sv* „Cañafístula”).

important să vă asigurați că persoana cu variolă nu se scarpină, deoarece acest lucru duce adesea la ulcere. După deschiderea leziunilor, spălați-le cu saramură călduță, apoi uscați-le și tamponați-le. Când leziunile de variolă nu sunt foarte mari sau conțin mult puroi, pot fi lăsate nedeschise, spălate cu saramură și apoi uscate și tamponate. Aș comanda deschiderea leziunilor de variolă de pe față, chiar dacă nu sunt foarte mari, pentru a nu provoca cicatrici și a nu lăsa adâncituri. Spălați-le cu saramură caldă timp de două sau trei zile, iar când sunt uscate, frecați-le cu puțină miere albă bine spălată. După opt zile, spală-i fața în trei sau patru dimineți cu apă caldă fiartă din tărâțe.[462]

Există unele tipuri de variolă, pe care le numesc „nebunești", deoarece apar atât de rar încât pot fi numărate. Acestea vin cu simptome ușoare · care abia dacă afectează somnul sau pofta de mâncare, iar cei care le au nu stau la pat. Ceea ce trebuie făcut în tratamentul acestor variole este următorul: deoarece pacientul nu prezintă semne de supraîncărcare cu lichide, iar febra este aproape inexistentă, acesta trebuie ținut departe de aer și de mâncatul excesiv, iar odată cu aceasta boala va trece. Și oricine încearcă aici să sângereze sau să folosească alte remedii, va comite o greșeală gravă, deoarece ar merge împotriva a ceea ce face natura cu prudență și ar împiedica lucrarea ei naturală, care este: să expulzeze lichidul dăunător și dăunător din corp.

462 „Placa de grâu, care rămâne grosieră și este suficientă în făină după măcinare. Covarrubias spune că a luat acest nume de la sită, deoarece sita o salvează. Lat. *Furfur, uris. Salviatum,* i. FR. L. DE LEON, Numele lui Hristos în cel de Prinț al Păcii. Pentru că, în realitate, cei care trăiesc fără această pace, oricât de norocoși ar fi, nu mănâncă tărâțele pâinii: hrana lor este *tărâța* . MEDIN. Dial. part. 1. Dial. 24. Hrana lor era atât de comună, încât pâinea pe care o mâncau era aproape făcută din tărâțe. Veste bună vecinilor mei, căci le dau *tărâțe* găinilor mele. Abțineți-vă de cei înfumurați și vanitoși, care cer aplauze pentru acțiunile pe care le fac, din înclinație sau interes personal. Lat. *Lăudați-mi lauda, lăudați-mi munca, / Furfure gallinas ubere pasco meas" (Aut., sv* „Salvado").

DIN Sângerarea nazală intensă[463]
ȘI DIN CARE IEȘEȘTE PRIN GURĂ [f. 54a]
CAPITOLUL NOUĂ

Toată pierderea de sânge (cu excepția celei pe care femeile o elimină lunar) este în afara ordinii naturale. Căci aproape întotdeauna, atunci când vine din alte părți, se datorează unei indispoziții a corpului. Uneori, natura o expulzează prin nări, iar odată cu ea capul și alte părți ale corpului sunt curățate. Sângele care iese din gură este foarte suspect, iar o astfel de scurgere, chiar dacă este mică, ar trebui să fie de temut.

Există multe cauze ale acestor două curgeri de sânge, unele externe , altele interne. Cauzele externe provin din răni sau din vene care sunt prea întinse și se rup. Cauzele interne provin dintr-o virtute retentivă slabă din cauza unei umori mușcătoare și foarte colerice. De asemenea, din viciul și răutatea sângelui, atunci când acesta greșește în cantitate și calitate. De asemenea, din vene care sunt prea subțiri și prea moi, sau prea tari. Există și alte cauze ale acestor curgeri de sânge și toate se reduc la cele menționate. [f. 54b]

Remediile pe care le prescriu pentru vindecarea acestei boli ar trebui aplicate oriunde [f. 55a] se ivește ocazia de a o vindeca. Mai jos, voi discuta despre toate scurgerile de sânge cât mai pe scurt posibil, astfel încât cei care locuiesc în afara orașelor mari să poată găsi un leac. Rugați-vă lui Dumnezeu să reușesc în aceasta și în toate celelalte chestiuni, căci dorința mea este să-I slujesc Lui și să fac bine tuturor.

Primul lucru care ar trebui ordonat într-un caz de hemoragie este ca bolnavul să se spovedească și să facă lucrurile pe care ar trebui să le facă un

463 Într-un tratat medieval târziu, scris inițial în catalană, care compila diverse remedii și amestecuri pentru îngrijirea și menținerea frumuseții feminine, se sfătuia: „Despre nas și impedimentele sale. Și, mai întâi, cum să oprești sângerarea care iese din el: Persoana căreia îi curge sânge din nas, să-și scrie pe mâna dreaptă, cu sânge din nas, aceste nume: onlivo, aulsona, abea, trasida" (Anonim, *Florile comorii frumuseții. Tratat despre multe medicamente sau curiozități ale femeilor,* ed. de Teresa M ª Vinyoles, Josefina Roma și Oriol Comas, Palma de Mallorca, Olañeta, 2001, pp. 65-66).

bun creștin. Și...

Făcând aceasta, Dumnezeu îi va da sănătate. După ce ați făcut acest lucru, faceți-i să sângereze din gleznă, din [464]nara pe unde curge sângele. Și dacă sângerarea este din gură, faceți-l să sângereze din glezna dreaptă, în special; dacă este o femeie a cărei menstruație este neregulată sau nu vine după această sângerare, aplicați cupe uscate pe vârfurile feselor și gambelor ei , apoi țineți-i picioarele în jos pentru o vreme. Dacă sângerarea este anterioară, faceți-l să sângereze din brațul drept, [465]din vena cea mai pulsantă, folosind doar trei uncii. [f. 55a]

[cataplasmă] pe fruntea pacientului și [466]pe ambele părți ale gâtului, lângă vârfurile urechilor: luați trei albușuri de ou bătute, apoi bateți cu ele puțin var nestins măcinat [467]și, înmuiați în ele niște cârpe de in, așezați-le unde am spus. [f. 56a]

Dacă sângerarea provine din nara dreaptă și nu se oprește după ce s-a făcut, se pune o cupă pe ficat, se ține acolo timp de trei secunde și se reaplică de câte ori este necesar. Iar dacă sângerarea provine din nara stângă, se pune cupa pe splină. Și dacă sângerarea nu se oprește după tot ce s-a făcut, se spală părțile intime cu apă rece și se pune peste ele o cârpă umezită cu apă rece. [f. 56a]

Bolnavul să vorbească puțin, să stea nemișcat și să doarmă puțin; căci odată cu somnul sângele se încinge foarte tare. Să-i țină capul sus și camera răcoroasă și, în fiecare zi, să aibă grijă să-i pregătească o cameră cu medicamente

---

464 Nările.

465 „În venele brațelor unde se face sângerarea, apar adesea tumori sau umflături după ce sângerarea a fost făcută cu mână grea. Arabii numesc aceste tumori emporisma (ca și cum am spune) mama sângelui sau uniunea lui, întărită acolo. Această afecțiune trebuie vindecată ca și cum ar fi un abces, deși nu este" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 107a-107b).

466 „Un plasture care se aplică pe o parte deteriorată a corpului. Covarr. îl numește Cataplasmă. Este un cuvânt pur grecesc, Cataplasma. LAG. Diosc. lib. 1. cap. 126. Ma jada este amestecată în mod util în cataplasmele și plasturile modificatoare. GRAC. Mor. fol. 141. Medicamentele, cataplasmele și plasturile provoacă de obicei inflamații" *(Auth., sv* „Cataplasma").

467 Varul nestins era unul dintre elementele principale ale unui remediu extrem de lăudat pentru vindecarea... arsurilor! Farfán îl declară astfel: „Un autor pe nume Leonardo de Vertapalia îl laudă mult și pe bună dreptate, pentru că vindecă arsura de la început până la sfârșit, topește și vindecă și face ca puțină sau aproape nicio urmă să nu rămână: ia var nestins, cât vrei, spală-l de zece ori cu apă, lăsându-l să se așeze de fiecare dată pe fundul paharului. La acest var spălat, adaugă ulei bun de trandafir, cât este nevoie, amestecă totul bine și se va face un alifie, pe care îl pui din când în când pe arsură și are un efect admirabil" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 210b).

obișnuite sau cu var. [f. 57a]

Dacă sângerarea provine din cap, ceea ce se va recunoaște prin scurgerile sale și ajungerea în gât, provocând o tuse ușoară, aplicați remediile pe care le-am prescris pentru sângerările nazale. Și nu o neglijați, căci această sângerare din cap este adesea fatală. Dacă, după aplicarea remediilor, nu se oprește, radeți tot părul cu o brici și aplicați această cataplasmă pe întregul cap, sub formă de bonetă: [468]luați trei uncii de bălegar de porumbel măcinat; o uncie de frunze de ceai măcinate; fierbeți totul în puțin oțet până se transformă într-o cataplasmă și, în final, adăugați puțină terebentină.[469] Amestecați bine pe foc și întindeți-l cald pe o cârpă. Această cataplasmă este pentru a face bășici, astfel încât umoarea care irită și provoacă sângerări să poată ieși. Dacă pacientului îi este sete din cauza acestor scurgeri, dați-i o cantitate mare de apă rece să bea și turnați restul pe față deodată, fără ca el să observe.

Melcii copți și măcinați [470], amestecați cu suc de mentă, busuioc sau banană, și fitilurile înmuiate în acest amestec și plasate în nări, opresc curgerea sângelui. Același efect se obține și cu pulberea de broaște prăjite amestecată cu sucurile menționate anterior. [471][f. 58a]

468 „Acoperitură pentru cap, ornament, pe care îl poartă în mod regulat ecleziasticii colegiali și absolvenți. Are diverse figuri, cu patru vârfuri care ies din cele patru colțuri, iar unele se ridică sus, ca în cazul clericilor, iar altele merg în exterior, ca în cazul absolvenților și colegiaților. Lat. *Pileus.* COMEND. sob. las 300. fol. 77. Se spune doar că Tiara era o bonetă pe care o foloseau frigienii. FUENM. S. Pio V. fol. 114. Sutană, *bonetă* și mozzetta în maniera unui episcop. PIC. JUSTIN. fol. 86. Altul a spus că a prezis că ciucurii mei vor fi ornamente pentru bonetele lor *" (Aut., sv* „Bob").

469 „Rășina, sau guma, pe care o distilează arborele numit Terebinthus, numită astfel, quasi Tere bintina. Rășina pe care o emit pinul, bradul și alți copaci se numește tot așa, deși este de calitate inferioară. Lat. *Resinna terebinthina. Pix liquida, vel fluida.* PRAGM. DE TASS. anul 1680. f. 18. Fiecare livră de terebentină legitimă din oală nu poate depăși doi reali. VÂNDUT. PIND. lib. 1. §. 11. Așa că în două luni au consumat *terebentina* și ațele" (*Auth.* , *sv* „Terebentină").

470 Printre cosmeticele medievale pentru fețele femeilor, apa de melc era recomandată deoarece „înmoaie și întinde pânza" (Alonso de Chirino, *op. cit.,* p. 217).

471 Se pare că Farfán se considera expert în prepararea unor pulberi extrem de eficiente pentru răni și răni; Pulberi care le depășeau cu mult pe cele recomandate de medicii lor medievali des citați, Juan de Vigo și Guido de Chauliac, și ale căror ingrediente, printre mulți alții, erau aceleași broaște: „Cu tot ce am spus, fac niște pulberi admirabile, testate de multe ori, care opresc sângerarea și nu m-au înșelat niciodată: pentru că (în brațele și picioarele complet secționate) o opresc complet, fără a fi nevoie de cauterizare, deoarece aceste pulberi sunt amestecate cu astringente, care strâng și unesc părțile, și

Cei care nu au medicamente să ia două tomițe de pulbere făcută din rădăcina plantei matlalíztic în apă de banană și să o ia la ora patru dimineața. Cei care au doar pulberi din Mechoacán să pună două tomițe în apă de banană la ora patru după-amiaza și să o ia la ora patru dimineața. Cei care nu au decât semințe de pin sau alune, care sunt comune în climatele calde, să ia un pui și, când este pe jumătate gătit , să pună în oală doisprezece semințe de pin decojite [472]sau alune de pădure decojite și ușor măcinate. Terminați de gătit puiul, adăugați condimentele și la ora cinci sau șase dimineața mâncați cu supă de pui și vă veți curăța foarte bine, fără vărsături sau chin. Aceasta este o curățare admirabilă pentru cei care sunt dezgustați și timizi în privința curățării. Și o pot da unor astfel de oameni fără ca ei să știe nimic și, cu această precauție, vor avea mai puține motive de dezgust și vărsături.

Când sângerarea din gură persistă mult timp, este un remediu foarte bun să deschizi hemoroizii prin frecarea lor cu asprimea frunzelor de smochin sau cu lipitori. [473]Mai ales pentru cei care sunt obișnuiți să purge prin ele. Metoda de

---

caustice calde și reci, și toate acestea împreună leagă strâns, după cum se va vedea testându-le: luați piatră de hematit, care se numește piatră care oprește sângele, bălegar uscat de măgar, o jumătate de uncie din fiecare. Funingine, gips, tămâie, bol armenesc, gale mici și necoapte de chiparos și puțină broască prăjită, prăjită, mai ales unele care se găsesc în copaci, pe care le numesc rubetas, făină, vo látil, care se lipește de pereții morilor, pânze de păianjen de moară, din fiecare lucru câte două drahme.” Masciga, cupre ars, var nestins, gudron, din fiecare câte trei drahme, sâmburi de curmale, muguri de ghindă, alaun ars, pastă de clei, din fiecare câte două drahme și jumătate. Burete ars, sânge de dragon, păr de iepure și bumbac, ambele tăiate mărunt și arse într-o oală pe focul fiecărui lucru, câte patru scrupule. Toate aceste lucruri sunt măcinate și transformate în pulberi fine, virtutea acestor pulberi durează doi ani și nu mai mult” (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 129b-130a).

472 „A curăța sau purifica ceva, îndepărtând ceea ce este superfluu sau străin, care este amestecat în el. Provine din latinescul *Mundare.* Latină: *Purgare.* FR. L. DE GRAN. Symb. part. 1. cap. 14. §. 1. Nu mai puțin admirabil este modul în care se întreține o anumită pasăre, care curăță dinții crocodilului. CERV. 8 nov. pl. 252. Lope și-a curățat pieptul, scuipând de două ori, timp în care s-a gândit la ce va spune” *(Aut., sv* „Mondar”).

473 În tratatul său din 1578, chirurgul López de Hinojosos se plângea că medicii din Noua Spanie nu prescriau utilizarea lipitorilor. Într-adevăr, Farfán nu le menționează în tratatul său din 1579, dar acest lucru este modificat aici. Ar fi putut influența acest lucru opinia unuia dintre cei mai proeminenți chirurgi din Noua Spanie?: „Aproape peste tot în lume, lipitorile sunt aplicate pe părțile și locurile întregului corp unde medicul consideră necesar și cel mai convenabil. Acest lucru este atât de adevărat încât în statele Flandra și în toată Italia, farmaciștii le păstrează și le vând ca pe un medicament excelent, deoarece produc efecte foarte bune și minunate, cu excepția acestei țări unde, în tot timpul cât am locuit aici, nu am văzut niciun doctor aplicând acest medicament. Prin urmare, lucrarea lipitorilor este foarte eficientă și în această țară nu există niciun

administrare a lipitorilor este de a le ține în apă limpede timp de o zi, apoi de a unge hemoroizii cu sânge de porumbel sau de pui și de a le pune gura acolo. După ce s-au atașat și încep să sugă sângele, tăiați-le cozile pe lungime cu o foarfecă și extrageți una sau două uncii de sânge. [474]Acest remediu este admirabil pentru melancolici, [f. 59b] deoarece hemoroizii purgă întotdeauna sângele melancolic.

fel de lipitoare care să fie otrăvitoare; mai degrabă, spun că toate sunt foarte bune" (López de Hinojosos, *Suma y relación de cirugía,* 1578, p. 106).

474 Metoda de utilizare recomandată de Farfán este foarte asemănătoare cu cea recomandată de López de Hinojosos: „Modul de aplicare a acestor lipitori este următorul: se ia un tub mic de trestie sau argint, puțin mai lung decât un degetar, unde pot încăpea două sau trei lipitori, iar locul unde urmează să fie aplicate se unge cu o cantitate foarte mică de sânge de porumbel sau de sânge de orice altă pasăre, sau se înțeapă cu o lancetă în același loc unde urmează să fie plasate lipitorile. Nu se scoate tubul până când pacientul nu este convins că sunt atașate, iar când sunt atașate și pline de sânge, lipitorile se taie pe lungime la coadă și, cu o bucată mică de hârtie, se colectează sângele într-un castron până când pacientul este convins că s-a extras cantitatea corespunzătoare de sânge" (López de Hinojosos, *Suma y composición de cirugía,* 1578, pp. 106-107).

DE LA RĂCEALĂ, [475]DE LA GRIPĂ,[476] DESPRE VECHEA TUSE [477]ȘI ASTM [478][f. 61a] CAPITOLUL ZECE

Răcelile și gripa apar cel mai adesea din cauza umorilor reci și a deplasării fluidelor reumatice; și uneori (deși rar) din cauza umorilor calde. Membrul care suferă cel mai mult în aceste boli este capul, deoarece de acolo provin toate umorile pe care le numim fluide reumatice. Acest nume de reumatism este grecesc, latin este fluxus, iar în limbile romanice îl numim deplasare.

Și, ca să fiu sincer, toate relele și bolile își au originea și coboară din cap. [479]Și ea, ca să descarce ceea ce o tulbura atât de mult...

---

475 În original: „cadarro". Așa apare de fiecare dată când este scris numele bolii .

476 „Disconfort al capului, care provoacă flux reumatic, în special prin nas. Dixose quasi rheumadizo. Latină. *Capitis gravedo. Coryza, ae.* LAG. Diosc. lib. 3. cap. 83. Este rozmarinul fierbinte și uscat de gradul al doilea: tămâia sa servește admirabil la tuse, guturai și nas care curge. QUEV. Mus. 6. Rom. 61. *Vina este locul, nu este al său, / deși durerea este a lui, / căci nasurile sale reci și curgătoare / uzează nasuri de piatră" (Aut., sv* „Nas care curge").

477 Se poate referi la tusea convulsivă: cea care apare în accese violente, intermitente și sufocante; sau la tusea lătrătoare: o tuse răgușită, cu un zgomot caracteristic, produsă de spasme ale laringelui.

478 „Boală de piept, care constă în dificultăți de respirație. Provine din cuvântul grecesc Astm. Lat. *Spirandi difficultas.* LAG. Diosc. lib. 3. cap. 62. Gătite în vin sunt foarte utile pentru astm și dificultăți de respirație" (*Auth.* , *s. v* . „Astm").

479 Desigur, Dr. Farfán se referă la conceptualizarea sa umorală în cadrul microcosmosului și macrocosmosului, a căror dizarmonie a cauzat boli la om. Totuși, pentru a demonstra amploarea artei medicale în cele mai diverse opere clasice ale literaturii și gândirii universale, nu am putut rezista tentației de a include aici - și într-o altă notă din ediția mea - o comparație medicală a lui Seneca, un stoic a cărui sănătate a fost afectată, umplându-și *Consolările, Dialogurile* și *Epistolele cu referințe și comparații medicale:* „Orice altceva care cauzează vătămări corpului sau spiritului predispune mintea bolnavă la plângeri. Dar toate acestea sunt principii și motive: obiceiul are o putere mult mai mare și, dacă este repetat, favorizează viciul. De fapt, este dificil să schimbi natura și nu este posibil să modifici, odată combinate, elementele din care acestea provin" (Seneca, *Dialoguri,* „Despre mânie", Madrid, Gredos, 2004, p. 170).

Dăunează și ofensează, expulzează umoarea către membrele inferioare și inferioare, cum ar fi: gâtul, plămânii, spatele, brațele și, [f. 61b] uneori, în lateral sau în articulațiile superioare ale coapselor, unde apare sciatica. Coboară până la picioare și provoacă gută și, mai frecvent, până la molari și dinți.

Și (cum se spune în leacul pentru slăbiciunea stomacului) din stomac umorile se ridică la cap, apoi coboară mai subtil și mai comun.

Dacă am practica cu toții moderația în mâncare și băutură, precum și în alte lucruri pe care fiecare persoană le înțelege ca fiind dăunătoare, am genera mai puține reumatism și am avea o sănătate mai bună.

Știm că guturaiul, care provine dintr-o umoare rece și flegmatică, se caracterizează printr-un nas foarte înfundat și o presiune în piept, cu respirații frecvente, ceea ce face ca pacientul să simtă că se sufocă. Guturaiul și răceala comună sunt adesea însoțite de dureri de cap severe, dureri musculare și febră foarte mare. Îți iau pofta de mâncare și dorința de a dormi, iar ceea ce iese pe nas este rece. Aceste semne pe care le-am descris îi derutează și îi induc în eroare adesea pe unii medici, așa că aceștia ordonă imediat ca pacientul să fie sângerat. Și acesta este motivul pentru care mor atât de mulți oameni.

Când guturaiul și răcelile apar din cauza umoarelor calde, pe lângă simptomele de febră, dureri de cap și dureri musculare, ceea ce bolnavul expulzează pe nas este atât de fierbinte încât îl pârjolește și îl arde ca focul. Ochii se inflamează și sângerează ·

Răcelile și gripele de toamnă sunt cele mai periculoase, din cauza complicațiilor grave [pe care le] aduc și îi obligă pe medici să sângereze pe cei care le au, trimițându-i astfel la moarte. Pentru numele lui Dumnezeu, să fie cu mare atenție la semnele menționate pentru a ști din ce umor ies aceste boli.

Cei care suferă de aceste două boli ar trebui să se protejeze de soare, de aer și de frigul excesiv și să stea într-o cameră caldă. Ar trebui să mănânce puțin și să nu bea vin. Și în tratamentul lor, să nu urmeze sfaturile unora care se numesc medici și recomandă ca cei cu aceste boli să bea vin. Este adevărat că vinul este dăunător sănătății lor. Și afirm, ca persoană religioasă, că cele mai numeroase și grave boli din această țară sunt cauzate de vinul tare și calcaros pe care îl bea toată lumea. Și dacă nu mă credeți, încercați să vă temperați cu el sau să vă abțineți complet de la el și veți vedea că sunteți mai sănătoși decât cei care îl beau.[480]

480 Într-adevăr, Farfán vorbește aici ca un om religios, dar nu ca un medic, căci uită sau ignoră cuvintele lui Galen, unul dintre „autorii gravi" citați de nenumărate ori în tratatul augustinianului: „Vinul ușurează toate necazurile și suferințele, iar noi experimentăm acest lucru zilnic. Și Zenon, se spune, afirma că, așa cum lupinii amari devin dulci atunci când sunt înmuiați în apă, același lucru i se întâmpla și lui sub efectele vinului

Cei care suferă de răceală și gripă ar trebui să bea apă fiartă cu lemn dulce sau cu orz și anason. Ar trebui să încerce să-și procure medicamente în fiecare zi, chiar dacă este vorba doar de o cantitate mică de săpun unsă cu ulei și sare.

Cei care pot renunța la carne în primele patru sau cinci zile, ar trebui să o facă, deoarece dieta întărește și îmbunătățește starea de spirit.

Amidonul, migdalele, pesmetul, [481]atolul alb și ouăle fierte moi sunt alimente bune într-o dietă sănătoasă. [f. 62b]

Nicoatolele [482]înmoaie pieptul și facilitează scuipatul, de aceea sfătuiesc să-l bei. Și deși am spus mai sus că vinul, așa cum este adevărat, este foarte dăunător pentru aceste boli, cine nu se poate lipsi de el să bea puțin la masă, foarte călduț, și să nu-l bea seara.

[...] Căci, în realitate, dacă este băut cu moderație, atât pentru a digera și a distribui hrana în tot corpul, cât și pentru a produce sânge și a hrăni, contribuie mult la a face și sufletul nostru mai blând și, în același timp, mai vioi, evident prin temperamentul corpului, care, la rândul său, este produs de umori [...]". Mai mult, Galen îl citează pe Platon *(Timeu* și *Legile)* pentru a justifica faptul că consumul său este ideal pentru cei peste patruzeci de ani, întrucât această perioadă a vieții este caracterizată de un temperament sanguin și rece, iar vinul, cald prin natura sa, aduce echilibru persoanelor în vârstă. În schimb, nu este atât de benefic pentru tineri, la care predomină un temperament sanguin și fierbinte, întrucât căldura vinului îi dezechilibrează (Galen, *Facultățile sufletului urmează temperamentele trupului,* 777, p. 175; 778, p. 176; 809-811, pp. 196-198).

481 În original: „atol".

482 În original: „necoatole", apare și ca „necoatl [f. 71a]". Francisco Hernández dedică un capitol lung diferitelor tipuri de atole, ideale atât pentru bolnavi, cât și pentru cei sănătoși. Această băutură sănătoasă era savurată de toți membrii societății emergente din Noua Spanie în jurul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea: „A început să fie savurată și de spanioli, dar mai ales de cei născuți din părinți spanioli și indieni, sau din părinți indieni și negri, sau din părinți negri și spanioli (Obiceiurile au ajuns la un asemenea grad de depravare încât rase atât de diverse se unesc în viciu!)" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 290). Descrierea sa extinsă și numeroasele beneficii ale atolului încep tocmai cu cea menționată de Farfán: „Voi începe cu *nequatolli* sau *atole cu miere,* la care se adaugă var, astfel încât să fie opt părți de apă, șase părți din acest cereal indian [porumb] și o parte de var; se pune într-un vas de lut până când începe să se condenseze sau să se îngroașe, moment în care se adaugă o zecime de parte de *miere de melt,* despre care se vorbește în altă parte, și în final se lasă să fiarbă timpul necesar până când ajunge la consistența puchelor sau a polentei spaniole. Îi împrospătează și îi umezește pe cei care suferă de febră fierbinte și uscată, calmează pieptul, este foarte hrănitor, întărește și îi îngrașă pe cei epuizați și restabilește puterea pierdută; de asemenea, curăță corpul și este un aliment potrivit pentru bolnavi. Chiar și celor care suferă de tuberculoză li se dă în loc de ceai de orz și este de mare ajutor celor care se recuperează după boală." „foarte grav" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, pp. 290).

Somnul de la amiază este foarte dăunător pentru capul cuiva care suferă de nas curgător. Cel care este obișnuit să facă siesta și suferă de această boală, ar trebui să doarmă o jumătate de oră și nu mai mult. [f. 62 b]

Medicii care, în această boală [catar cu umoare fierbinte] (văzând semnele menționate anterior), nu efectuează sângerări, se înșală. Căci nu există un remediu mai bun pentru a îndepărta cauza bolii și pentru a abate excesul de umor din cap. Dar, întrucât medicul nu îndrăznește, iar pacientul se teme, când comandă sângerarea, o refuză complet și crede că aceasta îi va cauza moartea. [f. 63a]

Pulberile din Mechoacán [483]provoacă și dau întotdeauna (așa cum am mai spus) un disconfort foarte mare în gât. Și din acest motiv, ordon să fie luate sub formă de infuzie de apă, astfel încât să-și piardă acea acrișoare excesivă pe care o au. [f. 64a]

Dacă umoarea curge în lateral și provoacă durere, puneți puțină porumb cald sau tărâțe și sare peste ea. Dacă durerea este ameliorată prin aceasta, folosiți remediul de două sau trei ori, până când dispare. [f. 65b]

Despre răceala comună și leacul ei [f. 66a]

Când umoarea este abundentă și groasă, se recunoaște după marea greutate a frunții și a ochilor; atunci bolnavul poate lua pulberi anti-strănut, pentru ca cu ele să se purge mai bine și mai ușor. Trei semințe de guamúchil măcinate, [484]dizolvate în puțină apă și turnate prin nări fac foarte bine acest lucru. Puțină pudră de chili uscată, fără semințe, purifică capul. [f. 66b]

---

483 „Rădăcina, tăiată în felii, este uscată și dusă în diferite locuri și este o purgativă admirabilă pentru evacuarea flegmei" (Maximino Martínez, *Plantele medicinale din Mexic,* Mexico City, Edițiile Botas, 1969, p. 544).

484 „Un copac înalt de aproximativ 15 metri, trunchiul este de culoarea cenușii, albicios. Ramurile au spini. Frunzele sunt mici, roșiatice când sunt tinere și verde-gălbui când sunt mature. Floarea este mică, albă, în formă de sferă , ca lâna. Fructul crește într-o păstaie verde spiralată, interiorul este alb, iar sămânța este lucioasă, de un negru aprins. Utilizarea sa medicinală este pentru diaree: se ia o infuzie de scoarță de guamúchil până când disconfortul dispare. De asemenea, ajută la tratarea rănilor de pe limbă sau a bășicilor din gură: scoarța prăjită și măcinată se folosește ca apă de gură" *(BDMTM, sv* „Guamúchil").

DESPRE TUSEA ANTICĂ [f. 67a]

Luați șase uncii de [485]sarsaparilla spălată și tocată mărunt; trei uncii de lemn dulce spălat și tocat; [486]trei legături de ferigă părul fetei proaspătă sau uscată; doisprezece smochine uscate; o mână de orz decorticat și stafide fără semințe. Măcinați toate cele de mai sus puțin și fierbeți la foc mic în opt litri de apă; și fierbeți până se reduce la jumătate. Strecurați și stoarceți bine, adăugați două livre de zahăr alb și jumătate de litru de miere albă și fierbeți din nou până face spumă bună. Dacă lichidul pare prea tare, faceți jumătate din cantitate. [f. 67a]

DESPRE ASTM ȘI VINDECAREA acestuia [f. 67b]

Astmul este o afecțiune periculoasă, deoarece în fiecare zi vedem mulți sufocați de el, fără niciun remediu. [487]Vă avertizez, pentru dragostea lui

485 „O plantă din Indii, asemănătoare cu mărăcinii din Spania, mare și groasă. Lăstarii ei sunt noduroși și se usucă ușor; rădăcinile sunt adânci și de culoare maro-gălbuie, deși există și unele negre, care sunt cele mai bune. Este fără gust și fără amărăciune, iar decoctul său are gust de apă de orz. Are diverse utilizări în medicină și se găsește și în Spania, deși nu are la fel de multe virtuți. Lat. *Smilax aspera.* SANT. TER. Cart. tom. 1. Cart. 59. Este destul de neinspirată, căci se spune că este ftizică: feriți-vă să beți apă de sarsaparilla *,* deși ameliorează afecțiunile stomacale. ALFAR. part. 2. lib. 3. cap. 3. Li se pare Domniei Voastre că una dintre aceste frumoase este mereu cu acea existență... încât nu scuipă, nu tușesc și nu trăiesc supuse sarsaparillei *" (Aut., sv* „Sarsaparilla").

486 „O iarbă asemănătoare cu o ferigă, deși mai mică. Produce anumite ramuri mici și subtile și strălucitoare, iar pe ele niște frunze mici, asemănătoare cu cele ale lintei, aranjate în ordine de o parte și de alta. Se numește în mod obișnuit Ferigă Păr-de-fetiță, deoarece crește în fântâni și locuri umede. Ar putea proveni din grecescul *Callitrichon,* care înseamnă același lucru. Latină. *Capilli veneris. Adiantum,* i. PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 18. Fiecare livră de ferigă păr-de-fetiță nu poate depăși patru reali. LAG. Diosc. lib. 4. cap. 138. Acea mică iarbă comună, pe care o numim în Castilia ferigă păr-de-fetiță, deoarece crește în fântâni și seamănă cu coriandrul în frunzele sale, era numită Adiantum de către greci" *(Auth., sv* „Culantrillo").

487 Farfán avea foarte puțină – aproape deloc – încredere în tămâie (cel puțin în 1592, deși a recomandat unele pentru hemoroizi în 1579). Cu toate acestea, cel mai faimos chirurg din Noua Spanie a recomandat – printre altele – una cu tutun (piciete) pentru a vindeca astmul: „Luis Lobera spune că astmul diferă de schismă prin faptul că se poate înghiți mâncare fără dificultate, ceea ce nu se poate face cu schisma, iar pieptul cuiva cu schismă nu fierbe [...] Leacul [...] este lăudat pentru plămânii sconcsului, uscați, măcinați și beți cu apă în care s-a adăugat zahăr; iar pe piept, aplicați unguent de marciaton sau, în locul acestuia, un plasture de tacamahaca. Țineți capul întotdeauna strâns înfășurat cu un pieptene de mătase neagră. Ungeți-vă trei nopți pe săptămână cu frunza de piciete și luați pudră de tămâie două nopți pe săptămână. Din frunzele de „Cântăriți jumătate de real din fiecare lucru și dizolvați-l în apă din frunzele aceleiași

Dumnezeu, ca oricine îl are să trăiască cu modestie și să-și păstreze conștiința mereu curată de păcate, căci nu știu cum sau când se vor sufoca. Și acest avertisment este pentru toți, chiar și pentru cei sănătoși, căci viața sufletelor noastre este în joc. [f. 67b]

În această boală, este recomandabil să se urmeze o dietă, chiar dacă aceasta constă în alimente fine. Deoarece consumul excesiv de alimente împiedică gătirea sau digestia lor corespunzătoare și, inevitabil, se vor strica. Mâncând cu moderație, natura și căldura naturală le pot transforma în hrană bună, iar umorile groase vor fi subțiate și consumate. [f. 68a]

Știm cu toții că cumpătarea este mama sănătății, iar pe de altă parte, necumpătarea este mama ei vitregă. Cel care are astm ar trebui să încerce (pe cât posibil) să trăiască într-un climat temperat, așa cum este și acesta: climatele calde și uscate îl temperează. Ar trebui să se ferească de frigul excesiv și de căldura excesivă. Nu ar trebui să doarmă prea mult și să țină capul sus și să evite puiul de somn de la amiază. În fiecare zi ar trebui să ia medicamente, iar dacă nu poate, ar trebui ajutat cu un remediu sau niște pastile.

Remediile pe care le numesc acute sunt foarte eficiente pentru astm și sunt acestea: luați mărar, rută, mușețel și fenicul, câte un pumn din fiecare; fierbeți totul în trei litri de apă și adăugați nalbă și sare , apoi dați patru clocote și folosiți jumătate de litru. Luați puțin din acest decoct strecurat într-un castron.

Mâncărurile consumate cu linguriță și băuturile sunt bune pentru astmatici, deoarece înmoaie pieptul și sunt ușor de digerat și, chiar dacă se consumă puțin din ele, acestea oferă o hrană din belșug. Cele pe care le-am menționat în tratamentul guturaiului sunt, de asemenea, bune și sfătuiesc ca la începutul bolii să le mănânce doar pe acestea și nu altele. Când pacientul se simte slăbit, să mănânce carne de pasăre, pui, prepeliță sau puțină carne de oaie. Aceste cărnuri trebuie gătite și înăbușite și asezonate cu mirodenii castiliene. Nu consumați pește, chiar dacă este proaspăt, sau fructe, deoarece aceste două lucruri generează și cresc umori vâscoase și groase.

Extremitățile și organele animalelor sunt foarte dăunătoare pentru această boală.

Cine se poate lipsi de vin, să o facă, căci acesta le taie capul astmaticilor; dar eu sfătuiesc ca, dacă se găsesc vreodată astmatici [f. 69a] cu pieptul foarte

plante și beți acest lucru la ora opt seara; „și dacă apa lipsește, beți-o cu vin, căci cu aceasta s-au vindecat mulți dintre cei care se îndoiau că vor dobândi sănătate” (López de Hinojosos, *Suma y recopilación de cirugía,* 1578, p. 138).

închis și tare, încât nu se pot deschide, să bea o cantitate bună, căci îi deschide, înmoind pieptul cu umezeala și căldura sa.[488]

Apa pe care o beau astmaticii ar trebui fiartă cu lemn dulce, scorțișoară sau anason. Apa fiartă și călduță este, de asemenea, foarte bună; beți un ulcior mare din ea atunci când aveți pieptul strâns și întărit și nu îl puteți deschide.

488 Cu aproape două sute de ani înainte de tratatul lui Farfán, în Evul Mediu târziu, în - Castilia, se recomandau alte metode pentru vindecarea astmului, deși exista un consens asupra îngrijirii dietetice: „Despre respirația rapidă. Cei care au astm, care este o respirație foarte urât mirositoare care sună rapid și nu pot expira, ar trebui să urmeze regimul prescris, așa cum este descris, și să îl mențină în mâncare și să folosească miere și nuga de migdale sau semințe de cânepă sau semințe de in și nuci de pin, sau o combinație a tuturor timp de o săptămână. Și dacă aceasta ar fi cina lor fără vin, ar fi de mare folos, și apă fiartă cu smochine și puțină sare. Untul proaspăt de vaci, capre sau oi cu miere este bun pentru afecțiunile de piept unde nu există febră. Pentru cel care vrea să oprească coborârea, lăsând deoparte cina, să mănânce doar aproximativ trei gălbenușuri de ouă fierte tari proaspete și să le mănânce cu miere sau zahăr" (Chirino, *op. cit.,* pp. 160-161).

DESPRE BOALA ȘI DURERILE DE STOMAC ALE MAMEI [f. 72a]

CAPITOLUL UNSPREZECE

Atât de răspândită este boala maternității încât abia se naște o femeie înainte să se spună că mama ei o sufocă. Cu siguranță nu sunt surprins, deoarece menstruațiile lor sunt atât de neregulate încât nu elimină nici măcar patru uncii de sânge. Și, deoarece aceasta este principala cauză a bolii maternității, majoritatea femeilor suferă de ea. Boala maternității este mai frecventă la văduve și la cele ai căror soți sunt absenți decât la fecioare și la cele care sunt continente. [489]Cu toate acestea, este mai gravă la cele ai căror soți sunt absenți. Căci acestea ajung să moară din cauza retenției sămânței, pe lângă menstruații neregulate, deoarece este o otravă mortală pentru ele.[490]

---

489 „Prin Antonomasia se înțelege cumpătarea în apetitul veneric. Latină. Voluptatum *temperantia.* CAST. Hist. de S. Dom. vol. 1. lib. 1. cap. 53. [ii.555] Străduiește-te cât poți pentru nădejdea ta în mila divină și îți voi obține din ea darul castității și al continentei. NIEREMB. Lucrări și zile, cap. 14. În mod obișnuit, continenta este înțeleasă ca însemnând abținere de la actele venerice , în toate lucrurile ca continentă văduvă sau în parte ca continentă conjugală; dar continenta în acest sens este conținută în virtutea castității, despre care au existat deja unele discuții. CERV. Quix. vol. 2. cap. 3. Au avut grijă să ne zugrăvească foarte viu galanteria grației voastre... onestitate și continentă, în astfel de chestiuni amoroase dragostea platonică a grației voastre și a doamnei mele Doña Dulcinea del Toboso" *(Auth.* , *sv* „ „Continență").

490 „Pentru ca niciun aspect al acestei afecțiuni să nu rămână obscur, vom examina acum de ce corpul devine rece. Putem descoperi rapid acest lucru dacă observăm cauzele precedente, în special la văduve, mai ales dacă erau femei care aveau menstruații regulate, erau fertile, aveau relații sexuale normale și ulterior au fost private de toate acestea. Ce altă concluzie s-ar putea trage din aceasta decât că aceste afecțiuni numite isterice, fie că sunt apnee, bufeuri sau contracții, persistă la femei din cauza încetării menstruației sau a spermei? Poate că se datorează în special suprimării spermei, deoarece aceasta are o mare putere și la femei este mai umedă și rece și, așa cum se întâmplă și la bărbați, cei care o au din abundență trebuie să o expulzeze" (Galen, Despre localizarea bolilor , Cartea a VI-a, 417, pp. 414-415). Într-adevăr, în Antichitate se credea că sperma era prezentă atât la bărbați, cât și la femei; Iată argumentul lui Hipocrate pentru această teză: „Căci ceea ce se dezvoltă nu este doar germenul secretat de bărbat, ci și cel al femeii, din următorul motiv. Niciuna dintre cele două părți nu are suficientă mișcare proprie din cauza abundenței de umiditate și a slăbiciunii focului de a consuma fluxul și de a-l face solid. Dar când ambii germeni se întâlnesc convergând în același loc, se adaugă unul la celălalt, focul cu foc și

apa cu apă în același mod” (Hippocrate, *Despre dietă,* 27, p. 203).

Femeile care spun că se simt sufocate de stomac se înșală complet. Și, deși li se pare așa, acesta nu se poate ridica atât de sus, deoarece este ținut de ligamente puternice de corzi vertebrale și nervi care nu îi permit să ajungă în acea poziție. Se poate curba pe o parte a corpului și coborî puțin, da; dar nu se poate ridica. Se curbează și coboară puțin când corzile vertebrale și nervii se relaxează; iar când o femeie este pe cale să conceapă, coboară și ea. Ceea ce pare a fi flatulență acum, ridicându-se, comprimă și strânge diafragma, [491]care este un instrument foarte necesar și esențial pentru respirație; și credeți-mă, toți, acesta este adevărul.

Pentru a vindeca o boală maternă, este necesar să se cunoască cauza acesteia. Astfel, atunci când provine din sânge corupt, o recunoaștem în afecțiunile grave [pe care] le aduce, cum ar fi febra, angoasa, anxietatea și leșinul. Iar când provine dintr-o abundență de sânge necorupt, afecțiunile sunt ușoare și nu aduce febră. Dacă sângele corupt este amestecat cu furie arzătoare, provoacă o boală maternă cu un fel de paralizie [492]și contracție a nervilor. Și dacă această umoare urcă la creier, provoacă paralizie universală, iar femeia bolnavă rămâne cu boala ca o femeie moartă. [493]Când sângele corupt este amestecat cu melancolie, iar vaporii săi se ridică la creier, provoacă o tristețe foarte mare și uneori un fel de nebunie. Și dacă sângele este flegmatic , provoacă un somn atât de profund încât nimeni nu o poate trezi pe femeia bolnavă. Iar când sângele este cu vânturi, provoacă sufocarea pe care am menționat-o. Tot ce am spus este important de știut pentru a vindeca corect durerea maternității.

Maternitatea (când este severă) aduce cu sine semne și indicii prealabile, cum ar fi: o încețoșare a judecății și o epuizare fizică atât de mare încât biata femeie nu mai poate sta în picioare. Tenul ei își schimbă culoarea, iar pulsul devine vizibil rapid .

Ceea ce trebuie spus despre prognostic este următorul: dacă o femeie are o infecție uterină, chiar dacă este foarte bolnavă, va supraviețui dacă strănută. Infecția uterină [f. 73b] cauzată de retenția de spermă ucide adesea; la fel face

491 În original: „diafragmă”.

492 „Suspendare sau pierdere a simțurilor și a mișcării spiritelor, cu tracțiune sau impediment al membrelor. Provine din latinescul *Spasmus.* Latină. *Stupor.* GUEV. Avis. de Priv. prolog. Suferă de stupoare și este atins de somnolență, cel care cu alții și de alții ocupă tot timpul și nu ia pentru sufletul său nici măcar o clipă” *(Aut., sv* „Spasmo”).

493 „Dacă unii m-ar întreba: «De ce poruncești să fie sângerat atât de copios, dacă răul se naște și vine din holeră?», eu răspund: că se face pentru că holera este împreună cu sângele, iar când sângerăm, evacuăm toate umorile împreună: mai ales că o facem și pentru că odată cu vărsarea de sânge răcim și temperăm marea căldură a corpului” (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 230b).

și atunci când este cauzată de o furie puternică. Infecția uterină cauzată de retenția de sânge, deși afectează foarte mult, nu ucide dacă se caută imediat remediul.

Leacul care trebuie dat atunci când o femeie se află într-un paroxism puternic al durerilor nașterii este acesta: culcați-o pe spate în pat, ridicați-i capul și trageți-i [494]picioarele strâns în jos cu cârpe aspre. Legați-i strâns picioarele și gambele cu panglici de păr, iar coapsele cu bandaje foarte strânse. Ungeți-i nările cu lucruri urât mirositoare, cum ar fi bobocul arborelui befo, [495]și apoi dați-i să bea o drahmă din aceasta, dizolvată în apă de peliță. Să simtă mirosul jarului [496]unei lumânări care mocnește și galbanul [497]amestecat cu oțet. Să simtă mirosul de lână arsă, păr ars, sulf [498]și, ceea ce este cel mai puternic și mai bun, corn de capră ars.[499]

---

494 „Din verbul latinesc *trahotrahis,* avem multe moduri de a vorbi cu acest verb, cum ar fi a aduce vești, a aduce frânghia trăgând etc." *(Treasury, sv* „A aduce").

495 Butonul castorului este castoreum: „(Din latinescul *castoreum).* O substanță grasă, onctuoasă, de culoare maro, cu aspect rășinos și miros puternic, neplăcut, secretată de două glande abdominale ale castorului. Este un medicament antispastic" *(DRAE, sv* „Castoreum"). „Testiculele castorului, care sunt foarte medicinale împotriva diferitelor boli. Latină. *Castorei testiculi.* PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 16. Fiecare uncie de castoreum nu poate depăși un real de a ocho. LAG. Diosc. lib. 2. cap. 23. Animalul din care se extrage castoreum este foarte asemănător cu vidrul" *(Auth., sv* „Castoreum").

496 „Partea subtilă care rămâne din materia arsă, înainte de a se dizolva în cenușă. Covarr. vrea să fie numită din latinescul *Pabulum;* dar este mai natural să provină din *Fa villa.* Latină: *Favilla.* REBOLL. Ocios, pl. 356. *Pe care flacăra a suflat-o ușor, / Dezlănțuită în cenușă și jar" (Auth., sv* „Jarică").

497 „Un fel de gumă albă, onctuoasă, amară la gust și neplăcută la miros, care se extrage prin incizie a unei plante care crește în Siria și are același nume . Este preluată din latinescul *Galbanum* , i. PRAGM. DE TASS. anul 1680. f. 18. Fiecare livră de galbanum nu poate depăși optsprezece reali. LAG. Diosc. lib. 3. cap. 91. Are o virtute specială de a dizolva și a multiplica galbanul" *(Aut.* , *sv* „Galbanum").

498 Adică sulf. „[Sulful] amestecat cu rășină, vindecă înțepăturile de scorpion . Aplicat cu oțet, previne înțepătura dragonului de mare și a scorpionului [...] Presărat în băutură, în cantitatea unei linguri sau luat într-un ou înghițit, este benefic împotriva icterului [...] Aplicată pulberea sa, reprimă transpirația [...] dacă este aplicat într-un unguent cu vin și smirnă, vindecă contuziile urechilor" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii. (De materia medica),* cărțile IV-V, Madrid, Gredos, 2014, p. 219).

499 În tot lucrarea *„Scurt tratat de medicină",* cornul taurului nu apare ca element în prepararea diferitelor remedii. Motivul a fost explicat chiar de Farfán cu treisprezece ani mai devreme: „Rănile care se fac cu coarnele animalelor, mai ales cu cele ale taurului, trebuie vindecate cu acest leac, așa cum am văzut făcându-se la oameni și pot spune că astfel de răni provocate de taur provoacă o căldură mare ca și cum ar fi foc acolo, motivul este că cornul taurului este ceva otrăvitor și foarte fierbinte" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 133a).

Toți acești fumuri dizolvă vaporii groși din cap, consumă și epuizează răceala acestuia, liniștesc stomacul și curăță pieptul și [f. 74a] plămânii.

Folosește tot ce provoacă strănutul, căci acestea vindecă boala. Planta numită [500]orz prăjit, măcinată și plasată în nări, face ca o persoană să strănute puternic. Toate mirosurile plăcute - și lucrurile care emană un miros plăcut - plasate în gura mamei ajută foarte mult împotriva acestei boli. Provoacă voma femeii bolnave introducându-ți degetele (unse cu ulei) în gâtul ei sau pene înmuiate în ulei.

Cei care leșină din cauza acestei boli, strigând tare lângă urechi, chiar și cu o trâmbiță, îi vor trezi și îi vor aduce înapoi în fire.

Unge-i sânul cu aceste uleiuri: ulei de rută, ulei de mărar, ulei de mușețel și ulei de tămâie, [501]câte o jumătate de uncie din fiecare. [502]Unde nu există farmaciști, prăjește ierburile în ulei de gătit și unge-i sânul cu ele, iar când o ungi, adu-ți mâna moale peste ea, ca să nu o rănești cu unghiile. [f. 74a]

Când acest lucru nu este suficient, efectuați două sângerări de la glezne, care, deși este ultima soluție, este cea mai importantă. [f. 74a]

---

500 Dacă Farfán vorbește despre o „cebadilla" consemnată de Francisco Hernández, aceasta nu numai că ar provoca un strănut curajos, dar ar lăsa probabil și unele efecte secundare nesănătoase în organism, deoarece această plantă era capabilă să ucidă pești, șoareci și câini!: „Capitolul XLVII. Despre *Itzcuinpatli* sau ucigașul de câini. *Itzcuinpatli,* pe care alții îl numesc *quimichpatli* , iar spaniolii cebadilla, ridică o tulpină lungă de trei palme și groasă cât degetul mic, de care aderă boabe precum orzul, aranjate în spic, de unde își ia numele [...] Semințele, atunci când sunt pulverizate, ucid viermii care se înmulțesc în ulcerele animalelor, vindecă eficient ulcerele putrede și pe cele care provin dintr-o constituție precară, consumă excrescențe, ucide peștii și șoarecii atunci când sunt presărați, motiv pentru care unii îl numesc *quimichpatli* , iar când este amestecat cu carne, ucide câinii, de unde își ia numele" *(Opere complete,* t. III, vol. II, p. 12).

501 „Gumă aromatică dintr-un arbore asemănător laurului, pe care grecii îl numesc Liban. Crește din abundență în Arabia și mai ales în Regatul Sabeilor, într-o pădure lungă de peste treizeci de leghe și lată de cincisprezece. Această gumă, atunci când este arsă, scoate un fum parfumat, iar cea mai frecventă utilizare a sa este în funcțiile ecleziastice. Există două specii, masculină și feminină: masculina este cea care se distilează în mod natural din arbore, care este întreg, alb și foarte uleios în interior și arde imediat ce ajunge la foc; femela este cea care este distilată prin incizie sau alt artificiu și este mai puțin pură. Provine din latinescul * *incensus* *, care înseamnă * la ardere *. În antichitate se numea * tămâie *. Latină. *Astfel. * incensum *.* PRAGM. DE TASS. anul 1680. f. 17. Fiecare livră de tămâie obișnuită nu poate depăși cinci reali. PIC. JUST. f. 44." „Risipind atâta tămâie bărbătească aplicând remedii din plante, am ajuns să mirosim a vecernie mai bine de jumătate de an" *(Autor, sv* „Tămâie").

502 O pregătire similară se găsește în capitolul cinci, despre durerea de flanc.

Este un remediu foarte bun (pentru a diminua cauza, care este excesul de sămânță, și pentru a împiedica producerea unei asemenea cantități) să se sângereze femeia bolnavă de patru ori pe an. Motivul este că, prin extragerea de sânge, diminuăm materia din care este concepută și produsă sămânța. Dacă această femeie bolnavă este însărcinată, nu o sângerați, deoarece, pe lângă pericolul de avort spontan, există un pericol mai mare: ca boala mamei să fie mai gravă, deoarece vărsarea de sânge îi va face uterul mult mai rece, iar viața ei va fi în pericol foarte mare.

Pentru a preveni producția excesivă de semințe, este necesar să beți puțin suc de rută dimineața și înainte de culcare, chiar dacă este amar, sau să mâncați ruta în sine. Ruta are puterea de a inhiba producția de semințe și de a împiedica creșterea acesteia. Semințele de cânepă, transformate în nuga cu zahăr, inhibă, de asemenea, producția de semințe. Rădăcina de nufăr [503]conservată are același efect .[504]

Anasonul prăjit consumat în timpul zilei descompune flatulența care stârnește pofta de mâncare.

Menta [505], fie că este mâncată sau bea sucul ei, consumă și dizolvă

503 „Plantă bine-cunoscută. Se împarte în două specii, cânepă domestică și cânepă sălbatică."

Varietatea domestică produce tije de aproximativ înălțimea unui cot, similare cu cele ale Altheei, deși ceva mai scurte, mai aspre și mai negre: frunzele sale sunt ca cele ale cânepei domestice, iar floarea sa este ceva mai roșiatică, iar din scoarța sa se fac frânghii de diferite dimensiuni și tipuri și se țes țesături grosiere și groase. Provine din latinescul *Cannabis, is.* LAG. Diosc. lib. 3. cap. 160. Astfel, cânepa sălbatică, la fel ca și cânepa domestică, este foarte cunoscută și comună: deoarece nu numai că se fac frânghii răsucite din scoarța sa, ci se țes și țesături grosiere și groase din ea. PRAGM. DE TASS. Anul 1680. fol. 25. Fiecare livră de cânepă cultivată nu poate depăși trei reali și jumătate. AMBR. MOR. Descripc. de Esp. fol. 43. Cânepa este în multe părți ale Spaniei o sămânță grozavă și foarte profitabilă" *(Auth., sv* „Cânepă").

504 În original: „Ninphea". „O plantă care crește în lagune și iazuri și plutește pe apă. Dintr-o singură rădăcină produce multe frunze lungi, tăiate aproape de tulpină, asemănătoare cu cele ale fasolei numite fasole de câine. Floarea este albă și asemănătoare unui crin, cu fire la mijloc ca cele ale șofranului. Când floarea cade [iv.663], rămâne un mușețel rotund, asemănător cu capul unui mac, de culoare închisă. În interiorul acestuia se află sămânța, care este neagră, lată, solidă și lipicioasă pentru limbă. Tulpina este netedă și neagră, iar rădăcina este, de asemenea, neagră și rotundă. Există o altă specie, care diferă prin faptul că are o rădăcină albă și o floare galbenă. Ambele sunt numite și Nymphea, deoarece cresc în apă, aluzie la Nimfe. Latină: Nymphea. LAG. Diosc. lib. 3. cap. 143. Provoacă frig, slăbește și mortifică Nymphea , numită de arabi și confederații lor „Nufăr" *(Auth., sv* „Nufăr").

505 „O plantă din care există două specii principale, una cultivată și cealaltă sălbatică. Varietatea cultivată se prezintă în două forme: prima are o tulpină pătrată, păroasă și

accidental sămânța. Aceste remedii ar trebui folosite de cei care sunt continenti și religioși, care suferă de emanații și impulsuri carnale, pentru a scăpa de o astfel de nenorocire. Și dacă la aceste remedii adăugăm discipline, post și rugăciuni și eliminăm ocaziile de păcat, acesta ar fi cel mai eficient remediu.

Un alt remediu pentru a induce menstruația, și unul foarte încercat: cu opt zile înainte de Sfântul Ioan, [506]luați nuci verzi și [f. 78a] le pisați fin, extrageți lichidul folosind un alambic [507]și păstrați lichidul într-un recipient bine închis , [508]și va dura tot anul. Când prima picătură de sânge începe să cadă, luați din acest lichid cât încape într-un ou și o cantitate egală de vin foarte bun și luați atâtea [509]așchii albe măcinate fin cât încape într-un simplu tomín (un pahar mic), amestecați-le cu apa și vinul și beți-le trei dimineți în pat și înfășurați-vă

puțin roșiatică, frunze rotunde tăiate în vârfuri, fragede și ușor parfumate , și flori purpurii la baza fiecărei tulpini. A doua seamănă cu prima, cu excepția faptului că florile sale de la capetele tulpinilor cresc în spice. Varietatea sălbatică are frunze foarte păroase, un miros neplăcut și flori asemănătoare spicelor. Este o plantă foarte bună pentru stomac și ficat și este utilă pentru multe alte remedii. Latină: *Mentha, Menthastrum.* FIGUER, Plaz. univ. disc. 71. Ei ofereau Zeității insolente, ca daruri sacre, tămâie, ghirlande de trandafiri, ierburi parfumate, mirt și, mai presus de toate, mentă creață" (*Autor* , *s.v.* „Mentă creață").

506 23 iunie.

507 În original: „alquatara". „Un tip de vas de distilare, fabricat din cupru, sticlă, staniu sau lut, în funcție de diferitele metode de distilare pentru care urmează să fie utilizat. Are diferite forme și un vas rotund sau aproape rotund care se potrivește în gâtul dovleacului pentru a primi vaporii care se ridică din materialele puse pe foc. Acest vas se numește strict alambic. Acest vas este de obicei plasat în interiorul sau înconjurat de un altul, ca un cazan, numit condensator, care este ținut umplut cu apă rece pentru a tempera vaporii care se ridică la alambic și a-i face să cadă sau să se distileze în recipient printr-un canal în acest scop, numit cioc sau nasul alambicului. Este un termen din chimie. Lat. *Cucumella, aut Cucurbita distillatoria.* PRAGMAT. DE TASSAS, anul 1680. fol. 27. Fiecare livră de cupru era prelucrată în piese mai mari, cum ar fi ulcioare, stropitoare, alambicuri, *alambicuri de distilare* etc. CALIXT. ȘI MELIB. fol. 14. Avea o cameră plină" „ de *alambicuri" (Auth., sv.* „Alambic").

508 „Un vas gros de sticlă, de diferite dimensiuni, care este lat la fund și se îngustează și se subțiază spre gură. Covarrubias spune că se numea balon, deoarece pe lângă faptul că este pliat la grosimea sticlei, este pus în foc, îndoit și recopt de două ori. Latină: *Nombus vel ampulla vitrea.* SAAV. Republ. pl. 76. Multe alte cuptoare aprinse, cu o mare varietate de baloane, alambicuri și creuzete . QUEV. Mus. 6. Rom. 97. *Nasul mirosea* / *același lucru,* / *printre ustensile,* / *și printre baloane" (Autor, sv* „Balon").

509 „Este echivalent și cu Raedúra. L. ARGENS. Rim. f. 64. *Ulei de șopârlă și răzuitoare* / *de susan, iasomie și mac* / *de migdale, arbust și ouă, o mie de amestecuri" (Autor, sv* „Rasura"). „Partea mică care este răzuită din ceva. Covarrubias o menționează în Thesoro său la intrarea Raer, iar Nebrixa în Vocabularul său. Latină. Ramentum" (*Autor* , *sv* „Raedúra").

în el timp de două ore. Folosiți acest remediu de două sau trei ori când începe menstruația și veți vedea cum purjează și fără nicio durere de care să vă alarmați. Dacă cu remediul pe care l-am descris iese mult sânge (așa cum se întâmplă adesea), luați jumătate din cantitatea pe care am menționat-o mai sus.

De câțiva ani încoace am folosit mereu acest remediu despre care vă voi povesti și ajută mult pe toată lumea și este: luați achiote cât [510]o jumătate de nucă și în puțin vin alb cald, dizolvați-l și dați-l trei sau patru dimineți și va face să scadă fără nicio durere.

510 „Este o plantă originară din Mexic, America Centrală și de Sud. Principalele referințe la această plantă provin din sudul Mexicului, în special din Peninsula Yucatán. Utilizarea sa terapeutică în medicina mexicană este pentru rujeolă. Semințele sunt împrăștiate sub hamac și se bea un ceai preparat din ele pentru a provoca rapid rujeola. Se aplică Vicks VapoRub preîncălzit pe semințe, iar acestea se pun pe mâini, de preferință noaptea, sau se aplică o cataplasmă pe tălpi pentru a reduce febra. Măcinate și amestecate cu urina unui copil, semințele se administrează oral în cazuri de alergii. Poporul Tzotzil bea zilnic două-trei căni de apă cu achiote pentru a trata rujeola, suplimentată cu ceai de rută; acest amestec este folosit și ca unguent pentru corp. Este folosit pentru unele afecțiuni digestive, cum ar fi durerile de stomac, indigestia, diareea și ca...” antidizenteric. De asemenea, apa cu achiote este folosită pentru a calma febra și a face tumorile să dispară.” În final, se menționează că, atunci când frunzele sunt tocate și macerate, acestea produc o substanță gumoasă cu proprietăți diuretice” *(BDMTM, sv* „Achiote”).

LEAC SPECIAL PENTRU ERIZIPEL [511][f. 78b]
CAPITOLUL DOISPREZECE[512]

Este obișnuit să numim erizipelul „ [513]boala muntelui”. Trebuie să fi primit acest nume deoarece cei care se plimbă prin câmpuri și la soare au întotdeauna o față roz și arsă de soare.

Autorii descriu trei tipuri de erizipel: unul caracterizat printr-o erupție cutanată intens fierbinte și sângeroasă; altul prin sânge și furie; și altul prin sânge și puțină flegmă. Prognosticurile pentru erizipel sunt următoarele: dacă apare pe față și se extinde la cap, este foarte periculos, mai ales atunci când se formează vezicule și aceste vezicule se transformă în răni. Când aceste răni se vindecă, este un semn de sănătate. Când apar pete scuamoase pe zona afectată și rănile [se calmează] , nu mai există niciun motiv de îngrijorare.

Camera în care bolnavul este ținut la răcoare și la căldură cu ierburi verzi și crengi și udată des cu apă rece și limpede. Ar trebui să fie foarte întunecată și [f. 79a] cu puțină lumină, deoarece strălucirea aprinde erizipelul.

---

511 „Inflamație și aprindere, produse de sângele extras între piele și carne. Se numește în mod obișnuit Disípula sau Isípula. Covarr. o numește Erysipula. Provine din grecescul *Erysipela.* FRAG. Ciruj. lib. 2. capitolul 3. Cum se deosebește erizipelul de flegmon? Prin faptul că erizipelul este mai arzător și are o culoare mai strălucitoare, cu o oarecare gălbuință” *(Aut., sv* „Erysipela”).

512 În original: „12”.

513 Și așa a definit-o cel mai important chirurg al Noii Spanii: „Ce este erizipelul ? După Guido, este un abces de umoare fierbinte și uscată, generat din sânge coleric, ale cărui semne sunt acestea: durere arzătoare și locul foarte inflamat, nu cu multă umflătură, deoarece această umoare nu pătrunde mult în carne, este o pasiune a pielii și vine cu căldură vehementă și dispare ușor la atingere. Dă febră mare și provoacă, de asemenea, dureri ascuțite și mușcătoare. De cele mai multe ori fața devine erizipel, începe la vârful nasului și apoi, crescând, se întinde pe toată fața și urechile, și adesea capul se umflă și coboară pe spate. Este un semn rău atunci când provoacă distrugerea culorii, mai ales când este tratat cu mâinile și zona afectată se simte foarte dură la atingere” (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, pp. 120-121).

În primele trei sau patru zile, bolnavul ar trebui să mănânce puțină carne și deloc, cu excepția cazului în care slăbiciunea sa nu este mare. Apoi ar trebui să i se dea supă de păsări de curte, făcută dintr-un pui mic și o puică. Cei care se pot descurca fără carne ar trebui să mănânce salată verde cu oțet cald, măcriș, borago și porcelană. Ciocolata [514]și hordiatul (un tip de dulce) sunt bune [515], la fel ca și migdalele care conțin semințe de pepene. Ar trebui să bea apă fiartă cu orz și să aibă provizii în fiecare zi, chiar dacă este vorba doar de medicamente obișnuite sau calilla (un tip de remediu din plante). Ar trebui să evite să doarmă după ce mănâncă, deoarece inflamează puternic sângele și este foarte dăunător.

Din prima zi în care începe erizipelul, aplicați măsuri de protecție asupra întregii inflamații, astfel încât acestea să poată suprima și rezolva umoarea. Acest lucru este bine: bateți două albușuri de ouă proaspete și adăugați în ele o cantitate egală de apă de trandafiri sau, dacă aceasta nu este disponibilă, apă de plantain sau de mătrăgună și bateți-le din nou, iar cu un fulg de găină umeziți întreaga inflamație de două sau trei ori și faceți acest lucru la fiecare jumătate de oră. [516][f. 79a]

514 Xocoatol: Atol acru. Vezi mai jos nota despre „xocoatol", în secțiunea „Despre febra pe care o numesc tabardete [f. 248a]".

515 În original: „ordiate". „Un anumit fel de băutură, făcută din orz, asemănătoare cu Ptisana. Dixose assí de *Hordeum,* care în latină înseamnă orz. Latină. *Ptisana,* ae. ESPIN. Escud. Relac. 1. Desc. 11. A început să-mi dea niște hordiate, care nu m-au folosit la nimic" *(Auth., sv* „Hordiate").

516 Cu mici variații, același remediu a fost folosit de chirurgul López de Hinojosos. Tocmai pentru că un chirurg a fost cel care a recomandat utilizarea sa, el recunoaște că provine de la medicul Juan de Vigo, de la care Farfán a copiat unele tratamente : „Și toate acestea se fac prin acest epitet pe locul bolnav, pe care Juan de Vigo îl laudă mult: Luați trei albușuri de ou și ulei de trandafir, două uncii; alifie de trandafir, o uncie; suc de plantain și de mătrăgună neagră, fiecare două uncii, și toate împreună se pun pe locul erizipelului" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 121).

Despre multe boli
și indispoziții care apar la fiecare pas.
Scris de Părintele Fray Agustín Farfán,
Doctor în Medicină și călugăresc al
Ordinului Sfântului Augustin în
această Nouă Spanie. [f. 82a]
* CARTEA A DOUA *

DESPRE BUBONI [517] ȘI CUM SĂ LE VINDECI CAPITOLUL UNU

Simt o mare milă pentru cei pe care îi văd murind în fiecare zi din cauza sifilisului, [518]boala fiind atât de cunoscută și atât de ușor de vindecat. Dacă cineva numește la începutul bolii medici învățați și experimentați, și nu pe cei care (cu adevărat) sunt numiți șarlatani, căci îi lasă pe cei pe care nu-i ucid mai răi decât atunci când au început să-i trateze. Și din moment ce acești șarlatani jură săracilor bolnavi că în cincisprezece zile îi vor elibera sănătoși, se predau măcelarilor. Ignoranții nu își dau seama că sănătatea bolnavului (după voia lui Dumnezeu) depinde de cunoașterea constituției pe care o are medicul.

517 Boala bubasului se datorează bolilor venerice, în principal sifilisului. Iată cum a definit-o călugărul Agustín Farfán în 1579: „Cel mai comun nume pentru această boală este boala franceză, care este atât de dăunătoare, murdară, urâtă și urât mirositoare încât dezgustă pe oricine. Și întrucât Dumnezeu (pentru păcatele noastre) a vrut să ne pedepsească, și acesta, ca un Tată milostiv, a binevoit să ne năpăstuiască și să ne chinuie cu această boală în felurite feluri și forme de suferință: unii cu un fel de crustă sau lepră, atât în părți ale corpului, cât și în tot corpul; alții cu răni ca niște furuncule; alții cu cruste și pustule mari pe cap, față, corp și picioare; alții cu chelie pe cap, sprâncene și gene; alții cu negi; alții cu răni pestilente, corozive, murdare, pline de cancer și putrefacție osoasă; alții cu dureri mari, febre și o mie de alte feluri de…" „Accidente, pentru că pentru a evita și a merge împotriva acestui mare rău și a-i da un remediu, mulți oameni au investigat și au căutat (cu toată sârguința și grija) diverse leacuri și astfel mulțumiri fie aduse lui" „Doamne, i-au găsit" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 210b).

518 „La început a avut diverse nume: spaniolii, crezând că au luat -o de la francezi, au numit-o boala franceză. Francezii, crezând că au luat-o la Napoli și de la oamenii din țară, au numit-o boala napolitană. Germanii, văzând că au luat-o din conversația spaniolilor, au numit-o scabie spaniolă, iar alții au numit-o rujeola Indiilor, și pe bună dreptate, căci de acolo provenea boala" (Nicolás Monardes, *Prima, a doua și a treia parte a istoriei medicinale a lucrurilor care se adună din Indiile noastre de Vest și se folosesc în medicină,* Sevilla, la casa lui Alonso Escrivano, 1574, f. 13v).

Nu. [519]Pentru că, potrivit ei, ea trebuie să dea remediul, mijloacele și medicamentele cele mai potrivite pentru ea.

Nu poate exista un singur leac pentru această boală, deoarece umorile din care ia naștere și efectele lor [sunt] diverse, iar timpul în care trebuie vindecată nu poate fi unul singur. Unii cred că leacul pentru această boală nu este unul dintre principalele din medicină și cred că având câteva remedii cu care au vindecat alți pacienți și folosindu-le pentru a vindeca și alții, pot vindeca această boală cu un singur leac. Din acest motiv, am decis să pun aici (cât mai clar posibil) tot ce trebuie făcut în acest caz, pentru ca cei ignoranți să învețe să facă ceea ce este potrivit și să nu mai facă atâtea greșeli în fiecare zi.[520]

[acestei boli] sunt atât de numeroase și atât de diverse încât pe unii îi afectează cu un fel de scabie și lepră în unele părți ale corpului, iar pe alții în tot corpul; pe unii îi afectează cu ceea ce arată ca niște furuncule [521]și cruste [522]pe cap și față; pe alții îi afectează prin exfolierea sprâncenelor, genelor, capului și bărbii; pe unii îi afectează cu dureri severe la nivelul articulațiilor și capului; pe alții cu putrefacția oaselor capului și a tibiei; și, în final, pe alții cu răni în părțile intime, disconfort [523]și eliminare continuă de materie prin urină.

---

519 Tema constituției pacientului acoperă practic întreaga istorie a medicinei occidentale. Aceasta ar putea fi studiată de la fundamentele medicinei hipocratice și galenice, medicina monahală medievală, teoriile lui Paracelsus, Hahnemann și homeopatia, Hufeland și macrobiotica, Keneipp și hidroterapia sa, până la teoriile moderne ale secolului XXI: naturopatia, terapiile reglatoare și salutogeneza. Pentru un studiu al acestor teorii, *vezi* Kerckhoff, *op. cit.,* 2015.

520 Acum treisprezece ani, Dr. Farfán era mai direct când îi numea pe oamenii „ignoratori" de astăzi „idioți": „Sunt unii idioți care se încumetă să vindece această boală, încrezându-se în remediile pe care învățații (cu nu puțin efort) le-au găsit. Și întrucât acești astfel de oameni (pe care îi spun eu) nu știu ce fel de umor cauzează această boală, nici nu înțeleg puterea pulsului asupra pacientului, nici constituția lui, crezând că l-au vindecat, îl lasă mai rău și uneori fără remediu, unii (cum vedem în fiecare zi) sunt deja morți" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 211a).

521 „Este un fel de pecingine uscată, care provine din holeră sau din flegma subtilă, putridă sau sărată , care ocupă doar pielea exterioară sau cutisul corpului. Medicii cunosc patru specii ale acestei boli. În acest sens, provine din latinescul *Impetigo.* Latină: *Lichen, enis.* LAG. Diosc. lib. 1. cap. 113. Este un remediu admirabil pentru asprimea și bătăturile întregului corp și în special ale mâinilor" *(Auth., sv* „Răceli").

522 „Crusta care se formează pe răni sau furuncule pe măsură ce se usucă. Provine din latinescul pustulă . În vechime se numea postiella. C. LUCAN. capitolul 3. Au luat cu mâinile lor puțină din apa aceea, care era plină de putreziciune și de crustele care ieșeau din rănile lui. BRAV. Benedict. Cant. 16. Oct. 49. *Eliberând de rău, lepră și cruste / Oasele și cartilajul expuse" (Auth., sv* „Crustă").

523 În original: „encordios". „O tumoare care îngheață și se formează în zona inghinală, cauzată de obicei de umoarea galică. Derivează din numele Cuerda (Frânghie), datorită

Purgarea ar trebui să fie aceasta: două tulpini de cassia fistula, înmuiați-le în apă fiartă cu anason, sau lemn dulce, sau semințe de fenicul; și amestecați cu ele două tomi de pulbere de Mechoacán sau din rădăcina de Xalapa, [524]care purgă umorile groase, și luați-le la patru dimineața. Când aceste purgări nu sunt disponibile, luați șapte semințe de pin, îndepărtați membrana pe care o au în mijlocul miezului, măcinați-le și luați-le în puțină supă de pui. Patru linguri de ulei de ricin [525]purifică admirabil melancolia, deoarece din semințele sale se fac cataplasmele în farmacii · [f. 85b]

În toate bolile, dieta este foarte necesară, și cu atât mai mult în cele cauzate de excesul de umori, cum ar fi cea despre care discutăm.[f. 86a] Așadar, este potrivit ca fiecare să aibă una. Cine poate să mănânce o pasăre, iar seara să ia puțină cină, iar câteva stafide și o bucată de biscuiți vor fi suficiente. Săracii să mănânce puțină carne de oaie gătită și să ia o bol de terci.

Ia cinci uncii din acest sirop cald dimineața, cu o oră înainte de zori, cu care vei face trei sau patru camere: ia cinci uncii de [526]polipodie de stejar de plută;

---

numeroaselor tumori care converg în zona în care se formează. Unii spun Encórdio. Latină: *Inguinum tumor.* FRAG. Cirug. Gloss. de los Apost. Quest. 29. Incórdio este un tip de flegmon, care se numește în general Bubo, deoarece Bubo, potrivit lui Galen, este o simplă inflamație a părților glandulare, cum ar fi inghinalul, axilele și spatele urechilor. QUEV. Tacañ. cap. 10. Mi-a arătat o tăietură de o palmă în inghinal, care era limpede ca soarele" *(Auth., sv* „Incórdio").

524 „Rădăcina de Xalapa (sau jalapa) este utilizată în medicină ca purgativ. Este considerată energică și chiar periculoasă în doze mari, dar atunci când este combinată cu calomel sau rubarbă, oferă purgative bune care se vând în farmacii sub denumiri precum zahăr de portocale, rachiu german etc. Este recomandabil să fie administrată pentru temperamente limfatice și constituții robuste; dar nu este potrivită pentru temperamente sangvine, nervoase sau slăbite. Mai mulți autori au afirmat că aceasta este planta la care se referă Dr. Francisco Hernández (secolul al XVI-lea) când vorbește despre tlanoquiloni cacamotic, unde spune: «Rădăcinile în doze de două uncii luate de pacient la culcare, purjează cu o siguranță și o blândețe admirabile»; dar gravura nu corespunde plantei, fie din cauza unei erori de amplasare, fie pentru că Hernández se referă la o altă Ipomoea" (Martínez, *op. cit.,* pp. 277-278).

525 El se referă la uleiul de ricin: „Ricinul. Unii îl numesc «Susan sălbatic»; alții «Sesali cipriot»; alții, «Ricin», din cauza asemănării seminței cu animalul. Este un arbore de mărimea unui smochin mic. Are frunze asemănătoare cu cele ale bananierului, deși mai mari, mai netede și mai negre; fructul în ciorchini aspri, odată curățat de coajă, este asemănător cu căpușa animalelor, din care se stoarce așa-numitul ulei de ricin, necomestibil, dar mai ales util pentru lumânări și cataplasme. Curățat de coajă, zdrobit și băut, aproximativ treizeci de boabe, purifică burta de flegmă, bilă și apă, provoacă vărsături, deși o astfel de purgație este foarte neplăcută și supărătoare" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile IV-V, pp. 114-116).

526 „Polipodia crește pe pietre acoperite cu mușchi și pe trunchiuri de copaci bătrâni, înalte

două uncii [527]de frunze de lemn de santal [528]; doi pumni de mușțar sălbatic [529]și

cam de o palmă, asemănătoare unei ferigi, oarecum păroasă și crăpată, deși nu la fel de subtil crăpată. Rădăcina este păroasă, cu cârcei ca tentaculele unei caracatițe, cam de grosimea unui deget mic. Odată lustruită, este verde în interior, are un gust acru și este oarecum dulce, cu proprietăți purgative. Se administrează gătită cu pui, pește, mangold sau nalbă. Uscată și luată sub formă de pulbere cu apă cu miere, produce flegmă și bilă. Rădăcina zdrobită, dacă este aplicată ca cataplasmă, este eficientă și pentru luxații și crăpături între degete" (Dioscoride, *Plante și remedii medicinale,* Cărțile IV-V, p. 138).

527 „Un copac asemănător stejarului. Are un trunchi mai gros și mai puține ramuri. Frunzele sale sunt mai lungi decât late, ascuțite, robuste, crăpate pe alocuri de-a lungul marginilor și împodobite cu vârfuri mici la intervale: rămân verzi până când cad odată cu frunza nouă. Fructul său este o ghindă, ca cea a stejarului, dar mai mică și acoperită cu o coajă sau cocon, care este foarte aspră. Scoarța sa (pe care o numim plută) este de trei tipuri: exterioară, mijlocie și interioară. Stratul exterior, deteriorat de furtuni, este de puțin folos. Stratul mijlociu este util pentru multe lucruri făcute din plută și, când este copt, este decojit de stratul cel mai interior, având grijă să nu-l deterioreze, deoarece dacă se smulge o parte din el, întregul copac este în pericol." Aceste scoarțe sunt mai groase sau mai subțiri, în funcție de faptul că sunt vechi sau noi și toate sunt deschise și spongioase, de culoare roșiatică, scorțișoară sau maro deschis. Covarrubias îl consideră un cuvânt arab derivat din arabul * *Dorque*,* care înseamnă gol sau prost îmbrăcat, cu adăugarea articolului *Al*, *d* schimbat în *c* și adăugarea lui *no* la mijloc. Dar, având în vedere modificarea sau corupția semnificativă implicată, nu este lipsit de temei să spunem că ar putea deriva din latinescul **Quercus*,* care înseamnă stejar, în măsura în care este un arbore al speciei sale. Latină: **Suber* *. LAG. Dioscoride, Cartea 1, Capitolul 121. *Stejarul de plută,* numit *suber* de latini, este o specie de stejar, care seamănă cu stejarul de plută atât prin fructe, cât și prin frunze. LOP. Philom. fol. 52. Pentru ulmi, *stejari de plută* și lauri. Nu există băț care să poată atinge *stejarul de plută , cu excepția stejarului de plută, care își rupe coasta. Proverb care explică faptul că nu există nimic în natură care să nu aibă opusul său. Lat. Robustae quercus rami cava subera frangunt: / Nempè aliquid duro durius esse solet" (Aut., sv* „Stejar de plută").

528 În original: „sendeluna". „Un copac care crește în diferite părți ale Indiilor și care în unele locuri ajunge la înălțimea și grosimea unui nuc: scoarța sa este brună și aspră, frunzele de un verde foarte strălucitor și asemănătoare cu cele ale masticului, florile la unele sunt albastru închis, tinzând spre negru, iar în altele albe: fructul său este asemănător cu cel al cireșului, la început verde, apoi negru: în unele părți este mic și ca cel al piperului: este complet lipsit de gust și inutil: există trei specii, care se disting prin culoarea lemnului lor, care este medicinal, roșu, alb și palid, pe care în farmacii îl numesc cetrină. Lat. *Santalum Indicum.* LAG. Diosc. lib. 1. cap. 19. Dar pentru că am ajuns să vorbim despre *lemn de santal* (care plantă crește în Indii) este potrivit să înțelegem că există trei specii ale acestuia." *(Auth., sv* „Lemn de santal").

529 „Epima este floarea celui mai rezistent cimbru și asemănătoare cimbrului. Capitelele florale sunt mici, ușoare, cu codițe mici ca niște peri. Când este băută, elimină flegma și bila neagră de dedesubt. Este deosebit de potrivită pentru cei cu temperament melancolic și flatulenți, în cantități de la un acetabul la patru drahme, cu miere, sare și puțin oțet. Crește din abundență în Pamfilia și Cappadocia" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile IV-V, p. 132).

cimbru ; [530]două legături de rădăcini de țelină [531]și pătrunjel [532]; o uncie de sarsaparilla tocată mărunt [533]; și trei legături de rădăcini de borago. Măcină toate cele de mai sus și fierbe-le în șase litri de apă până când toate trei sunt consumate. Strecoară-le și stoarce-le bine, adaugă un litru de miere albă și o jumătate de livră de zahăr și fierbe-le din nou până când face spumă bună. [f. 86a]

Dacă cineva mă întreabă de ce nu prescriu transpirație pacientului cu acest sirop, din moment ce toți sau majoritatea medicilor prescriu astfel de siropuri, răspund că este o rețetă foarte proastă și o practică foarte proastă de utilizat din acest motiv. Este un proces diferit al naturii de a stimula transpirația, ajutat de anumite medicamente. Și astfel, nu se poate și nu este posibil să se facă ambele bine în același timp, deoarece procesele sunt atât de contrarii și diferite. Și chiar dacă uneori funcționează, este iritat și agravat de medicație sau de proasta dispoziție a pacientului. Și acesta să fie un avertisment pentru toți: să încerce să facă una sau alta pentru pacient.

Și urmați întotdeauna cursul natural al evenimentelor: dacă trece prin camere, ajutați-l să treacă prin ele, iar dacă trece prin transpirație, atunci ajutați-l să o elibereze prin transpirație. A face altfel este o greșeală foarte gravă și îi provoacă mult rău pacientului din motivele menționate. [f. 86b]

---

530 „O plantă mică, cunoscută de toți, este foarte parfumată și din floarea ei albinele fac cea mai dulce miere (Vergil, Eclogă 8). Pentru o femeie, a mirosi a cimbru înseamnă a fi curată, iar acest lucru îl spuneau țărăncile, care în lada în care își țin hainele, pun smocuri de cimbru" *(Vișori, sv* „Cimbru").

531 „Discoride, Cartea a 3-a, capitolele 70-74, enumeră multe diferențe de țelină pe parcursul a cinci capitole [...] Cu țelina, nu erau încoronați doar învingătorii jocurilor funerare, ci chiar și mormintele însele: iar la cinele funerare care se făceau pentru zei, nu [era] permis să mănânce altceva decât pâine, linte și țelină. Și pentru că această iarbă era atât de fatală, o considerau un semn rău, iar celui care era sortit să moară i se spunea să-i pregătească țelină: și astfel țelina este un simbol al tristeții și al plânsului din cauza unei persoane decedate" *(Treasury, sv* „Țelină").

532 „Din denumirea latină petroselinum [...] țelină mică care crește printre stânci. Din aceasta se face sosul pe care îl numim pătrunjel și se adaugă în tocănițe și salate " *(Tesoro, sv* „Pătrunjel").

533 Sarsaparilla care a fost dusă în Spania este următoarea: „Capitolul LXX. Despre Quauhmecapatli. Este specia de sarsaparilla ale cărei rădăcini sunt duse în Lumea noastră Veche, cu frunze mari în formă de inimă, tulpini înfășurate și spinoase, rădăcină ramificată, fără fructe și cu cârcei care răsar peste tot. Se nasc în câmpurile Tototépec, Metztitlan și Quauhchinanco; dar cea mai bună dintre toate se naște în regiunea pe care, datorită adâncimii sale, o numesc Honduras" (Hernández, *Opere complete* , vol. II, vol. I, p. 249).

CUM SE CULTIVĂ SARSAPARRILLA[534] [535]PENTRU BOUBAS 19 ȘI PENTRU ALTE RELE [f. 87a] CAPITOLUL DOI

Când remediile menționate anterior nu ameliorează durerile și crustele asociate cu rănile, va fi necesar ca pacientul să facă niște transpirații.

534 Conform medicului șef Francisco Hernández, există numeroase varietăți ale acestui medicament : „Capitolul LXIX Despre Mecapatli *sau Sarsaparilla.* Așa numesc mexicanii faimosul medicament pe care compatrioții noștri îl numesc sarsaparilla și din care am găsit în această Nouă Spanie nu puține varietăți pe care le vom descrie într-un mod ordonat și separat pentru a le distinge mai bine. Vreau să descriu mai întâi acea specie care în Spania, și în principal în Andaluzia, crește în văi și munți, clasificată de farmaciști și experți botanici drept *Smilax aspera descrisă* de Dioscoride și găsită de mine nu departe de Mexico City, în orașul Santa Fe, în locuri reci și apoase, lângă un izvor de apă foarte dulce și salină care ajunge în oraș prin apeducte. Nu voi spune nimic despre forma sa , deoarece Dioscoride a descris-o magistral. Cât despre proprietățile sale, acestea sunt complet aceleași ca la celelalte specii, deși Dioscoride nu a spus nimic despre temperamentul său sau despre virtutea pe care o produce. Induce transpirația, calmează durerile articulare și alte afecțiuni și învinge și distruge. boli încăpățânate și incurabile, căci și-a demonstrat proprietatea de a combate otrăvurile acționând ca antidot. Că acesta este un tip de sarsaparilla (deși spaniolii care nu au venit pe aceste meleaguri cu greu ar putea crede), cei care îl compară cu celelalte specii găsite în aceste regiuni nu vor putea să se îndoiască, chiar dacă sarsaparilla din Indii nu are semințe; dar este obiceiul oamenilor să admire lucrurile străine în așa fel încât nu pot crede că ceea ce se naște în propria lor țară este foarte apreciat în alte locuri. Natura acestei plante este rece și uscată, deși are amestecate părți calde și subtile în virtutea cărora produce transpirații, crește căldura stomacului, curăță rinichii și tractul urinar și provoacă urinarea. Crește foarte bine în Tzonpanco și în ținuturile numite Honduras, pe care mexicanii le numesc *Hueimolan" (Opere complete,* vol. II, vol. I, pp. 248-249).

535 „Existau păreri foarte diverse despre cauza și originea acestei boli. Unii spuneau că provine din dieta săracă și melancolică pe care armatele, din necesitate, o consumaseră, cum ar fi ierburi sălbatice, multe legume și rădăcini de ierburi, măgari, cai și alte lucruri care generează boli similare, putrefacție și arsuri ale sângelui. Alții o atribuiau conjuncțiilor lui Saturn și Marte și o aplicau influențelor cerești. Prin aceasta, i-au dat nume diverse, unii numind-o lepră; alții lapte, alții mentă-"

cu sarsaparilla.[536] [537]Și deși unii îl ignoră, este pentru că nu îl cunosc bine și nici nu cunosc efectele bune pe care le are dacă ar ști cum să-l folosească. Cât despre compoziția și calitatea mărăcinilor la grătar, toată lumea spune că este iute între gradul doi și trei. [538]Iar cei care gătesc mult în puțină apă îl fac mai iute. Și deși este benefic pentru afecțiunea pe care intenționau să o vindece, lasă o căldură atât de mare în ficat și rinichi încât adesea este o nevoie mai mare de remedii mai puternice pentru răceală decât cele care se făceau pentru afecțiunea principală. [f. 87a]

Unii m-au întrebat cum provoacă zar zaparrilla dureri de stomac și respirație șuierătoare celor care o beau atunci când este servită caldă. Răspunsul meu este: pe măsură ce se încălzește prin fierbere prelungită, ridică și agită mulți vapori în corp, iar aceștia cauzează disconfortul pe care îl simt. Dacă ar lua-o în cantități măsurate, nu ar face rău, ci mult bine, după cum vor vedea din experiență.

Gătiți-l astfel: Luați trei uncii de sarsaparilla, tăiată și puțin măcinată; jumătate de uncie de [539]frunze de lemn de santal măcinate. Într-o oală nouă spălată cu saramură, care conține doisprezece litri [540]de apă, înmuiați-o timp de o zi și o noapte. Apoi gătiți la foc mic până când patru litri de apă se evaporă; și adăugați în ea o uncie de [541]hermodátiles foarte măcinate, amestecați-le bine. Luați oala de pe foc și acoperiți-o cu o farfurie și o cârpă timp de trei ore. [542][f. 87b]

„Gra, alții «mal muerto» și alții «elephantia», fără a putea spune cu siguranță despre ce boală era vorba. Pentru că nu știau că era o boală nouă și voiau să o reducă la una dintre cele deja cunoscute și despre care s-a scris" (Monardes, *op. cit.,* ff. 13v-14r).

537 „[Çarçaparrila] a fost adusă pentru prima dată din Noua Spanie, deoarece indienii o foloseau ca pe un medicament excelent, cu care vindecau multe și foarte variate boli . Este o plantă care aruncă multe rădăcini sub pământ, lungi cât o tijă și chiar mai mult: de o culoare gălbuie deschisă" (Monardes, *op. cit.,* f. 18v).

538 Galen este cel care a atribuit aceste grade diferite: „Galen a diferențiat calitățile acestor elemente în patru grade distincte, fiecare grad având trei progresii și, de asemenea, mai multe combinații și subgrupuri. Potrivit lui Galen, trandafirul s-a răcit ușor, în timp ce opiul s-a răcit în gradul al patrulea" (Kerckhoff, *op. cit.,* pp. 91-92).

539 „(Din diminutivul lui cuarto) măsură lichidă, un sfert de azumbre, echivalentul a 504 ml" *(DRAE, sv* „Cuartillo").

540 În original: „sendeluna".

541 În original: „hermodátilos": „(Din grecescul éppoSÚKruXov *hermodáktylon).* Chitameriendas: plantă din familia crinilor, foarte asemănătoare cu colchicum, de care se deosebește prin faptul că ghearele lungi ale sepalelor și petalelor sale nu sunt topite" *(DRAE, sv* „Hermodátil").

542 Dr. Farfán folosește cea mai recentă tendință în prepararea sarsaparillei, deoarece, în 1574, colegul său Nicolás Monardes a relatat că, înainte de atunci, medicii o administrau „așa cum o foloseau indienii în vindecarea bolilor lor și cu siguranță avea

efecte foarte mari. Dar rafinamentul vremurilor noastre a dus la utilizarea și administrarea ei ca apa de Palo" *(op. cit.* f. 19r-19v). De fapt, în această abordare mai la modă, Farfán diferă foarte puțin de ceea ce a indicat Monardes: augustinianul adaugă o uncie suplimentară de apă la începutul procesului de gătire și adaugă lemnul de santal. Spală un recipient nou cu saramură și adaugă mai mult sau mai puțin aceeași cantitate de apă, doar că Monardes măsoară în azumbres și Farfán în cuartillos; iar la sfârșit, îi place să adauge hermodátiles. Totuși, conform lui Monardes, există un ultim pas pe care Farfán nu îl face: „După aceea, s-a introdus un alt mod de preparare și este cel care se folosește acum în această formă. Se iau două uncii de cărçaparrilla și, după ce se spală, o sfărâmă și o taie în bucăți mici și o pun într-o oală nouă și deasupra se toarnă trei azumbre de apă și aceasta se lasă la înmuiat douăzeci și patru de ore, apoi, cu oala bine acoperită, se gătește la foc mic de cărbune aprins până când cele două azumbre scad și rămâne una, care se va cunoaște după ordinea măsurii pe care am menționat-o, și după ce se răcește se strecoară și se păstrează într-un vas glazurat. Peste aceeași cărçaparrilla, deja fiartă, se toarnă atâta apă încât oala se umflă și fierbe câteva minute bune, iar după ce se răcește se strecoară și se păstrează într-un vas glazurat" (*op. cit.,* ff. 19v-20r).

CUM SE UTILIZEAZĂ GUAYACANUL [543]PENTRU VINDECARE CREMELE [544][f. 90a]

CAPITOLUL TREI

Când, în ciuda a tot ce am spus, boala nu se vindecă, este recomandabil ca bolnavul să ia guayacán, despre care, dacă ar fi să spunem ceva aici, și din

543 „Guayacanul, pe care poporul nostru îl numește arborele indian, a fost descoperit după ce au fost descoperite primele Indii, insula Santo Domingo, unde se găsește în mare cantitate. Un indian i-a povestit stăpânului său despre asta în felul următor. Întrucât un spaniol suferea de dureri mari din cauza sifilisului, pe care i-l dăduse o indiancă, indianul, care era unul dintre medicii din acea țară, i-a dat apă de guayacan, astfel încât nu numai că durerile i-au fost alinate, dar a fost și foarte bine vindecat de boală: după care mulți alți spanioli, care erau infectați cu aceeași boală, au fost vindecați: acest lucru a fost comunicat apoi de cei care au venit aici la Sevilla, și de acolo s-a răspândit în toată Spania și de acolo în întreaga lume, deoarece infecția era deja răspândită: și cu siguranță pentru această boală, este cel mai bun și mai înalt remediu dintre toate cele care au fost găsite până în ziua de azi și cel care vindecă și leagă cel mai sigur și ferm o astfel de boală . Pentru că dacă sunt tratați corespunzător și această apă este administrată așa cum trebuie administrată, este sigur că se vindecă perfect, fără recidivă, cu excepția cazului în care persoana bolnavă..." nu se întoarce să se tăvălească în același noroi unde i-a luat pe cei dintâi" (Monardes, *op. cit.,* ff. 12v-13r).

544 „Domnul nostru a voit ca de unde a venit boala sifilisului, să vină și leacul pentru ea. Căci sifilisul a venit în aceste părți ale Indiilor, iar primele din Santo Domingo. Printre indieni, sifilisul este la fel de comun și familiar ca variola la noi, și aproape toți indienii, bărbații și femeile, o au fără prea multe scrupule în privința ei, și au venit în acest fel. În anul 1493, în războiul pe care Regele Catolic l-a avut la Napoli cu Regele Carol al Franței, care era numit Cel cu Capul Mare: în acest moment Cristofor Columb a venit din descoperirea pe care a făcut-o în Indii, care era Santo Domingo și alte insule, și a adus cu el din Santo Domingo un număr mare de indieni, pe care i-a luat cu el la Napoli, unde se afla la acea vreme Regele Catolic, care își încheiase deja războiul, deoarece exista pace între cei doi regi și exercițiile lor erau împărțite unul cu celălalt. Când Columb a sosit acolo cu indienii săi, bărbații și femeile, majoritatea purtând roadele pământului lor, care erau sicomori, spaniolii au început să converseze cu indienii" femei, iar indienii cu femeile spaniole, și în așa fel au infectat indienii, bărbații și femeile, armata spaniolilor, italienilor și germanilor, încât întreaga armată a Regelui Catolic a avut-o, și mulți au fost infectați cu rău. Și după aceea, pe măsură ce armatele au comunicat, a fost un moment când focul s-a aprins și în Tabăra Regală a Regelui Franței: din care a rezultat că în scurt timp ambele părți au fost infectate cu această sămânță rea: și de acolo s-a răspândit în întreaga lume" (Monardes, *op. cit.* , f. 13r-13v).

Virtuțile sale ar fi suficiente pentru a scrie o carte întreagă nouă. Este suficient că toți cei care o cunosc o numesc palo santo, căci cu ea se poate vindeca sifilisul și alte boli foarte grave. Și dacă cei care practică arta medicinei i-ar convinge pe bolnavi să bea această apă, nu ar folosi alte remedii pentru afecțiunile lor.

Vedem în fiecare zi că cei care sunt foarte răniți, foarte plini de erupții cutanate [545]și cu oase putrede, cei care sunt foarte epuizați și slăbiți, cei care suferă perioade lungi de febră și sunt deja ca tuberculozele, [546]sunt vindecați cu acest lemn sfânt. Cei care doresc alifii, pentru a scurta vindecarea, nu își dau seama că își scurtează zilele vieții, din cauza răului pe care mercurul [547]îl face trupurilor lor. [f. 90b] Aici îi sfătuiesc pe cei care au alte boli, cum ar fi guta, astmul, sciatica și reumatismul, și pe femeile care doresc să aibă copii, dar care nu pot avea copii din cauza bolii mamei, să folosească acest remediu, luându-l așa cum trebuie, și vor vedea cum, cu favoarea lui Dumnezeu, sunt vindecați de bolile lor.

Bolnavul să înceapă, în numele Dumnezeului Atotputernic, să ia apa de guaiac [548]și să o pregătească în felul următor: se iau douăsprezece uncii din lemnul de guaiac întreg [549]și patru uncii din duramenul său și se macină sau se toacă foarte

545 În original: „torondones". Cucuie.

546 „Cel care suferă de febră hectică sau de ceea ce se referă la aceasta: cum ar fi febra hectică, pulsul hectic etc. Latină. *Hecticus, a,um.* LAG. Diosc. lib. 2. cap. 43. Testiculele cocoșului tânăr, care nu a încălecat încă femelele, sunt foarte reconstituitoare pentru virtute, sunt ușor de digerat, produc o cantitate mare de spermă și sunt foarte benefice pentru oamenii hectici" *(Auth., sv* „Hectic").

547 „Mercurul [...] Dacă este băut, are o putere distructivă; cu greutatea sa devorează intestinele. Se remediază împotriva lui cu mult lapte băut și vărsat sau cu vin de pelin sau cu semințe de țelină sau hormin sau cu oregano sau cu isop băut cu vin" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile IV-V, pp. 209-210).

548 Încă din primele zile ale cuceririi materiale și spirituale a Noii Spanii, existau știri despre guayacán pentru tratamentul sifilisului; și, se pare, tocmai avusese loc descoperirea sarsaparillei și, odată cu ea, și cea a unui panaceu care i-a înșelat pe adepții săi: „În această parte uscată există copaci diferiți de cei din cealaltă parte, cum ar fi guayacánul, care este un copac cu care sunt vindecați cei care au boala sifilisului, care aici sunt numiți cei infiniți; cred că acest nume a fost adus de soldați și oameni vorbăreți care au venit recent din Castilia. Acum, recent, au găsit o iarbă pe care o numesc sarsaparilla; cu apa acestei ierbi, mulți au fost vindecați și vindecați de aceeași boală; există multă sarsaparilla" (Motolinía, *op. cit.,* p. 158).

549 În 1567, Dr. Pedro Arias de Benavides a precizat clar că este împotriva utilizării lemnului de guayacán pentru vindecarea sifilisului și a altor afecțiuni; În plus, ne oferă informații dintr-unul dintre primele tratate scrise despre acest medicament: „Un călugăr franciscan a scris un tratat despre lemn pe care l-am văzut în Indii și chiar și aici, în aceste părți, care, tratând lemnul, descrie cum să-l vindeci. Dacă ar suferi de el la fel de mult ca

mărunt; și într-o oală mare și nouă, spălată pe dinafară și pe dinăuntru cu saramură fierbinte, se pune lemnul de guaiac și șaisprezece [f. 91a] litri de apă și se lasă acolo o zi și o noapte. Apoi se gătește la foc mic de jar, până se consumă cei patru litri. Apoi se adaugă în apă două uncii de polipodie și epitimă, [550]cu puțin anason și două legături de țelină și pătrunjel [551]cu rădăcinile spălate de pe pământ. Se macină totul împreună și se gătește din nou, până se consumă jumătate de litru de apă. La ultima fierbere, se adaugă două uncii de hermodátiles foarte măcinate și se amestecă cu apa folosind un băț. Se ia oala de pe foc, se acoperă cu o farfurie și se lasă să stea trei ore. Apoi strecurați apa limpede într-o altă oală fără să amestecați și strecurați și stoarceți apa rămasă din sediment. Persoana bolnavă ar trebui să ia opt uncii din această ultimă apă (în zori). Amestecați-o întotdeauna cu un băț înainte de a o turna, pentru ca sedimentul să beneficieze de el. Lăsați-o să o bea călduță, să se înfășoare bine și să transpire timp de o oră sau cât de mult pot și să pună la picioarele ei o cărămidă caldă învelită într-o pătură. [552][f. 91a]

Pentru numele lui Dumnezeu, îndemn bolnavul să transpire de douăzeci sau treizeci de ori, sau chiar mai mult, dacă este nevoie. Căci, într-adevăr, cei care nu se vindecă cu acest remediu o fac pentru că nu fac ceea ce se cere,

---

mine, nu l-ar lăuda la fel de mult cum o face. Dar ordinul pe care îl dă de a lua apa mi se pare că, dacă o boală rezonabilă ar fi tratată conform instrucțiunilor sale, fără a omite nimic, s-ar vindeca fără a bea o picătură de apă de lemn, doar cu dieta și purgările pe care le prescrie la început, înainte de a bea apa, din nou la mijlocul curei și încă o dată la finalizare. Tot acest timp se întinde pe patruzeci de zile, iar în acest timp dieta nu trebuie să constea decât din migdale, stafide și biscuiți. El ordonă ca dimineața pacientul să bea un litru de apă fortificată, iar în timpul zilei cât mai multă apă simplă posibil. Așadar, așa cum am spus, doar cu dieta, vindecarea este eficientă." „Ar consuma orice umor și ar fi suficient pentru a-l usca, oricât de gros ar fi, și cred, în opinia mea, că dieta vindecă mai bine decât lemnul indian" (Arias de Benavides, *op. cit.,* ff. 18v-19r).

550 „(Din latinescul **epithymon***, iar acesta din grecescul *énídu^ov * *epithymon**, din *éni- *epi*- *pe* și *dú^ov * *thymon* * *cimbru"). Plantă parazită, din același gen cuscuta, cu tulpini filiforme, cărnoase și fără frunze, flori roșiatice și semințe mici, rotunde, care trăiește în mod obișnuit pe cimbru" *(DRAE, sv* „Epitimo").

551 „Pătrunjelul crește pe stâncile Macedoniei. Sămânța sa este asemănătoare cu chimenul egiptean (ami), deși mai parfumată și mai iute, aromată, diuretică, stimulând menstruația, de asemenea, utilă împotriva flatulenței stomacale și a colonului, împotriva crampelor intestinale. Se ia sub formă de băutură, împotriva durerilor de coaste, rinichi și vezică urinară. De asemenea, este amestecată în medicamente diuretice și în antidoturi" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile I-III, p. 417).

552 Cu treisprezece ani mai devreme, Farfán prepara apa de guayacán într-un mod oarecum diferit, deși a menținut anumite proporții (de exemplu, a eliminat cei opt litri de vin alb bun și i-a înlocuit treisprezece ani mai târziu cu alți opt litri de apă, pentru un total de șaisprezece): „După ce s-a purificat, ia apa de guayacán-

transpirând abundent, și atunci dau vina pe remediu și pe doctor.[553] [554][91b]

Femeile însărcinate îl pot lua pentru dureri de cap, gută (dureri artritice și de picioare), reumatism, astm, sciatică și infecții ale tractului urinar. [f. 92b].

Cei care administrează unguentele la începutul acestui episod de sifilis fac o treabă foarte proastă [555]. O fac și mai rău dacă boala provine dintr-o umoare fierbinte, amestecată cu sânge corupt. Când umoarea este foarte groasă și melancolică, cu corupere osoasă la nivelul capului și al altor părți ale corpului,

---

O cutie, care va fi făcută în acest fel, se ia lemn de guayacán răzuit sau strunjit, sau tăiat în bucăți foarte mici, treisprezece uncii, un pumn de anason, semințe de salată verde, lemn dulce măcinat, o uncie din fiecare lucru, toate puse într-o oală nouă glazurată, de jumătate de arrobă, și se pun în ea opt litri de apă limpede și încă opt litri de vin alb bun, se lasă la macerat timp de douăzeci și patru de ore, apoi se gătește la foc mic, până când se consumă o treime, iar la sfârșitul fierberii se pun în oală doi pumni de trandafiri proaspeți sau uscați, o uncie de pulbere de hermodactil, se amestecă totul și, după ce se dă un clocot mic, se ia oala de pe foc și se acoperă cu un pai. După ce apa s-a răcit și s-a așezat, se strecoară fără a o stoarce și fără a arunca ce rămâne cu sedimentul și se păstrează într-un pahar curat. „Bolnavul să bea această apă când ia prânzul și cina, și nu alta, și este ca și cum cineva ar bea vin diluat cu apă. Cealaltă apă mică care rămâne în oală, pe măsură ce se așează, trebuie strecurată, strângând-o bine, iar bolnavul să ia două uncii din aceasta în fiecare dimineață, și alte două înainte de cină, și să agite paharul în care este apa, pentru că ceea ce rămâne acolo este benefic. Ora pentru a bea această apă este la șapte dimineața" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 202a).

554 De fapt, în 1579 a fost mai radical în ceea ce privește transpirația, sfătuind până la patruzeci de zile, conform tradiției castiliene: „Dacă este necesar să transpiri mai mult, fă-o și continuă treizeci de zile, și chiar patruzeci, așa cum fac cei din Castilia care își doresc sănătate, și din acest motiv poți mânca și lua masa puțin mai mult, pentru a îndura și a suporta munca sudorii. Dacă unii sunt șocați de ce le poruncesc să transpire atâtea zile, îi sfătuiesc ca un creștin ce este mai bine pentru ei, deoarece, nefăcând acest lucru, acesta este motivul pentru care majoritatea celor care iau apa din arborele de guayacán nu beneficiază, nici nu se vindecă, nici doctorul sau chirurgul nu își ating dorința, care este sănătatea celui pe care îl tratează. Dumnezeu să mă ajute, cum pot aștepta ca în atât de puține zile și fără dietă o boală atât de gravă și mare, care este atât de rău intenționată, atât de neîmblânzită și rebelă și care provine dintr-o sursă atât de rea, să fie vindecată?" „Este imposibil să se vindece în zece sau doisprezece zile și, dacă nu mă credeți, vedeți-o din experiența continuă pe care o aveți. Toată lumea să fie dezamăgită, căci dacă nu fac așa cum spun eu, nici bolnavii nu se vor vindeca, nici nu vor dobândi cinste" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 218b-219a).

555 Asemenea lui Nicolás Monardes, Pedro Arias de Benavides, un adept al lui Juan de Vigo (ff. 1r-2r), consideră că bubonul sau boala franceză a fost o boală adusă în Europa din Indii: „Am spus deja anul [anno milésimo quadragentesimo nineagésimo quarto] și timpul [quod rex Francorum magna magna recuperam in Italia ad repretitur hanc morbo] că această boală a devenit cunoscută și că a venit din Indiile Sancto Domingo " *(op. cit.,* f. 66r).

însoțită de dureri severe și intense, atunci leacul cu unguente este foarte eficient, cu condiția ca cel care le primește să posede virtute și tărie. Cei care le administrează ar trebui să-și analizeze cu atenție acțiunile, căci dacă pacientul este slab de inimă și timid, viața sa este în mare pericol.

Remediul este bun și minunat de eficient, dacă știm cum să-l folosim cum trebuie. [f. 93a]

CUM AR TREBUI SĂ FIE ADMINISTRATĂ UNGERILE[556] [f. 93b]

CAPITOLUL PATRU

Bolnavul să înceapă să primească ungerile. Este un moment foarte convenabil să începem administrarea lor în prima zi, la ora două după-amiaza, după ce am mâncat la ora opt dimineața. V-am rugat să nu vă supărați, pentru numele lui Dumnezeu, pentru că am ordonat să se facă atâtea binecuvântări mai întâi, iar acum vă cer din nou, pentru că umoarea este atât de încăpățânată și atât de greu de îndepărtat din trup încât este nevoie de tot, iar cu aceasta, ungerea își va face lucrarea mai ușor. Dacă ungerea ar fi preparată cu două luni înainte - și amestecată bine la fiecare patru zile - va fi mult mai bună decât ungerea proaspătă, deoarece ingredientele se vor fi amestecat [557]foarte bine.

Acest unguent este bun: ia opt uncii de grăsime de porc învechită ; două uncii de unt de vacă; [558]o uncie și jumătate de ulei de dafin, mărar și mușețel; [559]două uncii și jumătate de pământ de diatomee; argint viu [560]cu terebentină

---

556 „Se înțelege, de asemenea, ca însemnând aceeași materie cu care este uns cineva și, în acest sens, se spune că poartă sfântul Maslu pentru bolnavi. Lat. *Sacrum oleum.* PARR. Luz de Verd. Cath. Plat. 1. al Sacramentului Extremei Maslu. Acesta este sfântul *maslu* , care, fiind deja la sfârșitul vieții, ne este dat... pentru a obține în ultima bătălie victoria finală" *(Aut., sv* „Maslu").

557 În original: „incorporat".

558 „Un copac, se știe, cu o verdeață perpetuă în frunzele sale; și aceasta se înțelege din acest motiv: consacrat lui Apollo, pe care poeții îl înfățișează ca fiind tinerețe și verdeață perpetuă. Grecii îl numesc Dafne, iar aceasta a dat naștere fabulei conform căreia Apollo a iubit o nimfă cu acest nume, care, văzându-se urmărită, aproape învinsă și în mâinile lui Apollo, i-a implorat pe zei să o elibereze și astfel a devenit un copac cu numele său. Această fabulă este descrisă de Ovidiu (prima Metamorfoză), prevestind prerogativele sale și cât de onorat și stimat va fi laurul, împodobind nu numai templele, ci și capetele sacre ale împăraților în triumfurile și fastul lor" *(Tezaur, sv* „Laur").

559 „Unguent compus în principal din rădăcină de nalbă mare" *(DRAE, s.f.* „Dialtea").

560 Pedro Arias de Benavides, „care a fost responsabilul unui spital din Mexic timp de opt ani" (f. 75r), nu a vindecat sifilisul cu lemn de guaiac – pe care l-a repudiat complet – ci, inspirat de Juan de Vigo „primul om care a scris despre norocul și modul de vindecare" (f. 66r), i-a vindecat cu un unguent de argint viu (mercur): „Apoi luați trei litri de argint viu, cântărit la punct, și nemedicinal, și puneți-l într-un mojar și acolo ucideți-l cu teriac, apoi amestecați-l în mojar până când este complet mort, astfel încât să se știe că nu se va reface chiar dacă puneți o picătură de ulei în mojar și astfel, fiind bine mortificat, scoateți-l de acolo

sau cu suc de lămâie.

și macinați șase uncii de grăsime de porc fără sare, măcinată foarte fin și îndepărtând toate venele și tendoanele pe care le are. Și când este astfel bine măcinat, îl vor încorpora din nou cu teriacul și mercurul și îl vor duce acolo o distanță de un sfert de oră. Sunt sigur că „teriacul înlătură răutatea mercurului” *(op. cit.,* ff. 77r-77v).

sau cu salvie, trei uncii și jumătate. Puneți toate cele de mai sus într-un mojar, [561]adăugând puțină cenușă de stejar de plută sau de vlăstari de viță, [562]pentru ca aceasta să capete o consistență bună.

Un alt unguent foarte luxos și puternic, pentru cei bogați: șase uncii de grăsime de porc învechită; trei uncii de unt de vacă; două uncii de teriac [563]bun ; două uncii de mercur mort cu terebentină; jumătate de uncie de vermilion [564]și mlaștină [565]; două drahme de ghimbir, scorțișoară, cuișoare și nucșoară;

561 „Mortar de bronz folosit pentru zdrobirea și măcinarea condimentelor și a altor lucruri. Covarr. îi dă originea cuvântului *Milirezun,* care în arabă înseamnă ceva în care se măcină ceva. Părintele Alcalá spune că provine de la numele *Mihire* sau *Mihiriz,* care înseamnă mortar de metal. Într-un fel sau altul, odată cu adăugarea articolului Al, se știe că este un cuvânt arab. Lat. *Mortarium aeneum.* FR. LUIS DE GRAN. Tratat despre iubirea de Dumnezeu, partea 1. capitolul 4. El a poruncit să fie măcinat într-un mojar de fier. PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 42. Fiecare livră de mortar la șapte reali de vellon, care include și toată munca și măiestria. OV. Hist. Chil. fol. 43. Ei zdrobesc acest mic fruct în mojar și extrag din el un suc cu care își condimentează mâncarea" *(Auth., sv* „Mortar").

562 „Lăstarul lung, subțire și noduros al viței de vie, pe care cresc ciorchinii și se dezvoltă strugurii. Lat. *Palmes, tis. Sarmentum,* i. HERR. Agric. lib. 2. cap. 6. Și nimeni să nu - considere vița care își poartă ciorchinii pe fiecare lăstar ca fiind foarte roditoare, ci mai degrabă pe cea care îi are cel puțin perechi și bine umpluți. QUEV Tac. cap. 3. El era Cleric.... brațele i se ofiliseră, mâinile ca un mănunchi de *lăstari" (Auth., sv* „Sermiento").

563 „Compoziție din mai multe medicamente calde simple, în care sunt incluse în principal bucăți de viperă. Utilizarea sa este împotriva mușcăturilor de animale și insecte otrăvitoare și pentru a restabili slăbiciunea cauzată de lipsa căldurii naturale. Este numită astfel de la cuvântul grecesc *Therion,* care înseamnă Viperă, deoarece este ea însăși un antidot împotriva oricărei otravi. Lat. *Theriaca" (Auth., sv* „Thriaca").

564 „La fel ca Cinabrul. Există două tipuri diferite, unul natural și celălalt artificial. Cel natural este mineral și este o piatră roșie și foarte grea, care are multe vene de mercur și se găsește în minereurile sale: cel artificial este făcut din sulf și mercur colectate și combinate împreună cu focul. Lat. *Cinnabaris. Minium* . PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 18. Fiecare livră de vermilion în piatră nu poate depăși douăzeci și patru de reali. LAG. Diosc. lib. 5. cap. 68. Din Cinabrul nostru comun (care se numește *vermilion* în Castilia) avem două tipuri, unul dintre ele fiind mineral, iar celălalt fiind făcut prin artificiu. AMBR. MOR. tom. 1. fol. 198. Unde râurile au aur, iar munții *vermilion* " (*Auth. , s. v* . „Vermilion").

565 „Un amestec de plumb, pământ și cupru, pe care argintul îl expulzează când este rafinat în cuptoare: la fel ca Lithargyrium. Există două feluri, alb și roșu: cel alb se numește argint, iar cel roșu aur. Tamarid și părintele Alcalá spun că este un cuvânt arab compus din articolul Al și numele *Martaq,* care înseamnă spumă de plumb, și ușor corupt a fost numit Almártaga sau Almártega, așa cum îl scriu unii. Lat. *Lithárgyrus, i. Spuma, aut scoria argenti.* LAG. Diosc. lib. 5. cap. 61. Lithargyrium, numit almártaga în Castilia, nu este altceva decât un amestec de plumb, pământ și cupru, care expulzează argintul. PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 17. Fiecare livră de *almártaga* nu poate depăși trei reali" *(Auth., sv* „Almartaga").

jumătate de uncie de trandafiri roșii uscați. Măcinați ingredientele și preparați unguentul cu ulei de laur. În cele din urmă, adăugați doisprezece grame de ambră gri și doisprezece grame de mosc.[566] Mărunțiți-le și amestecați-le bine cu toate acestea și, la fiecare patru zile, amestecați mult. [f. 94a]

Părțile corpului care trebuie unse sunt acestea: toate încheieturile , începând cu tălpile picioarelor, gleznele, genunchii și spatele [567]genunchilor, încheieturile mâinilor și coatele, rănile sângerânde, [568]umerii și axilele, oasele gâtului și întreaga coloană vertebrală, inghinalul și buricul. Unde sunt dureri mai mari și unele înțepături și umflături, apăsați mâna mai ferm și aplicați puțin mai mult alifie. [f. 94b]

Nimeni să nu îndrăznească și nici măcar să se gândească să aplice ungerea pe vreo parte a capului. Sunt absolut îngrozit de cei care fac asta, cu ce conștiință îndrăznesc sau pe ce autoritate sau text, și până în ziua de azi nu s-a văzut niciun autor care să poruncească așa ceva; toți spun contrariul. Și aceasta

566 „Un drog odorant binecunoscut, recunoscut după nume și parfum, dar nu și după natura sa, fiind dificil de stabilit cu precizie ce este; dar urmând cele mai fiabile relatări ale călătorilor, se pare că nu este altceva decât materia unui abces, tumoră sau pustulă care se formează lângă buricul unui animal din Indiile de Est, asemănător unui cerb mic sau unei capre de munte, care se hrănește și se întreține cu lucruri aromatice. Acest abces (sau vezică, cum o numesc alții) se umple în anumite momente, până când devine inconfortabil pentru animal, care, pentru a se elibera, se freacă de stânci și stânci, iar cu această violență, vezica sau pustula se sparge, lăsând materia pe care o conținea lipită de ele: care, purificată de soare, devine acest drog, pe care băștinașii îl închid în vezici și astfel este răspândit peste tot. Covarrubias spune că acest animal se numește Moscos și că din acest motiv latinii îl numeau *Muscus,* iar arabii *Misch.* Diego de Urrea, citat de același Covarrubias, spune că înseamnă o pufnire de miros și, în sensul său...” terminând se numește *Mischum* : și adăugând articolul Al a fost numit Almisch, iar de acolo cu o scurtă inflexiune Almizcle. Lat. *Moschus, i.* PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 16. Fiecare uncie de *mosc pur* nu poate depăși șaisprezece reali de un ocho. OV. Hist. Chil. fol. 109. Flota s-a întors încărcată cu bogățiile Orientului, *mosc* și chihlimbar, precum și alte lucruri de „estimări” *(Auth., sv* „Mouse”).

567 „Partea piciorului din spatele genunchiului, unde se îndoaie și se curbează. Latină. *Poples, itis.* ACOST. Hist. Ind. lib. 6. cap. 28. Alții, cu tălpile picioarelor și cu spatele genunchilor, scutură și aruncă în sus și întorc un buștean foarte greu. BA BIA, Hist. Pontif. tom. 3. pl. 399. Îl dezbracă pe cel pe care trebuie să-l biciuiască și, cu un baston lat de trei degete și lung de o stânjenă, culcați cu fața în jos, îl lovesc în spatele genunchilor. ESPIN. Art. Ballest. lib. 2. cap. 43. Mersul acestor animale este săritor: se ridică foarte frecvent pe două picioare, pe care aproape întotdeauna le au pe pământ, așezate pe ele, din spatele genunchilor” *(Auth., sv* „Corva”).

568 Se referă la partea corpului opusă cotului, unde se află cea mai comună venă din care se extrage sânge, chiar și astăzi. „Scurgere de apă: o deschidere pentru a drena canalul” *(Tesoro, sv* „Scurgere de apă”).

este soarta bietelor suflete unse, căci majoritatea dintre ele mor. Căci puterea pe care Dumnezeu a dat-o mercurului este de a scoate umorile din părțile cele mai interioare, pur și simplu aplicându-l pe articulații. [f. 95a] O uncie și jumătate este suficientă pentru o ungere (chiar și pentru corpul unui uriaș). Pentru cei cu constituție delicată și cei care nu sunt foarte bolnavi, o uncie este suficientă, și cel mult un sfert.

Mănâncă doar o pasăre și puțină carne de oaie și de vițel; nu mânca carne de porc, pește, lapte, fructe și nu bea vin. Ferește-te de aer, ploaie și femei. [f. 96b]

Cum se vindecă furunculele cu tămâie [569][f. 97a]

Nu dedic un capitol separat tămâiei, deoarece este (așa cum vedem în fiecare zi) atât de suspectă încât nu aș îndrăzni să folosesc un astfel de remediu . Căci, într-adevăr, am văzut mulți (care au luat-o) înecându-se sub pavilioanele unde o iau. Și, deși spun că ar trebui să o folosească în unele ocazii, lăsându-și capetele și fețele descoperite, totuși i-am văzut pierzându-și mințile și apoi murind. Acest leac cu tămâie este pentru oameni robusti și grosolani [f. 97b] și nu pentru cei slabi și cu inima pustie. Și, deoarece cei care o folosesc nu cunosc constituția bolnavului, pentru că nu au studiat medicina și nici nu pot citi în limba vorbită, ucid atât de mulți oameni cu ea.[570]

Pentru ca cei care îndrăznesc să facă vindecarea să știe cum să o facă, descriu metoda, și este aceasta: după ce ați curățat bolnavul și i-ați administrat celelalte remedii menționate, îl așezați în cămașă pe un scaun cu o deschizătură ridicată dedesubt, ca o secreție, și puneți deasupra lui un mic giulgiu sau niște lumânări mici și rotunde, asigurându-vă că capul și fața îi rămân în afara deschizăturii, astfel încât fumul să nu-i ajungă. Așezați o cădelniță cu jar sub scaun și puneți pe ele trei tablete, una câte una. Când prima tabletă s-a ars complet și tot fumul s-a risipit, puneți a doua și așa mai departe cu a treia. Apoi, puneți bolnavul în pat, acoperiți-l și lăsați-l să transpire cât de mult poate,

569 „Este fumul parfumat care se ridică din foc, prin adăugarea unei tablete sau a altui lucru parfumat. Există, de asemenea, tămâie puternică și fetidă, care se dă de obicei femeilor care suferă de boala mamei" *(Treasury, sv* „Tămâie").

570 Dr. Farfán din 1592 pare mult mai matur și experimentat în arta sa, cel puțin în ceea ce privește tămâia, întrucât în 1579, fără nicio reticență sau precauție precum cea despre care avertizează aici, a recomandat următoarea tămâie pentru hemoroizi: „Pentru a alunga durerea hemoroizilor, această tămâie este bună și ea, stropiți niște brazde cu vin bun și apoi aruncați peste ele puțină pulbere de piatră de sulf și lăsați pacientul să primească acei vapori" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 107b).

ținându-și întotdeauna fața și capul descoperite și în afara hainelor.

Când se simte afectat de transpirație și de haine, scoateți-le puțin câte puțin, curățați-l și îmbrăcați-l în haine călduroase, cu miros de tămâie. Trei ofrande de tămâie sunt suficiente și le poate lua [f. 98a] în fiecare zi sau la fiecare trei zile.

Acestea sunt pastilele: luați cinabru, care se numește în mod obișnuit vermilion; mastic, [571]salvie și orpiment, [572]câte o uncie din fiecare; tămâie, o jumătate de uncie. Măcinați totul puțin împreună și cu storax[573] Din lichid se fac nouă tablete. Aceste tablete sunt mai puțin puternice dacă nu se adaugă mai mult de o jumătate de uncie de cinabru, vermilion și orpiment, deoarece tot pericolul și vătămarea rezidă în vermilion și este atât de rău, atât de otrăvitor și atât de mortal încât oricine îl face și îl prepară trebuie să-și acopere gura și nasul foarte bine cu o cârpă, sub pedeapsa de a-și pierde viața. Așadar, de ce să folosesc un remediu atât de periculos când există altele mult mai bune și mai sigure? Am văzut la unii dintre cei care au luat tămâie că, deși durerile li se

571 „Un tip de gumă sau rășină pe care masticul o emană în unele părți ale Africii și Asiei, și în special pe insula Chios, de unde se obține cea mai apreciată. Se extrage prin deschiderea scoarței masticului, iar prin această deschidere picătură cu picătură picură un lichid. Când cade pe pământ, se întărește și formează turte sau boabe mici, unele mai mari, altele mai mici decât boabele de orez, albe, transparente și casante. Când sunt mestecate, se sparg și se separă mai întâi, apoi, sub influența căldurii, se înmoaie ca ceara și se unesc. Când este pus în foc, scoate un fum care nu este neplăcut pentru nas. Este un cuvânt greco-barbar compus din cuvântul grecesc Mastiche și articolul arab Al și, deși conform acestei origini ar trebui scris și pronunțat Almástiga, uzul comun autorizează utilizarea sa." Mastica. Lat. Mastiche, es. Lentisci lacryma. PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 17. Fiecare livră de mastic nu poate depăși paisprezece reali" *(Auth., sv* „Almaciga").

572 „Un mineral gălbui cu tendință spre maro, care se găsește în minele de argint și aur. Diferă de sandarac doar prin culoare. Cel care are o tentă aurie și ceva asemănător cu solzii este cel mai bun; dar cel care tinde spre mușchi sau roșiatic, care este lipicios, nu este la fel de bun. Laguna spune că orpigmentul este o otravă corozivă, care provoacă efecte mortale dacă nu este oprită la timp. Latină: *Auripigmentum.* PRAGM." DE TASS. anul 1680. f. 17. Fiecare livră de orpiment nu poate depăși cinci reali. LAG. Diosc. lib. 5. cap. 80. După care se găsește un altul galben, deoarece este ceva mai fiert în vene: și acesta este orpiment" *(Auth., sv* „Oropimente").

573 „Este denumită în mod obișnuit guma sau lichiorul pe care așa-numitul arbore le distilează și care cristalizează și se întărește ca rășina. Cel mai apreciat [iii.643] este cel roșiatic, deoarece are o consistență mai cremoasă, spre deosebire de cel negru și mucegăit, care se sfărâmă ușor. Storaxul lichid este seva care iese din scoarța arborelui prin decoct. Latină. *Styraceum gummi.* PRAGM. DE TASS. anul 1680. f. 17. Fiecare livră de storax de calamit nu poate depăși treizeci și doi de reali. ACOST. Hist. Ind. lib. 4. cap. 29. Copal și Suchicopal, care este un alt tip de storax și tămâie" *(Auth., sv* „Storax").

potolesc pentru câteva zile, acestea revin după aceea cu o furie mai mare și agravează starea bietului bolnav. Cei care le iau ar trebui să fie foarte atenți, căci scuipă cu ele ca și cum ar fi cu unguente. Am spus ceea ce simt cu dorința de a face bine aproapelui meu; fiecare să se gândească cum folosește astfel de remedii dubioase. [f. 98a]

Despre excrescența cărnoasă pe care o creează în tractul urinar [f. 98 b]
Capitolul cinci

Toate lucrurile făcute pentru binele altora au ca scop și destinație slujirea lui Dumnezeu. Cu această intenție, am hotărât să pun aici tot ce ar putea fi de cel mai mare folos celor care locuiesc departe de orașele mari și de cei care au medici. Căci astfel de oameni suferă de multe boli și alte afecțiuni și, pentru că nu știu cum să le vindece, mor în fiecare zi.

Y Deși aceasta este o a doua impresie, nu respect prima ordine, ci scriu așa cum cred că este cel mai potrivit.[574]

Y Astfel, am tratat pentru prima dată în această carte [575]vindecarea bubonului, ca parte foarte importantă a medicinei. Adaug multe lucruri foarte necesare pentru sănătatea tuturor, iar acum tratez excrescența cărnoasă care se dezvoltă în tractul urinar. Aceste excrescențe cărnoase sunt ca cele care [f. 99a] cresc în partea inferioară a abdomenului. Cauza acestor excrescențe cărnoase ale tractului urinar este o umoare groasă, vâscoasă și oarecum acră, deoarece provoacă mai întâi o rană pentru ca excrescența să se dezvolte. Și deoarece arde puțin și urina trece prin ea în fiecare zi, nu se vindecă. Mai degrabă, arzând mai mult, devine ca un neg dur și atât de mult încât, cu cât crește mai mult, cu atât blochează mai mult tractul urinar.

Cei care au această boală trebuie să fie foarte stricți în privința mâncării și băuturii și în privința altor lucruri pe care le știu că le sunt foarte dăunătoare. [f. 99a]

---

574 Farfán se referă la *Scurt tratat de medicină* (1592) ca la o ediție nouă, condensată, destinată publicului larg, caracteristici care contrastează cu prima sa lucrare tipărită din 1579: *Scurt tratat de chirurgie.* Această lucrare anterioară nu a avut același succes ca tratatul publicat aici, deoarece nu a fost niciodată retipărită. În schimb, așa cum am reiterat în altă parte a acestei ediții, lucrarea de față a fost retipărită în 1610. Acesta este un fapt extrem de semnificativ, deoarece, alături de un tratat medical al venerabilului Gregorio López din secolul al XVII-lea, acestea sunt singurele două lucrări de știință medicală retipărite în cei peste 300 de ani ai Viceregatului Noii Spanii.

575 Adică, în *Scurt tratat de chirurgie* din 1579.

Îi sfătuiesc pe cei care suferă de această afecțiune să poarte întotdeauna cu ei lumânările mici [576]făcute din ceară rafinată, [577]destinate acestui scop. Și când urinează cu mare dificultate sau nu pot urina, ungeți-l cu alifie de trandafiri sau cu ulei de migdale dulci, sau, dacă nu au niciunul dintre ele , cu grăsime de pui sau unt de vacă spălat; și introduceți-l puțin câte puțin în deschizătură, până când trece, și țineți-l acolo o vreme; apoi scoateți-l ușor și astfel vor urina mai bine. După ce urinați, reintroduceți-l, astfel încât umflăturile să se reducă și să se aplatizeze oarecum. [f. 100a]

Am văzut adesea urina oprindu-se să curgă, fără a apărea cărnuri, umori groase sau pietre la rinichi; și aceasta brusc, și introducând o lumânare, curge foarte ușor. Cauza este: mușchiul care deschide și închide vezica urinară a devenit paralizat. Poate fi cauzată și de o inflamație sau umflare a mușchiului respectiv, care îl împiedică să-și îndeplinească funcția, așa cum se poate observa din durerea foarte severă pe care pacientul o are în gâtul vezicii urinare, unde se află mușchiul. Și când apare incapacitatea de a urina din cauza oricăreia dintre aceste cauze, nu există alt remediu decât ca pacientul să-și ordoneze sufletul și să se încredințeze lui Dumnezeu, deoarece majoritatea mor dacă nu sunt tratați prompt cu vărsări de sânge și purgări. [f. 100b]

Un sirop pentru obstrucții [578]ale ficatului, splinei și stomacului [f. 101b]

Pentru ca remediile medicinale să fie eficiente, cei care urmează să le folosească ar trebui să evite orice le-ar putea dăuna, deoarece altfel (așa cum am mai spus) nu pot beneficia de pe urma lor.[579] Având în vedere această bază

---

576 „Este, de asemenea, un recipient lung, subțire și drept, lung de aproximativ o palmă, făcut din niște ingrediente caustice, pentru a fi introdus în tractul urinar de către cei care suferă de obstrucție urinară, cu care curăță și îndepărtează excrescența cărnoasă care îi obstrucționează curgerea. Latină. *Specillum medicum.* QUEV. Mus. 6. Rom. 43. [ii.112]. Acestea, așadar, cârpe cu apă, / pe care le cerșesc pe nisipuri, / prin puterea lumânărilor, / cu trudă le urinez" *(Auth., sv* „Candelilla").

577 Distilat, foarte fin, rafinat.

578 „Obstrucție și blocaj în căile și canalele prin care trece fumul . Provine din latinescul *Oppilatio,* care înseamnă același lucru. COMMEN. pe 300. Cupla 1 dintre cele adăugate. Și vocea i se frânge și mișcarea, și poate se înece din cauza obstrucțiilor porilor. LAG. Diosc. lib. 5. cap. 7. Prin urmare, este foarte dăunător gutei și util împotriva pietrelor la rinichi, împotriva tot felul de obstrucții și împotriva hidropiziei" (*Auth.* , *sv* „Opilație").

579 Prevenirea prin echilibru este o altă maximă nu numai a medicinei occidentale , ci și a

esențială pentru sănătate, preparați acest sirop pentru obstrucțiile ficatului, splinei și stomacului și luați-l cald în fiecare dimineață și înainte de cină, cantitatea de fiecare dată fiind de 170 ml.

Ia patru legături de țelină, cicoare cu rădăcinile ei, ciulin binecuvântat [580]și sparanghel, [581]câte două legături din fiecare; semințe de anason, fenicul, [582]stafide fără semințe și orz decorticat, câte un pumn din fiecare. Măcină totul puțin și fierbe-le în opt litri de apă până se reduc pe jumătate. Strecoară-le și stoarce-le sucul, adaugă două livre de zahăr și un litru de miere și fierbe-le până face spumă.

Notă: Dacă siropurile se acresc sau dezvoltă mucegai, fierbeți-le ușor și vor fi din nou bune. Sucul plantelor este cel care cauzează ceea ce tocmai am

---

altor sisteme medicale: medicina tradițională prehispanică, medicina ayurvedică, medicina chineză, medicina tibetană etc.

580 „O plantă cu tulpini oarecum roșiatice, slabe, cu frunze și nu netede, care se înclină și se curbează spre pământ și au aproximativ un cot înălțime, iar în vârf are căpățâni mici înfășurate printre frunze, care se termină într-un fel de tufiș de spini, iar în mijlocul lor o mică floare de culoarea paiului. Are un miros foarte bun și este o plantă foarte utilă în medicină, virtutea sa dându-i numele de Ciulini Sfânt sau binecuvântat. Laguna spune că este a doua specie de șofrănel sălbatic, mai aspră și mai spinoasă decât prima. Latină: *Carduus Benedictas.* LAG. Diosc. lib. 3. cap. 101. Și o alta, mai aspră și mai spinoasă, care are în mod obișnuit numele de Ciulini Sfânt și Carduus Benedictus" *(Auth., sv* „Ciulini Sfânt").

581 „În vremurile străvechi, acest nume era înțeles ca însemnând tulpina fragedă a oricărei plante sau copaci plăcute gustului; dar în zilele noastre, sparanghelul este înțeles în mod obișnuit ca însemnând tulpina fragedă a unei plante spinoase, numită *Myachanta de către greci,* care crește singură fără frunze: căci nici măcar cele care formează un fel de mugure la vârf nu sunt separate și nici măcar nu sunt perceptibile. Există două specii, unele sălbatice, care cresc printre grâu, care sunt numite în mod obișnuit [iii.594] Sparanghel de grâu, iar altele cultivate și mai delicate, numite Sparanghel de grădină. Este preluat din latinescul *Asparagus.* LAG. Diosc. lib. 2. cap. 114. Această denumire de sparanghel, conform scriitorilor latini și greci, a fost întotdeauna foarte generală pentru toate tulpinile fragede ale oricărei plante sau copaci. ALDRET. Antig. lib. 3. cap. 11. Estephano a spus ceva despre Getúlia și despre măreția sparanghelului ei. Singur ca un sparanghel. O expresie folosită pentru a descrie pe cineva care nu are rude sau care trăiește și umblă singur, fără compania altora." Latină. *Solus vel unicus, ut sparanghel.* ESTEB. cap. 2. El a răspuns că nu are stăpân și că caută pe cineva care să-l trateze bine și că este la fel de singur ca un sparanghel" (*Auth.* , *s. v* . „Sparanghel").

582 „Dioscoride scrie despre multe virtuți ale feniculului (Cartea a 3-a, capitolul 77), și există Laguna. Șerpii, a căror piele a îmbătrânit și și-a pierdut vederea odată cu iarna, gustând fenicul primăvara, își leapădă pielea veche și se reînnoiesc. Și astfel rădăcina, iarba și sucul său sunt bune pentru afecțiunile oculare. Există fenicul sălbatic și cultivat, iar cel sălbatic, transplantat și oferit cadou, devine cultivat și extrem de dulce. Dacă sămânța soiului rustic este semănată în interiorul unui smochin, cel sălbatic se numește hippomarathro, care este echivalent cu feniculul de cal (vezi Pliniu, capitolul 23)" (*Therapeus* , *sv* „Fenicul").

descris. [f. 102a]

LEAC PARTICULAR PENTRU OBSTRUCȚIA ȘI DURITATEA FICATULUI [6] [f. 103a]

Deoarece întărirea și obstrucția ficatului sunt atât de periculoase, am vrut să le dedic un capitol separat, mai ales că mulți suferă de ele în această Nouă Spanie. Această boală este periculoasă deoarece, dacă nu este vindecată în stadiile incipiente, poate duce la ceea ce se numește ciroză.[583] [584]Mai ales când este făcută dintr-un umor vâscos și gros. În timp ce scriam această carte, doi bolnavi au venit la mine, iar Dumnezeu a fost cel care, în mila Sa infinită, i-a ajutat să-și recapete sănătatea cu aceste remedii. [f. 103a]

Întrucât rolul ficatului este de a produce sânge pentru a hrăni întregul corp, atunci când îi dăm prea multă mâncare, nu o poate digera corect. Și pentru că rămâne acolo, se îngroașă, provocând obstrucții și întăriri. Aceste obstrucții apar în partea ficatului numită vena cavă și în cealaltă numită convexă, deoarece venele și arterele se conectează în ambele părți. Pentru a înțelege mai bine, imaginați-vă că loviți palma sau suprafața exterioară. [f. 103b]

Ficatul se congestionează și cu umori fierbinți atunci când acestea sunt prezente în exces, deși acest lucru este rar. De asemenea, cunoaștem congestia hepatică ca o decolorare gălbuie care este întotdeauna prezentă pe fața persoanei care o are. Și cineva cu o bună înțelegere o poate recunoaște cu ușurință după acest semn, așa cum a făcut adesea Galen în multe cazuri. [585][f.

583 O parte a acestui capitol tratează hepatita.

584 „(Din scirrhus). Tumoră dură, de o natură particulară, care nu produce durere continuă și care se formează în diferite părți ale corpului" *(DRAE, sv* „Cirrus").

585 „Întrucât medicii investighează de obicei dacă există semne de otrăvire , deoarece se observă frecvent că, fără a fi nevoie de otrăvuri mortale, corpul ajunge la o corupție umorală similară cu cea produsă de otrăvuri, nu este surprinzător că uneori se produce o astfel de schimbare a umorilor încât întregul corp devine icteric. De asemenea, este posibil ca o astfel de perversiune a umorilor să apară din cauza unei modificări a temperamentului natural al ficatului în sine, fără nicio obstrucție, inflamație sau scir. Într-adevăr, uneori întregul corp capătă culoarea galbenă a ierbii, iar alteori pielea devine de culoarea plumbului sau chiar mai închisă, sau o altă culoare nespecifică, din cauza insuficienței hepatice, și deși acestea sunt dificil de descris, sunt foarte ușor de recunoscut dacă le-ai văzut de multe ori. Cazul lui Estesiano, de exemplu. Când era sub diagnostic, majoritatea medicilor care l-au examinat au crezut, nu știu de ce, că avea un abces hepatic; cum starea lui nu s-a îmbunătățit după ceva timp, m-a chemat. De îndată ce am intrat în camera în care

104a]

Cel care suferă de congestie hepatică ar trebui să evite aerul și frigul și să stea într-o cameră caldă. Nu ar trebui să doarmă (pe cât posibil) după ce mănâncă și să doarmă moderat noaptea. Dimineața, după ce și-a asigurat un pat, ar trebui să facă puțină mișcare [f. 104b], până când este obosit. Altfel, nu-i va fi de niciun folos. Calilla și remediile din apă cu miere, ulei și sare sunt bune pentru această afecțiune. Ar trebui să mănânce sparanghel, năsturel, capere și tulpinile fragede de fenicul, care curăță ficatul de congestie.

Mănâncă pui, găini, prepelițe și puțină carne de oaie. Gătește toate aceste lucruri cu condimente castiliene și nu folosi ardei iute, care e foarte amețitor și dăunează întotdeauna ficatului.

---

se afla și l-am văzut, i-am spus:

> —Din acest moment vă pot spune că nu aveți probleme cu ficatul; restul voi ști când vă voi descoperi hipocondrul.
>
> Avea un abces adânc în mușchi, iar puroiul se acumulase deja între mușchii transversi și oblici care se întind de jos în sus [...] Știți, de asemenea, că la mulți alți oameni am recunoscut, după culoare, dacă era vorba de ficatul sau de splina care era afectată, fără a fi nevoie să aud simptomele precursoare sau să recunosc prin atingere afecțiunea viscerelor lor. Din acest motiv, mă auziți adesea blestemându-i pe cei care au îndrăznit să se numească ghizi ai artei medicale, dar nu vor să trateze bolnavii" (Galen, *Despre localizarea bolilor,* Cartea a V-a, 355-357, pp. 371-373).

DESPRE MELANCOLIE [586][f. 107a]
CAPITOLUL ȘASE

Este uimitor cât de răspândită este această boală printre atât de mulți oameni și cum îi afectează și îi chinuie cu afecțiuni atât de grave , [încât] un bărbat sau o femeie abia are douăzeci de ani când se plâng de melancolie [587]și probleme cu inima. Unii sunt cuprinși de temeri și neliniști și sunt fixați pe ideea că mor; li se pare că mor la fiecare pas și, din această cauză, nici nu mănâncă, nici nu dorm. Alții spun că ceva le urcă din splină și din burtă la inimă, sfâșiind-o. Alții spun că au gâtul încordat și [f. 107b] ca și cum ar fi sufocați.[588]

În unele cazuri, această boală este incurabilă din cauza propriei neglijențe și a neluării în considerare a sfaturilor celor care înțeleg importanța ei pentru sănătatea lor. Și asta este...

---

586 Aceasta este una dintre bolile care a generat cele mai multe discuții de-a lungul istoriei. Există o vastă bibliografie pe această temă. Prin urmare, datorită interesului pe care l-a stârnit în multiple discipline de studiu, este publicată integral. În plus, trebuie menționat că acest capitol a fost deja transcris și adnotat de un alt editor în cartea * *Transgresiune și melancolie în Mexicul colonial** (Roger Bartra, introducere și compilație, Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2004, pp. 199-209).

587 „O boală cunoscută și o pasiune comună, în care există puțină mulțumire și plăcere. Este un nume grecesc [...] *melancholia, atra bilis.* De obicei, o definesc astfel: *Melancholia est mentis alienatio ex atra bile nata cum moestitia metuq; coniunta.* Dar nu orice tristețe poate fi numită melancolie în acest sens strict; deși spunem a fi melancolic atunci când cineva este trist și gânditor la ceva care îi provoacă tristețe. A deveni melancolic, a se întrista: melancolic, trist și gânditor, în sensul comun. Unii spun melancolia și melarchico" *(Tesoro, sv* „Melancolie").

588 „Dar unii nu sunt afectați de flatulență sau de bilă neagră, ci de mânie nestăpânită, suferință și descurajare cumplită. Îi numim pe aceștia și melancolici, deoarece mânia se manifestă prin fierea neagră, care este abundentă și bestială. Homer este o indicație în acest sens unde spune *... și printre ei s-a ridicat eroul, fiul lui Atreu, l-a atins pe - Agamemnon, conducător al unor domenii întinse; și mintea lui se întuneca, plină de furie, de ambele părți, iar ochii lui păreau să emită sclipiri de foc* . Așa sunt melancolicii când sunt asaltați de rău" (Aretheus din Capadocia, *Opere medicale,* ed. de Miguel E. Pérez Molina, Madrid, Akal, 1998, pp. 105-106).

în două lucruri: unul este să își regleze bine mâncarea și băutura; și celălalt, să renunțe la imaginația de care s-au agățat în ceea ce au înțeles odinioară.

Acesta este un adevăr sigur: dacă s-ar mustra singuri riguros și aspru, ar scăpa de ea mai bine decât cu toate remediile disponibile în medicină. Aceste închipuiri sunt cele care cauzează cele mai mari probleme în această boală pentru cei care suferă de ea. Și de aceea este necesar să o supui și să o controlezi, pedepsindu-te (cum am spus mai sus, cu mustrare foarte aspră) dacă cineva este melancolic. Voi enumera aici câteva remedii împotriva acestei boli și cred (cu voia lui Dumnezeu) că dacă melancolicii le vor folosi, vor fi mai sănătoși.

Cei fără farmacie vor găsi cu ușurință remediile, chiar dacă sunt departe de orașele mari, pentru că asta m-a încurajat să lucrez la realizarea acestei a doua tipărituri, deși este (cum am spus la început) complet nouă.

Există două tipuri de melancolie. [589]Una apare din drojdia sângelui. Aceasta se numește melancolie naturală și este rece și uscată. Cealaltă apare din furie, care, cu o căldură excesivă, fierbe și arde. Aceasta se numește furie neagră sau melancolie sumbră, deși, strict vorbind, nu este melancolie propriu-zisă. Această boală (despre care vorbesc) apare din și este generată de melancolia naturală. Această melancolie se dezvoltă în ficat împreună cu celelalte umori, mai mult sau mai puțin, în funcție de constituția fiecărei persoane. Așadar, având o constituție melancolică sau consumând alimente melancolice, cineva va dezvolta mai multă melancolie decât...[590] ceea ce nu este. Melancolia crește și atunci când delicatesele pe care le consumăm cel mai des sunt melancolice, așa cum tocmai am menționat.

Dacă melancolicii ar putea trăi în țări temperate, le-ar face un mare serviciu pentru bunăstarea lor; să meargă acolo unde există apă, crânguri și pajiști răcoroase. Să încerce să doarmă bine noaptea și să evite somnul la amiază. Să facă mișcare dimineața (după ce și-au asigurat un pat). Să caute conversații

589 Timp de mii de ani, s-a presupus o dihotomie în ceea ce privește experiența acestei boli. Pentru a da un exemplu de conceptualizare a acesteia în medicina practicată în perioada dintre Dioscoride și Galen: „Dacă cauza rezidă în hipocondrie, aceasta se oprește în piept, iar bila se deplasează în sus sau în jos la melancolici . Dar dacă ajunge la cap prin simpatie și apariția neașteptată a unei emoții prompte și violente îi induce la râs și plăcere pentru cea mai mare parte a vieții lor, ei înnebunesc din cauza creșterii bolii, mai degrabă decât din cauza durerii afecțiunii. În ambele cazuri, uscăciunea este cauza. Adulții, într-adevăr, înnebunesc și devin melancolici, și cei mai puțin tineri; dar femeile înnebunesc mai intens decât bărbații. Cât despre vârstă, aceasta este spre maturitate, iar cei maturi. Dintre anotimpuri, vara și toamna o generează, dar primăvara o rezolvă" (Aretheus din Cappadocia, *op. cit.,* pp. 106-107).

590 Alte.

vesele, cu care vor râde. [591]Să-și ocupe timpul în alte momente cu lucruri care îi vor distrage de la imaginațiile lor. Muzica este foarte benefică; alungă tristețile și tulburările sufletului.[592] Și feriți-vă de delicatesele care nasc melancolie, precum cele pe care le-am pus în leacul pentru febra cuartană, [593]în a treia carte, la care mă refer.

Mănâncă pâine veche de o zi, bine coaptă; mănâncă găini, pui, prepelițe și puțină carne de oaie și gălbenușuri de ou fierte moale. Dacă mănânci pește proaspăt, să-l sărezi cu o zi înainte. Poți mânca ied și vițel, care sunt alimente bune pentru melancolici. Orice mănânci gătit sau înăbușit, asezonează-l cu mirodenii castiliene. Începe cina cu borago gătită în oțet cald cu zahăr. Mănâncă salată verde și cicoare fierte, niște stafide, o gutui coaptă și niște mere coapte. Dacă ești obișnuit să bei vin, bea-l călduț. Dacă vinul este nou și făcut din mușețel, va fi mai ușor de digerat și mai benefic. În timpul zilei, dacă ți-e sete, bea apă fiartă cu lemn dulce sau anason, [594]iar apa fiartă cu scorțișoară [595], așa cum am spus, este, de asemenea, bună.

Primul sfat pe care îl dau melancolicilor este acesta: atunci când se duc la culcare seara, să ia [f. 109a] o lingură de oțet, deoarece acesta dizolvă umorile

---

591 În original: „reeren".

592 „Ceea ce implică faptul că prudența și înțelepciunea, precum și celelalte virtuți umane , rezidă în suflet și nu depind de calmul și temperamentul corpului, așa cum credeau Hipocrate și Galen" (Huarte de San Juan, *op. cit.,* p. 252).

593 „(Din latinescul *quart* ***a*** *na).* Febră, aproape întotdeauna de origine malaricească, care vine odată cu răceala, la fiecare patru zile" *(DRAE, sv* „Cuartana").

594 „Gregorio López, în secolul al XVII-lea, menționează că «induce un somn dulce, liniștește creierul, ameliorează amețelile din cap, este utilă împotriva răcelii stomacale, oprește vărsăturile, solipsul, guta, dizolvă pietrele, favorizează urinarea, ameliorează hidropizia, rezolvă flatulența, facilitează libidoul, calmează stomacul și ameliorează purgativele albe la femei, crește producția de lapte și este utilă pentru contuziile urechilor». În secolul al XVIII-lea, Juan de Esteyneffer o recomandă pentru purgații, afecțiuni hipofizare, afte, surditate, respirație urât mirositoare, tuberculoză, sincopă, sughiț, colici, dureri de stomac, obstrucție hepatică, hidropizie , sindromul benzilor, dureri de pietre la rinichi și retenție urinară. La sfârșitul aceluiași secol, Vicente Lavantes notează că «produce efecte bune în oftalmie, vărsături și crampele suferite de copii»" *(BDMTM, sv* „Anason").

595 „Și revenind la virtuțile scorțișoarei: este fierbinte și uscată în al treilea rând: provoacă urinarea; ușor constrictivă, este foarte utilă în medicamentele făcute pentru a limpezi ochii; și în cataplasmele modificatoare, aplicate cu miere; îndepărtează pistruii de pe față și provoacă purgație la femei. O băutură este eficientă împotriva mușcăturilor de viperă; și împotriva inflamațiilor interne; și împotriva bolilor de rinichi; și se administrează ca parfum pentru a ameliora secrețiile vaginale" (Cristóbal Acosta, *Tratat despre medicamentele și medicamentele Indiilor de Est, cu plantele lor desenate din viață de Christóbal Acosta, medic și chirurg care le-a văzut direct,* Burgos, Martín de Victoria, 1578, p. 16).

melancolice și consumă vaporii care se ridică din ele și urcă la cap. Induce somnul prin faptul că vaporii din alimente se ridică la cap.[596]

Partea corpului care suferă cel mai mult în această boală este creierul, nu inima, așa cum cred unii. Acest lucru este clar, deoarece facultatea imaginativă (care se află în cap împreună cu celelalte) este slăbită și bolnavă, umplut de întuneric și obscuritate de umoarea melancolică; și același lucru se întâmplă și cu spiritul animal, care, deși de obicei atât de lucid și clar, este încețoșat și obscurat. Din aceasta apar temerile, tristețea și ceea ce par a fi fantome și imaginații malefice care apar în mintea melancolicilor. Când există mai multe astfel de afecțiuni · știm că există mai multă umoare melancolică în creier.

La începutul acestei boli, unii medici prescriu una sau două sângerări, cu această condiție: pacientul să fie tânăr și robust, să prezinte unele semne de sângerare și să existe melancolie amestecată cu aceasta în vene.

Zic că, dacă cel care vindecă această boală recunoaște aceste semne, să le facă pe ambele brațe, din vena care pulsează cel mai puternic, și să ia câte patru uncii de sânge de fiecare dată. Dacă celor care sunt obișnuiți să elimine sângele din hemoroizi li s-a oprit, și apoi le vine melancolia, [597]iar dacă femeilor li se dă melancolie pentru că menstruația lor a fost întârziată sau a venit neregulat, să li se ia sânge de la ambele glezne și să ia câte patru uncii de fiecare dată, și nu mai mult. Și sfătuiesc ca aceste sângerări să se facă atunci când există putere și vigoare în puls. Iar dacă nu există, să nu se facă, căci le vor cauza un rău mai mare decât cea principală.

După sângerare (dacă este necesar), pacientul trebuie să ia șase siropuri din prima zi, deoarece toate sunt necesare pentru reglarea umorilor. Și dacă ia doisprezece siropuri, câte două în fiecare dimineață și cu o oră înainte de cină, acestea îi vor da viață; 35 ml de sirop de borago și [598]35 ml de sirop de andive;

---

596 Iată un alt remediu din 1579: „Pentru un melancolic, acest remediu este bun: Ia această pastilă la fiecare trei nopți: masă de pastile, de palomină un scrupul; diagrid, trei boabe; fă una sau două pastile cu apă de borago și ia-le la ora două noaptea și ia-le la ora două noaptea" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 258a).

597 „După cum spune Hipocrate în al unsprezecelea aforism din partea a șasea, dacă melancolicii suferă de hemoroizi, este un lucru bun" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie* , f. 520a).

598 „O plantă bine-cunoscută, din care există două specii, una cultivată și cealaltă sălbatică, fiecare dintre acestea fiind subdivizată în alte două specii sau soiuri. Din soiul cultivat, un soi are frunze foarte late și este foarte asemănător cu salata verde; această specie este numită în mod obișnuit andive. Cealaltă varietate are frunze înguste și este amară la gust. Dintre andivele sălbatice, un soi se numește Cicoare sau Picris datorită amărăciunii sale naturale, iar cealaltă se numește Hedyperos , care este un cuvânt grecesc și înseamnă „Aducător de somn", deoarece induce somnul; iar aceasta are frunze mai late. Când este îngropată, andiva cultivată devine mai groasă, mai fragedă,

90 ml de apă de borago, amestecați-le.

Dacă bolnavul este slab și mănâncă cu reticență, să primească acest remediu hrănitor în fiecare zi sau o dată la două zile și să mănânce cât mai mult posibil: tăiați o găină în bucăți, iar pentru cei care nu pot, o bucată de carne de oaie; luați violete, [599]trandafiri, borago și florile lor și orz, câte două mâini din fiecare. Fierbeți în trei litri de apă și folosiți jumătate. Luați un castron din această supă, două gălbenușuri de ou și o uncie de zahăr și dați-i-o călduță. Acest remediu îl susține pe cel care mănâncă prost și îi dă somn, așa cum are nevoie melancolicul.

După ce ați luat siropurile, faceți o purjare o dată sau de două ori. Purgarea nu trebuie să fie puternică, ci blândă, deoarece umoarea melancolică este greu de eradicat și trebuie eliberată treptat. Aceasta este o purjare bună și blândă:

---

mai albă și mai plăcută la gust. Latină: *Intyhus,* de unde provine. LAG. Diosc. lib. 2. cap. 121. Fiecare tip de andivă este oarecum amară, altfel rece și uscată de gradul doi" *(DRAE, sv* „Endibia").

599 „Pe lângă faptul că este foarte apreciată ca plantă ornamentală, violeta este frecvent utilizată pentru tratarea tusei. În Puebla, se prepară un decoct din frunze și/sau flori cu puțină sare. În Veracruz, în acest decoct se adaugă zahăr în loc de sare și se bea de trei ori pe zi. Uneori se amestecă cu espinosilla (un tip de arbust) și scorțișoară, pentru a fi ingerat atunci când există o tuse cu răgușeală. De asemenea, este recomandată împotriva micatlatalsixtlé (în nahuatl), o boală contagioasă care afectează copiii în timpul verii, provocând dureri în piept și spate. Pentru a o trata, planta este fiartă și administrată ca băutură pe parcursul zilei. Violeta este folosită de popoarele mixe, zapotec și totonac pentru a vindeca dizenteria, o boală pe care o cunosc sub numele de pujo sau «diaree cu mucus». De asemenea, se spune că este utilă, fără specificații specifice, pentru tratarea problemelor biliare, bronșitei , gripei, bolilor copilăriei, infecțiilor tractului urinar și scăderea tensiunii arteriale." Febră și împotriva cariilor. Calitatea plantei: încălzire. În secolul al XVII-lea, Gregorio López relata: „Bând apa din ele și aplicându-le, acestea ameliorează durerea cauzată de căldură, induc somnul, înmoaie intestinele, potolesc furia, înmoaie pieptul, calmează iritațiile gâtului și sunt eficiente împotriva pleureziei". Pe de altă parte, el notează: „seva violetă a frunzelor florii, băută cu apă, este utilă pentru degerături și gută la copii. Frunzele, aplicate sub formă de cataplasmă, sunt utile pentru arsuri la stomac, ochi plini de pustule și gură uscată". În cele din urmă, el adaugă: „un decoct din frunzele plantei sub formă de cheag este util pentru febre mari, răcorește și relaxează. Un sirop făcut din nouă infuzii de violete violete este bun pentru afecțiunile toracice". La începutul secolului al XVIII-lea, Juan de Esteyneffer menționează utilitatea sa în vindecarea burților lăsate și a febrelor persistente. *(BDMTM, sv* „Violetă")

[600]pulberea simplă de plante a lui Galen, patru drahme; amestecul lui Amech,[601] Șapte drahme. Desfaceți-l în apă de borago și beți-l la patru dimineața.

Dacă pacientul ia mai bine pastilele, dați-i acestea: pastile de fumarius; [602]din planta simplă a lui Galen, două pastile din fiecare masă,[603] Ascute-le cu

600 În original: „Iera simplă". „Această compoziție se numește hiera picra a lui Galen, numită hiera, care este același lucru cu sacră, datorită faptelor bune pe care le săvârșește; și piera, care înseamnă amară, datorită gustului său amar. Adăugăm aceste nume, de la Galen, nu pentru că el a fost inventatorul ei - căci înaintea lui a fost scrisă de Antoninus Musa, un medic renumit din vremea lui Tiberius Caesar, și a lui Andromachus și Themison - ci pentru că a scris despre ea în multe locuri și a folosit-o pe scară largă. Majoritatea farmaciștilor antici au compus acest medicament punând în el șase drahme de scorțișoară, balsam de lemn, spica nardi, assaro și mastic; cinci drahme de șofran; și nouăzeci de drahme de azibar. Căci, după cum se spune, Galen a lăudat foarte mult această descriere și a spus că aceasta a fost cea pe care a folosit-o. În confirmarea acestui fapt, ei citează un pasaj din Galen, din capitolul nouă, al celei de-a doua cărți, despre compoziția medicamentelor, conform locurilor în care este scrisă în acest fel" (Luis de Oviedo, *Metoda de la colección y reposición de las medicinas simples, de su correcto y Preparación, y de la composition de los eletuarios, jaraves, pildoras, trociscos, y azeytes que están en uso,* 1692, p. 148).

601 În original: „Hamec". „Concocția lui Amech include: mirt citrin, patru uncii; mirt kebul, mirt indian, rubarbă bună, două uncii din fiecare; agaric, colonquintid, polypody, optsprezece drahme din fiecare; axenxos, cimbru, senna, o uncie din fiecare (într-un alt codex, șase drahme); violete , cincisprezece drahme; epitimă, două uncii; anason, trandafiri, semințe de fenicul, șase drahme din fiecare; suc de porumbel, o livră; prune uscate, șaptezeci; stafide fără semințe, șase uncii. Infuzați toate aceste lucruri în suficient zer și puneți-le într-un vas de sticlă cu gura îngustă, sigilați-l foarte bine și lăsați-l așa timp de cinci zile; apoi fierbeți-l o dată și strecurați-l; în această strecurătoare adăugați: cassia fistula decojită, patru uncii; tamarinde, cinci uncii; tereniabin, două uncii. Frecați-le cu mâinile și presărați peste ele: zahăr alb, o livră și jumătate; fulgi, o livră și jumătate" uncii. Se gătește până când capătă consistența mierii, apoi se presară peste: ciuperci de mirt, ciuperci de mirt, ciuperci de mirt indian, o jumătate de uncie din fiecare; ciuperci de mirt, ciuperci de mirt, rubarbă, semințe de porumbel, trei drahme din fiecare; anason, condimente, două drahme din fiecare. Amech a fost doctorul care a făcut această rețetă: „și apropo de amestecul pe care l-a inventat Amech"" (Oviedo, *op. cit.,* pp. 109).

602 „Fumaria care crește printre orz este o plantă mică și stufoasă, asemănătoare cu coriandrul, foarte fragedă, deși frunzele sunt mai albe și cenușii, numeroase peste tot , floarea purpurie. Sucul său este acru, ascute vederea, provoacă lacrimi, de unde și numele. Aplicată ca unguent cu gumă, are puterea de a împiedica creșterea la loc a sprâncenelor smulse. Dacă planta este consumată, purifică bila prin urină" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile IV-V, p. 83).

603 „Se mai numește și o anumită greutate mică, a cărei cantitate este considerată a fi o treime dintr-o drahmă și o douăzeci și patru de uncie, care este folosită de farmaciști, în special la prepararea substanțelor active otrăvitoare sau de gradul întâi. Latină: *Scrupulus.* LAG. Diosc. în declarația greutăților. Căci, deși drahma conține în sine trei scrupule, scrupulul constă totuși din doar douăzeci de boabe. SAAV. Republ. pl. 38. Cu

șase granule de diagridiu [604]și rumenește-le cu șapte pastile, ia-le la două dimineața și dormi cu ele până încep să-și facă efectul.

Această boală este adesea prelungită și este recomandabil să se purge pacientul de mai multe ori. Este bine ca la fiecare cincisprezece zile să ia aceste două pastile la ora nouă seara, [f. 110b] după ce a mâncat o cină ușoară și devreme. Pastile din planta simplă a lui Galen, un scrupul; ascuțiți-le cu patru boabe de diagridiu și faceți două sau trei pastile. Și aceasta este o purgație bună: un castron cu zer [605]și, de la șase seara, puneți în el două drahme de [606]frunze de senna măcinate; dimineața încălziți-l, strecurați-l și adăugați puțin zahăr. Cei care nu au o farmacie ar trebui să facă acest sirop pentru purgație: borago cu rădăcina spălată de pământ, patru ciorchini; orz decorticat, două mâini; rupeți-l puțin și fierbeți-l în șase castroane cu apă până când ambele sunt consumate. Strecurați-l și adăugați zece uncii de zahăr, patru uncii de miere și două uncii de oțet tare și fierbeți până face spumă. Beți-l în fiecare dimineață și cu o oră înainte de cină.

Purgarea ar trebui să fie aceasta: două tuburi de fistulă Cassia [607]și greutatea

---

aceasta, morile erau cântărite cu livre și arrobe; iar cu aceasta cu adarme și scrupule" *(Auth., sv* „Scrupul").

604 „O compoziție medicinală purgativă, utilizată în mod regulat sub formă de pilule, și este escamonă preparată cu suc de gutui sau lemn dulce" (*Auth.* , *sv.* „Diagridium").

605 „Substanța apoasă a laptelui separată de acesta. Provine din latinescul *Serum lactis.* LAG. Diosc. lib. 2. cap. 65. *Zerul,* care este toată substanța apoasă a laptelui, este remarcabil de abstinent. ALFAR. part. 2. lib. 3. cap. 2. Când stăpânul îi găsește împreună, îl arestează pe nefericitul, care nu a mâncat nici smântână, nici brânză, ci doar *zerul* , pe care îl aruncă câinilor" (*Auth.* , *sv* „Zer").

606 „O plantă care produce o tulpină de lungimea unui cot, din care cresc multe ramuri mici; frunzele sunt aproape ca cele ale lemnului dulce, deși mai late și tocite și oarecum uleioase. Floarea este galbenă, parfumată, ca cea a fasolei late și plină de vene roșii foarte subtile. În interiorul cojii, care este curbată și strânsă, se află o sămânță, ca niște struguri mici. Unii cred că este ceea ce ei numesc Delphinium, iar în farmacii se numește în mod obișnuit Sen. Lat. Senna, æ. LAG. Diosc. lib. 3. cap. 79. Sen elimină melancolia și furia posomorâtă cu mare ușurință" (*Auth.* , *s. v* . „Sen").

607 Conform spuselor lui Motolinía, franciscanii au fost responsabili pentru aducerea acestui copac în America: „Există arbori de cassia sălbatici, care, dacă ar fi înghițiți, i-ar face buni, deoarece aici ceilalți arbori de cassia cresc bine. Acest copac a fost plantat pe Insula Hispaniola de către călugării franciscani, înainte ca altcineva să-i planteze, iar aici, în Noua Spanie, aceiași călugări au plantat aproape toți pomii fructiferi și i-au convins pe spanioli să-i planteze și pe ei" (Motolinía, *op. cit.* , p. 154).

a două tone de pulbere din Mechoacán [608]sau Xalapa, [609]și în apă de orz, desfaceți-o și luați-o la patru dimineața.

Pentru a te curăța la fiecare cincisprezece zile, ia un castron cu zer și, la ora opt seara, adaugă jumătate de tomín din greutatea unui aliment din Mechoacán; [610]dimineața strecoară-l, adaugă puțin zahăr și bea-l. [f. 111a].

---

608 Francisco Hernández descrie rădăcina Mechoacán în „Capitolul XXVIII. Despre *Tacuache sau rădăcina purgativă a Mechoacanului" (Opere complete,* vol. III, vol. II, p. 133). Cu toate acestea, construcția narativă a lui Nicolás Monardes este inegalabilă în capitolul său amplu (*op. cit.,* ff. 28v-37v) dedicat acestei plante. Aici transcriu doar o mică selecție: „Michoacán este o rădăcină descoperită acum treizeci de ani în provincia Noua Spanie, în Indiile Mării Oceanului. Provine dintr-o regiune aflată la mai mult de patruzeci de leghe în fața Mexicului, numită Michoacán, pe care Hernando Cortés a cucerit-o în 1524. După ce acea provincie a fost luată de la indieni, câțiva călugări franciscani s-au dus acolo și au fondat o mănăstire a ordinului lor și, ca într-un pământ nou, atât de departe de patria lor, unii s-au îmbolnăvit, printre ei gardianul, cu care Caçoncin, cacic și stăpân al întregului pământ, avea o prietenie foarte strânsă. Părintele gardian a avut o boală foarte lungă, care i-a cauzat mari greutăți. Cacicul, văzând că boala lui progresează, i-a spus într-o zi că îi va aduce unul dintre indienii săi, care era doctor, cu care s-a vindecat, care ar putea să-i dea un remediu pentru boala sa. Părintele Gardian a auzit acest lucru și, văzând puținele provizii și resurse medicale pe care le avea acolo, i-a mulțumit și i-a spus să i le aducă. Când... Doctorul a sosit și i-a văzut boala, i-a spus cacicului că, dacă i-ar da niște pulbere făcută dintr-o rădăcină, s-ar vindeca. Preotul, știind acest lucru și cu dorința sa de sănătate, a venit la el și a luat pulberea pe care i-o dăduse doctorul indian a doua zi, amestecată cu puțin vin. Cu aceasta, s-a purgat atât de mult și fără durere, încât a fost foarte ușurat în ziua aceea și cu atât mai mult după aceea, astfel încât boala lui s-a vindecat. [...] Preoții au trimis un raport despre aceasta preotului provincial din Mexic, unde se afla. [...] care a fost foarte bine tratat și, văzând lucrările minunate pe care le-a săvârșit, faima lui s-a răspândit și, în scurt timp, întreaga țară s-a umplut de laude pentru el și efectele sale bune, alungând folosirea rubarbei berbere și luând-o în locul ei, numind-o rubarbă indiană, așa cum o numește toată lumea în mod obișnuit" (*op. cit.,* ff. 28v-30r).

609 Într-o notă anterioară l-am citat pe Maximino Martínez, care reprezintă consensul comun de a considera de la sine înțeles că rădăcina de Xalapa este planta pe care Francisco Hernández o descrie drept „Tlanoquiloni cacamótico sau batat dulce purgativ". Dozajul recomandat de Farfán pentru „pulberea de Xalapa" și tratamentul recomandat (în momentul somnului profund, la ora 4:00 dimineața) par să coincidă cu această acceptare generală în rândul specialiștilor în istorie botanică: „Rădăcinile luate la culcare în doze de două uncii purifică intestinele cu o blândețe și o siguranță admirabile, extrăgând totodată bila și alte umori din vene. Și ce să spunem despre gustul lor dulce și plăcut, nu mai puțin decât cel al nucșoarei sau al perelor noastre? Să strige acum omenirea mereu nemulțumită și să se plângă că este chinuită cu o mie de medicamente, când există o asemenea abundență de remedii blânde și benigne în natură. Crește spontan sau cultivată, cu o vivacitate persistentă, în regiuni calde sau temperate, cum ar fi cele din *Pahuatlan* și Mexic, și ar putea fi transplantată în diverse locuri din Spania" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 175).

610 Chirurgul Alonso López de Hinojosos a folosit acest element al medicinei tradiționale mexicane pentru a vindeca flegmonul. Singura asemănare cu melancolia este că scopul

Am menționat deja că partea corpului care suferă cel mai mult de melancolie este capul, sau creierul, și acest lucru este într-adevăr adevărat. Prin urmare, este foarte important să o liniștim și să o umezim și - în același timp - să expulzăm umoarea melancolică care se află în ea. Cât despre primul punct, această spălare funcționează foarte bine: luați capul unei oi sacrificate și tăiați-l în bucăți; mușețelul și florile sale, violetele, nalba și borago, câte două mâini din fiecare. Fierbeți totul în șase litri de apă și folosiți câte un litru. Strecurați și - cât este încă cald - spălați capul cu ea dimineața și cu o oră înainte de cină. Dacă doriți să efectuați această spălare în fiecare zi pentru cineva care nu doarme suficient, ar trebui să doarmă cu ea; iar pentru cineva care doarme destul de bine, faceți-o o dată la două zile. Înainte de spălare, tăiați părul cu foarfecele și, după spălare, ungeți întregul cap cu acest unguent cald: ulei de migdale dulci, ulei de trandafir, două uncii din fiecare; ulei de tămâie, o uncie; grăsime de pui topită în uleiuri, îngroșată cu puțină ceară albă. Rețineți că, dacă nu puteți găsi toate ierburile, rădăcinile și uleiurile pentru a face [f. 111b] ceea ce spun, adăugați câte aveți și va fi suficient pentru a face totul foarte bine și complet; iar ceea ce spun să faceți aici se face în farmacii.

Unii (pentru a calma capul) administrează multe remedii și medicamente pe cale orală, dar acestea nu funcționează. Pentru că nu fac niciun bine - și dacă bolnavul are poftă de mâncare - i-o iau. Și din acest motiv îi sfătuiesc să folosească doar acest remediu pe care l-am menționat, și va calma foarte bine capul.

vapori melancolici și o oarecare umoare melancolică din splină. Când se simte acest lucru și splina este oarecum dureroasă și pare umflată, după ce pacientul a fost purjat, se pot recolta trei până la patru uncii de sânge, cu condiția să iasă negru și ușor. Ungeți splina în fiecare dimineață și în fiecare seară cu acest alifie cald: două uncii de ulei de capere, ulei de tămâie și ulei de crin; [611]jumătate de uncie de amoniac dizolvat în oțet tare; coagulați-l cu ceară

în ambele cazuri a fost „purificarea materiei". Ca exemplu al modului în care un tratament făcut cu substanțe similare a fost paliativ împotriva unor afecțiuni foarte diferite: „Flegmonul provine din două cauze: una este atunci când corpul este plin și cealaltă este atunci când este curat. Juan de Vigo spune că, atunci când abcesul fierbinte găsește repulsie în corp, aveți grijă să nu puneți o cataplasmă modificatoare pe el, deoarece va aduce multă umor părții și nu o va putea rezolva. Și de aceea este convenabil să evacuați materia cu această purjare: luați pulberi în valoare de doi reali din Michoacán și dizolvați-le în apă în care a fost dizolvată o tulpină de fistulă cassia. De acum înainte, când spunem apă de fistulă cassia, trebuie înțeles că o tulpină de fistulă cassia a fost dizolvată în apă" (López de Hinojosos, *Suma y composición de cirugía,* 1578, p. 116).

611 „Lichior sau gumă care se distilează din planta numită de greci *Agaefillis,* din care există

albă în jar. [612]Nimic nu se pierde: când ungeți splina, ungeți stomacul cu o uncie de alifie reconfortantă și jumătate de uncie de alifie pentru splină, bine amestecate, și adăugați întotdeauna câteva picături de oțet la încălzire, astfel încât acestea să pătrundă.

Flatulența pe care medicii o numesc „mirachía" se caracterizează prin urcarea unor gaze și vapori groși din abdomen, splină și stomac către inimă și creier, provocând anxietate și leșin intens. Această melancolie se vindecă și cu remediile menționate mai sus. Pentru a elimina această flatulență, bolnavul ar trebui să-și facă un obicei din a lua aceste pulberi cu o jumătate de oră înainte de masă. Sunt foarte plăcute la gust: [613]50 ml de coriandru uscat ușor prăjit; 25 ml de rădăcină de borago; [614]12 drahme din fiecare coajă uscată de lămâie, anason, fenicul și semințe de chimen; 8 drahme de oregano; 4 drahme de scorțișoară; și 180 ml de zahăr. Măcinați toate aceste ingrediente împreună, amestecați-le și luați o lingură, împreună cu câteva înghițituri de apă de borago, dacă doriți. De asemenea, le puteți lua înainte de culcare. Se folosesc din plin aceste pulberi (pe care le-am menționat) pentru durerile de stomac și indigestie.

---

două specii: una este foarte aromatică și parfumată și oarecum asemănătoare cu tămâia; cealaltă este rășinoasă și uleioasă și nu se sfărâmă atât de ușor în boabe, ci se transformă într-o masă, iar mirosul ei este greu. Adevăratul nume al acestei gume este Amoniac, dar uzul comun a prevalat și se numește Armonic. Este un cuvânt grecesc, de la care l-a preluat latina. *Ammoniacum.* LAG. Diosc. lib. 3. cap. 92. Amoniacul, numit în mod obișnuit Armonic, atunci când este potențat, oferă un avantaj foarte mare față de toate celelalte medicamente care sunt administrate în mod obișnuit. PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 17. Fiecare livră de *Armonic* nu poate depăși șaisprezece reali" *(Auth., sv* „Harmoniaco").

612 „Cenușa fierbinte, care reține în sine niște jăratici foarte fini. Covarrubias spune că se numea assi quasi Rescaldo, datorită căldurii pe care o conține cenușa în sine. Latină: *Cineres prunarum reliquijs mixtae.* ESPIN. Escud. Relac. 1. Desc. 12. El a spus ce adusese și au ieșit să caute niște surcele pentru a reaprinde jăraticii. ALCAZ. Chron. Deceniul 4. Anul 5. Capitolul 2. §. 4. Găsindu-se adesea obligați să se hrănească cu leguminoase sau cu puțin porumb, fără alte condimente decât cele gătite în apă, având ca răsfăț spice de porumb proaspăt prăjite în jăratic" (*Autor* , *sv* „Jăratici").

613 „Coriandrul are un efect răcoritor, așa că atunci când este aplicat sub formă de cataplasmă cu pâine sau făină, vindecă erizipelul și herpesul. Cu miere și stafide, vindecă rănile epinicide, inflamațiile testiculelor și carbunculii. Cu făină de fasole lată, vindecă furunculele și abcesele. Consumul unei sâmburi mici din semințele sale cu vin dulce elimină viermii și este generator de spermă. Consumul semințelor în cantități mai mari agită periculos mintea; prin urmare, utilizarea sa în cantități mari și frecvente trebuie evitată" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile I-III, pp. 415-416).

614 „(Din latinescul *citrea,* pl. de *citreum).* Fruct de lămâie, asemănător lămâii, de obicei mai mare, alungit și uneori sferic. Coaja este groasă, cărnoasă și acoperită cu bășici foarte groase, pline de ulei volatil, cu un miros foarte neplăcut, iar centrul este mic și acru. Se folosește în medicină" *(DRAE, sv.* „Cidra").

Băile fierbinți sunt bune pentru melancolici după purgări; [f. 112b] umezesc corpul, induc somnul și deschid pofta de mâncare. Trebuie luate pe stomacul gol și nu trebuie să se transpire în timpul lor, ci mai degrabă să se stea în pat o vreme, cu puține haine, până când se odihnesc. Când melancolicul doarme prost, se spală capul la fiecare două sau trei zile (îndepărtând părul) cu apă fiartă cu mușețel și trandafiri; se freacă foarte bine capul cu două gălbenușuri de ou proaspete, se spală din nou, se clătește [bine] și se menține cald.

Cei care nu au farmacie ar trebui să trimită după lucrurile pe care nu le găsesc acolo unde sunt. Căci, deși încerc să aranjez remediile, care se găsesc oriunde, nu toate lucrurile pe care le comand sunt disponibile pentru afecțiuni atât de grave.

Acest sirop, pe care îl voi descrie acum, este admirabil pentru melancolie și foarte potrivit pentru ceea ce se numește mirachía, [615]sau melancolie vânturoasă, despre care tratez și cu el mulți melancolici au fost vindecați: mai întâi faceți toate remediile pe care le-am menționat mai sus și luați [616]șase uncii de lemn de guaiac tocat mărunt; [617]isop umed; maghiran, cunoscut și sub

615 „Cauza acestei boli a mirarhiei La fel, religioșii suferă de această boală din cauza tăcerii lor" (Arias de Benavides, *op. cit.,* f. 107v).

616 Într-o notă anterioară, am precizat clar că Dr. Pedro Arias de Benavides era împotriva utilizării lemnului de guayacán; iată mai multe motive pentru poziția sa: „Spun că acesta generează și generează alte boli precum infecții ale tractului urinar, afecțiuni renale și probleme renale, deoarece, așa cum am spus, lemnul Indiilor crește în zone foarte calde și este uscat la mai mult de gradul trei, care cred că ajunge la mai mult de două părți dincolo de gradul trei, iar toate extremele sunt vicioase. Și din acest motiv, în opinia mea, medicina ridicată la un astfel de grad nu poate decât să fie dăunătoare și, deși vindecă unele boli, provoacă problemele menționate anterior. Totuși, pentru a demonstra mai bine ceea ce spun, lemnul pe care îl aduc în aceste părți este cel mai rău, deoarece marinarii, când merg după el, depozitează navele, îl taie și îl ard pe drum când se întorc, iar ceea ce rămâne este ceea ce vând aici" *(op. cit.,* ff. 19v-20r).

617 „Hisopul [...] are efect de încălzire. Fiert cu smochine, apă, miere și rută și băut, este benefic împotriva peripneumonitei, astmului, tusei cronice, guturaiului și ortopneei. De asemenea, omoară viermii [...]. Decoctul său, dacă este băut cu miere, purjează umorile groase prin abdomen" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile I-III, p. 388).

numele de almoradux, [618]betony [619]și cimbru sălbatic, [620]câte un pumn din fiecare. Borago, hamei [621](cunoscut și sub numele de hombrecillos), branchifolia, [622]palomina [623]și ferigă părul fetei, câte un pumn din fiecare; rădăcini de cicoare, borago, fenicul și capere, jumătate de uncie din fiecare; scoarță de lămâie, două uncii. Epitimul, lemn de santal și [624]polipodie, jumătate de uncie din fiecare; buburuză, anason, semințe de fenicul, asarus [625]și spica, [626]două drahme din fiecare; stafide fără semințe , două pumni; sarsaparilla tocată mărunt, două uncii. Măcinați puțin toate cele de mai sus și înmuiați-le timp de douăsprezece ore în șase litri de apă; apoi fierbeți la foc mic, cu jar, până când cei trei litri sunt consumați. Strecurați-le, stoarceți sucul și adăugați șase uncii de suc de mere, trandafiri și rodii necoapte; suc de borago strecurat și de porumbel, câte o jumătate de livră din fiecare; și patru livre de zahăr. Fierbeți sucurile cu apa, folosind câte un litru din fiecare, apoi adăugați zahărul

618 În original: „amoraux".

619 „O plantă care produce o tulpină subțire, pătrată, înaltă de un cot și uneori mai înaltă: frunzele sunt lungi, parfumate, fragede, despicate pe margini și asemănătoare cu cele ale stejarului: iar în vârful tulpinilor produce o sămânță ca cea a Tymbrei, iar rădăcinile sunt la fel de subțiri ca cele ale Spânzului. Frunzele uscate sunt folosite pentru multe lucruri și remedii. Lat. *Betonica.* LAG. Diosc. lib. 4. cap. 1. Betonica este atât de odioasă și contrară animalelor veninoase, încât în apropierea ei orice șarpe, scuturându-se și sfâșiindu-se în bucăți, se ucide. PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 19. Sirop de *betonica,* fiecare uncie la un reali și jumătate" *(Auth., sv* „Betonica").

620 „Cimbru sălbatic: [...] băut, induce menstruația și favorizează urinarea. Este util împotriva crampelor stomacale, convulsiilor, lacerațiilor, inflamațiilor ficatului; ajută și împotriva mușcăturilor de șarpe, băut și aplicat sub formă de cataplasmă" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii* , Cărțile I-III, p. 399).

621 „(Din latinescul târziu *lupus ;* cf. ***lupus , la Pliniu).*** *Plantă* cățărătoare, foarte răspândită în diverse părți ale Spaniei, din familia Cannabaceae, cu tulpini sarmentoase lungi de trei până la cinci metri, frunze asemănătoare cu cele ale viței de vie, flori masculine în ciorchini și flori feminine în capitule și fructe în formă de con globos, ai cărui solzi acoperă două achene înconjurate de lupulină. Fructele, uscate, sunt folosite pentru a aroma și a da gust amar berii" *(DRAE, sv* „Lúpulo").

622 „Doradilla [...] Frunzele sale, fierte cu oțet și băute timp de patruzeci de zile, au puterea de a reduce splina [...] Se crede că sterilizează pe cineva de la sine și legat cu copita unui catâr. Se spune că, pentru a steriliza, trebuie culese noaptea, fără lună, sau în timpul zilei" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii* , Cărțile I-III, p. 467).

623 Adică fumerie. Nu cred că se referă la excremente de porumbel.

624 În original: „sendeluna".

625 „Asarumul. Unii îl numesc «spikenard sălbatic». Virtutea rădăcinilor sale este diuretică, calorică, potrivită pentru hidropizie, pentru sciatică cronică. De asemenea, provoacă menstruația. Băuturile cu mied, cantitatea de șapte drahme, purjează ca spânzurătoarea albă. Se amestecă și cu parfumuri" (Dioscoride, *Plante și remedii medicinale,* Cărțile I-III, p. 116).

626 Espicanardi? *Vezi* „Un remediu pentru a liniști stomacul și a găti delicatesa [f. 234b]".

și fierbeți orice spumă face până când face spumă. Dacă lipsește vreunul dintre ingredientele enumerate aici, înlocuiți cantitatea disponibilă. Luați acest sirop de trei ori pe zi, câte trei uncii de fiecare dată, dimineața, [f. 113b] cu o oră înainte de cină și înainte de culcare. Cine are apă de borago ar trebui să bea trei sau patru înghițituri din ea după ce tocmai a luat siropul.

Când melancolia vântului (pe care am menționat-o) nu este înlăturată cu toate aceste remedii, se folosesc adesea (uneori) niște [627]cautere de foc, sub formă de nasturi, care ard ambele tegumente, date între stomac și splină, sau rotundul buricului, și trebuie ținute deschise câteva zile pentru ca umoarea să poată fi purgată prin ele.

Aceste cauterii sunt administrate în această zonă deoarece această melancolie vânturoasă își are sediul în cele mai ascunse cotloane. [628]Și astfel, îi mângâiem cu foc pe toți
Această parte, și ea emană umorul pe care l-a înrădăcinat atât de adânc, și aceasta este opinia tuturor anatomiștilor.

Despre vechile dureri ale abdomenului și flancului
ȘI DESPRE PIETRE LA RENALI [629][f. 113b]

Dacă cei care suferă dureri mari de stomac, flancuri și colici, precum și cei care dezvoltă pietre la rinichi, ar fi reglementați corespunzător, le-ar suferi mai rar. Refuză să înceteze să mănânce [f. 114a] ceea ce le face rău, chiar dacă știu că este adevărat. Și dacă sunt avertizați, fac și mai rău: spun că nu pot trăi fără fructe și că nu se pot opri din băut atunci când le este sete; și trebuie să mănânce în fiecare oră, adăugând mâncare crudă la ceea ce este deja gătit. Cu aceste nereguli, produc atât de multă flatulență și umori grele încât sunt mereu (cum spun ei) „înroșiți". Aceasta este pedeapsa pentru necumpătarea lor și fie ca

627 „Chirurgul sau persoana care aplică cauterizarea pentru a vindeca părțile corpului care au nevoie de ea. Latină: Ustor chirurgus. [ii.239] GRAC. Mor. fol. 20. Spunând că poporul avea nevoie de un chirurg puternic și de o purjare puternică, crudă, care tăia și cauteriza" *(Auth., sv* „Cauterizație").

628 „Termen de anatomie. Țesut gros și umplut cu grăsime, împletit cu nervi, vene și artere și cu multe pipote sau mușchi. În mod obișnuit, se consideră că se află în mijlocul corpului și sub burtă. Latină. *Mesenterium, ii.* FRAG. Ciruj. lib. 1. cap. 8" *(Auth., sv* „Entresijo").

629 Este curios că, după ce discută despre o boală atât de „rafinată" precum melancolia, Farfán se referă, fără a le separa într-un capitol separat, la afecțiuni stomacale, probleme ale flancurilor și pietre la rinichi. El însuși spune că, deși a abordat deja problemele flancurilor, oferă și alte remedii, pe care am decis să le omit aici, deoarece nu sunt foarte diferite de cele deja menționate în prima carte.

Dumnezeu să nu fie așa în viața viitoare.

Pentru a remedia astfel de rele grave, principalul remediu este să mănânci cu moderație, să bei cu cumpătare și să eviți alte lucruri care cauzează mari daune. [f. 114a]

Pentru a preveni ca durerile de stomac să devină cronice și să necesite cauterizare, preparați acest remediu și [f. 115a] folosiți-l ori de câte ori este necesar: Luați un cocoș castilian, cel mai bătrân pe care îl puteți găsi, și alergați-l și bateți-l cu bețe până când moare. Smulgeți-l, scoateți-i măruntaiele și alte conținuturi și umpleți-l cu următoarele: semințe de șofrănaș, șase uncii; polipodie, două uncii; epitimă, o uncie; turbit, patru drahme; lemn de santal, o jumătate de uncie. Măcinați toate acestea și puneți-le în interiorul cocoșului și fierbeți-le în șase litri de apă până se reduce la patru litri. Strecurați-le și luați opt uncii din decoctul cald în fiecare dimineață pe stomacul gol și stați în pat timp de două ore. [630][f. 115a]

A DIZOLVA ȘI A ELIMINA PIETRELE CARE SE FORMEAZĂ ÎN RINICHI [f. 116b]

Calculii renali se formează și se dezvoltă în umoarea groasă, flegmatică și se solidifică la temperaturi ridicate. Un remediu bun pentru dizolvarea lor - și eliminarea lor - este luarea unei drahme de pulbere de scorpion ars în vin de patru sau cinci ori.[631]

Dacă durerea este severă, frecați partea respectivă până la zona inghinală cu [632]ulei de scorpion fierbinte [633]sau cu ulei obișnuit în care a fost prăjită o ceapă

630 Acesta este un remediu asemănător cu cel din medicina medievală pentru vindecarea afecțiunilor și durerilor de stomac: „Și mulți folosesc această purgă în alte boli: iau un cocoș bătrân și îl aleargă și îl biciuiesc până când obosește și îi taie gâtul și îi umplu corpul cu o uncie și jumătate de polipod verde și o uncie de snook și cos corpul cocoșului și îl gătesc și îl leagănă până când se descuse și bea supa limpede și fierbinte și cu aceasta alină durerea și face camere” (Chirino, *op. cit.,* p. 185).

631 „Experiența” menționată anterior a Dr. Farfán îl distanțează de remedii medievale precum următoarele: „Ca să arunci cu piatra, se spune că trebuie să iei un iepure viu legat și să-l pui într-o oală nouă și să-l bagi într-un cuptor acoperit până când se arde și se transformă în pulbere și că bea din pulbere când simte durere” (Chirino, *op. cit.,* p. 183).

632 „(Din lat. *virilia,* n. pl. al lui *viñlis* „viril”). Regiunea părților intime” *(DRAE, sv* „Verija”).

633 Farfán este de acord cu Alonso de Chirino în ceea ce privește utilizarea uleiului de scorpion: „Pentru durerile de rinichi, cel mai bun lucru pe care l-am găsit este uleiul de scorpion făcut cu ulei de migdale amare și înghețat cu puțină ceară și frecat pe rinichi

albă . [f. 117a]

Baia dilată și deschide căile urinare, iar piatra (chiar dacă este mare) coboară și cade în vezică, apoi iese odată cu urina. [f. 117a]

” (*op. cit.,* p. 180).

Pentru scabie [634]și lepră, [635]la nivelul piciorului[636] și crăpături, și pentru flegma sărată a picioarelor și mâinilor [f. 117b]

Capitolul șapte

Întrucât aceste afecțiuni (pe care, cu voia lui Dumnezeu, intenționez să le discut pe scurt) nu sunt considerate periculoase de unii, majoritatea celor care suferă de ele nu cheamă medicii. Deși mulți nu îi cheamă pentru că nu au ce să le dea. Cu toate acestea, le sfătuiesc: să îi cheme când pot, pentru că (după cum veți vedea acum) sunt necesare. [f. 117b]

Presupun un regim bun în mâncare și băutură și abținerea de la vin, dacă cineva se poate lipsi de el, deoarece este dăunător în aceste afecțiuni. Sfatuiesc ca nimeni care suferă de oricare dintre aceste boli să nu fie uns cu vreun alifie până când nu a fost purificat și a sângerat. Căci i-am văzut murind din cauza simplei ungeri, înainte ca aceste două lucruri să se fi întâmplat. Motivul este că, după ce natura a expulzat umoarea în piele, alifia o împinge înapoi înăuntru. [f. 118a]

Unii oameni ignoranți spun că odată ce scabia a dispărut, nu ar trebui să se facă sângerări și se înșală, ca în cazul leacului pentru variolă.

Dacă cineva obișnuia să aibă hemoroizi care să fie purjați și, pentru că purjarea a fost oprită, a apărut scabie, să i se redeschidă hemoroizii.

---

634 „O afecțiune contagioasă a pielii cauzată de un acarian sau o insectă care sapă tuneluri sub piele, producând roșeață, umflături și mâncărime intensă. «Un fel de lepră, deși nu la fel de rea ca elefantiaza, deoarece acea persoană roade nu numai pielea, ci mănâncă și carnea» *(Treasury, sv.* „Scabie").

635 „O boală infecțioasă cronică, caracterizată în principal prin simptome cutanate și nervoase, în special tuberculi, pete, ulcere și anestezie. Există multe tipuri de lepră, iar Domnul a rezervat judecarea lor preotului, așa cum reiese din capitolul 13 din Levitic și din alte locuri; iar leproșii erau excluși din comunicarea și comuniunea cu restul poporului. Lepra semnifică o doctrină falsă, din care leproșii pot fi înțeleși ca eretici. Veți vedea mai sus cuvântul «gafo»" *(Trezorerie, sv* „Lepră").

636 „Este ceea ce reacționează deasupra tălpii, aproape în picioare, pe picior" *(Treasury, sv* „Cosul piciorului").

frecându-le cu asprimea frunzelor de smochin sau punând lipitori pe ele, [637]așa cum descriu în leacul pentru febra cuartană, în felul următor: ungeți hemoroizii cu sânge de pui sau de porumbel și puneți gurile lipitorilor pe hemoroizi. După ce i-au apucat și încep să sugă sângele, tăiați-le cozile pe lungime cu o foarfecă și astfel vor extrage cât sânge doresc, iar două uncii sunt suficiente, sau cel mult trei. [f. 118b]

Și dacă este un copil care nu poate fi supus la scurgeri de sânge sau purgări, mama sau oricine îl alăptează ar trebui să ia siropurile, să se purge și să aibă o menstruație bună. Căci cu acestea, laptele va fi corectat și va fi de mare folos copilului. Dacă laptele doicii nu este bun, găsiți-i altul, căci acest lucru este necesar. După ce mama s-a purjat, ungeți întreaga rană a copilului cu acest alifant cald și lăsați-l să se usuce: ulei de trandafir, spălat cu două ape, trei uncii; unt de vacă, o jumătate de uncie; [638]plumb alb măcinat foarte fin, o uncie; sare albă măcinată foarte fin, două drahme; terebentină, spălată cu trei ape, un sfert de uncie. Amestecați toate aceste lucruri într-un mojar și amestecați-le puțin, până când devin ca un alifant. Îl puteți aplica de două ori pe zi, iar apoi mâncărimea și căldura excesivă vor fi ușurate, căci aceste două lucruri îl afectează foarte tare, iar mâncărimea cu atât mai mult, deoarece nu știe să se scarpine. Cu acest alifant pe care tocmai l-am menționat, ungeți acele [f. 121a] de la vârsta de patru până la opt ani și adăugați la aceasta cât mai multă sare și o jumătate de uncie de suc de lămâie; iar cei de această vârstă, chiar dacă nu transpiră, nu este vorba despre asta.

DESPRE tălpile și crăpăturile care se nasc și cresc pe orice parte a corpului [f.

637 Se putea întâmpla ca, în loc să slujească artei medicale, lipitoarea să fie cauza răului: „Ca să scape de lipitoarea din gât spun că e dovedit să primești fumul prin gura limbii oii fripte până se arde. La fel spun și pentru aceasta că fumul de ploșnițe e bun" (Chirino, *op. cit.,* pp. 206-205).

638 „Substanța plumbului, care, atunci când este pusă în oțet tare, se dizolvă și se evaporă într-o pulbere asemănătoare varului, foarte albă, care se lipește de suprafața farfuriei sau a foii infuzate în oțet și, atunci când este răzuită sau frecată, este folosită în diverse scopuri. Este un cuvânt arab compus din articolul *Al* și cuvântul *Baiaad,* care înseamnă ceva care iese în evidență prin albeață. Lat. *Cerussa.* PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 15. Fiecare livră de plumb alb nu poate depăși șaizeci și opt de maravedi. LAG. Diosc. lib. 6. cap. 22. Având în vedere că Cerussa, care se numește plumb alb în Castilia, este foarte utilă pentru vindecarea rănilor. LOP. Com. Femeia nefericită căsătorită: Nu au cheltuit mai mulți bani, / decât pe ridichi și plumb alb. Du-te la piele cu plumb alb, căci anii nu trec în zadar. Proverb care satirizează femeile, batjocorind pe cele care încearcă să-și ascundă vârsta, acoperind ridurile și alte defecte ale feței, care" „bătrânețea cauzează în mod natural, cu cosmetice" *(Autor., sv* „Cerb alb").

121a]

Există un alt remediu pentru unghiile încarnate de la picioare și anume: dacă le speli de treisprezece sau patru ori cu urină de câine, se vindecă ușor.[639]

Pe sfârcurile mamelor care alăptează apar și alte crăpături, atât de dureroase și de supărătoare încât nicio mamă nu îndrăznește să ofere acel sân copilului ei, oricât de mult și-l dorește. Adesea provoacă febre foarte mari, iar uneori sfârcul cade complet, astfel încât sânul nu este niciodată potrivit pentru alăptat. Acest unguent pe care îl voi descrie vindecă foarte bine aceste crăpături și se face în felul următor: se iau o uncie de ulei de semințe de dovleac și [f. 122a] ulei de migdale dulci; [640]o jumătate de uncie de diapalm; două drahme de plumb alb, numit „tetilla" albă; două boabe de cacao prăjite foarte fin măcinate; și puține excremente galbene de găină. [641]Se amestecă totul și se pune ceară albă în jar; se întinde puțin din acest unguent pe o frunză de plantain și se tratează zona afectată de trei ori pe zi.[642]

---

639 Pentru Alonso de Chirino, urina diferitelor mamifere era extrem de benefică pentru multiple afecțiuni: „Urina omului curăță scabia și toate rănile murdare, curăță pielea spălând des cu ea, o dau să bea pentru furuncule și pentru ciumă, fiecare urina lui, și o pun peste mușcături și pentru a îndepărta semnele de negi. Urina mistrețului are proprietatea de a descompune pietrele din vezică prin băutură" *(op. cit.,* p. 224).

640 „Un plasture uscător, compus dintr-un decoct de palmier, ulei comun și litargă, pe care chirurgii îl folosesc pentru a face pete mari și uneori pentru a le acoperi pe altele. Este rezolutiv și foarte eficient în moderarea durerilor articulare. Se numește Diapalma, fie pentru că palma este baza compoziției sale , fie pentru că, în timp ce se prepară, trebuie amestecat cu o spatulă de palmier. Latină. *Diapalma.* PRAGM. DE TASS. anul 1680. f. 21. Plasture Diapalma, fiecare uncie un realiu. GONG. Com. Doctor Carlino. Jorn. 1. *O, ce Diapalma atrăgător / i-ai fost prieten" (Auth., sv* „Diapalma").

641 Se referă la depozitele de grăsime ale găinii.

642 Cu treisprezece ani mai devreme, în 1579, Farfán a dezvăluit numele unui autor care deținea un „secret sublim" pentru a vindeca sfârcurile crăpate și alte părți ale corpului. După cum se poate observa, Farfán din 1592 nu mai consideră acest leac pentru Noua Spanie atât de „sublim", deoarece acum preferă cacaoa prăjită – printre altele – și procedează diferit față de trecut: „Un autor pe nume Guillermo de Variñana îmi dă un secret sublim pentru a vindeca toate fisurile și crăpăturile buzelor, gurii, mameloanelor și sânilor femeilor, precum și pe cele ale organelor genitale, organelor genitale și vulvei. Este bun și l-am testat; își face efectul în șase sau șapte zile: ia smirnă și ghimbir, jumătate de drahmă din fiecare; maghiran, o drahmă și jumătate; ulei de trandafir, o uncie; miere albă, jumătate de uncie; ceară galbenă, două drahme. Amestecă totul și, la foc mic, fă un alifie. Ia-l de pe foc și amestecă-l până se răcește și păstrează-l pentru utilizare, care nu mi-a lipsit niciodată, aplicându-l pe aceste părți menționate" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 107b).

Crăpăturile din gură sunt dureroase și durează mult timp, iar acestea ling de obicei urizorii, umflă buzele și le fac tari ca piatra. Am vindecat-o în felul următor: am tăiat cu un cauter oarecum ascuțit niște nervi numiți frenul, care se află sub cele două buze, iar cu aceasta, umoarea nu va mai curge la ele.

Rănile de la foc se vindecă bine cu unguentul pentru mameloane pe care l-am menționat. [f. 122a]

Pentru dureri de cap vechi [f. 122b]

Durerile de cap sunt foarte frecvente în această țară și provoacă unor oameni atât de multă suferință încât i-am văzut practic disperați. Remediile pe care le ofer aici pot fi folosite oriunde și cred (cu voia lui Dumnezeu) că, folosindu-le, cei care au nevoie de sănătate o vor recăpăta.

Nu vorbesc aici despre durerile de cap care apar uneori din cauza unor afecțiuni minore, ci despre cele vechi, care ne afectează adesea. Unele dintre aceste dureri de cap vechi sunt în partea dreaptă [f. 123a] a capului, altele în partea stângă și altele în tot capul. Unele dureri de cap vin cu atâta furie încât doboară un om ca și cum ar fi mort, lăsându-l incapabil să vorbească, nici să i se vorbească, nici să audă o lovitură. Alte dureri de cap îi fac pe cei care le suferă să nu-și poată deschide ochii sau să vadă lumina zilei. Toate aceste dureri de cap și chiar mai grave sunt suferite de femeile care își decolorează părul, purtând capetele ude toată săptămâna cu leșie, noroi și alte asemenea prostii pe care le fac. [643]Și pentru a părea bine pentru o zi - și fie ca Dumnezeu să le dea să nu pară mai rău în ochii Creatorului lor - sunt dispuse să îndure dureri excesive toată viața lor. Dacă cheamă un medic, se așteaptă ca acesta să le ia durerea în decurs de o oră de la sosirea sa. Și nu își dau seama că este nevoie de mai mult timp pentru a le vindeca de boala de care au suferit mulți ani. [644][f.

643 Unul dintre acele remedii „viclene" pentru părul „blond" era preparat în felul următor în Evul Mediu târziu, conform unui tratat despre cosmetice și îngrijirea frumuseții pentru femei: „Pentru a vopsi părul blond, astfel încât să arate ca aurul: Transformă tulpinile de iederă albă decojită în cenușă și apoi în sos. Și spală-ți capul cu această sos de două ori pe săptămână. Și după două luni părul va fi devenit extrem de frumos. Dar părul trebuie să se usuce singur și, dacă este posibil, la soare" (Anonim, *Florile comorii frumuseții,* p. 35).

644 Poate că Dr. Farfán are dreptate, pentru că, în mod curios, același tratat în care se desfășoară multe remedii casnice pentru sporirea frumuseții feminine și, în mai puține cazuri, a frumuseții masculine, conține și o lungă secțiune dedicată „Durerilor de cap, atât la bărbați, cât și la femei". Remediile pentru această afecțiune variază de la cele mai ușoare la cele mai radicale, începând cu utilizarea lămâii: „Pentru persoana care suferă de o durere de cap, luați o lămâie și fierbeți-o în apă, iar când este fiartă, spălați-

123a]

Mănâncă carne de pasăre, de oaie, de ied și de vițel. Nu mânca pește, chiar dacă este proaspăt, nici lactate; evită fructele, deoarece acestea produc umori putrede și vapori groși, provocând dureri de cap foarte severe; mănâncă o cină ușoară și o masă moderată la prânz. Orice mănânci ar trebui să fie gătit cu condimente castiliene și nu prea multe. Bea [f. 124a] apă fiartă cu scorțișoară sau câteva semințe de anason.

Cei care se pot lipsi de vin vor face mult pentru sănătatea lor. Iar cei care nu se pot lipsi de el ar trebui să bea puțin, călduț, doar în timpul meselor. Vinul cel mai puțin dăunător și cel mai ușor de digerat este vinul nou și cel cu cel mai puțin gips. Și acest lucru este adevărat: că vinurile băute în Indii sunt cauza atâtor dureri de cap, a atâtor reumatism și a atâtor bolnavi de gută, a atâtor dureri de flancuri și rinichi și a atâtor pietre la rinichi, pentru că, fiind atât de calde, nu lasă umori în repaus, nici stomacul netulburat și corupt. [f. 124a]

Am spus că nu se face sângerare [645]atunci când durerea este de origine flegmatică , iar motivul este: deoarece cei care au o abundență de umori reci sunt întotdeauna slăbiți în forță și au un puls slab, iar când stomacul este plin de aceste umori, așa cum este de fapt, în această ocazie, până când sunt consumate și expulzate, nu este recomandabil să se efectueze sângerare. Pacientul ar trebui să facă exerciții fizice dimineața până când este obosit și să încerce întotdeauna să facă niște exerciții de respirație în prealabil, deoarece acest lucru este recomandabil. [f. 127a]

Mai adaug și următoarea: toți bolnavii (care au dureri de cap [și] vomită ușor)

vă capul cu această apă și vă veți vindeca imediat"; trecând la ceva mai neplăcut: „Pentru persoana care suferă de o durere de cap, luați suc de praz cu trei părți de miere fierbinte și introduceți-l pe nas și urechi; și vă veți vindeca în scurt timp"; mergând chiar până la a folosi ingrediente care par dificil de obținut pentru un remediu casnic: „Pentru persoana care are o durere de cap, luați rinichi de lup și tocați-i bine, apoi luați sulf și ulei de vin și amestecați-le pe toate și faceți un alifie; și ungeți-l pe cap și vă veți vindeca" (Anonim, *Florile comorii frumuseții,* pp. 59-61). Desigur, poate că aceste tratamente au fost pentru dureri de cap ușoare, pe care Dr. Farfán spune că nu le va trata aici.

645 În proza unui medic din Evul Mediu târziu, beneficiile acestui tratament dureros, atât de ușor folosit de arta medicală, continuă să înflorească: „Sângerarea repară inima *și* gândul *,* sporește *memoria* , subțiază și face să se simtă mai bine *,* clarifică vocea și ascute vederea, temperează *urechea* , ajută digestia, ajută stomacul, alungă sângele rău, întărește natura și odată cu ea expulzează umorile rele și administrează sănătate de lungă durată" (Ketham, *op. cit.,* p. 69).

ar trebui să vomite o dată pe lună; le va face mult bine. În ziua în care vomită, ar trebui să mănânce ceva mai mult decât de obicei, iar la o oră după ce mănâncă, pentru a facilita și mai mult voma, ar trebui să bea puțină apă fierbinte amestecată cu miere și câteva picături de oțet; apoi ar trebui să-și pună degetele sau o cârpă mică unsă cu ulei în gură. La patru ore după vomă, pot mânca o pasăre friptă și pot bea puțin vin diluat cu apă, dacă sunt obișnuiți cu asta.

Pentru durerile de cap severe și pentru cei care nu pot elimina miezul naral din cauza umorii prea adânc înrădăcinate, vâscoase și groase, se ia puțin mied dimineața, supt prin nări cu o pană de gâscă, un capăt fiind plasat la nară și celălalt în paharul care conține miedul. Același lucru este valabil și pentru sucul de mangold, care este mai puternic; și pentru semințele măcinate ale fructului de guamúchil, fie luate singure, fie amestecate cu apă și supte. Și mai presus de toate: orzul prăjit măcinat. [f. 129a]

DIN CAUZA DURERII UNEI MIGRENE [646][f. 129b]
CAPITOLUL OPT

Nu există nicio diferență între vindecarea unei migrene și cea a întregului cap și se va face ca în cazul durerii de sânge și al holerei. Dacă după vărsarea de sânge și purjare - cu celelalte remedii pe care le-am spus că trebuie făcute - durerea se intensifică, se face acest remediu: se dizolvă patru bile mici de bălegar de capră în puțin oțet tare și se ung tâmplele și fruntea cu acesta de două sau trei ori pe zi și ori de câte ori este necesar. [f. 129b]

DESPRE UIMIRE [647]ȘI PARALIZIE [648][f. 130a]

Întrucât spasmul este o afecțiune atât de periculoasă și des întâlnită în această țară, la bărbații și femeile care au născut, am considerat potrivit să o abordez. Și, deși o voi trata pe scurt, voi oferi totuși cele mai necesare remedii.

---

646 După cum vom vedea mai jos, Dr. Farfán va folosi un remediu oarecum scatologic - pentru a vindeca migrenele, care amintește oarecum de leacurile din lumea medievală târzie, reprezentate aici de câteva tratate. Francisco Hernández enumeră mai multe plante prehispanice care ajută împotriva acestei afecțiuni; iată una dintre ele: „Pícietl sau *iarba yetl* [tutun] inhalată în modul indicat [...] Întărește capul, induce somnul, calmează durerea, restabilește forța stomacului, vindecă migrenele, atenuează sentimentul de tristețe și munci și invadează complet mintea cu o odihnă a tuturor puterilor (ceea ce ar putea fi numită aproape intoxicație)" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, pp. 80-81).

647 „Paralizie temporară cauzată de răceală, din latinescul *spasmus* , „spasm"," „convulsie", și aceasta din grecescul *spasmós).* „A fi amețit înseamnă a fi lăsat suspendat, fără mișcare" *(Comoară, sv* „Uimire").

648 „Rezolvarea sau relaxarea nervilor, în care aceștia își pierd vigoarea și le sunt împiedicate mișcarea și senzația. Provine din latinescul *Paralysis.* LAG. Diosc. lib. 1. cap. 5. Și băut cu apă este eficient împotriva gutei, sciaticii, tusei și paraliziei. ALCAZ. Chron. Decad.3. Anul 8. cap.1. §. 3. Prin mijlocirea sa, orbii au dobândit și dobândesc vederea, șchiopii au picioare, iar ceilalți suferinzi de paralizie au sănătate" *(Auth., sv* „Perlysis").

și că acestea pot fi făcute de toți cei care locuiesc departe de orașele mari unde există farmacii.

Există trei tipuri de spasme. Primul este atunci când nervii se contractă și micșorează partea din față a corpului. Al doilea este atunci când spatele se contractă și se micșorează. Al treilea este atunci când toți nervii se contractă și se micșorează în mod egal, iar acest tip de spasm este cel mai periculos și puțini scapă de el. O parte sau un membru al corpului poate fi, de asemenea, spasmat, cum ar fi fața sau o parte sau alta. Spasmul este o mișcare care nu poate fi controlată de noi; nervii se deplasează spre propria lor origine.

Două sunt cauzele principale ale spasmului: una este angorjarea sau umflarea umorii sanguine, a umorii flegmatice și sanguine sau a umorii flegmatice singure. Cealaltă cauză este o evacuare mare sau o purgație a umorilor, mișcată de natură sau de natură iritată și provocată de răutatea lor; sau prin faptul că au făcut o purgație otrăvitoare. La aceste cauze se adaugă o alta, și anume o uscăciune foarte mare a nervilor, o febră arzătoare, pe care o numesc cauzalitate, [649]iar acest spasm este, de asemenea, foarte periculos, atât de mult încât nu se poate aștepta decât moartea de la el. Dar când există spasm, dacă urmează febra, febra este cea care vindecă spasmul. [f. 130b]

Nu vă scandalizați pentru că ordon să se sângereze șocul, deoarece cu această ocazie și în condițiile pe care le spun, este cel mai necesar remediu pentru viața bolnavului.

Motivul pentru cele spuse este: deoarece atunci când umorile flegmatice (care provoacă spasmul) sunt amestecate cu sângele, le deturnăm și le separăm de nervi cu sângerare, și cu aceasta le evacuăm . Dacă (din cauza unei mari slăbiciuni sau pentru că venele nu pot fi găsite, fiind prea subțiri) sângerarea nu se poate face, se aplică ventuze pe gambe, fese și spate. Și dacă apare sânge, se fac câteva incizii și se iau trei uncii de sânge, iar cu acestea vom înlocui sângerarea, și este la fel de bine ca și cum am fi făcut-o. Și dacă este necesar, se pot inciza o dată sau de două ori, deoarece nu va exista niciun pericol în a face acest lucru. [f. 132a]

649 „Febră bruscă, foarte arzătoare. Este un cuvânt grecesc, Kauson, onos, care în latină înseamnă Aestus. SURSA: Phil. fol. 143. Dacă furia se aprinde în unele vene din apropierea inimii, aceasta provoacă o febră care este o causantă. LAG. Diosc. lib. 1. cap. 125. Decoctul poporului tebaic, atunci când este băut, ucide arsura febrelor numite causans. NIEREMB. Philos. Curiosa, lib. 2. cap. 23. Fiind cu o mare causantă și frenezie, i-a implorat pe Medici să-l lase să se scalde și să înoate în acea piscină" *(Auth., sv* „Causon").

În leacul pentru durerile de cap [f. 134a] am pus multe remedii pentru strănut, folosiți-le, mai presus de toate cel mai puternic este cel din orz prăjit și măcinat.

Îndepărtați părul pacientului cu o lamă de ras și puneți o bonetă galbenă de ceară peste tot capul acestuia. La fiecare patru ore, scoateți și curățați boneta, frecați-i capul și puneți-o la loc. Ocazional, aplicați ventuze uscate pe gât și spate. Facerea de tăieturi [650]pe gât, umeri și coloană vertebrală cu cuțitele este un remediu foarte bun. Deoarece căldura întărește nervii, iar o mare parte din umor este consumată și utilizată de căldură, este un remediu foarte bun și sigur. Nu fiți atât de superficial încât să nu obțineți niciun beneficiu.

Dacă spasmul provine de la o inflamație mare sau de la o rană și există semne de sângerare, faceți una sau două scurgeri de sânge și scoateți puțin sânge. Dacă spasmul provine de la mușcătura unui animal veninos și mușcătura este la un deget de la picior sau de la mână, legați-l puțin deasupra mușcăturii și strângeți-l bine. Apoi tăiați degetul și sacrificați niște pui și alte animale și introduceți degetul prin rană și cu aceasta se va vindeca - și cu remediile pe care le-am spus mai târziu - așa cum am văzut de multe ori în această Nouă Spanie.

Dacă venele de sub limbă par foarte umflate , sângerați pacientul din ele, așa cum poruncește un autor foarte serios. [651][f. 135a]

Despre paralizie și vindecarea ei [f. 135b]

Cauterul pe care îl descriu este foarte eficient și se administrează în felul următor : dacă brațul și mâna dreaptă sunt paralizate, aplicați un cauter pe partea dreaptă a gâtului, pe primul și al doilea os, câte un cauter pe fiecare os; iar dacă brațul și mâna stângă sunt paralizate, aplicați cauterul pe partea stângă

650 „A arata fiara, termen al potcovarului: se face cu un fier aprins" *(Tesoro, sv* „A arata").

651 Ar putea fi oricare dintre arabii sau medicii medievali citați de Farfán din *Scurt tratat de chirurgie* (1579); Toată lumea, într-un fel sau altul, se întoarce la Galen, de unde și următoarea expresie a unui medic și istoric din secolul al XX-lea: „O, medicină galenic! Cât sânge s-a vărsat în numele tău! Medicii, mereu fideli principiilor doctrinei exaltatului Galen, prescriau sângerări aparent fără nicio urmă de cuvânt: pentru afecțiuni grave sau minore și fără a respecta vârsta, sexul sau starea. Erau văzuți sângerând bebeluși când aceștia încă depindeau exclusiv de sânul mamei lor și nu-și opreau impulsurile sângeroase nici măcar la vederea unui bătrân bolnav: medicul Gui Patin (1601-1672), care era director al Școlii de Medicină din Paris, a sângerat un biet bătrân de optzeci de ani de unsprezece ori în șase zile. S-a ajuns la punctul absurd de a considera sângerarea drept terapia ideală pentru hemoragii, adică vindecarea efectelor sângerării prin sângerare" (González Crussí, *op. cit.,* p. 119).

a gâtului, pe primul și al doilea os, câte un cauter pe fiecare os. Încercați să mențineți rănile deschise timp de mai multe zile, astfel încât umoarea, care este prinsă și stagnantă acolo, să se poată scurge.

Pentru cei care se tem de cauterizare, aplicați în schimb următoarele: - muștar măcinat, var nestins, săpun și suc de ceapă, câte puțin din fiecare; amestecați totul. Luați puțin din această caustică în jumătăți de coji de alune și puneți-le pe cele două oase și nu va provoca o rană mai mare decât este necesar.

PENTRU AMEȚELI [652]ȘI ALTE AFECȚIUNI [f. 138a]
CAPITOLUL NOUĂ

Atât de mulți oameni se plâng de leșinuri, încât caritatea mă obligă să ofer aici câteva remedii ușoare care pot fi aplicate oriunde. Leșinurile nu trebuie subestimate, deoarece, dacă persistă, pot duce la probleme cardiace sau chiar la un accident vascular cerebral, mai ales când sunt frecvente.

Există două tipuri de amețeală: una este atunci când ni se pare că casa, cerul și pământul se mișcă în jurul nostru. Cealaltă este atunci când ne luăm vederea și ni se pare că tot ce vedem cu ochii noștri este foarte negru. În acest tip de amețeală, facultatea vizuală este afectată, [653]la fel și facultatea imaginativă. Iar în primul tip, doar facultatea imaginativă este afectată și ofensată. Dacă amețeala își are originea în cap, durerile și greutatea sunt foarte mari și este însoțită și de un țiuit foarte puternic în urechi. Când își are originea în stomac, se simte un fel de înțepătură și durere , cu dorința de a vomita.

Dacă amețeala provine din flatulență, care se acumulează în cap și stomac, este periculoasă și cu atât mai mult atunci când provoacă orbire, deoarece poate duce la nebunie. Cea mai frecventă cauză a amețelii este cruditatea alimentelor insuficient gătite în stomac și, prin urmare, este mai răspândită la cei care mănâncă în exces.

Cei care suferă de amețeli ar trebui să evite soarele puternic, vânturile puternice și frigul extrem. Camera lor ar trebui să fie luminoasă, bine luminată și cu o temperatură temperată. Cei cu această afecțiune nu ar trebui să stea în apropierea curenților râurilor sau a morilor, deoarece acestea au provocat amețeli la cei care nu suferă de ele.

---

652 În original: „vaguedos” și așa mai departe de fiecare dată când numește boala. „Este o leșinare a capului pentru că este golit de bună dispoziție și ocupat de anumite aburi care sunt peste tot în jurul său. Și astfel, în latină, amețeala capului se numește «vertij» și în greacă «tenebric»” *(Tesoro, sv* „Váguido”).

653 „(Din latinescul *laesus,* participiu trecut al *lui laed* ***e*** *re* «a vătăma», «a ofensa»). Se spune despre judecată, intelect sau imaginație: pervertit, tulburat, deranjat” *(DRAE, sv* «Lesa»).

Nu dormi după ce mănânci și nici nu te culca după cină . Trage un pui de somn în fiecare zi, chiar dacă fumezi medicamente sau țigări. Dimineața, înainte de a te trezi, întinde-ți picioarele puțin, iar după ce te trezești, fă puțină mișcare. Evită tristețile și singurătatea.

Mâncarea pe care o consumați ar trebui să fie consistentă și ușor de digerat. Găinile, puii și puțină carne de oaie sunt bune și gătiți totul cu mirodenii castiliene. Consumați prepeliță, ied și vițel. Dacă aveți nevoie de vin, beți-l călduț în timpul meselor și, pe parcursul zilei, beți apă fiartă cu scorțișoară. Nu mâncați ceapă, usturoi, fructe necoapte sau legume. Toate produsele lactate sunt foarte dăunătoare, la fel ca tot peștele, chiar dacă este proaspăt.

Comunicarea între femei este foarte dăunătoare, iar bărbații căsătoriți ar trebui să fugă după prânz și cină și să fie cumpătați, deoarece nu există nimic care să dăuneze stomacului și capului mai mult decât acest act, mai ales în momentele menționate. [f. 139a]

A VOMITA UMORILE STOMACULUI ȘI A AVEA POFTĂ DE MÂNCARE [f. 141b]

Din experiență, am văzut adesea că patru frunze (din ceea ce ei numesc piziete [654]), verzi sau uscate, puse în șase uncii de vin și lăsate de la ora patru după-amiaza până dimineața, și bând din acest vin cât încape într-un ou, face ca o mare cantitate de flegmă și umori din stomac și cap să fie expulzată din gură. Este un remediu extrem de admirabil pentru reumatism. În prima zi în care se bea vinul, acesta provoacă un fel de intoxicație, dar nu face rău, nici nu durează

654 „De asemenea, pisiete, piziete. Din nahuatl *picietl.* Este tutun. Amestecul preparat cu frunze de tutun proaspete sau uscate și măcinate și lime, cu sau fără usturoi, se crede că ameliorează oboseala și ajută la suportarea zilelor lungi de muncă . Atunci când este mestecat sau frecat, se spune că protejează împotriva spiritelor rele, a dușmanilor și a vrăjitoriei. Respinge șerpii și alte animale veninoase și este înzestrat cu puterea și tăria de a „alunga bolile". Poporul mazatec îl numește și San Pedro, deoarece îl prepară într-o ceremonie în ajunul sărbătorii Sfinților Petru și Pavel. Pe lângă utilizările menționate mai sus, vindecătorul mazatec îl dă pacientului pentru a-l controla după ce a ingerat ciuperci halucinogene sau în timpul „călătoriei" pentru a preveni influențele malefice. Diverse texte și documente coloniale arată dovezi ale utilizării acestui amestec în aceleași scopuri ca și astăzi. În *Relación de Texcoco,* Juan Bautista de Pomar (1582) menționează: „Iarba pe care o numesc *picietl,* care, spun ei, este aceeași cu ceea ce în Spania numesc mătășară, profitând de ea pentru a dormi și a înmuia carnea și a nu simți marea muncă pe care o suferă corpul. Pe care o iau uscată, măcinată și umezită și înfășurată cu puțină tei în gură, plasată între buză și gingii, cât încăpea într-o alună, în momentul în care merg la culcare sau la muncă..." *(BDMTM, sv* „Piciete").

mult și trebuie să se întâmple ceva cu sănătatea cuiva. [f. 141b]

PENTRU SĂȚIOZITATEA [655]COPIILOR [f. 142a]

Deși femeile oferă multe remedii pentru balonarea copiilor, vreau să subliniez un lucru foarte important: copiii cu balonare nu trebuie să primească medicamente sau cataplasme în prima zi până când nu au avut niște cataplasme puse pe stomac timp de o zi sau două sau până când nu au fost unși cu uleiuri, pentru ca balonarea să poată fi gătită și digerată, ajutată de căldura naturală. Deoarece medicamentele (în special cele puternice și cataplasmele administrate la început) expulzează cu forță ceea ce se află în stomac înainte ca acesta să se fi gătit și digerat, iar acest lucru este foarte dăunător. Cataplasmele pe care le voi menționa sunt bune pentru balonare. [f. 142a]

Puțin ulei de gătit amestecat cu urină și încălzit este foarte bun pentru frecarea stomacului și burții copiilor balonați. Seul de lumânare topit amestecat cu salivă ameliorează, de asemenea, balonarea, dacă este aplicat pe stomac. [f. 142b]

Și dacă de la început copilul face bine camera, febrele fiind foarte mari și cauza lor fiind sațietatea sau repleția [f. 143a], după a treia zi nu mai amâna sângerarea, căci nu este nevoie să ne temem de sațietate și trebuie să ne ocupăm de cel mai mare rău.

Am văzut murind câțiva care, dacă medicii ar fi oprit vărsarea de sânge pentru o zi sau două, până când natura a început să se descarce prin abdomen, ar fi trăit mulți ani. [f. 143a]

PENTRU CE BOLI ESTE BUN CACALOXÓCHITL [656]ȘI CUM se prepară [f. 143a]

655 „Mâncarea nedigerabilă care s-a lipit de stomac și este fixată acolo. [...] A te sătura cu o miez de pin înseamnă a avea un stomac foarte subțire” *(Tesoro, sv* „Sătul”).

656 Dr. Francisco Hernández, care l-a precedat pe Farfán în investigațiile sale din Noua Spanie (din 1571 până în 1577), descrie arborele cacaloxóchitl astfel: „Capitolul CXLV *Cacaloxóchitl* sau floarea corbului. Este un arbore de mărime medie, cu frunze asemănătoare cu cele ale unui citron, dar mult mai mari și cu vene abundente care se întind din spate spre laterale; fructele sunt păstăi foarte mari, de culoarea bej; florile sunt foarte mari, frumoase și parfumate și sunt singura parte folosită; din ele se fac buchete, ghirlande și coroane, lucruri foarte comune printre indieni și ținute la o

Cacaloxóchitl este un copac de mărime medie, care produce frunze lungi și late. Florile sale sunt albe, roșii și galbene și au un parfum foarte plăcut. Deși întregul copac are proprietăți benefice, cel mai mult beneficiem de scoarță. Gătit în modul pe care îl voi descrie, ameliorează durerile de stomac și abdomen. Elimină flatulența și ajută stomacul să digere mai bine alimentele, purjând umorile prin tractul digestiv. Gătiți-l în acest fel: luați două livre de scoarță de cacaloxóchitl - partea cu cel mai mare conținut de lapte - și măcinați-o pe o tigaie. Fierbeți la foc mic în șaptesprezece litri de apă până când se reduce la trei litri. Strecurați-l și veți avea doi litri de apă rămase, celălalt fiind reziduul de scoarță. Beți-l la ora nouă seara, după ce ați mâncat o cină ușoară și devreme. Încălziți un litru de apă și beți-l călduț, deși poate fi puțin amar. Pentru a contracara acest lucru, luați puțin anason confiat după ce l-ați băut. La ora unu dimineața, vei simți niște dureri ușoare în stomac și apoi vei fi într-o dispoziție atât de proastă încât oricine le va vedea va fi uimit. Poți bea apa timp de trei sau patru nopți, sau în fiecare zi dacă dorești, sau la fiecare trei zile. [f. 143a]

Necesită un oarecare efort, dar cine nu ar suferi pentru sănătatea sa? Și dacă cineva (pentru că este delicat, pentru că apa are un gust amar) nu o poate lua, să facă acest laxativ sau sirop cu ea: ia cele două litri de apă fiartă, așa cum am spus mai sus, și adaugă o jumătate de kilogram de zahăr și fierbe la foc mic de jar până face spumă. Ia patru uncii din acest laxativ dimineața pe stomacul gol și înainte de culcare și câteva linguriță între ele. Nu funcționează la fel de repede ca apa, dar funcționează folosind-o, așa cum s-a spus mai sus. Dacă, după ce ai luat această apă timp de nouă zile pentru hidropizie, nu dispare imediat, ia-o din nou de două și patru ori și odihnește-te zece zile de fiecare dată când o iei. [f. 144a]

Pentru răni vechi, dureri de cap și coșuri, precum și pentru ulcere vechi, dacă

asemenea stimă încât nu sunt niciodată prezentate în fața unei persoane importante fără a oferi mai întâi unul dintre aceste obiecte. Emana lapte. Când este aplicat, răcorește și se îngroașă și vindecă durerile în piept cauzate de căldură. Miezul său, luat în doze de două drahme, curăță stomacul și intestinele. Există multe varietăți ale acestor copaci, care diferă doar prin florile lor, pe care am avut grijă să le descriem separat." Căci există unele care poartă flori stacojii și se numesc *tlapali- liticcacaloxóchitl,* și există multe altele care, din cauza varietății culorilor lor, au nume diferite, cum ar fi *tlauhquechulxóchitl, ayotectli* și altele, care se găsesc în multe regiuni ale acestei Noi Spanii. Unii numesc toate aceste specii *cacaloxóchitl* și asigură că scoarța lor, redusă la pulbere cu scoarță *de nantzin* și luată, sau decoctul lor băut, revigorează extraordinar femeile la naștere și le refac, ceea ce, însă, pare complet absurd" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 268).

atunci când fierbeți apa din cacaloxóchitl adăugați patru uncii de carne și oase de la o pasăre numită huacin [657](chiar dacă este uscată și se hrănește doar cu șerpi și se găsește în zonele fierbinți), este un remediu pe care l-am testat de multe ori în orașul Antequera din valea Oaxaca. [658]Și înțeleg, de asemenea, că pentru cei care bănuiesc că li s-a dat o îmbucătură , nu există un antidot sau un teriac mai bun. [f. 144b]

A SUDA VENA RUPTĂ ÎN PIEPT [f. 145a]

Deoarece este prea mult sânge și pentru că este foarte coleric sau pentru că venele sunt foarte subțiri; și din cauza strigătelor puternice, a căderilor de la înălțime sau a unei lovituri foarte puternice, o venă din piept se poate rupe. Și dacă nu se remediază imediat, viața este în pericol. Și când sângerarea [sângelui] durează mult timp , chiar dacă este mică, pacientul devine atât de slăbit încât moare. [f. 145a]

Trecând la tratamentul specific, spun: dacă vena din piept s-a rupt din cauza cantității mari de sânge și pentru că este foarte cald, așa cum se va observa după înroșirea feței și ochii injectați, sângerați persoana bolnavă de două ori, sau de patru ori, dacă este necesar, și luați câte cinci uncii de sânge de fiecare dată. Aceste sângerări pe care le ordon să fie făcute trebuie înțelese ca fiind atunci când boala este în stadii incipiente. Dacă a durat câteva zile sau luni, nu sunt recomandabile atâtea. Dacă persoana bolnavă a pierdut mult sânge și este slabă, chiar dacă boala este în stadii incipiente, efectuați două sângerări în acest fel: deschideți vena din piept și, dacă nu există o astfel de venă, deschideți orice venă din tot corpul și, după ce ați luat o jumătate de uncie de sânge, puneți degetul pe venă și, după ce ați rostit două Crezuri, luați încă o jumătate de

657 Este foarte probabil ca Dr. Farfán să se refere la o pasăre înregistrată de Francisco - Hernández, hoazinul: „Capitolul LXI. Despre al doilea *Hoazin.* Este o pasăre brună, cam de mărimea găinii spaniole, cu ochi negri și un cântec asemănător cu cel al așa-numitei calandrii, plăcut și sonor, și care la vederea omului pare să râdă și parcă și-l batjocorește. Nu este domesticită. Este comestibilă, deși carnea sa nu este fragedă sau apetisantă ca hrană bună" *(Opere complete,* vol. III, vol. II, p. 334).

658 În original: „Guaxaca". O regiune sud-estică a Mexicului, cu o suprafață mai mare decât cea a Ungariei (93.757 km²) . Una dintre cele mai biodiversificate și multiculturale zone din țară. Evanghelizarea populației indigene din regiune a fost realizată de dominicani. Oaxaca este o regiune a Mexicului care continuă să atragă atenția celor mai importanți medici din lume: unul dintre cei mai faimoși neurologi din a doua jumătate a secolului XX și începutul secolului XXI, Oliver Sacks, a scris un jurnal al experiențelor sale acolo: *Oaxaca Journal,* Washington, National Geographic Society, 2002.

uncie.[659]

659 Acest remediu arată cum, în anumite cazuri, există o mare iraționalitate în postulatele galenice atunci când sunt duse la extrem: sângerarea cuiva care suferă de hemoragie.

LEACUL PENTRU SCIATICĂ [660][f. 147a]
CAPITOLUL ZECE

Durerea sciatică își are originea în articulația șoldului și adesea coboară pe coapsă, ajungând la picior. Uneori este resimțită ca și cum ar coborî pe spate și pe partea inferioară a spatelui, ajungând la os, deoarece își are originea în cap. Durerea sciatică este similară cu guta la picioare și își ia numele de la zona afectată. Dacă durează mult timp și continuă, poate schilodi și invalida membrul. Această durere sciatică își are originea uneori în sânge și, mai des, în umorile flegmatice. O recunoaștem atunci când durează mult timp; dacă își are originea în sânge, nu durează la fel de mult și nici nu este la fel de - deranjantă ca durerea care provine din umorile flegmatice.

Și pentru o înțelegere mai profundă (dacă provine din umori groase) este util să știm dacă pacientul mănâncă mult, dacă este înclinat spre pofte, dacă purjarea hemoroizilor a stagnat sau dacă face exerciții excesive, cum ar fi alergarea, săritul, lupta sau mersul pe jos. Pentru a determina dacă există un amestec de sânge cu umorile flegmatice, trebuie observată și culoarea feței, venele umflate și durerea, care este foarte ascuțită și intensă; și dacă durerea se agravează odată cu aplicarea remediilor calde. [f. 147b]

Un alt remediu foarte eficient și care vindecă sciatica și fă-l în felul următor: ia [661]năsturelul țărănesc, din moment ce lipsește, cel care [f.

---

660 „O boală cauzată de o umoare care se adăpostește în cavitatea osului sciatic și coboară prin coapsă, provocând dureri mari. Lat. *Ischias, adis.* LAG. Diosc. lib. 1. cap. 5. Cardamomul are puterea de a încălzi și, băut cu apă, este eficient împotriva gutei, sciaticii și paraliziei. FR. L. DE GRAN. Symb. part. 1. cap. 25. Căci am văzut deja o durere foarte gravă de sciatică vindecată ... prin aplicarea unui cauter la ureche. GUEV. Menosprec. de Cort. cap. 20. Dumnezeu să ne ajute, lume: căci din Palatul Tău vine capul plin de păr gri, ochii cu reumatoide ... coapsele cu sciatică, stomacul cu umori, corpul cu dureri și chiar inima cu griji" *(Auth., sv* „Sciatică").

661 „Consula de consturție. Sămânța oricărei consturții este calorică, ascuțită, dăunătoare stomacului, tulbură intestinele, expulzează viermii, reduce splina, distruge fetușii, provoacă menstruația și stimulează apetitul sexual [...] băută, este un antidot împotriva mușcăturilor de șarpe. Arsă ca tămâia, alungă reptilele, întărește părul subțire [...] Aplicată sub formă de

cataplasmă, cu oțet și cu polentă, este utilă împotriva sciaticii" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile I-III, pp. 334-335).

150a] Crește în livezi sau în Peru; [662]se macină și se amestecă cu unguent învechit, nesărat, și se aplică pe durere timp de șase ore. După acest timp, persoana bolnavă intră într-o baie sau în ceea ce ei numesc aici temazcal și transpiră acolo timp de o oră. Ieși afară , clătește-te și înfășoară-te cald și fă acest lucru de trei sau patru ori.

Am vindecat mulți cu favoarea lui Dumnezeu. După ce făceam evacuații generale, îi cauterizam sub degetul mare de la picior, unde aveau durere la ultima articulație, cu un cauter în formă de semilună, care tăia și ardea. Încercam să țin rănile deschise o vreme, punând pe ele puțină alifie nesărată. [f. 150a]

A VINDECA O RĂCEALĂ [f. 150b]

căzând în râu, dormind afară, bând un ulcior cu apă rece în timp ce transpiră, fiind prinși într-o ploaie torențială sau făcând mult exercițiu, sărind , alergând sau jucând mingea.

Vom întâlni apoi pe cineva răcit și cu dureri mari în tot corpul, precum și în toate încheieturile, incapabil să ridice picioarele sau mâinile și cu o mare oboseală peste tot. Semnele principale sunt: un frig foarte puternic în tot corpul , ca și cum ar fi între piele și carne. Pentru a remedia rapid acest lucru, un ulcior cu apă fierbinte fiartă cu mușețel este foarte bun, iar persoana răcită trebuie înfășurată bine și o cărămidă ușor caldă pusă sub picioarele ei, astfel încât să poată transpira timp de o oră, dacă este posibil.

Dacă răceala persistă în ciuda acestui fapt, dă-i acest remediu: aplică suc fierbinte de rută sau ulei prăjit în rută pe toate încheieturile corpului; freacă-l bine cu el și încearcă să-l faci să transpire cât mai mult posibil, fără prea mult

662 Farfán se referă la următoarea plantă descrisă de Francisco Hernández: „Capitolul LXI. Despre năsturelul peruan. A fost adus pe pământurile mexicanilor, unde împodobește gardurile livezilor și ferestrele caselor, pe care compatrioții noștri o numesc năsturel peruan, iar mexicanii *pelonmemixquílitl* și *pelonchili,* și care are frunze rotunjite ca buza lui Venere [...] și în vârf șapte foliole, dintre care cele două mai mari și cele două mai mici au gravate linii roșii asemănătoare rănilor lui Hristos Domnul nostru cu care sunt de obicei împodobite cruci [...] Această plantă este fierbinte și uscată în gradul al patrulea și complet egală ca gust și proprietăți cu năsturelul din țara noastră [...] Este benefică pentru stomacul slăbit de frig sau cu dureri de flatulență și ameliorează tusea; măcinat cu alaun calmează durerile de dinți; amestecat cu alte remedii mai reci îndepărtează durerile și umflăturile care provin dintr-o cauză fierbinte, disipând aceasta și ameliorează ulcerele inflamate; căci împotriva durerilor cauzate de frig, năsturelul din țara noastră este, de asemenea,... „utilizat, aplicat” *(Opere complete,* vol. III, vol. II, pp. 44-45).

disconfort. Când acest lucru nu este suficient, dă-i ceea ce se numesc băi uscate. Ia ierburile fierbinți, care sunt rută, mușețel, mărar, fenicul și tămâie, câte patru buchete din fiecare și fierbe-le într-o strecurătoare [663]plină cu apă - și, pentru scurtare - șase frunze de agave tăiate mărunt [664]; pune strecurătoarea cu apa foarte fierbinte într-o cameră caldă și pune bolnavul (în cămașă) să stea pe un scaun, pune-i picioarele pe o scândură așezată deasupra strecurătoarei și acoperă-l complet cu păturile sale [f. 151b] astfel încât să primească acea căldură și abur din apă timp de un sfert de oră. Apoi întinde-l pe pat și lasă-l să transpire puțin, curăță-l de transpirație, îmbracă-l și ține-l de cald; și lasă-l să stea în cameră, unde nu este expus la aer, și poate face două sau trei astfel de băi, câte una în fiecare zi.

Dacă cei pe care oamenii de rând îi numesc "răceli [665]" fac febră pe lângă răceală, indiferent de ziua în care se întâmplă și în funcție de cum evoluează febra a doua zi, nu ezitați să le faceți sângerări imediat, o dată, de două ori și de câte ori este nevoie. Și să știți că (adevărat) aceștia nu sunt aceiași oameni răciți pe care Galen îi sfătuiește să nu sângereze. Căci cei care răcesc din una dintre cauzele menționate anterior, pe măsură ce porii corpului lor se blochează, cad ușor în febră, pe care o numesc putridă. Și aceasta este marea ignoranță a unora care, în aceste febre (chiar dacă bolnavul a fost complet udat de ploi sau de căderea într-un râu), nu le fac sângerări. Și pentru că nu fac acest lucru, am văzut mulți murind, iar dacă ar fi sângerat, nu ar fi murit. Dacă febra

663 „Vas mare, gol sau din cupru, alamă sau fier, folosit pentru spălatul picioarelor și în alte scopuri. Provine din latinescul *Patina,* cuvântul corupt. Latină: *Pelluvium. Grandis pelvis.* MEX. Dial. f. 87. Esso créolo, pentru că l-am văzut într-o oglindă pusă într-o găleată cu apă, în acea mare Eclipsă, când a murit doamna noastră Împărătesă" *(Aut., sv* „Găleată").

664 „Capitolul LXXI. Despre *Maguey* . Utilizările acestei plante sunt aproape nenumărate . Întreaga plantă servește drept lemn de foc și pentru împrejmuirea câmpurilor; tulpinile sale sunt folosite ca cherestea; frunzele sale pentru acoperirea acoperișurilor, ca țigle, ca frunze de bananier sau fântâni, pentru fabricarea papirusului, pentru fabricarea firului cu care se fabrică încălțăminte, țesături și tot felul de îmbrăcăminte care la noi sunt de obicei confecționate din in, cânepă, bumbac sau alte materiale. Din vârfuri fac cuie și țepi, cu care indienii își găureau urechile pentru a-și mortifica corpul când se închinau demonilor [...] Părțile cele mai groase ale frunzelor, precum și tulpina, gătite sub pământ (o metodă de gătit pe care Chichimeca *o* numesc *barbacoa),* sunt bune de mâncat și au gust de lămâie asezonată cu zahăr [...]. Frunzele prăjite aplicate pe piele vindecă convulsiile și calmează durerile, chiar și pe cele cauzate de ciuma indiană [...]. Această plantă singură ar putea oferi cu ușurință tot ce este necesar pentru o viață frugală și simplă, „Căci nu este afectată de furtuni sau de rigorile climei și nici nu este ofilită de secetă." „Nu există nimic care să dea un randament mai mare" (Hernández, *Opere complete,* vol. II, vol. I, pp. 348-349).

665 Se referă la pacienții care suferă de ea, nu la boala în sine.

persistă, tratați-o ca în tratatul despre febre, la care fac referire. [f. 151b]

Pentru cineva prea slab și leșinat ca să se spovedească [666][f. 152a]

Se întâmplă multor bolnavi că (pentru că medicul este neglijent, sau pentru că boala vine pe neașteptate și îi prinde foarte slăbiți și leșinați) nu pot să se spovedească și să termine toate lucrurile care sunt potrivite pentru sufletele lor.[667] Pentru a remedia acest lucru, ceea ce încurajează și întărește cel mai ușor (așa cum am văzut adesea) este: dați-le două gălbenușuri de ou proaspete, prăjite fără albușuri, și puneți-i să bea peste ele patru uncii de vin foarte bun. Dacă leșinul împiedică spovedania și celelalte lucruri potrivite sufletului și conștiinței, dați-le aceste pulberi în puțin vin bun: nucșoară [668]și șofran măcinate [669], câte un vârf de cuțit din fiecare; castoreum, care este mugurele de befo, jumătate de vârf de cuțit; pisați-le și amestecați-le pe toate împreună.

Și rog, pentru numele lui Dumnezeu, ca medicii să-și trimită pacienții la spovedanie cât mai repede posibil, căci este un păcat grav și o mare păcat să-i vezi murind în fiecare zi fără sacramente. [670][f. 152a]

---

666 Iată ce spunea Farfán în 1579: „Pentru ca cei aflați în ultima parte a vieții lor să se poată spovedi. Se întâmplă ca unii bolnavi, fiind deja în ultima parte a vieții lor, din cauza lipsei de virtute și a unei mari slăbiciuni, să nu poată termina să facă lucrurile care îi întăresc și îi încurajează cel mai repede și care de obicei le dau viață; aceasta este experiența mea . Luați unul sau două gălbenușuri de ouă proaspete și, fără albușuri, căliți-le în jar și dați-le să bea, iar deasupra lor puneți vin bogat cât va încăpea în coji, sau puțin mai mult, și experiența va arăta" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 266a).

667 Pe lângă aceste fapte relatate de Dr. Farfán, durerea cumplită cauzată de o boală ar putea, de asemenea, diminua capacitatea de a fi în stare de a mărturisi: „Această boală îi face pe mulți, și mai ales pe cei care nu sunt bine dispuși în suflet, atât de nerăbdători, furioși și murmurători, încât în momente de mare durere și nerăbdare pare că înnebunesc și își pierd cunoștința, așa cum se vede uneori la mulți" *(Arta de a muri bine,* p. 100).

668 „Nucșoarele alese sunt cele proaspete, serioase, grase, pline de umor și fără nicio găuritură. Corectează și îndepărtează respirația urât mirositoare, clarifică vederea, calmează stomacul și digeră alimentele și elimină flatulența; întărește ficatul și splina; provoacă urinarea [...] Sunt fierbinți și uscate la sfârșitul celui de-al doilea grad" (Acosta, *op. cit.,* p. 39).

669 „Această rădăcină este un medicament foarte răspândit în Indii, atât pentru vopsirea tocănițelor, cât și pentru bolile de ochi, și pentru scabie cu suc de portocale, litargă și ulei de cocos. Este o marfă care se duce mult în Arabia, și în Persia și în alte părți [.] Doctorul Orta presupune că Avicenna a scris despre acest șofran în cartea a II-a, capitolul 200, numindu-l calidunium sau caletfium, și că Avicenna vorbește despre el cu frică, ca și cum ar fi ceva ce nu ar exista în regiunea sa, invocând opiniile altora" (Acosta, *op. cit.,* 1578, pp. 257-258).

670 „Dacă cel care se află în chinurile morții și în pragul morții poate vorbi și își poate folosi

PENTRU CULOAREA PROASTĂ A FEȚEI [f. 152b]

Vedem unii bărbați și femei cu un ten atât de bolnăvicios încât arată ca niște cadavre. Aceștia au cu adevărat (deși nu o simt) o boală internă, care se poate agrava și poate duce la vătămări grave. Acest ten bolnăvicios provine adesea din digestia deficitară și din sângele impur produs de ficat. [671][f. 152b]

PENTRU A RIDICA OMOPLATUL [672]DE PE STOMAC ȘI OS

---

rațiunea, să se străduiască să se ocupe de rugăciuni, mai întâi invocându-L pe Dumnezeu și implorându-L să-l primească în slava Sa, prin preasfânta și minunata Sa milă și prin puterea Patimilor Sale. În al doilea rând, să o invoce și să o invoce cu sârguință pe Slăvita și Preasfânta Fecioară Maria, implorând-o să-i fie avocată și mijlocitoare. Și de acolo, să se roage tuturor îngerilor și mai ales îngerului numit păzitor al său, și, de asemenea, tuturor sfinților apostoli, martiri, mărturisitori și fecioare. Dar mai ales să se roage și să se recomande acelor sfinți în care, când era sănătos, a avut evlavie și pe care i-a cinstit, i-a slujit și i-a iubit, ale căror imagini, împreună cu imaginea răstignirii, ar trebui să-i fie prezentate. Item, să spună acest verset de trei ori: *„Dirupisti domine vincula mea, tibi sacrificabo hostiam lundis”.* Căci acest verset, potrivit lui Cassiodor, se crede a fi de o asemenea virtute încât păcatele oamenilor...” sunt iertate, dacă, fiind în adevărată spovedanie, se spune. Item, spuneți de trei ori aceste cuvinte sau altele asemenea: „Pacea Domnului nostru Iisus Hristos și puterea Patimilor Sale, și semnul Sfintei Cruci și integritatea Domnului Fecioarei Maria, și binecuvântarea tuturor sfinților, ocrotirea îngerilor și ajutorul tuturor aleșilor să fie între mine și toți vrăjmașii mei, văzuți și nevăzuți, în acest ceas al morții mele. Amin.” În final, spuneți: „În mâinile Tale, Doamne, îmi încredințez duhul.” Dar dacă bolnavul nu știe rugăciunile, unul dintre cei prezenți să spună cu voce tare înaintea lui niște rugăciuni sau povestiri devoționale în care, fiind bolnav, a avut devoțiune. Și bolnavul însuși să implore și să se roage lui Dumnezeu, după cum știe și poate, cu inimă curată și fermă și cu gura și cu toată dorința” *(Arta de a muri bine,* pp. 117-118).

671 „Se știe că prima digestie are loc în stomac, iar chilul, sau substanța care iese din el, care trece prin vene până la ficat, se numește chil și din acesta se face conversia umorilor și a masei sanguine” (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 95).

672 „Un anumit cartilaj situat în cavitatea stomacului, care tinde să se relaxeze atunci când se face efort sau se răcește: acest lucru este mai frecvent pe coastele de nord ale Spaniei, unde se folosesc diverse remedii (unele superstițioase), cel mai eficient fiind aplicarea unei cataplasme pe stomac și pe spate, din care se deduce că este o relaxare. Oamenii de rând cred că acest cartilaj cade și de aceea este atât de comun să se spună că le cade omoplatul; dar oamenii sensibili râd de această vulgaritate. Îl numesc și coș. Latină. *Stomachi cartilago, inis.* FRAG. Cirug. lib. 1. cap. 23. Deci ceea ce numesc omoplat căzut este relaxarea și slăbiciunea din cavitatea stomacului” *(Auth., sv* „Omoplat”). „Partea interioară a corpului animalului, mai dură decât carnea și mai moale decât osul. Se numea quasi Tiernella. Lat. *Cartilago, inis.* GRAC. Mor. f. 65. O săgeată dintr-un arc i-a trecut prin piept și l-a lovit în cartilaj, lăsând axul în afară unduind. VALVERD. Anatom. lib. 1. cap. 17. De asemenea, s-a ordonat ca cartilajul care acoperă acest piept

A CRUPEI [673][f. 154b]

Este foarte des să auzi femeile spunând că omoplatul le cade de pe stomac, ceea ce este imposibil deoarece este un os foarte apropiat de partenerul său; stomacul se relaxează și, din moment ce poate cădea, este posibil și se poate întâmpla. Și din moment ce ceea ce pun pe el îl întărește, îi dă căldură și poftă de mâncare, ele spun că au ridicat omoplatul. Pentru aceasta, luați puțină terebentină, sau brad, sau miere albă fiartă și cu degetele o aduceți la stomac și puneți deasupra niște cârpă sau vată. Cu acest beneficiu, stomacul primește puțină căldură și poftește mâncare și o gătește.

Osul posterior al coloanei vertebrale, numit în mod obișnuit rabadilla , poate deveni lax deoarece ligamentul sau cartilajul care îl atașează de celălalt os este foarte moale. În fiecare zi vedem că, în urma unei călări la pas înalt sau a unei căzături, acest os poate deveni lax, iar atunci când devine lax, se relaxează și mușchiul care închide cutia toracică posterioară. Acesta este motivul pentru care mulți suferinzi dezvoltă această afecțiune și, odată cu ea, își pierd pofta de mâncare și somnul, se estompează și se ofilesc, fără să știe de ce.

Acest lucru se remediază în felul următor: o persoană trebuie să ungă - degetul al doilea al mâinii drepte cu ulei sau grăsime de pui și să îl introducă în alveolă, iar cu acesta, și cu cealaltă mână, să așeze osul la locul său, ridicându-l în exterior. Apoi să aplice pe el o cataplasmă sau un alifie [674]din lemn de brad, sau din terebentină fiartă, sau din miere albă fiartă.

Și ca să fie mai puternic [f. 155b], amestecă puțină pudră de cataplasmă; și dacă nu o poți obține, folosește pudră de copal.[675] de tămâie și mastic. Se știe

---

să iasă atât de mult încât, făcându-l mai mare, să compenseze micimea golului și să nu împiedice mișcarea" (*Auth.* , *sv* „Cartilaj").

673 „Vârful sau extremitatea coloanei vertebrale din corpul animalului, care este formată din patru vertebre. Se numește în mod obișnuit sacrum. La păsări, extremitatea care face ca penele cozii să se miște este, de asemenea, numită cu acest nume. Latină: *Os sacrum. Uropygium.* VALVERD. Anat. lib. 1. cap. 14. Osul, pe care îl numim în mod obișnuit crupă, este similar cu coada altor animale" (*Auth.* , *sv* „ Rabadilla").

674 „Un tip de cataplasmă, care se pune pe un membru al corpului, care este bolnav sau slăbit, pentru a-l mângâia sau a-l susține: care este compus din câlți, pastă de dinți , tămâie, smirnă. Covarr. sienta se dixo assi quasi pilima, care valorează *Constriccio. Compraessio.* Lat. *Cataplasma, atis. Malagma, tis.* MONTER. DEL REY DON AL. lib. 2. part. 2. cap. 22. Și fă-le *o cataplasmă din ea* și pune-le-o pe ochi. CERV. Quix. tom. 1. cap. 16. Don Quijote a simțit-o și, ridicându-se în pat, în ciuda *cataplasmelor sale* și cu dureri în coaste, și-a întins brațele pentru a-și primi frumoasa fecioară" *(Auth., sv* „Cataplasmă").

675 În original: „capal". „Copalul este o rășină foarte albă, foarte strălucitoare și

că acest os este relaxat de o ușoară durere care este aproape întotdeauna prezentă.

PENTRU CEI CARE SE SĂTURĂ, CHIAR DACĂ MĂNÂNCĂ ȘI IAU MASA puțin [f. 155b]

Cei care sunt balonați zi și noapte, chiar dacă mănâncă puțin la cină, ar trebui să se străduiască să se întindă pe ficat și să-și pună mâna stângă pe stomac când adorm prima dată. Să fie un avertisment pentru cuplurile căsătorite că (după prânz și cină) nimic nu ofensează și nu slăbește stomacul mai mult decât relațiile carnale. Căci de aici provin atâtea cazuri de reumatism, gută, infecții ale tractului urinar și pietre la rinichi, și uneori chiar boli care duc la sfârșitul vieții în câteva zile. Pentru a ajuta stomacurile slabe să gătească și să digere bine alimentele, este bine să se ia o dată la două seri (când vor să adoarmă) atâta muștar cât încape într-o nucă. Să se înghită fără să se mestece, apoi să se bea o înghițitură de apă peste el. Și, din moment ce este relevant, cei cu stomacurile slabe să știe că vinul pe care îl beau atât de nemoderat și fără ordine la fiecare pas, în încercarea de a compensa stomacurile lor slabe, de fapt îi slăbește și îi diminuează și mai mult, și se sătură cu el mai des decât cu mâncare. Motivul este clar: pentru a găti și digera vinul sunt necesare încă două părți din căldura stomacului, așa că, cu cât stomacul trebuie să gătească mai mult, cu atât căldura sa naturală slăbește și diminuează pe măsură ce lucrează pentru a-l digera. [f. 156a]

PENTRU RESPIRAȚIE URÂT MIROSITOARE ȘI MIROS NAZAL [f. 156a]

Când respirația urât mirositoare provine de la un dinte stricat, aceasta dispare odată cu extragerea dintelor. Iar dacă respirația urât mirositoare provine din stomac, se datorează unei umori ușor corupte. Cine suferă de aceasta ar trebui să se obișnuiască să bea apă fiartă cu anason și, pe parcursul zilei, să mănânce anason ușor prăjit de câteva ori pe zi. Și odată cu aceasta, respirația urât

transparentă . O aduc în bucăți mari, care arată ca niște felii de citron de culoare foarte deschisă. Are un miros mediu, dar nu la fel de bun ca anime. Cu acest copal, indienii făceau tămâie în sacrificiile lor și era folosit frecvent în temple de către preoți. Și când primii spanioli au mers în acele părți, preoții au ieșit să-i întâmpine cu mici braziere, arzând acest copal în ele, suflându-le fumul în nas. Aici îl folosim pentru fumigație în afecțiunile de cap reci, în loc de tămâie sau anime. Este fierbinte la gradul doi, umed la primul. Este rezolutiv și moliv, datorită unora dintre părțile sale aheene" (Monardes, *op. cit.,* ff. 2v-3r).

mirositoare - așa cum am văzut la mulți - și afecțiunea stomacală vor dispărea.[676]

[f. 156b] Nasul multor oameni tinde, de asemenea, să miroasă atât de urât încât este cu adevărat insuportabil, mai ales când vorbesc între ei. Cauza, în majoritatea cazurilor, este că nările lor sunt atât de aproape de cap încât nu elimină corect excesul de deșeuri. Astfel de oameni ar trebui să-și facă un obicei (când își spală fața dimineața și după siestă) să adulmece apă de trei sau patru ori pe nări și apoi să-și sufle nasul. Acest remediu îi va scăpa de acest miros neplăcut. Când secreția nazală este abundentă și groasă și pentru a o elimina mai ușor, ar trebui să ia câteva pulberi anti-strănut sau puțin mied și să le adulmece printr-o gâscă sau să folosească pulberea din semințe de guamúchil. [f. 156b]

676 Această afirmație, ca în majoritatea cazurilor, aparține teoriei medicale greco-arabe privind igiena, prevenția și echilibrul umoral, care a rezonat de-a lungul secolelor până a ajuns în operele medicilor hispanici din Evul Mediu târziu, un antecedent direct al poeticii lui Farfán: „Pentru respirația urât mirositoare, este necesar să se știe dacă provine de la un dinte deteriorat sau de la orice altă rană din gură. Pentru aceasta, remediul este extragerea dintelui sau vindecarea ranei. Și dacă provine din stomac, ceea ce este similar cu ceea ce se întâmplă atunci când gura este sănătoasă, atunci problema este în stomac, provocând putrezirea alimentelor. Pentru aceasta, este recomandabil să se reducă cantitatea de alimente, în special cinele, și să se folosească miere și oțet împreună, și să se provoace vărsăturile de două ori pe lună în zile neregulate, pentru ca natura să nu se obișnuiască să o facă singură la ora stabilită. Și toate fructele acre sau acre sunt bune.” Pentru aceasta, postul este convenabil și, pe lângă consumul de ceea ce este convenabil, precum și menbrilli și mere. [...] Și în același timp coajă de portocală singură și măcinată și cu zahăr” (Chirino, *op. cit.,* pp. 147-148).

Pentru dureri de urechi și alte afecțiuni care suferă DIN CARE AU FOST [f. 156b] Capitolul unsprezece

Din cauza unui frig, a unui vânt puternic și a udării capului, urechile pot deveni atât de dureroase încât unii oameni își pierd speranța [f. 157a] și, în cele din urmă, devin surzi. Dacă durerea de urechi este veche și cel care suferă trebuie să fie curățat de mai multe ori, citește capitolul zece al acestei cărți, unde vei găsi ceea ce ai nevoie.

Pentru a ameliora durerea, încă din prima zi, pregătiți acest remediu: turnați [677]două cupe [678]de oțet – nu apă, cum prescriu unii – într-un vas de lut (în care a fost conținut ulei în prealabil) și încălziți-l. În fiecare dimineață și înainte de culcare, inhalați aburul în ureche printr-o pâlnie, dacă aveți una, și lăsați-l să treacă puțin timp. Apoi, puneți două sau trei picături de ulei cald de rută sau de migdale dulci în ureche . Țineți întotdeauna în urechi dischete demachiante unse cu zibetă.[679]

---

677 „Cizmă mică de lut, ò punte de lemn, în care se transportă de obicei băuturile alcoolice la bordul navelor. Lat. *Lagèna. Doliolum, i.* RECOP. OF IND. lib. 9. tit. 31. l. 3. În lipsă de lemn, se folosesc țevi ò *sticle.* OV. Hist. Chil. fol. 91. Totul înconjurat de un stindard, care are în mijloc pavilionul pe care l-au ales în acest scop, iar lângă el sunt așezate *sticlele* de vin" *(Aut., sv* „Sticlă").

678 „O anumită măsură de lucruri lichide, cum ar fi apa, vinul, oțetul sau laptele, care este o optime dintr-o arrobă: iar măsura și ceea ce este conținut în ea sunt numite în mod promiscuu azumbre: și astfel se spune în mod obișnuit că Cutare a băut un azumbre de vin, adică cantitatea de vin conținută în respectiva măsură de azumbre. Este un cuvânt arab, care provine din *Zumbri,* care înseamnă același lucru, și adăugând particula A se numea *azumbre.* Lat. *Congius.* RECOP. lib. 5. tit. 13. l. 2. Măsura de vin, fie în arrobe, cántaras, *azumbres* , jumătăți de azumbre și quartillos, să fie măsura toledană" (*Auth.* , *sv* „Azumbre").

679 „Sudoarea pe care o emană pisica zivetă: care este obosită prin bătaia cu bețe, astfel încât să transpire, iar colectarea sudorii cu o lingură mică face un fel de unt, care este extrem de parfumat. Părțile corpului acestui animal unde se acumulează sudoarea sunt sub zona inghinală, pe brațe și gât; dar în principal în zona inghinală. Unii cred că nu este transpirație, ci murdărie care se produce într-o pungă mică pe care acest animal o are lângă testicule și orificiu. Originea acestui cuvânt, conform lui Urréa, Guadix și alții, provine din

arabul Galietum, care înseamnă ceva de mare valoare. Lat. *Felis odorataepulvis.* LAG. Diosc. lib. 1. cap. 20. Ziveta este o murdărie care se generează lângă tovarășii unei anumite specii de pisică, care în vehemență și grație a mirosului nu datorează nimic mosculuí. CERV. Quix. tom. 1. cap. 4. Nu curge din el ceea ce spui tu, ci chihlimbar și *zivetă* printre bumbac." *(Aut., sv.* „Civile").

Noaptea, puneți niște semințe de pin făcute cu tacamahaca [680]în [f. 157b] urechi, scoateți-le dimineața și puneți dischetele demachiante la loc. Uleiul de sâmburi de caisă ameliorează minunat durerea de urechi dacă îl frecați pe interior și pe exterior. Grăsimea unui iepure tânăr ameliorează durerea și țiuitul din ureche și deschide auzul.

Un alt remediu încercat și testat: frigeți o țipară tăiată în bucăți și luați cu ea puțin [681]suc de caprifoi sau de rută și, cât timp este fierbinte, puneți două sau trei picături în ureche în fiecare seară și astupați-o cu puțină vată. [f. 157b]

Pentru a alina durerile crude ale gutei [f. 157b]

Întrucât nu putem vindeca această boală foarte gravă, haideți să oferim câteva remedii pentru a-i ameliora durerea severă. [682]Pentru a reduce frecvența atacurilor de gută și a diminua intensitatea durerii, nu există remediu mai bun

680 Nicolás Monardes nu menționează utilizarea sa pentru ameliorarea durerilor de urechi. Cu toate acestea , dezvăluie micul secret pe care Farfán îl păstrează pentru sine: „Se aplică de obicei la toate durerile: amestec o treime de ceară galbenă, pentru că se aplică mai bine: și utilizarea sa este atât de celebrată încât oamenii nu cunosc alt remediu pentru nicio durere decât utilizarea acestei rășini, cu excepția inflamațiilor foarte fierbinți, și chiar și în acestea, după ce a trecut faza inițială și furioasă, este de mare ajutor în rezolvarea reziduurilor.” În plus, Dr. Monardes explică: „De asemenea, ei aduc din Noua Spanie un alt tip de gumă, sau rășină, pe care indienii o numesc tacamahaca. Și spaniolii noștri i-au dat același nume. [...] Mulți dintre indieni folosesc această rășină sau gumă pentru bolile lor, în special pentru umflături, în orice parte a corpului unde apar, deoarece le rezolvă, le coace și le dizolvă minunat. Și, de asemenea, ameliorează orice durere cauzată de umori reci sau vântuoase; indienii o folosesc foarte frecvent și în mod curent în acest scop. Și spaniolii au adus-o pentru aceleași efecte” (*op. cit.,* ff. 4r-5r).

681 „Caprifoiul comun. [...] Rădăcina este inutilă. Crește în locuri accidentate. Fructul său, dacă se bea cantitatea unei drahme, cu două ciathi de vin alb, timp de patruzeci de zile, reduce splina prin intermediul urinei și a scaunului. Se bea și împotriva ortopneei. Și purifică ceea ce ține de naștere, odată băut” (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile I-III, pp. 342-343).

682 Confruntați cu incapacitatea de a vindeca această boală, s-au folosit remedii extreme . Astfel, un tratat medical din secolul al XV-lea consemnează credințe populare din medicina medievală pentru tratarea gutei: bea craniul măcinat al unui mort sau un os ars!: „Cel care a încercat a spus că în acest scop trebuie să ia craniul unui mort și să-l lase la macerat în apă peste noapte și să-l macine bine cu un cuțit și când este uscat să-l macine, adică calota. Și să i se dea pe stomacul gol, amestecată cu suc de rută și miere, să i se dea o cantitate din toată cantitatea, cam de mărimea unei nuci mici, să bea cu apă. Și mai întâi să-l purge cu cimbru și cu alte purgi sigure și să facă gargară și să i se dea de două ori pe lună până se vindecă [...] Se spune pentru această boală că osul omului trebuie dat să bea ars și măcinat, ca cel care-l bea să nu știe ce este” (Chirino, *op. cit.,* p. 135).

decât postul pe tot parcursul anului, mâncând doar o pasăre și puțină carne de oaie, bând apă fiartă și luând o cină foarte ușoară. Vinul agravează guta și este suficient pentru a o provoca la cineva care nu a suferit anterior de ea.

Spălarea zonelor dureroase afectate de gută cu urină caldă și aplicarea pe acestea a unei cantități mici de tequesquite [683]ameliorează durerea. [f. 158b]

Pentru a opri epurarea excesivă a lunilor [f. 158b]

Femeilor care le vine menstruația în timpul sarcinii, dacă nu leșină sau nu simt slăbiciune din cauza sângelui, nu ar trebui să li se acorde niciun ajutor. Căci natura scurge mult sânge, iar dacă s-ar opri, greutatea lui ar rupe ligamentele și legăturile copilului, iar femeia ar muri mai ușor. Și cei care nu știu să știe: sângele care curge de la femeile însărcinate în fiecare lună nu provine din venele din interiorul mamei, ci din cele din exterior, din apropierea orificiului și gurii ei. [f. 159a]

Pentru a apăra practica nașterii grești și pentru a expulza copilul

683 „Capitolul XIII. Despre *Tequíxquitl* sau Nitra mexicană. Noua Spanie nu este inferioară niciunui alt pământ în producția de nitră adevărată, numită *aurac de către arabi* și tequíxquitl de către indieni . O mătură din pământul uscat al lacului sau o răzuiesc de pe pereți sau peșteri; este roz și albă [...]. În această privință, opinia celor care susțin cu încăpățânare că nitra comună, folosită pentru lichefierea și dizolvarea metalelor și pentru a face arme care trag gloanțe de plumb, este diferită de nitra anticilor, pare destul de ciudată, sau nu știu să distingă spuma de nitră, care se găsește în principal în grote, peșteri și alte cavități subterane sub forma unei spume ușoare și admirabil de albe [...]. În anumite alimente și feluri de mâncare, este mai potrivită și mai plăcută decât sarea însăși, căci efectul ei nu este același cu cel al sării, ci mai degrabă adaugă ceva mai aromat [...]. Medicii indieni o administrează amestecată cu alte medicamente, pe care le numesc patli, și spun că este rece. Nu este surprinzător, așadar, că mulți afirmă că Camforul, atât de înțepător și ușor inflamabil, are natură frigorifică, iar nitratul adăugat în vin sau apă le răcește extraordinar, mai eficient decât grindina, gheața sau zăpada. De asemenea, înmoaie știuleții de porumb amestecați cu apa în care sunt fierți și le îmbunătățește vizibil aroma. Este foarte bun, presărat în apă, pentru spălarea și curățarea picioarelor și a tălpilor, deoarece le protejează, printr-o anumită virtute tonică și astringentă, împotriva frigului și a crăpăturilor pe care le provoacă de obicei. Vindecătorii indieni mă asigură că păduchii se îndepărtează, iar alopecia se vindecă complet prin spălarea și curățarea viguroasă a capului cu urină nitratizată, apoi prin ungerea acestuia cu sângele menstrual al unei mame pentru prima dată, rezervat în acest scop (Hernández, *Opere complete,* vol. III, partea a II-a, p. 408).

MORT.[684] [f. 159b]

Puneți o jumătate de drahmă de colorant de coșenilă [685]și o altă jumătate de drahmă de tămâie măcinată într-un ou prăjit (fără albuș) și dați-i femeii însărcinate să bea ori de câte ori este nevoie, iar acest lucru va opri sarcina. Dacă bebelușul moare (cum se întâmplă adesea) și travaliul [686]continuă, dați femeii să bea două uncii de lapte de măgăriță. Laptele de câine, amestecat cu puțin ulei și vin, face același lucru. [687]Puțin mușchi de oposum măcinat, dat cu vin, este un bun remediu [688]. Zece semințe de dafin măcinate cu vin au același

684 În Evul Mediu târziu, exista credința în incantații și vrăji pentru a expulza un copil mort: „Femeii care nu poate expulza copilul, pune-i această scriere copiată în jurul gâtului și ea va naște: *Qui dicunt mi exmanite usque ad fundamentum in ea leopeperit leone, Annapeperit santam Mariam, Mariapeperit Xpm. Infas exi foras, epus clamavit ab eo. O gloriosa filla de Joacchim, eu filia et dna engendrada de pietat de Josep, et a Jhu Xst conatu fou Xpus.* Să i se pună în jurul gâtului și să aibă grijă să nu-l pună decât atunci când este necesar" (Anonim, *Florile comorii frumuseții,* p. 58). Nicio incantație nu va fi inclusă în acest tratat sau în cel precedent din 1579. Farfán, la fel ca mulți umaniști ai timpului său, privea cu suspiciune aceste tipuri de „leacuri", atât de adânc înrădăcinate în credințele folclorice ale lumii hispanice. Prin urmare, deși nicio incantație nu va fi recomandată ca remediu în această lucrare, practicarea ei pentru diverse afecțiuni va continua de-a lungul celor trei sute de ani ai Viceregatului Noii Spanii, așa cum se poate atesta în diversele procese conduse de Inchiziție.

685 „Capitolul XXVII. Despre planta nochéztică sau tinctorie care crește pe cactușii de oțet. Produce rădăcini ramificate, tulpini de viță de vie violetă, iar pe ele frunze decolorate în partea de jos, păroase, rotunjite și aproape de mărimea frunzelor de busuioc, și flori la capetele tulpinilor grupate ca în ciorchini mici, violete și rotunde, de unde și denumirea *de nochéztică;* căci sunt asemănătoare cu coșenila folosită pentru vopsit, care crește de obicei pe cactușii de oțet. Este de natură caldă și uscată de gradul trei, cu o oarecare astringență" (Hernández, *Opere complete,* vol. III, vol. II, p. 64).

686 Adică placenta.

687 În Evul Mediu târziu, laptele altor mamifere era considerat un abortiv extrem de eficient, chiar și laptele matern. Acest lucru poate fi citit în *Fasciculusul* lui Johannes de Ketham: „Pentru femeia care are copilul mort în trup și nu-l poate expulza, este foarte benefic [...] să bea laptele altei femei, dacă îl bea cu ulei. Aceeași virtute se găsește în iaspis, laptele de câine amestecat cu vin sau smirna mărunțită, amestecată cu vin, băută după ce și-a pierdut puțin din răceală, așa cum scrie Avicenna" (Ketham, *op. cit.,* p. 112).

688 În original: „tacuachin": „Capitolul V. Despre *Tlacuatzin.* Este un animal inofensiv și nevinovat, deși, datorită unei anumite viclenii înnăscute, uneori se preface că moare atunci când nu poate scăpa altfel din mâinile oamenilor, sau pentru a-și înșela răpitorii și a-i mușca. Coada acestui animal este un medicament excelent, căci atunci când este măcinată într-o doză de o drahmă și luată de câteva ori în apă fără a fi ingerat în prealabil vreun aliment, curăță admirabil tractul urinar, provocând și ducând cu ea pietrele mici și tot ceea ce îi obstrucționează trecerea ; stimulează activitatea reproductivă, produce lapte, vindecă fracturile și colicile, accelerează nașterea, induce menstruația, înmoaie intestinele și, atunci când este zdrobită și aplicată, extrage spinii care s-au înfipt în carne;

efect, deoarece ajută foarte mult și facilitează expulzarea bebelușului mort și travaliul. [f. 159b]

Pentru a îndepărta petele, grimasa [689]și urmele de variolă [f. 160a]

Această băutură este foarte eficientă în îndepărtarea petelor și a melasmei pe care o numesc „scabie" de pe față, precum și a urmelor de variolă. Luați coji de portocală curate și necoapte.

Extrageți interiorul alb al cochiliilor, înșirați-le în fire și puneți-le într-un balon mare de sticlă, lăsându-le suspendate în aer. Sigilați balonul cu ceară și puneți-l la soare; căldura va face ca cochiliile să distileze tot lichidul. Scoateți cochiliile și adăugați două uncii de lichid la o uncie de miere albă pură - de tipul numit virgin - și amestecați cu jumătate de drahmă de [690]alaun ars, fin măcinat. Turnați acest amestec înapoi într-un balon mic de sticlă și păstrați -l sigilat cu ceară printre haine, într-o cutie. Când doriți să vă spălați fața, luați o

---

și poate că nu există un medicament mai eficient pentru a produce toate aceste efecte. Trăiește în locuri calde și se hrănește cu carne, fructe, pâine, legume, cereale și tot felul de alimente, așa cum am verificat prin experiență hrănindu-l acasă cu o mulțime de daruri" (Hernández, *Opere complete)* , t. III, vol. II, pp. 298-299). „Un animal aparținând familiei marsupialelor . Coada opossumului era folosită, încă din timpurile prehispanice, pentru a accelera nașterea. Cu toate acestea, se crede că acest marsupial are multiple beneficii pentru contracararea diferitelor afecțiuni fizice și metafizice. În diferite zone din Mexic, se prepară o infuzie de opossum: cu coada, singură sau cu alte ingrediente, cum ar fi resturi de copită de căprioară. De asemenea, fără alte formalități, coada este introdusă în gura unei femei care urmează să nască, pentru a induce greața și astfel a activa contracțiile. Carnea și oasele sunt consumate și în tocănițe pentru a ajuta la nașterile dificile. În anumite zone din Veracruz, coada este folosită pentru a lovi fețele fetelor în timpul anumitor festivaluri din calendarul liturgic creștin. Intenția acestui ritual este legată de fertilitate și de o sarcină sănătoasă. Uscarea cozii este, de asemenea, frecventă, iar consumul acesteia este recomandat pentru tratarea bolilor de sânge" *(BDMTM, sv* „Opossum").

689 „Înseamnă și pata întunecată care variază culoarea naturală a corpului, în special a feței. Latină. *Sugillata, orum. Liventia, ium.* JACINT. POL. pl. 135. *O pânză sau o pată mică, / pe care în cazul celor mult mai fine, / natura înțeleaptă , / ți-a lăsat-o scrisă pe frunte" (Aut., sv* „Pânză").

690 „O piatră minerală de natură astringentă sau sărată, albicioasă și transparentă și cu gust acru. Provine din latinescul *Alumen,* care înseamnă același lucru. COMEND. la pagina 300, fol. 86. Cu apă fierbinte care fierbe de la sine, deoarece trece prin *minele de sulf sau alaun,* care sunt fierbinți prin natura lor. MARIAN. Hist. Esp. lib. 27, cap. 18. Cu posesia Insulei și a minelor de *alaun.* CALIXT. ȘI MELIB. fol. 15. A face leșie pentru albirea ruginii de secară, cu salpetru și alaun" (*Auth.* , *sv* „Alaun").

jumătate de uncie din lichid și amestecați-l cu jumătate de albuș de ou proaspăt bătut și spălați-vă fața cu o cârpă mică înainte de a merge la culcare. Dă o culoare foarte frumoasă feței și o face foarte frumoasă. [f. 160a]

Pentru ca firele de păr căzute să crească la loc [691] [f. 160b]

Luați niște plută foarte arsă și măcinată, amestecați-o cu puțin ulei de dafin și aplicați-o de trei ori pe zi pe zona în care lipsește părul. Un alt remediu remarcabil: luați ferigă de păr-feminin și salvie, [692] uscați-le pe toate și măcinați-le. Din această cenușă sau pulbere, faceți puțină sodă și amestecați-o cu puțin ulei de dafin și vin. Aplicați acest amestec pe zona chelă la fiecare patru ore cu o cârpă înmuiată în soda caldă. Seara, când vă duceți la culcare, aplicați acest unguent cald pe zona în care lipsește părul. Luați puțină din cenușa menționată anterior și amestecați-o cu puțină grăsime de pui topită. Pieptănați-vă părul zilnic și aplicați unguentul pe pieptene. Cu acest remediu, părul va crește la loc și se va înnegri (chiar dacă este gri). Printre numeroasele virtuți ale ferigăi de păr-feminin, voi menționa câteva dintre apa fiartă cu ea: curăță și clarifică sângele, dizolvă obstrucțiile din stomac și ficat, descompune pietrele la rinichi, provoacă menstruația, curăță uterul, înmoaie sânii și îi ajută pe astmatici să scuipe foarte ușor dacă își fac obiceiul să o bea.

Pentru dureri de dinți și dureri dentare [f. 161a]

Dacă luați puțin oțet cald în gură de două sau trei ori și îl mențineți acolo o vreme, veți ameliora durerea, chiar dacă aceasta este foarte mare. Frunzele de

691 „Abundența sau raritatea părului depinde de lățimea sau îngustimea porilor, așa cum pana este abundentă și groasă din cauza lățimii acestora sau părul scade din cauza îngustimei sale" (Al-Razi, *Cartea de introducere în arta medicinei sau „Isagoge",* Salamanca, Universitatea din Salamanca, 1979, p. 30).

692 „Salvie. Decoctul din frunze are puterea de a induce urinarea, menstruația și nașterea [...] De asemenea, închide la culoare părul, vindecă rănile, oprește sângerarea și purifică aftele fecale. Decoctul din frunzele și ramurile sale, cu vin, oprește mâncărimea organelor genitale dacă acestea se scaldă cu el" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii* , Cărțile I-III, pp. 393-394).

xoxocapatli, [693]cunoscut și sub numele de cumiatl, [694]care are frunze late și lungi, fierte în apă, măcinate și aplicate extern, ameliorează durerile de dinți. Iar apa obținută din ele face același lucru dacă este folosită pentru clătirea gurii. Această apă caldă este utilă și pentru spălarea în caz de gută, deoarece desface umorile. [f. 161a]

Este un fapt bine stabilit că înmuierea repetată a unui bețișor mic de pin [695]în ardei iute uscat și măcinat și folosirea lui pentru curățarea dinților și molarii ameliorează durerea. Înmuierea vârfului unui ac gros într-un ardei iute verde și introducerea lui în nări de trei sau patru ori ameliorează durerile de cap prin eliminarea umorii care le provoacă.[696] [f. 161a]

PENTRU VINDECAREA FURUNCULELOR MICI [697]ȘI A DURERILOR DE RINICHI VECHI [f. 162a]

Furunculele mici se vindecă ușor prin plasarea peste ele a unei plăcuțe de

693 Cea mai apropiată intrare înregistrată de Francisco Hernández, „xococpatli sau - medicament acid", are „frunze lungi și înguste" și nu menționează eficacitatea sa pentru dinți *(Opere Complete,* vol. III, vol. II, p. 210). Poate că se referă la planta xoxopatzin: „o plantă care încolțește în timpul sezonului ploios. Frunzele și scoarța tulpinilor se aplică pe dinții slabi pentru a-i întări și solidifica" *(Opere Complete,* vol. VII, p. 293).

694 Acest cuvânt nu apare în niciuna dintre sursele citate în notele de subsol ale acestei ediții; nici nu este menționat în marele dicționar online nahuatl. De asemenea, apare menționat fără modificări în retipărirea din 1610 a *Tratado breve de medicina* , f. 121.

695 „Acest arbore este originar din Mexic. Cea mai frecventă utilizare a acestei specii este împotriva tusei în statele Mexic și Tlaxcala: se bea un ceai făcut din scoarța arborelui. Ca expectorant, se folosește pentru fumigația hainelor și a persoanei bolnave. Se folosește și împotriva bronșitei acute. De asemenea, este implicat în tratamentul reumatismului, dermatitei, în vindecarea rănilor și este folosit ca antiseptic al tractului urinar și ca diuretic" *(BDMTM, sv* „Ocote").

696 La începutul secolului al XV-lea, se recomanda tratarea durerilor de dinți în felul următor: „Pentru durerile de dinți sau durerile de dinți se spune că este foarte dovedit să se ia iarba pe care o numesc *capud monache*, care seamănă cu un cap de călugăr. Se pune sucul ei pe tălpi după ce se spală și se răzuiesc bine tălpile. Pentru durerile de dinți, cel care încerca spunea să se ia cu sine o bucată de carapace de broască țestoasă ca obiect. Dacă dintele este perforat, se pune în perforație gingia care se găsește în rădăcina ierbii" (Chirino, *op. cit.,* p. 146).

697 „O tumoare sau o umflătură care se dezvoltă treptat pe cap sau pe o altă parte a corpului, care apare din umori groase și vâscoase din cauza congestiei, deoarece facultatea de constricție este slabă, iar facultatea de expulsie nu are puterea de a le expulza, motiv pentru care acestea cresc infinit în timp. Sunt greu de vindecat. Latină: *Gangilium, Tuberculum, Papula.* LAG. Diosc. lib. 5. cap. 57. Apăsarea unei foi de plumb, plină de găuri mici, peste bătături sau furuncule le aplatizează și le rezolvă" *(Auth., sv* „Lână").

plumb, de două ori mai mari decât furunculul. Faceți multe găuri în ea, coaseți-o pe un bandaj de in și purtați-o timp de o lună sau două. Dimineața, frecați ușor furunculul cu degetele și saliva și, cu aceasta, chiar dacă este foarte tare, se va vindeca. [f. 162a]

PENTRU CEI CU CONSTIPAȚIE ȘI PENTRU A UCIDE VIERMI [f. 162a]

Mulți oameni, cu cât îmbătrânesc, cu atât devin mai constipați și, din acest motiv, suferă de dureri mari la nivelul intestinelor și dureri de cap mult mai mari, împreună cu unele amețeli și palpitații. [f. 162b]

Cei care beau ciocolată, [698]certific și este adevărat, că dacă o consumi foarte fierbinte dimineața, au probleme cu scaunul; femeile care (în majoritatea cazurilor) sunt constipate, o pot folosi uneori, la fel ca și bărbații.

Viermii — lați ca semințele de dovleac — ies ușor dacă freci buricul de cinci sau șase ori cu acest unguent: ia două uncii [f. 163a] de [699]fiere de taur și o jumătate de uncie de aloe vera.[700] măcinate, amestecați-le cu suc de mentă.[701]

698 „Această băutură preparată din sămânța *de cacahoatl,* fără adaos de altceva, se administrează de obicei pentru a tempera căldura și a atenua senzațiile de arsură la pacienții grav bolnavi , precum și la cei care suferă de o intemperanță termică a ficatului sau a altei părți [...] Utilizarea excesivă a băuturii *de cachóatl* obstrucționează viscerele, descompune culoarea și provoacă cașexie și alte boli incurabile" (Hernández, *Opere complete,* t. II, vol. I, p. 305).

699 „Pliniu spune că, în realitate, într-adevăr, unii oameni nu au fiere și aceștia trăiesc vieți mai sănătoase și mai lungi decât alții. Și în afară de ceea ce este fizic, înțeleg că mulți au murit de mânie și de a avea atâta fiere, pentru că aceasta alimentează certuri și dispute din care vine uciderea unii altora. Se spune că caii, catârii, măgarii, cerbii, caprele și mistreții, cămilele și delfinii nu au fiere. Este adevărat că se susține că calul are fiere în măruntaie, iar cerbul în măruntaie sau în coadă" *(Treasury, sv* „Fire").

700 „Sucul extras din frunzele plantei numite Aloe. Provine din cuvântul arab Cebar, schimbând e-ul în i și adăugând particula A, se numea Acíbar. Covarrubias spune că provine din arabul *Ciberum,* care înseamnă același lucru cu Aloe. Este foarte util în medicină. Latină: Aloe, es. LAG. Dioscoride, Cartea a 3-a, Capitolul 23. Sucul acestei plante se numește și Aloe, și este acel lichid întărit și foarte amar care în Castilia se numește *Acíbar.* FR. LUIS DE GRAN. Esc. Espir. Capitolul 4. Cu toate acestea, acíbarul curăță drojdia de proastele dispoziții. BRAV. Benedict. Cant. 1. *Acíbar amar și smirnă amară" (Autor, sv* „Acíbar").

701 Un alt remediu medieval era următorul: „Se spune că pentru viermi este benefic să se pună deasupra burții un corn de cerb ars și măcinat, amestecat cu miere și oțet. Și cred că ar fi mai bine dacă cornul ar fi pilit" (Chirino, *op. cit.,* p. 189).

Pentru cei cu stomacuri și minți slabe care se ocupă de chestiuni de litere și lucruri dificile [702][f. 163b]

Cărturarii și oamenii de afaceri, cei cu stomacuri și minți slabe , dacă ar mânca două duzini de stafide fără semințe la micul dejun în fiecare dimineață, înmuiate timp de un sfert de oră în două uncii de vin și apoi le-ar bea peste ele, ar duce o viață mai sănătoasă. [703]Cărturarii ar trebui să-și lase cărțile jos [704]după prânz și cină și, astfel, nu se vor mai plânge atât de mult de stomacurile și mințile lor. Dacă, folosind aceste remedii, încă sunt bolnavi, încercați acesta, care este foarte ușor: luați patru linguri de miere de trandafir [705]timp de trei zile la rând, [706]iar în ultima noapte, la ora nouă (după ce ați mâncat o cină ușoară și devreme), luați aceste două pastile și dormiți cu ele și folosiți-le de două sau trei ori pe lună: [707]agaric bun, jumătate de drahmă; aloe din Levant, o porție;

---

702 Cu același remediu, deși mai scurt, se încheie cartea din 1579: „Oamenii studioși și oamenii de afaceri, și cei slabi de stomac, și cei vagi sau slabi de minte, ar avea o sănătate bună. Dacă dimineața ar lua micul dejun cu o duzină de stafide fără sâmburele dinăuntru, punându-le în puțin vin (cu o jumătate de sfert de oră înainte) și apoi ar bea vinul peste ele: ar putea lucra și ar fi cu mintea și stomacul bine, iar oamenii studioși și-ar putea exersa literele" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 274a).

703 „Dar cea mai rea dispoziție întâlnită la oamenii de litere și la cei care se dedică meditației este un stomac slab, care gătește întotdeauna mâncarea fără căldură naturală, deoarece aceasta se află de obicei în cap; și astfel, este plin de cruditâți și flegmă. Din acest motiv, Cornelius Celsus recomandă să întărim stomacul oamenilor care se dedică literelor mai mult decât oricărei alte părți" (Huarte de San Juan, *op. cit.,* p. 262).

704 Din perioada incunabulelor, medicii hispanici din Evul Mediu târziu au găsit o utilizare practică pentru noua invenție a tiparului: „The juice of any car ne salle todo e ayna, apretándolo en el torno que apreten los libros para encua- dernar" (Chirino, *op. cit.,* p. 226).

705 „Un fel de electuar sau sirop, care este compus dintr-o porție de miere, dizolvată și amestecată cu suc de trandafir. Latină: *Mel rosaceum.* PALAC. Palest. partea a 2-a, cap. 31. Trandafirii blonzi ar trebui preferați față de toate celelalte tipuri de trandafiri pentru fabricarea acestei mieri de trandafiri" *(Auth., sv* „Miere de trandafiri").

706 „Succesiv, fără întrerupere sau pauză. Este un cuvânt compus din particula A și din numele Reo, care înseamnă timp. Voce joasă. Lat. *Continenter.* Continuare. ESPIN. Escuder. fol. 134. Nu din acest motiv ne-am oprit din a o face și am mers zece sau doisprezece zile cu căruța. PIC. JUSTIN. fol. 57. Mama era foarte strabistă și nu puteam plânge decât atunci când mama începea să meargă cu căruța" *(Autor, sv* „Arreo").

707 „Unii spun că agaricul este rădăcina unei plante. Alții spun că crește prin putrezire pe trunchiurile stejarilor sălbatici, la fel cum încolțesc ciupercile. Eficient împotriva crampelor stomacale și a indigestiei, a rupturilor interne și a prolapsurilor [...] Pentru cei care suferă de afecțiuni stomacale, mestecat și înghițit, fără a bea niciun alt lichid, și pentru cei cu arsuri la stomac, la fel [...] Este un antidot împotriva otrăvurilor mortale, dacă se ia greutatea unei drahme cu vin diluat cu apă" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile I-III, pp. 365-366).

ghimbir [708]și cuișoare, [709]jumătate de porție din fiecare. Măcinați ușor toate cele de mai sus și, cu miere fiartă, formați patru pastile și [f. 164a] Toți le pot lua câte patru la ora două dimineața. Nu există pastile de regim ca acestea pentru cap și stomac.

Așa că cel ce bea din el va detesta vinul [f. 164a]

Cu toții cunoaștem relele și ticăloșiile cauzate de prea mult vin, căci atunci când cineva își pierde judecata din cauza lui, nu există păcat pe care să nu-l comită. De multe ori, cineva a fost îndemnat să-și tempereze consumul de alcool, iar dacă refuză, dă-i acest remediu și va ajunge să deteste vinul: ia o țipară și înecă-o în vin, apoi gătește-o și prepar-o foarte bine și dă-o bolnavului să mănânce și dă-i să bea același vin în care s-a înecat țiparul și vei vedea efectul bun pe care îl are asupra acestor bolnavi.

Unii oameni sunt atât de subțiri la minte încât chiar și o cantitate mică de vin (în comparație cu consumul lor obișnuit) le provoacă un mare disconfort și efecte negative. Pentru a împiedica astfel de oameni să se îmbete la vreo sărbătoare sau sărbătoare, ar trebui să mănânce șase migdale amare sau o firimitură de pâine înmuiată în apă înainte de a se așeza la masă și nu le va păți nimic. Totuși, este cel mai bine să fie întotdeauna cumpătați, și cu atât mai mult în această privință, deoarece excesul în orice (știind că este dăunător) este un păcat de moarte.

708 „O folosesc la începutul mesei, verde și transformată în salată, și pe lângă faptul că este apetisantă , înmoaie stomacul și, pe de altă parte, reține balonarea cauzată de indigestie. Fac o conserva de zahăr din această rădăcină, tocând-o mai întâi foarte bine și infuzând-o în multe ape, ca să fie mai dulce. Și dintre acestea, cea culeasă la sezon și bine conservată și preparată, gătită mai întâi în zahăr, este foarte bună și foarte gustoasă și fragedă la mâncat; iar cea care lasă fire în gură și este amară este rea" (Acosta, *op. cit.,* p. 261).

709 „Femeile îl mestecă de obicei pentru a-și face respirația să miroasă bine. Paulo Agineta le face acide, fierbinți și uscate în a treia ordine; iar altele le fac fierbinți și uscate în a doua. Și pe lângă aceasta, calmează foarte mult stomacul, ficatul și inima. Ajută în mod deosebit digestia, provoacă urinarea și constipă intestinele. Când ochii sunt emfistolati, clarifică vederea și îndepărtează tulburerile din ochi. Și luând patru drahme cu lapte, agravează bolile venerice" *(op. cit.,* p. 33).

Pentru a opri cancerul într-o rană, chiar dacă pare imposibil [f. 167a]
Capitolul doisprezece

Luați crabi de apă dulce [710]și, cât timp sunt încă vii, prăjiți-i într-un vas de cupru sau fier și pisați-i. Presărați-i peste rană și apăsați-i bine, iar crusta va fi tare. După o zi întreagă, puneți puțină grăsime de vacă întinsă pe o pânză de in sau pânză peste crustă, iar aceasta se va decoji pentru scurt timp. Dacă cancerul nu dispare imediat, continuați să aplicați amestecul până când dispare. Restul tratamentului va fi conform instrucțiunilor chirurgicale. Dacă aceste pulberi de crab sunt preparate în lunile iulie și august, sunt mai eficiente. [f. 167a]

Pentru cel care, fiind sănătos și robust, își pierde graiul [f. 167a]

Vedem mulți bărbați care, deși înroșiți, robusti și aparent [f. 167b] foarte sănătoși, își pierd graiul și pulsul. Au ochii deschiși și par să se uite la toți cei prezenți. Și dacă li se vorbește sau li se strigă, nu răspund. Dacă sunt răniți și li se provoacă durere în vreo parte a corpului, ceea ce fac cel mai adesea este: să pună mâna pe ea sau să geme încet. Alteori, cu ochii deschiși, nici nu-i privesc, nici nu-i mișcă, iar alteori îi țin închiși, fără să-i deschidă, chiar dacă sunt bătuți cu bâtele. Cauza acestei afecțiuni este cel mai adesea o abundență de umori reci și uscate; iar alteori este cauzată de o răceală puternică care i-a cuprins, ca în cazul celor care călătoresc de la Segovia la Valladolid și prin trecătoarea numită Fuenfría.[711]

---

710 Medicina medievală târzie considera racul un excelent abortiv. Se pare că această credință a fost preluată de la Pliniu, așa cum afirmă Johannes de Ketham în *Fasciculus* (Veneția 1491 și 1495): „Pentru a împiedica o femeie să facă avort, ea trebuie să ia racul și, bine zdrobit, să-l bea amestecat cu vin bun vechi, așa cum spune Pliniu în Cartea XXXII, Capitolul VI" (Ketham, *op. cit.,* p. 115).

711 În original: „Fuenfrida". Este o trecătoare montană care traversează Sierra de Guadarrama , folosită frecvent de cei care călătoresc între provinciile Segovia și Madrid. Atinge o altitudine de aproximativ 1.800 de metri deasupra nivelului mării. Istoria sa datează din epoca romană, când romanii foloseau această trecătoare pentru a lega munții

La Mujer Muerta și Siete Picos. Drumul roman a fost construit de pe pășunile Cercedilla până la Segovia. Astăzi, este folosit pentru activități recreative și sportive . Trecătoarea a fost subminată în 1720, pierzând aproximativ cinci metri din înălțimea sa inițială.

Această boală se numește catalepsie sau degerare. Ceea ce trebuie făcut cu astfel de oameni este: frecați-le tot corpul cu mâinile și cu cârpe aspre. Și asigurați-vă că beau o cantitate bună de vin și înfășurați-i într-un cearșaf înmuiat în apă și stors, acoperiți-i bine și asigurați-vă că transpiră timp de o jumătate de oră, punând o cărămidă fierbinte la picioarele lor. Cu aceasta, spiritele și căldura naturală care era parcă înăbușită se vor întoarce. Odată cu frigul cearșafului, însăși căldura naturală este întărită și fortificată și va elimina și umoarea care o înăbușise. Și așa trebuie făcut, chiar dacă unora li se poate părea neobișnuit.

De ce se opresc cei care vor să se oprească? [712][f. 168b]

Se consideră o certitudine că, dacă o femeie care nu naște (pentru că mama ei nu este plină de [f. 169a] umori rele), se purgă o dată sau de două ori, și mai mult dacă este necesar, și face ceea ce voi spune aici, va naște: timp de patru luni (cincisprezece zile fiecare), luați o uncie de suc de salvie și puțină sare amestecată cu el. Împreună cu aceasta, beți apa fiartă cu salvia; și în timpul acestor patru luni, luați acest remediu cu linguriță în fiecare zi: luați un litru de suc de salvie și, când nu găsiți atât, fierbeți cantitatea pe care o puteți în doi litri de apă până devine unul, strecurați-o și adăugați două livre de zahăr și fierbeți la foc mic până când face spumă și ajunge la consistența potrivită . Această zicală, „lingător”, și apa fiartă cu salvie sunt foarte bune pentru toate bolile creierului, pentru pasiunile nervilor și pentru paralizie și pentru cei care scuipă sânge. [f. 169a]

Femeii căsătorite care dorește să nască i se recomandă ca în zilele în care urmează tratamentul să se abțină de la comunicarea cu soțul ei, deoarece, dacă Dumnezeu a slujit-o bine, tratamentul îi va fi de folos; este foarte important să se fi abținut de la cele spuse, pentru ca mama să își dorească să primească sămânța.

Pentru flatulență în stomac și abdomen și pentru

712 Dacă problema era că pierdeau sarcina des, iată un remediu medieval târziu pentru a contracara această afecțiune: „Pentru femeia care pierde sarcina des: Femeii care pierde sarcina des, dați-i să bea, în fiecare dimineață, până când vor trece nouă zile, nouă degetare pline cu suc din lăstari de mărăcini tocați mărunt, și îi va fi foarte benefic ” (Anonim, *Florile comorii frumuseții,* p. 56).

RETENȚIE DE URINĂ [f. 169b]

Dacă cei care suferă de dureri de stomac cauzate de flatulență și, de asemenea, de retenție de urină, beau întotdeauna apă fiartă cu maghiran [713]— care se mai numește și almoradux — [714]și dimineața înghit șase boabe de piper și uneori beau trei înghițituri de apă fierbinte, se vor vindeca, fără îndoială. [f. 169b]

DESPRE ACCIDENTELE ȘI [RELELE] CARE VIN LA OCHI[715] [716][f. 170b]

Deși bolile oculare sunt adesea de lungă durată, iar vindecările lor sunt și ele lungi, voi încerca să le tratez pe toate pe scurt, enumerând aici cele mai esențiale remedii, care pot fi aplicate oriunde. Ochii, fiind membre atât de importante ale corpului nostru, sunt foarte sensibili și, prin urmare, este potrivit ca remediul necesar să fie aplicat imediat oricărei afecțiuni care i- [ar putea] afecta. Cea mai frecventă boală care afectează ochii este ceea ce grecii numesc *oftalmie, [iar]* latinii *lippitudinem, [717]*iar în romaniță orbire sau boală oculară · *Este* o inflamație sau o tumoare nefirească care se dezvoltă pe membrană (numită *adnat [718])* datorită abundenței sale de vene.

Cauzele acestei inflamații sau accidente [sunt] interne sau externe; cele externe sunt: prea mult soare, sau prea mult fum și alte lucruri care provoacă durere și căldură și mișcă ochii; cauzele interne sau din interiorul corpului sunt: mișcarea sângelui, deoarece corpul este foarte plin, sau venele capului, iar accidentele vin și [la] ochi din cauza unei umori colerice, amestecate cu sângele, chiar dacă nu există din abundență.

În aceste inflamații și accidente [ale] ochilor, dieta este foarte importantă, iar

713 În original: „majorana".

714 În original: „amoradux".

715 „Prințul chirurgilor, Juan de Vigo, spune că oftalmia este o boală a conjunctivei, care ajunge la ochi din cauze primare și antecedente; se întâmplă să existe o lovitură și să cadă praf în ochi, iar din aceste motive, oricât de ușoare, ochii se deteriorează. Cauza antecedentă este umoarea care curge din cap, iar din aceste accidente virtutea ochilor slăbește, boala durează mult timp și se formează nori în ochi din cauza curgerii prelungite a umorii acolo. [...] Este propriu-zis o boală contagioasă, deoarece se răspândește ușor la celălalt ochi" (López de Hinojosos, *Suma y composición de cirugía,* 1578, p. 130).

716 „Boală de ochi sau inflamație a ochilor. Este un cuvânt grecesc și foarte folosit de medici. Latin. *Ophtalmia" (Auth., sv* „Ophtalmia").

717 Lippitudinem: acuzativ pentru *lippitudo,* adică inflamația ochilor.

718 „Acea tunică, care îmbrățișează partea interioară a ochilor, imediat spre retină. TOSC. tom. 6. p. 83. Lat. *Adnata in oculis tunica" (Aut., sv* „Adnata").

pacientul trebuie să stea într-o cameră întunecată, deoarece prea multă lumină ofensează ochii și îi inflamează și mai mult. În primele trei sau patru zile, pacientul trebuie să se mulțumească să mănânce lucruri mâncate cu linguriță, cum ar fi: terci, pesmet și amidon; trebuie să bea și apă fiartă cu orz; [719]și în fiecare zi trebuie să ia medicamente, chiar dacă este vorba doar de un remediu obișnuit · [f. 171a]

Pentru a evacua umoarea mai repede din ochi, ordon ca sângerarea să se facă de la început din brațe și din vena capului.[720] Și nu vă duceți la picioare, cum fac unii, și pe nedrept, chiar și la o femeie care nu a avut menstruație. Și credeți-mă, aceasta - și tot ce spun aici - am cercetat cu mare atenție și am studiat dinainte. Întrucât scriu în limba vorbită (spre binele și folosul celor care nu au doctori), nu mă implic în dispute, [721]așa cum am mai spus și cu alte ocazii. Și într-adevăr, în fiecare zi vedem mulți orbind, iar alții chiar pierzându-și ochii, pentru că unii care se declară medici nu îndrăznesc să facă vărsări de sânge pe cap. [f. 171b]

719 „Leacul pentru oftalmie are șase intenții. Prima este să mănânce și să bea; vor fi lucruri reci și delicate, cum ar fi migdale, stafide și atole, iar apa pe care o bea trebuie să fie fiartă în orz" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 130).

720 „În ceea ce privește sângerarea pe care toți autorii o prescriu pentru patimi și inflamații ale ochilor, trebuie menționat că aproape toți arabii prescriu ca aceasta să se facă din vena cefalică, care se află în cap, și pe aceeași parte, deoarece au găsit un beneficiu notabil în aceasta, și așa prescrie în mod expres Galen în cartea *Sanguinis missione* , și spune, pentru cei care suferă de afecțiuni oculare, vena din partea dreaptă a ochiului bolnav trebuie deschisă, iar dacă ambii ochi sunt afectați, prima sângerare trebuie făcută din vena ochiului care suferă cel mai mult. Și astfel vedem din experiență în fiecare zi că este convenabil [...] Cantitatea de sânge care trebuie extrasă, spune Avicenna în a treia parte a capitolului al treilea din Oftalmie, trebuie să fie multă, până când pacientul aproape leșină, și că această sângerare copioasă se vindecă într-o oră" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 94b-95a).

721 Disputa dintre medici ar putea forma un capitol lung de sine stătător în istoria medicinei occidentale. Un exemplu în acest sens este prima carte a tratatului *Despre facultățile naturale,* în care autorul său, Galen, abordează tezele lui Asclepiades, un medic din secolul I î.Hr., despre care nu s-a păstrat niciun manuscris: „Cred că Asclepiades nu observase niciodată piatra, provenind din urină, la cei care suferă de această boală, nici că în regiunea dintre rinichi și vezică, o durere acută preceda trecerea pietrei la ureter și nici că, după expulzarea ei prin urină, durerea și retenția încetau imediat. Merită să ascultăm cum, în argumentul său, urina ajunge la vezică și să admirăm înțelepciunea acestui om care, lăsând căi atât de largi și vizibile, a presupus căi invizibile, înguste și absolut imperceptibile" *(op. cit.,* 31, p. 43).

DESPRE APOPLEXIE [722]ȘI VINDECAREA ei [f. 176a]
CAPITOLUL TREISPREZECE

Deși accidentul vascular cerebral sever este incurabil, iar accidentul vascular cerebral mai puțin sever este dificil de vindecat, ofer aici remediile cele mai potrivite pentru tratamentul său. Pregătiți-le conform instrucțiunilor, căci, cu voia lui Dumnezeu, ele vor aduce sănătate bolnavului.

Primul lucru pe care ar trebui să-l verifice cineva care tratează o victimă a unui accident vascular cerebral este dacă aceasta respiră cu dificultate. Dacă da, își va reveni cu o respirație mult mai intensă. Dacă respiră lent și nu prea repede, iar remediile sunt aplicate, vor trăi. Deși unii rămân cu paralizie, nu toți cei care scapă de această boală supraviețuiesc, deoarece puțini o fac atunci când este severă. Apoplexia este o privare de simț și mișcare din cauza blocării căilor și canalelor spiritului animal. Aceste căi și canale sunt blocate de umori groase și flegmatice și, uneori, odată cu aceste umori, de umoarea melancolică [f.176b].

Dacă boala persistă, la zece ore după prima sângerare, efectuați o alta din vena cefalică, folosind trei sau patru uncii, și deschideți vena din apropierea umărului. Pe lângă aceste remedii (pentru ca remediul să nu eșueze), dați pacientului supă tare, chiar dacă trebuie să-i forțați gura să deschidă . Nu încetați niciodată să-i trageți picioarele în jos, aplicați ventuze uscate pe zonele menționate anterior și comprese aspre. Căci o boală atât de gravă, care ucide atât de repede, necesită un tratament extins și continuu. Este atât de rapidă încât ucide în trei sau patru zile și uneori chiar mai repede.

Am spus deja că această boală este la cap și că privează aproape complet de funcționarea spiritului animal, așa cum vedem la persoana bolnavă, care nici nu simte, nici nu se mișcă. [f. 177b]

---

722 „Șocul și stupoarea nervilor din tot corpul, cu privarea de simțuri și mișcare. Este un cuvânt grecesc, iar x se pronunță j. Lat. *Apoplexia, ae. Stu pentru apoplecticus.* CERV. 4 nov., fol. 136. Deoarece generalul murise cu o noapte înainte de *apoplexie" (Auth., sv* „Apoplexie").

Dacă boala nu se agravează și bolnavul pare să-și recapete cunoștința, folosiți acest remediu pentru a digera umorul: luați niște porumbei mici sau niște căței nou-născuți [723]și, cât timp sunt încă în viață, deschideți-i cu un cuțit pe spate și presărați-i cu aceste pulberi: petale de trandafir, semințe de salată verde, flori de mușețel, o jumătate de pumn din fiecare și șase cuișoare. Măcinați toate cele de mai sus și presărați-le peste porumbei și așezați-i pe creștetul capului, iar la fiecare cincisprezece minute puneți câte unul deasupra, și trei sau patru sunt suficiente. [f. 178a]

Dacă apoplexia provine din umoarea flegmatică, așa cum se întâmplă cel mai adesea , tratați-o ca în cazul apoplexiei cu sânge. Și, deși arabii [724]nu prescriu sângerarea, în cazurile de umoare flegmatică, Galen (pe care trebuie să-l urmăm) o prescrie. Și trebuie să-i dăm credit, ca autor atât de serios, deoarece nu există niciun remediu (chiar și cel mai bun și mai puternic dintre toate) care să evacueze și să devieze mai repede umoarea (oricare ar fi ea) decât sângerarea, efectuată din vena cefalică. [f. 178b]

Pentru a vindeca indienii de febră [f. 179b]

Este un fapt bine stabilit printre indienii din această țară că un mănunchi de [725]verbenă verde sau uscată, măcinată fin și dizolvată în apă caldă și băută timp de trei sau patru zile (pe stomacul gol), îi face să vomite și să transpire. Iar

723 Tradiția vindecării cu animale mici, proaspăt ucise, tăiate în jumătate sau cu intestinele unora mai mari, este un obicei medieval foarte răspândit „în vremuri de ciumă". Acest lucru este recomandat încă de la începutul secolului al XV-lea de Alonso de Chirino în populara sa lucrare * *Menor daño de la medicina* * *(Dăunările mai mici ale medicinei):* „Cei care suferă de boala landrei [o tumoare de mărimea unei ghinde care se formează în zone glandulare precum gâtul, axilele și inghinalul] ar trebui să pună deasupra găini, broaște sau câini mici tăiați cât sunt încă calzi. Iar alții pun plămâni pe măsură ce ies fierbinți dintr-o oaie sau altă carne. Și unii au încercat să pună deasupra ficatul unui cocoș, ținându-l ferm și menținându-l acolo cât mai mult timp și cât de des pot. Și au descoperit că este benefic de multe ori" (Chirino, *op. cit.,* p. 43).

724 El se referă la medicii Al-Razi „Razes", Haly Abbas „Aliabas", cum îi numește Farfán; Averroes și Avicenna, printre alții.

725 „Verbena, fiartă întreagă în vin, îndepărtează crustele care se formează pe amigdale. Făcută gargară cu ea, suprimă rănile putrede ale gurii. Se spune că, dacă locul unui ospăț este udat cu apa în care a fost înmuiată planta , îi face pe oaspeți mai agreabili. Al treilea nod, numărând de la rădăcină, cu frunzele care îl înconjoară, se dă de băut împotriva febrelor terțiane; al patrulea, împotriva febrelor cuartane. Se numește «iarbă sacră» deoarece este folosită ca amuletă, fiind foarte utilă în ispășiri" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile IV-V, p. 43).

atunci când este luată ca medicament, dizolvată în apă cu miere, îi face să purge foarte bine. Și odată cu aceste evacuări, febra lor este ameliorată, după cum va vedea oricine experimentează acest lucru. Și într-adevăr, indienii nu suferă multe vărsări de sânge, pentru că atunci când sunt sănătoși mănâncă puțin, iar când sunt bolnavi, aproape nimic. [726]Am văzut asta de multe ori și se întâmplă așa cu toți; li se dă terciul, iar bolnavul nu le poate spune să mănânce sau să bea.

Y Este adevărat că majoritatea mor de foame și sete. [727][f. 179b]

Pentru niște dureri crude de stomac [f. 179b]

De multe ori am văzut dureri de stomac atât de crude încât nu pot fi ameliorate prin multe remedii și aduc moartea celor care le suferă. Am văzut că un cățeluș de opt zile, dacă este pus într-un atac de gută furios și lăsat să doarmă acolo timp de o oră sau două, ameliorează durerea, scoțând umoarea proastă din acea zonă. Am pus acest lucru pe stomacul unora și lăsându-i să doarmă acolo, iar după o oră sau două, bolnavul rămâne fără durere, sănătos și liber.

Y Bietul cățeluș a murit, aducând cu sine și o mânie proastă. [f. 180a]

Pentru o scurgere de sânge dintr-o rană [f. 180b]

Este un remediu foarte bun să pui un deget pe vena tăiată pentru o vreme. Pânzele de păianjen și vata arsă; drojdia prăjită și pudră; făina care zboară în moară; și albușul de ou bătut amestecat cu puțină aloe măcinată, opresc

726 Se pare că nici măcar avocado, un fruct substanțial bun pentru bolnavi, conform lui Motolinía: „Acesta este un fruct atât de bun încât este dat bolnavilor; indienii se abțin de la acesta în timpul posturilor, deoarece este un fruct substanțial. Spun că dintre toate aceste tipuri de avocado, câinii și pisicile le mănâncă mai bine decât găinile, pentru că am văzut că după ce un câine se sătură de găină, îi dau avocado și le mănâncă foarte bine, ca un om sătul de carne care mănâncă o măslină. Copacul este mare ca perii mari; frunza este lată și foarte verde, miroase foarte bine, este bun pentru băile de picioare și mai bun pentru băile de barbă" (Motolinía, *Istoria indienilor din Noua Spanie,* 1995, p. 157).

727 În schimb, una dintre primele cronici franciscane despre obiceiurile indienilor din Noua Spanie și „minunata lor convertire" ne spune următoarele : „Dacă cineva se îmbolnăvea de febră severă, lua ca remediu să facă un cățeluș din aluat de porumb și îl puneau pe o frunză de maguey, iar apoi dimineața îl scoteau la drum; și se spune că primul care trece poartă răul atașat de călcâiul piciorului și cu aceasta pacientul era foarte consolat" (Motolinía, *Istoria indienilor din Noua Spanie,* 1995, p. 101).

sângerarea. [f. 180b]

Puțin var nestins măcinat, amestecat cu albuș de ou bătut, oprește curgerea sângelui din nas. La fel face și bălegarul proaspăt de măgar pus pe frunte.[728]

Spălarea părților intime cu apă rece sau așezarea unei cârpe înmuiate în apă rece peste ele oprește curgerea sângelui. Toate lucrurile pe care le-am menționat mai sus pot fi luate pe cale orală pentru a opri curgerea sângelui din piept, cu excepția remediului cu var, deoarece este foarte suspect. [f.181a]

728 Folosirea bălegarului de animale era o practică obișnuită în medicina medievală târzie. Nu era aplicat doar ca cataplasmă alături de alte substanțe (miere, ceară etc.), ci și băut: „Dacă o femeie are dureri în sâni, să ia bălegar de porumbel, ceară nouă și miere" (Ketham, *op. cit.,* p. 97). „Se spune că bălegarul de urși și de găini, băut cu vin alb sau apă, cântărind două cornados din fiecare, este foarte benefic pentru durerile de colon. Și se mai spune că purtarea lui cu sine este benefică. Și aplicarea lui pe abdomen este benefică" (Chirino, *op. cit.,* p. 187).

Pentru o erupție cutanată și mâncărime care apare în zona inghinală [729][f. 183b] Capitolul paisprezece

Scabia și mâncărimea care apar la nivelul testiculelor sunt atât de dureroase încât cel care suferă nu se va opri din scarpinat până când nu curge sânge, [730]iar după aceea persistă o senzație de arsură, mai mare decât mâncărimea inițială. Cauza acestei scabie și mâncărimi este o umoare sărată, înțepătoare, care [731]călătorește acolo din sângele rău al ficatului prin vene. Pentru a o vindeca, este necesar să se mențină un control strict în toate aspectele vieții, astfel încât ficatul să poată produce sânge mai bun . Persoana afectată ar trebui să se mulțumească cu puțină carne de pasăre sau de oaie și nu ar trebui să consume alimente sărate, produse lactate sau pește, chiar dacă acesta este proaspăt.

Pentru rănile cauzate de foc, apă, ulei și praf de pușcă [f. 186a]

Deși există multe remedii scrise pentru arsurile cauzate de arsuri, cele pe care

729 Însoțitori: testicule.

730 Arta medicinei a influențat gândirea marilor autori. Pentru a arăta amploarea acestei probleme, să luăm în considerare această comparație providențialistă a Sfântului Augustin: „Ce mirare a fost că eu, o oiță nefericită rătăcită de turma ta pentru că nu am îndurat grija ta, am fost chinuit de o râie dezgustătoare? De aici, fără îndoială, au apărut dorințele acelor sentimente de durere, pe care, însă, nu voiam să le pătrund foarte adânc în mine, pentru că nu doream să sufăr lucruri precum cele reprezentate, ci mai degrabă ca cele auzite sau imaginate să fie ca și cum m-ar zgâria superficial; mai degrabă, asemenea celor care se zgârie cu unghiile, de obicei ajungea să producă în mine o tumoare arzătoare și un abces și o putregai oribile” (Augustin de Hipona, *Confesiuni,* Madrid, Gredos, 2015, p. 48).

731 „Am prezentat dovezile în lucrarea mea *Despre doctrinele lui Hipocrate și Platon [Deplacitis Hipocratis et Platonis]*. Mai mult, toată lumea plasează sufletul gânditor în creier, sufletul viril și violent în inimă și sufletul concupiscent în ficat , ceea ce se deduce din auzirea zilnică a afirmației că un prost nu are cap și un om laș și timid este lipsit de curaj. Și atât poeții, cât și sculptorii și pictorii descriu ficatul uriașului Titius [care a încercat să o violeze pe Leto] devorat de un vultur [sau de șerpi]” (Galen, *Localizarea bolilor,* Cartea a III-a, 159-160, pp. 236-237).

le enumăr aici pot fi aplicate cu ușurință oriunde și sunt foarte eficiente.

experimentat. [732]Aceștia avertizează că, dacă arsurile sunt mari, este - recomandabil să se sângereze pacientul o dată sau de două ori și să se purgeze, astfel încât umoarea întregului corp să nu se năpustească asupra lor și să nu vină focul Sfântului Anton.[733] așa cum am văzut adesea. [f. 186a]

Pentru a ameliora durerea și arsura, aplicați pe întreaga zonă arsă, de mai multe ori, cu câteva pene de găină, un albuș de ou bătut amestecat cu apă de trandafiri. Acolo unde apa de trandafiri nu este disponibilă, aplicați plantain sau mătrăgună neagră [f. 186b] [734]sau sucurile strecurate ale acestor plante .

SĂ-I FACĂ PE PLAC CELUI CARE L-A PIERDUT [f. 186b]

732 Unele dintre aceste remedii au fost următoarele acum treisprezece ani: „Am experimentat, de asemenea, că, dacă aplici lac de fierar de săbii (după ce arsura s-a format), acesta previne și împiedică apariția bășicilor și face ca arsura să nu mai rămână nicio urmă. Un alt remediu este foarte încercat și testat și este să iei laur, adică frunzele lui, și să le freci cu untură clocotită și să le întinzi bine, apoi pe molari și să faci un fel de alifie, întinzi cu el pe zona arsă de trei sau patru ori pe zi" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 210a).

733 „O boală care constă în mortificarea unei părți a corpului, care se corodează și se răspândește. Latină. *Ignis sacer.* RIBAD. Vezi P. Lainez, lib. 2. cap. 1. În câteva zile piereau, unii în război cu focul de artilerie, alții mistuiți de foc, pe care îl numesc Focul Sfântului Anton. FRAG. Cirug. Gloss. de los Apostem. quest. 46. Oamenii de rând castiliani și chiar francezii numesc mortificarea totală a unui membru Focul Sfântului Anton și Focul Sfântului Marzal" *(Auth., sv* „Focul Sfântului Anton"). Această boală este identificată în prezent cu ergotismul: „(Din franceză *ergotisme,* din *ergot* 'ergot' și *-isme* '-ism'). Set de simptome produse prin otrăvirea cu ergot [adică o ciupercă] a secarei" *(DRAE, sv* „Ergotism").

734 „Ca și în alte cazuri, numele său în medicina tradițională mexicană are variații: mănână neagră albă, frunză de zalazar, mănână neagră, mănăsac neagră. Chiapas: *moen* (Tzeltal), *muil itaj, mu mu itai, unem mu,* yerma mora (Tzotzil); Morelos: *totunchichic;* Oaxaca: *yiwatc*); (Oaxaca: *yiwa , musterulut*) ; (Totonac), *tomaquilit* (Nahua); *wal ts'ok, walpich, walputa'* (Tenek) este foarte recomandată pentru problemele dermatologice Erysipela este cel mai frecvent utilizată, se spune că picioarele care suferă de ea se înroșează, iar la picior se răspândește de frunze. În Tabasco, frunzele zdrobite în alcool, însă, fructul este măcinat cu sare și așezat pe bobul interior. În Morelos și Veracruz, este folosit și în același scop. Este frecvent utilizat pentru tulburări digestive, cum ar fi arsurile la stomac. Pentru „febra stomacală", se prepară un decoct cu această specie amestecată cu alte plante din medicina tradițională mexicană. În cazurile de infecție oculară, fructul se stoarce direct pe ochi; pentru o ameliorare mai rapidă, se recomandă amestecarea lui cu seva roșie de sânge de dragon *(Croton draco)* , iar uneori se adaugă sare. Este folosit și ca agent lactogenic și se ia un ceai preparat cu frunze de mur și semințe de fenicul, sau frunzele de mătrăgună neagră se pun pe spatele unei femei. Alte afecțiuni pentru care se aplică proprietățile sale sunt, potrivit metafizicienilor: aerul urât, deochiul și spaima" *(BDMTM, sv* „Yerba mora").

Există unii oameni atât de subțiri și mofturoși la mâncare, încât nici măcar puțină mâncare nu le face pe plac și nu le stârnește pofta de mâncare. Înțeleg că le va plăcea și le va face poftă de mâncare pentru unele dintre aceste marinade dacă le vor face. Pentru puii sau carnea de oaie pe care urmează să o mănânce friptă, folosiți această marinadă: luați două uncii de semințe de fenicul, care cresc în grădini; o uncie de coriandru uscat; o jumătate de uncie de sare; macinați totul foarte mărunt și presărați-l peste carne, tăind-o cu un cuțit; și după ce a stat în marinadă două zile, mâncați-o friptă. O altă marinadă care dă gust: puii locali și puii castilieni, tăiați în sferturi și, după ce au fost marinați două zile în oregano, oțet, sare și puțin usturoi, sunt delicioși. Și este sigur că a dat viață multora (care erau aproape de moarte din lipsă de hrană), pentru că le trezește pofta de mâncare [735]. 187a]

UN REMEDIU FOARTE EFICIENT PENTRU CEI CARE NU POT ELIMINA GAZE.[736] NICI SĂ LUCREZE CU ALȚII [f. 190a]

Se dizolvă într-o jumătate de castron cu apă fiartă cu mușețel un ardei iute uscat și măcinat [f. 190b]; se adaugă tot atâta tutun măcinat, sau tutun, cât o nucă; și aceeași cantitate de sâmburi de sapote [737]și se încălzește. Umezirea celui de-al doilea deget al mâinii și introducerea acestuia prin anus provoacă gaze și este un remediu bun pentru cei care nu iau măsurile de precauție menționate mai

735 Farfán este mult mai *gurmand* — dacă îmi permiteți anacronismul — decât colegii săi medievali. Alonso de Chirino, la începutul secolului al XV-lea, recomanda doar: „Când se pierde pofta de mâncare, cel mai convenabil este să amâni mâncatul și să folosești mâncăruri delicate și foarte fragede și să folosești mierea și oțetul împreună în sosuri sau în orice alt mod la începutul mesei și în mâncarea condimentată care se consumă [...] când, odată cu marea pierdere a poftei de mâncare, există multă slăbiciune sau bărbatul este foarte slab din cauza prea multului obicei cu femeile, nu există hrană care să-l susțină la fel de mult ca laptele proaspăt de capră, așa cum i se dă bolnavului de tuberculoză sau tuberculoză și îl lasă să bea și să mănânce din el” *(op. cit.,* pp. 165-166).

736 A elimina gaze, adică a expulza gazele intestinale din organism.

737 Francisco Hernández spune următoarele despre acest fruct gustos: „Capitolul: CXXXVI. Despre Tliltzapotl sau tzápotl negru. Este un copac cu frunze asemănătoare cu cele ale unui citron și fructe de forma și mărimea unui gutui mediu, verzi la început la exterior, apoi maronii și în final negre, și întotdeauna negre la interior, de unde și numele, moi și pline de sâmburi maronii, comestibile, un aliment călduros care ameliorează indigestia și, când sunt copte, au un gust plăcut pentru unii; înainte de coacere are o natură atât de caustică încât vindecă lepra, pecinginea, erupțiile cutanate și scabia și ucide peștii atunci când sunt aruncați în râuri. Crește în regiuni calde, în principal în grădini și locuri umede” *(Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 91).

sus.[738]

Calile pentru curățarea intestinelor [f. 191a]

Voi discuta aici despre cataplasme, care se pot face oriunde. Cataplasmele sunt foarte bune pentru cei care, din cauza hemoroizilor, sau pentru că sunt nebuni sau leșină, nu pot primi medicamente. Sunt bune și pentru cei ale căror burți sunt pline de flatulență și, din această cauză, nu pot lua nicio picătură de medicament, precum și pentru cei care nu au ingredientele necesare sau nu au o seringă. Cinci degete dintr-un vârf de ridiche uns cu sare și ulei fac o cataplasmă bună; iar când lipsește uleiul, se unge cu ardei iute uscat și măcinat. Cataplasma cu săpun este bună și este mai eficientă dacă este unsă cu sare și ulei. Cataplasmele din slănină sărată sunt bune pentru sugari. Cataplasmele făcute cu păr de pisică sau cu păr de iepure și miere albă fiartă sunt bune pentru copii și pentru vârstnici. Cele care [f. [191b] Acestea se fac cu miere albă fiartă și aloe și sunt remarcabil de eficiente pentru unele femei și bărbați care leșină din cauza constituției lor fragile cu medicamente obișnuite. Acestea pot fi administrate femeilor care au născut recent.

738 Pentru a vindeca durerile de flanc, López de Hinojosos descrie un alt remediu în care se amestecă și oase de sapot, chili și tutun: „Luați sâmburi de sapote · chili ancho și piciete, câte o uncie din fiecare, și cu miere și urină, aplicați acest medicament” (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* p. 151758).

ZER, LA CE ESTE BUN ȘI CUM SE PREPARĂ CEL MAI BUN [f. 192a]

CAPITOLUL CINCISPREZECE

Serul pentru melancolie se prepară astfel: se ia un vas mic cu zer și, de la ora cinci după-amiaza, se adaugă în [739]zer trei drahme de alcool sau epitimă măcinată. La ora cinci dimineața, se aduce jarul la fierbere, așa cum se fierbe laptele, se strecoară, se adaugă puțin zahăr și se bea. Dacă cel care trebuie să ia zerul are stomacul rece, se adaugă puțină miere albă, fiartă în prealabil, în loc de zahăr. După ce se ia zerul, nu se mănâncă și nu se bea timp de două sau trei ore.

A UCIDE VIERMII COPIILOR [f. 192b]

Dacă la copii (pentru că sunt lacomi și mănâncă multă pâine) se dezvoltă viermi, acesta este un remediu bun pentru a-i omorî. Aplică acest alifie cald pe burta copiilor dimineața și seara, fă-i să se purge, iar dacă au viermi (chiar dacă sunt în stomac), îi vor elimina. Ia două uncii de untură de porc nesărată, învechită; o uncie și jumătate de miere albă și fiere de bou; o jumătate de uncie de aloe măcinată; și o jumătate de uncie de suc de mentă și tămâie. Amestecă totul și freacă cu o mână până se transformă într-un alifie. Același alifie este minunat pentru balonare dacă îl aplici și pe stomac și abdomen.[740]

---

739 În original: „sendeluna”.

740 În 1579, Farfán a preparat același unguent într-un mod aproape identic. După cum se poate observa, remediul din 1592 mirosea mai bine datorită mentei și tămâiei . Acest lucru ne permite să luăm în considerare subtilitatea care predomină în unele dintre remediile din cartea din 1592, în contrast cu urgența și grosolănia unora din 1579, chiar dacă s-au născut sub influența unei ciume puternice care a avut loc în Mexico City în 1576, „cocoliste”: „Un unguent care, fără disconfort, curăță stomacul copiilor, chiar dacă sunt foarte mici, și ucide viermii: excremente de porc strecurate, două uncii, miere albă, fie de taur, o uncie din fiecare; aloe măcinată, două drahme, se amestecă totul, se încălzește, se aplică pe stomacul copilului de două ori pe zi și în patru zile își face efectul” (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,*

f. 259a).

DIN CAUCIUC [741]ȘI ASTFEL ÎNCÂT SĂ FIE BUN [f. 193b]

Cauciucul este o sevă provenită de la un copac și se prelinge prin scoarță dacă este tăiat. Această sevă, topită la foc și amestecată cu puțin seu, se aplică pe ochi cu alcool, calmându-i și ameliorând durerea și arsura . Suprimă lacrimile și fluidele care ajung la ei, iar fumul său face același lucru; [742]tămâia sa ameliorează tensiunea, iar dacă hemoroizii tari sunt unși cu ea, îi înmoaie și le ameliorează durerea. [f. 193b]

DESPRE UNELE EFECTE ALE SUCHIETELOR [743][f. 194a]

741 „În tradiția mexicană, utilizările medicinale ale cauciucului sunt asociate cu afecțiuni ale pielii. Este prescris pentru uscarea rănilor și a rănilor și pentru vindecarea buricul nou-născuților; în tratamentul abceselor și supurațiilor; și împotriva coșurilor și punctelor negre; este, de asemenea, folosit ca antiinflamator, în cazuri de răguşeală, oreion și iritații oculare. Poporul lacandon realizează figuri de zei din cauciuc; este posibil ca și mayașii antici să fi făcut acest lucru. Înregistrările istorice menționează că cauciucul avea multiple utilizări medicinale; amestecat cu o băutură de cacao, ameliorează disconfortul stomacal și intestinal și se credea, poate datorită proprietăților sale adezive de cataplasmă, că reface organele interne și, pentru a îndepărta cataracta, o mică bucată fiind aplicată pe ochi. În secolul al XVI-lea, Martín de la Cruz îl menționează ca antidizenteric. Bernardino de Sahagún îl consemnează ca antiseptic, eupeptic și tratament pentru bolile oculare" *(BDMTM, sv* „Cauciuc"). La rândul său, Francisco Hernández relatează că, amestecat cu „tlalahoéhoetl", vindecă dizenteria și vărsăturile cu sânge: „Decoctul din rădăcini vindecă vărsăturile cu sânge și oprește dizenteria; celelalte părți ale acestei plante au aceleași aplicații, în special amestecate cu gălbenuș de ou fiert și cu o gumă pe care mexicanii o numesc *olli" (Opere complete,* t. II, vol. I, p. 48).

742 „O boală foarte dureroasă, care constă în nevoia continuă de a defeca, cu mare dificultate în a o realiza: care provoacă dureri foarte serioase în uretră. Provine din unele porțiuni ale umorii acre, din rect, care maltratează și lezează sfincterul. Este folosită în mod regulat la plural. Originea sa poate proveni din cuvântul Pujar, de la forța exercitată pentru a expulza umoarea sau fecalele. Latină. *Tenasmus,* i. LAG. Diosc. lib. 2. cap. 63. Restricționează fluxurile intestinale însoțită de răni și, în mod similar, de efort" *(Auth., sv* „Pujo").

743 Nu am găsit nicio referință care să mă ducă să aflu ceva despre „suchie tes". Este *succinit,* adică chihlimbar? Francisco Hernández declară despre un *succinit mexican: „* Din *Apozonalli,* succinit mexican. Ei numesc chihlimbarul nostru galben cu acest nume, din care disting două specii, una care tinde mai mult spre roșiatic și pe care o numesc *tlétic apozonalli,* adică *culoarea focului, și* o alta mai palidă numită *quetzal apozonalli , adică culoarea penei. Xochipaliztli, o piatră mică, galbenă și închisă la culoare,* pare să aparțină aceleiași specii , deși s-ar putea crede mai degrabă că este o varietate a chihlimbarului pe care îl numesc coagulat sau a pietrei de calcedonie. Se spune că aceasta are aceleași proprietăți ca succinitul" *(Opere complete,* vol. III, vol. II, p. 210).

Un om care se lăuda că spune adevărul m-a asigurat că lua suchietele de opt ani. A spus că în primele zile i-au răpit virilitatea și l-au făcut să deteste femeile. Și se pare că avea dreptate, pentru că arșița lor consumă și dizolvă flatulența. Mi-a spus că după câteva zile, focul și căldura lor l-au stârnit foarte tare și i-au deschis pofta trupească. Numai din acest motiv spun că (deși sunt lăudate pentru alte lucruri) cei care se tem de Dumnezeu nu ar trebui să le folosească. Iar celelalte efecte pe care le au sunt: oferă alinare celor constipați și celor obosiți de dureri articulare; se pare că oferă alinare intoxicându-i. Și apoi se întorc cu furie [f. 194b] și mai multă putere. Pentru cei care muncesc fizic, se pare că le ia oboseala, pentru că le ia senzația. Se spune că cei răciți și cei care și-au udat corpul sunt vindecați de fumul lor; iar despre cei sătui se spune că își gătesc mâncarea. Ameliorează congestia toracică la astmatici atunci când încep să tușească și ameliorează durerile de cap. La fel face și în cazul răcelii, când umoarea începe să iasă pe nas. Suchietele nu vor face prea mult rău flegmaticilor, iar la colerici va fi ca un foc de gudron, așa cum am văzut în orașul Oaxaca la un anumit guraliv.[744] L-am avertizat de multe ori și l-am implorat să nu le ia, dar a refuzat să mă asculte, până când a murit, cu ficatul prăjit cu ele. Îl consider un remediu dubios, pentru că amorțește și privează pe cineva de simțuri. [f. 194b]

PERSOANA [745]RELAXATĂ , PRIETENOASĂ [f. 194b]

Copiii, mai mult decât bărbații, tind să aibă intestine moi, deoarece mănâncă mult și produc mai multe umori flegmatice. Pentru a remedia această problemă, spălați intestinele (de fiecare dată când au terminat de făcut patul) cu vin cald și ungeți-le pe toate cu untură caldă de vânat sau seu de mascul și puneți-le ușor la loc.

PENTRU A VINDECA FURUNCULE [746][f. 196a]

744 În original: „boquin". „Se spune despre o persoană care, din cauza unui defect congenital sau a unei leziuni suferite, nu își poate închide complet buzele" *(DRAE, sv* „Boquino").

745 „(Din latinescul *sessus* „scaun"). Anus împreună cu porțiunea inferioară a rectului" *(DRAE, sv* „Sieso").

746 „O boală cunoscută care își are originea în gât, poartă diverse denumiri [...] Această boală este frecventă la porci și, prin urmare, și-a luat numele de la aceștia [...] deoarece pielea rănii are o anumită strălucire albicioasă, din cauza faptului că este atât de întinsă

Până acum nu s-au văzut remedii care să poată fi aplicate sau să rezolve furunculele . [f. 196a] [747]Am folosit adesea ceea ce urmează să descriu și mulți au fost vindecați. Tăiați frenul, care se află sub buzele gurii, și folosiți un cauter subțire. Tăiați și venele, care sunt în interiorul urechilor, care sunt cele tăiate pentru reumatism. Înainte de a le tăia, purjați pacientul o dată sau de două ori cu purgurile (pe care le-am descris în leacul pentru durerile de cap flegmatice din capitolul zece al acestei cărți). Dacă acest remediu nu este suficient, faceți un altul ușor și sigur: deschideți furunculul la mijloc cu o lancetă și, prin deschidere, introduceți o bucată mică, [748]pe care o numesc Deminium, de formă și făcută ca un colț de câine, ascuțită și ușor aplatizată. Așezați pe ea o bucată de hârtie umezită cu salivă, o cârpă împăturită și un bandaj. În patru zile, bucata de lemn își va fi făcut treptat treptat efectul, iar rana se va desprinde treptat și va ieși întreagă. Când rana este mare, nu poate fi îndepărtată cu o singură bucată de lemn, așa că este recomandabil să se introducă lanceta și bucata de lemn mai departe. Și dacă nu iese cu una, se scoate prima cu o pensetă, deoarece va fi deja dezintegrată, și se introduce o alta lungă, și va ieși întreagă. Dacă [f. 196b] una nu iese întreagă, se pune o altă bucată peste ce a mai rămas.

și corodată. Se spune că regii Franței au harul de a vindeca rănile, iar primul rege englez, Edward, a avut același har și s-a spus acest lucru și despre alte persoane" *(Treasury, sv* „Rănire").

747 Într-adevăr, a fost una dintre cele mai grave boli ale Evului Mediu. Vindecarea sa era practic miraculoasă. Prin urmare, nu este surprinzător că, în relatarea vieții Sfântului Dominic dintr-o sursă medievală cu răspândire largă, este relatată următoarea minune legată de vindecarea unui bărbat care suferea de pete: „În țara Ceciliei, într-un alt oraș numit Palacia, o femeie săracă avea un fiu care era bolnav de pete, și l-au chinuit foarte tare și nu a putut găsi niciun leac pentru el. Și a făcut un jurământ lui Dumnezeu și Sfântului Dominic că, dacă se va vindeca, îi va da bani să lucreze la biserica călugărilor, pe care o construiau la acea vreme. Și în noaptea aceea, cineva ca un călugăr i s-a arătat și i-a spus:

— O, femeie bună, știi tu aceste lucruri: verdeața, smoala și zeama prazului? Și ea a zis:

— Îi cunosc.

Și el a spus:

— Du-te și amestecă -le cu sucul de praz, pune-l pe vată și pune-l pe gâtul copilului tău și atunci va fi sănătos.

Și trezindu-se, a făcut așa. Și apoi s-a vindecat și a împlinit ceea ce îi făgăduise mama sa" (Anonim, *Flos sanctorum cu etimologiile sale,* pp. 475-476).

748 „O bucată, făcută dintr-o masă formată din diverse ingrediente medicinale și aranjată în diverse forme; și din acestea se formează apoi pastile. Este un cuvânt grecesc, care înseamnă ceva rotund, deoarece li se dă în mod regulat această formă. Lat. *Trochiscus.* QUEV. Fort. Și sudoarea noastră nu datorează nimic *trohiscului* viperei " *(Aut., sv* „Trocisco").

Deoarece bucățile de lemn sunt caustice, [749]inflamează tot ce se află în apropierea ranei; pentru aceasta și pentru durere, se aplică acest remediu: o uncie de ulei de trandafir, o jumătate de uncie de balsam armean [750]și o jumătate de uncie de oțet de trandafir, toate amestecate și aplicate la fiecare două ore.

Bucățile se fac în felul următor: se ia o parte de suliman [751]și o jumătate de parte de azarcón, [752]se macină foarte bine aceste două lucruri și, cu albuș de ou bătut, se frământă puțin, făcându-le, cum am spus, ca o miez de pin, iar altele (pentru a rupe bucățile, care de obicei provin din bucățile mari arse) ca o jumătate de miez de pin. Se usucă la foc, pe o caserolă sau pe o tigaie.

Aceste bucăți măcinate pot fi folosite pe răni vechi și murdare, precum pulberile lui Ioanes de Vigo, dacă nu există. Când sunt patru sau cinci răni la un loc, toate ies de unde a ieșit prima. Tratați rana cu tratamentul general pe care îl descriu în operație, la care fac referire. [753][f. 196b]

749 „Folosit în mod regulat ca termen de întindere de către medici și chirurgi. Epitet dat unui medicament coroziv care arde intens și consumă carnea ca și cum ar pârjoli-o. Astfel se spune despre verbul grecesc Kaustoo, care înseamnă a arde intens. Latină: *Causticus, a, um. Ustivus, a, um.* LAG. Diosc. lib. 2. cap. 9. Arse, cochiliile tuturor acestor (melci) sunt fierbinți și caustice, curățând scabie și furuncule. LOP. Dorot. fol. 42. Lasă-mă, Celia, cu munca ta, căci prefer să fiu singur decât cu cineva care aplică caustice pe rănile mele ca să mă omoare. SAAV Empr. 48. Superiorul să folosească lanceta sau briciul adevărului pentru a-l vindeca pe inferior; dar acesta din urmă doar causticul, care calmează fără durere și roade răutatea superiorului" *(Aut., sv* „Caustic").

750 „Vocea Pictorului. Este un fel de pământ roșiatic, lipicios ca argila și colorat, care servește drept ultimul strat dat la ceea ce urmează să fie lustruit. Se găsește în Spania și este adus de obicei și din Armenia. Este posibil să fi luat numele figurii, deoarece era comercializat sub formă de bile. Covarrubias îl descrie ca un medicament astringent, la fel și Laguna de pe Dioscoride, și ambii, precum și majoritatea autorilor, o numesc Glob Armenesc, și la fel și în Farmaci. Latină: *Terra Armenia. Rubrica Sinopică.* LAG. Dioscoride, Cartea 5, Capitolul 70. Rubrica Sinopică nu este altceva decât vulgara și josnica *Glob Armenesc" (Autor, sv.* „Bol").

751 „Mercur sublimat. Covarrubias spune că provine din același cuvânt Sublimat; dar este mai sigur că provine din arabul *Xuliman* , pe care părintele Alcalá îl traduce în Voca bulario-ul său prin Solimán. Lat. *Hydrargyrum, i.* PRAGM. DE TASS. anul 1680. f. 18. Fiecare livră de sulimán nu poate depăși douăzeci și patru de reali. QUEV. Mus. 6. Rom. 82. *Murind de râs / se plimbă în spatele oglinzilor, / văzând cum sulimánul / este un adevărat spectacol" (Autor, sv* „Solimán").

752 „Cenușă sau pământ de culoare albastră, care se obține din plumb ars. Conform lui Covarr. , acest cuvânt provine din arabul *Zarcon,* care înseamnă lucru albastru. Lat . *Plumbum ustum.* LAG. Diosc. lib. 5. cap. 55. în Indexul numelor. În castiliană plumb ars, iar conform lui Lebrixa *Azarcón" (Auth., sv* „Azarcón").

753 *Vezi* f. 282a din a patra carte de chirurgie.

Pentru a vindeca hemoroizii care apar la femei la naștere [f. 197b]

Luați [f. 198a] tămâie verde și iarbă de râme [754]— dacă aveți—, câte un mănunchi din fiecare; măcinați-le puțin și fierbeți-le într-un litru de vin și aduceți-le la fierbere de trei ori, iar la ultima fierbere, adăugați o jumătate de uncie de scorțișoară măcinată. Femeia care naște să primească aburul acestui vin (de două ori pe zi) pe hemoroizi și să înmoaie niște dischete de vată în vinul fierbinte, să presărați puțină aloe pe ele și să le puneți pe hemoroizi. [f. 198a]

A arde hemoroizii când, cu multe remedii, nu se vindecă [f. 198a]

Ia o uncie de ulei de trandafir [755]și o jumătate de uncie de semințe de in,[756] și un sfert de uncie de tulichina, [757]care este laptele de lapte [758]— pe care în nahuatl îl numesc toloatzin [759]— și îl coagulează cu ceară. Aplică acest

754 „O plantă bine-cunoscută, numită și Râmă, care crește ca un copac mic, frunzele sale sunt albicioase și foarte mici și au un miros dulce. Această plantă este folosită pe scară largă în grădini pentru a forma bordurile pătratelor. Există soiuri masculine și feminine și servește la multe remedii, în special pentru a ucide și a expulza râmele, motiv pentru care este numită și Râmă. Lat. *Abrótanum. LAG. Diosc. lib. 3. cap. 27. Lemnul sudic* este principalul dușman al stomacului și, cu vaporii săi, ispitește puternic creierul. GONG. Rom. Lyric. 19. *Unde se văd atât de multe corăbii de lemn sudic vii, încât vor spune, dacă nu se mișcă, că este pentru că le lipsește aerul" (Auth., sv* „Lemn sudic").

755 „Se mai numește și ceea ce este compus cu trandafiri: cum ar fi uleiul de trandafir, mierea de trandafir etc. Latină. *Rosaceus. PALAC. Palestr. partea 2. cap. 31.* Trandafirii blonzi ar trebui preferați tuturor celorlalte tipuri de trandafiri pentru fabricarea acestei mieri de trandafiri" *(Auth.* , *sv* „Ulei de trandafir").

756 „Semințele de in, cu sodă de soia, vindecă glandele parotide și bătăturile. Fierte cu vin, purifică ulcerele serpiginoase și alveolare și extermină unghiile râioase și lepra, cu cantități egale de cardamom și miere [...]. Amestecate cu miere și piper, sub formă de pastilă, luate în cantități mari, stimulează plăcerile afrodisiace" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii* , Cărțile I-III, p. 297).

757 „Tithymalus [...] Licoarea sa are o putere purgativă pentru abdomenul inferior, eliminând flegma și bila, dacă se ia cantitatea a două oboli cu oțet diluat; cu apă cu miere, provoacă vărsături" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile IV-V, p. 119).

758 În original: „lapte

759 Francisco Hernández notează următoarele despre unele dintre diversele specii de „Toloatzin" și utilizarea lor: „Capitolul XLIII. Despre Esqua. Este un arbust cu rădăcini ramificate , din care cresc tulpini lungi de șase coți, verzi, răsucite și noduroase, cu frunze păroase ca cele ale solano-ului (din care se pare că este o specie), dar mai ascuțite, și fructe asemănătoare curmalelor, cu sâmburi mici în interior. Indienii le mănâncă noaptea după ce postesc toată ziua și purifică întreaga casă, pentru a găsi

unguent pe hemoroizi de cinci ori și, dacă durerea încetează, folosește-l.

Ca să nu apară vreodată, cauterizați-le astfel: luați lapte de smochine cât încape într-o jumătate de nucă și patru boabe de cocleală.[760] Măcinați ingredientele și amestecați unul cu un gălbenuș de ou și ulei de trandafir. Puneți puțin din acest amestec pe hemoroizi și, dacă sunt înăuntru, ungeți un fitil cu el și introduceți-l, lăsându-l înăuntru timp de o jumătate de oră sau cât mai mult posibil. Veți simți o arsură și o durere foarte puternică timp de o oră sau mai mult, așa că pentru aceasta, luați o dovleac plin cu apă și spălați-vă cu ea. După ce durerea a trecut, așezați cârpe mici înmuiate în gălbenuș de ou și ulei de trandafir și puțin unt de vacă pe zona afectată în fiecare oră, până când vă vindecați.

lucrurile pe care le-au pierdut sau care le-au fost furate și pentru a putea vedea, încuiați în casa lor, imaginea hoțului. Frunzele zdrobite și aplicate vindecă inflamațiile. Michoacanii o numesc *esqua* , iar mexicanii *toloatzin.* Crește în regiuni temperate sau reci, cum ar fi cele din Pátzcuaro și Mexic, și este de natură rece și umedă, deși rădăcina este oarecum dulce" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, pp. 369-370). „Despre Toloatzin. Este o plantă mică, cu o rădăcină lungă și subțire, din care crește o tulpină împletită și ramificată, frunze ca cele ale unui măslin, dar mai mici și cu un vârf mai obtuz, flori rare, opuse, albicioase și purpurii, în ciorchini. Este de natură rece și uscată, astfel încât, atunci când este măcinată și luată cu apă ori de câte ori este necesar, tratează dizenteria. Există o altă plantă cu același nume, dar aparține varietăților de tápatl și am vorbit despre ea în altă parte" *(Opere complete,* vol. III, vol. II, p. 174). „Despre tlápatl. Pusă pe pernă, induce somnul la insomniaci, iar luată din abundență, provoacă nebunie" *(Opere complete,* vol. III, vol. II, p. 67).

760 „Printre argintari, se numește ceea ce fac artificial, adăugând urină de băieți în cupru în loc de oțet, care servește la colorarea aurului și la lipirea acestuia. Ei îl numesc și Santerna, iar alții Chrysocola. Latină: *Chrysocolla au raria.* LAG. Diosc. lib. 5. cap. 51. Acea cocleară artificială, pe care o prepară de obicei argintarii, este numită de unii Santerna" *(Auth., sv* „Cocleară").

Din cauza unor umflături care apar pe CAPETELE NOU-NĂSCUTURILOR [f. 199a]

Capitolul șaisprezece

Am văzut adesea în această Nouă Spanie, la nou-născuți , umflături cu lichid pe cap care sunt înspăimântătoare. Și unele femei și chirurgi îndrăznesc să le deschidă și mor din cauza lor în câteva zile.

Leacul pentru aceste umflături este folosirea unuia dintre aceste două remedii: luați pudră de tămâie, flori de mușețel și făină de fasole, câte trei uncii din fiecare; făină de orz, două uncii; unt de vacă spălat și ulei de mușețel, câte o uncie și jumătate din fiecare; ulei de trandafir, două uncii. Fierbeți totul în jar, îngroșați-l cu o uncie și jumătate de ceară albă și aplicați-l ușor cald, întins pe o cârpă, de două ori pe zi și, cu favoarea lui Dumnezeu, se va rezolva în șase sau opt zile. [f. 199b]

La unii copii, aceste umflături cresc atât de mari încât ridică întregul corp și deschid colțurile fontanelei. Chiar dacă observați acest lucru, nu deschideți sau nu tăiați pielea și nu aplicați cauterizare, ci folosiți remediile menționate , iar asistenta medicală trebuie să fie atentă la alimentație. Și dacă este necesar (pentru a corecta laptele) să se facă o purjare, faceți acest lucru, asigurându-vă că purjarea este blândă și temperată. [f. 199b]

Pentru înțepături de scorpion [761][f. 203a]

Experiența a arătat de multe ori că, în cazul oricărei înțepături de scorpion, dacă

761 Un remediu medieval „sigur" pentru diverse afecțiuni, inclusiv pentru alungarea scorpionilor, era următorul: „Sucul de rădăcină de ridiche cu miere și oțet te face să vomiți. Fierbi frunzele acesteia și extragi sucul din ele. Iar sămânța ei este pentru congestia splinei și pentru a provoca urinarea. Și cu oțet și miere este pentru gargară, cu ea pentru usturime în gât și sucul ei cu oțet pentru pistrui și pete întunecate. Și sucul sau uleiul ei pentru gaze și țiuituri în urechi și pentru hidropizie. Se spune că scorpionul fuge de mirosul său" (Chirino, *op. cit.,* p. 226). Pentru un studiu mai aprofundat despre utilizarea scorpionului în tratatele medicale, *vezi* Marcos Cortés Guadarrama, „O otravă și influența sa asupra tratatelor medicale din Noua Spanie în secolele XVI și XVII", *Ulúa,* 31 (2018), pp. 15-40, disponibil la < http://ulua.uv.mx/index.php/ulua/article/view/2577 >.

vârful penisului ajunge la el de trei sau patru ori...

Pentru un copil sau un bărbat, îndepărtează foarte ușor durerea și vindecă.[762] [f. 203 a]

Despre virtuțile lui Toloatzin [763][f. 203a]

Toloacin (numit lechetrezna în spaniolă, *titimalum în latină* și Tlama în Marchizat [f. 203b] [764]și în alte părți) – atunci când frunzele sale sunt plasate pe orice rană veche, o clătește și o vindecă. De asemenea, consumă și uzează carnea crescută excesiv, la fel ca alaunul. Seva din tulpinile sale îndepărtează negii de pe întregul corp, [765]inclusiv pe cei de pe penis, fără durere sau disconfort. O cantitate de rădăcină de toloacin, de mărimea unei articulații a degetului, măcinată și dizolvată în apă fierbinte și băută dimineața sau oricând, provoacă vărsături de flegmă și disconfort stomacal. Se pot face trei sau patru doze din acesta. Se poate lua de două sau trei ori la fiecare trei sau patru zile. Este remarcabil de eficient pentru cei care încep să sufere de hidropizie, dacă continuă să o folosească, căci eu am administrat-o de multe ori. Pentru sciatică, chiar dacă este veche, această metodă este foarte eficientă: luați frunzele verzi, zdrobiți-le și aplicați-le sub formă de cataplasmă pe zona afectată, frecând-o mai întâi puțin cu o cârpă și după ce ați lăsat zona descoperită la soare o vreme.

762 Remediul lui Farfán este caracteristic escatologiei medievale. În schimb, Dioscoride pare să urmeze un principiu din *Corpusul lui Hippocratic:* „Contrariul vindecă împotriva contrariului" (Anonim, *Flos sanctorum cu etimologiile sale,* p. 157). Dioscoride spune: „Scorpionul terestru, crud, zdrobit și aplicat pe zona afectată, este un ajutor împotriva propriei înțepături. Se consumă și prăjit în același scop" *(Plante și remedii medicinale,* Cărțile I-III, p. 241).

763 „Toate părțile plantei, și în special semințele, afectează sistemul nervos , provocând o formă de nebunie temporară sau permanentă, în funcție de dozele ingerate. Sahagún a scris: «Îi ia dorința de a mânca de la cei care o iau, îi intoxică și îi înnebunește perpetuu»" (Martínez, *op. cit.,* p. 326).

764 Poate că, având în vedere frecventele referințe ale lui Farfán, el se referă la Marchizatul Văii Oaxaca, un titlu nobiliar ereditar acordat pe 20 iulie 1529 de către împăratul Carol I conchistadorului Hernán Cortés. Terenurile Marchizatului acopereau un teritoriu mult mai mare decât Valea Oaxaca de astăzi, cuprinzând părți din statele Morelos, Veracruz, Michoacán și Mexico City.

765 În Evul Mediu târziu, unul dintre puținele remedii împotriva negilor era vinetele: „Luați vinete feliate, prăjite bine în ulei, mai multe decât le-ați prăji pentru mâncat, și la foc mic. Luați vinetele cât o jumătate de livră de ulei și prăjiți-le în același ulei până când au grosimea de aproximativ o jumătate de livră, apoi scoateți vinetele și prăjiți-le din nou în același ulei, împreună cu tot atâtea vinete sau mai puține. Strecurați uleiul și înghețați-l cu ceară și aplicați-l. Acest alifie de vinete este bun pentru a îndepărta negii din orice loc" (Chirino, *op. cit.,* pp. 196-197).

Se vor forma băşici şi din ele va curge mult lichid, împreună cu umoarea neplăcută care provoacă durerea. Aplicaţi-le de trei sau patru ori şi nu le reaplicaţi până când toate băşicile nu au încetat să mai apară şi urmaţi ordinea descrisă.

Despre virtutea lui Topotzan [766][f. 204a]

Frunzele verzi sau uscate şi măcinate ale topotzanului (numit în spaniolă ciocârlia vellus, [767]care are forma unui vârf mare de suliţă şi creşte lângă apă) vindecă admirabil orice rană, chiar dacă pare incurabilă, aşa cum am experimentat. [768][f. 204a]

Pudre pentru cei care nu dorm [f. 204a]

Mulţi, din cauza lipsei de somn, nu sunt sănătoşi şi riscă să-şi piardă minţile, aşa cum am văzut mulţi care pur şi simplu nu pot dormi. Aceşti oameni ar trebui să ia, trei nopţi pe săptămână, greutatea a două tone din această pulbere dizolvată în apă fiartă cu orz; iar dacă sunt slabi, ar trebui să o ia în vin diluat, la o jumătate de oră după ce se culcă. Fiţi siguri că nu le va face niciun rău sau pagubă, ci mai degrabă un mare folos: luaţi părţi egale de coji de mac ,

766 Se referă la tepozana sau tepozán: „(Tepozana sau limba de bou). Medicina tradiţională mexicană se bazează pe această plantă pentru a preveni sângerările postpartum, printr-o infuzie cu rădăcini care trebuie băută de patru ori pe zi" *(BDMTM, sv* „Tepozana").

767 „Iarbă care produce o tulpină păroasă şi frunze asemănătoare cu cele ale porţelanului mare, albicioase şi pline de păr, de unde şi-a luat numele. Floarea este galbenă, iar rădăcinile sunt subtile. Există o altă specie, care are flori violete, iar toate se desfac în fire; ambele sunt numite în latină *Pilosella,* de unde şi-ar fi putut lua şi numele" *(Auth., sv* „Vellosilla").

768 „Capitolul CXXXIX. Despre Topozan. Este un copac mare cu frunze late, mari, zimţate şi aspre. Decoctul său, sucul frunzelor sau frunzele în sine, care au un temperament rece, mestecate, vindecă ulcerele gingiilor care provin din căldura şi inflamaţia gurii. Creşte în Quauhquechulla" (Hernández, *Opere complete,* t. III, vol. II, pp. 186-187).

[769]coriandru uscat și prăjit [770]și zahăr. Măcinați totul împreună și treceți-l printr-o sită.[771]

Dacă lipsa de somn este mare, bolnavul ar trebui să ia, la ora șase seara, o bucată de cassia fistula, fie fiartă, fie dizolvată în apă de orz . O oră sau două mai târziu, ar trebui să ia cina cu un pui și o găină mică la cuptor. Dacă bolnavul nu doarme în decurs de o oră de la culcare, ar trebui să ia pulberile și, cu favoarea lui Dumnezeu, va dormi.[772]

769 „O plantă bine-cunoscută, care produce frunze lungi, despicate în jur, și astfel dă tulpini fără mameloane. Florile sale sunt foarte asemănătoare cu cele ale trandafirului, foarte spectaculoase și de diferite culori. Sămânța sa este neagră și utilă pentru multe remedii, și în special pentru a provoca somn, motiv pentru care a fost numită Adomidéra sau Dormidéra, așa cum spune Lag. la Diosc. lib. 4. cap. 68. Lat. Papaver. GRAC. Mor. fol. 272. Pentru care a luat o băutură cu mac, care părea mortală. Pellic Argen. part. 2. fol. 68. Când Morpheus, încărcat cu mac și semințe de mandragoră, își exercită puterea asupra muritorilor" *(Auth.* , *sv* „Adomidéra").

770 „O plantă bine-cunoscută, acoperită foarte dens cu frunze mici, aglomerate, ale cărei semințe sunt boabe rotunde, mult mai mici decât boabele de piper și, după uscare, este folosită printre condimentele obișnuite pentru a condimenta diverse lucruri. Provine din latinescul Coriandrum: și deși astăzi este numită în mod obișnuit Cilantro, este mai în concordanță cu originea sa să spunem culantro. PRAGM. DE TASS. anul 1680. fol. 48. Lira de culantro preparat, la patru reali. LAG. Diosc. lib. 3. cap. 67. Nu mă mir dacă în Spania noastră avem atât de multe case de nebuni: căci în mod obișnuit mâncăm culantro verde în toate tocănițele și sosurile" *(Auth., sv* „Culantro").

771 „Un instrument rotund, asemănător unei cutii, făcut dintr-o bandă sau un cerc de lemn, închis pe o parte cu o pânză (mai mult sau mai puțin transparentă, în funcție de ce se trece prin ea). Această pânză este întinsă și comprimată cu o curea de lemn, care o protejează și de frecare, astfel încât să stea aproape în mijlocul cutiei. Se folosește pentru curățarea și separarea materialelor fine de cele grosiere, trecându-le mai întâi prin pânză, cea de-a doua rămânând deasupra. Cercul este adesea făcut și din tablă de tablă sau din altă tablă metalică. În trecut, se numea sită deoarece cea mai comună pânză din care erau fabricate era țesută din peri, iar multe sunt încă fabricate din ea și astăzi; dar acum se numește sită, cu „r" omis, atât pentru o pronunție mai blândă, cât și pentru că timpul a dus la inventarea diferitelor tipuri de pânză mai potrivite scopurilor pentru care sunt destinate. (latină)." *Incerniculum,* i. RECOP. lib. 9. tit. 22. l. 2. [...] Divinație cu ajutorul unei site. Exercițiul artei magice, când demonul îi face pe profesorii acestei științe diabolice, privind printr-o sită, să vadă lucruri foarte îndepărtate, ascunse sau care urmează să vină: ceea ce neamurile numeau Coscinomanție. Latină: *„Cribro divinare" (Auth., sv* „Sită").

772 Alonso de Chirino, medicul lui Ioan al II-lea al Castiliei, a compilat următoarea credință populară medievală într-unul dintre tratatele sale din secolul al XV-lea: „Se spune că, pentru a dormi, trebuie să iei un corn alb de capră, să-l arzi și să pui cenușa sub capul bolnavului, fără știrea lui. Iar alții spun că trebuie să pui un dinte de mort sub cap" (Chirino, *op. cit.,* p. 131).

PENTRU DURERI DE STOMAC sau ORICE ALTE [f. 205a]

În timp ce scriam acest tratat de medicină, mi s-a oferit un remediu pentru un caz foarte sever de gută. Și, deși am încercat multe remedii, aceasta nu a dispărut până când nu l-am prescris pe cel pe care îl voi descrie acum. Acest pacient suferise hemoragii și purgii, iar acest remediu i-a fost de mare folos, mai ales că umoarea din care provenea durerea era acum mai mult rece decât caldă. Luați o jumătate de uncie de Ololiuhqui [773](care este o sămânță), măcinată fin, și amestecați-o cu trei uncii de ulei de trandafir și îngroșați-o cu ceară albă. Aplicați-o pe zonele dureroase ori de câte ori este necesar, menținându-l întotdeauna ușor cald. Dacă durerea de gută sau durerea în orice altă parte a corpului este cauzată de umoarea rece, folosiți ulei de rută - sau ulei prăjit în rută - care va fi suficient. [f. 205a]

773 În original: „ *ololihuyqui".* „Există o iarbă numită cóatl *xoxouhqui* și produce o sămânță numită *ololiuhqui;* această sămânță intoxică și înnebunește. Se administrează ca poțiune pentru a-i face rău celor care vor să facă rău, iar cei care o mănâncă par să aibă viziuni și lucruri înfricoșătoare; vrăjitorii sau cei care urăsc anumiți oameni o dau să mănânce cu mâncare sau să bea cu băuturi pentru a le face rău. Această iarbă este medicinală, iar sămânța ei este bună pentru gută, prin măcinare și plasare pe zona afectată" (Sahagún, *op. cit.,* lib. XI, cap. VII, 1, p. 666). Din fericire, Dr. Farfán clarifică faptul că este vorba de o sămânță, identificată ca un halucinogen puternic de Richard Evan Schultes și Albert Hofmann *(Plantele zeilor. Originile utilizării halucinogenelor,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, [1982], 2000). Dacă ar fi o rădăcină, ar fi cu siguranță o variantă de *caxtlatlapan,* despre care Francisco Hernández ne spune: „Capitolul XXXVI. Despre al doilea Caxtlatlapan. Al doilea Caxtlatlapan, pe care alții îl numesc ololiuhqui, are o rădăcină rotunjită asemănătoare unei trufe sau unei pară, din care cresc tulpini subțiri, scurte, roșu-gălbui, iar pe ele frunze mici, rotunjite. Una dintre aceste rădăcini, care cântărește în general o uncie, zdrobită și luată vindecă indigestia prin evacuarea și curățarea stomacului" *(Opere complete,* vol. I, p. 287). Sămânța pe care o folosește Farfán este descrisă astfel: „Capitolul I. Despre Ololiuhqui sau planta cu frunze rotunde. Alții o numesc coaxíhuitl, adică iarba șarpelui [...] Este o plantă fierbinte de gradul al patrulea, vindecă contagiunea galică, calmează durerile cauzate de frig, alungă flatulența și rezolvă tumorile; pulberea sa amestecată cu rășină ameliorează admirabil oasele dislocate sau rupte și întărește talia slăbită a femeilor. Doar sămânța este folosită în medicină, despre care, atunci când este măcinată, luată și aplicată pe cap și frunte cu lapte și chili, se spune că vindecă bolile oculare; atunci când este mâncată, stimulează pofta de mâncare venerică. Această sămânță are un gust înțepător și, la fel ca planta însăși, este foarte iute. Preoții indieni, când doreau să simuleze conversația cu zeii și primirea de răspunsuri de la ei, mâncau această plantă pentru a deliria și a vedea o mie de fantome și figuri de demoni; o proprietate prin care se poate spune că este similară cu *Solanum manicum de Dioscoride* . Crește în zone rurale calde... regiuni." *(Opere complete,* vol. III, partea a II-a, p. 73).

Despre virtuțile și efectele rădăcinii del cocolmécatl și cu alt nume [ol]cacatzan [774][f. 206a]

Capitolul șaptesprezece

Printre numeroasele plante medicinale pe care Dr. Francisco Hernández, medic șef, le-a găsit în această Nouă Spanie, când regele Filip al II-lea (Dumnezeu să-i dea mulți ani) l-a trimis aici să le caute și să le noteze toate virtuțile, se afla o rădăcină a unei plante numite cocomécatl și, sub un alt nume, olcacatzan. El a scris despre numeroasele sale [f. 206b] și foarte mari virtuți [775]și a comparat-

774 Aici este clar, ca în niciun alt caz, că Farfán a citit cu atenție unul dintre manuscrisele lui Francisco Hernández.

775 „Capitolul LXXII. Despre *cozolmécatl* sau frânghia de leagăn. Cozolmécatl, pe care alții îl numesc olcatzan, pare să aparțină speciei de chinaberry mexican, deoarece are o rădăcină groasă, rotunjită, roșie, fibroasă, grea când este proaspătă, dar ușoară în timp, din care cresc tulpini roșii lângă rădăcină, noduroase, subțiri, spinoase, încâlcite și flexibile, pline de cârcei, care se împletesc și se cățără până în vârfurile copacilor din apropiere; frunze rotunjite de mărime medie, cu trei nervuri longitudinale și un fruct ca un mirt, plin de semințe. Aud minuni spuse despre această plantă de către cei care i-au experimentat efectele: că curăță rapid ochii injectați și le redă strălucirea prin simpla aplicare a unei frunze pe ei; că vindecă ulcerațiile bucale; că pudra rădăcinii consumă excrescențe și redă carne sănătoasă părților sexuale infectate cu boala galică; Deși are un temperament temperat, printr-o anumită virtute ascunsă combate atât bolile calde, cât și cele reci și este benefic nu numai atunci când este aplicat, ci și atunci când este ingerat, indiferent dacă se folosesc frunzele sau rădăcina, fiind inofensiv în orice cantitate luată; crește, întărește și redă puterea epuizată sau pierdută prin simpla atingere, de asemenea, redă căldura pe jumătate stinsă și readuce viața celor pe moarte; frunzele aplicate calmează în mod miraculos durerile de dinți, durerile de cap, durerile articulare și alte afecțiuni, iar dacă se lipesc de locul durerii, se poate avea o speranță sigură de sănătate, deoarece se lipesc doar atunci când durerea trebuie să fie strigată, iar altfel cad imediat; stimulează extraordinar activitatea reproductivă, ameliorează capul, induce somnul și, atunci când este luat cu vin, vindecă colicile, elimină flatulența, combate otrăvurile, tonifică și ajută digestia; redă în mod remarcabil puterea celor epuizați de excese venerice dacă se întind pe el; ceea ce ameliorează febra și strânge gingiile. Pe scurt, printre multitudinea variată de boli, nu există aproape niciuna împotriva căreia să spună că nu este benefică și, prin urmare, afirmă că, prin simpla descoperire a acestei plante și prin faptul că a făcut-o cunoscută locuitorilor Lumii noastre Vechi, eforturile regale nu au fost zadarnice, nici cheltuielile suportate și munca depusă nu au fost inutile; toate acestea, timpul și cunoașterea exactă a lucrurilor le vor confirma și le vor face evidente. Crește în locurile din Juan de Cuenca, o regiune caldă,

o cu una dintre speciile de

în locuri înalte sau joase din Mecatlán, precum și în Totonacapa, unde se spune că există două specii ale acestei plante rătăcitoare: cea pe care am descris-o, roditoare, foarte sănătoasă și din ale cărei tulpini se fac nuiele foarte frumoase cu vene foarte gălbui și negre, și o alta căreia îi lipsește fructele și ar trebui mai degrabă clasificată drept veneoasă" (Hernández, *Opere complete,* vol. II, vol. I, pp. 250-252).

smilax, [1558] pe care cu toții o numim sarsaparilla.[776] [777]Și într-adevăr, conform celor scrise de el despre asta, după părerea mea, această rădăcină a cuvântului co-colmécatl este cea pe care portughezii au adus-o din India în anul o mie cinci sute patruzeci și patru și au numit-o China, luând numele de unde au adus-o.[778]

Am văzut-o de multe ori în Sevilla și am ținut-o în mâini și îmi amintesc ce spun (deși eram mic) ca și cum ar fi acum. Autori însemnați au scris despre această rădăcină chinezească, printre care Amato Lusitano, [779]un medic demn de mare stimă. Și ceea ce au spus ei, Dr. Francisco Hernández a spus-o și despre cocolmécatl, iar culoarea , forma și calitățile uneia se reflectă în cealaltă. Înțeleg că este una și aceeași și că, așa cum bunul nostru Dumnezeu a creat-o pe aceasta, El a creat-o și aici, după cum vedem, pentru că această rădăcină de cocolmécatl este ca cea a stufului din Castilia: este noduroasă, cu vârfuri ca niște spini, este groasă și lungă; la exterior este maro-gălbuie, iar la interior nu este atât de mare, iar când este tăiată în bucăți se desface ca o vită gătită. Toate cele de mai sus provin din rădăcina plantei China, [780]iar efectele sale sunt

776 În original: „exmilax".

777 Nicolás Monardes susține această afirmație categorică cu acel „tot" al Dr. Farfán: „Spaniolii i-au spus cărçaparrilla când au văzut-o, din cauza marii asemănări pe care o are cu cărçaparrilla din aceste părți, care este *Smilace aspera:* sunt sigur că cărçaparrilla din acele părți este aceeași cu a noastră, pe care am experimentat-o de multe ori, și a noastră are aceleași efecte ca și cea din Noua Spanie, cu care seamănă, mai mult decât cu cea din Honduras. Este fără gust, fără nicio acrimonie, iar apa făcută din ea nu are mai mult gust decât apa de orz" (*op. cit.,* f. 19r).

778 Atât Dr. Farfán, cât și Dr. Monardes sunt de acord asupra anului 1544, data la care a fost adusă în Europa de către portughezi: „[Rădăcina Chinei] Au trecut aproape treizeci de ani de când portughezii au adus-o în aceste părți [Spania] cu mare stimă, pentru a vindeca toate bolile, în special sifilisul, în care a avut mari efecte" (Monardes, *op. cit.,* f. 17r).

779 João Rodrigues de Castelo Branco, cunoscut și sub numele de Amato Lusitano (1511-1568), a fost un medic portughez de origine evreiască. Printre descoperirile sale, se remarcă procesul circulației sângelui. Acest progres i-a permis să scrie și să îmbogățească literatura medicală apărută în secolul al XVI-lea. Prin urmare, s-a bucurat de reputația și admirația colegilor săi. Cea mai importantă lucrare a sa a fost *Centuriae,* publicată în șapte volume, cu mai multe tipărituri în secolele al XVI-lea și al XVII-lea în diverse orașe europene: Florența, Veneția, Basel, Paris, Barcelona etc.

780 „Al doilea medicament care provine din Indiile noastre este o rădăcină pe care o numesc China. Ar putea părea scandalos să spunem că China se găsește în Indiile noastre de Vest, așa cum o aduc portughezii de obicei din Indiile de Est. Din acest motiv, să știți că Don Francisco de Mendoza, un domn foarte ilustru, când a venit din Noua Spanie și Peru, mi-a arătat o rădăcină mare și alte rădăcini mici și m-a întrebat ce sunt acele rădăcini. I-am răspuns că sunt rădăcini de China, dar că mi se par foarte proaspete. Mi-a spus că asta se datorează faptului că fuseseră culese și aduse din Noua Spanie cu puțin

similare cu cele ale cocolmécatl-ului: apa fiartă cu această rădăcină dizolvă și neutralizează dezechilibrele umorilor, ameliorează flatulența, elimină obstrucțiile, ajută la gătit și ameliorează durerile din flancuri și colicile. Frunzele verzi și fierbinți ale acestei rădăcini, aplicate pe o durere, o ameliorează. Apa fiartă (așa cum voi descrie aici) ameliorează durerile de cap, induce transpirația și vindecă eficient sifilisul dacă este fiartă bine. Această rădăcină de cocolmécatl este caldă și fierbinte și aproape uscată; iar dacă este fiartă mult timp, contractă intestinele.

Tot ce am spus este rădăcina limbii chineze și, prin urmare, spun că este cea de aici, exact ca ea. Și dacă Dr. Francisco Hernández [781]nu a spus asta, a fost pentru că nu-și amintea când a scris despre asta sau pentru că i s-a părut că nu se găsește aici. [f. 207a]

Luați o jumătate de uncie din această rădăcină tocată mărunt și fierbeți-o la foc mic în șase litri de apă. Când a căpătat culoarea vinului alb, luați-o de pe foc și acoperiți oala cu o farfurie. După ce s-a răcit, strecurați-o, iar cei care (din necesitate) beau puțin vin la masă, să-l dilueze cu acesta, iar în timpul zilei, când le este sete, să bea din el. [782][f. 208a]

PURGARE SIGURĂ PENTRU FEMEILE ÎNSĂRCINATE, CHIAR DACĂ SUNT ÎN

timp înainte. Am fost uimit că o avea acolo, deoarece credeam că se găsește doar în China. Mi-a spus că China nu se găsește doar în Noua Spanie, ci că în curând voi vedea o mare cantitate de mirodenii aduse de unde este adusă acea China, lucru pe care l-am crezut când am văzut contractul pe care l-a făcut cu Majestatea Sa." să aducă în Spania o mare cantitate de mirodenii, pe care deja începuse să le pună și să le planteze: și am văzut ghimbir verde adus de acolo, tot din China" (Monardes, *op. cit.,* ff. 16r-16v).

781 În scrierile sale, Dr. Hernández a încercat să asimileze cosmogonia medicală indigenă : un corpus de cunoștințe vindecătoare extrem de elaborat, complex și străvechi. Munca sa remarcabilă ca om de știință european în Noua Spanie este admirabilă și a influențat munca colegilor săi în secolul al XVII-lea.

782 Dr. Monardes l-a preparat altfel; printre altele, a adăugat o jumătate de uncie mai mult decât Farfán și l-a lăsat să se odihnească o zi. Tratamentul său este mult mai delicat, nu la fel de dur și de cruțat ca cel al augustinianului: „Vor lua una dintre rădăcini și o vor tăia subțire, de grosimea și mărimea unui litru de argint, și din cea astfel tăiată, vor cântări o uncie și o vor pune într-o oală nouă, iar deasupra vor pune trei azumbre de apă și se va înmuia timp de douăzeci și patru de ore: cu oala acoperită, se va fierbe la foc mic cu cărbune deja aprins până se reduce la jumătate și va rămâne o azumbre și jumătate [...] și după ce se răcește, se va strecura și se va păstra într-un vas glazurat [.] [Bolnavul] va lua dimineața pe stomacul gol zece uncii din respectiva apă, cât de fierbinte poate, și va încerca să transpire și o va păstra cel puțin două ore" *(op. cit.,* f.17r).

PERIOADA MENSTRUALĂ [f. 210b]

O jicama [783]vândută în piețele în aer liber [784]— numită itztictlanoquiloni în limba nahuatl [785]—, măcinată și dizolvată în apă caldă sau vin diluat, purifică umorile organismului fără a provoca nicio perturbare, așa cum s-a observat adesea. Prin urmare, poate fi administrată în siguranță femeilor însărcinate, fără niciun risc de efecte adverse. [f. 210b]

PENTRU DIZOLVAREA PIETRELOR LA RINICHI ȘI PENTRU DURERILE DE FLANC DE MODĂ VECHE [f. 211a]

Ia o legătură de mecaxóchil, o păstaie de vanilie de tlilxóchil, cincisprezece boabe de nacazxóchil, cinci ardei iute tzinquahuyo și douăzeci de boabe de cacao prăjite . [786]Măcină toate acestea foarte bine pe o tigaie. [787]Ia un castron

783 Se referă la un tip de jicama, un tubercul comestibil sau medicinal. Chirurgul Alonso López de Hinojosos folosea un alt tip de „jicamilla" – sau poate același, dar cunoscut sub alt nume – pentru a vindeca flegmonul, dacă acesta nu se ameliora cu unguent: „Dacă nu curăță bine, se aplică unguent curățitor de țelină și, dacă este necesar, se purifică din nou pacientul cu greutatea unui real de jicamilla pe care le numesc chichimecapatli" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 118).

784 Pe vremea lui Farfán, se puteau găsi minuni superioare celor găsite astăzi în tianguis-ul din Mexic. De exemplu: „ *Izcahuitl* este o masă de viermi foarte mici care, prinși cu plase în lacul mexican și păstrați în recipiente mari, sunt vânduți în piețele numite *tianquiz* " (Hernández, *Opere complete,* vol. III, vol. II, p. 395).

785 Poate că se referă la *tlanoquiloni.* Fray Bernardino de Sahagún spune despre el: „Doar rădăcina [este medicinală]. Este rotundă, ca napii. Crește doar ca plantă. Are o singură tulpină. Frunzele sale sunt mici. Crește acolo, în Tepzolco. Rădăcina menționată anterior este măcinată de cei care au burta umflată sau febră. O beau pentru a elimina boala prin excremente. Și odată ce au evacuat-o, li se dă să bea yolatolli pentru a induce constipația" (citat în López-Austin, *op. cit.,* pp. 67-68). Se poate referi și la *tlalitzmiquílitl* sau *itzmiquílitl.* Francisco Hernández spune despre ea: „Are o rădăcină asemănătoare cu cea a napului, tocită și fibroasă, din care cresc tulpini scurte [...]. Rădăcina este rece și umedă; zdrobită și băută, îi ameliorează pe cei care au febră [...]. Crește în Huehuetocan, unde se spune că rădăcina aplicată elimină inflamațiile, iar introdusă purifică intestinele" *(Opere complete,* vol. III, vol. II, p. 16).

786 În original, respectiv: „mecasúchil", „tlilxúchil", „nacazxúchil". Sahagún spune următoarele despre acestea și despre ardeiul iute menționat anterior: „Cei care scuipă sânge se vor vindeca bând cacao făcut cu acele specii aromatice numite tlilxóchitl, mecaxóchitl și ueinacaztli și cu un anumit tip de ardei iute numit chiltec-pin, foarte prăjit și amestecat cu ulli" (Sahagún, *op. cit.,* lib. X, cap. XXVIII, 50, p. 591).

787 „(Din cuvântul nahuatl métatl). Piatră pe care se măcină manual porumbul și alte cereale cu metlapilul. În Spania se folosea pentru a face ciocolată manual" *(DRAE, sv* „Metate").

de xocóatl [788]și pune în el cât mai multe flori de matlatin (ca o nucă) [789]- din cele care se vând în piețe - și lasă-le acolo de seara devreme până dimineața. Strecoară apa și stoarce-o, și va deveni albastră. Apoi măcină trei noduri de taquatzin crud [f. 211b] [790]; amestecă totul în xocóatl și, în zori, pe stomacul gol, bea-l fierbinte timp de șase zile, cum se bea ciocolată . [791]Îl poți bea la fiecare trei zile, iar când îl bei, stai în pat, încălzit, timp de o oră sau două.

---

788 „Pentru bășici sau căldură pe limbă, va fi necesar să se vindece luând puțin alaun crud, aplicându-l pe limbă și spălând-o cu o anumită apă numită *xocóatl în limbă* și, de asemenea, spălând cu suc de roșii dulci, care se numesc *miltomate în limbă"* (Sahagún, *op. cit.,* lib. X, cap. XXVIII, 34, p. 589). *Xocóatl* este o apă de cacao, oarecum oțetată și cu mirodenii. În nahuatl înseamnă „apă amară".

789 Francisco Hernández afirmă: „Capitolul XXI. Despre Matlalin. Este o plantă lungă de doi coți, cu rădăcini fibroase, tulpini cilindrice și subțiri, frunze delicate și numeroase și flori asemănătoare violetelor purpurii și albastre. Se înmoaie în apă timp de o oră, apoi se stoarce, iar cu acest lichid se vopsește lâna, spun ei, verde-marin sau albastru. Unii numesc această plantă matlalxóchitl" *(Opere complete,* vol. III, partea a II-a, p. 35). Sahagún recomandă *matlalxíhuitl,* combinat cu urină caldă și o frunză de maguey, pentru tratarea leziunilor la cap (cartea X, capitolul 28, 69, p. 594). „În secolul al XVI-lea, Martín de la Cruz l-a menționat ca antipiretic și pentru ameliorarea «căldurii din ochi». La începutul secolului al XVIII-lea, Juan de Esteyneffer l-a folosit împotriva paraliziei, a umorii pituitare sau melancolice, împotriva viermilor, a menstruației excesive, ca tratament pentru vergeturi, pustule și fântâni" *(BDMTM, sv* „Matlatin")

790 Se referă la coada oposumului. Francisco Hernández povestește următoarea anecdotă despre coada oposumului ca medicament: „Acest lucru a fost dovedit de o experiență extraordinară la Madrid, la curtea lui Filip al II-lea, unde episcopul de Córdoba, care era pe atunci prelat de Cuenca și duhovnic al celui mai excelent și suprem rege al nostru, a suferit o severă suprimare a urinării și, cu ajutorul menționat anterior [al *cocoztámabului],* a fost vindecat brusc și în mod miraculos, tractul urinar deschizându-se și evacuând o cantitate mare de urină, nu fără o mare recompensă pentru medic, care, însă, nu știa de unde provenea un astfel de remediu și nici altceva decât că el însuși și mulți alții fuseseră vindecați în mod similar de astfel de boli de către un anumit medic indian care a păstrat secretul. Și, deși există unii care susțin că acest lucru nu s-a întâmplat cu pulberea menționată anterior, ci cu coada oposumului , un animal a cărui imagine o includem și care oferă, de asemenea, un ajutor remarcabil în astfel de boli, totuși, la o investigație mai atentă, s-a descoperit că provenea din rădăcina acestei plante și nu din coada vindecării pe care am descris-o a fost obținut de la animalul menționat anterior" (citat în López-Austin, *op. cit.,* p. 113-114).

791 „Cel de-al treilea tip de băutură, numit *chocolatl,* se prepară cu cantități egale de boabe *de póchotl* și *cacáhoatl și se spune că este extraordinar de îngrășătoare dacă este folosită frecvent; ambele boabe sunt măcinate și puse într-un vas și amestecate cu un* tel până când partea grasă și aerisită plutește la suprafață, pe care o separă și o pun deoparte, amestecând cu un pumn din boabele indiene înmuiate menționate anterior; când băutura este gata de consum, amestecă partea grasă pe care au separat-o și în final o iau caldă; o administrează, de asemenea, cu mare folos tuberculozelor, celor care sunt epuizați și sleiți de puteri" (Hernández, *Opere complete,* t. II, vol. I, p. 305).

Rădăcina florilor albastre pe care le-am menționat (numită matlatin), măcinată și pusă într-un bol cu xocóatl, elimină căldura din rinichi și îi face să se purge prin urină. [f. 211b]

PENTRU DURERI DE DINȚI ȘI DURERI DENTARE [f. 211b]

Ia o bucată din arborele yecahuyexóchil, [792]pe care indienii îl pun în pământ fierbinte ca gard, [793]și transformă-l în jar și aruncă-l în apă. Cât este încă fierbinte, înfășoară-l într-o cârpă și pune-l pe molar sau dinte. [794][f. 211b]

PENTRU HEMOROIZI [f. 211b]

Luați frunzele verzi măcinate sau uscate de xiztlantectli [795]și puneți-le de trei

792 În original: „yecahuyexúchil". Bazându-se exclusiv pe informațiile furnizate de Francisco Hernández, care descrie forma sa cilindrică, mai înaltă decât un om și, prin urmare, potrivită ca „gard ", mi se pare că se referă la *yacaxíhuitl:* „Capitolul XXXIII. Despre Yacaxíhuitl din Ocuila sau iarba cu frunze ascuțite. Această iarbă produce o rădăcină ramificată, cenușie, tulpini cilindrice , mai înalte decât un om, iar pe ele frunze ca frunzele de lămâi, dar mult mai ascuțite, și flori albe cu galben, rotunde și aranjate în grupuri. Rădăcina are un temperament fierbinte și uscat; măcinată și luată în doze de două drahme cu apă, purifică foarte eficient persoanele care suferă de artrită atât prin canalele superioare, cât și prin cele inferioare. Crește în regiuni oarecum calde" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 408).

793 „Împrejmuirea, care se face în jurul unui loc, formată din pământ ridicat sau din orice alt lucru care servește drept apărare, care îl închide și împiedică intrarea. Provine din latinescul *Vallum,* i. FR. L. DE GRAN. Symb. part. 1. cap. 20. Ei construiesc o casă mare și magnifică după Demnitatea Regală și o înconjoară cu un gard, ca cu un zid. SANDOV. Hist. de Carl. V. lib. 22. §. 21. Pe lângă aceasta, locul era împrejmuit cu *garduri,* ziduri și multe podgorii" *(Aut., sv* „Gard").

794 Spre deosebire de acest remediu cu plante mexicane, un alt remediu hispanic medieval pentru durerile mari de dinți era următorul: „Pentru dureri mari pune sare măcinată legată într-o pânză de in cât un mănunchi de alune și încălzește-o în ulei de gătit și pune-o fierbinte deasupra dintelui. Și dacă este ulei de crini, este mai bine" (Chirino, *op. cit.,* p. 146).

795 Medicul șef al Indiilor îl recomandă ca remediu pentru suprimarea diareei, dar nu tratează hemoroizii în acest fel: „Capitolul XV. Despre Xiuhtlantectli sau floarea tăiată cu dinții. Este o plantă cu rădăcină fibroasă, din care crește o tulpină purpurie, este trifazată cu ramuri la intervale și împodobită cu frunze precum cea a așa-numitei graciole, cu nervuri longitudinale, iar la capătul ramurilor flori rotunde, galbene și păroase. Are un gust aromatic, iute la gradul doi cu o oarecare uscăciune și are gustul de laber. Se spune că frunzele fierte în apă conțin diaree și se vopsesc în galben. Crește în locuri calde" (Hernández, *Opere complete,* t. III, vol. II, p. 212).

sau patru ori pe hemoroizi; [796]acestea ameliorează durerea și îi vindecă pe cei care îi au. [797][f. 211b]

796 Remediile pentru vindecarea hemoroizilor cu plante indigene sunt foarte diferite, de exemplu, în *Libellus de medicinalibus indorum herbis* (1552), de Martín de la Cruz, un medic indigen, se spune: „Împotriva hemoroizilor tulpina plantei colomécatl este foarte utilă, deoarece dacă este măcinată în apă fierbinte cu miere, prin băutură elimină fierea" (citat în López-Austin, *op. cit.* , p. 97).

797 Acest remediu prehispanic contrastează puternic cu următorul, de origine medievală: „Când apar hemoroizii acolo, sau smochine cum le numesc ei, este bine să gătești ceapa cu untură de vacă și să o înmoi dintr-o dată pentru a ameliora durerea. Și, la fel, gătești prazul și îl pui cu grijă deasupra pentru a absorbi acea respirație fierbinte" (Chirino, *op. cit.,* p. 196). Și ce se poate spune despre acesta: „Pentru hemoroizi se spune că este bună coada oricărui pește, sărată, arsă, măcinată și făcută pudră" *(ibid.,* p. 199).

Pentru surditate, chiar dacă este veche.[798] [f. 214b]

Capitolul optsprezece

În ținuturile fierbinți ale acestei Noi Spanii, există niște animale mici, blânde, neveninoase, numite armadillo. Oasele cozilor lor sunt măcinate fin și transformate în bile mici cu ulei de rută sau cu ulei de migdale dulci - dacă afecțiunea este de temperament fierbinte, așa cum se întâmplă adesea, sau dacă cred că boala este cauzată de frig - și introduse adânc în urechea care nu poate auzi, apoi așezate deasupra bilelor cu vată de zibetă. [f. 215a] Când bila se uzează, se introduce o alta. După trei sau patru zile, cei care urmează să fie vindecați simt o ușoară durere în ureche și cap, iar aceasta pare să funcționeze datorită durerii pe care o provoacă. Recomand ca, înainte de a introduce bilele în urechi, bolnavii să fie purjați, deoarece cu mai puțină umor, medicamentul își va face efectul mai repede.

Când surditatea [799]este veche, folosiți pastilele timp de câteva zile și astfel înmuiați membrana urechii, care, fiind foarte dură, chiar dacă o lovește aerul vocii sau sunetul, nu există nicio modalitate de a o mișca, deoarece umorul din ea este atât de absorbit și îmbibat. [f. 215a]

Pentru cei mușcați de vipere [f. 216a]

Dacă cei mușcați de vipere ar putea apoi să bea teriacul în apă de flori de portocal [800]sau în puțin vin bun, ar fi o mare ușurare pentru ei.

---

798 Următoarele două boli fac parte din capitolul optsprezece.

799 „Luis Lobera de Ávila spune că surditatea este cauzată de o anumită umoră provenită din partea creierului care blochează porii care transportă virtutea auditivă, surditate care, dacă apare din copilărie sau adolescență, este incurabilă [...] După evacuare, pentru a îndepărta materia acumulată, se face următoarele: se ia lână de oaie murdară și se prăjește cu ulei de mușețel, care, când este călduț, se toarnă în ureche" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 134).

800 „Floarea de lămâi sau portocal, care este albă și mică, compusă din patru frunze groase și parfumate. Covarrubias spune că provine din ebraicul Naha și Zahar, care înseamnă floare strălucitoare. Diego de Urrea și alții cred că provine din arabul *Zahere,* care înseamnă a străluci. Latină *: Citrius flos.* OV. hist. Chil. fol. 5. Ca să nu mai vorbim de altele care sunt

cultivate în grădini, cum ar fi garoafele, florile de perete și floarea de portocal. ALFAR. fol. 187. Și printre toate era una de floare de portocal și lămâie, care era vizibilă. *Apă de floare de portocal.* Cea distilată cu floare de portocal sau cu o infuzie din aceeași floare. Latină: *Citrii floris aqua.* VILLALOB. Problem. fol. 38. Nu poți crede ce se dispensa în *apă de trandafiri* și de *floare de portocal" (Aut., sv* „Azahar").

El a dat. [801]Dacă nu există, faceți așa: dacă mușcătura este la unul dintre degetele de la picioare sau de la mâini, legați-o cu un șiret de pantofi — sau cu o sfoară subțire — puțin deasupra mușcăturii și tăiați-o complet, chiar dacă numai cu vârful unui cuțit ascuțit. Apoi introduceți întregul deget în gâtul găinilor sau al puilor și se va vindeca.

Dacă nu sunt găini, oricine își poate suge degetul și va saliva mereu. [802]Acest lucru se face în Spania fără a face rău celui care îl face. Un alt remediu s-a găsit în această Nouă Spanie și nu lipsește niciodată, deși este dezgustător - și pentru a scăpa de moarte, nimeni nu va fi -; remediul este acesta: dacă cineva este mușcat de o viperă, chiar dacă este pe cale să explodeze, să ia rana sau murdăria de la persoană, chiar dacă tocmai a fost expulzată din corp, și să o dizolve în apă, să o bea și va vedea un remediu minunat. [803]Iar dacă este într-un loc nelocuit: dizolvați-o într-o pălărie cu urină, iar persoana mușcată o poate bea singură.

Indienii care sunt mușcați de un șarpe, de un picior sau de o mână, sapă o groapă și pun veninul înăuntru până se simt mai bine. Înțeleg că acest lucru se datorează faptului că pământul nu permite veninului să se ridice, ci îl atrage

801 Medicul augustinian nu construiește – cel puțin în acest pasaj – o narațiune providențialistă, care este adesea caracteristică primelor cronici franciscane. De exemplu, șarpele, simbol al răului și al trădării, atacă păcătoșii doar într-un ținut în care abundența sa este dovedită; Acesta este mesajul lui Motolinía și descrierea sa a Noii Spanii, un ținut plin de șerpi: „În această perioadă a anului, iarba este foarte înaltă, iar cărările atât de năpădite de vegetație încât abia semănau cu o cărare mică, iar aceste cărări se îngustează adesea dintr-o parte în alta, astfel încât picioarele cuiva ar trece pe dedesubt fără să poată vedea pământul; și existau vipere foarte crude, căci, deși în toată această Nouă Spanie sunt mai multe și mai mari decât în Castilia, cele din țara rece sunt mai puțin veninoase, iar indienii au multe leacuri împotriva lor; dar în acest ținut despre care vorbesc sunt atât de veninoase încât oricine pe care îl mușcă nu trăiește douăzeci și patru de ore; și în timp ce călătorim, indienii ne-au spus: aici a murit unul, acolo altul și acolo altul, din cauza mușcăturilor de viperă; și toți cei din companie erau desculți; deși Dumnezeu, în mila Sa, ne-a lăsat pe toți să trecem fără vătămare sau vreo piedică” (Motolinía, *Istoria indienilor din Noua Spanie,* 1995, p. 100).

802 Virtutea „flegma din gură”, adică a salivei, nu a trecut niciodată neobservată de medicina hipocratico-galenică; este considerată chiar capabilă să pună capăt anumitor boli și să ucidă scorpionii și alte creaturi veninoase: „Și nu vă mirați, căci flegma din gură este un remediu pentru licheni și distruge imediat scorpionii și multe alte animale veninoase; pe unii îi ucide repede, pe alții mai târziu, dar cu siguranță le dăunează enorm pe toți” (Galen, *Despre facultățile naturale* , 163, p. 127).

803 Farfán recunoaște natura dezgustătoare a unui astfel de remediu, spre deosebire de lucrările medicale din Evul Mediu târziu (Ketham, Chirino etc.), care recomandă și ele ingerarea excrementelor umane în astfel de urgențe.

spre sine. [804][f. 216b]

PENTRU DURERI DE CAP MARI ȘI VECHI [f. 218b]

Am spus de multe ori în acest tratat de medicină că pentru o afecțiune sau o boală prescriu mai multe remedii în părți, nu pe toate deodată. Și se întâmplă ca cel care are nevoie [f. 219a] să le încerce pe toate și să îl folosească pe cel care este cel mai benefic. Și astfel, căutați-le în tabel și le veți găsi.

Acest remediu pe care îl ofer acum mi-a venit în minte în acest moment și l-am încercat de multe ori pentru dureri de cap severe și îl puteți face oriunde v-ați afla: luați două părți din frunzele de piziete - cunoscute și sub numele de tutun - și o parte de praf de strănut, toate acestea fiind vândute în piețele în aer liber: amestecați-le împreună și în fiecare dimineață, sau o dată la două zile, umeziți vârful degetului mic cu salivă și atingeți bine praful, și puneți-l cu degetul în nări, foarte adânc, de trei sau patru ori; și adulmecați puternic și reumatismul se va închega ca albușurile de ou. Pentru cei care au reumatism și pentru cei afectați de boala franceză, [805]este un remediu benefic, după cum veți

804 Farfán oferea un remediu împotriva mușcăturilor de viperă, deoarece era o afecțiune comună, mai ales la vânătoare. Providențialismul pronunțat al unuia dintre cei mai scatologici călugări care au pus piciorul în Noua Spanie afirmă că indienii tratau viperele și șerpii cu mare încredere, deoarece posedau un remediu puternic care îi amorțea: tutunul *(piciete):* „Și în copaci multe păsări mici și mari; erau șoimi, corbi, bufnițe și în aceiași munți mult vânat de căprioare și iepuri, și iepuri, și vulturi și mulți șerpi; aceștia erau legați și li se scoteau colții sau dinții, deoarece majoritatea erau de felul viperei, lungi cât un braț și groși cât brațul unui om la încheietura mâinii. Indienii îi țin în mâini ca pe păsări, deoarece pentru cei feroce și veninoși au o iarbă care îi amorțește, care este și medicinală pentru multe lucruri; această iarbă se numește *picietl."* (Motolinía, *Istoria indienilor din Noua Spanie,* 1995, p. 62).

805 „Folosit regulat la plural. O boală binecunoscută și contagioasă, numită și boală franceză sau galică, deoarece (după unii) francezii au contractat-o când au intrat în Italia cu regele Carol al VIII-lea, prin comerțul ilicit pe care l-au avut cu femeile din acea țară; dar alții spun că spaniolii au suferit de ea în timpul descoperirii Indiilor, tot din cauza afacerilor necinstite pe care le frecventau cu femeile din acele noi regiuni. Cert este că este o boală extrem de veche, a cărei cunoaștere a ajuns în unele provincii mai târziu decât altele și care, pentru că este indecentă, nimeni nu vrea să mărturisească că a fost primul care a suferit de ea și să o împărtășească. Uneori, acest cuvânt este folosit la singular, deoarece coșul cu un punct de materie care apare pe față se numește de obicei bubon. Este posibil să fi fost preluat din grecescul Boubon, care înseamnă tumoră peritoneală - turál, și mai ales în zona inghinală. Lat. *Lues venerea. Morbus Gallicus.* GOMARA, Hist. Ind. fol. 14. Spaniolii au testat pământul cu multe feluri de afecțiuni, dintre care erau perpetue" „bubas, despre care până atunci nu știau ce rău era": *Aut., sv* „Buba").

vedea din lucrare. [f. 219a]

CUM SE TRATEAZĂ GUTA LA PICIOARE PE CARE EI O NUMESC ARTETICA [806][f. 220b]
CAPITOLUL NOUĂSPREZECE

Unora dintre cei care citesc acest capitol li se poate părea [807]că îndrăznesc să vindec guta, contrar opiniei tuturor celor care practică medicina astăzi. [808]Ca și cum anticii nu ar fi prescris remedii foarte eficiente împotriva ei și am văzut adesea mulți pacienți sănătoși și buni. Cu favoarea lui Dumnezeu și a Preasfintei Sale Maici, voi spune aici ce este cel mai potrivit pentru a o vindeca. Și dacă cei care o tratează au puțină grijă, vor face mult bine celor afectați de această boală gravă. Majoritatea celor care suferă de această boală sunt indulgenți și dezordonați în a mânca, a bea și a dormi până la ora opt dimineața. Nu fac mișcare, se dedau plăcerilor și desfătărilor, pe care le cunosc bine. Mănâncă până se sătură și beau vin fără discernământ sau măsură. De unde rezultă

806 „Ceea ce afectează articulațiile corpului. Latină: *Morbus articularis" (Autor., sv.* „Gută arterică").

807 Aceasta este una dintre cele mai lungi secțiuni ale Scurtului *tratat de medicină,* probabil pentru că aici, Farfán, așa cum afirmă el însuși, îndrăznește să vindece o boală pe care medicii vremii sale o considerau incurabilă. Remediile nu sunt diferite de cele deja compilate în această ediție.

808 Într-adevăr, era o boală lăsată în voia Providenței. Prin urmare, a făcut parte din catalogul celor mai diverse miracole medievale: „O femeie din Germania, fiind închisă în ordinul Sfântului Sixt, suferea de gută severă la genunchi mai bine de un an, astfel încât nu a putut găsi niciodată leac; dar pentru că nu putea vizita mormântul Sfântului Petru în propriul ei trup, fiind sub ascultare, s-a gândit dacă să viziteze sau nu sfântul mormânt cu voia ei și cu mare evlavie. Dar spunând că poate merge [f. 107a] la Milano în paisprezece zile de la locul unde se afla, a început să țină o dietă. Pentru fiecare dietă spunea Tatăl Nostru în cinstea Sfântului Petru. Și era o mare minune, căci începând aceste diete de voință, le făcea întotdeauna în așa fel încât în fiecare zi se simțea mai bine. Dar a făcut ultima dietă și a venit la sfântul mormânt prin „voia lui Dumnezeu". Îngenunchind ca și cum ar fi studiat în fața propriului mormânt, a început să se roage întreaga psaltire cu mare evlavie. Și după ce a terminat psaltirea, s-a simțit astfel eliberată de acel pericol și de atunci înainte nu a mai simțit niciodată acea boală" (Anonim, *Flos sanctorum con sus ethimolo gías,* p. 344).

El a ajuns să spună că guta este fiica [f. 221a] lui Bachus. [809]Astfel de oameni trăiesc vieți scurte, împovărați de această boală și de altele. Astfel de oameni fac guta incurabilă pentru că nu doresc ordine sau armonie în viața și obiceiurile lor. Și dacă cei care o aveau nu se vindecau complet, când venea boala, aceasta era mai puțin gravă și nu se retrăgea atât de des . Această boală este, de asemenea, incurabilă pentru că cel mai adesea provine de la început dintr-un amestec de umori contrare, cum ar fi caldul și rece, și întrucât cei care o tratează nu observă sau nu iau notă (așa cum ar trebui bunii creștini) din care umori provine guta - și dacă există două [umori], care predomină pentru a o evacua, fără a o uita pe cealaltă - o tratează invers. Și astfel, bietul bolnav rămâne mai rău decât înainte. Aici dau cele mai clare și mai evidente semne care există pentru a cunoaște umorile; și cu aceasta (dacă vor să lucreze puțin) vor reuși cu favoarea lui Dumnezeu, căruia ar trebui să i se încredințeze. [f. 221a]

Prea mult vin, care este principala cauză a gutei, alături de excesul și nestăpânirea de sine în carne. Căci Hipocrate și Galen - autori gravi - spun că nu au văzut niciodată un bărbat castrat, nici o femeie virgină (cu excepția cazului în care i-a venit menstruația), nici un tânăr înainte de a cunoaște o femeie, cu gută. [810]Această boală este, de asemenea, moștenită de la părinți și

809 „Poeții se prefăceau că era fiul lui Jupiter și al Semelei și i-au dat diverse nume. Ovidiu, în Cartea a 3-a a Metamorfozelor, povestește că Semele, fiind înșelată de Juno, s-a pierdut, iar Jupiter a ajuns să fie cu ea. Totuși, în felul în care urma să fie cu Juno, soția sa, nu s-a putut scuza din cauza jurământului pe care îl depusese și, cu fulgerele pe care le-a aruncat din sine, a ucis-o. A luat copilul din pântecele ei și i-a legat o coapsă de picior până la momentul nașterii: copilul s-a născut cu coarne și, pentru că a ciugulit coapsa tatălui său cu ele la naștere, a fost numit Dionysos [...] Există diverse motive pentru care este înfățișat cu coarne. Unul este pentru că, fiind zeul vinului, îl înfurie pe oricine îl bea. [...] Sau pentru că a fost primul care a învățat cum să se arate cu boii. Sau pentru că se lăuda că este fiul lui Jupiter [...] a fost numit Bacchus [...] din cauza vocilor Bacchuidelor, care ca niște nebune mergeau strigând și urlând prin câmpuri” *(Trezorerie, sv* „Bacchus”).

810 „Faptul că rădăcina simptomelor numite isterice se află logic în uter, așa cum se credea din cele mai vechi timpuri, este dovedit în mod concludent de faptul că astfel de simptome apar doar la văduve și la acele femei ale căror menstruații sunt suprimate. Și că sperma reținută are o putere mai mare pentru geneza simptomelor isterice și mai mică, dimpotrivă, pentru suprimarea menstruației, se poate observa la femeile nevăduve cărora le este suprimată menstruația; ele prezintă unele simptome despre care vom vorbi mai târziu, dar nu au apnee, nici leșinuri severe, nici restul simptomelor pe care le-am menționat puțin mai devreme” (Galen, *Despre localizarea bolilor,* Cartea a VI-a, 424, pp. 419-420).

bunici, deoarece sămânța [811](din care este conceput omul) este infectată și coruptă. Din aceasta se înțelege [f. 222a] că, în generarea omului, sămânța provine din toate membrele corpului, deși cea mai mare parte coboară din cap. [812]Iar cauzele interne sunt o abundență de umori rele, care sunt generate din alimentele rele pe care le consumă. [f. 222a]

Remediile (care se aplică de obicei pentru a ameliora durerile mari) nu trebuie aplicate la început, ci mai degrabă după ce s-au efectuat două sau mai multe sângerări. Acest lucru se datorează faptului că umoarea poate să nu ajungă la un membru important și să provoace moartea, așa cum s-a văzut în unele cazuri. Dacă durerea este intensă, se pun pe ea niște cârpe umezite cu lapte și, înainte ca acestea să se usuce, se aplică altele. Albușurile de ou bătute, amestecate cu apă de trandafiri și câteva picături de ulei de trandafiri, puse pe durere cu cârpe, o ameliorează. [f. 224b]

811 Galen credea că sperma atrage sângele, așa cum un magnet atrage fierul: „Dar este necesar acum să fim atenți și să fim vigilenți pentru a nu înzestra inconștient sperma cu rațiune și intelect, căci atunci nu am avea nici sperma, nici natură , ci un animal viu. Și dacă respectăm ambele principii, atracția cantității proporționale și lipsa raționamentului, vom spune că există o anumită facultate a spermei de a atrage sângele, așa cum are magnetita asupra fierului. Astfel, din nou, suntem obligați să recunoaștem o anumită facultate atractivă în spermă. Ce este, așadar, sperma? În mod clar, principiul activ al animalului, căci principiul material este menstruația" (Galen, *Despre facultățile naturale,* 85, pp. 77-78).

812 „Știm, într-adevăr, că există multe diferențe între oameni; unii, chiar din tinerețe, devin slăbiți după relațiile sexuale; alții, în schimb, dacă nu le folosesc în mod continuu, au o durere de cap grea, greață, febră, mai puțină poftă de mâncare și digestie proastă. Platon și-a comparat corpul cu copaci mai încărcați cu fructe decât în mod normal" (Galen, *Despre localizarea bolilor ,* Cartea a VI-a, 418, p. 415).

UN REMEDIU PENTRU CA BĂRBAȚII CĂSĂTORIȚI să aibă copii și să poată plăti pensie alimentară.[813] [f. 230b]

CAPITOLUL DOUĂZECI

Din momentul în care Dumnezeu a creat omul, i-a dat femeia ca tovarășă și dar și a format-o dintr-una din coastele sale, pentru ca să o iubească și să o prețuiască mai mult. Dumnezeu i-a unit și i-a căsătorit [f. 231a] pentru ca rasa umană să se înmulțească și să crească și pentru ca omul (mânat și mișcat de pofta firii) să nu păcătuiască. Aici, bărbații căsătoriți (când nu au copii) nu sunt mulțumiți și par să nu-și iubească bine soțiile. Și când Dumnezeu le dăruiește copii, atunci pasiunile și certurile încetează cu dovezi atât de mari de iubire precum copiii. Acesta este un lucru natural, așa cum se vede la animale, care se străduiesc să-și păstreze specia prin procreație. Și acest lucru este cu atât mai adevărat la oameni, care sunt capabili de rațiune și înțelegere. Ceea ce am spus este ceea ce m-a mișcat și mă obligă cu caritate creștină să dau un remediu unor oameni săraci, care trăiesc foarte triști și supărați cu soțiile lor, care, deși sunt sănătoși și de vârstă tânără și deși au oarecare putere și voință, au membrele genitale atât de slabe încât atunci când ajung la actul natural se slăbesc în așa fel, ca și cum n-ar fi bărbați.

Dacă acest remediu nu ajută la producerea de copii, va ajuta la achitarea datoriei față de obligație. Și astfel, multe ofense împotriva Domnului nostru vor fi prevenite, iar El (pentru Care este) nu va permite unor oameni fără inimă să profite de acest remediu pentru a-L ofensa, ceea ce nu este intenția mea, ci cea pe care am menționat-o mai sus.

Alte două cauze principale fac un bărbat impotent: una este relaxarea nervilor din organele genitale sau

813 Se referă la datoria conjugală: „Se numește acea obligație reciprocă care există între persoanele căsătorite. Latină. *Conjugale debitum.* NAVARR. Man. cap. 16. num. 32. Dacă a cerut sau a plătit datoria conjugală în timpul menstruației, când femeia este în obiceiul ei" *(Aut., sv* „Datorie conjugală").

Avându-le foarte reci și pline de umor flegmatic. Cealaltă cauză este neproducerea sămânței, care este necesară pentru acest act; sau având rinichi slabi, experimentând mereu dureri și multe umori rele în ei. Când aceasta este cauza impotenței la unii, să mănânce carne de substanță bună, să bea vin foarte bun, să se delecteze cu tot ce poate și să doarmă într-un pat bun și astfel va produce mai multă sămânță. Spun aceasta pentru că sămânța este produsă din cea mai bună substanță și din cel mai bun sânge al corpului.

Dacă cauza impotenței este slăbiciunea nervilor organelor genitale și o oarecare răceală a acestora, sau dacă ambele cauze principale sunt prezente, mâncați mâncare bună și beți vin foarte bun [f. 232a] și delectați-vă cu toate celelalte lucruri pe care le-am menționat. Mâncați găini, caponi, [814]prepelițe și păsările mici pe care indienii le vânează de obicei cu plase. Mâncați pui crescuți acasă. Testiculele cocoșilor și ale găinilor sunt foarte bune. Dintre leguminoase, puteți mânca năut, fasole lată, ceapă, ciulini [815]și ridichi, deoarece, producând flatulență, acestea mișcă organele genitale și potența. Nasturelul [816]din Castilia este bun, precum și cel din Peru, sosul de omidă [817]și pebre [818]- pe care îl numesc ei - făcut din șofran și oțet; iezi grași, berbec castrat

814 „(Din latină vulgară *cappo, pentru capo, -onis). Pui care este castrat când este mic și îngrășat pentru a fi mâncat” *(DRAE, sv* „Capon”).

815 Dioscoride menționează trei tipuri de ciulini: albi, arabi și sălbatici. Dintre primele două, se recomandă doar rădăcina. Ultimul este cel mai plăcut la gust: „Ciulinul sălbatic [...] Rădăcina sa este neagră, groasă, din care derivă virtutea sa. Gătit cu vin și băut, este eficient împotriva putregaiului axilar și a mirosului urât din restul corpului. Provoacă urinare abundentă și urât mirositoare. Planta nou încolțită se consumă gătită, ca sparanghelul” *(Plante și remedii medicinale,* Cărțile I-III, p. 379).

816 „O specie de Sisymbrium numită Cardamino, care crește în locuri acvatice, iar frunzele acestei plante sunt inițial rotunde și, pe măsură ce cresc, se desprind ca cele ale omizii. În farmacii se numește Nasturtium aquaticum; dar denumirea sa comună și vulgară în Spania este năsturel. Lat. *Nasturtium aquaticum.* LAG. Diosc. lib. 2. cap. 17. Nasturelul se încălzește și se usucă în gradul al treilea sau cel puțin la sfârșitul celui de-al doilea. PIC. JUSTIN. fol. 69. Văzând atâția oameni, am spus, spre rușinea mea, că ar trebui să mă duc să cumpăr niște năsturel la Alhambra din Granada. QUEV. Mus. 2. Son. 39” (*Auth.* , *sv* „Năsturel”).

817 „Un sos gustos făcut din iarba cu acest nume, cu zahăr sau miere, oțet și pâine prăjită: și se distinge prin faptul că este numit omidă de zahăr sau de miere. Montiñ. Art. de Cocin. f. 191. Latină. *Conditura ex melle vel saccharo, pane erucaque” (Auth., sv* „Omidă”).

818 „Un anumit tip de sos, făcut pentru a condimenta anumite mâncăruri: și este compus din piper, șofran, cuișoare și alte mirodenii. Provine din latinescul *Piper* , care înseamnă Piper, deoarece este cel care iese cel mai în evidență în acest sos. Latină. *Piperatum condimentum.* LAG. Diosc. lib. 4. cap. 33. Bucătarii îl folosesc pentru ardeii și condimentele lor. PALM. La Pass. cap. 4. Apoi, luând o mușcătură de pâine și înmuind -o în puțin piper sau sos care era pe masă, i-a fost dată lui Iuda” *(Auth., sv* „Pebre”).

și îngrășat; și mai mult decât ouă proaspete fierte moi cu piper, acestea produc o substanță foarte bună. Strugurii, smochinele verzi și uscate, inimile de palmier, nucile și migdalele sunt, de asemenea, foarte bune. Puteți mânca toate aceste fructe cu alte alimente sau separat; și evitați să beți apă plată, care este foarte dăunătoare pentru această boală. Rețineți că esențialul este să nu mâncați prea mult, ci cu moderație, astfel încât stomacul să poată digera mai bine mâncarea și să o transforme în substanțe bune. [f. 232a]

Toate remediile pe care le enumăr aici ar trebui preparate într-o farmacie — cu care am venit — și cine nu se află acolo unde se află una, să trimită după ele și să le facă, pentru că în afara unei farmacii nu se găsesc și nici nu se pot face. Adevărat spun, ca om religios, că le-am testat și au fost eficiente în toate cazurile, iar autorul care le enumeră este de încredere, fiind învățat în domeniul său. [f. 232b]

În fiecare seară, când se duce la culcare, unge-i toate organele genitale (adică testiculele și penisul) cu acest alifie cald și acoperă-le cu o cârpă caldă: ulei de crin, șase uncii; stelă pudră [819](care este un animal), o uncie; castoreum (care este butonul cerbului), un scrupul; nucșoară și piper lung, jumătate de uncie din fiecare; ceară galbenă, cât este necesar. La foc mic, prepară un alifie moale. Pentru orice lipsește din cele pe care le-am prescris aici, adaugă cantitatea echivalentă din celelalte. Folosește acest remediu timp de o lună sau două și, când te simți mai puternic și mai puternic, îndeamnă-te lui Dumnezeu, căci cu favoarea Lui îți vei îndeplini sfânta dorință. Și pentru o mai mare abundență și o mai mare siguranță, ia (cu o oră înainte de act) o drahmă din membrul uscat și pudră al cerbului, dizolvată în puțin vin bun.

Un alt remediu: luați, într-un ou copt, tot atâta amidon măcinat [820]cât un

819 „Stelion: O insectă asemănătoare cu o șopârlă, dar mai mică. Pielea sa superioară este vopsită cu pete strălucitoare, ca niște stele. Se hrănește cu rouă și păianjeni. În fiecare an năpârlește și îi mănâncă pielea, astfel încât oamenii nu pot profita de ea, deoarece este un remediu specific împotriva inimii bolnave. Este numită în mod obișnuit Gecko. Este preluat din latinescul *Stellio, ns.* SAAV. Empr. 48. Niciun animal nu este mai fraudulos decât Stellionul [...] Stellionul nu-l ucide pe cel pe care îl infectează; dimpotrivă, îl incapacitează și îl alungă din corpul său" *(Auth., sv* „Stelion"). Câteva rânduri mai sus, Farfán recomanda un alt tip de reptilă pentru a vindeca această boală teribilă: „Două uncii din carnea care se află lângă rinichi sau spatele unor animale, cum ar fi șopârlele mici, numite scincos [f. 233a]." Se referă la șliț, „(Din latinescul *scincus,* iar acesta din grecescul CKÍyKoç *skinkos}* Șliț" *(DRAE, sv.* „Șliț").

820 „Gumă dintr-un arbore indian, care în farmacii se numește Borrax. În mod impropriu se numește Chrysocola, deoarece este un lichid mineral, care este distilat din vena de aur și îngheață la frigul iernii; și pentru că aurul este lipit cu ea, ca și în cazul Atíncarului,

năut. [f. 233b]

O ALINARE [821]PENTRU A LINISTEA STOMACULUI ȘI A GĂTI MÂNCAREA [f. 234b]

Rețeta acestei poțiuni pentru stomac [822]a fost adusă în Noua Spanie de către Marchizul de Falces [823]și este (pentru cei care gătesc prost mâncarea) admirabilă și are o aromă foarte plăcută. Luați spica [f. 235a]nardi, [824]flori de mușețel, câte o drahmă din fiecare; scoarță de lămâie, cardamom și mastic, câte două drahme din fiecare; labdanum, [825]două uncii; pudră de mentă, trei drahme;

Covarrubias spune că Atíncarul poate fi numit Chrysocola; dar acest lucru nu este adevărat, deoarece unul este diferit de celălalt. Lat. *Santra.* LAG. Diosc. lib. 2. cap. 73. Prin urmare, în opinia mea, toți proștii din timpul nostru se înșeală profund, cei care înțeleg *Atíncarul nostru comun prin acest vulgar Chrysocola" (Autor , sv* „Atíncar").

821 În original: „çocrocio" și așa se face referire de fiecare dată când apare. „Ipsa sau epictima de culoarea șofranului. Covarr. spune că se spunea aproape ca un subcroceum. Lat. *Medicamen tum croceum.* BURG. Gatom. Sylv. 1. *Că uneori leneșul / Este un cordial socrocio de arme, / Și Venus în pace, precum Sfântul Elmo, / Cu mâini de fildeș își ia casca" (Aut., sv* „Socrocio").

822 „Un anumit tip de cataplasmă făcută din diverse ingrediente aromatice, care se pune pe gura stomacului pentru a-l liniști: și pentru a se asigura că este ferm, după ce ingredientele sunt amestecate, acestea se întind pe o peliculă subțire, care se aplică pe partea respectivă. Latină: *Emplastrum stomacale* . CANC. Mogigang. din portugheză. *Aduc o cataplasmă stomacală pentru saţietate, / Și deși sunt delirant de sete, beau puțin" (Auth., sv* „Stomaticon").

823 Gastón de Peralta y Bosquet (1510-1587) a fost al treilea vicerege al Noii Spanii. Printre lucrările sale publice legate de domeniul medical, se remarcă deschiderea unui spital.

824 „Una dintre speciile plantei sau arbustului numit Nardo, și este cea care provine din Siria. Este numită așa pentru că arată ca un știulete de porumb, deși este într-adevăr o rădăcină. Latină. Spica nardi. PRAGM. DE TASS. anul 1680. f. 18. Fiecare livră de espicanardi nu poate depăși șaizeci de reali. LAG. Diosc. lib. 1. cap. 6. Espicanardi este astipic, ascuțit, oarecum amar" (*Auth.* , *sv* „Espicanardi").

825 „Licoarea groasă și vâscoasă pe care o emană stâncile, numite de unii Lada sau Ladon, și din această licoare se numea Ladanum: care, odată preparată și solidificată într-o gumă, este cea care se administrează în farmacii. Există una naturală, pe care păstorii o colectează din bărbile și părul caprelor de unde se agață, și, de asemenea, biciuind stâncile cu frânghii, de pe care apoi o răzuiesc. Există o alta artificială, care se formează în aceleași farmacii prin fierberea mugurilor de stâncă în apă, pe care această umoare plutește ca uleiul și, odată colectată, o îngroașă și o întărește, dându-i culoarea și forma smoalei. În vremurile străvechi, era adusă din Cipru, de unde proveneau cele mai bune; din Arabia și Libia, mai puțin bună." Latină: *Ladanum.* LAG. Diosc. lib. 1. cap. 108. Stânca se numește nu numai Cisto, ci și Ladon și Lada, de unde licoarea sa a provenit să fie numită Ladanum. HUERT. Plin. lib. 12. cap. 17. Arabia se laudă și cu Ladanum: care, după cum mulți au spus, este făcut din întâmplare și din întâmplare" *(Auth., sv*

suc de tămâie; apă de trandafiri și oțet de trandafiri, câte puțin din fiecare; ceară galbenă, o uncie. Amestecați totul și puneți o cantitate mică într-un vas nou la foc mic și faceți o pastă. Aplatizați-o ușor în formă de scut, așezați-o între două bucăți de pânză, coaseți-le împreună și agățați-o de gât cu panglici albe, purtând-o pe stomac. [f. 235a]

Pentru coșuri sau spini care apar pe față către femei și bărbați [f. 235b]

Aceste coșuri sau spini care cresc pe fețele femeilor și tinerilor sunt atât de dureroase încât îi mănâncă și îi chinuie ca și cum ar avea unghii înfipte în ele. Pentru a remedia acest lucru, aplicați acest alifie pe toată fața în fiecare seară [f. 236a]: luați o uncie de ulei de trandafir și bateți-l bine cu un gălbenuș de ou proaspăt. Măcinați jumătate de tomină de plumb alb și adăugați-o în amestec, iar cu această apă, pe care o voi descrie, bateți-o și amestecați-o puțin. Apa este aceasta: dimineața, luați o bucată de [826]sublim crud de mărimea [827]unui miez de alună, măcinați-o și adăugați-o la patru uncii de apă. După-amiaza, folosiți acest amestec pentru a face alifie o pastă moale și aplicați-o cu o cârpă. [828][f. 236a]

Despre câteva lucruri foarte necesare care trebuie menționate în acest tratat [f. 236a]

„Ladanum").

826 *Vezi* „Pentru vindecarea furunculelor [f. 196a]"

827 „La fel ca Medulla. Este luat prin excelență pentru creier și în special pentru partea cea mai interioară a majorității fructelor. Covarr. consideră că provine din latinescul *Medulla.* Latină. *Medulla. Nucleus.* VALVERD. Anat. lib. 1. cap. 9. Coloana vertebrală este ca un canal mic, format din multe canale, prin care trece măduva care provine din creier. FR. L. DE LEÓN, Nomb. de Christ. în cel al lui Isus. În măruntaiele tale, în chiar măduva ta, în miezul inimii tale și cu adevărat în centrul sufletului tău. VILLAL. Probl. Dial. de căldură naturală. Am fi frumoși, când creierul expulzează acele nasuri și guri reumatice și care curg, dacă apoi ar expulza și măduva odată cu ele" *(Auth., sv* „Măduvă").

828 al XVI- lea— este similar cu cel prescris pentru îndepărtarea coșurilor de pe față la începutul secolului al XV-lea: „Pentru coșurile de pe față este bine să folosești untură de capră și untură de pui, să o zdrobești bine cu ulei de in [și,] dacă nu ai, să folosești ulei de migdale dulci și să bei cu ea puțină cerb măcinat și puțin mercur și să freci pe fiecare parte a corpului" (Chirino, *op. cit.,* p. 120).

Când preparați orice sirop sau poțiune [829]dintre cele pe care le poruncesc aici, în acest tratat al meu, să rețineți că atunci când lipsesc anumite ierburi, rădăcini sau semințe, puteți adăuga acea cantitate din ceea ce aveți și astfel nu veți duce lipsă.

Dacă siropul sau cataplasma (după câteva zile) se acrișează sau crește la suprafață ca o peliculă albă [f. 236b], puneți-le la fiert la foc mic și vor fi bune.

Rețineți că atunci când pun laolaltă mai multe remedii pentru o anumită durere sau umflătură, folosiți-le mai întâi pe primele și continuați să le folosiți până la ultimul, pentru că le pun întotdeauna pe cele mai slabe primele și pe cele mai puternice la urmă.

Rețineți (așa cum am mai spus) că pentru multe boli enumăr mai multe remedii în locuri diferite, deoarece le-am testat pe toate. Și, întrucât constituțiile oamenilor sunt diverse, tot așa trebuie vindecate cu diverse remedii. Fiecare să le încerce și să continue cu cel care funcționează cel mai bine pentru el.

Cei care urmează să fie purificați să fie avertizați că, dacă nu au purificările pe care le-am ordonat acolo unde locuiesc, să se purifice cu cele disponibile. Și chiar dacă le au, dacă cineva are o altă purificare care i-a fost de folos în trecut, să se purifice cu aceasta, căci va fi mai benefică.

Ia aminte că oricine își cunoaște stomacul și știe cu ce cantitate de purgativ se purgă de obicei bine, ar trebui să ia mai mult sau mai puțin și să nu respecte strict ceea ce poruncesc. Totuși, să ia în așa fel încât să nu depășească [f. 237a] prea mult și nici să ia atât de puțin încât să agite umoarea fără a o purja.

Mai recomand: oricine urmează să fie supus unei vărsări de sânge să se asigure că a pregătit în prealabil o cameră, chiar dacă numai cu un medicament sau o cantitate mică, mai ales dacă simte vreo umflătură în stomac sau abdomen. În plus, dacă vărsarea de sânge trebuie făcută din cauza unei scurgeri mari de sânge, sau din cauza unui strabism, sau a unui flegmon care se sufocă, din cauza unei dureri foarte grave, sau din cauza unui accident vascular cerebral sau a unei căzături mari, atunci nu așteptați să se facă pregătirile; după ce se face vărsarea de sânge, pregătiți o cameră.

Toți cei care sunt purificați să fie avertizați să se păzească de aer a doua zi, chiar mai mult decât în ziua purificării. Căci am văzut cu adevărat mulți nebuni, iar alții mor complet nechibzuiți, iar cei care îi purifică nu-și amintesc să-i avertizeze.

---

829 „Poțiune. Anterior se folosea cuvântul Apocema, așa că Laguna îl introduce în Indexul Cuvintelor Medicale, unde spune că *Apocema* este un sirop subtil și limpede. Lat. *Decoctum, i. Jus rei decoctae. Succus ex decocto exprimă" (Aut., sv* „Apocema").

În plus, ar trebui să sfătuiască ca, în cazul unei boli grave care amenință cu complicații [și] pericol de moarte, să pună imediat bolnavul să se spovedească, să primească sfintele sacramente și să fie instruit în tot ce este necesar pentru sufletul său și să nu aștepte până când nu va mai fi în stare să facă acest lucru. [830][f. 237a]

Cei care vindecă să sfătuiască pacientul, dacă boala nu începe cu furie sau dacă nu o recunosc de la început, să-i dea remedii simple, cum ar fi: medicamente obișnuite, aducându-le picioarele și brațele dimineața și seara, înainte de cină, și instruindu-l să mănânce puțin, până când boala devine cunoscută și se manifestă mai mult. [f. 237b]

DESPRE VIRTUTEA UNEI PIETRE CARE CREȘTE ÎN GUȘA IGUANEI [831][f. 238a]

830 „Așa cum un om aflat în boală este chinuit de dureri trupești, atunci diavolul adaugă alte dureri, reprezentându-i păcatele sale, și mai ales pe cele pe care nu le-a mărturisit, pentru a-l aduce la disperare; și îi spune astfel: «Vai de tine, uită-te aici câte păcate ai făcut! Atât de multe și atât de mari sunt încât nu vei putea niciodată să obții iertare pentru ele și poți spune pe bună dreptate, precum a spus Cain: «Răutatea mea este mai mare decât merit iertarea». Vezi cum ai călcat poruncile lui Dumnezeu, căci nu L-ai iubit pe Dumnezeu mai presus de toate și, în plus, ai nedreptățit mulți. Și știi bine că cel ce nu păzește poruncile lui Dumnezeu nu se poate mântui; căci Dumnezeu a zis: Dacă vrei să intri în viața veșnică, păzește poruncile»" *(Arta de a muri bine,* p. 93).

831 În original: „hyhuanas". „Medicina tradițională mexicană presupune că în Mexicul de astăzi există o boală numită rușine. Aceasta afectează persoanele care au fost umilite, ridiculizate sau jignite în public. Iată doar două exemple despre cum este conceptualizată această afecțiune în Mexic: în Oaxaca, poporul zapotec din Istmul Tehuantepec crede că apare atunci când o persoană este insultată sau ridiculizată în public și nu se poate apăra sau răspunde la agresiune. Pentru poporul Nahua din Veracruz (din Mecayapan), apare atunci când cineva revendică un obiect pierdut sau se angajează într-o ceartă rușinoasă. Cel mai comun leac implică magia simpatetică, în care vindecătorul vizualizează boala ca o iguană și o taie imaginar în bucăți care sunt distribuite mai multor persoane, eliminând astfel afecțiunea. În plus, în comunitatea Pátzcuaro, Michoacán, este obișnuit să se mănânce carne de iguană în bulion ca tratament pentru..." tuse convulsivă și slăbiciune pulmonară" *(BDMTM, sv* „Iguana"). La rândul său, Dr. Francisco Hernández afirmă următoarele: „Capitolul IV. Despre Acuecuetzpallin sau iguana de apă. Ceea ce haitienii numesc iguane și mexicanii numesc Acuecuetzpallin par să aparțină speciei de iguane [...] este un animal inofensiv care trăiește în apă; depune un număr mare de ouă cu o aromă bună și o hrană excelentă, la fel ca și carnea sa (o numim așa pentru că pare mai degrabă a fi carne decât pește), care nu este mai puțin delicioasă sau hrănitoare decât puiul. Nu există aproape nimeni care, văzând acest animal pentru prima dată, să nu se sperie sau care, odată ce l-a mâncat, să nu-l caute cu mare nerăbdare. Există și animale terestre din acest gen numite cuecuetzpallin, de o culoare oarecum diferită și cu hrană mai bună și mai gustoasă, dar în alte privințe aproape la fel și la care se observă că, atunci când se târăsc pe pământ

În amonte de Coatzacoalcos, [832]există iguane masculi numiți în nahuatl quacuetzpalintechutli, [833]ceea ce înseamnă principal sau stăpân printre celelalte. Au o creastă mare de diferite culori; acestor iguane le cresc pietre în gură ca niște pietre de bezaar, [834]doar că sunt moi și albe, și am una în posesia mea. Puterea sa este admirabilă: luarea a până la opt grame măcinate în apă ameliorează durerea în flancuri, face să urinezi și umple intestinele în două zile. Oameni de încredere au testat acest lucru și am făcut și eu. [f. 238a]

Cu aceasta am terminat a doua carte. Binecuvântat și lăudat fie Dumnezeul nostru, amin.

---

pe abdomen sau burtă, se îngrășă și devin mai gustoase." „Trăiesc în regiuni calde, de unde sunt aduse în Mexico City mai ales în timpul Postului Mare" *(Opere complete,* vol. III, vol. II, p. 369).

832 În original: „Huatzaqualco". Este un râu care se varsă în Golful Mexic. Este un râu important pentru statul Veracruz; din păcate, este probabil una dintre cele mai poluate căi navigabile din lume, deoarece una dintre cele mai industrializate zone din regiune este situată de-a lungul malurilor sale.

833 Francisco Hernández identifică două tipuri de iguane: *acuecuetzpallinul* și *cue - cuetzpallinul (Opere complete,* vol. VII, p. 242). Sahagún, la rândul său, spune: „Există un alt animal în acest ținut numit quauhcuetzpalin, iar spaniolii îl numesc iguană; este înfricoșător de privit, arată ca un dragon; are solzi, este lung cât un braț, este vopsit în negru și galben, mănâncă pământ, muște și alte insecte; uneori umblă prin copaci, alteori prin apă; nu are otravă și nici nu face rău, dimpotrivă este bun de mâncat, poate rezista patru sau cinci zile fără să mănânce; se întreține cu aer" (*op. cit.,* lib. XI, cap. III, p. 647).

834 „Această piatră bezaar are multe nume, deoarece arabii o numesc «hager»; perșii «bezaar»; indienii «bezar»; evreii «belzar»; grecii «alexipharmacum»; latinii «contra venenum»; spaniolii «piatră împotriva otrăvurilor și a leșinurilor». Conrad Gesner, în cartea sa despre animale, vorbind despre capra de munte, spune că «acest nume belzaar este un nume ebraic, deoarece bel în ebraică înseamnă atât domn, cât și stăpân, iar zaar venenum, ca și cum ar însemna domn al otrăvurilor»: și pe bună dreptate are un astfel de nume, căci această piatră este o astfel de stăpână a otrăvurilor încât le stinge, le ucide și le distruge ca stăpâna lor. Și de aici provine faptul că toate lucrurile care sunt împotriva otrăvii sau a lucrurilor otrăvitoare sunt numite bezaartice, prin excelență. Această piatră este generată în interiorul unui animal numit capră de munte. Pietrele sunt generate la animale. Este un lucru foarte comun: mai ales la om, deoarece nu există nicio parte a corpului său unde să nu fie generate, și la fel." „la păsări, pești și reptile câmpului" (Monardes, *op. cit.,* ff. 133v-134r). Calculii renali ai calului sunt considerați afrodisiaci. *Vezi* Christian Ratsch, *Plantele iubirii. Afrodisiace în mituri, istorie și prezent,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2011, p. 20.

Un scurt tratat despre toate febrele și vindecarea lor, scris de părintele Fray Agustín Farfán, doctor în medicină și călugăresc al Ordinului Sfântului Augustin în această Nouă Spanie.[f. 238b]

* CARTEA A TREIA *

DESPRE FEBRA SÂNGELUI CORUPT și LEACUL EI [f. 238b]

CAPITOLUL UNU

Din cauza marii nevoi a celor care sunt (așa cum am mai spus) departe de orașele mari și a marii sărăcii pe care o experimentează mulți dintre cei din interiorul și din afara lor, deoarece abia își permit o tortilla și puțină carne de vită, sunt încurajat și motivat să am mai multă grijă să ofer remedii pentru toate tipurile de febră. Încrezându-mă mai mult în mila bunului nostru Dumnezeu (pentru care fac asta) decât în propria mea ignoranță și lăsând deoparte întrebările și argumentele, care sunt irelevante pentru scopul meu, voi expune aici diferențele, cauzele, cunoștințele și vindecarea febrelor. Remediile vor fi găsite și pregătite oriunde s-ar afla bolnavii, căci mă adaptez la cele disponibile în această Nouă Spanie.

Revenind la ideea mea, spun că febrele pot fi în trei părți ale corpului nostru, adică în subiecte și proprietăți. Febrele care sunt numite zilnice sau efemere - și care durează cel mult douăzeci și patru de ore - se află în spiritele inimii, acestea fiind puțin mai inflamate și mai fierbinți decât sunt în mod natural. Febrele continue, febrele terțiane [835]și cuartane [836], se află în cele patru umori.[837]

---

835 „Un fel de febră intermitentă, care se repetă în a treia zi, de unde și-a luat numele, iar când se repetă în fiecare zi, se numește dublă. Lat. Febris tertianâ. ES-TEB. cap. 3. Un soldat de rând, cu o ținută curajoasă, intrase să se vindece de o febră terțiană" *(Aut., sv* „Tertian").

836 „Un tip de febră, care vine însoțită de frisoane la fiecare patru zile, de la care se pare că și-a luat numele. Se numesc duble când se repetă două zile cu o singură pauză. Latină: *Febris quartana.* GUEV. Epist. Razonam. al Emper. Lăsând-o pe Majestatea Voastră cu febra quartanei, a pus o masă mică în fața lui, plină în întregime cu medalii. CORR. Argen. lib. 3. f. 138. Corpul său slab, obosit de o quartană prelungită, nu a ajutat aceste spirite" *(Auth., sv* „Quartana").

837 „În martie, aprilie și mai, care este vara, domnește sângele în corpul omenesc. În iunie, iulie și august, care este primăvara, domnește furia. În septembrie, octombrie și noiembrie, care este toamna, domnește melancolia, iar în decembrie, ianuarie și februarie, care este iarna, domnește flegma. Și la fel, în ziua naturală de douăzeci și patru de ani."

Febre hectice[838] [839]Ele se află în membrele solide, cum ar fi: carnea și oasele.

Primul tip de febră despre care mi s-a oferit să discut este cea a sângelui, și aceasta este de două feluri: una se numește febră a sângelui neputred, iar cealaltă este febră a sângelui putrezit. Febra sângelui neputred apare atunci când există mult sânge, iar acesta este excesiv de fierbinte și alterat de căldură suplimentară. Febra sângelui putrezit apare atunci când substanța sângelui este coruptă și mulți vapori se ridică din corupție. Cauzele acestei febre sunt: furia excesivă, [840]soarele intens și frigul foarte intens, exercițiile fizice excesive, o ploaie torențială, căderea într-un râu și consumul de alimente foarte sângeroase. Această febră afectează (în cea mai mare parte) tinerii robusti, sanguini și lacomi. Alterarea și corupția sângelui se manifestă în venele mari, iar în cele mici, cu un fel de obstrucție și blocare a porilor corpului. [f. 239b]

Primul și cel mai important lucru pe care ar trebui să-l ordone doctorul în această febră și în toate celelalte boli periculoase (așa cum s-a mai spus) este ca pacientul să se spovedească și să nu se lase de ea până când boala se agravează, pentru că atunci crede că deja moare. Și dacă este om cu hârtii și afaceri, este foarte bine ca, cât timp este încă sănătos la minte [f. 240b], să ordone ceea ce este atât de necesar pentru sufletul său. Mai ales că în această febră se pierde adesea judecata. Și nefăcând aceasta la timp, adesea se pierde sufletul. [f. 240b]

Aceste patru umori domnesc în corpul omenesc la anumite ore, deoarece de la ora trei dimineața până la ora nouă după-amiaza, domnește sângele. Și de la ora nouă dimineața până la ora trei după-amiaza, domnește holera. Și de la ora trei după-amiaza până la ora nouă seara, domnește melancolia. Și de la ora nouă seara până la ora trei dimineața, domnește flegma. Și astfel vom vedea că medicii buni află la ce oră crește sau scade afecțiunea sau febra pe care o are un pacient pentru a judeca bine boala și ce umoare o provoacă" (Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 97).

839 „O boală constând într-o senzație de căldură și uscăciune în tot corpul, cu diverse simptome, în special căldură externă la nivelul extremităților, cu arsuri la stomac după mese, slăbiciune corporală, transpirații nocturne și altele. Provine din efervescența celui mai acru și sărat sânge, continuată lent. Este un cuvânt grecesc și, deși unii, respectând originea, scriu și pronunță Hectica, în uzul comun, c-ul a fost eliminat pentru a îndulci pronunția. Alții îl numesc Hetisia. Latină: Hectica" *(Auth., sv* „Hetica").

840 „Viciile nu ar trebui admise în practică pentru că au uneori realizat ceva; într-adevăr, febra ameliorează și anumite tipuri de indispoziție și totuși este totuși mai bine să fii complet liber de ele: este un fel de remediu abominabil să-ți datorezi sănătatea bolii. În mod similar, furia, deși uneori a fost surprinzător de benefică, precum o otravă, o cădere sau un naufragiu, nu ar trebui prin urmare judecată ca fiind sănătoasă, deoarece au fost adesea dezastruoase pentru sănătate" (Senecca , *Dialoguri,* „Despre furie", p. 143).

Nu vă scandalizați dacă vă recomand să se dea gălbenușuri de ou pentru febră, deoarece preparate în acest fel sunt o hrană foarte bună și fac sângele foarte sănătos. Sunt foarte hrănitoare și îl fac [841]pe bolnav să simtă somnul dacă nu este beat cu ele; și nu-i credeți pe oamenii de rând care spun că ouăle fac febra să revină, chiar dacă au lipsit mai multe zile. Dacă sunt fierte tari, vor provoca febra, chiar dacă nu sunt prezente. [f. 241b]

Un lucru văd că fac unii dintre cei care se laudă că sunt medici la începutul acestei febre și al altora, și anume: deoarece începe cel mai adesea cu o durere de cap foarte mare, fără ca pacientul să fi sângerat și nici să i se fi ordonat să primească [f. 243a] vreun medicament, li se administrează ventuze tăiate; iar alții poruncesc să li se spele picioarele și nu își dau seama că marea durere de cap provine de la mulțiii fumuri și vapori groși ai sângelui care se află în venele mari. Și că remediul care cel mai bine și mai repede ameliorează și înlătură durerea este vărsarea de sânge a brațelor. [f. 243a]

Cei care nu sunt doctori să știe [f. 243b] că atunci când sângele este corupt și putrezit, partea subtilă a lui se transformă în furie, iar partea mai groasă în melancolie, fiind gătit de căldura puternică.

841 „Somnul este cauzat de golirea pneumei spirituale, așa cum se întâmplă cuiva obosit și conștient. Este cauzat de o predominanță a umidității în creier, de ingerarea de vin, de îmbăierea în apă dulce sau de consumul de alimente umede. Somnul poate fi natural sau în afara cursului natural. Primul este produs de o umiditate echilibrată care învăluie creierul. Cel de-al doilea se datorează unei răceli care îl paralizează până la punctul de a produce letargie, de un exces de umiditate care îngreunează și inundă creierul sau de medicamente calmante care nu induc somnul. Printre acestea se numără și medicamentele soporifere, cum ar fi substanțele umidificatoare. Medicamente tranchilizante care răcoresc și usucă și cu care se calmează durerea, deși nu elimină secreția dăunătoare, ci doar amorțesc capacitatea perceptivă; atunci se crede că calmează durerea, producând somn prin amorțirea senzației. Alte medicamente calmează de fapt durerea pentru că evacuează secreția dăunătoare.” (Al-Razi, *Carte de introducere în arta medicinei sau „Isagoge”,* p. 92).

DIN CAUZA FEBREI PE CARE O NUMESC TABARDETE

[f. 248a]

CAPITOLUL DOI

Febra pe care o numesc tabardete, deoarece este atât de strâns înrudită și ca o soră a febrei sângelui, așa cum am menționat mai sus, a părut potrivită să o discutăm în continuare. Cauzele celor două febre sunt aproape aceleași, iar leacul este, de asemenea, același, cu excepția faptului că efectele adverse sunt mai grave și mai continue în această febră. Acestea sunt mai mult sau mai puțin frecvente, în funcție de faptul că umoarea este mai mult sau mai puțin malignă. Care umoare provoacă această febră și boală? Lăsând la o parte opiniile unora, spun că este sângele, ca cauză antecedentă, și holera, ca cauză contribuitoare. Căci sângele (schimbându-și natura prin corupție) își transformă elementele subtile în holeră, iar elementele uscate și groase în melancolie; și cu cât este mai inflamat și ars, cu atât devine mai malign. Această febră se numește tabardete din cauza petelor care apar. Aceste pete sunt un simptom sau o consecință [f. 248b] cauzată de răutatea umorii.

Unii spun [842]că cauza tifosului este aerul pestilențial și faptul că oamenii trăiesc acolo unde există lagune. Și că vaporii murdari care se ridică din ele corupe aerul. Ceea ce vedem în fiecare zi este că, chiar și acolo unde nu există lagune sau apă stagnantă, există tifos. Așadar, spun că o cauză foarte frecventă a tifosului în Noua Spanie este mâncarea consumată în medii atât de umede și inconfortabil de calde. [843]Și așa este și cu cei născuți acolo, căci foarte puțini

842 Francisco Bravo, în opera sa *Opera medicinalia* (Mexico City, Pedro Ocharte 1570), este unul dintre primii autori care s-au interesat de tifosul sau tabardete în Noua Spanie. Iar cartea Dr. Luis de Toro (1532-1592), intitulată *De febris epidemicae... vulgo Tabardillo,* publicată la Burgos în 1574, considerată prima pe această temă, este un plagiat al operei lui Bravo, puțin cunoscută și comentată în secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea (Martínez Baracs, *op. cit.,* 177).

843 „Din care se știe că era o veche opinie a unor medici serioși că toți oamenii care trăiesc în regiuni netemperate sunt în prezent bolnavi și cu o anumită vătămare, deși, deoarece am fost concepuți și născuți cu aceasta și nu ne-am bucurat de o cumpătare mai bună, nu o simțim. Dar observând în lucrările depravate pe care le fac facultățile noastre și în nemulțumirile care trec prin noi în fiecare oră fără să știm ce sau de ce, vom descoperi clar că nu există niciun om care să poată spune cu adevărat că este fără boală sau durere”

dintre cei născuți aici trăiesc mai mult de cincizeci de ani.

(Huarte de San Juan, *op. cit.,* p. 168).

De asemenea, consider fructele necoapte, care se consumă acolo tot anul, un factor major care contribuie la aceasta. Fructele sunt foarte dăunătoare pentru înțelegere; ele generează și produc umori putrede și corupte. Evident, deoarece sângele este atât de fierbinte și umed, este foarte predispus la corupție. Și astfel vedem că această boală îi afectează mai mult pe tinerii cărnoși și sanguini decât pe bătrâni și pe cei cumpătați. [f. 248b]

În ceea ce privește vindecarea tabardetei (presupunând ceea ce am spus despre orânduirea sufletului în toate lucrurile), spun: că trebuie tratată cu mare grijă, întrucât este una dintre cele mai grave boli care există, așa cum arată clar cauzele sale și accidentele pe care le aduce cu sine. [f. 249b]

Seara am luat la cină o salată verde, sau niște măcriș cu oțet temperat și zahăr, și câteva stafide, sau un bol cu atole alb.[844] sau xocoatol, [845]care, deși este făcut din porumb acru, este rece și potolește setea. [f. 250b]

Cei care tratează această boală și alte boli care își au originea în sânge să fie avertizați că, dacă sunt chemați în a patra, a cincea, a șasea sau a șaptea zi și pacientul nu a fost sângerat, chiar dacă sunt prezente semnele pe care le-am menționat mai sus, să ordone ca pacientul să fie sângerat de câte ori este

844 „ *Atoli-ul alb* pe care mexicanii îl numesc *yollatolli* se prepară în felul următor: porumbul se gătește în modul descris mai sus, dar fără var sau altceva, se face o terci, se lasă să se răcească și se diluează cu apă pentru a fi băut ușor, la fel ca cel acru despre care am vorbit mai înainte [*xocoatolli].* Se spune că potolește setea, indiferent de cauza ei, și că o previne, evitând astfel consumul de apă în exces" (Hernández, *Opere complete,* vol. II, vol. I, pp. 290-291).

845 „De obicei, se prepară și ceea ce se numește *atoli acru,* pe care mexicanii îl numesc *xocoatolli* , amestecând o livră de ferment acru sau aluat cu două livre de porumb înmuiat și măcinat; fermentul se prepară cu porumb negru transformat în aluat în același mod, care se păstrează timp de patru sau cinci zile până când fermentează, astfel încât să confere *atoli-ului* o aciditate plăcută. După servire, se adaugă sare și chili, iar bolnavii îl iau dimineața pentru a curăța corpul, a induce urinarea și a curăța intestinele. Cu același ferment dizolvat în apă rece și luat, corpul se revigorează atunci când este ars de căldură sau obosit de călătorie sau de muncă, sau când rinichii sunt atât de iritați încât urina ustură și ulcerează tractul urinar " (Hernández, *Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 290). În plus, unul dintre idealurile medicinei hipocratice era ca medicul să cunoască orașul și mediul în care își practica arta. Farfán îndeplinește acest lucru recomandând diferite tipuri de atole pentru bolnavii din Noua Spanie, așa cum au făcut medicii medievali târzii de origine „alamanum" (germană), precum Johannes de Ketham, care recomanda berea, cea mai comună și apreciată băutură din regiunea sa, în locul vinului: „Când cineva este străpuns cu o sabie sau o lance, dați-i să bea bere caldă, amestecând în ea grăsimea unui șarpe" (Ketham, *op. cit.,* p. 169).

necesar. Acesta este sfatul și porunca lui Galen și să nu facă ceea ce văd eu făcut în fiecare zi, adică: [f. 251b] dacă au sângerat persoana cu variolă o dată sau de două ori la început și văd că, în ciuda a tot ce s-a făcut, persoana se acoperă de variolă din cauza cantității mari de sânge și a umorii rele din corp, ar prefera să lase pacientul să moară decât să-l sângereze mai mult. Și dacă, atunci când sunt chemați, variola a început deja să apară, chiar dacă pacienții au febră mare, mare anxietate și suferință, refuză să-i sângereze. Fie ca Dumnezeu să le dăruiască harul Său divin și fie ca ei să înțeleagă în sfârșit că nu există un loc mai bun și nici o modalitate mai bună de a evacua umoarea din vene mai repede și mai ușor decât prin vărsare de sânge. [846][f. 251b]

O altă afecțiune menționată este frecventă printre cei care suferă de tifos și este un somn atât de profund încât, chiar dacă sunt țipați la ei și răniți, își deschid doar ochii și apoi îi închid din nou. Acest somn se numește letargie sau litargie [847]și înseamnă somn profund. Pentru a contracara această afecțiune foarte gravă, aceste remedii trebuie aplicate cu mare grijă: aplicați ventuze pe spate și înfășurați brațele și picioarele în cârpe aspre. Administrați medicamente ascuțite și puneți atele pentru a crea niște camere de aer. [f. 253a]

Dacă aceste remedii nu reușesc să trezească persoana, deoarece umoarea care provoacă acest somn este sângele flegmatic, este recomandabil să se ia sânge din vena de la cap, folosind 50-60 ml, și să se ia vena de lângă cot. Apoi se aplică acest remediu pe fontanelă: 120 ml de apă de trandafiri, 50 ml de ulei de trandafiri și 30 ml de oțet de trandafiri; se amestecă.

Te avertizez de un lucru, și anume: așa cum la începutul inflamațiilor (chiar dacă sunt de umor flegmatic) trebuie să le punem lucruri reci și oarecum statice, [848]pentru a respinge umorul, și aici
Trebuie să le aplicăm. Este un bun remediu să spălați capul cu lapte, turnând partea superioară, și puteți folosi acest remediu în primele două zile. Dacă somnul persistă, puneți o cană pe ceafă, îndepărtând părul, și extrageți o uncie și jumătate de sânge. Dacă persoana nu se trezește cu aceasta, efectuați o altă sângerare din vârful nasului sau de pe frunte. Deși sângerarea din vena

846 „Venele comune pentru sângerare, și care sunt folosite conform lui Guido de Cauliaco, sunt treizeci și una: treisprezece în cap, zece în brațe și opt în picioare” (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 99).

847 Cu alte cuvinte, letargie.

848 „Ceea ce are puterea de a strânge și, în consecință, de a usca și de a constipa. Este un cuvânt foarte frecvent folosit în medicină și preluat din grecescul *Stipticus.* Latină: *Astringens.* LAG. Diosc. lib. 1. cap. 131. Gutuile, prin natura lor, sunt reci și stiptice” (*Auth.* , *sv* „Stiptic”).

umărului este mai sigură, în această ocazie, sângerarea din frunte este mai benefică, deoarece extrage cel mai concentrat sânge din zona afectată. După spălarea capului cu lapte, ungeți ceafa și creștetul capului cu aceste uleiuri calde: ulei de trandafir, două uncii; ulei de mușețel, o uncie; oțet de trandafir, o jumătate de uncie. După trei zile, pentru a termina de digerat umoarea din cap, puneți patru porumbei vii, deschiși cu un cuțit pe spate, sau câțiva căței sau pui nou-născuți pe creștetul capului. Nu-i lăsați acolo mai mult decât sunt calzi. 253b]

CUM SĂ VINDECI O FEMEIE ÎNSĂRCINATĂ DACĂ ARE FEBRĂ CU TABERDET [f. 255a]

Ceea ce este foarte important de știut este că sângerarea femeilor însărcinate este mai sigură în primele luni. Deoarece atunci când copilul este mic, are mai puțină nevoie de hrană; iar când este mai mare, are nevoie de mai mult sânge. [f. 255b]

Dacă mai este nevoie de ceva, să fie lăsată la judecata celui care administrează tratamentul . Căci nu totul poate fi scris, după cum știu cei care practică arta medicală. [849][f. 257a]

849 Seneca era o boală cronică și, ca atare, era familiarizat cu practica medicală, așa cum se reflectă în unele dintre cele mai celebre *dialoguri ale sale.* Iată un exemplu despre cum arta medicinei – „despre care nu se poate scrie totul", potrivit lui Farfán – a influențat gândirea , metaforele și comparațiile unuia dintre cei mai mari stoici: „Fără îndoială, în cazurile de boli ușoare, medicul încearcă mai întâi să nu modifice prea mult obiceiurile zilnice și să aducă ordine în mese, băuturi și exerciții fizice și să întărească sănătatea prin schimbări ușoare ale stilului de viață. Următorul pas este să se asigure că moderația este eficientă. Dacă moderația și ordinea sunt eficiente, el elimină și reduce anumite extreme; dacă și aceasta eșuează, interzice anumite alimente și ușurează corpul prin post; dacă cele mai blânde metode se dovedesc a fi nereușite, intră în vene și își pune mâna pe membre dacă, rămânând unite, acestea dăunează și răspândesc boala; și nu consideră niciun tratament aspru dacă efectele sale sunt salutare. În acest fel, gardianul legilor și guvernatorul orașului ar trebui..." „Să ai grijă de minți cu cuvinte și să le menții blânde cât mai mult timp posibil" *(Dialoguri,* „Despre mânie", pp. 136-137).

DESPRE FEBRA ARZĂTOARE [f. 257a]
CAPITOLUL TREI

Febra arzătoare este, de asemenea, similară cu cele pe care le-am menționat deja, cu excepția faptului că simptomele încep odată cu prima febră și sunt mai severe [850]și mai crude. Căci cel mai adesea, și într-adevăr întotdeauna, începe cu o mare durere de cap și o sete nepotolită. Limba este neagră și aspră, și există chinuri mari și leșinuri, cu o asemenea neliniște încât pacientul nu poate încăpea în tot patul, și adesea cu un fel de nebunie, și în final, cu toate semnele pe care le aduce tabardetul. Cauzele acestei febre sunt cele pe care le-am menționat pentru febra sângelui și tabardetul. Umoarea putrefiază și în vene cu o obstrucție și blocare a porilor corpului. Această febră afectează tinerii colerici și pe cei care muncesc din greu și fac exerciții excesive. Această febră vine cel mai adesea vara, uneori la începutul toamnei și alteori iarna. Și atunci nu este rea, pentru că prezintă o cauză. Și dacă dă bătrânilor, nu-i iartă.

Spovedania și comuniunea cu ceilalți, pe care le-am menționat anterior, le rog pe medic să le aranjeze cu mult timp înainte și apoi la începutul bolii. [851][f. 258a]

DESPRE FEBRA TERȚIANĂ PE CARE O NUMESC RAFINATĂ [f. 260b]

---

850 „Metaforic înseamnă același lucru cu aspru, crud, teribil, neplăcut și riguros. Lat. *Acerbus. Crudelis. Asper.* VILLALOB. Probl. fol. 26. Numai ipocriții erau aspri și duri. LOP. la Philom. fol. 29. *În versuri dulci, o poveste jalnică,* / *Atât de străină lumii, pe cât de aspră,* / *Pentru că ai dat propriei dureri slava altuia" (Auth., sv* „Acerbo").

851 „Pentru că, de obicei, nici măcar bolnavii nu se gândesc la moarte și pentru că soțul sau soția rămasă, copiii și rudele care intenționează să le moștenească bunurile , încearcă mai mult să le provoace dragostea pentru ei, plângând pentru ei, ca să le lase mai multe bunuri. Și, ceea ce este și mai rău, nu permit să intre oameni cucernici care i-ar mângâia, de teamă că nu i-ar putea face să-și schimbe testamentul sau moștenirile. Și astfel, de multe ori, sufletele celor pe moarte sunt puse în pericol; așa că fiecare ar trebui să se străduiască să studieze în viața sa, pentru a muri bine și a avea har aici și glorie în patrie. Amin" *(Arta de a muri bine,* p. 119).

CAPITOLUL PATRU

După febra arzătoare, este foarte util să discutăm despre febra terțiană , pe care o numesc rafinată. Și, deși aceste două febre sunt cauzate de holeră, [852]ele diferă prin faptul că febra arzătoare este în vene, iar febra terțiană rafinată este în afara lor. Dar febra arzătoare este continuă, iar febra terțiană vine după trei zile. A primit numele de febră terțiană rafinată deoarece este cauzată numai de holeră, spre deosebire de febra terțiană notha sau falsă, care provine din holeră și flegmă. Febra terțiană rafinată vine din prima zi cu frisoane foarte mari, dând întregului corp un fel de durere înțepătoare. Această febră terțiană durează (cel mult) douăsprezece ore și aproape întotdeauna se termină cu transpirații. Cea mai lungă durată este de șapte febre terțiane . Și dacă durează mai mult de atât, nu mai este febră terțiană rafinată. Această febră este de vară și nu este periculoasă. [f. 261a]

DESPRE FEBRA TERȚIANĂ PE CARE O NUMESC NOTHA SAU FALSĂ [f. 264a]

CAPITOLUL CINCI

Febra falsă sau terțiană (adică nelegitimă) este numită astfel deoarece este cauzată de două umori. Are paroxisme și episoade similare febrei terțiane exagerate, deși nu sunt la fel de severe. Uneori este cauzată de coleră și flegmă

852 Faima febrei terțiane cauzate de holeră rezidă în teoria medicală a *Corpusului Hipocratic* și a fost reluată, cu ajustările și adaptările sale, de Evul Mediu târziu hispanic, așa cum se poate citi într-un tratat din secolul al XV-lea, cu o largă circulație (manuscris și, ulterior, tipărit), scris de medicul lui Ioan al II-lea al Castiliei și care a precedat tratatul lui Farfán cu mai bine de o sută de ani: „Febra terțiană care vine cu frig sau fără frig are reputația că este de culoare și poate fi de alte umori și amestecată cu alte umori. Aceasta vine adesea cu o mare spaimă și o mare durere de cap, cu febră puternică și sete mare, cu uscăciune a limbii și vedere mare și pe vreme caldă și adesea nu durează mai mult de a șaptea sau a paisprezecea zi" (Chirino, *op. cit.,* p. 65).

amestecate cu sânge, iar alteori de coleră și melancolie. Umorile din această febră terțiană putrefiază atât în interiorul, cât și în exteriorul venelor. Și din acest motiv, este numită și febră putridă. Recunoaștem febra falsă sau terțiană printr-o rigiditate și o înțepături [care] apar în tot corpul, înainte de apariția răcelii. Răceala este resimțită intens din cauza umorii flegmatice care s-a amestecat cu colera. Și astfel, durează de obicei mult timp, mai ales atunci când pacientul nu are obiceiuri regulate de a mânca și bea. Răceala și febra durează mai mult de douăsprezece ore. Urina este groasă, iar culoarea este gălbuie, [853]ceea ce înseamnă culoarea cidrului. Această febră [f. 264b] aduce cu sine dureri de cap și dureri musculare foarte mari, iar bolnavii nu își pot ridica brațele și picioarele. La cele cu flux menstrual slab (așa cum am spus mai sus) și la cele cu constituție slabă, această febră durează mult timp. Și dacă ajunge în toamnă, durează de obicei șase luni și se termină cu febră cuartană. Vom ști acest lucru când frisoanele și febra durează mai mult de douăsprezece ore. Aduce puțină sete și aproape că nu există transpirații atunci când există multă flegmă. Și când există transpirații, dacă este frig, boala durează mai mult, după cum știm din experiență. [f. 264b]

DESPRE FEBRA CONTINUĂ [f. 268a] CAPITOLUL ȘASE

Există două tipuri de febră continuă. Una se numește intermitentă , adică, deși apare zilnic, dispare timp de câteva ore. Această febră continuă-intermitentă începe cu frisoane vizibile, deoarece nasul, mâinile și picioarele devin reci. Umoarea asociată cu această febră (care este flegma) se corupe în vene și în tot corpul. Celălalt tip de febră continuă este acela că nu încetează și nu dispare niciodată. Are o durată lungă și nu este însoțită de frisoane, deoarece flegma se corupe doar în vene. Cauza acestei febre este flegma excesivă, care este produsă de alimente flegmatice, cum ar fi peștele, legumele, fructele necoapte, lenea excesivă și puținul exercițiu fizic. Mai sus, am spus că febra continuă-intermitentă este însoțită de frisoane; este, de asemenea, adevărat că uneori

853 „Se aplică culorii compuse sau amestecate din trei culori, cenușiu, ceruleu și galben. Latină. *Color citrinus.* ESPIN. Escud. fol. 96. Soarele a răsărit a doua zi cu raze între verde și galben pal, semn de apă. PANTAL. Vexam. 1. Dacă îți place să-i descoperi fața [...] culoarea lui (cum vezi) este întunecată, libidinoasă și galbenă" *(Aut., sv* „Galben").

apare fără ele în primele zile, iar apoi acestea nu lipsesc niciodată. Când frisoanele și febra sunt dureroase și durează mult timp, este un semn de flegmă excesivă sau că aceasta [f. [268b] este coruptă. Și când frigul este ușor, iar febra nu este chinuitoare, flegma este rară și necoruptă. Această febră nu aduce sete; urina iese limpede ca apa și, uneori, tulbure și rămâne așa, chiar dacă este menținută o vreme. Pulsul este slab și mic, iar când degetele îl ating, artera se simte moale, iar bătăile sunt neregulate. Aceste diferențe de puls se observă în această febră din cauza abundenței de flegmă. Nu este o febră periculoasă la persoanele flegmatice și la vârstnici și este chiar mai puțin periculoasă iarna. Dacă apare vreo transpirație în această febră, aceasta trebuie să se termine complet. Intensitatea ei durează optsprezece ore, iar celelalte șase ore ale unei zile naturale nu sunt atât de dificile. [f. 268b]

DESPRE CUARTAN [f. 271b]
CAPITOLUL ȘAPTE

Nu am văzut mai multe cazuri de febră cuartană în Noua Spanie decât în orașul Antequera, din valea Oaxaca, [854]iar în unele cazuri durează trei sau patru ani. În acest oraș din Mexico City există câteva și sunt de scurtă durată. Există două tipuri de febră cuartană și ambele sunt cauzate de o singură umoare, care se corupe atât în interiorul, cât și în exteriorul venelor. Un tip de febră cuartană nu apare la fiecare patru zile, ci la fiecare trei sau două zile; este neregulată și fără ordine. Celălalt tip, mai frecvent, apare la fiecare patru zile. Umoarea care provoacă febra cuartană este melancolică; această umoare este generată și agravată foarte mult de consumul de alimente sărate și de consumul de carne de capră, iepure și cerb. Febra cuartană este cauzată și de febra terțiană prelungită, mai ales dacă febra terțiană ajunge în toamnă. Frisoanele febrei cuartane sunt adesea mai supărătoare și dureroase decât febra.[855] Pulsul febrei

854 În original: „Guaxaca”.

855 Iată ce se spunea despre răceala febrei cuartanice într-un tratat medical medieval târziu: „Febra coranicană, fie că vine însoțită de răceală, fie că nu, se spune că este cauzată de melancolie și poate fi cauzată de alte umori și amestecată cu acestea. Dar, în majoritatea cazurilor, vine însoțită de răceală, iar răceala și febra acesteia durează mai mult decât celelalte și cu o severitate mai mare” (Chirino , *op. cit.,* p. 69).

cuartanice, când începe, este lent și neregulat; iar când este la apogeu, este greu, iar artera este [856]și se simte foarte întinsă, ca pulsul unei dureri pleuritice. Când febra cuartanica începe să scadă, pulsul este rapid și frecvent. Urina este subțire, albă și apoasă. Când frisoanele și febra febrei cuartanice durează mai multe ore, boala este prelungită. Deși dieta și regularitatea sunt bune în toate bolile, ele sunt mai necesare în febra cuartanica, deoarece orice exces o prelungește. Și nu ar trebui să-i credeți pe cei care spun că mâncatul de toate vindecă febra cuartanica. Și dacă cineva se întâmplă vreodată să aibă dreptate în această privință, este din greșeală și astfel vedem că cei care nu sunt reglementați corespunzător mor din cauza ei. În timpul febrei cuartanice, orele meselor trebuie respectate.

856 Cu alte cuvinte, rămâne constantă.

Așa cum am spus în secțiunea despre febra terțiană, la care mă refer, am vindecat de multe ori [f. 272b] febrele cuartanice, punând pacientul să nu mănânce și să nu bea în ziua bolii și purgându-l o dată sau de două ori în aceeași zi . Să bea apă fiartă cu anason sau fenicul. Să nu bea vin, decât dacă este slab și a fost crescut cu el. Să încerce să-și facă o ladă în fiecare zi, chiar dacă este cu medicamente sau fiere. [f. 272b]

Planta numită epazot, [857]fiartă în apă și băută fierbinte, îndepărtează frigul. Apa fiartă cu flori de mușețel, băută fierbinte, face același lucru. [f. 274a]

Dar te rog și te rog, pentru dragostea Domnului nostru, să-ți scuzi pe cât posibil consumul de alcool, pentru că nu există nimic care să-ți facă un rău mai mare. [f. 274b]

Patru linguri de ulei de ricin purifică eficient stările melancolice, așa cum am spus mai sus. Un pui gătit cu puțină supă, și în el opt linguri din respectivul ulei, și după ce mănâncă și beau supa, purifică admirabil melancolia. Doisprezece semințe de pin măcinate, gătite cu un pui, fac același lucru. [f. 275b]

857 În original: „epaçotl". Sahagún îl plasează în capitolul despre ierburi roz: „Mai există una numită epaztl, este pentru mâncat și se fac cataplasme cu ea și este sănătoasă" *(op. cit.,* lib. XI, cap. VII, 186, p. 689). „Utilizare medicinală: Porțiile de epazot, damiana, mariola, bay de munte, 3 spice de porumb (coji de porumb), scorțișoară, 5 până la 7 cuișoare, mătasea uscată a unui știulete de porumb și o lingură de ulei de gătit (ulei de susan preparat) se fierb în 1 litru de apă. Un pahar plin se bea cald, pe stomacul gol și înainte de culcare, timp de 2 zile, pentru un bărbat sau o femeie care nu are familie sau pentru a evita să greșească. Cauzele și simptomele bolii: Este posibil să nu existe familie deoarece persoana este foarte rece. În cele 8 zile de la tratament, nu trebuie să mănânce nimic rece, acid, carne de porc sau bere și trebuie să respecte o dietă (să se abțină de la sex) *(BDMTM, sv* „Epazot"). „Capitolul XL. Despre Epazot sau iarbă parfumată. Este o iarbă cu rădăcini ramificate, din care cresc tulpini lungi de aproximativ un cot, cu frunze oblongi, crenelate, roșiatice și semințe în spice. Este acră, parfumată și calorică, de gradul al treilea; „Este comestibilă crudă sau gătită, iar adăugată în alimente întărește, ameliorează astmaticii și pe cei cu afecțiuni pulmonare și oferă o hrănire plăcută. Un decoct din rădăcini tratează dizenteria, reduce inflamația și expulzează animalele dăunătoare din intestine. Crește în regiuni calde sau temperate și este cultivată în grădini din aceste regiuni sau din alte regiuni datorită utilității sale" (Hernández, *Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 369).

DESPRE FEBRA HECTICĂ [f. 277a]
CAPITOLUL OPT

Îmi amintesc că am spus mai sus, în primul capitol, că febra hectică își avea sediul (ca în subiectul său propriu) în membrele solide, care sunt: carnea și oasele, și așa este. Și deși această febră este de obicei incurabilă, spre cinstea și gloria lui Dumnezeu am vindecat pe câțiva în această Nouă Spanie.

Există două tipuri de febre hectice: una care se dezvoltă treptat; și altele care sunt deja stabilite și confirmate, iar cel mai mare rău este că devenim conștienți de ele abia atunci și, din acest motiv, aproape niciodată nu se vindecă. Două sunt principalele cauze ale febrei hectice. Prima este febra arzătoare și intensă și febra continuă. O inflamație foarte mare a tuturor umorilor, iar aceasta este cea mai frecventă. A doua cauză este furia mare,[858] Munci foarte grele și continue, posturi lungi și priveghiuri, deși rareori provin din aceste cauze. Cele mai clare și mai ușor de recunoscut semne pentru a cunoaște febra hectică le voi enumera aici, iar primul este: dacă după două ore, după ce nu a mâncat, cineva simte adesea o căldură excesivă (de două sau trei ori), este un [semn clar.]

858 „Nici nu ar trebui să credem că mânia contribuie cu ceva la măreția spiritului. Căci aceasta nu este măreție, ci umflare; iar pentru corpurile umflate de un exces de umori corupte, boala lor nu este dezvoltarea, ci abundența dăunătoare. Toți cei pe care spiritul lor extravagant îi ridică deasupra gândurilor umane cred că aspiră la ceva măreț și sublim; mai mult, nu există nimic ferm dedesubt, dar ceea ce a crescut fără temelii este predispus la prăbușire. Mânia nu are pe ce să se sprijine; nu se naște din ceea ce este solid și durabil, ci este o jucărie a vânturilor și goală și este la fel de departe de măreția spiritului precum nechibzuința este de curaj, obraznicia de încredere, tristețea de austeritate, cruzimea de severitate: Există o mare diferență, spun eu, între un spirit sublim și unul mândru. Mânia nu întreprinde nimic măreț sau frumos; dimpotrivă, mi se pare că, conștient de spiritul său indolent și „nefericit, se plânge adesea de slăbiciunea sa, precum corpurile rănite și bolnave, care gem la cea mai mică atingere” (Seneca, *Dialoguri,* „Despre mânie”, pp. 150-151).

Semnul febrei hectice este că este destul de diferită de alte febre, deoarece vaporii umezi ai alimentelor le atenuează căldura. Vedem că corpurile sănătoase simt frig după ce mănâncă. Și deoarece febra hectică consumă chiar și umiditatea radicală a corpului nostru, atunci când alimentele o completează, febra pare să se intensifice, să o consume și astfel o simțim. De asemenea, recunoaștem febra hectică după căldura ei, care nici nu crește, nici nu scade ziua sau noaptea, cu o senzație vizibilă. Și deși consumă substanța corpului (așa cum am spus [f. 278a]), nu este evidentă până când nu este confirmată. Un alt semn clar al febrei hectice este un fel de substanță uleioasă care plutește pe urină. Această substanță este substanța corpului pe care febra hectică o topește. Luând pulsul și ținând degetele pe el puțin timp, se simte o căldură ascuțită, arzătoare. Acesta este motivul pentru care pulsul celor cu febră hectică este dur și subțire, din cauza uscăciunii mari a arterei. Alteori, pulsul se simte rapid, cu bătăi frecvente, deși nu foarte neuniforme. Recunoaștem febra hectică după o față înroșită și obraji roșii, piele uscată, ochi triști și o culoare subțire, roșu-sângeriu, pe buze.

Prognosticele pentru această febră sunt: dacă odată cu febra hectică apar niște mici cavități și cade părul, recomandați bolnavul lui Dumnezeu. [f. 278a]

Sângele țestoaselor proaspăt înjunghiate este bun pentru bolnavi dacă îl pot bea fără dezgust. Carnea țestoaselor [859]gătită cu orz este o hrană bună, iar supa vindecă febra bolnavilor. Toată lumea condamnă vinul în boală și laudă apa. Și dacă există cineva care nu poate trăi fără ea, dați-i vin de mușețel, care are puțin gips.[860]

859 Conform *Corpusului Hipocrate,* broasca țestoasă de mare era recomandată și femeilor al căror pântec provoca sufocare: „Când pântecul provoacă sufocare prin frecarea de ceva, aprinde o lampă și stinge-o sub nas, pentru ca fumul și căldura să poată pătrunde [...] Dacă este suficientă sufocare, administrează într-o băutură trei oboli de broască țestoasă de mare zdrobită în vin alb" (Hippocrate, *Despre bolile femeilor,* Cartea a II-a, 203, p. 281).

860 „Unii spun că după a patra sau a șaptea zi, se poate da vin răniților, înțelegându-se, dacă este necesar, că este un vin moale, cum există în Castilia, în Italia, Franța și în Germania, iar aici, în Mexic, cel din Manzanilla și din Castilleja de la Cuesta, care nu au nevoie aproape de apă, celelalte pe care le aduc aici nu sunt potrivite, pentru că sunt tari și foarte fierbinți: deși (spunând adevărul) cel mai bine ar fi să nu i se dea, decât dacă ar exista o slăbiciune atât de mare încât rănitul să nu poată trece fără el, sau celor care nu au nevoie (chiar dacă sunt vinul moale) să nu li se dea decât douăzeci sau douăzeci și patru de zile" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 126b-127a).

Pentru a vindeca această febră hectică am folosit adesea acest remediu pe care îl voi descrie acum și, spre cinstea și gloria lui Dumnezeu, șapte bolnavi - bărbați și femei - au fost vindecați din opt sau zece care au ajuns în grija mea, iar remediul este acesta: îl pun pe bolnav să fie îngrijitor medical timp de șase luni sau patru, iar în primele două îi poruncesc să nu mănânce sau să bea nimic altceva, ci să fie îngrijitor medical. [861][f. 279a]

861 Iată ce spunea călugărul Agustín Farfán în cartea sa din 1579: „Același efect are și mult mai bun dacă cel care are febră este suficient de puternic pentru a avea două doici, sau chi chiguas, care în limba mexicană este același lucru, și le suge laptele, revenind la vârsta sa dintâi. Și dacă în două sau trei luni va muri doar cu lapte, îi va fi mult mai benefic și, credeți-mă, este un remediu admirabil" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 264a).

Operație scurtă efectuată de părintele Fray Agustín Farfán, doctor în medicină și călugăr din Ordinul Sfântului Augustin [f. 281a]*

CARTEA A PATRA *

RĂNILOR SIMPLE și COMPLEXE [f. 281a] CAPITOLUL UNU

În prima mea impresie, am discutat pe larg despre chirurgie, pentru ca cei care o practică să poată beneficia. [862]În această a doua impresie, sunt mai scurt și prezint o altă metodă de vindecare a rănilor, diferită de prima , după cum se va vedea. Nu este invenția mea, ci o revenire la utilizarea și practica a ceea ce au scris anticii, după ce au experimentat timp de mulți ani cu mult studiu și propria lor muncă. [863]Am experimentat această nouă metodă de vindecare a rănilor de multe ori și nu obosesc niciodată (cum se spune) să-i mulțumesc bunului nostru Dumnezeu, văzând cât de ușor și repede vindecă El rănile și rănile; și după ce am văzut și am experimentat ceea ce spun, am decis să-mi asum sarcina de a o pune aici, pentru ca toți să poată beneficia și să obțină un avantaj atât de mare. [864]Și dacă...

862 Farfán spunea în tratatul său din 1579: „Spun împreună cu Galen în prima carte despre *folosirea corpului omenesc:* capitolul 7 și în a șaptea despre metodă, capitolul 6, că chirurgia este o artă manuală sau artă a mâinilor, care se practică doar asupra corpului omenesc, pentru a alunga boli ciudate. Chirurgia este, de asemenea, o știință și o artă, care învață modul și calitatea lucrului cu mâinile asupra cărnii, nervilor și oaselor bolnavului. Și mai clar, chirurgia este ultimul instrument al medicinei. După cum este adevărat că există doar trei lucruri sau trei instrumente (cum ar fi) dieta, *poțiunea* sau băutura și chirurgia" (Farfán, *Scurt tratat despre chirurgie,* f. 2a). În schimb, cel mai important chirurg al Noii Spanii, Alonso López de Hinojosos, a definit această artă astfel: „Și astfel Guido de Cauliaco, doctor în medicină și chirurgie, în arta pe care a făcut-o din chirurgie, a definit-o astfel: Chirurgia este o știință care ne învață modul și calitatea lucrului în principal prin sudură, tăiere și alte lucrări prin care oamenii sunt vindecați pe cât posibil" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 80).

863 În mod cert, atunci când Farfán declară „să se întoarcă la uzul și practica a ceea ce au scris anticii", nu cred că face aluzie la acest leac recomandat de medicul lui Ioan al II-lea al Castiliei: „Pentru a scoate rănile de pe picioare sau în alte părți unde apar: Luați mere stricate, mercur și oțet, toate bine amestecate, și o zece cu ele. Cine a încercat cu trei alifii a spus că s-a vindecat" (Chirino, *op. cit.,* p. 205).

864 „Acum să discutăm despre vindecarea rănilor proaspete, întrucât este o problemă mai comună și există o nevoie mai mare de a ști cum să le vindecăm, deoarece este o chestiune mai periculoasă. Și motivul este că scriitorii de balade, chiar dacă îi citesc pe Guido și Juanes de Vigo, nu îi înțeleg..."

Fiecare persoană, în arta sa, trebuie să știe ce să facă pentru a avea mult mai mult succes, mai ales în chirurgie (atât de esențială pentru viața umană). Este potrivit ca chirurgul să știe cum să trateze o rană simplă și cum să trateze una complexă și ce medicamente să aplice fiecăreia. Mărturisesc că, studiind în fiecare zi și observând ce scriu și fac alții, am beneficiat enorm și mă mândresc întotdeauna cu învățământul meu. Fie ca Dumnezeu să ne dea harul Său divin, ca să învățăm să ne temem de El; căci frica de Dumnezeu este începutul înțelepciunii.

Încercând să vindec rana proaspătă,[865] [866]Spun mai întâi că definiția sa este o adevărată soluție de continuitate, fără nicio corupție dăunătoare. O rană proaspătă se împarte în două feluri: rană simplă și rană compusă. Aceste [f. 282a] două feluri de răni sunt înțelese și în alte trei moduri: pe prima o numim rană simplă, deoarece este într-o singură parte, ca și cum ar fi doar în carne sau doar în nerv; și dimpotrivă, o rană compusă este una care este în mai multe părți individuale, ca în carne, nerv și os împreună. Al doilea fel de rană simplă este pentru că nu au nicio complicație sau amestec de efecte, cum ar fi: spasm, sângerare și febră. Al treilea mod este: rănile se numesc simple deoarece reprezintă o pierdere de substanță într-o parte și, dimpotrivă, rănile se numesc compuse din cauza pierderii de substanță într-o parte, ca atunci când o parte din carne sau os este îndepărtată.

Tratamentul general al unei răni simple se face în modul pe care îl voi descrie acum, și anume să se vadă și să se știe dacă din rană a ieșit o cantitate suficientă de sânge și, dacă nu, să se asigure că iese cantitatea necesară de sânge. [f. 282a]

Dacă rana este la nivelul unui nerv, cum ar fi mâna sau piciorul, sau dacă este la nivelul unei articulații sau al capetelor mușchilor — pentru care este util să cunoașteți anatomia pe care o ofer la sfârșitul acestei cărți — tratați-o în acest mod: chirurgul trebuie să verifice întotdeauna dacă a curs suficient sânge, iar

„Și cei care știu ceva nu vor să studieze și astfel se fac o mie de greșeli la fiecare pas . Voi încerca aici, cu favoarea lui Dumnezeu, să mă fac înțeles, pe cât posibil, pentru ca cei care citesc acest tratat al meu să poată beneficia, ceea ce va fi bine pentru aproapele și o onoare pentru ei ” (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 119a).

866 „Este foarte sănătos pentru o rană de cuțit sau o rană proaspătă să iei o frunză [de maguey] și să o pui pe jar și să-i extragi sucul cât este încă fierbinte; este foarte bun pentru o mușcătură de șarpe; trebuie să ia frunzi mici de maguey, cam de mărimea unei mâini, și rădăcina, care este fragedă și albă, și să extragă sucul, și să-l amestece cu sucul de pelin din acest pământ, și să spele mușcătura, apoi se vindecă; am văzut cum se face asta și este un adevărat medicament; se înțelege că se întâmplă atunci când mușcătura este proaspătă” (Motolinía, *Istoria indienilor din Noua Spanie,* 1995, pp. 198-199).

dacă nu, să încerce să-l dreneze. [867]Dacă există flux sanguin, puneți bucăți mici [868]de cârpă sau scame peste vene, iar deasupra lor, puneți un deget și țineți-l acolo o vreme, până când se oprește. Dacă nu a curs sânge și acesta curge, lăsați-l să curgă. Deoarece adesea puținul sânge care vine din rană este cauza complicațiilor care o însoțesc. Apoi suturați rana și prindeți carnea cu acul, în mod egal pe ambele părți. Aduceți pielea împreună și nu lăsați una peste alta, deoarece acest lucru duce la multe răni inestetice, în special cele ale feței. Dacă unii nervi sunt complet secționați, nu se vor vindeca niciodată (chiar dacă sunt aduși împreună). Nervii... 285a] Orice venă expusă trebuie spălată cu rachiu sau vin fierbinte , iar rana trebuie spălată și ea. Dacă, la introducerea acului, se înțeapă un nerv, ceea ce se va înțelege ca nevrând să treacă, încercați să-l faceți să treacă, deoarece nervul va fi mai puțin afectat prin aceasta decât prin simpla înțepare. [f. 285a]

867 „Un frizer nu ar trebui niciodată să sângereze fără permisiunea medicului, dar dacă se află într-un loc unde nu este medic și apare o sângerare nazală, poate sângera pacientul din același loc de unde iese sângele. Această sângerare trebuie făcută cu ventuze, ceea ce înseamnă acoperirea și descoperirea repetată a venei, iar ventuzele uscate trebuie aplicate pe ficatul pacientului, care se înțelege a fi sub coaste, pe partea dreaptă, în scobitură. Dacă sângele vine din nara stângă, ventuzele trebuie aplicate pe partea stângă, care este deasupra splinei, și se pune un albuș de ou pe testicule sau acestea trebuie spălate cu apă rece, sau se pune bălegar de cal pe cap. Dacă pacienta este femeie, bălegarul de cal, fiert în vin, trebuie pus pe buricul ei, ceea ce îl va opri chiar dacă este vorba de o scurgere de sânge prin urină" (López de Hinojosos, *Suma y composición de cirugía,* 1578, P. 103).

868 În original: „lichinos": „(din latinescul târziu *licinium,* transmis de mozarabi). Compresă sau tifon care se punea în interiorul ulcerelor și rănilor pentru a facilita - supurația" *(DRAE, sv* „Lechino")

DINTRE RĂNILE LA CAP FĂCUTE CU INSTRUMENT CARE TAIE SAU PRODUCE VÂNĂTĂI[869] FĂRĂ A AJUNGE LA PERICRANIAL [f. 287a] CAPITOLUL DOI

Rănile la cap trebuie tratate în funcție de instrumentul cu care au fost provocate. Căci unele se fac cu o sabie sau un pumnal, iar altele cu un băț sau o piatră care învinețește carnea - aceste răni se numesc contuzii. Unele dintre aceste răni sunt mari, iar altele mici; unele au o formă, iar altele alta, și toate ajung până la pericraniu, care este membrana care acoperă casca. Pentru a trata aceste răni, adesea apelează la cei care nu sunt foarte pricepuți în chirurgie și, ajungând la ele, fac răni mai mari în formă de cruce și le umplu cu aţă și suturi, ca și cum casca ar fi tăiată sau ruptă. Iar problema este că atunci când rănile trebuie deschise și făcute mai vizibile, nu o fac, pentru că sunt ignoranți. Făcând asta, prelungesc tratamentul și adesea majoritatea victimelor mor din cauza unei simple răni, cum ar fi cea despre care vorbesc acum. Pentru a preveni astfel de daune, voi explica aici (cu voia lui Dumnezeu) cum ar trebui vindecate aceste răni. Și prin experiență, veți vedea diferența dintre practicile de vindecare ale anticilor și cele ale necurioșilor de astăzi.

Pentru a afla dacă există o copită ruptă sau tăiată, întrebați chirurgul[870] Stabiliți ce instrument a fost folosit pentru a provoca rana persoanei rănite. Stabiliți [871]dacă aceasta a căzut la pământ [f. 288a] din cauza loviturii și dacă

---

869 „A comprima violent sau a zdrobi ceva, scufundându-l sau îndoindu-l. Latină. *Contundere. Sigillare.* VALVERD. Anat. lib. 1. cap. 30. Acest tolondrón servește ca, apăsând călcâiul pe el, să nu învinețim morci llos-urile menționate anterior ” *(Aut., sv* „Mallugar”).

870 „De aici rezultă marea eroare a unor chirurgi care, văzând un om amețit, pentru că nu cunosc cauza acestei stuporii, se grăbesc în mod pripit să-i deschidă capul acolo unde a fost primită lovitura. Unii fac acest lucru fără să ia în considerare unde este vătămarea sau care este ea și provoacă mai mult rău și boală acolo unde nu există. Căci am văzut mulți care nu sunt deschiși și după un timp își recapătă cunoștința din motivul menționat anterior. Și astfel, bunii chirurgi să înțeleagă de acum înainte că nu ar trebui să le deschidă sau să facă așa ceva pentru că este greșit; ci mai degrabă să ajute spiritele să se odihnească cu substanțe reconfortante și încălzitoare pentru creier, iar după ce omul și-a recăpătat cunoștința, atunci să vadă ce este potrivit să facă cu judecată matură” (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 168).

871 „În această privință (așa cum am spus) există o diversitate de opinii. Avicenna, în partea a patra a cărții a patra, al doilea tratat, capitolul al zecelea, Albucasis, și Guido spun: că este mai bine să lași săgețile și fierul la locul lor până când rana începe să se vindece și

și-a pierdut cunoștința. Dacă aceste informații lipsesc, este rezonabil să presupunem că nu există un cap rupt sau tăiat. Primul lucru de făcut este să îndepărtați părul din jurul rănii. După ce a curs suficient sânge, aduceți carnea și pielea rănii împreună, asigurându-vă că sunt la același nivel. Dacă chirurgul poate vindeca rana (cu aceasta și fără a folosi copci), trebuie să o facă cu abilitate. Pentru a accelera procesul de vindecare, treceți în mod repetat un fir gros peste rană, fixându-l de urechi și de întregul cap. Acest lucru va preveni durerea copcilor. Totuși, dacă rana este atât de mare încât nu poate fi închisă fără ele, atunci folosiți copcile necesare. Lăsați un fitil înmuiat în albuș de ou bătut în punctul cel mai de jos și așezați alte cârpe mici înmuiate în albuș de ou peste rană. Așezați două fețe de pernă peste ele și un bandaj, care pentru cap ar trebui să aibă aproximativ lățimea unei palme. În altă zi, la aceeași oră, tratați rana și înmuiați fitilul bine îmbibat în [872]lichiorul sau balsamul fierbinte.

---

că atunci, deoarece carnea este mai moale, vor fi scoase mai bine și mai ușor. Opusul este valabil pentru Juanes de Vigo și Henricus, chirurg (demn de nu mică considerație), în a treia carte a chirurgiei sale, în tratatul despre scoaterea săgeților și a altor instrumente care sunt fixate pe corpurile umane, și spune: că rana trebuie deschisă și mărită și că săgețile și alte instrumente trebuie scoase imediat, deși menționează un caz, care este: dacă (scoțând imediat săgeata sau rupându-i axul) urmează moartea, deoarece este fixată foarte adânc (așa cum este) în gât sau piept sau „Nu o faceți în cap, deoarece în aceste cazuri, prin scoaterea săgeții, pacientul moare, din cauza fluxului mare de sânge care apare atunci și din cauza leșinurilor care vin peste" „omul rănit [...] Dacă este o ghiulea de archebuză și nu poate fi scoasă imediat (fără mare rău), lăsați-o, căci nu este o mare problemă dacă rămâne înăuntru. Există și alte săgeți și arme care poartă otravă și fac rana veninoasă și lipicioasă și se știe din aceasta că toată carnea rănii devine violetă sau neagră și, în acest caz, este recomandabil ca toată carnea aceea să fie tăiată, deși cel mai bine este ca întreaga rană să fie cauterizată" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 124b-125a).

872 „Când [balsamul] a fost adus pentru prima dată în Spania, era prețuit atât de mult pe cât era rezonabil, deoarece, după ce l-au văzut săvârșind lucrări minunate, o uncie valora zece sau douăzeci de ducați; iar acum o arrobă valorează trei sau patru ducați. Prima dată când a fost dus la Roma, o uncie valora o sută de ducați; după aceea, de când s-a adus atât de mult și în atâta cantitate, nu numai că este neprețuit, dar este și dăruit. Aceasta este natura abundenței sau raritățiii: când ceva este foarte scump, toată lumea profită de virtuțile sale; și după aceea, de când a ajuns să valoreze un preț atât de mic, este considerat lipsit de valoare, chiar dacă este același balsamul, cel care valora atunci o sută de ducați uncia, ca și cel care este acum neprețuit. Cu siguranță, chiar dacă Indiile nu ar fi fost descoperite, decât în scopul de a ne trimite această licoare minunată, efortul depus de spaniolii noștri a fost bine cheltuit. Căci balsamul care se afla odinioară în Egipt, a pierit cu mulți ani în urmă, deoarece via din care se obținea s-a uscat, astfel încât nu se mai găsește." în lume. Domnul nostru a considerat potrivit să ne dea în schimb acest balsam din Noua Spanie, care, după părerea mea, în virtuți medicinale, nu este mai prejos decât cel din Egipt, după cum vedem marile sale efecte și cât de mult beneficiază. Îl folosim în medicină în trei moduri. Fie se

Aplicați-l bine pe întreaga rană de patru ori.

administrează pe cale orală, fie se aplică extern, fie se folosește în chirurgie" (Monardes, *op. cit.,* ff. 9v-10r).

Zilnic, cu o pană de găină înmuiată în licoarea fierbinte [f. 288b], și peste ea se pune această cataplasmă [873]a lui Juanes de Vigo [874]întinsă pe o pânză de in, care este admirabilă pentru rănile la cap: ulei bun de trandafir, ulei de măsline verde, două uncii din fiecare; ulei de mastic și de mirt, o uncie din fiecare; seu de la un mascul castrat, o uncie și jumătate. Se topește totul la foc mic de jar, până se consumă o treime. Se strecoară și se adaugă zece uncii de mastic; gumă elemi, [875]șase uncii; terebentină, trei uncii; ceară albă, două uncii. Se fierbe din nou totul și va fi ca o cataplasmă care nu este prea tare.

Cei care locuiesc departe de orașele unde nu există farmacii ar trebui să aibă (cum am spus mai sus, pentru când va fi ocazia) lichiorul și cerotele, pentru că vă asigur cu adevărat că numai cu aceste medicamente vindecă cele mai mari răni din lumea aceasta. Iar cei care nu le pot avea, să facă primul tratament cu albuș de ou bătut și, în loc de lichior, să facă acesta, care este foarte bun, pentru că l-am testat în mari ocazii și îl puteți face oriunde: luați din trandafirii pe care îi numesc cempasúchil [876]și din iarba rândunelei, [15] pe care o numesc tianguizpe[f. 289a]tatl, și dintr-o altă iarbă joasă care are flori violete, care în nahuatl...

al Indiilor și pe care anticii o numeau, după unii în mod eronat, *otoma și floarea lui Jupiter,* deși există în această Nouă Spanie și alte soiuri distincte prin floare, prin nume și prin mărime [...] Are virtute rezolutivă și aperitivă; Sucul frunzelor, luat sau frunzele în sine zdrobite și luate cu apă rece sau vin, calmează stomacul rece, induce menstruația, urinarea și transpirația, alungă frisoanele atunci când sunt aplicate intermitent cu puțin timp înainte de un atac, elimină flatulența, stimulează apetitul veneric, vindecă

873 „Este ipsosul, care nu are soliditatea celor obișnuite; dar este ceva mai moale. Latină. *Ceratum, vel cerotum lenius.* LAG. Diosc. lib. 1. cap. 128. Amestecat cu mirtidano în cerote și în cale [...] arată mai multă eficacitate decât sămânța" *(Auth., sv* „Ceroto").

874 Chirurgul Giovanni de Vigo (castilanizat ca Juan) este unul dintre autorii preferați ai lui Farfán. În *tratatul său de chirurgie din 1579,* el ne oferă câteva detalii suplimentare despre eficacitatea artei sale: „Un alt remediu este dat de Guido [Guy de Chauliac] și este de la Abenzoar [Ibn Zuhr], cu care Juan de Vigo l-a vindecat pe Iulio Segundo de un abces la ureche, care avea deja o rană, cu mare durere, și spune că nu a găsit alt remediu mai bun, și a fost uleiul de gălbenușuri de ou, pe care l-a amestecat cu puțină miere de trandafir, și este un remediu bun" (Farfán, *Tratat de chirurgie,* ff. 99b-100a).

875 „(Din franceză *élémi,* și acesta din araba clasică *Allă* ***mî) . Rășină solidă, gălbuie, cu miros*** de fenicul, care se extrage din anumiți copaci tropicali din familia Burseraceae și se folosește în compoziția unguentelor și lacurilor" *(DRAE, sv* „Elemí").

876 „Capitolul CLXXIX. Despre *Cempoalxóchitl* sau florile cu douăzeci de frunze. Am găsit șapte varietăți principale ale plantei care dă floarea numită de mexicani *Cempoalxóchitl* datorită multitudinii mari de frunze ale sale, pe care spaniolii o numesc *garoafă"*

slăbiciunea rezultată dintr-un dezechilibru rece al ficatului, deschide venele obstrucționate, slăbește membrele contractate, ameliorează hidropizia, induce vărsăturile atunci când este luat cu apă caldă și vindecă frisoanele asociate cu febra și chiar febra în sine prin eliminarea cauzei prin urină și transpirație" (Hernández , *Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 220). „Cunoscută și sub numele de gălbenele . Cempasúchilul este o specie medicinală utilizată pe scară largă în diferite părți ale Mexicului. Este recomandată în principal pentru afecțiuni digestive, cel mai frecvent pentru durerile de stomac (Chiapas, Statul Mexic, Puebla, Tlaxcala și Veracruz). Alte afecțiuni pentru care se folosește floarea includ febra și afecțiuni metafizice precum spaima, frisoanele și șocul. Pentru tratamentul diferitelor afecțiuni, este foarte obișnuit să se prepare frunzele cu sau fără floare, fie sub formă de decoct, infuzie, tămâie sau prăjite, pentru administrare orală sau locală (în băi, aplicate topic, sub formă de cataplasme sau în comprese) și prin inhalare. Pentru a calma o durere de cap cauzată de frisoane, frunzele de gălbenele, unse în prealabil cu ulei de măsline, trebuie încălzite și așezate pe cap ca niște cataplasme (câte una pe fiecare parte a tâmplei). Pentru a reduce producția de lapte, mai multe frunze ale florii sunt prăjite în ulei; când sunt calde, se freacă pe plămâni. Se recomandă, de asemenea, consumul de horchata de orez. Cea mai veche referință se găsește în *Codexul florentin,* din secolul al XVI-lea, unde este descrisă ca fiind ceremonială și estetică. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Vicente Cervantes îl descrie astfel: „toate sunt argumentative, stimulante, aperitive și antipiretice" *(BDMTM, sv* „Cempasúchil").

15. „Este cunoscută și sub numele de jiotosa, riñonina. Planta rândunelei este originară din Mexic și Honduras. Se găsește în climate calde, semi-calde și temperate. Este o plantă utilizată pe scară largă pentru tratarea afecțiunilor pielii, cum ar fi jiotele, degerăturile, negii, rănile, verucile și rănile infectate. În statele Nayarit, Tabasco și Yucatán, principala sa utilizare este tratarea coșurilor. Frunzele sunt cea mai utilizată parte a plantei, iar metoda de preparare depinde de afecțiunea tratată. Pentru coșuri, frunzele sunt prăjite sau rumenite și aplicate topic. Pentru cancerul uterin, se prepară o infuzie cu frunze și se administrează oral; se folosește și în spălături locale. Pentru degerături, se folosește o infuzie alcoolică din frunze. În plus, latexul se aplică pe veruci, zgârieturi, mușcături de țânțari și coșuri. În secolul al XVI-lea, Francisco Hernández menționează: „zdrobită cu apă și aplicată pe corp, curăță și usucă scabia. Sucul tulpinilor și rădăcinilor, instilat în răni recente, le vindecă de obicei în mod miraculos și, din acest motiv, este foarte apreciat de populațiile indigene" (*BDMTM* , *s.v.* „Iarbă de rândunică").

Îl numesc thonpoton, [877]câte trei legături din fiecare. Le macină și le stoarce

877 Poate că se referă la *topozanton.* Întrucât este o plantă recomandată pentru răni, este posibil ca acesta să fie cazul: „Capitolul XXXV. Despre *Topozanton* sau topozanul mic. Este o plantă mică, înaltă de puțin peste o palmă, cu rădăcină ramificată, tulpini purpurii și frunze cenușii, ca cele ale rodiei, dar mai mici. Și-a luat numele de la culoarea frunzelor sale, similară cu cea a topozanului. Măcinate și stropite, acestea curăță ulcerele, promovează creșterea țesuturilor și produc vindecarea; vindecă și secrețiile. Această plantă este similară cu *poligala lui Dioscoride* ca formă și proprietăți, deși cele ale *poligalei* sunt mult mai puțin puternice. Crește în locuri reci, rurale, iar indienii păstrează rădăcina pentru a o folosi pe tot parcursul anului" (Hernández, *Opere complete,* vol. III, partea a II-a, p. 136).

bine și extrage cât mai mult suc poți. Ia tot atât suc de maguey [878]cât ai extras din ierburi și tot atât seu de la un mascul castrat. Gătește totul până când jumătate din suc este consumată, apoi adaugă 50 de grame de untură de [879]porc învechită, nesărată, și lasă-o să se topească cu restul. Strecoară-l și folosește-l ca pe lichiorul sau balsamul pe care l-am menționat mai sus. [f. 289a]

878 „Rădăcina care crește deasupra pământului, din care provin frunzele de agave, va avea mărimea unui ulcior bun, iar în interiorul acelei rădăcini vor săpa o scobitură cât un vas bun; și le va lua două luni, mai mult sau mai puțin, în funcție de grosimea agavei, să o folosească pe toată și să facă scobitura aceea; și în fiecare zi a acestor luni vor colecta o sevă din vasul acela, în care adună ceea ce se distilează. Această sevă, așa cum este luată de acolo, este ca aguamielul (apa cu miere); fiartă și fiartă la foc, devine un vin limpede și dulce, pe care spaniolii îl beau și spun că este foarte bun, consistent și sănătos. Când această sevă este fiartă în vase de lut așa cum se gătește vinul și cu adăugarea de rădăcini pe care indienii le numesc *ocpatl,* care înseamnă medicament sau condiment pentru vin, devine un vin atât de puternic încât îi îmbată foarte tare pe cei care îl beau în cantități mari. Indienii foloseau acest vin în vremurile lor păgâne..." pentru a se îmbăta tare și pentru a face pe cineva mai crud și mai bestial. „Acest vin are un miros urât și mai rău este respirația celor care beau mult din el; și, într-adevăr, băut cu moderație, este sănătos și foarte puternic" (Motolinía, *Istoria indienilor din Noua Spanie,* 1995, pp. 197-198).

879 „Este folosit în special pentru crasso, sau grăsimea internă a corpului animalului. Lat. Adeps. Axungia, æ. CALIXT. Y MELIB. f. 5. Uleiuri și grăsimi de balenă, stârc și curlie" *(BDMTM, sv* „Unguent").

DIN CAUZA UNEI CONTUZII sau VÂNĂTĂI CAUZATE DE O CASCĂ
FRACT ȘI FĂRĂ RANĂ [f. 290a]
CAPITOLUL TREI

Cel mai adesea, o persoană primește o lovitură la cap fără ca pielea să fie tăiată, fără să curgă sânge și casca să fie ruptă. Este important [f. 290b] să se știe dacă persoana rănită a căzut la pământ, dacă și-a pierdut vederea și cunoștința, dacă a vomitat și a simțit nevoia să se hrănească. Dacă instrumentul folosit pentru a o lovi a fost mare sau dacă a căzut de la înălțime. Dacă cel care a lovit-o a fost un om puternic și coleric; dacă rana a fost provocată cu rezistență sau nu. Unii cercetători oferă sfaturi valoroase aici, sugerând că, dacă casca este crăpată sau ruptă, trebuie efectuată o trepanație pentru a evita complicațiile. Sunt de acord cu cei care spun că (dacă lovitura este gravă, iar persoana rănită prezintă semnele pe care le-am menționat mai sus) trebuie efectuată o trepanație din mai multe motive. Voi menționa câteva: unul este că este imposibil (așa cum am văzut de multe ori) în cazul unei lovituri grave ca sângele să nu curgă în afara venelor. Acest sânge se va contamina în mod necesar și va inflama membranele și țesuturile creierului. Al doilea motiv este că, deși sângele nu este în afara venelor, pentru că există atât de mult sânge acolo, acesta se va corupe, la fel ca sângele în afara venelor. Și acesta este principalul motiv pentru care atât de mulți mor din cauza rănilor la cap, a căderilor de pe cai și a căderilor de la înălțime, în timp ce sărmanele suflete din afara venelor au capul nevătămat. [f.291a] Pentru numele lui Dumnezeu, medicii - și chirurgii - să ia în considerare acest lucru și marea comoție cerebrală [880]cauzată de cantitatea mare de sânge din afara venelor celor care suferă căderi mari și să facă ceea ce voi spune aici. Al treilea motiv este ceea ce vedem în fiecare zi: copita poate fi sănătoasă la exterior, dar zdrobită la interior. Iar așchiile și vârfurile acesteia rup venele, deoarece sunt subțiri ca firul de păr. Prin urmare, este mult mai sigur să se folosească o trefină, [881]deoarece nu provoacă vătămarea.

880 „Poți demonstra că rațiunea își are centrul și sediul doar în creier. Că curajul și tupeul își au centrul și sediul în inimă. Că dorința își are centrul în ficat" (Al-Razi, *Cartea de introducere în arta medicinei sau „Isagoge",* p. 93).

881 „Termen chirurgical. Burghiul care servește la perforarea copitei. Lat. *Terebellum, i.*

FRAGOS. Cirug. lib. 3. cap. 17. Multe sunt necesare pentru diferite părți ale copitei, deoarece la una este mai groasă decât la alta, iar pentru o copită mai groasă este potrivit un trepan mai lung. FIGUER. Plaz. Disc. 7. Instrumentele sale sunt cuțite, ferăstraie, lancete... cutie cu cutiile sale, trepan, răzuitor și altele" *(Auth., sv* „Trepan").

Chirurgul nu întârzie să vindece rana, ci o vindecă mai repede și, prin aceasta, asigură viața aproapelui său. Și pentru aceasta, să fie însoțit de medici , acolo unde sunt disponibili, să-și îndoaie brațul și să se supună opiniei celor mulți și serioși, care sunt mulți. [882][f. 291a]

882 „Al șaptelea prognostic este că fiecare fractură sau ruptură a copitei este mai rea dacă este Luna plină și mai puțin rea când este în descreștere, deoarece creierul crește, luna crește și celulele pielii care sunt atașate de copită se rup ușor, iar când este Luna în descreștere, creierul coboară și celulele pielii și astfel nu se rup atât de ușor, iar rana se vindecă mai bine" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 142b).

Despre rănile la cap făcute cu un instrument tăietor [f. 294a] Capitolul patru

Rănile la cap făcute cu o sabie sau cu orice instrument tăietor, fie ele tăiate sau nu, sunt cunoscute după dimensiunea lor. [883]Acest lucru ne spune, de asemenea, dacă rana a deteriorat casca și unde se află. Dacă pătrunde în material, este ușor de recunoscut după semnele menționate mai sus. Primul lucru de făcut în cazul acestei răni este să o expuneți și să o modelați pentru a vedea amploarea leziunilor. Cea mai bună modalitate de a arăta leziunile este într-o formă triunghiulară. Separați carnea și pericraniul de cască cu degetele și unghiile și aplicați bețișoare înmuiate în albuș de ou bătut.[884]

Într-o altă zi, la aceeași oră, efectuați al doilea tratament și umeziți copita și rana de patru ori cu o pană de găină înmuiată în lichiorul sau balsamul cald. Umeziți și purceii în lichior și faceți restul așa cum este descris mai sus. [f. 294a]

883 Problema majoră cu rănile cauzate de arme era atunci când acestea conțineau „otravă sau venin, sau prin mușcătura unei vipere, a unui câine sau a altui animal". Farfán și-a dat prognosticul în astfel de situații, contestând observațiile lui Guy de Chauliac. Se pare că, procedând astfel, uită de armele otrăvite, concentrându-se doar pe rabia cauzată de mușcături: „Mușcătura unui câine turbat adesea nu își arată inițial otrava și veninul. Și acest lucru este posibil și adevărat, și îl vedem în fiecare zi, că există otravă, care într-un anumit timp își face efectul, de care nu există nicio îndoială. Guido spune la sfârșitul capitolului despre răni că otrava poate fi ascunsă o perioadă de timp și apoi poate ucide, și stabilește o limită de o lună și nu mai mult. Dar am văzut că, în mod obișnuit, otrava este ascunsă timp de patru și șase luni, în special cea pe care a provocat-o câinele turbat, iar la sfârșitul acestora ucide biata persoană care a fost mușcată" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 131a).

884 Farfán recomandă îmbunătățirea procedurii chirurgilor, care se pare că recurg întotdeauna la albuș de ou bătut după ce au fiert rana: „Deși practica obișnuită a chirurgilor (după ce l-au fiert) este să pună albuș de ou bătut și, dacă se tem de curgerea sângelui, adaugă pulberi restrictive în albuș: albușul se aplică cu cârpă sau foi de scame sau cu cârpe mici și se îndepărtează ulterior cu mare ușurință" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 125b).

Poate părea dur și sever pentru unii că am spus în capitolul trecut că după trei zile ar trebui să folosească burghiul, chiar dacă nu suntem siguri că partea tăiată sau ruptă a copitei nu ajunge la a doua scândură, cum se spune. Știu că cei care înțeleg nu vor găsi așa, [885]pentru că nu putem fi siguri de daunele pe care o lovitură mare le poate face venelor și creierului. [886]Și din acest motiv, trebuie să luăm în considerare că nu toată lumea știe să taie și că majoritatea, cu marea putere a brațului lor, rup [f. 295a] copita pe interior, mult mai mult decât pare din exterior. Și odată cu aceasta, venele se sparg, pentru că sunt atât de subțiri, așa cum am spus în capitolul trecut. Mai mult, când semnele acestei daune încep să apară, bietul rănit este deja fără ajutor, așa cum vedem în fiecare zi. Când persoana rănită (când este întrebat) spune că nu a căzut la pământ, nici nu a vomitat, nici nu s-a deteriorat, expuneți copita cu chiuretele, [887]începând cu cea mai mare, apoi cu cea mai mică și în final terminând cu cea mai mică. Apoi fiți atenți la ce faceți, ca nu cumva chiureta să vă alunece din mâini și să rupă materialul. Lăsați deschiderea copitei suficient de mare pentru ca conținutul sau sângele să se scurgă. Restul tratamentului se va face așa cum

885 Nu li se va părea așa, deoarece condiția naturală a ființelor umane este cea a unei ființe bolnave care nu vede niciodată lucrurile așa cum sunt ele cu adevărat. Neînfrânarea, datorată regiunii în care trăiesc și cu care s-au obișnuit, îi împiedică să-și dea seama de boala lor. Așa explică medicul Huarte de San Juan la sfârșitul prologului său (în ediția expurgată din 1594): „Și astfel închei, cititorule curios, mărturisind limpede că sunt bolnav și neînfrânat (și că s-ar putea să fii și tu), deoarece m-am născut într-o astfel de regiune; și că același lucru ni s-ar putea întâmpla ca acelor patru oameni, care, pânza fiind albastră, unul a jurat că este roșie, altul albă, altul galbenă și altul neagră, și niciunul dintre ei nu a ghicit corect din cauza rănii particulare pe care fiecare o avea la ochi" (Huarte de San Juan, *op. cit.,* p. 182).

886 „Al nouălea prognostic este că orice febră continuă în rănile la cap, care este puternică și intensă, după a zecea zi, chiar dacă pulsul și urina sunt bune, este un semn periculos, deoarece de multe ori în rănile la cap, un puls bun și o urină bună sunt înșelătoare, deoarece, în ciuda întregii lor bunătăți, pacientul este pe moarte. Și dacă odată cu febra continuă vin frisoane sau un fel de tremur, sau vărsături, sau diaree, este un semn mortal: iar motivul este că astfel de accidente denotă o mare corupție și putrefacție în creier sau în țesutul său subcutanat. Și astfel, dacă accidentele persistă, moartea este sigură: așa cum s-a văzut la un fiu al doctorului Sedeño, profesor de drept la Universitatea din Mexic în 1578, prognostic complet (așa cum s-a menționat mai sus) s-a împlinit la el" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 143a).

887 „Un instrument de fier, cu două muchii tăietoare foarte subtile și răsucite la vârf, pe care chirurgii și potcovarii îl folosesc pentru a descoperi și a răzui copita, pentru a înregistra dacă există o ruptură sau o contuzie în ea. Latină. Scalpra lunata. FRAG. Cirug. lib. 3. cap. 17. Care instrumente sunt cele mai comune și necesare pentru străpungerea copitei? Trepanul și chiuretele; deși, așa cum spune Galen, toate sunt periculoase, trepanul, deoarece de obicei rănește și atinge pielea, și chiureta, deoarece mișcă mult capul" *(Auth., sv* „Curetă").

este descris în capitolul anterior. [f. 295a]

Vedem zilnic copitele copiilor îndoite și adâncite din cauza căzăturilor și loviturilor, fără ca pielea să se rupă. Cauza este că oasele lor sunt atât de moi datorită vârstei fragede. Să fie, așadar, un avertisment că (dacă copilul are patru sau cinci ani) adâncitura nu trebuie redeschisă și nici atinsă cu fier, chiar dacă adâncitura este adâncă. Căci aceasta se vindecă ușor cu ceea ce voi spune aici. Cu această ocazie, brațele și picioarele copilului pot fi tăiate, cu excepția cazului în care vena din brațe este ușor de găsit, și asta numai dacă există febră și dureri de cap. Cu acest remediu, sângele care merge și cel care a mers la cap sunt deviate și evacuate. Dacă copilul alăptează, doica trebuie să-i protejeze gura de orice ar putea dăuna laptelui.

Despre rănile feței [f. 297a]
Capitolul cinci

Tratamentul corect al rănilor faciale depinde de efectuarea corectă a primei. Vom realiza acest lucru prin apropierea uniformă a marginilor rănii și suturarea acesteia, luând carnea cu acul în secțiuni uniforme. Firele de sutură nu trebuie să fie distanțate, nici prea adânci, nici prea superficiale, iar un strat de piele nu trebuie să se suprapună peste celălalt. Dacă există oase tăiate în rana facială, îndepărtați-le imediat, îndepărtând ușor carnea fără a o rupe, apoi suturați după cum este necesar. Aici este recomandabil ca firele de sutură să fie oarecum adânci, astfel încât să se strângă și să vindece carnea mai repede. Lăsați un fitil introdus în partea de jos a rănii, prin care se poate scurge orice scurgere, care va fi inevitabil prezentă. Dacă [f. 297b] rana facială nu este adâncă, suturați-o complet, deoarece nu va produce scurgeri dacă este tratată corespunzător. Dacă rana este de lungă durată, nu este nevoie să o coaseți, ci mai degrabă să o curățați bine de sânge și să o spălați cu apă fierbinte sau cu vin foarte bun și să-i închideți marginile. [f. 297b]

Oricui spune că folosesc medicamente rafinate în acest tratament, îi răspund că fața merită totul, căci înfrumusețează și împodobește un om. [888]Cei care nu îndrăznesc să trateze rana facială fără fire de sutură ar trebui să folosească fire mici și să le îndepărteze după trei zile, căci chiar dacă rana este adâncă, se va vindeca și, în multe cazuri, se vindecă în două zile. Am spus că

888 „Multe lucruri se întâmplă de multe ori cu mare extremă și admirație în medicină și chirurgie, precum monștrii în natură, iar Averroes a spus acest lucru foarte bine în capitolul 7 din *Colliget- ul său* , capitolul *al treisprezecelea* , așa și rănile muritoare se vindecă uneori și din acest motiv trebuie să ne vindecăm cu spirit creștin și bărbătesc, încrezându-ne mai întâi în Dumnezeu și punând toată grija necesară pentru binele și sănătatea aproapelui” (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 122a-122b).

Ar trebui să dea cusăturile mici, deoarece carnea și pielea se îmbină, sunt mai uniform și rămâne mai puțină urmă. [889][f. 298b]

889 „Unii au vrut (când semnele faciale devin urâte) să le îndepărteze, promițându-le celor care le au că le vor înfrumusețea și nu le vor mai face urâte. Și chiar și astăzi am văzut că au făcut ceea ce au promis, dar în schimb i-au lăsat pe bieții oameni mai urâți și mai acoperiți de noroi. Și de aceea îl sfătuiesc pe chirurg să nu se ocupe de aceste lucruri și pe pacient să nu consimtă la ele, și asta este tot ce s-a spus" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 158b).

RĂNI PENETRANTE [890]LA NIVELUL TORACELUI[891] [f. 298b]

CAPITOLUL ȘASE

Unele răni toracice, din cauza greșelilor (așa cum vedem în fiecare zi) ale celor care le tratează și ale celor care le vindecă, rămân cu o fistulă și o scurgere de materie. [f. 299a] Și după câteva luni, ajung să provoace moartea. Autori foarte serioși spun că rănile toracice penetrante sunt fatale, deși se vede că mulți se recuperează de la ele în fiecare zi. Dacă li se administrează tratamentul (pe care îl voi descrie acum), se vor recupera mult mai bine. Și dacă cei care rămân cu fistule primesc același tratament, se vor recupera fără îndoială. Și de aceea îi sfătuiesc pe chirurgi.[892] Să-l folosească, pentru numele lui Dumnezeu, și vor

890 „Este o practică obișnuită în cazul rănilor penetrante să se spele țesăturile cu lapte de femei . Recomand să nu se facă acest lucru decât dacă este absolut necesar, deoarece lăsarea țesăturilor descoperite pentru o perioadă lungă de timp este foarte dăunătoare, *deoarece toate rănile sunt reci prin natura lor"* (Arias de Benavides, *op. cit.,* ff. 1125r-125v).

891 „Despre rănile penetrante ale toracelui [...] Tratamentul rănilor toracice are multe opinii, deoarece unii spun că ar trebui suturate, iar alții spun că nu. Cei care spun că nu ar trebui suturate spun că este mai bine ca umoarea venoasă să iasă prin rană decât să rămână înăuntru, deoarece dacă nu iese va cauza probleme grave. Și în acest caz, orice eveniment rău care se întâmplă va fi pus pe seama chirurgului, deoarece pacientul nu a murit pur și simplu pentru că a lăsat rana deschisă. Cei care spun că ar trebui suturate, precum Guido, care spune că umoarea venoasă trece și se rezolvă nu numai prin țesuturile moi, ci și prin țesuturile dure, ceea ce este în uz comun și în bună practică, și ceea ce am experimentat în acest spital și în toate celelalte din Mexic, după ce le-am tratat pe toate împreună timp de mai multe zile în același timp, este că, dacă rana este mare, trebuie suturată astfel încât țesuturile să nu se scurgă din interior spre exterior, sau ca aerul să nu se rezolve prea mult, sau ca aerul străin să nu intre și să deranjeze inima" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 174-175).

892 Se pare că chirurgii aveau alte obiceiuri pentru vindecarea fistulelor în Evul Mediu: „Pentru fistulele vechi, unii chirurgi obișnuiau să facă apă din cea folosită de alchimiști, care se face din capere, salinitate, alaun și alte săruri puternice măcinate și puse într-un alambic de sticlă. Extrag apă limpede cu mare pricepere și o toarnă pe rănile putrede, iar aceasta le curăță mult și nu provoacă acea durere ascuțită decât în partea putredă, și aduce carne nouă mai repede decât orice altceva și curăță dinții mai bine decât orice altceva. Am văzut clar acest lucru" (Chirino, *op. cit.,* p. 208).

câștiga onoare și bani. [893][f. 299a]

După ce pansamentul este terminat, sângerați rănitul din brațul opus rănii, deoarece acesta este primul pas, [894]și luați cinci uncii de sânge din vena care pulsează cel mai bine. Efectuați a doua sângerare din brațul cu rana. Dacă rana este în mijlocul pieptului, efectuați prima sângerare din partea stângă, iar a doua din brațul drept, din vena inghinală. Din prima zi, rănitul să bea această băutură timp de patru dimineți și cu ea va elimina tot sângele care s-a acumulat în piept și va suprima orice sânge care era pe cale să curgă. Dacă rana este penetrantă, chirurgul va ordona rănitului să se spovedească, deoarece are o

893 Dr. Pedro Arias de Benavides, care, spre deosebire de Nicolás Monardes, a experimentat greutățile călătoriei cu vaporul pentru a ajunge în Lumea Nouă și, mai târziu , pentru a se întoarce în Lumea Veche pentru a-și publica rezultatele și experiențele în beneficiul spaniolilor, oferă o afirmație care face aluzie la bani și la costul serviciilor medicale din America: „Majoritatea oamenilor care merg în Indii sunt oameni foarte lacomi, își doresc și se vindecă, așa cum am spus [cu sarsaparilla], și spun că o avere rezonabilă se cheltuiește acolo pe o boală, pentru că totul îi costă foarte scump și fură și mai mult din ceea ce au, cred că cauza este că nu toți au pe cineva care să le supravegheze averea și în acest fel trec în toate Indiile și, deși unii dintre aceștia mor, jumătate din averea lor nu ajunge aici, deoarece cea mai mare parte este consumată acolo" (Arias de Benavides, *op. cit.,* ff. 17v-18r). Este oarecum o reminiscență a relatării lui Motolinía, care, dintr-o perspectivă puternic escatologică și providentialistă asupra miraculoasei convertiri a indienilor din Noua Spanie, face aluzie la costul ridicat al serviciilor medicale din viceregat, contrastând realitatea tlaxcalașilor cu cea a mexicanilor, cu o proză construită din modele literare care amintesc de hagiografie și literatură exemplară: „Dacă cineva are o durere de cap sau se îmbolnăvește, dacă se poate găsi cu ușurință un doctor printre ei, fără prea multă agitație sau cheltuieli, se duc să-l vadă, iar dacă nu, are mai multă răbdare decât Iov. Nu este ca în Mexic, unde, atunci când un vecin se îmbolnăvește și moare, după ce a stat în pat douăzeci de zile, pentru a plăti farmacia și doctorul are nevoie de toată averea sa, rămânându-i abia suficientă pentru înmormântare, pentru că atâtea ritualuri funerare, priveghiuri și priveghiuri i se iau, fie legal, fie altfel, încât soția rămâne îndatorată, iar dacă soția moare, soțul este pierdut. Am auzit un bărbat căsătorit spunând: „Înțelept, atunci când unul dintre cei doi s-a îmbolnăvit, știind că moartea este sigură, atunci soțul" „omorîseră soția, iar soția soțul și se străduiau să se îngroape reciproc în orice cimitir, ca să nu rămână săraci, singuri și îndatorați. Toate aceste lucruri sunt evitate de acești oameni" (Motolinía, *Istoria indienilor din Noua Spanie,* 2015, p. 81).

894 „Și pentru că Galen dorește ca sângerarea să se facă prin revulsie pe partea opusă , Guido și alți chirurgi și-au imaginat că ar trebui făcută pe partea opusă și s-au înșelat. Spun cu toate acestea că, deși sângerarea care se face pe aceeași parte este (așa cum este) revulsivă, în cazurile de răni și răni proaspete (când sângele nu este corupt) este de mică importanță (fiind începutul) să se extragă sângele dintr-o parte sau din cealaltă" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 126a).

obligație strictă să facă acest lucru, sub pedeapsa păcatului de moarte [895].

895 „Mai întâi, mărturisește-ți păcatele în mod special și, mai întâi, cele cinci simțuri naturale ale trupului tău, pe care le-ai folosit greșit, prin care ai păcătuit de multe ori. Mai întâi, mărturisește simțul văzului, privirea cu ochii tăi la ceva sau ceva anume."

Această băutură este: rubarbă [35] bună, pe jumătate dramatică; blondă de vopsitor [36] și carne de mumie [37] (dacă există vreuna), [38] câte puțin din fiecare; apă de borago-

Dacă o femeie privește un bărbat cu poftă sau cu lăcomie nejustificată, sau cu indignare, mânie și neplăcere. În al doilea rând, mărturisește simțul auzului, care se manifestă prin urechi, auzind lucruri deșarte și nefolositoare și auzind cu ușurință cuvinte rele și necinstite de la alții. În al treilea rând, mărturisește simțul mirosului, care se manifestă prin nas, mirosind lucruri bine mirositoare, cum ar fi trandafirii, mirodeniile și alte lucruri similare. În al patrulea rând, mărturisește simțul gustului, care se manifestă prin limbă, gustând lucruri delicioase cu mare poftă și încântare, mâncând și bând etc. În al cincilea rând, mărturisește simțul pipăitului, care se manifestă în toate părțile corpului, în special în propriile membre, neatingând în mod legitim îmbrățișând bărbați sau femei sau sărutând necorespunzător. „Mărturisește cugetarea, gândul și imaginația care au loc în creier sau în inimă, gândind și imaginând multe și diverse gânduri rele. Mărturisește gura, prin care a păcătuit vorbind de multe ori împotriva lui Dumnezeu, înjurând și nemulțumindu-L rău și defăimând cu răutate pe cei de aproape de el și pe alții. Mărturisește picioarele sale, cu care a mers în locuri necinstite și defensabile, precum și în curve, taverne și turnee " *(Arta de a muri bine,* pp. 134-135).

35. „O plantă care produce frunze mari, late, aproape rotunde, groase, de un verde închis în jurul tulpinilor sale, în vârful cărora poartă flori albe, în formă de clopoțel. Sămânța sa este mare, triunghiulară și de un maro lucios . Rădăcina sa este groasă și grea, închisă la culoare la exterior și galbenă la interior, cu un gust amar și astringent și un miros ușor. Provine aproape întotdeauna din China și este foarte medicinală și utilizată în Europa. Latină: *Radix barbara. Raponticum.* PRAGM. DE TASS. anul 1680. f. 16. Fiecare livră de rubarbă nu poate depăși optsprezece reali de un optsprezece. CERV. Quix. vol. 1. cap. 6. Ei bine, a răspuns preotul, împreună cu a doua, a treia și a patra parte, au nevoie de puțină rubarbă pentru a-și potoli furia excesivă." *(Auth., sv* „Rubarbă").
36. „O rădăcină roșiatică, care produce tulpini pătrate și aspre: care în jurul nodurilor sunt înconjurate de anumite frunze în formă de stea. Fructul său este rotund, verde la început, apoi roșiatic și, la coacere, negru. Există două specii ale sale, mai mari și mai mici. A luat acest nume de la culoarea sa blondă, iar vopsitorii o folosesc mult. Planta este numită și cu acest nume. Latină: *Rubia.* RECOP. lib. 7. tit. 17. l. 41. De acum înainte, nicio persoană care ia respectiva rădăcină blondă, nici cel care o cumpără, nici altcineva, nu o va macina într-o piatră de moară, ci numai în mori: sub pedeapsa că cel care face altfel va suporta pierderea respectivei rădăcini blonde. LAG. Diosc. lib. 3. cap. 154. Blonda este o rădăcină roșiatică, pe care o folosesc vopsitorii: și există două specii ale ei" (*Auth.* , *sv* „Blonda vopsitorilor").
37. „Se spune că regele Francisc I al Franței purta întotdeauna cu el o săculeță plină cu pudră de mumie amestecată cu rubarbă. Proprietățile terapeutice atribuite acestui preparat depășeau orice măsură. Se credea că ar fi util atât atunci când este ingerat, cât și în aplicare externă, adică pentru boli ale organelor interne, precum și ale pielii și chiar pentru răni și fracturi" (González Crussí, *op. cit.,* p. 12).
38. Încă din 1579, Farfán se îndoia că era posibil să se obțină carne de mumie, un element foarte eficient, alături de cassia fistula și rubarbă, pentru a prepara un remediu din

iasomie și suc de rodii dulci, câte o uncie și jumătate din fiecare; toate cele de mai sus trebuiau amestecate și băute. Dacă nu există carne de mumie, se adaugă câte o dramă din rubarbă și robie de vopsitor.

Dacă chirurgul vede că pacientul respiră cu greu încă din prima zi a acestor răni penetrante sau după trei zile, poate prezice moartea. Iar dacă, odată cu această dificultăți de respirație, simte tremurături ca de la o criză, să-l considere deja mort. Acest pacient ar trebui să-și pună ordine în suflet încă din prima zi și să facă tot ceea ce ar trebui să facă un bun creștin.

Referitor la lovituri și contuzii ale membrelor interne: „Cât despre carnea de mumie, nu știu dacă mai există vreuna în zilele noastre, mă îndoiesc, pentru că cea adevărată provine de la cadavre îmbălsămate" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 130b).

DESPRE FISTULELE CARE SE FORMEAZĂ ÎN PIEPT DE PLĂGI PENETRANTE ȘI ABSTEME

[f. 302a]

CAPITOLUL ȘAPTE

În capitolul anterior am descris cum fistulele rămân adesea din cauza rănilor penetrante în piept și a abceselor care se formează în interiorul lor. Fistulele sunt răni bătătorite care supurează constant materie sau sânge, [896]iar uneori cei care le au le vomită și le scuipă la fiecare pas. O fistulă este (cel mai adesea) însoțită de febră continuă și slăbiciune mare. Pacientul pare că este deja pe moarte și, într-adevăr , mai are puțin timp să-și pună capăt vieții. Cei care (cu favoarea lui Dumnezeu) doresc să urmeze tratamentul pe care îl voi descrie acum, chiar dacă fistulele sunt foarte grave, își vor recăpăta sănătatea. Primul lucru pe care chirurgul trebuie să-l facă este: să purge pacientul și să-i dea [f. 302b] aceste siropuri timp de patru zile. Sirop de infuzie de trandafir și miere de trandafir, [897]câte o uncie din fiecare; apă de borago, trei uncii, se amestecă toate cele de mai sus. [f. 302b]

DESPRE zaratanii [898]care se nasc PE SÂNI [f. 304b]

896 Sânge corupt.

897 În 1578, chirurgul Alonso López de Hinojosos a recomandat mierea de maguey ca înlocuitor pentru acest tip de miere. Aceasta era pentru tratarea flegmonului (inflamația acută a țesutului celular din orice parte a corpului): „Luați miere de trandafir sau miere de maguey sau orice miere aveți și adăugați pudră de tămâie, iar deasupra mierii o mică porțiune de unguent galben" (López de Hinojosos, *Suma y composición de cirugía,* 1578, p. 118). Unguentul galben se prepara în Evul Mediu târziu astfel: „Unguentul galben se face din rășină, ulei și ceară, cât de moale doriți, în funcție de cantitatea de ceară pe care o adăugați. Și unii încorporează albușon de plumb în acesta, și mi se pare bun și devine alb" (Chirino, *op. cit.,* p. 309).

898 „Un tip de boală canceroasă care afectează sânii femeilor, care le roade și le consumă carnea în așa fel încât, de obicei, acestea mor din cauza acestei boli. Covarrubias spune că este un cuvânt arab care înseamnă același lucru în limba sa. Latină: *Carcinoma, tis" (Autor, sv* „Zaratán").

CAPITOLUL OPT

Ulcerele mamare [899]sunt mai frecvente la sânii femeilor decât la bărbați și cu atât mai mult [f. 305a] la fetele tinere și la cele cu menstruație neregulată. Tratamentul ulcerelor mamare nu este cea mai mică dintre procedurile chirurgicale, ci una dintre cele mai importante și demne de stăpânit. Autorii antici au făcut-o atât de dificilă încât aproape că au considerat această afecțiune incurabilă. [900]Dar acum chirurgii moderni o efectuează cu ușurință. Anticii spuneau că un ulcer mamar ascuns, fără rană, este incurabil și, dacă ar fi spus același lucru despre unul vizibil cu rană, ar fi avut dreptate, deoarece acestea aproape niciodată nu se vindecă. Cine efectuează acest tratament trebuie să aibă mâini generoase și o mare pricepere în îndepărtarea completă a ulcerului. Se poate avea încredere în cineva care posedă aceste două calități, dar nu în cei care nu știu să folosească forcepsul. Nimeni nu ar trebui să se gândească să încerce să rezolve ulcerul mamar, căci asta ar fi ca și cum ai încerca să transformi albul în negru. Am văzut că încercarea de a le trata nu face decât să le facă să crească mai mari și mai tari, provocând în cele din urmă răni. Un furuncul începe ca o linte și este aproape nedureros. Crește puțin câte puțin, uneori crescând sau micșorându-se odată cu ciclurile lunare. Nu are rost să încercăm să o tratăm mai departe.

---

899 „Am spus deja când am discutat despre cancer sau çaratán, deoarece ia numele crabului marin, și acesta este cel care ajunge să fie dureros" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 192a).

900 „Prima prognoză este de la Hipocrate în partea a cincea a *Aforismelor,* aforismul patru, care spune că atunci când sângele ajunge la sânii femeilor, semnifică nebunia. Galen nu acceptă acest aforism ca fiind de la Hipocrate, pentru că nu l-a văzut în practică, deși Lanfranc spune că l-a văzut și dă acest motiv: când sângele, datorită abundenței, morcovității și acrișorității sale, nu se transformă în lapte în sânii femeilor, pentru că este de o calitate atât de proastă, atunci își schimbă natura și se corupe, iar vaporii săi răi se ridică la creier și astfel provoacă nebunie" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 108).

Ce, ca un rău atât de bine cunoscut. Înainte de a-l putea înlătura, este necesar să fie curățat de două ori pe cel care îl are. [f. 305a]

Așezați femeia cu rana de piele pe spate [f. 306a] pe o masă, cu o cearșaf de pânză împăturit dedesubt, și sprijiniți-i capul pe o pernă cu puțină lână. Rugați doi bărbați să o țină de brațe, iar alți doi să o țină de picioare și de corp, astfel încât să nu se mai stăpânească. Chirurgul trebuie să ia rana de piele în mâna stângă și să o deschidă suficient cât să poată fi îndepărtată. Odată ce rana de piele este expusă, tăiați-o din ambele părți ca și cum ați jupui o piele. Dacă există sânge, puneți un ghem de cârlt sau scame deasupra, cu degetul deasupra. Dacă rana de piele este îndepărtată din exterior și nu puteți (ține-o cu mâna stângă) îndepărta complet carnea, introduceți un ac cu fir prin ea și, trăgând de fir, veți îndepărta carnea. În acest fel, va ieși întreagă și faceți-o astfel, căci multe depind de asta. [f. 306a]

Dacă îmi amintesc bine, am înțeles că am aplicat același unguent la începutul operației. [901][f. 306b]

901 „Din doctrina lui Avicenna despre vindecarea sânilor (care sunt întăriți) provine plasturele pe care Guido și Juanes de Vigo îl laudă mult, care se face din făină de orez cu untură de porc și grăsime de pui și cu sirop de struguri și dacă siropul lipsește, mierea de Maguey este bună, o poți face punând două părți de făină de orez și una de untură de porc și grăsime de pui și jumătate de miere" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 108b-109a).

PLĂGI ABDOMINALE PENETRANTE sau NEPENETRANTE [f. 308a]

CAPITOLUL NOUĂ

Rănile abdomenului și ale tuturor părților sale (dacă se vindecă) nu sunt periculoase. Cele ale buricului sunt periculoase din cauza celor opt nervi care merg până la el [f. 308b]. Toate spatele sunt în pericol din cauza nervilor care coboară de la ceafă. Și aceasta spun: trebuie înțeles , chiar dacă nu sunt penetrante, din cauza nervilor care sunt secționați și din cauza accidentelor și spasmelor care urmează. Rănile abdomenului (atâta timp cât nu taie intestinele) nu sunt periculoase. Și dacă taie un alt membru, sunt foarte periculoase, deși am văzut unele vii. Tratamentul trebuie făcut în felul următor: dacă gălbenușul [902]sau intestinele ies din rană, se spală cu vin fiert cu mușețel, mărar [903]și petale de trandafir și se pun ușor la loc. Și dacă aceste lucruri nu se găsesc, se spală cu vin cald. Leagă tot ce iese din rană din țesătură cu un fir lung lângă el, taie țesătura de aproximativ un deget din fir, cauterizează-o și bagă-o înăuntru, lăsând firul afară. Dacă deschiderea rănii este mare, coase-o de sus, lăsând deschiderea cât mai lată posibil.

---

902 „O membrană care acoperă intestinele, în formă de sac, alcătuită din două membrane foarte delicate, care lasă un spațiu mare între ele. Membrana externă sau anterioară este atașată de fundul stomacului, duoden și partea concavă a splinei. Membrana internă și posterioară este atașată de colon sau pancreas și uneori de o mică bucată de ficat sau de spate. Se mai numește și epiploon. Martin. Anat. Compl. cap. 2. Latină. *Omentum, i.* VALVERD. Anat. lib. 3. cap. 6. Această alai este făcută dintr-o țesătură pliată, netedă, fără fire și semănată cu multe pipote, amestecate cu grăsime și pline de vene și artere. SYLVEST. Proserp. Cant. 7. Oct. 36. *Cei care nu au luat înainte și au plecat deja, / Își lasă lama vagă însângerată, / Și luând oțelul cu înșelăciune / Dezgustător vomită epiploanele" (Aut., sv* „Redaño").

903 „Mărar. Dacă se bea decoct din perișori și fructe de mărar uscat, acesta crește producția de lapte și ameliorează crampele stomacale și flatulența. Calmează stomacul și oprește vărsăturile superficiale. Induce urinarea și suprimă sughițul. Încețoșează vederea și, atunci când este băut regulat, reduce numărul de spermatozoizi. Decoctul său este util femeilor cu afecțiuni uterine, în băi de șezut. Sămânța, arsă și aplicată sub formă de cataplasmă, elimină condiloamele" (Dioscoride, *Plante medicinale și remedii,* Cărțile I-III, p. 413).

deget. Când fac cusăturile, prind [904]ambele piei ale burții cu acul și ceea ce numesc mirchac și cifac, [905]pentru că altfel măruntaiele vor ieși pe acolo, ca cele rupte. [f. 308b]

904 A apuca, verb.

905 În original: „siphac". „A treia piele sau membrană a burții, care este lângă intestine. Este un termen anatomic. Lat. *Peritonaeum, i.* MONTER. DEL REY DON AL. lib. 2. partea 1. cap. 13. Și pentru că există trei piele în burtă, la cusut acul trebuie introdus astfel prin prima piele, și prin a doua, și prin a treia, care este siphaque" *(Auth., sv* „Siphaque"). „Peritoneul este o membrană a corpului, iar funcțiile sale la animale sunt multiple. Una este protejarea tuturor părților care se află sub el: în stomac, în intestine și în viscerele de sub diafragmă; a doua funcție este de a separa aceste viscere de mușchii externi care se sprijină pe ele; a treia este de a face reziduurile de alimente uscate să coboare mai repede; a patra constă în a împiedica stomacul și intestinele să se umple ușor cu aer, iar a cincea funcție a peritoneului constă în a uni toate părțile care se află sub diafragmă și în a acoperi fiecare în mod special, ca un fel de piele" (Galen, *Despre utilizarea părților,* Madrid, Gredos, 2010, p. 231).

DESPRE ULCERE ȘI RĂNI VECHI [f. 310b] CAPITOLUL AL ZECELEA

În tratarea rănilor vechi, voi fi scurt, deși, cu voia lui Dumnezeu, voi spune tot ce este necesar pentru vindecarea lor, căci aceasta este intenția mea. [906]Chirurgul trebuie să prescrie patru lucruri foarte necesare cuiva cu ulcere sau răni vechi. Primul este esențial: să se purifice ori de câte ori este necesar. Al doilea este să se păzească și să se abțină de la alimente rele și să mențină ordinea și disciplina în tot ceea ce este cel mai benefic. Al treilea este să-l asculte în [f. 311a] ceea ce este necesar pentru tratarea ulcerului și a rănii. Al patrulea este să rămână nemișcați, culcați sau așezați, pentru a se vindeca mai repede. Ulcerele și rănile vechi care apar în țesutul nervos sunt fierte, purificate [907]și digerate foarte bine cu un digestiv din terebentină și gălbenușuri de ou, amestecate cu câteva picături de ulei de trandafir. Ulcerele și rănile de pe părțile cărnoase ale corpului nu au nevoie de nimic mai mult decât gălbenușuri de ou și ulei de trandafir, deși se poate amesteca puțină terebentină pentru a accelera procesul de vindecare. Folosiți oricare dintre aceste digestive timp de șase zile sau până când țesutul ulcerat devine alb. Ulcerele și rănile au două tipuri de umiditate: una este groasă și rece, iar aceasta se recunoaște atunci când circumferința rănii este neagră. Cealaltă umiditate este subtilă și caldă, iar aceasta se recunoaște atunci când circumferința este roșie sau violetă. [f. 311a]

DESPRE UMFLĂTURI, ABCESE și ULCERE ALE CAPULUI CU

906 Seneca folosește ulcerele pentru a exemplifica un argument împotriva mâniei: „Într-adevăr, așa cum ulcerele dor de la o atingere ușoară, apoi chiar de la presupunerea unei atingeri, tot așa spiritul afectat se simte ofensat de fleacuri, până în punctul în care unii sunt provocați la o dispută de un salut sau de o scrisoare sau de o ceartă sau de o interpelare: bolnavii nu se lasă niciodată atinși fără o plângere” (Seneca, *Dialoguri,* „Despre mânie”, p. 196).

907 „A curăța, a epura și a purifica ceva. Latină. *Mundificare. Mundare.* FR. L. DE LEÓN, Nomb. de Christ. în cel al lui Isus. Nu numai că vopsește frunzele, ci și munifică în mod propriu și principal rădăcina și o întărește. FRAG. Cirug. lib. 3. cap. 5. Când rana este digerată, ce intenție urmează? A munifica, pentru că dacă rana nu este curată, este inutil să creezi carne nouă” *(Aut., sv* „A munifica”).

CORUPERE A OASELOR [f. 315b] CAPITOLUL UNSPREZECE

Umflăturile, abcesele și ulcerele capului sunt aproape întotdeauna cauzate de umoarea melancolică, care se acumulează și se depune pe pericraniu, un țesut nervos care acoperă întregul craniu. Deoarece această zonă este atât de sensibilă , aceste ulcere și abcese sunt atât de dureroase. Această umoare pestilențială și corozivă, înainte ca umflăturile să se fi maturizat complet, a putrezit și a corupt deja osul, așa cum vedem în fiecare zi. Prin urmare, sfătuiesc întotdeauna să le deschideți înainte de a se maturiza complet. Și este un moment bun pentru a face acest lucru atunci când încep să se înmoaie. Aceste umflături (adevărat) rareori ajung la maturitate deplină.

DESPRE disconforturile și rănile părților rușinoase ale bărbaților și femeilor [f. 317b]

CAPITOLUL DOISPREZECE

Este o practică obișnuită ca unii să vindece afecțiunile atunci când încep fără să le cunoască cauza. Nu toate ar trebui să fie vindecate, nici nu ar trebui să se maturizeze toate, iar motivul pentru aceasta va fi explicat mai târziu în tratamentul lor. Neînfrânarea și o constituție proastă a ficatului sunt multe cauze ale afecțiunilor. Și astfel, ca organ principal, expulzează toate superfluitățile și dispozițiile sale proaste în zona inghinală (ca în canalele). [908]Alteori, cauza afecțiunilor sunt niște răni ale penisului și picioarelor. Cu toate acestea, ficatul suferă și el și produce sânge rău. Când afecțiunile apar din aceste cauze menționate anterior, sângerați pacientul din ambele brațe, începând cu brațul afectat de la vena vezicii biliare și extrageți cinci uncii de sânge de fiecare dată. [f. 317b]

Dacă problemele provin din prea multă comunicare cu femei care nu sunt foarte curate, din cauza unei suspiciuni de proastă reputație, din cauza căreia ficatul devine foarte slăbit, faceți două prelevări de sânge din ramurile venei vezicii biliare și de fiecare dată luați patru uncii de sânge și dați-i siropurile și purgativele așa cum s-a menționat mai sus. [f. 318a]

908 Tradiția de a considera organele sexuale drept canale, în principal pe cea a femeii, din cauza menstruației, era o concepție medievală susținută de marii părinți ai medicinei: „De ce au femeile vizuini? Abenrroys răspunde: [...] Așa cum scurgerile obișnuiesc să fie în mijlocul toaletelor, pentru a primi apele și mizeria care cad din toată casa, tot așa vizuina este în mijlocul femeii și primește tot sângele ei menstrual și necurat" (Ketham, *op. cit.,* pp. 146-147).

DESPRE rănile părților rușinoase ale bărbaților
ȘI FEMEI [f. 319b]

La fiecare pas, se oferă un leac pentru aceste răni și, pentru că unii nu doresc să-și dezvăluie tuturor suferințele, îl pun aici. Adesea, aceste răni apar chiar până la continent, din cauza unor purgări ale rinichilor și din cauza dezvoltării unor umoruri sumbre și melancolice. Iar la femei le apar pentru că sângele menstrual este foarte fierbinte și coroziv. Iar altora le apar din cauza călătoriilor lungi prin țări fierbinți și din cauza călăriei cu viteză mare, iar altora din cauza unor emisii pe care le au în timpul somnului, care ard întregul prepuț. Iar la cei cu o constituție slabă, acest lucru este suficient pentru ca rănile să devină canceroase foarte ușor dacă nu sunt remediate ulterior . Când aceste răni sunt superficiale și nu provin din umor prost, se vindecă cu un regim bun și prin aplicarea a puțină cerb alb sau a pudrei de dovleac castilian. Dar [f. 320a] Dacă nu sunt curate și sunt mari, nu se vor vindeca cu ceea ce am spus, decât dacă sunt spălate și tratate (de două sau trei ori pe zi) cu faimoasa alifie pentru ochi [909]a lui Lamfranco, [910]și se face în felul acesta, pe care îl spun aici: luați o jumătate de litru de vin alb bun; șase uncii de apă de trandafiri sau apă de plantain; [911]dacă acestea nu sunt disponibile, folosiți apă de orz; orpiment și alaun ars, măcinate foarte fin, câte o drahmă din fiecare; cocleară măcinată, jumătate de drahmă. Fierbeți toate împreună în jar. Spălați rana cu o cârpă mică de trei ori pe zi și aplicați cerb sau pulbere de dovleac de Castilia. [f. 320a]

Când aceste răni (la bărbați sau la femei) încep să se coloreze purpuriu sau să se murdărească, este un semn al unui fel de corupție, așa cum se vede în fiecare zi. După ce se întâmplă acest lucru, presărați-le cu pulberea lui Ioanes de Vigo.

---

909 „(Din latinescul *collyrmm,* iar acesta din grecescul ***koDAptov*** *kollyrion).* Medicament compus din una sau mai multe substanțe dizolvate sau diluate într-un lichid, sau sub formă de pulbere și amestecate , care se folosește în bolile ochilor” *(DRAE, sv* „Colirio”).

910 Aceasta se referă la apa sau picăturile de ochi ale lui Lanfranc. Cunoscut sub numele de Guido Lanfranchi și Lanfranco, a scris *Petite Chirurgie la Lyon.* Mai târziu, a fost un renumit profesor de chirurgie la Facultatea de Medicină din Paris.

911 Apa de banane era recomandată pentru spălarea rănilor de pe diferite părți ale corpului, așa cum sfata medicul medieval Alonso de Chirino: „Pentru a usca și curăța rănile vechi și a le vindeca: rădăcină de ciulin, dovleac și suc de verză veche, toate uscate și bine măcinate și presărate sub formă de pulbere deasupra. Și de fiecare dată spălați rana mai întâi cu apă rece, dar orice spălare a rănilor este mai bună cu zer sau cu apă de banane” (*op. cit.,* p. 122).

Și pregătește-le dacă dorești, așa cum am mai spus, căci nu provoacă atâta durere. Pulberile de crabi de apă dulce prăjiți opresc orice cancer, chiar și unul foarte mare. Pulberile de la [912]rana unui om fac același lucru. Când pulberile de Ioanes nu îndepărtează putrezirea, este un semn foarte rău. Apoi cauterizează rănile și mai întâi taie cât mai mult din carnea puturoasă cu o foarfecă. Cu aceasta, focul își va face treaba mai repede, iar bolnavul va suferi mai puțină durere. [f. 321a]

Cauterizați orice răni care pot fi prezente pe ghindă sau pe capul membrului. Alte tratamente ar trebui făcute ca în cazul ulcerelor, la care mă refer. [913]Iată că am terminat operația, spre onoarea și slava Dumnezeului nostru. Amin. [f. 322b]

912 „La fel ca Gunoi de grajd. Este un cuvânt folosit în farmacii. Latină. *Fimus. Stercus.* PRAGM. DE TASS. anul 1680. f. 18. Fiecare livră de bălegar de șopârlă nu poate depăși doisprezece reali" *(Auth., sv* „Bălegar").

913 „Guido și Ianes de Vigo afirmă că, pentru vindecarea ulcerelor, au găsit un mare remediu și beneficiu în vărsarea de sânge și purgații. De asemenea, medicamentele care reprimă și opresc fluxul umorilor care curg spre ele trebuie plasate pe circumferința și rotunjimea ulcerului: astfel încât, dacă este flegmon, tot ce este legat de ulcer va fi vindecat așa cum s-a spus în vindecarea acestuia. Și dacă este o pustulă, conform acesteia, și dacă există o abundență de umori rele, faceți remediile pe care le-am spus în vindecarea rănilor proaspete, la care mă refer. Vaccinările generale se vor face ori de câte ori este necesar și conform părerii medicului" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 184b).

Scurtă anatomie realizată de părintele Fray Agustín Farfán, doctor în medicină și călugăresc al Ordinului Sfântului Augustin [f. 323 a]*

CARTEA A CINCEA *

DIN ANATOMIE [f. 323 a)
CAPITOLUL UNU

Întrucât corpul uman [914](așa cum este) este subiectul medicului și chirurgului , este potrivit să includem aici o scurtă descriere a anatomiei, astfel încât aceștia să poată cunoaște și înțelege toate calitățile, caracteristicile și funcțiile tuturor părților și membrelor sale. Și pentru ca aceștia să poată cunoaște, de asemenea, locația fiecărui membru, pentru momentul în care aplică medicamente.

Chirurgul trebuie să știe cum și unde să taie, să deschidă și să cauterizeze. Și mulți, din cauza lipsei de cunoștințe de anatomie, fac greșeli ireparabile în fiecare zi. [915]Definiția anatomiei este o știință dreaptă și directă, cu care împărțim prin tăiere [f. 323b] membrele umane cu singularitatea părților, conform etimologiei cuvântului, care provine din acest nume grecesc, *ana,* și *tomos,* care înseamnă diviziune dreaptă.

Înainte de a discuta despre anatomie, este important să știm că corpul uman este compus din mai multe părți. [916]Numim o parte sau

914 Pentru a defini „Ce este corpul uman", chirurgul Alonso López de Hinojosos l-a citat pe celebrul chirurg medieval Guy de Chauliac: „Corpul uman, potrivit lui Guido, este un întreg compus din multe membre și particule diverse. Se numește întreg deoarece printre toate corpurile nu există altul de formă sau compoziție mai nobilă; motivul este că are în sine un lucru și o substanță la fel de excelente ca Sufletul nostru rațional, care este forma și perfecțiunea sa. Este împodobit cu multe părți și membre diverse" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, pp. 84-85).

915 În 1579, călugărul Agustín Farfán a aderat la tradiția literară a artei sale, deoarece era o practică obișnuită ca medicul să dicteze calitățile unui chirurg. Astfel, el a sfătuit să se ia în considerare următoarele caracteristici pentru a deveni un bun chirurg: „Condițiile pe care chirurgul trebuie să le îndeplinească sunt să fie tânăr sau aproape tânăr. Să aibă o vedere bună, elocvență elegantă, grație, o conversație bună, o înfățișare frumoasă, polit și curat în întreaga sa persoană, cu o bună condiție fizică și ten și, mai presus de toate, un bun creștin și temător de Dumnezeu. De asemenea, trebuie să fie curajos și rapid cu mâinile în lucrul său, având în acest scop instrumente bune, fără de care nimic nu se poate face, nici repede, nici fără durere" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 2b).

916 „Este important să știm că fiecare parte a corpului nostru are cinci virtuți: atractivă, retentivă , digestivă, expulsivă și regetivă. Așadar, chestiunile legate de nutriție—"

parte a unui lucru separată de altul. Părțile corpului care sunt generate de prima amestecare.[917] [918]a umoarelor, unele simple și altele compuse. Membrele simple sunt zece: nervul, mușchiul , ligamentul, măduva spinării, osul, cartilajul, paniculusul, [919]vena, artera, carnea, pielea, unghiile, părul [920]și grăsimea; deși este adevărat că unghiile, părul și grăsimea [921]nu sunt membre propriu-zise, ci surplusuri și resturi ale nutrienților, produse în beneficiul corpului uman.

Nervul este un membru simplu, așa cum afirmă Galen și Avicenna; este instrumentul care dă simț și mișcare tuturor celorlalte membre ale corpului.

Pentru a asigura o bună ordonare a funcțiilor corpului, natura a prevăzut patru etape de digestie în corpul uman , iar în fiecare dintre aceste digestii, binele este separat de rău. În etapa finală a digestiei, care este pentru conservarea și creșterea individului, adică a omului, natura a rânduit trei etape de digestie. Prima etapă a digestiei are loc în stomac, ca pregătire pentru celelalte părți ale corpului. Bunul, care este chimul, călătorește prin venele coli până la ficat și acolo capătă culoarea sângelui; iar celălalt material, mai gros, merge în intestine. A doua etapă a digestiei are loc în ficat și acolo, așa cum am menționat, capătă culoarea sângelui; sângele bun călătorește prin vene, iar serul său călătorește prin porii ureterali până la rinichi, acesta fiind urina care merge la vezică. A treia etapă a digestiei este în vene, și întrucât sângele din vene, deoarece conține și cuprinde cele patru umori, este gros, Dumnezeu a rânduit, prin natură, ca în toate celelalte, ca acest sânge să rețină o porțiune de apă pentru a-l ajuta să treacă prin pasajele și canalele înguste. Acest fluid apos se numește icor sau fluid seros și este demn de remarcat faptul că odată cu fiecare venă mare care sângerează, acesta se varsă într-o arteră pentru a ajuta la darea vieții și la îmbunătățirea digestiei. Aici, binele este separat de rău, iar binele devine substanță a corpului sau a membrelor. Și din rău, care este ca excrementele, se formează firele de păr ale corpului, iar unghiile și grăsimea sau grăsimea corpului se mențin și cresc și se transformă și în alte superfluități diferite" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, pp. 85-86).

918 „Amestecarea sau unirea unor lucruri cu altele. Latină. *Mixtio.* SAAV. Republ. pl. 67. Prin amestecurile și speciile naturale care se oferă între simțuri și lucrurile sensibile. HUERT. Probl. f. 103. Vedem opusul în multe băi foarte fierbinți , care nu dau în niciun fel o indicație sau o dovadă a amestecului lor" *(Aut., sv* „Mixtion").

919 „Membrană sau țesut care se află sub grăsimea corpului animalului și acoperă diverse părți ale acestuia; și în funcție de acestea, i se dau denumiri precum cărnoasă, nervoasă etc. Servește la întărirea acestora și la ajutarea mișcării mușchilor. Cele mai cunoscute sunt cele numite Panicule ale creierului. Latină. *Paniculus* . LAG. Diosc. lib. 1. cap. 39. În principal în cele care sunt penetrante, prin care paniculele creierului sunt similare" (*Auth.* , *sv* „Paniculă").

920 „Părul este cel mai rece și mai uscat organ, urmat în cele mai grave cazuri de oase" (Al-Razi, *Cartea de introducere în arta medicinei sau „Isagoge",* p. 4).

921 „Ce este grăsimea sau abundența? Grăsimea este un membru simplu, cu ten rece și umed, alcătuit din superfluitățile celei de-a patra digestii a umorilor și din transpirația celor trei umidități care sunt: Ros, Glut și Cambio. Ros, în asemănarea rouei, Glut, care îngrășează și Cambio, ca ceva ce se păstrează pentru același efect" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 87).

Acest simț și această mișcare sunt derivate de către nerv din spiritul animal, iar constituția sa este rece și uscată.

Mușchiul este un membru compus din nerv și ligament. Și din [f. 324a] fibre filiforme și carne, și un strat de piele care îl acoperă. Se numește mușchi deoarece seamănă cu coada unui șoarece în structura sa ; textura sa este rece și uscată. Ligamentul este de două feluri: unul provine din măduva spinării, așa cum afirmă Galen, iar celălalt provine din os, potrivit lui Avicenna, și are o textură rece și uscată. Măduva spinării provine din mușchi; natura sa este cea a nervilor și a celulelor pielii, așa cum spune Galen. Textura sa (conform lui Hipocrate) [922]este rece și uscată.

Oasele sunt membre simple, lipsite de sens; sunt uscate și reci.[923]

Cartilajul sau cartilajul este aproape de natura osului, împodobește și onorează multe părți ale corpului omenesc, cum ar fi cartilajul urechilor, al nasului și cel al genelor ochilor, este rece și uscat.

Paniculul este de natură nervoasă, deși leziunile sale nu sunt la fel de periculoase ca cele ale nervului; este foarte sensibil, iar tenul său este rece și uscat.

O venă este cea care conține sângele generat în ficat; are o tunică, este rece și uscată.[924]

---

922 Arta complexă a medicinei și numele unuia dintre părinții săi sunt prezente în opere literare, filosofice și religioase care depășesc intențiile și limitele acestei arte. Tocmai din acest motiv, printre alte probleme ridicate în studiul introductiv, propun termenul de „poetică a artei medicale" atunci când abordez construcția narativă a tratatelor medicale moderne timpurii: „A existat pe atunci un om înțelept, foarte priceput în arta medicală și foarte celebru în ea, care, fiind proconsul, a pus cu propria sa mână pe capul meu bolnav acea coroană agonistică, deși nu ca medic, căci numai tu mă puteai vindeca de acea boală a mea [...] Cu toate acestea, ai încetat poate să mă îngrijești prin intermediul acelui bătrân sau ai renunțat poate la vindecarea sufletului meu? Spun aceasta pentru că, absorbit de discursurile sale, care erau elegante și serioase, nu pentru eleganța limbajului său, ci pentru vioiciunea pronunțamentelor sale, așa cum a dedus din conversația mea că eram dat cărților de astrologi sau astrologi, m-a îndemnat cu bunăvoință și paternitate să le abandonez și să nu-mi irosesc grija și munca în mod inutil pe o astfel de vanitate, pe care ar trebui să o întrebuințez în lucruri utile, adăugând că și el învățase acea artă, până la punctul în care a vrut să o învețe în primii ani ai vieții sale." ca profesie pentru a-și câștiga existența, întrucât, dacă l-ar fi înțeles pe Hippocrate, ar fi putut înțelege și acele cărți" (Augustin de Hippona, *op. cit.,* pp. 68-69).

923 „Ce este un os: Oasele sunt membre simple, de esență spermatică, cu ten rece și uscat, din substanță dură și pământească, insensibile și incapabile să simtă durerea. Conform lui Avicenna, există în total două sute patruzeci și opt de oase" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 89).

924 „Ce este o venă: O venă este un membru simplu, de natură rece și uscată și accidental

O arteră este un vas pentru tot sângele vital care este generat în inimă , așa cum afirmă Galen, acest sânge este rece și uscat.[925]

Carnea este împărțită [f. 324b] în trei feluri: carne glandulară, carne musculară și carne simplă. Carnea simplă este cea a glandului penisului, a gingiilor și a nărilor; carnea glandulară este cea a sânilor și testiculelor femeilor; carnea musculară este cea a întregului corp, iar aceasta, ca primă parte, este oferită anatomiei mele și este perceptibilă.[926]

Pielea este o țesătură și o învelișură din fire, nervi, vene și artere minuscule, țesute și realizate pentru a suprima simțurile. În greacă, pielea se numește *derma* și există două tipuri: una acoperă membrele corpului la exterior, iar cealaltă le acoperă la interior. Aceasta se numește panniculus, la fel ca cea a creierului și la fel ca pleura, [927]de unde provine durerea în coastă. Nu numesc piele ceea ce face băsici în urma unei arsuri, pentru că nu este piele. Pielea este caldă și în unele locuri, în interior, este umedă; este foarte utilă simțului tactil. Cea mai caldă căldură din corpul nostru este cea a pielii din palmă.

Unghiile ne ajută să prindem ceea ce dorim cu mâinile, ne ajută să zgâriem [f. 325a] corpul și, prin ele, purgăm anumite umori . Părul protejează capul de aer, frig, apă și soare. [928]Grăsimea și untura servesc corpului în multe feluri,

---

caldă și umedă din cauza sângelui care se află în ea. Este din substanță dură și este alcătuită din fire, nervi și ligamente și nu are mai mult de o tunică" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 88). Mai mult, grosimea venelor, în galenismul arabizat, era de o importanță fundamentală: „Când observi orice situație la om, trebuie să știi cont dacă se datorează stării sale înnăscute sau dacă este produsă de mediul vieții. În acest fel spunem: cel care are vene largi este de natură caldă, iar cel care are vene înguste, de natură rece, deoarece este intrinsec căldurii să dilate și să deschidă venele. Astfel, în majoritatea cazurilor, grăsimea contractă și îngustează venele, în timp ce subțirimea le dilată" (Al-Razi, *Cartea Introducerii în Arta Medicinii sau „Isagoge",* p. 43).

925 „Ce este o arteră: O arteră este un membru simplu în lungime, deoarece este alcătuită din două tunici nervoase și ligamentoase și este creată pentru a transporta spiritele vitale în tot corpul, pentru a da aer proaspăt inimii și pentru a expulza aerul fierbinte din interiorul inimii" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 88).

926 „Ce este carnea: [...] Carnea musculară este ca cea a coapselor, care este în felul unui șoarece. Carnea lacertoasă este ca cea a unei șopârle și se folosește la brațe și picioare; carnea glandulară sau scrofuloasă este ca cea care este în spatele urechilor, în gât și ceea ce este în inghinal și sub brațe sau axile" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 88).

927 Pleură: „(din grecescul nXevpú *pleurá* „parte"). Fiecare dintre membranele seroase care, de ambele părți ale pieptului mamiferelor, acoperă pereții cavității toracice și suprafața plămânilor" (*DRAE* , *s. v* . Pleură).

928 „Pământul găsit în alimente devine os. Substanța care îl urmează în grosime devine nerv, iar ceea ce este mai moale decât substanța acestuia devine carne, care în transformarea sa devine grăsime. Părul și unghiile provin dintr-un exces de uscăciune de aceeași

așa cum spune Galen. Unele dintre aceste organe pe care le-am menționat își au originea în sămânța omului și se numesc organe spermatice.

În corp există patru umori: sânge, flegma, holera și melancolia . Sângele este cald și umed; flegma este rece și umedă. [929]Holera este caldă și uscată; melancolia este rece și uscată. Holera se află în apropierea ficatului, în vezica urinară numită în mod obișnuit vezică biliară. Își ia numele de la conținutul său, deoarece bilă înseamnă holer, un cuvânt grecesc, iar în latină se numește bilă și este de natura focului . Flegma, după ce este eliberată în tot corpul și stomacul, unde, potrivit lui Galen, este generată și ea, este de natura apei. Melancolia se află în splină și este de natura pământului. Sângele se află în ficat și este de natura aerului.[930]

Carnea și grăsimea sunt fierbinți. Există și alte membre care sunt compuse din membre simple. Printre [f. 325b] aceste membre compuse, unele sunt numite principale și sunt necesare vieții, cum ar fi: creierul, inima și ficatul. Testiculele sunt principale, nu pentru viață, ci pentru generație. Căci fără ele, castrații trăiesc.

Există și alte membre, care se numesc organice, deoarece sunt instrumente ale sufletului, cum ar fi fața, inima, mâna și ficatul. Există și alte membre care sunt simple, și nu simple ca primele, dar simple printre principale, cum ar fi ochii, nasul și capul, gâtul, fața, brațele, fesele, coapsele și picioarele. Voi descrie pe scurt anatomia tuturor. [f. 325b]

---

natură" (Al-Razi, *Cartea de introducere în arta medicinei sau „Isagoge",* p. 30).

929 „Vom cita și următoarea zicală a lui Galen: «Dacă iei o vezică și pui în ea apă, pulbere, plumb răcit și pilitură de fier, apoi o sufli pe toate și o lași să se usuce, vei descoperi că fiecare element, în ciuda stării sale, s-a reunit într-o singură formă și s-a contopit». Conform acestui exemplu, fiecare dintre elementele alimentelor se combină cu organele corpului care i seamănă, indiferent de calea sa și de dificultățile care îl împiedică să se întâlnească cu propriul său fel. În același mod, fiecare substanță dintre cele patru elemente fundamentale din care sunt hrăniți copacii se transformă în felul, forma și aroma sa [...] Unii susțin că natura corpului este unică și a unui singur element. Acest lucru este absurd și ilogic, deoarece un singur element nu poate forma substanțe diferite, nici în cantități mari, nici mici" (Al-Razi, *Cartea Introducerii în Arta Medicinii sau „Isagoge",* p. 31).

930 Splina, stomacul și ficatul, fiind relativ aproape de aceeași zonă a corpului, erau tratate cu unguente care urmăreau să le restabilească funcția normală de sedii ale umorilor. Iată una recomandată de Farfán în 1579: „Unguent dizolvant pentru splină, stomac și ficat, chiar dacă afecțiunea este foarte veche și provine din umoarea groasă: Luați coji de psyllium, oțet tare, câte o uncie din fiecare; castoreum, două drahme; miere albă, două uncii; suc de ridiche, fiere de taur, câte o uncie din fiecare. Amestecați totul și, după ce ați amestecat ușor (amestecând bine), faceți un unguent și aplicați-l cald dimineața și seara" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 257b-258a).

Despre anatomia capului și a tuturor membrelor sale [f. 325b]

Capitolul doi

Întrucât avem de-a face cu anatomia capului (un membru organic compus din părți similare), să vorbim despre locul și amplasarea sa și de ce a fost plasat în partea superioară a corpului.

Capul, conform lui Galen și Avicenna (al cărui nume în greacă [f. 326a] este *cephas,* în arabă *ras* și în latină *supremumventrem),* era plasat în cel mai înalt punct al corpului pentru a fi mai bine protejat de brațe, mâini, ochi și urechi. De asemenea, era plasat în cel mai înalt punct al corpului pentru că este adiacent rațiunii și pentru ca aceasta să poată vedea răul care i s-ar putea întâmpla, fiind stăpâna celorlalte părți. [931]Ochii sunt mai jos pentru ca picioarele să poată fugi și corpul să nu cadă. Toate acestea sunt pentru protejarea capului.

Capul este rotund, ca o sferă, deoarece, așa cum spune Galen, această formă este cea mai puțin susceptibilă la răniri. [932]Capul are un diametru și o proporție uniforme. Partea din față este cocoșată [933]sau cocoșată, și nu lipsită de mister. Din cap provin toți [934]mușchii care se extind spre față și gât. Acești mușchi sunt punctele de fixare pentru mișcarea capului și a părților sale.

Capul este compus din oase, celule ale pielii și măduvă numite creier, iar tenul său este rece. Primul lucru care apare în cap este părul; al doilea, pielea; al treilea, partea musculară; al patrulea, pielea, numită în mod obișnuit - pericraniu, în greacă *periostes,* în arabă *almocatin,* în latină membrana *adnata,* iar în denumirea comună a chirurgiei, geni-

---

931 „Oala capului, conform lui Guido [Guy de Chauliac], este o parte rotundă plină de păr în care sunt cuprinse spiritele animale" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 90).

932 În sensul de susceptibil, suferibil.

933 „(Din latină *gibb* ***sau*** *sus):* având o cocoașă, o cocoașă" *(DRAE, sv* „Gibosa").

934 „(Din latinescul *lacert* ***sau*** *sus).* Musculos, puternic, robust" *(DRAE, sv* „Lacertoso").

tiva, deoarece din ea pornesc comisurile oaselor capului, care la rândul lor pornesc din dura mater [f. 326b]. [935]Al cincilea lucru care apare pe cap este casca, care în greacă se numește *craniu,* în arabă *techa* și în latină *cerebrigalea.*

În aceste părți continentale există și altele, și sunt cinci: primul este osul celei de-a doua plăci a căștii, acesta se numește diploidis [sic] sau vitros; al doilea este cel mai gros paniculus și este cel despre care am spus mai sus care era numit de toți oamenii duramater, iar în greacă *meninx* și în latină *cerebrivelamen;* al treilea este paniculus care acoperă creierul și se numește piamater [sic] , iar în greacă *choroys* și în arabă *secundina;* al patrulea este *rete mirabile,* care înseamnă plasă minunată; al cincilea și ultimul este osul bazilar, numit în greacă *hipsolidis* și în arabă *lamdij* și în latină *lamda* , care este cel care susține întregul cap. [f. 326b]

935 „Unul dintre țesuturile care învelesc trunchiul cerebral și orificiile lor de ieșire și toți nervii capului, acoperind partea superioară a creierului: și pentru că acest țesut este mai gros decât celelalte care învelesc trunchiul cerebral la exterior, foarte rugos și neuniform, anatomiștii îl numesc dura mater. Latină: *Dura mater.* FR. L. DE GRAN. Symb. part. 1. cap. 28. Și, de asemenea, este învelit cu acele două tunici sau cămăși despre care am spus că le are trunchiul cerebral, care sunt dura mater și pia mater care este lângă ea" *(Auth., sv* „Dura Mater").

Din anatomia creierului [f. 328b]
Capitolul trei

Creierul este o parte medulară și este împărțit în trei ventricule sau burți mici. Unul se află în partea din față a capului și este mai mare decât celelalte. Unul se află în mijlocul capului. Al treilea se află în spatele capului și, conform doctrinei lui Galen, acest ventricul este fundamentul și centrul gândirii și memoriei.[936]

Creierul este sursa și originea simțurilor și a mișcării voluntare. Partea din spate a gâtului (pe care medicii o numesc măduva spinării) este ca un râu care curge din creier. Iar nervii sunt ca niște pâraie care ies din aceeași parte a gâtului. Prin urmare, leziunile la nivelul creierului sunt comunicate nervilor, deși nu toate leziunile nervoase sunt comunicate creierului. [937]Substanța din care este alcătuit creierul este

936 „Galen, în cartea a opta din *Usu partium corporis humani,* capitolul zece, povestește că a văzut în orașul Smirna din Samaria un om care, după ce i s -a scos creierul, a fost vindecat. Și spune același lucru despre alți doi în Aforismul optsprezece din partea a șasea, pe care i-a văzut în orașul Nubiei, care au fost vindecați. Vedem acest lucru în fiecare zi și, având mai puțină o mică parte din substanța creierului, trăiesc" (Farfan, *Scurt tratat despre chirurgie,* f. 121a).

937 Din cauza acestei credințe, chirurgul trebuia uneori să se prefacă a fi un mare actor și să amenințe vehement pacientul, prefăcându-se că îi va face mult rău. Toată această dramă avea scopul de a încuraja virtutea irascibilă să accelereze, ajutând nervii să-și ia locul într-o fractură, împiedicându-i să se rigidizeze: „Despre fracturi și extensia nervilor: Dintre toți autorii pe care i-am văzut și citit, nu am găsit niciunul care să discute despre fracturile în care membrul rupt se extinde mai mult decât celălalt. Dar vă voi spune ce am văzut și am vindecat: că un om, mergând să încalece un cal, și-a rupt brațul mâinii care ținea șaua și, văzându-se cu brațul rupt, a coborât imediat de pe cal, iar mâna lui a rămas agățată de șa, iar brațul îi era atât de întins încât părea că se desprinsese complet de corpul său. Acest lucru li se poate întâmpla și altora care cad de pe cal și piciorul lor rămâne în scară, provocând o mare extensie și alungire a nervilor mai mult decât de obicei. Această fractură este mult mai greu de vindecat decât cele care scurtează nervii, deoarece toate celelalte fracturi în care nervii care s-au contractat sunt mai ușor restaurați prin prezența forțelor sau instrumentelor care facilitează acest lucru. Și aceasta"

Alb și moale, cu ten și natură rece și umedă. Nu a fost făcut pentru a susține corpul, precum alte măduve sau canale, [938]ci pentru a tempera căldura spiritului vital.

Spiritul animal este cel care dă tot simțul și mișcarea întregului corp, trimițându-și puterea [939]prin nervi, asemenea soarelui care luminează cu razele sale, rămânând chiar pe cer. Acest lucru este în conformitate cu doctrina lui Galen și numai spiritul animal merge la ochi prin nervii optici pentru a da vedere. Și astfel Galen însuși îi face goi sau poroși.

Dintre cele trei ventricule ale creierului, cel anterior și cel superior (conform opiniei tuturor anatomiștilor) este separat de celelalte și toate sunt împărțite prin panicule. În prima și anterioară parte a acestui ventricul își are imaginația respirația. Și această parte este cea care conține speciile, în special pe cele pe care le ia din simțuri. În ultima și posterioară parte a acestui ventricul se află imaginația, care înțelege speciile ținute în imaginație. Și, înțelegându-le, le compune și le divide, dar nu spune că acesta este alb, acesta este negru. În mijlocul numitului ventricul se află bunul simț, care înțelege speciile aduse din simțurile particulare. Și din acest motiv, bunul simț este îndreptat și determinat către acest loc. În acest fel, funcțiile și îndatoririle acestui ventricul sunt manifestate și declarate , toate acestea servind imaginației, fanteziei [și] bunului simț; ele servesc, de asemenea, la a da membrelor organice simț și spirit animal.

Din cele spuse, cunoaștem daunele care pot afecta acest ventricul și bolile care pot apărea în el, cum ar fi: dizolvarea continuității și constituția proastă. Și dacă aceasta este prezentă în paniculele care îl acoperă, va provoca

---

Problema pe care o discutăm aici, și anume că nervii sunt întinși peste limitele lor obișnuite, ne cere să-i corectăm deoarece sunt îmbibați și slăbiți de flegmă sau pentru că omul este slab sau flegmatic. Pentru această vindecare, am găsit următoarele foarte utile: [...] Luați tămâie, smirnă și mușchi, în părți egale, și aplicați-le pe toate zonele umede ale gâtului și coloanei vertebrale. Și dacă, cu cele spuse, brațul nu s-a întors la locul său sau nervii nu au fost corectați, pentru a accelera forța irascibilă și pentru ca prin aceste mijloace să se poată întoarce la locul lor, continuați și spuneți pacientului, cu mare vehemență, că vor să-i cauterizeze creierul și pregătiți un brazier foarte fierbinte, spunându-i că vor să-l ardă cu foc cauterizator" (López de Hinojosos, *Suma y composición de cirugía,* 1578, pp. 202-203).

24. Se referă la măduva osoasă.
25. „Ce este virtutea: Virtutea este o vigoare a sufletului atribuită membrelor în mod esențial sau accidental pentru a-și îndeplini operațiunile. Virtuțile menționate mai sus se numesc Rus, Glut și Cambio" (López de Hinojosos, *Suma y recopilación de cirugía,* 1578, p. 86).
26. Același cuvânt apare și în ediția din 1610. Poate că se referă la jurăminte sau fundații.

hemicranie, [940]care este o durere de cap. Se [941]poate suferi, de asemenea, de un abces cald sau rece; cel cald va fi frenezie, [942]care este nebunie; iar cel rece letargie, [943]care este somnolență. Și dacă abcesul este chiar în creier sau în ventricul, va fi o boală fatală. Aici apar leșinurile, cauzate de vaporii care se ridică din stomac la el, iar aceștia provoacă o anumită obstrucție. Dacă această obstrucție este de umor, va urma ceea ce se numește stupoare sau lentoare a nervilor sau paralizie. Dacă această obstrucție a fost în toți cei trei ventriculi sau în toată substanța lor, va apărea apoplexie.

O altă împărțire a creierului este în patru părți: față , spate, dreapta și stânga. Partea din față este bogată în sânge, spatele în flegmă, dreapta în furie, iar stânga în melancolie. Iar partea dreaptă este întotdeauna fierbinte. [f. 330a]

940 Hemicranie: „(din latinescul târziu *hemicrania* ***, iar*** *acesta* ***din*** grecescul hemicrania *, influențat* în forma sa de craniu). Durere de cap recurentă și intensă, localizată pe o parte a capului și legată de modificări vasculare ale creierului" *(DRAE, sv* „Hemicranie").

941 Iată o altă plantă pe care Francisco Hernández a descoperit-o că ar putea contracara migrenele: „Capitolul LXXXVII. Despre al doilea *Colotzitzicaztli.* Al doilea *Colotzitzicaztli , pe care alții îl numesc quauhtzitzicaztli,* este un alt fel de urzică - asemănătoare cu a noastră, dar tinzând spre culoarea neagră, spinoasă, mai adânc crenelată și cu o tulpină groasă și roșiatică. Cu această plantă se înțeapă capetele celor care suferă de migrene [...] cu bune rezultate, după cum spun ei" *(Opere complete,* vol. II, vol. I, p. 121).

942 „Un fel de nebunie sau delir însoțit de febră, cauzat de inflamația membranelor creierului sau a tunicilor numite Meninge. Covarrubias o numește Frenezie și spune că provine din numele grecesc *Phrenitis,* motiv pentru care ar trebui scrisă cu ph; dar cea mai comună utilizare este contrariul. Latină: *Phrenesis, is.* NIEREMB. Var. ilustr. Vezi Părintele Gaspar Barceo, §. 3. Nefericitul om a căzut într-o frenezie muritoare, s-a ridicat, și-a apucat sabia și a vrut să se străpungă cu ea" (*Autor* , *sv* „Frenezie").

943 În original: „litargia". „(Din latinescul târziu ***letargia*** *, iar* acesta din grecescul LqQapyía *le thargía). Stare* ***patologică*** caracterizată prin somn profund și prelungit, tipică unor boli nervoase, infecțioase sau toxice" *(DRAE, sv* „Letargia").

DESPRE AL DOILEA ȘI AL TREILEA VENTRICUL AL CAPULUI [f. 330a]
CAPITOLUL PATRU

Două apendice se găsesc la capătul primului ventricul al creierului și sunt ca nările unui om. Sunt ca [f. 330b] o cameră și un loc de odihnă , peste care ventriculul se extinde după bunul plac atunci când asimilează lucruri imaginate. După ce le asimilează, se micșorează, ca un vierme sub pământ, iar substanța sa este ca cea a unui vierme. Se micșorează când (virtutea care scoate la iveală) se gândește la lucrurile declarate, referitoare la ultimul ventricul. Aceste două apendice sau substanțe menționate, una este de culoare roșiatică sau bej și se micșorează și se lungește în funcție de lungimea și lățimea sa și din acest motiv a fost făcută ca un vierme. Celălalt apendice este ca lățimea coapsei. Și când lățimea se închide și se micșorează, cealaltă parte se lungește. În același timp, ultima parte a primului ventricul care este lângă al doilea ventricul se închide. Natura a aranjat lucrurile astfel încât senzațiile să nu treacă de la [un] ventricul la altul atunci când omul vrea să se gândească la lucrările simțurilor externe. Și dacă vrea să intre în gânduri, viermele se micșorează și lățimea sa (care este ca o coapsă) se dilată și se lărgește, astfel încât senzațiile să poată trece de la un ventricul la altul.

Ventriculul mijlociu este subțire și servește drept pasaj de la primul ventricul la ultimul, deoarece este continuu cu ambele. Este, de asemenea, organul virtuților, cum ar fi cogitativul, care trebuie să compună și să împartă cu copula verbală și când trebuie să deducă una din alta. Este organul estimativului, care se află în mijlocul ventriculului, și care distinge lucrurile sensibile de cele fără sens.

Al treilea ventricul este situat în partea posterioară a capului , iar substanța sa este mai dură decât celelalte două. Prin urmare, nervii care [944]ies din el (prin vertebrele cervicale) sunt dintr-o substanță mai dură. Și astfel, natura nu a produs în acest ventricul [informația lipsă - probabil un tip specific de nerv sau nerv].

944 În original: „survicaria”.

Pia mater, [945]așa cum este produsă în celelalte două ventricule, se numește și pia mater. Deși este acoperită pe interior cu aceasta.

Acest ultim ventricul are formă piramidală, astfel încât poate prelua din al doilea ventricul propozițiile pronunțate la locul lor și la temelie și le poate păstra secrete, ca într-o comoară puternică; tenul său este rece și uscat; iar cel al celui de-al doilea ventricul este cald și umed.

Din partea piramidală a acestui ventricul pornește ceafa, acoperită de paniculul cerebral. Și prin foramenul osului bazilar, sau *lambda* , coboară [f. 331b] prin spondili [946]- sau coloana vertebrală - până ajunge la ultimul spondil. Ceafa este medulară și din aceeași substanță ca și creierul. Așadar, Galen spune că accidentele cefei sunt ca cele ale creierului.

Șapte nervi iau naștere din creier în funcție de lungimea lor. Treizeci iau naștere din ceafă, dintre care unul este nepereche, iar acesta ia naștere din apropierea sacrului. Paniculul creierului este perforat în mijlocul osului bazilar [947]și, de asemenea, sub osul frontal, astfel încât creierul să își poată elimina excesele. De asemenea, le elimină prin carunculele [948]nasului și de acolo provine puterea mirosului. [f. 331b]

945 „Anatomiștii o numesc o membrană subtilă și foarte sensibilă, care acoperă imediat tot împrejurimile creierului și servește la conducerea venelor și arterelor în substanța sa. Latină. *Pia mater.* MARTIN. Anat. Compl. Lecc. 8. cap. 3. Sub dură materă se găsește pia mater, care este o membrană foarte subțire, strâns atașată de creier” *(Auth., sv* „Pia Mater”).

946 Se referă la spondil. „(Din latinescul *spondylus,* iar acesta din grecescul spondylos *).* Vertebră” *(DRAE, sv* „Spondil”).

947 Se referă la bază.

948 „Cârnoasă, care iese în evidență pe o parte a corpului. Este un cuvânt pur latin *Caruncula.* RECOP. lib. 3. tit. 16. l. 7. num. 14. Admitäm că pot acorda licențe speciale pentru vindecarea cataractei, pecinginii, carunculelor și reparatorilor de hernii și reparatorilor de oase” *(Auth., sv* „Caruncula”).

DESPRE ANATOMIA GÂTULUI și A TUTUROR PĂRȚILOR sale [f. 331b] CAPITOLUL CINCI

Înainte de a discuta despre anatomia gâtului, trebuie să știm că acesta are două orificii sau pasaje. Prin unul trece ceea ce mâncăm și bem în stomac, iar acesta se numește în greacă *esophago;* în a[f. 332a] rábigo, *merin;* în latină, *gula;* și în spaniolă, tragadero.[949]

Începutul acestor două căi este gâtul. Are un anumit spațiu, iar în el se află cele două amigdale, pe care le numim în mod obișnuit gale. Una este în partea stângă și cealaltă în partea dreaptă. Aceste gale, potrivit lui Avicenna, sunt viguroase și cărnoase; sunt puternice, astfel încât ajută la mâncare și băutură. [950]Epiglota, sau orificiul de înghițire, este o proeminență care apare la capătul traheei și este ca o ușă care se deschide și se închide, astfel încât mâncarea și băutura (la înghițire) să nu intre, ci doar aerul. Și când ceva trece prin ele, chiar și o firimitură, până când iese din nou, nu are rost să tușești. Și când nu iese, [f. 332b] cel care a înghițit-o se îneacă.

---

949 „Este îndoielnic, și pe bună dreptate, dacă este potrivit, atunci când uvula gâtului se relaxează atât de des încât împiedică pacientul să mănânce, să bea și să se odihnească (cauzând o mare slăbiciune ca urmare), să o tai sau nu. Lăsând deoparte toate opiniile, fiind de acord cu Aetius, care îl discută pe Galen în propriul său tratament, spun: că trebuie tăiată cu un clește sau o foarfecă ascuțită. Dar sfătuiesc ca atunci când este tăiată, să nu fie atât de aproape de rădăcină și origine încât să provoace pacientului o senzație de nazalitate și, prin urmare, este recomandabil să se taie doar puțin, astfel încât atunci când revine la poziția și dimensiunea sa naturală, să rămână ceva și pacientul să vorbească bine. Odată ce sângerarea s-a oprit, trebuie spălată cu apă fiartă cu lăstari de viță și curmale și puțin alaun și trandafiri, făcând gargară cu ea" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 103a).

950 Iată un experiment legat de gât și voce pe care Dr. Farfán l-a efectuat în anii săi de student la Universitatea din Alcalá de Henares: „Dacă nervii (numiți nervi reversivi de pe partea mărul lui Adam a gâtului) sunt secționați , cei răniți vor avea întotdeauna o voce răgușită, deoarece acești nervi sunt principalele instrumente ale vocii. Și dacă ambii nervi sunt secționați, vocea se pierde complet, așa cum am văzut la Alcalá de Henares, făcând experimentul, secționând acești nervi la niște câini, care ulterior (deși i-am bătut) nu au mai scâncit și nu au mai lătrat" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 162a-162b).

DESPRE ANATOMIA DINȚILOR, MOLARILOR, GINGIILOR și MAXILARELOR [f. 333 a]

CAPITOLUL ȘASE

Dinții (conform opiniei anatomiștilor) sunt treizeci și doi.[951] Unii sunt dinți tăioși și sunt situați în partea din față a gurii. Alții sunt canini, uneori numiți dinți oftalmici, și mai frecvent, colți . Alții sunt molari, deoarece sparg și macină ceea ce este mâncat. Aceștia sunt cei care pregătesc mâncarea pentru a fi gătită și digerată în stomac. Cei șaptesprezece dintre acești dinți sunt situați în maxilarul superior, care este compus (conform unora) din paisprezece oase, a căror aranjament este ascuns, așa că nu vom descrie anatomia sau diviziunile sale. Este suficient să știm că este considerat a fi un singur os.[952] [f. 333a]

951 „Frizerul nu ar trebui să încerce niciodată să le extragă până nu a încercat niște remedii pentru a ameliora durerea, cum ar fi oțetul fiert cu câteva boabe de piper, clătind gura cu el. Dacă acest lucru nu ameliorează durerea, este pentru că umoarea este rece. Atunci, ar trebui să facă acest remediu, care este cel mai important și mai eficient dintre cele văzute, cu care am salvat mulți dinți și molari fără a-i extrage. Este următorul: Înmuiați o foaie de hârtie albă în apă puternică și clătiți-o la umbră. După ce s-a uscat, luați ghimbir, piretru și piper, câte o uncie din fiecare, cu șase boabe de țelină și măcinați totul până obțineți o pulbere cu hârtia și puneți-o pe gingia dintelui dureros. Chiar dacă gingia este umflată, durerea va fi ameliorată. Și dacă este totuși nevoie să se extragă dintele, aceasta trebuie făcută cu instrumentele pe care frizerii le au în acest scop." (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, pp. 104-105).

952 Pentru curățarea dinților, molarii și gingiilor, medicii medievali foloseau o apă preparată de alchimiști: „Ceea ce curăță cel mai mult dinții și îi albește prima dată este apa tare pe care o fac alchimiștii din capere și alaun și alte săruri, care este pentru rănile putrede și alte lucruri" (Chirino , *op. cit.,* p. 147).

DESPRE ANATOMIA LIMBII, URECHILOR ȘI SPONDILILOR

[953][f. 333b]

CAPITOLUL ȘAPTE

Natura a creat limba pentru multe scopuri diferite, așa cum vom vedea. Este spongioasă și cărnoasă în natură, compusă din nervi, fibre și pereți mici. Își are rădăcina și originea în osul *lambda* cu ligamentele sale. Nervii prin care limba primește senzații sunt din a șaptea pereche de nervi cranieni. Sub limbă există două vene, numite vene leonine.

Funcția principală a limbii este de a pronunța corect cuvintele, de a mișca alimentele în gură și de a percepe gustul a ceea ce se mănâncă. Nervii limbii sunt cei ai gustului; are nouă membrane mici care provin din *osul lambda.* Sub limbă se află două pliuri cărnoase cu două găuri care acționează ca o sită, permițând salivei să se scurgă.

Urechile [954]își au locul potrivit la capetele maxilarelor , în partea superioară. Urechile sunt atașate de oasele posterioare și sunt perforate acolo. Puterea și virtutea auzului provin din a cincea pereche de nervi din creier. Așadar, urechile sunt instrumente ale virtuții auditive. Substanța urechilor este cartilajul, [955]iar din rădăcinile sale iau naștere venele și arterele, venele și nervii, ligamentele și paniculele . În spatele urechilor se află vene, iar acestea provin din ficat. Există, de asemenea, artere, care ies din inimă și, urcând, intră în...

---

953 „(Din latinescul *spondylus, iar* acesta din grecescul spondylos *).* Vertebră" *(DRAE, sv* „Spondylus").

954 „Ceea ce trebuie spus despre inflamațiile sau tumorile urechilor este că acestea provoacă dureri foarte intense și grave și febre mari, deoarece urechile sunt atât de sensibile " (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 98b).

955 „Partea interioară a corpului animalului, mai dură decât carnea și mai moale decât osul. Se numea quasi Tiernella. Lat. *Cartilage, inis.* GRAC. Mor. f. 65. O săgeată dintr-un arc i-a trecut prin piept și l-a lovit în cartilaj, lăsând axul în exterior unduind. VALVERD. Anatom. lib. 1. cap. 17. De asemenea, s-a ordonat ca cartilajul care acoperă acest piept să iasă atât de mult încât, făcându-l mai mare, să compenseze micimea golului și să nu împiedice mișcarea" *(Auth., sv* „Cartilaj ").

creierul prin colțurile căștii. Aceste artere coboară spre urechi și aduc o parte din materie spermatică la testicule și, din acest motiv, unii consideră că este foarte sigur că, prin tăierea acestor vene, care sunt sub urechi, [956]iau puterea de procreare de la om.[957] [f. 334b]

Coloana vertebrală (conform doctrinei lui Galen) are patru părți: prima este gâtul, a doua este șoldurile, a treia este sacrumul, iar a patra se termină cu șase spondili. Prima parte (care este gâtul) are [f. 335a] șapte spondili, a doua are doisprezece, iar a treia și a patra au cinci. Mușchii și nervii gâtului vor fi discutați în capitolele lor respective.

956 „Ceea ce ameliorează durerea urechilor este uleiul roz bătut cu lapte de femeie, untura de vulpe sau de coiot este bună, lucru pe care Avicenna îl laudă mult în partea a patra a capitolului al treilea despre durerea de urechi, iar Guido îl laudă și el" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 99a-99b).

957 „Guido avertizează asupra unui lucru atunci când se deschid abcesele care cresc în spatele urechilor: să se aibă grijă la venele și arterele din acel loc, deoarece, prin tăierea lor, îl privează pe om de generarea de copii, lucru pe care și alții îl afirmă" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 100a).

Despre anatomia ochilor [f. 335a]
Capitolul opt

Ochii au fost făcuți pentru folosirea vieții și pentru dulceața ei. Și de aceea este potrivit ca medicul să se concentreze asupra cunoașterii și vindecării bolilor lor și apoi să le ofere remedii așa cum ar face cu niște membre esențiale.[958]

Amplasarea și amplasarea ochilor (după cum știe toată lumea) este sub - frunte. Sunt ochi goi și străpunși, meniți să apere corpul de diverse rele care apar la fiecare pas. Ochii sunt turnuri de veghe și gardieni ai corpului. Sunt compuși din șapte tunici și trei umori. Voi descrie aranjamentul lor în felul următor.

În partea din față a creierului ies cei doi nervi numiți nervi optici, [959]perforați sau foarte poroși, și provin din prima pereche de nervi cranieni. Acești doi nervi, când ies [f. 335b] din originea lor, care este partea din spate a gâtului, se separă puțin și apoi se unesc în felul acestei figuri: (și din cei doi se formează o concavitate).

Sunt acoperite cu două panicule cerebrale. Acești nervi (cum am spus) sunt perforați sau foarte puțin poroși, astfel încât toate speciile pe care le iau din ochii unui singur lucru nu par a fi două. Fiecare dintre

---

958 Seneca face aluzie la ochi și la văz pentru a argumenta în favoarea remediului pentru mânie: „Remediile sunt cele mai benefice atunci când răul se potolește: nu atingem ochii umflați pentru a le stimula starea rigidă cu mișcare, nici alte rele cât timp sunt în curs de supurare: odihna repară începuturile bolilor [...] Se spune că un doctor, deoarece trebuia să vindece fiica regelui și nu putea face acest lucru fără bisturiu, în timp ce îi aplica ușor cataplasme pe pieptul inflamat, a introdus bisturiul, acoperindu-l cu un burete: fata s-ar fi opus unui remediu aplicat fără reținere; ea, deoarece nu se aștepta la asta, a îndurat durerea. Unele lucruri nu se vindecă decât dacă sunt înșelate” *(Dialoguri,* „Despre mânie”, p. 222).

959 „Nervii numiți nervi optici (prin care spiritul animal ajunge să vadă în persoană) se înfundă și se blochează cu umori groase și vâscoase. Galen, în Cartea I, *De simptomatum causis,* povestește că a vindecat un copil care fusese rănit la ochi cu un cârlig sau o cârligă, care s-a vindecat, deși acest lucru se întâmplă rar” (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 159a).

Nervii de la naștere merg la propriul lor ochi, deși se unesc ca un X, acolo se formează paniculusul gros, numit sclerotică.[960]

După nerv, se formează un alt strat de piele, numit tunica *secunda dina,* deoarece vine după primul. La locul său, aceasta înconjoară umoarea vitroasă a ochiului. Este numită așa deoarece seamănă cu sticla transparentă. Urmează al treilea strat al ochiului, numit retină, deoarece are o formă asemănătoare unei plase. Acest strat [961]conține și înconjoară jumătate din umoare. Din acest strat ia naștere un altul, numit *aranea,* care conține jumătate din umoarea cristalină. Se numește *aranea* deoarece este făcută ca o pânză de păianjen. După acest strat, există un alt strat, numit *uvee* [f. 336a], deoarece seamănă cu pielița [962]unui strugure. În mijlocul acestei *uvee,* natura a făcut o gaură, care se numește pupila ochiului. Această pupilă se dilată în funcție de nevoia de a vedea, iar umoarea cristalină se dilată după cum este necesar pentru ca capacitatea vizuală să fie îndeplinită. Această tunică, se spune, conține în sine umoarea albugineasă sau albă, pentru apărarea și conservarea umorii cristaline.

Există un alt strat numit cornee, care are rolul de a împiedica umoarea albă (sau albumina) să se scurgă prin deschiderea uveei . Se numește cornee deoarece este transparentă și își are originea în panicule numit sclerotică. Acest panicule este gros și dur, astfel încât, împreună cu tunica (numită conjunctivă), leagă și fixează întregul ochi, cu excepția pupilei, care își are originea și ea în panicule care acoperă învelișul, pe care o numim pericraniu.

Aceasta arată marele beneficiu pe care îl are întotdeauna sângerarea de pe frunte pentru curgerea umorilor de la cap la ochi. O altă venă este prezentată la ambele colțuri sau lacrimale ale ochilor, lângă nas, din care, dacă se extrage din ambele atât sânge [f. 336b] cât încape într-o coajă de nucă, este de mare

960 În original: „sclerotic": „(Din latinescul medieval *scleroticus,* iar acesta din grecescul aKTqpórqç *skl* ***ê*** *rót* ***ê*** *s* „duritate" și latinescul *-í* ***cus*** „-ic"; forma f., din latinescul medieval *Sclerotica).* Membrană dură, opacă, albicioasă , care acoperă aproape complet ochiul vertebratelor și al cefalopodelor decapode, lăsând doar două deschideri, una posterioară mică care dă trecere nervului optic și una anterioară mai mare în care este fixată corneea" *(DRAE, sv* „Sclerotic").

961 „De asemenea, numesc membrana subtilă care acoperă unele părți ale corpului: cum ar fi tunicile ochilor, ale venelor etc. Lat. *Tunica.* VALVERD. Anat. lib. 3. cap. 4. Acesta este întregul proces al intestinelor, care are o lungime de peste douăzeci de vare de măsură și toate au câte două tunici proprii, fără cea comună" (*Auth.* , *sv* „Tunică").

962 „Coaja subțire, care acoperă și conține în sine fructul: și este înțeleasă în mod obișnuit ca cea a strugurelui. Provine din denumirea latină Folliculus. MARM. Descripc. lib. 3. cap. 6. Unde multe nuci, smochine, piersici și struguri sunt culese din vițe foarte groase și cu coajă subțire. ACOST. Hist. Ind. lib. 4. cap. 19. Și în afară de coajă și sâmbure, abia dacă au carne de mâncat; dar puțina pe care o au este aleasă și gustoasă" (*Auth.* , *sv* „Coajă").

folos pentru durerile și inflamațiile severe ale ochilor și pentru curgerea continuă a umorilor către aceștia. [f. 336b]

Din anatomia sânului [f. 336b]
Capitolul nouă

Pieptul (pe care grecii îl numesc *torace* și stern, iar arabii *setasifus)* este arca membrelor spirituale. [963]În interiorul pieptului există părți care sunt conținute și altele care sunt conținute. Părțile conținute sunt patru: prima este pielea, a doua carnea musculară, a treia sânii și a patra și ultima, oasele. Părțile conținute sunt nouă: plămânii, pliurile pielii, ligamentele, nervii și arterele, faringele și tubul pulmonar. Pieptul este compus din șapte oase , la ale căror capete se află tendoane. În partea superioară a pieptului se află ceea ce ei numesc *pixis* sau *stern,* iar în ea se formează cutia toracică. [964]Oasele

963 Galenismul arabizat a respins arta fizionomiei, care permitea discernerea caracterului unei persoane pe baza trăsăturilor sale fizice. A respins-o din cauza conversațiilor inutile pe care le putea genera; În schimb, el favorizează arta medicinei: înțelegerea adevăratelor cauze ale căldurii, umezelii, frigului sau uscăciunii din corp: „Întregul corp nu trebuie judecat doar după unul dintre organele sale. Cei care se ocupă de boala freneziei, în diferitele sale forme, precum și altele, nu fac nici asta, ci judecă fiecare organ separat. Și dacă văd un om cu mult păr pe piept, îl consideră foarte coleric, iar dacă este păros pe picioare, că are o mare potență sexuală. De asemenea, spun: cine are mult păr pe piept seamănă cu un leu, iar cine are pe picioare este ca un vultur. Cu toate acestea, majoritatea dintre ei nu sunt conștienți de cauza care a făcut din leu o creatură colerică și din vultur un animal cu o mare putere reproductivă. Dimpotrivă, filosoful îi cunoaște cauza și o presupune. Din această cauză, un corp cu mult păr pe piept nu tinde neapărat spre căldură sau uscăciune, ci spunem că căldura predomină în principal în inimă și de aceea este foarte coleric. Și dacă tenul Corpul „...este cald și uscat, pieptul este neapărat larg și venele sunt, de asemenea, largi, la fel ca și arterele, pulsul este foarte puternic, corpul va fi foarte păros și pielea tare, cu tendință spre negru. Mai mult, părul de pe cap la o vârstă fragedă va crește rapid și va fi creț, dar odată cu trecerea timpului va suferi de chelie" (Al-Razi, *Cartea de introducere în arta medicinei sau „Isagoge",* p. 44).

964 Se referă la axilă. „Zona de sub umăr, care formează un fel de arc. Covarrubias spune că a fost preluat din cuvintele latinești Sub și Arcus, quasi Subarco. Lat. *Axilla. Ala, æ.* GRAC. Mor. f. 136. Gâdilatul de la axile mișcă spiritul la râs, nici propriu, nici moale, nici pașnic, ci dur și greu" *(Autor, sv* „Axilă").

Din piept se unesc și se lipesc de stomac [f. 337a] și unesc cele șapte coaste. Și se unesc pe ambele părți cu coloana vertebrală. Coastele sunt curbate și se numesc în partea din față a pieptului. Există alte cinci coaste pe fiecare parte și se numesc coaste false și se unesc cu spondilii sau coloana vertebrală. Pe partea pieptului se unesc cu mușchii pieptului în sine și cu cei ai abdomenului [f. 337a]

Trebuie să începem cu anatomia inimii, ca fiind căpitanul principal al tuturor membrelor. [965]Și cu aceasta tratăm toate părțile [f. 337b] conținute în ea. Inima, numită *cardia de către greci,* are aproape forma unui con de pin; este făcută din carne foarte dură, și cu atât mai mult la rădăcina sa. Este compusă din ligamente rezistente, din nervi care o învăluie totul și niciunul dintre ei nu este atins decât la rădăcina sa. Acești nervi ai inimii sunt numiți *pericardia în greacă;* tunică sau *involucrum în latină;* și colocvial stratul sau țesăturile inimii.

Carnea inimii este tare, așa că nu se ofensează și nu se rănește ușor. Și dacă ar fi moale și fragedă, omul ar avea o viață scurtă și trecătoare, iar orice mică ofensă i-ar pune repede capăt. Și din acest motiv, Avicenna spune că inima nu poate suferi o întrerupere a continuității atâta timp cât animalul trăiește.

Locul și amplasarea sa este în piept, după cum știe toată lumea. Vârful inimii coboară ușor spre stânga. Motivul pentru care se simte mai mult pe această parte decât pe dreapta este acela că vena arterială își are originea acolo și provoacă pulsația și mișcarea obișnuită resimțite în ea. Inima, conform opiniei lui Rasis, [966]are două ventricule foarte mari: unul în dreapta și celălalt

965 „Inima este originea și sursa vieții. Prin dilatarea sa și a venelor sale, ea trage aer din gură. Prin nări și plămâni, își răcește căldura înnăscută. Este sursa pneumei vitale. Prin contracția sa și a venelor sale, ea expulzează secrețiile vaporoase și vâscoase acumulate în ea prin acțiunea căldurii, căci așa cum foalele fierarului se dilată și trage aer, inima se contractă și îl expulzează. De asemenea, este un recipient pentru conservarea căldurii înnăscute, care, așa cum am explicat, o direcționează către întregul corp [...] Fiecare animal are o inimă sau ceva care o înlocuiește; sau sânge în inimă sau ceva care o înlocuiește. Mușchii și animalele cărora le lipsește sângele posedă o umoare care înlocuiește sângele și ceva care înlocuiește inima" (Al-Razi, *Cartea Introducerii în Arta Medicinii sau „Isagoge",* pp. 77-78).

966 Cunoscut și sub numele de Rhazes. Marele medic Al-Razi (*cca* . 865-965), care a scris peste o sută de lucrări. În linii mari, nu există niciun tratat medieval care să nu recunoască preluarea unor informații de la acest autor. Cea mai importantă lucrare a sa pentru arta medicinei este traducerea latină din secolul al XIII-lea, cunoscută sub numele de *Liber Continens.* Influența lui Al-Razi a fost de așa natură încât a ajuns în Lumea Nouă, alături de Averroes, Avicenna și alții, demonstrând contribuția fundamentală a medicinei arabe la practicile de vindecare occidentale. Pentru a-i aduce un omagiu, în această ediție am citat

în stânga. În mijlocul celor două ventricule, în partea de sus, există un fel de cutie închisă cu pliuri de piele și nervi; Rasis o numește al treilea ventricul.

În ventriculul drept există două deschideri, pe care natura le-a creat astfel încât venele care vin din ficat să poată intra în ventriculul respectiv și să aducă sânge din el. Deasupra unei deschideri se găsesc trei panicule, conform lui Rasis, și toate încep și se termină în interior, astfel încât tot ce intră prin ele nu iese. Cealaltă deschidere este capătul unei vene care părăsește același ventricul. Are tunici foarte groase și, în opinia multor anatomiști, se numește vena arteriosum datorită compoziției sale. [f. 338a]

câteva pasaje din *Isagoge.*

DIN ANATOMIA VENELOR ȘI ARTERELOR, a plămânului, a diafragmei, mediastinului[967] ȘI PLEURĂ [968][f. 338a]

CAPITOLUL ZECE

Arterele sunt dintr-o substanță mai dură și un corp mai gros decât venele, deoarece au două straturi, în timp ce venele au doar unul. Natura a creat arterele din două straturi, astfel încât să poată proteja și transporta mai bine sângele vital care este generat și produs în inimă. De aici și marele rău cauzat de ruptura unei artere.

Plămânul este alcătuit dintr-o substanță rară, spongioasă. Este ținut la loc de panicule numit mediastin. Plămânul acoperă inima, astfel încât oasele sânului și spondilii să nu o atingă. Plămânul are o structură asemănătoare unei trestii, pe care am numit-o în anatomia gurii *trahee.* Această arteră străbate plămânul și funcția sa este de a atrage și de a direcționa aerul care intră în inimă prin partea stângă. Acest aer este temperat de vaporii și căldura sa. Este pulverizat și purificat înainte de a intra în plămân, ca printr-o sită.

---

967 „Este o continuare a membranei numite pleură, care, făcând un pliu în mijlocul pieptului, îl împarte de sus în jos în părți stânga și dreaptă, de la stern la corp și vertebre și se întinde de la clavicule la diafragmă. Latină: *Mediastinus.* VALVERD. Anat. lib. 4. cap. 2. Unde se unesc și țesuturile care închid pieptul, numit din acest motiv mediastin, ceea ce înseamnă închiderea. FRAG. Cirug. lib. 1. cap. 25. Această reduplicare a pleurei se numește mediastin" *(Auth., sv* „Mediastinum").

968 „O membrană dublă și densă care acoperă interiorul cavității toracice, a cărei suprafață interioară este inegală și a cărei suprafață exterioară este uniformă. Este foarte sensibilă, fiind în întregime împletită cu mulți nervi. Are multe deschideri, unele inferioare corespunzătoare celor ale peritoneului, pentru a permite trecerea esofagului, venei cave descendente și nervilor cranieni opt; și altele superioare pentru esofag, artera rugoasă, vena cavă ascendentă și aceiași nervi cranieni opt. Funcția sa este de a acoperi cavitatea toracică, de a oferi o tunică fiecărui membru conținut și de a fixa mușchii intercostali. Este un cuvânt latin *, Pleura.* VALVERD. Anat. lib. 4. cap. 2. Această pleură este un țesut care este atașat de coaste pe interior și de toate părțile părții concave a pieptului. FRAG. Cirug. lib. 1. cap. 25. În pleură se produce inflamația pe care o numim durere laterală" (*Auth.* , *sv* „Pleura").

Acest aer este respirația [969]sau respirația inspirată [970]pe care o primim prin gură și nări, deci continuă și necesară vieții. [f. 339a]

DIN DIAFRAGMĂ [f. 339a]

Leziunile diafragmatice sunt incurabile din cauza structurii sale puternic nervoase și a mișcării sale constante, de expansiune și contracție. [f. 339b]

DESPRE MEDIASTIN [f. 339b]

diafraton de către greci) împarte toracele pe lungimea sa, separă plămânul la mijloc și ajunge la spondili . [f. 339b]

969 „Respirația sau expirația pe care corpul o dă prin gură. Provine din latinescul *Halitus,* care înseamnă același lucru. SABUC. Philos. Colloq. 1. tit. 12. Căprioara cu respirația și gâfâitul ei, sugând înăuntru, scoate șerpii din vizuinile lor. VILLAM. Fab. al lui Apollo și Dafne. 2 oct. *Flora și-ar deschide sânul colorat* / *Către dulcile suflări ale lui Favonius" (Auth., sv* „Respirație").

970 „La fel ca respirația sau suflul. Vezi. Provine din latinescul *Anhelitus,* care înseamnă același lucru. OV. Hist. Chil. fol. 26. Dumnezeu nu va permite acestor hidre ale Iadului să polueze aerul acela cu dorul lor otrăvitor. LOP. Dorot. fol. 164. Sunt atât de plictisit, încât mi se pare că inima mi-e strangulată de dorul de a-mi lipsi cea mai prietenoasă tovărășie a Ta" (*Auth.* , *sv* „Dor").

DIN ANATOMIA BURȚII
și A PĂRȚILOR sale, ALE STOMACULUI ȘI FICATULUI [f. 339b]

CAPITOLUL UNSPREZECE

Conform doctrinei lui Galen, burta se ia în două moduri, fie este luată [f. 340a] de stomac, fie de partea care conține membrele nutritive.

Organele conținute sunt șapte: primul este caul, [971]intestinele , stomacul, ficatul, splina, mezenterul [972]și al șaptelea și ultimul , ceea ce este numit în mod obișnuit sfertul posterior. Vom discuta [973]despre toate aceste părți mai târziu. [f. 340a]

ANATOMIA STOMACULUI [f. 340b]

Stomacul (așa cum am spus mai sus) începe la colțul gurii și coboară în spatele gâtului, peste spondili, până când străpunge diafragma. Acolo este conectat cu niște mușchi paniculus ai

971 „O membrană care acoperă intestinele, sub formă de pungă, alcătuită din două membrane foarte delicate, care lasă un spațiu mare între ele. Membrana externă sau anterioară este atașată de fundul stomacului, duoden și partea concavă a splinei. Membrana internă și posterioară este atașată de colon sau pancreas și uneori de o mică parte a ficatului sau de spate. Se mai numește și epiploon. Martin. Anat. Compl. cap. 2. Latină. *Omentum, i.* VALVERD. Anat. lib. 3. cap. 6. Această cavitate este făcută dintr-o țesătură pliată, netedă, fără fire și acoperită cu multe pipote, amestecate cu grăsime și plină de vene și artere" *(Auth., sv* „Caul").

972 „La fel ca Entresíjo. Este un cuvânt grecesc, care înseamnă între intestine. MARTIN. Anat. Compl. Lecc. 2. cap. 5. Mezenterul sau entresíjo este o membrană dublă , care se află în centrul burții" *(Auth., sv* „Mezenter").

973 „La fel ca Cadéra. Vezi. Și deși unii numesc vulgar sau festiv spatele oamenilor «ancas», este mai corect înțeles ca referindu-se la animale. Lat. *Sum ma coxa. Coxendix.* MEND. Guerr. de Gran. lib. 2. num. 4. Infanteria a traversat râul Motril pe coapsele cailor și a ajuns în Guajaras. ESPIN. Escuder. fol. 80. I-au ridicat picioarele și mâinile, bătându-l ușor pe piept și pe coapse, în timp ce el a rămas foarte răbdător și blând" (*Auth.* , *sv* „Anca").

Spondili. Și astfel stomacul este mai mult în spate decât în burtă. Și din acest motiv, remediile (împotriva vărsăturilor și a slăbiciunii) trebuie aplicate ambelor părți. [f. 340b]

Stomacul se dilată foarte mult atunci când mănâncă prea mult. Și din aceasta apar durerea și oboseala la cei care au mâncat prea mult, și nu dispare până când nu vomită și nu vomită ca niște câini. [974][f. 341a]

ANATOMIA FICATULUI [f. 341a]

Ficatul este situat sub primele coaste superioare, pe partea dreaptă, chiar la capătul acestora. Grecii îl numesc *hepar* , iar latinii *lecur.* [f. 341a]

Din partea concavă a ficatului ia naștere o venă numită vena portă, iar din interiorul său ia naștere materia seminală. Această venă portă se divide și curge în diverse părți. Și din ea (conform lui Rasis) iau naștere șapte vene, ca șapte rădăcini, și se extind și curg în nenumărate părți. Unele urcă spre stomac; altele coboară spre duoden ; altele coboară spre intestinul numit jejun sau intestin gol; și prin toate celelalte intestine, până ajung la rect. Și conform celor spuse, unii medici nu ar trebui să se alarmeze că pacientul are camere de sânge, [că] atât de mult sânge curge prin intestine, căci atât de multe vene curg în ele. [f. 341b]

Venele care urcă din ficat spre stomac se numesc vene mezenterice. Sunt, cum am putea spune, mâinile ficatului și într-adevăr așa este, deoarece aceste vene par să preia și să aducă cele mai pure alimente și alte substanțe la ficat.[975]

974 Câinele nu era doar un punct de referință pentru a caracteriza un mod scandalos de a vomita. De asemenea, deținea o atracție deosebită în cadrul vastului repertoriu de talismane protectoare din medicina medievală. Iată un exemplu: „Dintele câinelui turbat care a mușcat pe cineva, se spune că, dacă cineva îl poartă cu sine, îi ia durerea mușcăturii de câine, iar dacă un copil îl poartă cu sine, îi ies dinții fără durere, sau cine îl poartă în mână, câinii nu-l vor lătra" (Chirino, *op. cit.,* p. 226).

975 „A treia prognoză este de la Galen și Avicenna în partea a patra a celui de-al treilea tratat , capitolul trei, douăzeci, și este că rănile superficiale ale ficatului se vindecă uneori, iar rănile adânci și profunde nu se vindecă niciodată. Dar cu toate acestea spun adevărul, că am vindecat în Mexic un tânăr, care cu o lovitură a trecut dintr-o parte în alta prin ficat și a avut o scurgere de sânge mai mult de șaptesprezece zile, iar Dumnezeu a voit să fie vindecat, astfel încât după doi ani să moară bine, mărturisindu-și păcatele, pentru că l-au spânzurat pentru că era incorigibil" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* f. 121a).

Chilo sau qillo [f. 342a] [976]este o masă albă pe care stomacul o toarnă din toată mâncarea pe care o primește. Stomacul transformă mâncarea prin propria sa putere, așa cum sânii și testiculele sau testiculele transformă sângele care vine la ele într-un alb intens.

Galen spune că în ficat se formează trei substanțe prin decoctul de sânge. Două sunt de prisos și una este naturală, așa cum vedem zilnic în must atunci când este fiert. Cu aceasta am terminat anatomia abdomenului și a părților sale, stomacul și ficatul. Slavă Domnului nostru bun pentru toate. Amin. [f. 342a]

976 „(Din latinescul științific *chylus,* iar acesta din grecescul yoXôç *chylós;* propriu-zis «suc»). Limfă cu aspect lăptos datorită cantității mari de grăsime pe care o transportă și care circulă prin vasele lacteale în timpul digestiei" *(DRAE, sv* «Chil»).

Despre anatomia intestinelor și a altor membre [f. 342b]
Capitolul doisprezece

Intestinele sau măruntaiele care pot fi numărate sunt șase: cele cinci de mai sus se numesc intestine gracile, deși cele trei (de la buric în jos) se numesc intestine groase. Intestinele sunt compuse din două tunici. Cea interioară are o substanță vâscoasă aderentă la ea, ca nitrul de apă care se prelinge din varul de pe pereți. [f. 342b]

Al șaselea și ultimul intestin se numește rect, a cărui funcție este de a primi în capacitatea sa amplă deșeurile din celelalte intestine. La capătul acestui rect se află baza unui mușchi, a cărui funcție este de a preveni și împiedica trecerea deșeurilor până când este necesar. La capătul rectului se află cinci vene, numite în mod obișnuit hemoroizi. Natura a plasat aceste vene acolo pentru a elimina sângele melancolic din întregul corp. [f. 343a]

Despre anatomia splinei [f. 343a]

Splina este un membru lung a cărui situs și locație se află pe partea stângă a abdomenului și este atașată prin tendoane continue. [f. 343a]

Din splină există două căi sau rute către cavitatea stomacului. Și, conform lui Galen, una transportă o cantitate mică de umoare melancolică, pentru a provoca foamea și a da dorința de a mânca. Cealaltă cale merge spre concavitatea ficatului, pentru a primi umoarea melancolică, al cărei receptacul este splina.[977] [f. 343b]

977 „Căci, așa cum fecalele umane sunt cele mai plăcute câinilor, tot așa reziduurile ficatului sunt destinate unele splinei, altele canalului biliar comun și altele rinichilor" (Galen, *Despre facultățile naturale,* 178, p. 137).

Din anatomia rinichilor [f. 343b]

Rinichii sunt situați de o parte și de alta a spondililor. Își au locul și amplasarea nu departe de ficat, cel drept fiind mai sus decât cel stâng . [978]Fiecare rinichi are două gâturi: unul este pe partea venei mari , care iese din partea giboasă sau cocoșată a ficatului; iar celălalt este pe partea stângă opusă. Ambele gâturi coboară spre vezică urinară și se numesc uretre și vene emulsionante, deoarece ele extrag urina din ficat. Odată cu urina vine și puțin sânge cu care sunt susținuți rinichii. [f. 343b]

Din anatomia interstițiului [f. 343b]

Mezenterul este un membru a cărui substanță este compusă din panicule, corzi și ligamente. Natura a aranjat această compoziție [f. 344a] astfel încât să poată lega și ține intestinele împreună. Este dintr-o substanță groasă, grasă și este un membru glandular; mezenterul servește, de asemenea, la a împiedica membrele moi să sufere din cauza celor dure. [f. 344a]

În această parte a corpului, pe care o numim urechea internă, apare (după unii) boala numită în mod obișnuit mirachia [979]și, sub o altă denumire, melancolia

978 Următoarea este o presupunere din galenismul arabizat privind imposibilitatea vieții cu un singur rinichi, afirmații care aveau să devină parte a literaturii medicale începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu prima nefrectomie: „Este imposibil să existe un singur rinichi, deoarece, dacă ar exista, dimensiunea sa ar trebui să fie ca cea a două la un loc, întrucât volumul fiecărui organ purificator de sânge este proporțional cu secrețiile pe care le purifică. Și dacă ar exista un singur rinichi de această dimensiune, corpul s-ar înclina într-o parte, iar rinichiul drept ar fi mai greu decât cel stâng din trei motive: 1) Ficatul, care, la fel ca rinichii, purifică sângele și prin care intră aorta, este pe partea dreaptă, deoarece trebuie să fie aproape de aceasta. 2) Majoritatea venelor din partea convexă a ficatului sunt conectate la aortă pe partea dreaptă a acesteia pentru a facilita absorbția paralelă a apei de către rinichiul drept. 3) Ficatul este deasupra, iar splina dedesubt, din motivul menționat anterior, deoarece există un loc liber pentru rinichiul stâng deasupra... „zona în care se află, așa cum a făcut-o și cea dreaptă" (Al-Razi, *Cartea Introducerii în Arta Medicinii sau „Isagoge",* pp. 66-67).

979 „Despre smirnă, care este o boală cauzată de smirnă. Mulți autori au scris pe larg despre această boală și despre vindecarea ei în diferite moduri. Cum se vindecă în Indii, nu am văzut niciodată scris, așa că pun această cauză aici, pentru cea mai bună și mai utilă înțelegere pe care Dumnezeu mi-o poate da. Boala este destul de cunoscută pentru că este dureroasă, din cauza smirnei, fiind un țesut nervos și având comunicare cu creierul, ca toate pasiunile nervoase, iar umoarea care este închisă acolo este rebelă și groasă, iar purjele nu ajung la ea, cu atât mai puțin din cauza grosimii sale. Umoarea nu ascultă bine de stomac,

ventosa. [f. 344a]

DIN ANATOMIA ZIRBONULUI [f. 344a]

Ultimul dintre membrii conținuti este zirbusul sau caulul. Este un panicul format din două tunici subțiri și din mai multe artere și vene și are puțină grăsime. Funcția sa este de a acoperi și încălzi stomacul și intestinele, așa cum afirmă Galen. [f. 344a]

și dacă ceva se supune, este partea subtilă, iar partea grea și groasă rămâne. Și dacă se aplică medicamente extern pe abdomen, acestea nu pătrund; este puțin, ceea ce atenuează durerea într-un fel, și nu mai mult încât umoarea rămâne închisă acolo mereu, provocând durere și întotdeauna foarte rebelă" (Benavides, *op. cit.,* ff. 106r-106v).

Din anatomia cifaculUi, al didimei,[980] despre testicule și alte membre [f. 344b]

Capitolul treisprezece

Două ramuri mici de vene urcă la nivelul testiculelor prin didimi și se numesc vase spermatice, iar prin ele testiculele trimit sperma la penis. [981]Cea mai importantă funcție a testiculelor este generarea. Și astfel sunt (așa cum am spus la începutul anatomiei mele) membre principale. Forma lor este oarecum rotundă și toată lumea știe unde sunt situate. Sunt membre glandulare, cu carne moale. Sunt foarte sensibile din cauza proximității lor [982]față de membrele nervoase.

Despre mușchii abdominali [f. 345a]

Mușchii abdominali (conform lui Rasis) sunt opt. Natura i-a creat pentru rezistența abdomenului în sine și ajută la eliminarea exceselor și a fecalelor din acesta. [f. 345a]

---

980 În original: „dindimos". „(Din grecescul SíSv^oç *dídymos* „geamăn", „testicul"). Se spune despre unele structuri lobate sau despre unele organe ale ființelor vii: Care sunt prezentate în perechi" *(DRAE, sv* „Dídimos").

981 Iată ce spunea medicina medievală despre „răutățile penisului și testiculelor": „Când iese mult spermă, aceasta cauzează adesea multe probleme în vise. Este recomandabil să se evite toate alimentele ascuțite și fierbinți și lucrurile care măresc spermatozoizii și, dacă este posibil, să se abțină de la vin sau de la cea mai mare parte a acestuia. Și salata verde, dovleacul, borago, legumele reci și lintea sunt toate bune pentru asta. Și răcoriți rinichii, penisul și testiculele cu ulei de trandafir bătut și apă de trandafiri sau cu apă rece" (Chirino, *op. cit.,* p. 194).

982 „Corespondență, legătură sau proporție a unui lucru cu altul sau altele. Este un cuvânt puțin folosit. Latină. *Connexio. Nexus.* LAG. Diosc. lib. 2. cap. 130. Văzând că nu cunoaște legătura și corespondența care există între nașterea nasurilor și cele două canale lacrimale. ESCOB. Preg. 219. *Acela al sângelui sau substanței,* / *cu suficientă abundență* / *din ceea ce mănâncă Mama,* / *pentru ca fătul să-l poată lua,* / *are o legătură foarte mare" (Aut., sv* „Legătură").

DESPRE MEMBRUL VIRIL sau GENITAL [f. 345a]

Penisul, sau membrul genital, este foarte musculos; este compus din multe - ligamente, pline [f. 345b] de vene și artere și este cărnos. Când se umflă din cauza flatulenței (generate în venele numite pulsatile), se extinde și se ridică. Când flatulența este excesivă, provoacă o afecțiune numită priapism. [70] Ligamentele penisului, sau membrului genital, provin din oasele șoldurilor. Nervii săi provin din partea inferioară a gâtului. Penisul, sau membrul genital, este foarte sensibil, iar orice durere la nivelul acestuia este foarte mare. Venele sale provin din venele ficatului, iar arterele sale provin din artera care coboară din inimă. [f. 345b]

Acest membru masculin are o legătură și o comunicare cu celelalte membre ale corpului, cum ar fi: nervii, vezica urinară, ficatul și inima; tenul său este rece și uscat. [f. 345b]

DESPRE VEZICĂ URINARĂ [f. 345b]

Vezica urinară este receptaculul și locul urinei. Este situată între canalul deferent și mușchii abdomenului inferior. La exterior, este compusă din două tunici, iar la nivelul gâtului său se află doi mușchi, care (prin închidere), se contractă și împiedică ieșirea urinei până când este nevoie.[983] [984]

DESPRE PÂNTECE sau MAMA FEMEILOR [f. 346a]

Pântecele, sau mama, femeilor își are locul între rect și vezică, puțin mai sus. Este foarte viguros, astfel încât se poate extinde după concepere și are o formă lată. Are ligamente foarte puternice, astfel încât în timpul nașterii nu se extinde mai mult decât este necesar. Are două tipuri de receptacule, sau burți, și ambele duc la un orificiu și la o gură. Are două apendice numite coarnele mamei. Are

983 „O boală constând într-o erecție continuă a membrului masculin, fără apetit pentru nimic veneric. Latină. *Priapismus.* FRAG. Cirug. Gloss. de los Apostem. Qüest. 59. Priapismul apare fie pentru că orificiile arterelor sunt foarte deschise , fie pentru că nervul fistulos, din care este format membrul, este plin de flatulență" *(Auth., sv* „Priapism").

984 Pregătirea armelor medievale putea duce la probleme ale vezicii urinare: „În cazul urinării cu sânge și a altor probleme ale vezicii urinare: Uneori, urinarea cu sânge provine din efortul de a ridica un pește mare sau de a arma o arbaletă și alte arme sau alte lucrări mari" (Chirino, *op. cit.,* p. 190).

două testicule, sau testicule, late și scurte, și prin ele sămânța coboară la mamă. [f. 346a]

Când o femeie a conceput, colul uterin și rugele ei [985]se închid și se strâng atât de mult încât vârful acului nu poate trece prin ele. Când are loc o naștere naturală sau forțată, colul uterin și gura mamei se deschid după cum este necesar pentru ca copilul să iasă la suprafață. Nu discut aici cum are loc procrearea, deoarece acesta nu este subiectul potrivit. Ceea ce susține și menține copilul în uter este sângele, iar acesta curge prin abdomen, care este conectat la buric. Procrearea masculină este mai rapidă decât cea feminină, deoarece sămânța este mai puternică. Când sosește momentul nașterii, toate legăturile sunt rupte de mișcarea puternică a copilului și de forța pe care natura o exercită pentru a-l expulza. [f. 346b]

985 „La fel ca Arrúga. Este un cuvânt pur latin. SART. P. Suar. lib. 3. cap. 22. Avea un cap oarecum chel, spre față, o frunte spațioasă și senină și chiar și în anii de după bătrânețe, fără riduri sau vreun alt viciu al bătrâneții" *(Aut., sv* „ [Ruga]").

DESPRE NUMĂR ȘI DISTRIBUȚIE DESPRE OASE [986]ȘI MUȘCHI AI CORPULUI [f. 346b]

CAPITOLUL PAISPREZECE

În anatomia membrelor simple am spus că oasele corpului omenesc sunt [f. 347a] o sută patruzeci și opt; [987]iar mușchii (conform lui Avicenna) cinci sute treizeci și unu. [988]Rasis, pe baza autorității lui Galen, numără cinci sute douăzeci și opt. Am mai spus că perechile de nervi care ies din partea din față a creierului sunt șapte, iar cele care ies din spatele gâtului sunt treizeci, fără unul, adică fără partener și acesta se află la capătul întregii coloane vertebrale, așa cum spune Aliabas.[989] [990]Oasele capului, fără dinți, sunt treizeci și șase. Oasele care formează creierul sunt șase, așa cum vrea Rasis, fără un alt [os] pe care îl numesc în arabă *alguatediJ* [7] [f. 347a]

---

986 „Oasele, datorită grosimii lor, sunt scufundate în corp, așa cum sâmburele unui fruct este închis în el. Mai mult, măduva curge prin ele, în același mod în care uleiul curge dintr-o caisă. De exemplu: dacă străpungi un os la articulații, vei vedea cum întregul os este scufundat în apă datorită greutății sale; prin urmare, apa pătrunde în mod necesar în cavitatea osului. Totuși, unele oase împiedică pătrunderea apei în interior" (Al-Razi, *Cartea Introducerii în Arta Medicinii sau „Isagoge",* pp. 30-31).

987 Numărul de oase la un bărbat adult variază între 206 și 208.

988 Cei care optează pentru numerotarea lor numără peste 640 de mușchi, deși există și cei care cred că nu există un număr exact pentru setul de mușchi din corpul uman.

989 Aceasta se referă la Haly Abbas, numele său occidentalizat. A fost un medic persan din secolul al X-lea. Opera sa cea mai răspândită, tradusă în latină, a fost *Liber regalis.* Această lucrare, împreună cu cea a lui Al-Razi, a avut o influență deosebită în arta medicinei medievale.

990 Întregul pasaj este o traducere din latină în spaniolă a lui *Chirurgici Claris* de Juan de Vigo (cartea I, f. 31a; tipărită la Lyon, 1582): " *sex eorum quae proprie capitis rocam faciunt. Etproprerea ab eodem Ras. dicunturpropria ossa capitis. Et unum, quod in Arabico. Alguatedim alias fundaciment & quod est diculum, quae proprie capitis rocam faciunt. diximus, dictorum sex ossium."* Text care rezumă opusul magnat al autorului, *Prac tica in arte chirurgica compendiosa* în nouă volume publicate la Roma (1514), de neîndoielnic răspândire și aplauze în secolele XVI și XVII. Versiunea castiliană *Theórica y práctica en cirugía,* din 1717, tradusă de Dr. Miguel Juan Pascual, din Valencia, spune: „Rasis însuși pune oasele menționate ca aparținând capului 5 și unu, pe care în arabă îl numesc alguatedi" [f. 23a].

DESPRE mușchii întregului corp [f. 349a]

CAPITOLUL CINCISPREZECE

Am afirmat deja mai sus că corpul uman are treizeci și unu de mușchi. Acum spunem că un mușchi este un membru compus din carne, nervi, tendoane și ligamente. Mușchiul (conform lui Galen și Rassis) este instrumentul mișcării voluntare. Mărimea și forța mușchilor corespund dimensiunii membrului și nevoilor sale. Prin urmare, nu este nevoie să se facă distincție între ei. Este relevant doar să știm că mușchii mari mișcă membrele mari și invers. Mușchii care mișcă fesele sunt mari, iar cei care mișcă genele sunt de natură subtilă. Membrele care au mișcare voluntară au mușchi specifici. Unii mușchi extind membrul, iar alții îl retrag. Cei care îl retrag sunt situați intern, iar cei care îl extind sunt situați extern. Și ceea ce spun se aplică mâinii, [991]atunci când o deschideți sau o închideți. [f. 349a]

Există patruzeci și cinci de mușchi pe față. Natura a dat douăzeci și patru dintre aceștia ochilor, pentru mișcarea lor, împreună cu cea a genelor. Doisprezece mușchi au fost dați maxilarelor. Celelalte părți ale feței, care au mișcare voluntară, sunt alcătuite din nouă mușchi. Unul dintre ei este sub frunte, a cărui funcție este de a deschide ochii și de a ridica genele. La capetele nărilor se află doi mușchi cu care le mișcăm. Alți doi mușchi mișcă gura și buza superioară; iar alți doi mișcă ambii obraji. Mușchii care...

991 „Părțile mâinii mari sunt pielea, carnea, venele, arterele, nervii , mușchii, măduva spinării, ligamentele, paniculele și cartilajele, oasele și degetele, dintre care există câte cinci pe fiecare mână. Primul se numește polex, al doilea index, al treilea medius, al patrulea anular și al cincilea minimus. Și de aceea Guido [Guy de Chauliac] spune: mâinile înaintea organelor și rațiunea înaintea artei" (López de Hinojosos, *Suma y colección de cirugía,* 1578, p. 92).

Cei care își mișcă limba sunt nouă; iar cei care își mișcă epiglota [992]sau înghițitura sunt douăzeci și trei. [f. 349b]

În testiculele bărbaților există patru mușchi, iar în penis patru, și odată cu aceștia se mișcă și se ridică. [f. 350a]

992 „O limbă mică care acoperă trecerea arterei rugoase, astfel încât mâncarea și băutura să nu intre prin ea în plămân: și când cineva este neglijent și o porțiune intră prin ea, oricât de mică, provoacă disconfort și urmează o tuse destul de dureroasă . Este un cuvânt grecesc; dar foarte frecvent folosit de medici și chirurgi. Se numește în mod obișnuit Gallillo. Latină. *Epiglossis vel Epiglottis.* FRAG. Ciruj. lib. 1. cap. 28. Mărul lui Adam are un înveliș, numit de greci Epiglottis, deoarece este ca o trestie, similară cu cea a flautelor" *(Auth., sv* „Epiglottis").

Din anatomia nervilor [993][f. 350b]
Capitolul șaisprezece

Nervii provin (așa cum am menționat mai sus) din creier și din spatele gâtului. Sunt membre simple și instrumente ale simțurilor și mișcărilor corpului. Șapte perechi de nervi ies direct din creier. În total, există o sută zece nervi (așa cum afirmă Rasis), plus unul care ia naștere fără un partener.[994] [f. 350b]

Nervii creierului se împart și se distribuie în felul următor: de la prima pereche merg (așa cum am spus în anatomia lor) la ochi și formează cei doi nervi optici. Aceștia doi sunt mai groși și mai puternici decât ceilalți nervi și iau naștere din partea anterioară a primului ventricul al creierului. Am descris deja cum ajung la ochi. Acești nervi optici servesc la trei scopuri: în primul rând, spiritul animal, care dă vederea, călătorește prin ei; în al doilea rând, percepțiile vizuale sunt aduse de la ochi la simțul comun; și în al treilea rând, toate tunicile ochilor iau naștere din ei, cu excepția celei numite membrană conjunctivală. A doua pereche de nervi merge, de asemenea, la ochi, pentru alcătuirea mușchilor și pentru a le da mișcare voluntară. A treia pereche este împărțită în mai multe părți, una către față și dă simț și mișcare tuturor părților sale. [f. 352b]

---

993 „Există și bărbați ai căror nervi sunt atât de subțiri încât nu au nici puterea, nici capacitatea de a suda. La cei care sunt robuști și au nervi lați, aceștia sudează imediat" (Arias de Benavides, *op. cit.,* f. 147v).

994 „Tot ce este rece este un dușman al nervilor și al cordoanelor, motiv pentru care am văzut (din cauza unei ușoare înțepături a unui nerv) un om murind de o mică răceală pe care a primit-o, iar pe altul, fiind în patul său, înțepându-se cu un ac (care era în saltea) la trei degete deasupra genunchiului și, din cauza unei mici răceli, murind în două ore, și din acest motiv este convenabil ca pacientul să fie într-o cameră caldă" (Farfán, *Scurt tratat de chirurgie,* ff. 133b-134a).

Aceasta încheie lecția de anatomie; multe mulțumiri bunului nostru Dumnezeu. Amin. [f. 353a]

Slavă lui Dumnezeu

Literatură

Arhive și Biblioteci

(AGN) Arhivele Generale ale Națiunii Mexic.
(BNM) Biblioteca Națională a Mexicului (Colecție rezervată). (BNE) Biblioteca Națională a Spaniei (Cărți rare). (CEHMC) Centrul pentru Studii de Istorie Mexicană CONDUMEX.

Surse antice

Acosta, Cristóbal, *Tratat despre drogurile și medicamentele Indiilor de Est, cu plantele lor desenate vii de Cristóbal Acosta, medic chirurg care le-a văzut față în față,* Burgos, Martín de Victoria , 1578.

Augustin de Hipona, Sfânt, *Confesiuni,* Madrid, Gredos, 2015.

Al-Razi, *Cartea Introducerii în arta medicinei sau „Isagoge",* ed. de M ª Concepción Vázquez de Benito, Salamanca, Universitatea din Salamanca, 1979.

— *Medicină spirituală,* trad. de Rémi Brague, Paris, GF Flam marion, 2003.

Alonso din Veracruz, frate, *Al cerului,* ed. de Mauricio Beuchot, Roberto Heredia Correa, Ambrosio Velasco, *et al.,* Ciudad de México, Universidad Nacional Autónoma de México, 2012.

Anonim, *Arta de a muri bine și Scurtă confesional,* ed. de Francisco Gago Jover, Palma de Mallorca, José J. Olañeta/Universitat de les Illes Balears, 1999. [ed . I, Zaragoza, Pablo Hurus, c. 1479-1484].

ANONIM, *Flos sanctorum con sus ethimologías. Lo maravilloso hagiográfico,* ed. de Marcos Cortés Guadarrama, Xalapa, Universidad Veracruzana, 2018. [ed . I. cca. 1480].

ANONIM, *Florile comorii frumuseții. Tratat despre numeroasele medicamente sau curiozități ale femeilor,* ed. de Teresa Ma Vinyoles, Josefina Roma și Oriol Comas, Palma de Mallorca, Olañeta, 2001.

ANONIM, *fiziolog,* ed. de Carmen Calvo Delcán, Madrid, Gredos, 2008.

ANONIM, *Scurtă relatare a sosirii iezuiților în Noua Spanie. Anul 1602,* ed. de Francisco González de Cossio, Mexico City, University Press, 1945.

ANONIM, *Speculum al joder. Tratat de rețete și sfaturi despre coitus* , ed. de Teresa Vicens, Palma de Mallorca, Olañeta, 2000.

ARIAS DE BENAVIDES, Pedro, *Secretele chirurgiei,* ed. de Juan Somolinos și Esperanza Medina, Mexico City, Academia Națională de Medicină, 1992. [ed. facsimil. a principesului, 1567].

ARISTOTEL, *Poetica,* ed. a 2-a, editată de Juan David García Bacca, Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2000.

— *Omul de geniu și melancolie. Problema XXX,* ed. de Jackie Pigeaud, Cristina Serna și Jaume Portulas, Barcelona, Acantilado, 2016. AVICENNA, *Three Ezoteric Writings,* ed. de Miguel Cruz Hernández, Madrid, Tecnos, 2011.

BARRIOS, Juan de, *Adevărata medicină, chirurgie și astrologie, împărțită în trei cărți,* Mexico City, de Fernando Balli, 1607.

BARTOLACHE, José Ignacio, *Mercurio Volante,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1979. [ed. I. 1772-1773].

BAUTISTA, Juan Fray, *Confesionario,* Ciudad de México, Melchor Ocharte, 1599.

BENAVENTE, Fray Toribio de („Motolinía"), *Istoria indienilor din Noua Spanie,* ed. de Mercedes Serna și Bernat Castany, Madrid, RAE, 2015.

BROWNE, Thomas, *Religio Medici. Religia unui medic,* trad. Ángela Signorini, Mexico City, Fondo de Cultura Económica , 2016.

CAPADOCIA, Areteo de, *Lucrări medicale,* ed. de Miguel E. Pérez Molina, Madrid, Akal, 1998.

CÁRDENAS, Juan de, *Probleme și secrete minunate ale Indiilor,* Mexico City, Pedro Ocharte, 1591.

CELSUS, Aurelius Cornelius, *Cele opt cărți de medicină,* vol. I și II, ed. de Agustín Blánquez, Barcelona, Editorial Iberia, 1966.

CERVANTES DE SALAZAR, Francisco, *Mexic în 1554. Trei dialoguri latine,* ed. de Miguel León-Portilla, Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2001.

CHAUCER, Geoffrey, *Poveștile Canterbury,* ed. de Pedro Guardia Massó, Madrid, Cátedra, 2001.

CHIRINO, Alonso de, *Lesser Harm from medicine,* ed. de M ª Teresa Herrera, Salamanca, Universitatea din Salamanca, 1973.

CISNEROS, Diego, *Amplasamentul, natura și proprietățile orașului Mexico . Apele și vânturile la care este supus și perioadele anului. Necesitatea cunoașterii sale pentru practicarea medicinei; incertitudinea și dificultatea sa fără cea a astrologiei, atât pentru vindecare, cât și pentru prognoze,* Mexico City, la casa lui Juan Blanco de Alcázar, 1618.

— *Situl, natura și proprietățile orașului Mexico,* ed. de Martha Elena Venier, Mexico City, El Colegio de México, 2009.

CORTÉS, Gerónimo, *Lunario y diagnóstico perpetuo general y particular ,* Valladolid, Maxtor, 2003. [Facsimil].

DIOSCORIDE, *Plante și remedii medicinale. (De materia medicală). Cărțile I-III,* ed. de Manuela García Valdés, Madrid, Gredos, 1998.

— *Plante și remedii medicinale. (Din materia medica). Cărțile IV-V* , ed. de Manuela García Valdés, Madrid, Gredos, 2014.

DORANTES DE CARRANZA, Baltasar, *Sumaria relación de las cosas de la Nueva España,* Mexic, Porrúa, 1987 [Mexic, Jesús Medina Editor , 1970 (ediția facsimil din 1902)].

DÍAZ DE GAMARRA, Juan Benito, *Tratate,* ed. de José Gaos, Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1995.

Dicționar de științe medicale, volumul XV, Madrid, Imprenta de Mateo - Repullés, 1823.

AELIAN, Claudius, *Povestiri curioase,* ed. de Juan Manuel Cortés Copete , Madrid, Gredos, 2006.

FARFÁN, Agustín Fray, *Scurt tratat despre chirurgie și cunoașterea și vindecarea unor boli care se găsesc cel mai frecvent în acest ținut,* Mexico City, Antonio Ricardo, 1579.

— *Un scurt tratat despre medicină și toate bolile care apar la fiecare pas,* Mexico City, la casa lui Pedro Ocharte, 1592.

— *Un scurt tratat despre medicină și toate bolile care apar la fiecare pas,* Mexico City, la tipografia lui Gerónimo Balli, 1610.

GALEN, *Despre localizarea bolilor (De locis affectis),* ed. de Luis García Ballester și Salud Andrés Aparicio, Madrid, Gredos, 1997.

— *Proceduri anatomice (Cartile I-IX),* ed. de Mercedes López Salvá, Madrid, Gredos, 2002.

— *Despre facultățile naturale / Facultățile sufletului urmează temperamentele trupului,* ed. de Juana Zaragoza Gras, Madrid, Gredos, 2008.

GARCÍA, Esteban, *Cronica provinciei augustiniene a Preasfântului Nume al lui Isus din Mexic,* cartea a cincea, ed. de Gregorio de San Tiago Vela, Madrid,

Imprenta G. López Hornos, 1918.

GORDINIO, Bernardo de, *Lilio de medicina,* vol. I și II, ed. de Brian Dutton și M ª Nieves Sánchez, Madrid, Arco Libros, 1993.

HERNÁNDEZ, Francisco, *Istoria naturală a Noii Spanii,* vol. I și II, Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, disponibilă la < http://www.franciscohernandez.unam.mx/home.html >.

— *Opere complete,* vol. I-VII, Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2015.

HIPOCRATE *Despre bolile femeilor II,* ed. de Lourdes Sanz, Madrid, Gredos, 1988.

— *Tratate hipocratice (Jurământ; Despre știința medicală; Despre medicina antică; Despre bolile sacre; Prognostic; Despre aer, ape și locuri; Despre dietă în bolile acute; Despre dietă),* ed. de Carlos García Gual, M.A.D. Lara Nava, J.A. López Férez *și alții,* Madrid, Gredos, 2000.

JOUBERT, Laurent, *Tratat despre râs,* trad. Julián Mateo Ballorca, Madrid , Asociația Spaniolă de Neuropsihiatrie, 2002. [ediția 1. 1579].

KETHAM, Johannes de, *Compendium of Human Health,* ed. de Ma Teresa - Herrera, Madrid, Arco Libros, 1990.

LÓPEZ, Alonso, „Pinciano", *Epistole despre arta dramatică. (Din Filosofia poetică antică)* , Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2006.

LÓPEZ AUSTIN, Alfredo (ed.), AA. VV., *Textos de medicina náhuatl,* Ciudad de México, Universidad Nacional Autónoma de México, 2000.

LÓPEZ DE HINOJOSOS, Alonso, *Suma y colección de cirugía. Con un arte para sangrar muy útil y provechosa,* ed. de Germán Somoli nos D'ardois, Roberto Olivera, Samuel Fastlicht y Alfredo López Austin, Ciudad de México, Academia Nacional de Medicina, 1977. [1a ed., Antonio Ricardo, México, 1578].

— *Rezumat și compilație de chirurgie. Cu o artă pentru vărsarea de sânge și examinarea bărbierilor. La aceasta se adaugă originea și nașterea reumatismului și a bolilor care provin din acesta, cu alte lucruri foarte utile pentru a recurge la remediul lor și al multor altor boli,* Mexico City, la casa lui Pedro Balli, 1595.

LÓPEZ, Gregorio, *Tezaur de medicamente pentru diverse boli. Adăugat, corectat și modificat în această a doua tipărire, cu note de doctorii Mathías de Salzedo Mariaca și Joseph Días Brizuela. Cu trei indexuri foarte copioase ale diverselor afecțiuni: ale plantelor și remediilor, precum și ale virtuților și calităților lor,* Mexico City, Francisco Rodríguez Lupercio, 1674.

MAIMONIDE, *Operele medicale I. Regimul sănătății. Tratat despre vindecarea*

hemoroizilor, ed. și trad. de Lola Ferre, Barcelona, Herder, 2016.

MAESTRUL QUOQUIM, *Mofarandel al Oracolelor lui Apollo,* ed. de Margarita Peña, Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic/Ediciones del Equilibrista, 1991.

MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, Gerardo, *Medicina în Noua Spanie, secolele AL XVI-LEA și AL XVIII-LEA. Consolidarea modelelor instituționale și academice,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2014.

MARTÍNEZ TOLEDO, Alfonso de, *protopop de Talavera sau Corbacho,* ed. de Joaquín González Muela, Madrid, Castalia, 1998. [ed . I . 1498].

MÉNDEZ NIETO, Juan, *Discursuri medicinale,* ed. de Luis S. Granjel, Teresa Santander, Gregorio del Ser și Luis E. Rodríguez, Salamanca , Universitatea din Salamanca/Junta de Castilla y León, 1989.

MONARDES, Nicolás, *Prima, a doua și a treia parte a istoriei medicinale a lucrurilor aduse din Indiile noastre de Vest care sunt folosite în medicină. Tratat despre Piatra Bezaar și planta înțepătoare. Dialog despre măreția fierului și virtuțile sale medicinale. Tratat despre zăpadă și băutură rece,* Sevilla, la casa lui Alonso Escrivano, 1574.

„MOTOLINÍA", Fray Toribio de Benavente, *Istoria indienilor din Noua Spanie,* ed. de Edmundo O'Gorman, Mexico City, Porrúa, 1995.

— *Istoria indienilor din Noua Spanie,* ed. Mercedes Serna și Bernat Castany, Madrid, RAE, 2015.

NIEREMBERG, Juan Eusebio, *Oculta filosofía. Razones de la música y la naturaleza,* ed. de Ramón Andrés, Barcelona, Acantilado, 2004. [ed. I. 1634].

PARACELSUS, *Texte esențiale,* ed. de Jolande Jacobi, Madrid, Siruela, 2001. — *Cartea Nimfelor, Silfelor, Pigmeilor, Salamandrelor și Alte Spirite,* trad. Pedro Gálvez, Barcelona, Ediciones Obelisco, 2004.

PARÉ, Ambroise, *Des monstres et prodiges,* ed. de Michel Jeanneret, Paris, Gallimard, 2015. [ed . I . 1585].

PSEUDO-ARISTOTEL, *Fizionomie,* ed. de Teresa Martínez Manzano, Madrid, Gredos, 2008.

PONCE, Pedro, Pedro Sánchez de Aguilar, Hernando Ruiz de Alarcón, *et al., El alma encantada,* Mexico City, INI/Fondo de Cultura Económica, 1987.

Sfânta Biblie, ed . a IV-a , trad. Eloíno Nácar Fuster și Alberto Colunga, Madrid, Biblioteca autorilor creștini, 1985.

SAHAGÚN, Fray Bernardino de, *Istoria generală a lucrurilor din Noua Spanie,* ed. de Ángel María Garibay, Mexico City, Porrúa , 1999. [ed . I . 1956].

SAN JUAN, Juan Huarte de, *Examen de ingenios para las ciencias,* ed. de Guillermo Serés, Madrid, Cátedra, 1989.

SENECA, *Consolări/Dialoguri/Epistole morale către Lucilius,* Madrid, Gredos,

2013.

VALLE Y CAVIDES, Juan del, *Războaie fizice, fapte medicale, execuții ale ignoranței* , ed. de Carlos F. Cabanillas Cárdenas, Madrid/Frankfurt, Iberoamericana/Vervuert, 2013.

VIVES, Juan Luis, *Tratat despre suflet,* trad. José Ontañón, Madrid, Es-pasa-Calpe, 1923.

XIMENEZ, Francisco, călugăr, *Four books on the nature and virtutes of plants and animals, for medicinal use in New Spain, Mexico ,* Mexico City, Biblioteca Mexicana de la Fundación Miguel Alemán, 2001. [Facsimile of the Mexican edition of 1888. 1st ed., Mexico City, at the house of the widow of Diego López Dávalos]., 1615].

SURSE MODERNE

ACHIM, Miruna, *Șopârle medicinale. Remedii amerindiene și științifice în ilustrație,* Mexico City, CONACULTA/Universitatea Autonomă din Mexic, 2008.

AGUIRRE BELTRÁN, Gonzalo, *Medicină și magie. Procesul de aculturare în structura colonială,* Mexico City, SEP-INI, 1980.

ARTIÈRES, Philippe, *Clinica Scrierii. Istoria Privirii Medicale asupra Scrierii,* trad. Federico Villegas, Barcelona, Gedisa, 2015.

BARTRA, Roger, *Cultură și melancolie. Bolile sufletului în Spania Epocii de Aur,* Barcelona, Anagrama, 2001.

— *Transgresiune și melancolie în Mexicul colonial,* Mexico City , Universitatea Națională Autonomă din Mexic-CIICH, 2004.

BARROS, Cristina și Marco BUENROSTRO (ed.), *Dieta vechilor mexicani în istoria naturală a Noii Spanii, de Francisco Hernández,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2015.

BERISTÁIN, Helena, *Dicționar de retorică și poetică,* ediția a VIII-a , Mexico City, Porrúa, 2001.

BLANCO, Emilio, „Artele de a muri bine: Pentru a trăi mai bine", *Lucrările celui de-al VI-lea Congres Internațional al Asociației Hispanice de Literatură Medievală ,* Alcalá de Henares, Universitatea din Alcalá, 1997, pp. 297-305.

CALVO, María Luisa și Jay M. ENOCH, „Despre utilizarea lentilelor corective în coloniile spaniole din Lumea Nouă: O referință la viceregele Luis de Velasco și tehnologia timpului său (secolul al XVI-lea)", *Pure and Applied Optics,* 35 (2002), pp. 1-6.

CEREJIDO, Marcelino și Fanny BLANCK-CEREJIDO, *Moartea și avantajele sale,* ed. a IV-a. Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2012.

CHÁVEZ, Ignacio, *Mexic în cultura medicală,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 1987.

CHARTIER, Roger, „Les arts de mourir, 1450-1600", *Annales,* ESC, 34 (1976), pp. 51-75.

COOK, Noble David, *Cucerirea biologică. Boli în Lumea Nouă, 1492-1650,* trad. M. Asunción Gómez, Madrid, Siglo XXI, 2005.

COMAS, Juan, „The indigenous influence on Hippocratic medicine in New Spain in the 16TH CENTURY", în José Ma López Piñero și José Luis Fresquet (eds.), *Cultural mestizaje and New Spain medicine in the 16TH CENTURY* **,** Barcelona, IEDHC, 1995, pp. 91-127.

CORTÉS GUADARRAMA, Marcos, „O perspectivă literară asupra medicinei în Noua Spanie în SECOLUL AL XVI-LEA: Scurt *tratat de medicină* de Fray Agustín Farfán", *Revista Estudios,* 31, II (2015), pp. 1-24.

— „Râsul franciscan în evanghelizarea Noii Spanie și *istoria indienilor din Noua Spanie", La tabla redonda. Anuario de Estudios Torrentinos,* 14 (2016), p. 85-104.

— „O otravă și influența sa asupra tratatelor medicale din Noua Spanie în secolele AL XVI-LEA și AL XVII-LEA", *Ulúa,* 31 (2018), pp. 15-40.

— „Imaginații ale bărbieritului în textele medicale ale modernității timpurii: de la *Lilio de medicina* a lui Bernardo de Gordonio (Sevilia, 1495) la *Verdadera medicina, cirugía y astrologia (Mexic) de* Juan de Barrios , 1607", *Itinerarios,* 30 (2019), pp. 157-181.

— „Curiozitate și cenzură în arta chirurgului Alonso López de Hi nojosos: o nouă poetică medicală spaniolă de la sfârșitul secolului al XVI-lea", în Silvia-Alexandra Ștefan, Simona Georgescu, Sorina-Dora Simion, Mihail Enăchescu (coords.), *Curiozitate și cenzură în Epoca Modernă ,* Ediția , București 2020, pp. 281-309.

— „Alăptarea și sugarii în Noua Spanie: prefigurarea unui rău dincolo de corp. Un caz de eclectism literar în arta medicală a Noii Spanii", în curs de publicare.

DELGADO-GARCÍA, Guillermo, Carolina RODRÍGUEZ-NÁVAREZ și Bruno ESTAÑOL, „On the Roman filonium", *Gaceta Médica de México,* 152, 2016, pp. 838-852.

ECHEVERRÍA, Bolívar, *Modernitatea barocului,* Ed · a II-a , Mexico City, Editorial Era, 2013.

ELIADE, Mircea, *Sacrul și profanul,* ed. a VI-a, trad. Luis Gil, Barcelona , Labour/Punto Omega, 1985.

— „Istoria medicinei în România", în Mircea Eliade, *Insula lui Eutanasie,*

trad. Cristian Iuliu Ariesanu, Madrid, Trotta, 2005, pp. 133-140.

— *Mituri, vise și mistere,* ediția a 3-a, trad. Miguel Portillo, Barcelona, Kairos, 2010.

— *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului,* ed. a II-a, trad. Ernestina de Champourcín, Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2013.

ESTEVA DE SAGRERA, Juan, „ *Farmacie, comerț și știință. Monardes și Hernández ca exemplu", OFFARM,* 25, 11 (2006), pp. 68-73.

EVANS SCHULTES, Richard și Albert HOFMANN, *Plantele zeilor. Forțele magice ale plantelor halucinogene* , Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2000.

FAJARDO ORTIZ, Guillermo, „ *Drumurile medicinei coloniale în Iberoamerica și Filipine"* , Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1996.

FERNÁNDEZ DEL CASTILLO, Francisco, *Facultatea de Medicină conform arhivei Universității Regale și Pontificale din Mexic* , Mexico City, University Press, 1953.

— (comp.), *Books and Booksellers in the 16TH CENTURY* **,** Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2017.

FOUCAULT, Michel, *Nașterea clinicii,* ediția a II-a, trad. Francisca Perujo, Mexico City, Siglo XXI, 2012.

FRESQUET FEBRER, José Luis, *Experiența și terapia americană în Secretele chirurgiei (1567) de Pedro Arias de Benavides,* Valencia, Institutul de Studii Documentare și Istorice despre Știință/Universitatea din Valencia/CSIC, 1993.

GADAMER, Hans-George, *The Hidden State of Health,* trad. Nélida Machain, Barcelona, Gedisa, 1996.

GALEOTE, Manuel, „Numele indigene ale plantelor americane în tratatele științifice ale lui Fray Agustín Farfán", *Buletinul de Filologie al Universității din Chile,* XXXVI (1997), pp. 119-161.

GARCÍA ICAZBALCETA, Joaquín, *Bibliografía Mexicana del siglo XVI* **,** ed. de Millares Carlo, Ciudad de México, Fondo de Cultura Económica , 1981.

GONZÁLEZ CRUSSÍ, Francisco, *Remedios de antaño,* Mexico City , Fondo de Cultura Económica, 2012.

— *„Materialele poartă inimă: semnificația medicală și simbolică a măruntaielor noastre de-a lungul istoriei* ", trad. Jorge Brash, Xalapa, - Universitatea Veracruzana, 2012.

GRANADA, Miguel Á. (ed.), *Nove și comete între 1572 și 1618. Revoluție cosmologică și reînnoire politică și religioasă,* Barcelona, Universitatea din Barcelona, 2012.

GRUZINSKI, Serge, *Gândul Mestizo: Cultura Amerindiană și Civilizația Renașterii,* trad. Enrique Folch González, Barcelona , Paidós, 2007.

HERNÁNDEZ SALINAS, Alfonso, *Mărturii de viață ale medicilor indigeni ,* Mexico City, INI, 1998.

JARCHO, Saul, „Medicina în secolul al XVI-lea. Noua Spanie, așa cum este ilustrată de scrierile lui Bravo, Farfán și Vargas Machuca", *Buletinul - Istoriei Medicinei,* 31 (1957), pp. 425-441.

— „Indigestia în Mexicul colonial (Farfán, 1592)", *Buletinul Academiei de Medicină din New York,* 44 (1968), pp. 1085-1087.

KERCKHOFF, Annette, *Boala și vindecarea. Concepte ale unei medicamente diferite,* trad. Eduard Urbanek, Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2015.

KERENYI, Karl, *Medicul divin,* trad. Brigitte Kiemann, Mexico City, Sexto Piso, 2009.

KRISTEVA, Juliana, *Noile boli ale sufletului,* trad. Alicia Martorell, Madrid, Cátedra, 1995.

KURIYAMA, Shigehisa, *Expresivitatea corpului și divergența medicinei grecești și chineze,* trad. Albert Galvany, Madrid, Siruela, 2005.

JAEGER, Werner, „Medicina greacă considerată ca Paideia", în Werner Jaeger, *Paideia: idealurile culturii grecești,* ed · a II-a , trad. Joaquín Xirau, Wenceslao Roces, Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2012, p. 783-829.

JAIME LQRÉN, José María de, "Conformative plaster of Vigo, plaster against ringworm of Vigo, soluble powders of Vigo. Juan de Vigo (Rapallo, 1460-Roma, 1520)", *Scientific Eponyms,* iulie (2010), pp. 1-3.

LARRALDE RANGEL, Américo, *The Eclipse of Sor Juana's Dream,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2011 .

LE GOFF, Jacques, *Minunatul și cotidianul în istoria medievală occidentală,* ediția a 3-a, trad. Alberto L. Bixio, Barcelona, Gedisa, 2008.

LEONARD, Irving A., *Cărțile Conquistadorului,* trad. Mario Monte forte Toledo, Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 1996. [ed · I . în engleză 1949].

LÓPEZ AUSTIN, Alfredo, *Corpul uman și ideologia. Concepțiile anticilor nahua,* 2 vol., Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1984.

LÓPEZ PIÑERO, José M. (coord.), *Vechiul și noul continent: Medicina la întâlnirea a două lumi,* Madrid, Consiliul General al Colegiilor Medicale din Spania/Laboratoarele Beecham, 1992.

LÓPEZ PIÑERO, José María; BÁGUENA, José Luis Barona *et al., lucrări științifice tipărite spaniole din secolele al XV-LEA și AL XVI-LEA. Inventar,*

bibliometrie și tezaur, 2 vol., Valencia, Universitatea din Valencia , 1984.

LÓPEZ PIÑERO, José María și José PARDO TOMÁS, *Materiale noi și știri despre istoria plantelor din Noua Spanie, de Francisco Hernández,* Valencia, Institutul de Studii Documentare și Istorice despre Știință/Universitatea din Valencia/CSIC, 1994.

LÓPEZ PIÑERO, José María și José PARDO TOMÁS, *Influența lui Francisco Hernández (1515-1587) asupra constituției botanicii moderne și a materiei medicale,* Valencia, Institutul de Studii Documentare și Istorice despre Știință/Universitatea din Valencia/CSIC, 1996.

MALVIDO, Elsa și Carlos VIESCA, „Epidemia de cocoliztli din 1576", *Historias,* 11 (1985), pp. 27-33.

MARAVALL, José Antonio, *Cultura barocului. Analiza unei structuri istorice* , ediția a IX-a, Barcelona, Ariel, 2002.

MARTÍNEZ, Maximino, *Plante medicinale din Mexic,* Mexico City, Botas Editions, 1969.

MARTÍNEZ BARACS, Rodrigo, *The long discovery of Francisco Bravo's Opera medicinalia,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica/CONACULTA, 2014.

MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, Gerardo, *Medicina în Noua Spanie, secolele AL XVI-LEA și AL XVII-LEA. Consolidarea modelelor instituționale și academice ,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2014.

MAGNUSSON, Sally, *Viața urinei. Povestea despre cum urina a ajuns peste tot ,* Londra, Aurum Press, 2010.

MAYER, Alicia, *Luther în Paradis. Noua Spanie în oglinda reformatorului german,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica , 2012.

MIGNOLO, Walter, *Istorii locale/Modele globale: Colonialitate, cunoștințe subalterne și gândire transfrontalieră,* Madrid, Akal, 2003.

MINOIS, Georges, *Le prêtre et le médicin. Des saints guérisseurs à la bioéthique,* Paris, Editiile CNRS, 2015.

— *Biserica și știința. Istoria unei neînțelegeri,* trad. Tomás Fernández Aúz, Beatriz Eguibar, Madrid, Akal, 2016.

NOICA, Constantin, *Șase boli ale spiritului contemporan,* trad. Vasilia Cotofleac, Barcelona, Herder, 2009.

OCARANZA, Fernando, *Istoria medicinei în Mexic,* ed · a 2-a , Mexico City, CONACULA, 2011.

O'GORMAN, Edmundo, *Ideea descoperirii Americii. Istoria acestei interpretări și critica fundamentelor sale,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1951.

— *Misterul așa-numitei „Istorie a indienilor din Noua Spanie" atribuit frai Toribio Motolinía,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 1982.

O'Malley, CD, „Cunoașterea morfologică în Renaștere", în *Istoria universală a medicinei,* Barcelona, Salvat, 1973, vol. 4, pp. 43-85.

Ortega y Gasset, José, *Studies on Love,* ed. a 11-a, Madrid, Alianza, 2001.

Oviedo, Luis de, *Methodo de la coleccion y reposicion de las medicinas - simples, de su corrección y preparacion, y de la composicion de los eletuarios, jaraves, pildoras, trociscos, y azeytes que están en uso* . Madrid: en la Oficina de Melchor Álvarez, 1692.

Paniagua, Juan Antonio, *Doctor Chanca și opera sa medicală,* Madrid, Ediciones Cultura Hispánica, 1977.

Pardo Tomás, José, „Călătoriile de plecare sau de întoarcere? Circulația operei lui Francisco Hernández în Mexic (1576-1672)", în M ª Eugenia - Caddedu, Marco Guardo, *II Tesoro messicano. Libri e saperi tra Europa e Nuevo Mundo,* Firenze, Leo S. Olschki, 2013, p. 39-66.

— „Pluralismul medical și medicina de conversie: Fray Agustín Farfán și augustinienii în Noua Spanie, 1533-1610". *Hispania,* LXXIV, 248 (2014), p. 749-776.

— „«Și remediile vor fi cele mai casnice». Arsenalul terapeutic mesoamerican în opera lui Fray Agustín Farfán: între neîncredere și expropriere", în Angélica Morales, José Pardo Tomás și Mauricio Sánchez (ed.), *De la circulația cunoștințelor la inducerea ignoranței. Culturi medicale transatlantice. Secolele al XVI-lea și al XVII-lea* **,** Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2017, pp. 17-47.

Pietschmann, Horst, „De la «inventarea Americii» la «istoria ca invenție»", *Historia Mexicana,* XLVI, 4 (1996), pp. 705-709.

Pérez-Tamayo, Ruy, *De la magia primitivă la medicina modernă,* Ed · a II-a , Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2013.

Putz, Rodolfo, *Plantele magice după Paracelsus,* Valladolid, Max tor, 2006. [Facsimil].

Quezada, Noemí, *Disease and Malefice,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1989.

Ramírez González, Clara Inés, *Grupuri de putere clericală în universitățile hispanice II. Membrii permanenți din Salamanca și Mexic în secolul al XVI-lea* **,** Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic/CESU, 2002.

Rátsch, Christian, *Plantele iubirii. Afrodiziaci în mituri, istorie și prezent,* trad. Cecilia Sámano Queitsch, Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2011.

Roselló Soberón, Estela, *Getting Sick and Curing: Everyday Stories of Female Bodies and Identities in New Spain,* Valencia, Universitat de

València, 2017.

RUBIAL GARCÍA, Antonio, *Mănăstirea augustiniană și societatea Noii Spanii (1533-1630),* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1989.

— *Controversat Sainthood: Hagiography and Creole Conscience Surrounding the Uncanonized Venerables of New Spain,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica/Universidad Nacional Autónoma de México, 2001.

— „Fray Alonso de la Veracruz, augustinian. Individualitate și corporatism în Noua Spanie a secolului al XVI-lea", în Carolina Ponce (coord.), *Inovație și tradiție la Fray Alonso de la Veracruz,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic - FFyL, 2007, pp. 79-101.

SACKS, Oliver, *The Man Who Mistook His Wife for a Hat , ed.* a VII-a , trad. José Manuel Álvarez Flórez, Barcelona, Anagrama , 2006.

— *Diario de Oaxaca,* trad. Jordi Fibla, Barcelona, Anagrama, 2017. *[Oaxaca Journal,* Washington, National Geographic Society, 2002.]

SELLEN, Adam T., „'Cantharide mexicane': o sursă pentru istoria medicinei naturale", *Relaciones. Estudios de Historia y Sociedad ,* 151 (2017), p. 161-191.

SENDRAIL, Marcel, *Istoria culturală a bolii,* trad. Clara Janes, Madrid, Espasa-Calpe, 1983.

SILVERMANN, Milton, *Droguri magice,* trad. Elvira Durán, Buenos Aires, Editorial Sudamericana, 1942.

SOLÍS, Carlos, *Medicină magnetică. De la unguent pentru garderobă la praful simpatic al lui Kenelm Digby* , Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2011.

SOMOLINOS D'ARDOIS, Germán, „Viața și opera lui Francisco Hernández ", în Francisco Hernández, *Opere complete,* vol. I, Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 2015, pp. 95-482. [ed . I. 1960].

— *Capitole de istorie medicală mexicană* , 4 vol., Mexico City, Societatea Mexicană de Istorie și Filosofie a Medicinii, 1978.

SONTAG, Susan, *Boala ca metaforă și SIDA ca metaforă ,* trad. Mario Muchnik, Madrid, Taurus, 1996.

STOLS, Alexandre AM, *Pedro Ocharte, al treilea tipograf mexican ,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1990.

TRABULSE, Elias, *The Broken Circle,* Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 1984.

— *Istoria științei în Mexic. Secolele AL XVI-LEA și AL XVII-LEA* , 2 vol., Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 1992.

VALDÉS AGUILAR, Rafael, „Medicina în *adevărata istorie* a lui Bernal Díaz del

Castillo", *Clío,* 7 (1992), pp. 71-77.

VELLO DE BUSTAMANTE, Fernando, Margit FRENK (ed. introducere și note), *Villancicos, romances y ensaladas y otras canciones devotas,* Mexico City, El Colegio de México, 1989.

VELLO DE BUSTAMANTE, Fernando, Ottón ARRÕNIZ (ed. și studiu) și Sergio LÓPEZ MENA (colaborare), *Colocvii spirituale și sacre și poeme sacre,* Mexico City, Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1998.

VENZMER, Gerhard, *O boală pe moarte. Rise and Fall of Syphilis,* Stuttgart, Horw-Luzern/Montana-Verlag Medical Dept., 1930.

VILLANUEVA, Luis Alberto, „The hospital system in New Spain in the 16th century . A topic for reflection in the 21st century (Part 1)", *Revista de la Facultad de Medicina, UNAM,* 47, 2 (2004), pp.83-87.

VIVEROS, Germán, *Hipocratismul în Mexic. Secolul AL XVI-LEA* **,** Mexico City , Universitatea Națională Autonomă din Mexic, 1994.

WECKMANN, Luis, *The Medieval Heritage of Mexico,* 2 vol., Mexico City, El Colegio de México, 1984.

WHITE, Hayden, *Textul istoric ca artefact literar și alte scrieri,* trad. Verónica Tozzi, Nicolás Lavagnino, Barcelona, Paidós, 2001.

YATES, Frances A., *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age,* trad. Roberto Gómez Ciriza, Mexico City, Fondo de Cultura Económica, 2001.

ZWEIG, Stefan, *Vindecarea prin Spirit. (Mesmer, Mary Baker-Eddy, Freud),* trad. J. Fontcuberta, Barcelona, Acantilado, 2007.

CELOR MAI ESENȚIALE LUCRURI CONȚINUTE ÎN ACEST *TRATAT*

Brad: 315.
Bunici: 368.
Abundență: 196, 242, 329, 332, 368, 372.
Accidente: 190, 191, 193, 202, 209, 227, 384, 385, 386, 388, 400, 401, 421, 443.
Accidente: 217, 220, 225, 226, 228, 235, 249, 254, 278, 281, 331, 332, 375, 384.
Mărcrișuri: 186, 211, 250, 385.
Ulei: 195, 205, 210, 236, 244, 245, 255, 267, 269, 274, 277, 286, 287, 292, 294, 295, 298, 305, 311, 315, 318, 319, 321, 323, 338, 341, 346, 347, 348, 349, 354, 362, 368, 371, 373, 386, 387, 393, 395, 404, 423.
Măsline: 404.
Mangold: 298. Oțel: 197, 216.
Achiote: 247.
Aloe: 326, 327, 337, 341, 342, 347.
Marinadă: 340.
Semințe de mac: 199, 211, 352.
Curaj: 444.
Agaric: 327. August: 329.
Agricultură: 226.
Apă: 187, 188, 189, 193, 195, 198, 199, 200, 203, 210, 214, 215, 216, 219, 222, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 247, 249, 250, 255, 257, 260, 263, 264, 276, 277, 280, 282, 283, 285, 286, 288, 290, 291, 294 297, 298, 304, 306, 307, 310, 311, 316, 317, 318, 320, 324, 328, 329, 330, 331, 332, 335, 337, 338, 339, 340, 348, 349, 350, 351, 352, 357, 358, 359, 361, 362, 363, 368, 371, 373, 374, 377, 384, 386, 391, 392, 393, 395, 401, 412, 416, 418, 426, 427, 435.
Aguamiel: 298, 317, 336.
Vultur (guija): 197.
Ac: 401, 412, 420, 422, 464.
Ahíto (ahítan): 305, 316, 342, 344.
Aer: 176, 228, 235, 270, 277, 303, 311, 318, 323, 362, 375, 384, 435, 444, 454, 455.
Cimbru (plantă): 218.
Usturoi: 304, 340.
Scorpion: 349.
Busuioc: 231.
Caise: 319.
Canalizare: 425.
Albañal (albañar): 220.
Minitură: 294, 295, 373, 426. Capere: 217, 277, 287, 290.
Alcoolizarea: 343.
Fericiți: 176, 280, 303.
Cod PIN: 227, 324.
Algalia: 318, 319, 362.
Bumbac (bumbac): 315, 318, 319, 337, 347, 362.
Alguatedi (arabă): 465.
Aliabas (Haly Abbas): 465. Respirație: 176, 440.
Relief: 324, 344.
Suflet: 177, 178, 179, 186, 192, 197, 203,

209, 239, 274, 312, 313, 375, 383, 385, 417, 436.
Mastic: 271, 315, 373, 404.

Almartaga: 269, 271.
Migdale (cu aromă de migdale): 193, 211, 236, 250, 274, 286, 295, 318, 328, 362, 371.
Amidon: 211, 214, 236, 332.
Almirez: 268, 294.
Musk: 269.
Almocatin (arabă): 437.
Pernă: 420.
Almoradux: 289, 331.
Grămădă: 233, 281, 293, 294, 309, 341, 343, 347, 348, 459.
Alquitara: 247.
Alum: 214, 323, 350, 426.
Galben (galben): 217, 276, 295, 301, 306, 371, 373.
Amato Lusitano (João Rodrigues de Castelo Branco): 356.
Chihlimbar: 269.
Amigdale: 444.
Iubirea (lui Dumnezeu): 184, 235, 239, 265, 267, 313, 393, 407, 414.
Dragoste (veșminte de): 369.
Fiole: 231, 249, 351, 434.
Anatomie: 401, 436, 437, 444, 445, 452, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 465, 468, 469.
Anatomisti: 291, 440, 445, 453.
Ancas: 456, 463.
Anguilla: 319, 328.
Anhelito: 455.
Încurajare: 174, 270, 279, 381, 219.
Animal (Animalejo): 240, 281, 301, 334, 362, 371, 433, 440, 452, 468.
Anason: 189, 219, 236, 240, 246, 255, 264, 275, 280, 288, 290, 297, 306, 316, 393.
Anxietate: 202, 242, 288, 386.
Antequera (orașul): 307, 392.
Antidot: 307.
Sfântul Anton (focul din): 339.
Apetit: 185, 340, 344.
Apocema: 374.
Apoplexie: 303, 334, 335, 375, 441.
Camera: 186, 192, 197, 225, 231, 235, 249, 277, 303, 311, 332, 442.
Apostema (apostemas): 206, 207, 418, 424.
Arabi: 451.
Arbore: 306, 343.
Arca: 194, 221, 308, 415, 425, 451.
Ardor: 339, 348.
Armadilli: 362.
Armonică: 287.
Arabă: 437, 438, 465.
Arrayán: 221, 404.
Art.: 177, 263, 400.
Artemis: 215, 243.
Arteră (artere, arterială): 190, 276, 391, 392, 432, 434, 444, 446, 447, 451, 452, 453, 454.
Artistic: 366.
Dezgust: 395.
Aslilla: 451.
Dezgustător: 220, 232, 363.
Turnuri de veghe: 448.
Atole: 193, 203, 236, 256, 332, 336, 385.
Asaro: 290.
Fese: 230, 300.
Astm: 234, 239, 263, 265.
Astmatici: 240, 324, 344.
Măgar: 337.
Autor (Autori): 176, 177, 178, 179, 183, 187, 188, 193, 197, 200, 204, 225, 227, 249, 270, 301, 335, 356, 367, 371, 414, 419.
Bulevardul: 193, 203, 218, 240, 250, 255, 256, 270, 297, 298, 320, 338.
Alune de pădure: 232, 302, 373.
Avicenna: 433, 437, 444, 452.
Axile: 270.
Post: 189, 215, 288, 291, 307, 336, 360.
Postul: 197, 246, 394.
Șofran: 313, 371.
Floare de portocal: 362.
Mercur: 263, 267, 268, 270.

Prăfuit: 217.
Zahăr: 203, 204, 218, 226, 238, 246, 257, 276, 280, 283, 284, 285, 286, 288, 290, 307, 330, 342, 352, 385.
Crini: 371.
Albastru (albaștri): 359, 360.
Azumbre: 318.
Badulaques: 296.
Bachus: 367.
Balsam: 403, 406, 409.
Barbă: 254.
Splină: 217, 230, 274, 275, 278, 287, 290,
435, 456, 459.
Băi: 215, 288, 292, 311.
Lut (bucaro): 296.
Coșuri (pete pe față): 373.
Înainte: 243, 313, 371.
Bellota: 427, 434.
Benigne: 177.
Bermejo: 442.
Vermilion: 268, 271, 272.
Nasturel: 277.
Bestia: 315.
Betónica: 289.
Pandișpan: 256.
Bezaar: 377.
Bilă: 435.
Bizma: 315.
Alb (albi): 193, 195, 205, 206, 210, 216, 220, 228, 238, 247, 257, 287, 292, 294, 295, 306, 315, 323, 341, 342, 349, 354, 373, 374, 377, 392, 404, 423, 440, 458.
Alb: 193, 215, 236, 238, 248, 323, 357, 385, 419, 426, 440, 449.
Gură: 211, 215, 224, 229, 230, 233, 244, 271, 272, 287, 294, 296, 305, 316, 321, 324, 334, 337, 345, 363, 395, 411, 421, 445, 446, 454, 455, 456, 459, 464, 466.
Mușcătură: 301.
Bufeuri: 209.
Bonete: 231, 301.
Borago: 214, 221, 250, 257, 280, 282, 283, 284, 286, 288, 289, 290, 418.
Farmacie (farmacii): 175, 183, 195, 205, 215, 219, 232, 245, 255, 279, 284, 287, 288, 300, 371, 404.
Botija: 198, 318.
Braț(e): 211, 214, 221, 223, 230, 235, 281, 302, 332, 375, 383, 386, 390, 408, 410, 411, 415, 420, 425,
436, 437.
Brut: 369.
Buche: 376, 377.
Bubași: 253, 259, 262, 263, 270, 273, 307, 357.
Măgar: 321.
Buxetă: 451.
Cal: 407, 426.
Păr: 231, 243, 244, 286, 288, 301, 323, 324, 387, 395, 403, 407, 432, 435, 437.
Cap: 204, 213, 223, 231, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 243, 244, 249, 254, 255, 265, 266, 270, 271, 281, 286, 287, 288, 296, 297, 298, 299, 301, 303, 304, 305, 307, 309, 317, 318, 324, 325, 326, 327, 328, 332, 333, 334, 344, 345, 349, 357, 362, 364, 368, 383, 386, 387, 388, 390, 401, 402, 403, 404, 407, 409, 411,
420, 424, 427, 435, 437, 438, 439, 442, 450, 465.
Capră: 222, 244, 299, 392.
Cabrito: 214, 280, 297, 304, 371. Cacaloxóchitl: 216, 306, 307.
Cacao (cacao): 212, 295, 359.
Șold: 217, 309.
Cal: 302, 337.
Dovleac: 211, 295, 326, 426.
Bulion: 187, 188, 193, 203, 218, 226, 232, 250, 255, 283, 334, 393.
Febră: 118, 128, 138, 139, 175, 182, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 234, 236, 395.
Fierbinte: 193, 195, 197, 210, 222, 232, 235, 237, 239, 249, 260, 264, 271, 276, 286, 287, 288, 298, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 319, 320, 325, 331, 342, 344, 347, 349, 350, 354, 357, 360, 361, 362, 367, 371, 381, 382, 385, 387, 393, 403, 404, 409
421, 435, 436, 441, 443.
Calilla (calille): 186, 192, 231, 236, 239, 250, 277, 304, 305, 334, 341, 375, 386, 393.
Căldură: 187, 196, 209, 222, 239, 240, 260, 279, 292, 294, 305, 311, 314, 315, 316, 323, 330, 332, 336, 344, 360, 382, 383, 384, 394, 395, 435, 440, 454.
Camera: 186, 192, 196, 197, 198, 200, 201, 208, 209, 211, 215, 216, 222, 224, 231, 236, 239, 250, 256, 258, 280, 298, 304, 305, 306, 315, 325, 332, 344, 351, 375, 377, 386, 393, 457, 459.

Fire de păr gri: 213.
Cancer: 329, 427.
Scorțișoară: 187, 189, 269, 280, 288, 297, 304, 347.
Crabi: 329, 427.
Cañafístula: 205, 226, 255, 285, 352.
Antecedente: 231, 322, 333, 412, 436, 437, 466, 468.
Melci: 142.
Cardamom: 231.
Carne: 225, 228, 236, 240, 250, 307, 311, 340, 350, 367, 369, 382, 392, 394, 395, 400, 401, 402, 403, 409, 412, 413, 416, 417, 427, 432, 433, 434, 436, 451, 452, 462, 466.
Rame: 214, 218, 240, 256, 270, 277, 286, 297, 304, 320, 338, 340, 371.
Șofranel: 291.
Cartilaj: 315, 432, 433.
Carunculi: 443.
Căsătorit: 212, 220.
Căsătoriți: 304, 316, 369.
Carcasă: 215, 216, 288, 302, 322, 323, 352, 450.
Cască: 402, 403, 407, 409, 410, 411, 424, 438, 440, 447, 449.
Castilia: 211, 218, 240, 277, 280, 291, 297, 304, 340, 357, 370, 426.
Castoreum: 313, 371.
Catalepsie: 330.
Cataplasmă: 230.
Catar: 234, 235, 236, 237, 240.
Orz: 193, 200, 203, 204, 215, 225, 226, 227, 236, 238, 250, 275, 283, 284, 285, 332, 349, 352, 426.
Cebadilla: 244, 298, 301.
Ceapă: 302, 304, 370.
Orbire: 332.
Sprâncene: 254.
Cempasúchil: 404.
Cenușă: 268, 323.
Ceară: 205, 274, 287, 295, 301, 323, 348, 349, 354, 371, 373, 404.
Creier: 242, 281, 286, 288, 330, 407, 410, 434, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 446, 447, 448, 465, 468.
Cetrino: 390.
Chancaca: 194, 195.
Cicoare: 275, 280, 290.
Chile: 218, 238, 277, 324, 341, 359.
China: 356, 357.
Ciocolată: 213, 325.
Sciatică: 235, 263, 265, 309, 351.
Citron (cedri): 288, 290, 373.
Cer: 177, 179, 303, 440.
Știință: 177, 179, 431.
Cerbi: 372, 392.
Cifaque: 422, 462.
Cinabru: 271, 272.
Cirrus: 276.
Prună: 189, 227.
Intervenții chirurgicale: 329, 347, 399, 400, 402, 419, 420, 437.
Chirurg: 349, 400, 401, 402, 403, 407, 408, 414, 415, 417, 418, 420, 423, 431.
Oraș: 307, 344, 392.
Albuș de ou: 184, 230, 250, 323, 337, 339, 346, 364, 368, 403, 404, 409.
Unghii: 269, 327, 335, 373.
Coatzacoalcos: 376.
Cupru: 329.
Cocolmécatl: 355, 356, 357.
Cot: 269, 386.
Prepelițe: 218, 277, 280, 370.
Coadă(e): 362, 433.
Holeră (umoare): 191, 196, 242, 249, 279, 299, 351, 383, 384, 389, 390, 435, 441.
Colici: 208, 209, 211, 291, 357.
Picături pentru ochi: 426.
Colon: 197, 208, 209.
Culoare(i): 200, 214, 216, 221, 243, 276, 309, 314, 323, 357, 377, 390, 442.
Mâncărime: 294, 338.
Chimini: 288.
Comisuri: 349, 438, 447.
Însoțitori: 338, 370, 371, 434, 458, 464.

Ten: 191, 193, 196, 197, 253, 260, 270, 279, 282, 341, 390, 393, 425, 426, 433, 437, 440, 441.
Comunicare: 304, 331, 425, 463.
Împărtășanie: 388.
Concavitate: 448, 459.
Concepe: 242.
Concupiscența: 369.
Iepure: 319.
Producția Amech: 283.
A mărturisi (Confesiune): 197, 203, 226, 312, 313, 375, 388, 415.
Angajare (congojas): 202, 232, 242, 271, 311, 386, 388.
Șoc: 407.
Conștiință: 239, 270, 313.
Contuzie: 407.
Conversație: 280, 185.
Convex: 270.
Copali: 200, 315.
Copulație: 442.
Inimă: 263, 278, 281, 287, 303, 325, 381, 436, 446, 452, 454, 463.
Plută: 323.
Schimb: 185, 202, 234, 332, 357, 450.
Corupt (corupt): 184, 186, 197, 200, 224, 242, 266, 284, 368, 381, 382, 385, 391, 392, 407, 427.
Coroziv: 424.
Corupție: 200, 255, 266, 382, 384, 424, 426, 427.
Corvas: 269.
Gâdilat: 188.
Laterale: 190, 191, 192, 193, 211, 235, 237, 352, 353, 392, 423, 434.
Coaste: 190, 191, 369, 452, 457.
Crustă: 329.
Crezuri: 230, 308, 377.
Creastă: 377.
Creatură: 225, 321, 322, 341, 387, 464.
Creștin: 197, 229, 367, 417.
Cruditate: 288, 303.
Cuajen: 195, 205, 287, 348, 349, 354.
Quartana: 280, 294, 381, 390, 392, 393.
Lingură (lingură de masă): 221, 240, 255, 281, 288, 307, 327, 330, 332, 393.
Cuțit(e): 301, 335, 363, 387.
Gât: 230, 270, 274, 301, 302, 373, 436, 437, 447, 456, 460, 463, 464.
Șir(uri): 242, 432, 433, 460.
Corp: 179, 185, 194, 197, 202, 209, 214, 216, 220, 221, 223, 225, 227, 228, 229, 235, 242, 243, 254, 260, 263, 266, 267, 268, 269, 270, 276, 281, 288, 295, 300, 306, 308, 310, 311, 312, 321, 329, 330, 331, 332, 339, 344, 349, 350, 358, 363, 368, 370, 381, 382, 386, 388, 389, 390, 391, 395, 420, 431, 432, 433, 434, 435, 437, 440, 448, 454, 459, 463, 465, 466, 468.
Piele: 290, 311, 349, 395, 401, 403, 407, 411, 412, 413, 420, 422, 432, 434, 435, 437, 451.
Culantrillo: 238, 289, 323, 324. Culantro: 288, 340, 352.
Cumiatl: 324.
Vindecare: 197, 201, 202, 209, 211, 221, 224, 228, 235, 237, 239, 240, 243, 249, 254, 263, 266, 271, 273, 280, 293, 294, 299, 301, 308, 309, 329, 331, 334, 335, 345, 347, 349, 367, 379, 384, 385, 399, 400, 402, 411, 412, 414, 415, 418, 419, 421, 423, 425, 426, 427.
Pumnal: 402.
Daune (dăunătoare, dăunătoare): 179, 187, 193, 204, 205, 214, 226, 228, 237, 250, 260, 263, 293, 297, 304, 305, 328, 344, 352, 363, 401, 402, 409, 410, 433, 437, 439, 441, 454.
Deget(e): 210, 226, 244, 298, 301, 308, 310, 315, 325, 337, 341, 350, 363, 364, 391, 395, 401, 409, 420, 421, 422.
Fără inimă: 369.
Leșin: 193, 215, 242, 244, 288, 312, 313, 320, 341, 388.
Cumpătare: 239, 291, 425. Diafragmă: 242, 454, 455, 456. Diafragmă: 284.
Dialtea: 267.
Diapalmă: 295.
Dietă: 203, 236, 239, 256, 332, 392. Dinți: 235, 324, 360, 445, 465.
Rezumat: 184, 185, 188, 213, 239, 297, 305, 316, 387.
Digestie (digestivă): 184, 186, 189, 288, 314, 423.
Bani: 414.
Dumnezeu 184, 185, 192, 200, 201, 207, 212, 229, 230, 235, 239, 253, 263, 264, 265, 267, 270, 273, 274, 276, 279, 291, 293, 296, 310, 313, 331, 334, 344, 353, 355, 357, 360, 366, 367, 369, 372, 377, 381, 386, 394, 395, 396, 399, 400, 402, 407, 414 418, 423, 427, 458.
Diploidis: 438.
Dizenterie: 196.
Distracție: 126, 144, 175.

Durere (dureri): 114, 117, 118, 119, 120, 121, 128, 129, 130, 134, 143, 144, 146, 150, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 170, 173, 174, 175, 177, 179, 181, 184, 185, 186, 188, 189, 192, 195, 196, 197, 200, 201, 203, 204, 206, 208, 210, 211, 213, 214, 217, 218, 220, 222, 223, 225.
Dolorcillo: 306, 315.
Fecioara: 212, 241, 367, 419. Fecioara de Aur: 289.
Drahma: 199, 200, 243, 283, 284, 288, 290, 291, 292, 294, 295, 321, 323, 327, 342, 372, 373, 426.
Dulciuri: 187, 213, 274, 286, 295, 318, 362, 417.
Duoden: 457.
Durată: 438.
Duritate: 191, 208, 217, 270, 276. Vârstă: 212, 221, 294, 369, 411.
Exerciții: 186, 212, 215, 277, 280, 298, 304, 309, 310, 382, 388, 391.
Intoxicație: 305.
Se îmbată: 344.
Gălbui: 254, 293, 295. Țesut: 206, 231, 305, 351.
Gingii: 434, 445.
Andive: 282.
Mărar: 195, 210, 215, 239, 245, 311, 421. Boală: 179, 184, 185, 188, 189, 191, 192, 193, 197, 199, 202, 203, 204, 208, 209, 211, 217, 221, 224, 225, 229, 234, 235, 237, 239, 240, 254, 256, 263, 265, 273, 276, 278, 279, 281, 284, 303, 306, 308, 316, 319, 330, 334, 364, 366, 367, 371, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 390, 392, 441, 448, 460, 463.
Bolnav (bolnav): 185, 187, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 199, 200, 202, 203, 204, 208, 210, 211, 219, 225, 228, 229, 230, 231, 235, 237, 240, 249, 250, 253, 254, 257, 258, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 270, 271, 272, 274, 276, 281, 282, 284 287, 291, 298, 300, 301, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 318, 328, 332, 334, 335, 336, 338, 339, 345, 352, 353, 362, 367, 375, 381, 382, 383, 386, 388, 390, 393, 395, 396, 417, 418, 425, 427, 457.
A deveni slab (a deveni slab): 185, 197, 316. A zămisli (a da naștere): 185, 187, 234, 235, 240, 245, 279, 280, 291, 292, 368, 392, 432, 434, 435, 447, 449, 454, 457.
Enjundia: 195, 267, 274, 286, 315, 323. Enojo: 243.
Enrubian: 296. Intrări și ieșiri: 290, 460.
Erizipel: 249, 250.
Epazote: 393. Epiglotă: 444, 467.
Epitimus: 264. Sclerotic: 449.
Scrupul: 284, 313, 327, 328, 371, 416. Bol: 197, 215, 240, 256, 283, 284, 284, 286, 340, 342, 359, 360, 385.
Scut: 373.
Scuipat: 191, 193, 236, 324, 344. Sferă: 437.
Sabie: 402, 409.
Spate: 211, 235, 243, 300, 301, 309, 335, 386, 387, 420, 421, 457.
Spania: 363.
Sparanghel: 217, 277.
Condimente: 232, 240, 277, 280, 297, 304. Specii: 218, 355, 434, 440, 442, 468. Spermă (spermatică): 435, 447, 457, 462.
Spini: 373.
Coloana vertebrală: 270, 301, 315, 443, 447, 452.
Coșuri: 255, 307.
Spirit (spirite): 281, 330, 334, 381, 433, 440, 468.
Spută: 191.
Esquinence: 202, 203, 204, 206, 375. Estelion: 371.
Gunoi de grajd: 206, 231, 299, 337.
Estetică: 386.
Etimologie: 431.
Stomac: 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 196, 197, 215, 216, 217, 223, 235, 242, 244, 260, 274, 275, 287, 288, 290, 297, 303, 304, 305, 306, 314, 315, 316, 324, 326, 327, 328, 331, 336, 340, 342, 351, 353, 371, 372, 373, 375, 435, 444, 445, 452, 456, 457, 458, 459, 461.
Storax: 272.
Strănut: 237, 243, 244, 301, 364. Constipație: 325, 344.
Savanți: 326, 327.
Stupor: 441.
Evacuare: 300.
Extremități: 446, 451, 466. Falces (marchiz de): 372.
Fantezie: 440.
Fantome: 281.
Oboseală (obosit): 344, 457.
Urâțenie: 401.
Filip al II-lea: 355.
Figura: 402, 437, 443, 448, 449, 452, 464.
Roman Philonius: 199.

Fistula (fistule): 414, 418. Flaca: 131, 135, 140, 165.
Slab: 187, 193, 197, 240, 270, 282, 297,
308, 312, 316, 326, 328, 340, 341, 352, 369, 370, 391, 393.
Slăbiciuni: 183, 184, 185, 186, 188, 189, 193, 203, 235, 250, 300, 308, 316, 320, 370, 418, 457.
Flegma: 184, 185, 187, 191, 196, 202, 249, 293, 305, 351, 389, 390, 391, 435, 441.
Flegmatic (flegmatic): 202, 235, 300,
309, 334, 335, 344, 345, 370, 386, 390, 391.
Flegmon: 375.
Floare (flori): 195, 205, 210, 216, 282, 286, 306, 335, 349, 359, 360, 372, 393, 405.
Promoție: 195.
Francisco Hernández (medic): 355, 356. Frenez: 441.
Față: 230, 237, 299, 337, 387, 443, 450, 466.
Răceală: 244.
Rece: 186, 188, 230, 231, 249, 279, 310, 337, 357, 386, 423, 433, 434, 435, 437, 440, 441, 443, 463.
Rece: 187, 191, 198, 206, 234, 235, 239, 260, 277, 297, 303, 311, 329, 330, 342, 353, 354, 362, 367, 370, 382, 385, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 433, 435.
Prăjit: 292, 311, 354.
Fructe (fructe): 184, 213, 214, 217, 240, 270, 291, 297, 304, 371, 385, 391.
Incendiu: 206, 216, 226, 231, 235, 238, 260, 261, 264, 276, 290, 296, 301, 306, 307, 330, 338, 339, 344, 346, 356, 373, 374, 404, 427.
Fuenfría (Portul): 329.
Puternic: 193, 220, 242, 244, 272, 283, 285, 287, 298, 299, 301, 334, 335, 374, 443, 444, 464.
Forță: 179, 194, 220, 227, 266, 282, 297, 305, 315, 320, 344, 364, 372, 383, 407, 410, 462, 464.
Fulano: 344.
Fumozitate: 454.
Furie: 208, 245, 272, 296, 344, 375.
Galen: 185, 276, 283, 284, 312, 335, 367, 386, 433, 434, 435, 437, 439, 440, 443, 447, 456, 458, 459, 461, 465, 466.
Găină (găini): 195, 210, 214, 250, 274, 277, 280, 282, 286, 295, 304, 315, 324, 339, 340, 352, 363, 370, 404, 409.
Cocoș: 291, 370.
Năut: 218, 370, 372.
Gargajo: 194.
Gât: 202, 203, 204, 205, 206, 224, 231, 235, 237, 278, 444.
Cat: 341.
Generațiile: 185, 245, 246, 368, 369, 436, 462, 464.
Genital (organe genitale): 369, 370, 371, 463.
Gibbosa: 437, 460.
Rezultate: 231, 296, 308, 391, 395, 403, 407, 410, 411.
Rândunică: 206, 405.
Dulciuri: 212.
Pofticioși: 184.
Cauciuc: 404.
Obezitate: 435.
Drop: 185, 235, 263, 265, 309, 316, 320, 324, 336, 353, 354, 366, 367.
Rodii: 290, 417.
Cereale: 189, 238, 275, 284, 297, 322, 331, 348, 359.
Grăsimi: 395, 432, 435, 436, 461.
Greacă (greci): 196, 234, 331, 431, 434, 435, 437, 438, 444, 451, 452, 455, 457.
Fisuri: 293, 295, 296.
Guamúchiles: 238, 317.
Guayacán: 262, 263, 264, 289.
Tocăniță: 186, 188, 218, 280, 297.
Lăcomie: 184, 444, 467.
Vierme: 442.
Gust: 219, 288, 340, 446.
Fasole lată: 349, 370.
Foame: 336.459.
Făină: 337, 349.
Fecale: 279.462.
Rană(i): 178, 229, 301, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 409, 412, 414, 415, 417, 418, 421, 455.
Soră: 384.
Hermodatile: 260, 264.
Hernán (González de Eslava): 178, 179.
Hidropizie: 221, 307, 351.
Hierarhie simplă: 283, 284.
Fier: 329, 351, 411.
Ficat: 188, 189, 191, 217, 220, 230, 260, 274, 275, 276, 277, 279, 314, 316, 324, 338, 344, 425, 434, 435, 436, 446, 453, 456, 457, 458, 459, 460, 463.

Figuri: 214, 217, 238, 371.
Higuera: 233, 294, 348.
Copii: 185, 263, 369.
Umflături: 202, 206, 274, 374.
Fenicul: 189, 215, 219, 239, 255, 275, 277, 288, 290, 311, 340, 393.
Hipocrate: 367, 433.
Isop: 289.
Foi: 205, 233, 256, 260, 284, 294, 304, 306, 324, 350, 351, 357, 361, 364.
Bărbați (bărbați): 184, 185, 270, 278, 296, 310, 314, 326, 328, 329, 340, 341, 343, 344, 350, 363, 367, 368, 367, 368, 7, 3, 7, 3, 7, 3, 3 383, 384, 396, 400, 407, 412, 419, 420, 425, 426, 427, 435, 442, 447, 452, 467.
Umăr (umeri): 270, 301, 334, 387. Onoare: 201, 394, 396, 414, 427, 433. Hordiate: 250, 332.
Gaură(e): 221, 228, 235, 364. Huacin: 307.
Livezi: 310, 340.
Os (oase): 255, 263, 266, 270, 301, 302, 307, 309, 314, 315, 340, 362, 382, 394, 400, 411, 412, 424, 432, 433, 437, 438, 443, 445, 446, 447, 451, 454, 463, 465.
Ouă (ouă): 187, 198, 200, 203, 214, 230, 236, 247, 250, 280, 283, 288, 305, 312, 321, 323, 337, 339, 346, 348, 364, 368, 371, 372, 373, 383, 403, 404, 409, 423.
Cauciuc: 343.
Umiditate: 385, 435, 440, 443. Umiditate: 184, 384, 395.
Uman: 168, 369, 431, 432, 433, 465, 466.
Fum (gaze): 243, 244, 271, 281, 287, 288, 332, 343, 344, 383.
Umor (umori): 184, 190, 191, 192, 196, 198, 202, 203, 204, 206, 209, 211, 215, 216, 217, 221, 225, 221, 225, 226, 226, 2, 2, 2, 2, 2, 2, 2 234, 235, 236, 237, 239, 240, 242, 250, 254, 255, 256, 258, 266, 267, 270, 273, 274, 276, 279, 8, 2, 8, 2, 8, 2, 2 290, 291, 292, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 309, 316, 317, 324, 325, 329, 330, 332, 334, 335, 336, 338, 339, 343, 344, 345, 351, 354, 357, 358, 362, 367, 368, 370, 375, 381, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 424, 426, 432, 435, 441, 448, 449, 450, 459.
Iguană: 376.
Ijada: 185, 208, 211, 291, 297, 357, 359, 377.
Imaginație (imaginații): 270, 278, 279, 281, 440.
Imaginativ: 281, 303, 440.
Tămâie: 245, 272, 286, 287, 311, 315, 321, 342, 347, 349, 373.
Enervare: 255, 425.
Incurabil: 197, 203, 219, 278, 334, 351, 367, 394, 419, 455.
India: 356.
Indiile: 297.
Indieni: 174, 335, 336, 360, 364, 370.
Inflamație: 191, 202, 203, 209, 250, 274, 301, 332, 394.
Perfuzie: 237, 418.
Engleză: 270, 425.
Murdărie: 459.
Instrument: 242, 402, 403, 407, 409, 433, 446, 466.
Intestin: 457, 459.
Iarnă: 196, 388, 391.
Ioanes de Vigo: (Giovanni da Vigo): 200, 347, 426, 427.
Mânie: 382, 394.
Itztictlanoquiloni: 358.
Săpun: 236, 302, 341.
Șuncă: 188, 205.
Migrenă: 299, 441.
Sirop: 199, 204, 215, 221, 226, 256, 257, 258, 274, 276, 282, 283, 284, 288, 290, 294, 307, 374, 418, 425.
Grădini: 340.
Ghimbir: 269, 327.
Jejuno: 457.
Seringă: 200, 341.
Jicamilla: 358.
Hotărâre: 178, 204, 243, 270, 328, 341, 351, 383, 387, 410.
Se joacă: 310.
Iulie: 329.
Îmbinare: 235, 255, 270, 309, 310, 311, 344, 350, 401.
Buze: 296, 345, 395, 412.
Lacrimi: 343.
Lagune: 384.
Lambda (os): 438, 443, 446.
Licker: 124, 221, 226, 238, 290, 307, 330.

Lamfranco (Guido): 426.
Lamparone: 345, 346.
Lână: 195, 243, 420.
Latină: 350, 435, 437, 438, 444, 452.
Latino-americani: 332.457.
Laur: 267, 269, 322, 323.
Lapte: 197, 203, 211, 216, 222, 270, 294, 297, 304, 306, 321, 338, 342, 348, 349, 350, 368, 387, 411.
Lechetrezna: 347, 350.
Lechinos: 401, 402, 409.
Salată verde: 211, 214, 250, 280, 335.
Legra: 410, 411.
Leguminoase: 217, 304, 370, 391.
Limbă(e): 178, 204, 301, 358, 388, 446, 467.
Înălbitor (înălbitori): 296, 323.
Linte (lentile): 225, 419.
Leprilla: 253, 254, 293.
Letargie: 441.
Scrisori: 174, 178, 326.
Drojdie: 337.
Cărți: 327.
Alcool: 322, 323, 343, 403, 404, 406, 409.
Iepure: 341, 392.
Lenjerie intimă: 196.
Pânză: 187, 206, 230, 231, 325, 329, 345, 361, 373, 404.
Ligamente: 321, 446, 451, 452, 460, 463, 464, 466.
Limas: 213.
Lămâi: 226, 267, 294.
Semințe de in: 347.
Plăcut (miros, culoare): 306, 323.
Crini: 287.
Litargie: 386.
Leziuni: 196, 197, 200, 201, 203, 224, 249, 255, 259, 273, 302, 307, 310, 329, 337, 338, 347, 350, 351, 399, 400, 407, 408, 409, 418, 419, 423, 425, 26, 427.
Pătlagină: 199, 231, 232, 250, 295, 339, 426.
Lobanillos: 325.
Nebunie: 242, 303, 388, 441.
Noroi: 206, 214.
Râme: 205, 325, 326, 342. Șolduri: 309, 447.
Luis Velasco (Fiul) 174, 175, 176, 180. Luis Velasco (Tatăl): 177.
Poftă (Poftă): 185, 309. Foc: 343.
Lună (luni): 310, 419.
Hamei: 289.
Masculin: 343, 344, 376, 404, 406.
Mamă (matrice): 216, 217, 220, 223, 241, 242, 243, 244, 245, 260, 263, 294, 321, 324, 330, 331, 437, 464.
Preasfânta Maică (Fecioară): 366.
Mamă (a sănătății): 239. Mamă (mame): 225, 295.
Caprifoi: 319.
Maguey (maguey): 194, 311, 406. Porumb: 193, 237, 385.
Rău (rău, rău, răutate, răutate): 176, 179, 184, 185, 186, 191, 192, 197, 200, 202, 204, 205, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 219, 220, 223, 225, 228, 230, 234, 35, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 253, 258, 259, 260, 262, 265, 267, 270, 272, 274, 280, 281, 282, 283, 288, 291, 296, 297, 299, 300, 303, 305, 306, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 321, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 338, 340, 344, 351, 352, 362, 365, 366, 368, 370, 372, 384, 385, 386, 388, 390, 392, 394, 400, 402, 418, 419, 420, 423 425, 426, 427, 441, 448.
Malvase: 209, 215, 239, 286.
Mancebo: 367, 373. Manchas: 322, 384.
Delicatese: 184, 186, 189, 191, 192, 196, 276, 279, 280, 281, 291, 303, 304, 306, 315, 316, 357, 368, 371, 372, 384, 391, 392, 395, 445, 457, 458.
Mână(i): 174, 176, 178, 189, 214, 245, 268, 269, 270, 276, 289, 293, 301, 302, 315, 316, 329, 330, 41, 342, 350, 356, 363, 364, 371, 373, 391, 396, 401, 402, 411, 419, 420, 435, 436, 437, 457.
Buchet: 210, 215, 238, 257, 264, 275, 284, 311, 335, 347, 359, 406.
Unt: 267, 268, 274, 294, 329, 348, 349.
Mere: 187, 280, 290.
Mușețel: 195, 205, 210, 215, 239, 245, 267, 280, 286, 288, 311, 335, 340, 349, 373, 387, 393, 395, 421.
Soț: 241, 331.
Marchizul de Falces: 372.
Marchizatul: 350.
Martín López de Gauna: 175.

Liturghie: 284, 373, 458.
Mască: 316.
Nasturel: 309, 370.
Șarlatani: 253.
Subiect(e): 220, 224, 227, 228, 245, 249, 255, 411, 412, 414, 418, 423, 447, 457.
Matlalíztic: 187, 205, 211, 232. Matlatin: 359, 360.
Mecaxóchil: 359.
Mechoacán (pulberi, rădăcină): 205, 232, 237, 255, 285, 286.
Semilună: 310.
Mediastin: 454.
Mediastin: 454, 455.
Medicament: 196, 258.
Medicină (medicamentală): 174, 175, 204, 212, 216, 222, 254, 271, 273, 279, 333, 253, 355, 362, 364, 366, 400, 404, 412, 431.
Doctore: 174, 175, 177, 179, 183, 187, 191, 192, 97, 204, 208, 212, 224, 235, 237, 253, 257, 265, 273, 281, 287, 293, 296, 305, 312, 313, 356, 382, 383, 388, 407, 431, 439, 448, 457.
Medic Divin: 179.
Înfricoșător: 237.
Medulele: 440.
Obraji: 395, 466.
Măghiran: 218, 289, 331.
Melancolie (Umor): 191, 196, 242, 255, 278, 279, 280, 281, 286, 287, 288, 290, 342, 383, 384, 390, 393, 435, 441, 460.
Melancolic: 233, 266, 279, 280, 281, 283, 286, 287, 288, 334, 392, 424, 426, 459.
Melcochas: 194.
Melecină: 209, 211, 226, 231, 236, 239, 250, 277, 282, 283, 304, 305, 332, 336, 340, 341, 375, 383, 386, 393.
Pepene galben: 193, 211, 250.
Membrană: 190, 332, 362, 407, 437.
Gutui: 187, 188, 215, 280.
Tabel: 186, 328, 420.
Mezenter: 456, 460.
Metadate: 306, 359.
Mexican: 186, 348, 376, 405.
Mexico City: 392.
Temeri: 278, 281.
Miere: 189, 193, 194, 206, 210, 215, 228, 238, 257, 276, 277, 285, 298, 315, 323, 327, 328, 341, 342, 418.
Membru(i): 216, 217, 223, 234, 235, 281, 286, 300, 309, 331, 336, 349, 350, 368, 369, 370, 371, 372, 382, 394, 400, 421, 423, 425, 427, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 440, 448, 451, 452, 456, 459, 460, 461, 462, 463, 465, 466, 467, 468.
Firimituri: 444.
Firimituri: 328.
Mirarchia: 287, 288, 460.
Mizerabil: 198.
Mizerii: 426.
Milă: 276, 381.
Atenuare: 237, 319, 320, 368.
Amestec: 432.
Modernă: 419.
Somnolență: 441.
Molari: 445.
Mori: 303, 337.
Mollera: 335, 349, 386, 387.
Mumie: 416, 417.
Munte: 249.
Mora: 250.
Morada (violet): 175, 191, 217, 405, 423, 426.
Mușcătură: 301, 363.
Mor: 191, 211, 237, 241, 253, 270, 293, 305, 312, 313, 336, 340, 349, 375, 386, 402.
Mortale: 241, 272.
Mușțar: 189, 302, 316.
Necesar: 458.
Mișcare: 246, 300, 334, 433, 439, 440, 452, 455, 464, 466, 468.
Menajere: 213.
Tineri (tinere): 184, 213, 382, 385, 388. Molari: 235, 324, 360, 445.
Decese: 214, 300, 336, 363, 368, 375, 417. Femei: 204, 211, 212, 214, 215, 217, 220, 222, 225, 229, 230, 241, 242, 243, 263,

270, 278, 295, 299, 304, 305, 314, 320, 321, 330, 331, 332, 341, 344, 347, 349, 367, 369, 373, 387, 396, 419, 425, 426, 434, 464.
Păpuși: 269.
Murecillos: 190, 446.
Mușchi: 190, 202, 274, 315, 401, 433, 437, 447, 452, 459, 462, 463, 465, 466, 467, 468.
Muzică: 280.
Coapse: 235, 243, 436.
Nacazxóchil: 359.
Naștere: 185, 190, 234, 281, 295, 303, 310, 324, 351, 373, 384, 419, 433, 437, 438, 443, 444, 446, 452, 457, 465, 468.
Naștere: 446, 449.
Fese: 436, 466.
Portocale: 213, 322.
Nas (Nasuri): 229, 230, 231, 235, 387, 238, 243, 244, 272, 298, 316, 317, 324, 337, 344, 364, 391, 433, 434, 436, 442, 443, 450, 455, 466.
Natură: 192, 220, 226, 227, 228, 229, 239, 258, 293, 300, 305, 321, 384, 433, 435, 440, 442, 446, 449, 453, 454, 459, 460, 464, 466.
Cuțit: 231, 301.
Negru: 220, 279, 287, 388, 423.
Negri (negri): 218, 303, 324, 419, 440. Nervi (nervoși): 242, 296, 300, 301, 330, 369, 370, 401, 421, 433, 434, 439, 440, 441, 442, 443, 446, 447, 448, 449, 451, 452, 453, 462, 463, 465, 466, 468.
Nicoatole: 236.
Cuiburi: 206.
Nufăr: 246.
Copii: 188, 211, 226, 305, 341, 342, 344, 349, 411.
Nobili: 177, 187.
Gât: 387, 421, 439, 443, 448, 463, 465, 468.
Noua Spanie: 175, 176, 180, 184, 188, 197, 212, 276, 301, 349, 355, 362, 363, 381, 384, 392, 394.
Nuci (nuci): 246, 248, 269, 313, 316, 340, 348, 359, 371, 450.
Oaxaca: 307, 344, 392.
Muncă: 284, 340.
Timp liber (lenevie): 212, 224.
Ocote: 324.
Ofensați: 303, 352.
Urechi: 244, 303, 318, 319, 362, 437. Auz: 296, 319, 446.
Ochi: 178, 204, 214, 235, 237, 296, 303, 308, 329, 331, 332, 333, 343, 386, 395, 407, 433, 436, 437, 440, 445, 448, 449, 450, 466, 468.
Olcacatzan: 355.
Miros: 188, 243, 317.
Miros: 443.
Ololiuhqui: 353.
Buric: 270, 290, 326, 421, 459, 464.
Uncie (uncii): 189, 194, 199, 200, 205, 210, 214, 215, 217, 221, 222, 226, 230, 231, 233, 238, 241, 245, 256, 257, 260, 263, 264, 267, 268, 269, 270, 272, 275, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 294, 295, 300, 304, 307, 308, 312, 321, 323 326, 330, 334, 340, 342, 346, 347, 349, 353, 354, 357, 371, 373, 374, 386, 387, 404, 406, 415, 417, 418, 425, 426.
Operațiune: 334, 341, 362.
Opilatie: 276, 277, 382, 388, 441. Opticieni: 440, 448, 468.
Propoziții: 178, 246.
Scule: 230, 345, 403, 433, 446, 447. Oregano: 219, 288, 340.
Gaură: 321, 411, 421, 464.
Urina (urine): 186, 192, 208, 209, 225, 255, 265, 273, 274, 292, 316, 331, 360, 377, 390, 391, 392, 395, 4.
Aur: 175, 177, 227.
Orpiment: 271, 426.
Orozuz: 193, 215, 219, 236, 238, 240, 255, 280.
Ortiz de Hinojosa (medic): 176. Caterpillar: 370.
Toamnă: 196, 235, 388, 390, 392.
Tată: 174, 175, 177, 178, 179, 368. Pasăre (păsări mici): 307, 370.
Cuvinte: 446.
Paletilla: 314, 315.
Palma: 276, 435.
Palo: 263, 360, 402.
Porumbei: 188, 206, 231.
Palomina: 289.
Palomino: 233, 294, 335, 387.
Pâine: 189, 193, 203, 236, 280, 328, 332, 342.
Paniculă: 432, 433, 434, 437, 438, 440, 441, 443, 448, 449, 451, 453, 454, 456, 459, 460, 461.
Viței: 230, 243, 300,

Pânză (țesături): 187, 195, 230, 243, 272, 322, 330, 337, 349, 351, 371, 374, 386.
Paralitic: 302.
Paroxism: 390, 233, 243.
Părți rușinoase: 230, 255, 337, 425, 426.
Nașteri (nașteri): 347, 464.
Stafide: 189, 217, 227, 238, 256, 275, 280, 290, 326, 385.
Patimi: 325, 330, 369.
Șoc: 242, 299, 300, 301, 400, 417, 421.
Pastile: 271, 272.
Păcat (păcate): 192, 239, 328, 415.
Piept: 190, 193, 235, 236, 240, 244, 295, 307, 308, 324, 337, 344, 414, 415, 418, 419, 434, 451, 452, 454, 455.
Pericol (periculos): 179, 190, 191, 192, 194, 196, 197, 202, 203, 204, 209, 224, 235, 239, 245, 249, 272, 276, 293, 299, 300, 301, 303, 345, 358, 375, 382, 389, 391, 421, 433.
Piele: 293.
Ciupiri: 191, 303.
Fire de păr: 341.
Minge: 310, 420.
Peleți: 299, 362.
Gânduri: 442.
Pepitas: 193, 211, 238, 250, 295, 298, 317, 319, 326.
Pătrunjel: 217, 218, 219, 257, 264. Pericraniu: 402, 409, 424, 437, 449. Perilesia: 299, 302, 330, 334, 441.
Curvă: 327.
Câine mic: 335, 336, 387.
Perrillas: 296.
Câine: 295, 345, 457.
Persoană(e): 174, 175, 315, 325.
Dureri: 215, 280, 304.
Pești: 240, 270, 280, 297, 304, 338, 391.
Tab-uri: 254, 433, 466.
Pestilent (ciumă, ciumă): 176, 225, 246, 317, 384, 424.
Mamelon: 295.
Piamater: 438.
Înțepătură: 249, 363.
Picioare (ft): 188, 243, 264, 365, 269, 293, 301, 309, 310, 311, 330, 332, 363, 364, 366, 391, 401.
Piatră: 208, 209, 214, 244, 274, 291, 292, 296, 297, 316, 324, 359, 376, 377, 402.
Picioare: 211, 230, 235, 243, 304, 334, 375, 383, 386, 390, 411, 420, 425, 436, 437.
Pastile: 187, 255, 284, 327, 328. Piper: 189, 331, 371.
Clești: 346, 419.
Ananas: 452.
Pinioane: 232, 255, 319, 393.
Piru: 310, 370.
Pixis: 451.
Piziete: 304, 364.
Bara plată: 325.
Plante: 269, 355.
Argint: 227.
Platon: 261, 264, 357.
Pleură: 434, 454.
Plumb: 325.
Pană(e): 207, 210, 244, 250, 339, 404, 409.
Slab: 176, 214, 253, 270, 369, 407.
Poleo: 195, 290.
Polipodium: 256, 264, 290, 291.
Polla: 193, 214, 240, 250.
Pui: 193, 214, 226, 232, 240, 277, 294, 304, 352, 363, 370, 387, 393.
Poluări: 246, 426.
Praf de pușcă: 338.
Pulberi (pulbere): 200, 205, 232, 237, 238, 255, 283, 285, 288, 292, 298, 313, 315, 317, 329, 335, 337, 340, 341, 347, 349, 351, 352, 353, 364, 371, 372, 373, 426, 427.
Otravă: 362, 364.
Pori (poroși): 225, 312, , 382, 388, 440, 448.
Portugheză: 456.
Postemum: 206, 207, 418, 424, 441.
Putere: 281, 344, 369, 370, 372, 446, 468.
Pajiști: 280.
Președinte: 174, 176.
Însărcinată: 188, 211, 217, 265, 320, 321, 358, 387.

Prepuț: 426.
Priapism: 463.
Primăvara: 196.
Profan: 178.
Prognoză(i): 176, 191, 202, 209, 221, 243, 249, 395.
Protomedic: 355.
Orașe mari: 174, 183, 229, 273, 279, 300, 381, 404.
Porc: 268, 270.
Ușă: 444.
Țepoane: 357.
Rot: 383.
Plămâni (plămâni): 203, 235, 244, 451, 454, 455.
Pulpă: 226.
Puls: 144, 190, 191, 192, 194, 203, 221, 243, 282, 297, 329, 391, 392, 395.
Punct(e): 227, 230, 286, 341, 349, 357, 363, 407, 452, 464.
Puncte: 226, 237, 330, 364, 403, 412, 413, 422.
Înjunghieri: 190, 191, 208, 389.
Manșete (măsurătoare): 195, 257, 283, 284, 286, 290.
Elev: 449.
Epurare: 187, 188, 193, 198, 204, 205, 211, 215, 216, 220, 221.
Purgație: 220, 221, 255, 293, 300, 309, 320, 426.
Putrid: 225, 312, 390. Quacuetzpalintechutli: 376.
Quelite: 210.
Arsură: 338, 339, 434.
Liniște: 192, 197.
Maxilar: 445, 446, 466. Crupă: 314, 315.
Ridichi: 341, 370.
Rădăcină(e): 187, 205, 211, 232, 246, 255, 284, 295, 350, 355, 356, 357, 360, 446, 452.
Broaște: 232.
Rasis (Doctor Al-Razi): 452, 453, 457, 462, 465, 466, 468.
Șoarece: 433.
Motiv: 176, 178, 180, 227, 245, 258, 297, 300, 316, 344, 369, 395, 407.
Priză: 459, 463, 464.
Rețete: 254, 372.
Rect: 197, 457, 459, 464. Redaño: 421, 456, 461.
Sens giratoriu: 247, 188.
Regulament (reglementat): 179, 184, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 220, 221, 230, 235, 241, 246, 273, 281, 291, 294, 324, 332, 349, 367, 390, 392, 419, 423.
Religioase: 174, 179, 235, 246, 371.
Remediu: 204, 239, 273, 291, 311, 312, 344, 353, 373.
Remediu(e): 179, 183, 188, 189, 193, 197, 198, 200, 201, 202, 206, 209, 212, 219, 223, 228, 229, 231, 233, 237, 243, 246, 247, 254, 259, 260, 263, 265, 266, 271, 272, 274, 276, 279, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 295, 296, 299, 300, 301, 303, 305 307, 309, 311, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 327, 328, 331, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 342, 344, 345, 347, 349, 353, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 371, 372, 374, 375, 381, 383, 386, 387, 396, 410, 411, 448, 457.
Ranchiună: 369.
Completare: 228, 300, 305.
Requies magna: 199.
Jăratici: 287, 295, 342, 349, 426.
Răceală: 310, 311, 312, 344. Respirație: 202, 242, 417. Restricționată: 325.
Retenție: 212, 241, 243, 331.
Retină: 449.
Reumatice: 185, 223, 234, 235, 263, 265, 297, 305, 316, 345, 364.
Rege: 175, 176, 178, 355.
Rinichi: 260, 274, 291, 292, 297, 324, 325, 359, 360, 370, 426, 460.
Rio: 303, 310, 312, 376, 382, 439.
Râs (rieren): 184, 280.
Robust (robust): 184, 270, 329, Genunchi: 269.
Romadizo: 234, 235, 236, 237, 344. Romantism: 234, 271, 332, 333.
Îmbrăcăminte: 271, 288, 323.
Trandafiri: 221, 269, 282, 288, 290, 335, 404, 418, 421.
Față: 204, 214, 228, 243, 249, 254, 270, 271, 276, 300, 308, 309, 314, 317, 317, 322, 373, 395, 401, 436.
Vopsitor blond (rădăcină): 416, 417.
Rue: 210, 215, 239, 245, 311, 318, 319, 354, 362.

Rubarbă: 416.
Foaie: 330
Înțelepciune: 400.
Sacramente: 192, 203, 313, 375.
Arzător de tămâie: 271.
Tămâie: 270, 271, 272
Sare: 193, 213, 236, 237, 277, 280, 294,
310, 330, 340, 341, 342, 406. Salpetru: 459.
Saliva: 305, 325, 345, 363, 364, 446. Saramură: 228, 260, 264.
Sos de omidă: 370.
Sănătate: 179, 180, 183, 186, 192, 199,
204, 219, 230, 235, 236, 239, 249,
253, 273, 275, 276, 278, 279, 296,
297, 305, 307, 327, 334, 336, 351, 369, 418.
Salvate: 228, 237. Înțelept: 268, 323, 330.
Salvono: 315, 341, 344, 463.
Sfântul Ioan (Ziua): 246.
Sancho Sánchez de Muñón (Doctor): 175.
Lemn de santal: 256, 260. Lemn de santal: 290, 291.
Indentare: 194, 204, 228, 30, 235, 245, 300, 312, 339, 375, 386.
Sânge: 190, 191, 194, 196, 197, 198, 202, 204, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 220, 221, 223, 224, 225, 229, 230, 231, 233, 235,
241, 242, 243, 245, 247, 249, 250, 266, 276, 279, 281, 287, 294, 299, 300, 301, 307, 308, 309, 312, 314, 320, 321, 324,
330, 332, 335, 337, 338, 370, 375, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 395, 400, 401, 403, 407, 411, 412, 415,
420, 425, 426, 434, 435, 441, 450, 453, 454, 457, 458,
459, 460, 464.
Indentări: 193, 194, 198, 204, 211, 221, 237, 245, 274, 281, 282, 293, 297, 299, 300, 301, 305, 308, 332, 333, 335, 336, 368,
383, 386, 425.
Sanguaza: 224.
Lipitori: 233, 294. Sânge: 204, 211, 382.
Sanguine: 202, 300, 382, 385. Rujeolă: 224, 225.
Scabie: 254, 293, 294.
Sarnilla: 338.
Seu (sebosa): 227, 343, 344, 404, 406,
4 60.
Sete: 187, 188, 189, 198, 209, 231, 280, 291, 336, 358, 385, 388, 390, 391.
Segovia: 329.
Semințe: 219, 241, 243, 245, 246, 255, 275, 288, 290, 291, 322, 331, 335, 340, 353, 368, 374, 435, 464.
Sen: 284.
Sendeluna: 342.
Sens: 334, 344, 403, 407, 433, 434, 435, 439, 440, 442, 446, 468.
Sentiment: 395.
Semnale: 190, 202, 204, 228, 235, 237, 243, 281, 301, 311, 322, 367, 386, 388, 394, 407, 409, 410.
Domnule: 174, 175, 176, 177, 355, 376, 377.
Domnul (Dumnezeu): 178, 369, 393.
Doamnă: 420, 437.
Uscăciune: 300, 395.
Sereno: 310, 318.
Serpol: 289.
Creiere: 437.
Sevilla: 356.
Cidru: 390.
Sieso: 344.
Siesta: 186, 237, 317.
Președinte: 271, 311.
Temple: 299.
Simaturi de lapte: 216.
Sămânță: 370.
Simptom: 384.
Smilax: 356.
Spicanardi: 372.
Tresări: 278.
Soare: 235, 249, 323, 332, 351, 382, 435, 440. Suleiman: 346, 373.
Pălărie: 195, 364.
Sunet: 362.
Surditate: 362.
Surzi: 318.
Suchiete: 343, 344.

Murdărie: 295, 363.
Transpirație: 258, 288, 336, 357.
Transpirație (transpirații): 258, 259, 265, 271, 311, 389, 390, 391.
Etajele: 177, 179, 403, 407, 410.
Vis: 189, 192, 199, 228, 231, 242, 281, 283, 286, 288, 316, 351, 352, 383, 386, 387.
Visul de la amiază: 204, 215, 237, 239.
Ser: 284, 286, 342.
Suferință: 317.
Superfluități: 317, 425, 432, 443, 458. Substanțe: 222, 304, 370, 371, 382, 395, 400, 439, 441, 442, 443, 446, 454, 457, 458, 460.
Tutun: 340, 364.
Tabardete: 225, 384, 385, 386, 387, 388. Tablilla: 311.
Tacamahaca: 319.
Atingere: 190, 435.
Exercițiu: 208.
Tulpini: 277, 350.
Acoperire: 382, 388.
Materiale textile: 402, 407, 409, 411, 424, 434, 452.
Pânză de păianjen: 337, 449.
Telilla: 255, 374.
Temascal: 310.
Cutremure: 417.
Refrigerat: 186, 187, 188, 189, 192, 197, 198, 215, 218, 225, 235, 237, 249, 250, 277, 280, 286, 297, 303, 304, 328, 385, 435.
Cumpătarea: 185, 239, 291.
Tequesquite: 320.
Terțiană: 381, 389, 390, 392, 393.
Carne de vițel: 214, 270, 280, 297, 304.
Ternilla: 433, 446, 451.
Testicule: 436, 447, 458, 462, 464, 467. Sâni: 451, 458.
Tetilla: 295, 373.
Thonpoton: 406.
Torace: 451.
Tianguis: 358, 359, 364. Tianguizpetatl: 405.
Tibie: 189, 197, 216, 228, 240, 264, 283, 306, 323, 324, 336, 340, 358.
Cald: 195, 200, 231, 248, 256, 291, 294, 318, 323.
Teren (terenuri): 176, 179, 184, 186, 187, 195, 212, 213, 232, 235, 239, 264, 280, 284, 296, 303, 307, 335, 340, 360, 362, 364, 426, 435, 442.
Foarfece: 233, 294, 427.
Întuneric: 281.
Titlu: 347.
Titimalum: 350.
Tzinquahuyo: 359.
Tlacuache: 322.
Tlama: 350.
Tlilxóchil: 359.
Glezne: 204, 211, 245, 269, 281.
Bacon: 341.
Toloatzin: 348, 350.
Tolondrone: 263, 266, 307.
Cimbru: 257.
Tomín (tomines): 205, 232, 247, 255, 285, 286, 351, 373.
Topoțan: 351.
Stângăcie: 441.
Taur: 326, 342.
Țurtoaie: 188.
Tortilla: 381.
Țestoase: 395.
Tuse (tuse): 190, 191, 231, 234, 238.
Pâine prăjită (pâine prăjită): 232, 244, 289, 301, 337.
Lucrări: 176, 394.
Chiuvetă: 244, 444, 451.
Lacomi: 342.
Trahee: 444, 454.
Tratat: 180, 183, 219, 312, 353, 364, 374.
Terebentină: 231, 267, 268, 294, 315, 404, 423.
Trepan: 407, 410.
Triaca: 368, 307, 362.

Tripă (excursii): 196, 197, 208, 209, 211, 224, 273, 291, 315, 421, 422, 457, 459, 460, 460, 464.
Dureri: 242, 281.
Trocisco: 345, 346, 347.
Trompetă: 244.
Tumoră: 332.
Tunica: 434, 448, 449, 452, 453, 454, 459, 461, 463, 468.
Turbit: 291.
Ton (măduvă osoasă): 440.
Ulcere: 423, 424, 427.
Ungere (ungeri): 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272.
Unguent: 195, 205, 274, 286, 287, 293, 294, 295, 296, 323, 324, 326, 342, 348, 371, 373, 374, 420.
Până la: 310, 319, 342, 406.
Cuie: 245, 409, 432, 435.
Uretre: 460.
Struguri: 215, 371.
Vacă: 195, 222, 267, 268, 274, 294, 329, 348, 349, 357, 381.
Gol: 448, 457.
Vag: 303, 325.
Vanilie: 359.
Valladolid: 329.
Valea (din Oaxaca): 307, 392.
Abur (aburi): 242, 244, 260, 297, 311, 318, 347, 382, 383, 384, 395, 441.
Sticlă: 222, 298, 329, 373, 434, 462. Vezică: 195, 274, 292, 435, 460, 463, 464. Lumânare: 243, 305.
Vellosilla: 351.
Vână(e): 194, 204, 213, 214, 215,
217, 220, 221, 229, 230, 276, 281, 300, 301, 307, 308, 309, 321, 332, 334, 335, 337, 338, 345, 382, 383, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 401, 407, 410, 411, 415, 425, 432, 434, 446, 447, 450, 452, 453, 454, 457, 459, 460, 461, 462, 463.
Vânzare: 243, 325, 345, 403.
Otravă (veninoasă): 196, 241, 272, 300. Fraier: 188, 230, 243, 287, 288, 290, 300, 301, 334, 383, 386, 387, 460.
Flatulență (flatulență): 184, 189, 190, 209, 242, 246, 288, 303, 306, 331, 344, 357, 370, 463.
Ventricul: 439, 440, 441, 442, 443, 452, 453, 468.
Vară: 196, 388, 389.
Verbenă: 335.
Purslană: 221, 250.
Verija: 292.
Neg: 273, 350.
Trasee: 292, 334, 359.
Viperă: 307, 362, 363, 364.
Viciu (vicios): 213, 229, 367.
Viață: 179, 183, 185, 208, 239, 243, 249, 263, 266, 272, 282, 291, 296, 300, 308, 316, 340, 367, 400, 408, 414, 418, 436, 448, 452, 455.
Sticlă: 323, 449.
Vânt: 208, 211.
Burtă: 189, 197, 208, 209, 216, 217, 225, 241, 273, 278, 287, 291, 305, 306, 325, 331, 341, 342, 357, 375, 421, 422, 452, 456, 457, 458, 459, 462, 463, 464.
Umflături pe burtă: 439.
Vechi: 184, 188, 211, 385, 388, 391.
Oțet: 187, 188, 198, 205, 210, 215,
218, 231, 243, 250, 280, 281, 285, 287, 298, 299, 318, 324, 340, 346, 371, 373, 385, 386, 387.
Vin: 184, 185, 187, 189, 193, 205, 215, 219, 235, 236, 240, 247, 248, 270, 280, 292, 293, 291, 298, 304, 305, 312, 313, 316, 320, 321, 322, 323, 326, 328, 330, 347, 352, 357, 358, 362, 366, 370, 372, 393, 395, 401, 412, 421, 426.
Violete: 187, 282, 286.
Virgin (miere albă): 323.
Virtute (virtuți): 175, 179, 180, 186, 197, 220, 221, 229, 245, 263, 270, 282, 303, 306, 324, 334, 350, 351,
355, 376, 377, 440, 442, 443, 446, 447, 449, 458.
Variolă: 224, 225, 226, 227, 228, 293, 322, 386.
Vâscozitate: 459.
Vizualizare: 303, 333, 407, 440, 468.
Vitros: 438.
Văduve: 212, 241.
Cuvânt: 431.
Voci (voce): 244, 307, 329, 362. Vărsături: 188, 209, 210, 232, 298. Vulgare: 312, 383.
Xalapa (rădăcină de, pulberi de): 255, 285. Xiztlantectli: 361.
Xocóatl: 359, 360.
Xocoatol: 250, 385.
Xoxocapatli: 324.
Xoxocoyole: 186.

Yecahuyexóchil: 360.
Gălbenușuri: 187, 198, 203, 280, 283, 288, 312, 383, 423.
Yerba (yerbas): 186, 195, 215, 231, 245, 246, 249, 276, 287, 311, 339, 347, 393, 405, 406.
Yerbabuena: 246, 326, 342, 373.
Tencuială: 235, 297, 395.
Zapote: 340.
Zaratán: 419, 420.
Sarsaparilla: 238, 257, 259, 260, 290,
3 56.
Zirbo: 461.
Zufre: 244.
Buzz: 303, 319.
Suc (sucuri): 232, 245, 246, 267, 276, 290, 294, 298, 302, 311, 319, 326, 330, 339, 342, 373, 406, 417.